

M
A-23781

ח. נ. ביאליץ

ספר האגדה

ד"ר .

העברת אהבה ודבוקה

הנני מצטרף אליהם

הואילן שלמה

זאת כוללת גם הנה

חנה כ"ס

מאת הרב שלמה
תש"ז 1947

ט"ו, סיון תרצ"ו

ספר האגדה

מבחר האגדות שבתלמוד ובמדרשים

סדורות לפי הענינים ומפרשות

על-ידי

ח. נ. ביאליק וי. ח. רבניצקי

מהדורה חדשה, מושלמת ומתוקנת

„והישר בעיניו“ – אלו אגדות משבחות

הנשמעות באזני קל-אדם. (מכלתא בשלח).

כרך שלישי. ספר ראשון.

הוצאת „דבר“, תל-אביב

תרצ"ה

Copyright 1935, by the „Dvir“ Co. Ltd., Tel-Aviv

Printed in Palestine

נדפס בארץ-ישראל

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

סדר במסדרת «דביר» ונדפס מאמהות בדפוס הקאופ' «הפועל הצעיר»

ת. כ. :

פ ר ק א

אדם וצרכיו

ה.	פוי-קבו	מדות וורך-ארץ שבין	
ו.	קבו-קסט	גנבה, גולה ושפיכות	
ז.	דמים		
ח.	קע-קסט	אונאה וגנבת דעת	
ט.	קצ-ר	השבת אבידה	
י.	רל-רלא	פועלים ועבדים	
יא.	רלב-רמז	רחמים על הבריות	
יב.	רמח-רצ	צדקה	
יג.	רצא-שכא	דרכי צדקה	
יד.	שכב-של	גבאי צדקה	
יז.	שלב-שמג	גדול יתומים ופדיון	
יח.	שכבים		
יט.	שמד-שנס	גמילות חסדים	
כ.	שש-שפא	הכנסת אורחים	

פרק ב

ביתו של אדם

א.	א—קו	בשואים . . .	ס	ונתום-אבלים	. . . קמא
ב.	קח—קנח	טובה של אשה . . .	עה		
ג.	קנט—קצד	דברים שבינו לבינה . . .	פ		
ד.	קצה—רסד	בנים וגידול בנים , . .	פה		
ה.	רסה—רצ	כבוד אב ואם . . .	צד	א. א—כב	שלום ומחלוקת . . . קסט

פ ר ק ג

בין אדם לחברו

א. א-י	דרך ישראל ושם טוב	צט	ה. קו-קמח	אמת ושקר. גדרים
ב. יח-מז	כבוד הבריות	ק	ו. קמט-קסא	ושבועות
ג. מח-סה	אהבת הבריות ושנאת	קד	ז. קסב-קפב	שמירה ודבור
ד. סו-פה	חבר	קו	ח. קפג-רד	כעס

פ ר ק ד

מדות ודעות

א.	א-כב	שלום ומחלוקת	.	.	קס
ב.	כג-לא	הכרעה לכף זכות וחסד	.		קעב
ג.	לב-סא	תוכחה, חנופה וצביעות	.		קעד
ד.	סב-קו	לשון-הרע וגלוי-סוד	.		קעח
ה.	קז-קמח	אמת ושרק, נדריס			
		ושבויעות	.	.	קפד
ו.	קמט-קסא	לשון נקיה ונבול-פה	.		קסח
ז.	קסב-קמב	שתיקה ורבור	.	.	קצ
ח.	קפג-רד	כעס	.	.	קצג

ט. רה-רגנ ענוה וגאוה . . קצה ג. יג-פ פרנס על הצבור . . ריז
 י. רנד-רסו בושט פנים ועזות-פנים . רא ד. פא - קבו מלך . . רכו
 יא. רסז-רצט שמחה וצצבות, שחוק ה. קכת-קע דין ודינים . . רלב
 וקלות-ראש . . רב ו. קעא-קצח מקח שחד ומשא-פנים . רלח
 יב. ש-שמה קבלת-יסורים . רו ז. קצט-רו פשרה ולפנים משורת
 יג. שמו-שסז מצוי תמדות . ריב

פרק ה

צבור ומדינה וצרכיהם

א. א-ו יחיד וצבור . . רטו
 ב. ז-יב העמלים עם הצבור
 ומזכי הרבים . . רטז

ספר ראשון

אדם וצרכיו

א. אדם בלידתו, בזקנתו ובמיתתו

שני רבותינו: שתי שנים ומחצה נחלקו בית-שמאי ובית-הלל, הללו אומרים: נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, והללו אומרים: נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא. נמנו ונמרו: נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא. עכשו שנברא – יפשפש במעשיו: ויש אומרים: ימשמש במעשיו. (עיר' יג:).

ב' עקיבא היה אומר: חביב אדם שנברא בצלם: חבה יתרה נודעת לו שנברא בצלם, שנאמר: "כי בצלם אלהים עשה את-האדם"¹. (אב' ג:)

ג' נחמיה אומר: מנין שאדם אחר שקול כנגד כל-מעשה בראשית, שנאמר: "זה ספר תולדת אדם ביום ברא אלהים אדם, בדמית אלהים עשה אתו"², ולחלן הוא אומר: "אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, ביום עשות יי אלהים ארץ ושמים"³ – מה לחלן בריאה ועשיה אף כאן בריאה ועשיה. (אדר"נ לא:)

ד' ארבעה נאים הם בעולם: שור בבהמות, אריה בחיות, נשר בעופות – ואדם נאה על כלם. (שמ"ר כג: ילק"ש בשלח:)

ה' שני רבותינו: ששה דברים נאמרו בבני-אדם, שלשה במלאכי-השרת ושלשה בבהמה. שלשה במלאכי-השרת: יש להם דעת במלאכי-השרת, ומהלכים בקומה וקופה במלאכי-השרת, ומספרים בלשון-הקדש במלאכי-השרת. שלשה בבהמה: אוכלים ושותים בבהמה, ופרים-ורבים בבהמה, ומוציאים רעי בבהמה. (חגי' טו:)

ו' דרש ר' חנינא בר פפא: אותו מלאך הממנה על ההריון לילה שמו, וניטל טפה ומעמידה לפני הקדוש-ברוך-הוא ואמר לפניו: רבונו-שלי-עולם, טפה זו מה תהא עליה – נבור או חלש, חכם או טפש, עשיר או עני? (גדה סז:)

¹ זכאשים טי, וי. ² טס ה', ח. ³ טס ז', ד.

(א) נמנו ונמרו – כלו' הסכימו עמי' מנין רוב דעות, יפשפש במעשיו – יבדוק במעשיו שעשה ויחזור בתשובה, ימשמש במעשיו – שיעשה, שהיא מחשב שבר מצוה כנגד הפסדה ויהא זהיר מן החטא. (ב) נודעת לו – שהודיע אותו על זה. (ה) רעי – צואה.

קדם יצירת העלך במעי אמו הקדוש-ברוך-הוא נוצר עליו מדה-הא בסופו, אם זכר
 אם נכבה, אם חלש אם גבור, אם עני אם עשיר, אם קצר אם ארך, אם מכפר אם נאחז,
 אם עבה אם דק, אם ביוז אם נם, וכן נוצר על כל-קורותיו, אבל אם צדיק אם רשע –
 לא, אלא הדבר שהוא נותנו בידו של אדם בלבד. מיד רומז הקדוש-ברוך-הוא למלאך
 הממנה על הרוחות ואומר לו: הבא לי רוח פלונית, שהיא בן-ערך. ששמה פלוני ותארה
 כך וכך. מיד דולף המלאך ומביא את-הרוח לפני הקדוש-ברוך-הוא. וכשהיא באה מיד
 כורעת ומשתחנה לפני המלך מלכי המלכים הקדוש-ברוך הוא. אותה שעה אומר הקדוש-
 ברוך-הוא לרוח: הבנסי בטפה זו שבנד פלוני. פתח הרוח פיו ואומר לפניו: רבוננו-של-
 עולם! די לי העולם שהייתי דר בו מיום שבבראתני, למה רצונך להכניסני בטפה סדוהה
 זו? אני קדושה וטהורה, ואני נזורה מנורת כבודך. מיד אומר הקדוש-ברוך-הוא לנשמה: עולם
 שאני מבניסך בו יפה, יהא לך ממה שהיית דרה בו, ובשעה שיצרתיד לא יצרתיד אלא
 לטפה זו. מיד מכניסו הקדוש-ברוך-הוא לשם בעל-ברחו, ואחר-כך חונן המלאך ומכניס הרוח
 לתוך מעי אמו, וממנין לו שני מלאכים ושומרין אותו שלא יצא משם ושלא יפול. ושם נר דלוק על
 ראשו, ומביט ורואה כסוף העולם ועד סופו. נוטלו המלאך משם ומליכו לנז-ערך ומראה לו
 הצדיקים יושבים בכבוד ועשרותיהם בראשיהם, ואומר המלאך לאותו הרוח: תרע לך,
 מי הם אלו? אמר לו הרוח: לא, אדוני. חונן המלאך ואומר לו: הללו, שאתה רואה,
 נוצרו בתחלה כמותך בתוך מעי אמן, ויצאו לעולם ושמרו התורה והמצות, לפיכך זכו
 ונודמנו לטובה זו שאתה רואה: דע לך שסופך לצאת מן העולם, ואם תזכה ותשמר התורה
 של הקדוש-ברוך-הוא תזכה לכך ולישיבה של אלו, ואם לאו דע וראה שתזכה למקום
 אחר. לערב מוליכו לניהנם ומראה לו שם את-הרשעים, שמלאכי חבלה מכים אותם
 במקלות של אש וקראים: ני ני! ואינם מרחמים עליהם. ואומר לו עיד אותו המלאך לאותו
 הרוח: תרע מי הם אלו? ואומר: לא, אדוני. ואומר לו המלאך: אלו הנשרפין נוצרו
 כמותך ויצאו לעולם ולא שמרו התורה וחקותיו של הקדוש-ברוך-הוא, לכך באו לתרפה
 זו שאתה רואה, ואתה דע לך שסופך לצאת לעולם, והני צדיק ואל תהא רשע ותזכה
 ותחיה לעולם הבא. ומטיל אותו המלאך מן הבקר ועד הערב ומראה לו מקום שהוא
 עתיד למות בו ומקום שהוא עתיד להקבר בו, ואחר-כך מוליכו ומטילו על כל-העולם
 ומראה לו את-הצדיקים ואת-הרשעים ומראה לו הכל. בערב מחזירו לתוך מעי אמו
 והקדוש-ברוך-הוא עושה לו שם ברית ודלתים. והעלך מנח במעי אמו תשעה חדשים:
 שלשה חדשים הראשונים העלך דר במעי אמו במדור התחתון, שלשה חדשים השניים דר
 במדור האמצעי והאחרונים דר במדור העליון, ובשמינע זמנו לצאת לאויר העולם הוא
 מתגלגל ויורד ברנע אחר מן העליון לאמצעי ומן האמצעי לאתרון: ומכל-מה-שאמו אוכלת
 ושותה בראשונה הוא אוכל ושותה ואינו מוציא רעי.

לסוף מניע זמנו לצאת לאויר העולם. מיד בא אותו המלאך ואומר לו: הניע ומנך
 לצאת לאויר העולם. והוא אומר לו: למה אתה רוצה להוציאני לאויר העולם? אומר לו
 המלאך: בני! תרע שעל-כרחך אתה נוצר, ועכשו דע, שעל-כרחך תצדת ועל-כרחך אתה
 מת ועל-כרחך אתה עתיד לתן דין וחשבון לפני מלך המלכים הקדוש-ברוך-הוא:
 ואינו רוצה לצאת משם עד שמכהו ומכבה לו את-הנר שהוא דלוק על ראשו ומנצואו

לאויר העולם בעל-כרחו. מיד שוכח התינוק כל-מה-שראה ביציאתו וכל-מה-שהוא יודע. ולמה התינוק בוכה ביציאתו? על מה-שאבד לו מקום הנחה והרוחה. ועל העולם שיצא ממנו. וכשמגיע ומנו, בא לו איתו המלאך ואומר לו: תכירני? אומר לו: הן, ואומר לו: למה באת לי היום מכל-שאר הנמים? אומר לו: המלאך: כדי להוציאך מן העולם, שהגיע זמנך להפטר. מיד מתחיל בוכה ומשמיע קולו מסוף העולם ועד סופו, ואין הבריות מכירין ולא שומעין את קולו חוץ מן התרנגול בלבד. ואומר למלאך: הלא כבר הוצאתני משני עולמות והבנסתני בזה העולם? ואומר לו המלאך: והלא כבר אמתני לך, שעל-כרחך נוצרת, ועל-כרחך נולדת, ועל-כרחך אתה חי, ועל-כרחך אתה עתיד לתן הין וחשבון לפני הקדוש-ברוך-הוא. (תנח' פקודי).

ח דרש ר' שמלאי: למה הולך דומה במעי אמו? לפנקם שמקפץ ומנה. ידיו על שתי צדעיו ושתי אציליו על שתי ארכבותיו, ושתי עקביו על שתי ענבותיו, וראשו מונח לו בין ברכיו, ופיו סתום וסבורו פתוח, ואוכל ממה שאמו אוכלת ושותה ממה שאמו שותה, ואינו מוציא רעי, שמא יהרג את-אמו. וכן שיצא לאויר העולם נפתח הסתום ונסתם הפתוח, שאלמלא כן אינו יכול לחיות אפלו שעה אחת. ותר דלוק לו על ראשו, וצופה ומביט מסוף העולם ועד סופו; ואין לך ימים שאדם שרוי בטובה יותר מאותם הימים, ומלמדים אותו כל-התורה כלה. וכן שבא לאויר העולם בא מלאך וספרו על פיו ומשבחיו כל-התורה כלה. ואינו יוצא משם עד שמשביעין אותו. ומה היא השבועה שמשביעין אותו? תהי צדיק ואל תהי רשע, ואפלו כל-העולם כלו אומרים לך צדיק אתה – הנה בעיניך כרשע; והני יודע, שהקדוש-ברוך-הוא טהור ומשרתיו טהורים ונשמה שנתי בך טהורה היא, אם אתה משמרה בטהרה – מוטב, ואם לאו – הרני נטלה ממך. (גדה ל:).

ט לפיכך נברא האדם יחיד – להגיד גדלותו של הקדוש-ברוך-הוא, שאדם טובע כמה מטבעות בחיתם אחד – כלן דומין זה לזה: ומלך מלכי המלכים הקדוש-ברוך-הוא טבע כל אדם בחותמו של אדם-הראשון ואין אחד מהם דומה לחברו. ומפני מה אין פרצופיהם דומים זה לזה? שלא יראה אדם דירה נאה ואשה נאה ויאמר: שלי היא. (סנה' לז, לח:).

י כשם שאין פרצופיהם של בני אדם שוים זה לזה כך אין דעתם שנה זה לזה, אלא כל-אחד ואחד יס-לו דעת בפני עצמו. (תנח' פנחס).

יא שניני, הנה ר' מאיר אימר: בשלשה דברים אדם משתנה מחברו: בקול, במראה ובדעת. (סנה' לח:).

יב „הוא עשך ניכנך“¹ – מלמד שברא הקדוש-ברוך-הוא בונניות באדם, שאם נהפכה אחת מהן אינו יכול לחיות. (חול' נו:).

יג „כי גדול אתה ועשה נפלאות“² – אמר ר' תנחום: הנאדר היה אם יהיה בו נקב בחד של מחט כל רוחו יוצאת ממנו, והאדם עשוי מחלים-מחלים, נקבים-נקבים, ואין רוחו יוצאת ממנו. (ביר א:).

¹ דברים ל"ב, ו. ² תהלים פ"ו, י.

ח פנקס – ספר, לוחות, צדעיו – רקותיו, אציליו – אצילות הידים, המרפקים. ארכבותיו – ברכיו, ענבותיו – חלקי האחורים הרכים, שרוי – שוכן, מצוי, וסוטר – מכה, ביר, טו פרצופיהם – צורותיהם, יב) בונניות – בסיסים למושב כל אבר ואבר. יג) מחלים מחלים – מקומות חלולים.

יד שני רבותינו: כליות יועצות, לב מבין, לשון מתחד, פה נמר, קנה מציא קול, ושם מקנים כל מיני מאכל, ריאה שואבת כל מיני משקין, כבד נועם, מרה זורקת בו טפה ומניחתו, טחול שוחק, קרקבן טוחן, כבה ישנה, אף נעור, נקצר הלשון, יסן הנעור - נמוק והולך לו. שני: אם שניים ושנים או שניים נעורים מיד מת. (בר' סא: ע"י).

טו וינסך בשר תחתנה¹ - אמר רב תנינא בר יצחק: עשה הקדוש-ברוך-הוא נוי לתחתיתו, שלא יהא מתבזה בבהמה, ויש אומרים: עשה לו כסות לתחתיתו, שלא יהא מצטער בשעת ושיבתו. (ביר' יז: קה"ג).

טז אמר ר' לוי: ששה דברים משמשים את-האדם, שלשה ברשותו ושלשה אינם ברשותו. אלו הם ברשותו: הפה והידים והרגלים; ואלו אינם ברשותו: העינים והאזנים והחטם. וכשהקדוש-ברוך-הוא מבקש אף אלו שהם ברשותו אינם ברשותו. (ב"ר סז: תנח"ק ויקרא).

יז פרצוף שבדא הקדוש-ברוך-הוא בבני-אדם מלוא-השיש ישיבו כמה מענות ואין מתערבין זה בזה: מי עינים מלוחים, מי אזנים שמנים, מי החטם סרוחים, מי הפה מתוקים. מפני מה מיעינים מלוחים? - שבזמן שאדם בוכה על המת בבל-שעה מיד היה מסתמא, אלא על שרם מלוחים, פוסק ואינו בוכה. - מפני מה מיראזנים שמנים? - שבשארם שומע שמועה קשה, אלמלי תופסה באזניו מתקשרת בלבו נמת: ומתוך שרם שמנים - מקנים בוז ומוציא בוז. - מפני מה מירחטם סרוחים? - שבזמן שאדם מריח ריח רע, אלמלא מי החטם סרוחים, שפעמידים אותו, מיד מת. - ומפני מה מירחפה מתוקים? - פעמים שאדם אוכל אכילה שאינה מתקבלת בלבו ומקיא, ואם אין מי הפה מתוקים אין נפשו חוזרת עליו. (תנח"ק הקט: במ"ר יח).

יח אמר ר' תחליפא דקיסרין בשם ר' פלא: בא וראה כמה נסים עישה הקדוש-ברוך-הוא עם האדם והוא אינו יודע, שאלולי היה אוכל פת כשהוא חיה היתה יורדת בתוך מעיו ומשרטת אותו, אלא ברא הקדוש-ברוך-הוא מעין בתוך גזרתו, שהוא מוריד את-הפת בשלום. (שם"ר כד).

יט כל-מה-שנברא בששת ימי בראשית צריך עשיה, כגון התרדל צריך למתוק, התרמסים צריכים למתוק, החטים צריכות לטחן - אפלו אדם צריך תקין. (ביר' יא).

כ שאל טורנוסרופוס הרשע את-ר' עקיבא: איזה מעשים נאים - של הקדוש-ברוך-הוא או של בשריו-הוא? אמר לו: של בשריו-הוא נאים. אמר לו טורנוסרופוס: הרי השמים והארץ - וכל אדם לעשות ביוצא בהם? אמר לו ר' עקיבא: לא תאמר לי בדברים שהם למעלה מן הכריות, שאין שולטין בהם, אלא בדברים שהם מצויים בבני אדם. אמר לו:

¹ נחששים צי, כח.

(יד) מתחד... גומר-את הדבור, ומניחתו-מן הכעס. שוחק - שחוק. קרקבן - בעופות, הוא הכסס בבהמות. טוחן - את המאכל. אף - החוטם. נמוק והולך לו - הגוף נחרב והולך. (טו) שלא יהא מתבזה - כשהוא נפנה לצרכיו. (טז) ברשותו - אינם פועלים אלא ברצונו של אדם. (יז) מלוא הסיט - שטח קטן כבין אגודל לאצבע, מסתמא - נעשה עור. (יח) דקיסרין - סעיר קיסרין. כשהוא חיה - כלו כשהוא קשה. (יט) עשיה - הקוץ, התורמוסים - מין צמח (לופינע).

למה אתם נמלים? אמר לו: אף אני הייתי יורש שאתה עתיד לומר לי בן, לקד הקדמתי ואמרתי לך: מעשי בשר-נדם הם נאים משל הקדוש-ברוך-הוא. הביא לו ר' עקיבא שבלים ונלוסקאות, אמר לו: אלו מעשה הקדוש-ברוך-הוא ואלו מעשה בשר-נדם - אין אלו נאים? הביא לו אניצי פשתן וכלים מבית-שאן, אמר לו: אלו מעשה הקדוש-ברוך-הוא ואלו מעשה בשר-נדם - אין אלו נאים? אמר לו שורנסרופוס: הואיל והוא חסד במילה, למה אין הנלד יוצא מהול ממעי אמו? אמר לו ר' עקיבא: ולמה שררו יוצא עמו - לא תחתך אמו שררו?

ולמה אינו יוצא מהול? - לפי שלא נתן הקדוש-ברוך-הוא לישראל את-המצות אלא כדי לצרף אותם בהן. (הנהיג תוריע; תנח"ש).

כא "לי דבר צור ישראל מושל באדם ונו"¹ - אמר דוד המלך: אני אניד מלכותו וגדלתו וגבורתו של הקדוש-ברוך-הוא, שבכל-יום אדם נוצר ובכל-יום אדם נלד; בכל-יום אדם חי ובכל-יום אדם מת; בכל-יום רוחו של אדם נפלט ממנו ונתנת לבצלפקרון; בכל-יום מכלכלין אותו בתינוק משרי אמו משרי מעשיו. (סא"ז טו).

כב ר' שמיאל בר רב יצחק שנה לה בשם ר' שמעון בן אלעזר: שבבעה הבליים שאמר להלת כנור שבבעה עולמות שאדם רואה. בן שנה דומה למלך, נתון באסקפסטי והבל מחבקין ומנשקין אותו; בן שנים ושלש דומה לחזיר שפושט ידיו בביבין, וכל-מה שהוא מוצא נתן לתוך פיו; בן עשר - קופץ בגדי; בן עשרים - כסוס צוהל, מיפה עצמו ומבקש אשה; נשא אשה - נתן עליו אקף והרי הוא בחמור; הוליד בנים - מצו פניו בכלב להביא מזונותיו ומזון בניו; הזקין רבי הוא בקור. (קהיר א; ילק"ש קהלת א).

כג יהודה בן תימא היה אוגר: בן חמש שנים למקרא, בן עשר שנים למשנה, בן שלש עשרה למצות, בן חמש עשרה לגמרא, בן שמונה-עשרה לחסה, בן עשרים לרדוף, בן שלשים לבת, בן ארבעים לבית, בן חמשים לעצה, בן ששים לזקנה, בן שבעים לשיבה, בן שמונים לגבורה, בן תשעים לשוה, בן מאה - כאלו מת ועבר ובטל מן העולם. (אב' ה).

כד שנינו, ר' שמעון בן אלעזר אומר: אם יאמרו לך זקנים סתור וילדים בנה - סתור ואל תבנה, מפני שסתירת זקנים ובנין נערים סתירה וסמן להבדל: רחבעם בן שלמה. (מג' לא:).

כה אמר ר' יונתן: שלמה כתב תחלה שיר-השירים ואת-רבך משלי ואת-רבך קהלת:

¹ שמואל ב' כ"ג, ג.

כ) למה אתם נמלים - ומקלקלים מעשיו של הקב"ה. שבליים - שהן מעשה הקב"ה, וכן אניצי פשתן להלן, נלוסקאות - עוגות יפות. אניצי פשתן - חבילה של פשתים, וכלים מבית שאן - בגדים דקים יפים שנעשו בבית-שאן, מהול - מנוול. שררו - מעי כמין חבל יוצא מן הטבור. לצרף אותם - לטהר את לבם. כב) שבבעה הבליים - בראש קהלת נאמר שבע פעמים הכל. באיסקפסטי - בעגלת צב, כג) למקרא - בכתבי הקדש. לרדוף-אחר חיי עוה"ז. לבת - מגיע למלוא כחו. לגבורה - לפי הכתוב "ואם נבנויות שמונים שנה" (תהל' צי, י). לשוה - לבסיסת קומתו. כד) סתור - הרוס. רחבעם בן שלמה - מ"א י"ב.

ומביא לה ר' יונתן מדרד-ארץ: כשאדם נשר אימר דברי ומר. הנדיל אומר דברי משלות. הנקין אימר דברי הקלים. (שחס"ר א)

כו לא בסבי טעמא ולא בדרדקי עצה. (שבת פ"ט א)

כז אמר ר' יצחק: מהו שנאמר: "כי הילדות והשחרות הכל"י¹ — דברים שאדם עושה בילדותו משחירים פניו לעת זקנתו. (שבת קנב.)

כח אמר ר' יהושע בר נחמאי: מפני ארבעה דברים הזקנה קופצת על אדם: מפני היראה, מפני בעם בניו, מפני אשה רעה ומפני המלחמות. (תנח' חיי שרה.)

כט כל-השטוף בזמה זקנה קופצת עליו. (שבת קנב.)

ל עד אשר לא יבאו ימי הרעה² — אלו ימי הזקנה. (שבת קנא.)

לא "על זאת תפלה כל חסיד אליך לעת מצוא"³ — אמר ר' אבא: "לעת מצוא" — הזקנה. צריך אדם להתפלל על זקנתו, שיהיו עיניו רואות ופיו אוכל ורגליו מהלכות, שבזמן שאדם מזקין הכל מסתלק ממנו. (תנח' מקץ.)

לב דעתם של זקנים משתנית, שפתותיהם של זקנים מתרפשות, אזניהם של זקנים מתקבדות. (שבת קנב: ע"ה.)

לג אפלו נבשושית קטנה דומה עליו (על הנקין) כדרי-הרים. (שם.)

לד אמר לו רבי לר' שמעון בן חלפתא: כפני מה לא הקבלני פניך כרגל בדרך שהקבילו אבותי לאבותיך? אמר לו: סלעים [קטנים] נעשו גבוהים, קרובים נעשו רחוקים, משתנים נעשו שלש, משים שלום בבית בטל. (שבת קנב.)

לה אמר לו קיסר לר' יהושע בן חנניה: מפני מה לא באת לבי-אבידן? אמר לו: החר — שלי, סביבותיו — קרתי, כלביו אינם נובחים, טוחניו אינם טוחנים.

של בית רב אמרו: מה שלא אבד לי אני מבקש.

שנינו. ר' יוסי בן קסמא אימר: טובים השתים מן השלש. אוי לה לאחת שהלכה ונאינה חזרת! מה היא? אמר רב חסדא: הילדות.

¹ קהלת י"ח, י. ² שם י"ב, ח. ³ סהלים ל"ב, ו.

(כה) מדרד-ארץ — ממנהג העולם. (כו) לא בסבי טעמא וגו' — לא בזקנים טעם (חכמה) ולא בילדים עצה. (כז) דברים שאדם עושה וגו' — דברי עברות שמתישם כחו. (כט) השטוף בזמה — הלוט ורודף אחרי זנונים ופריצות. (ל) מתרפשות — מתרופפות ומתנקעות. מתקבדות — נעשות כבדות לשמוע. (לג) נבשושית — חל קטן. (לד) מפני מה לא הקבלנו וגו' — כלו מפני מה לא באת לקבל פניו, והפך לו את הלשון דרך ענות. סלעים נעשו גבוהים — כלו מחמת זקנה קשה עליו ההליכה ואפילו סלעים קטנים דומים עליו בגבוהים, וכן "קרובים נעשו רחוקים" — דרך הרובה נראית כרחוקה. כשתים נעשו שלש — משתי רגלים. נעשו שלש, שצריך למקל. (לה) לבי-אבידן — מקום ועד של חכמי רומי, שהיה ר' יהושע רגיל לבוא לשם ולהתנוחע עמם. החר שלג — כלו שערות הראש הלכינו. סביבותיו קרתי — השפה והזקן הלכינו. כלביו אינם נובחים — חקול אינו נשמע. טוחניו — השנים. מה שלא אבד לי וגו' — כך אומר הזקן, שטפו כפוף ונראה כמבקש אכרה. השתים מן השלש — הליכה ברגלים לכד בלא מקל.

- כשקב רב דימא אמר: הילדות כליל של ורד: הזקנה כליל של קוצים. (סס)
 אשרי ילדותנו שלא בישה את-זקנותנו. (סוכה נג.)
- לז ואברהם זקן¹ – עד אברהם לא היתה זקנה. מי שהיה רוצה להסיח עם אברהם היה מסיח עם יצחק, עם יצחק – היה מסיח עם אברהם. בא אברהם תבע זקנה. אמר אברהם: רבוננו של-עולם. צריך אתה להפריש בין אב לבן. בין נער לזקן שיתבדר הזקן פנער. אמר לו: חיד. ממך אני מתחיל. הלך ולן באותו הלילה ועמד בבקר. כן שעמד ראה שהלבין שער ראשו וזקנו. אמר לפניו: רבוננו של עולם, עשיתני דונמא. אמר לו: יעשרת תפארת שיבה². (ב"מ פז: ב"ר סה: תנח' חיי שרה).
- לח ואברהם זקן¹ – מה תלמוד לומר. והלא כבר נאמר. ואברהם ושרה זקנים³? – אמר ר' אמי: קאן זקנה שיש בה לחלוחית, להלן זקנה שאין בה לחלוחית. (ב"ר סח.)
- לט הדרת פנים זקן. (שבת קנב.)
- מ זקן נוי באיש ומים באשה. (ירוש' קיד' פ"ב, ה"ד.)
- סא איזוהי זקנה? כל-שקורין אותה אמא – ואינה מקפדת. (נדה ט"ו.)
- מב סבא בביתא פאחא בביתא: סבתא בביתא – סימא בביתא. (ערכ' יט.)
- מג כ"י נרים אנחנו לפניך... בצל ימינו על הארץ⁴ – והלואי בצלו של כהל או בצלו של אילן. אלא בצלו של עץ בשעה שהוא עץ, שנאמר: "בצל עובר"⁵. ואין מקוה⁶ – אין מי שיזנה שלא ימות, הכל יודעין ואומרין בפיהם שהם מתים. (בר' צו.)
- מד ימיו בצל עובר⁵ – אם תאמר בצל של כהל – ישיבו ממש, צלו של דקל – ישיבו ממש: לאויה צל? – אמר ר' הונא בשם ר' אחא: לצל של עוף, שהוא עובר וצלו עובר. (פסיק').
- מח בני האדם דומים לעשבי השדה: הללו נוצצים והללו נובלים. (עיר' נד.)
- מו [בשר-ודם] – היום עודנו ומחר איננו. (ירוש' סנה' פ"ה, ה"י.)
- מז "מי את נתיבאי מאנוש ימות"⁶ – אמר ר' יהודה בר' שמעון: למי שהיה רואה תולעת, והיה רואה אותה כנחלת, ונקראת נמרת-לילה, והיה מתירא ממנה. אמרו לו: מוזי אתה מתירא? כלילה היא נחלת ויוקרת: ובא הבקר ואתה רואה שאינה אלא תולעת. (פסיק').
- מח אמר ר' יוחנן: אדם – אפר, דם, מרה: בשר – בוששה, סרוחה, רמה: ויש אימרים: בוששה, שאול, רמה. (סוטה ה.)

¹ נראה כ"ד, ח. ² תשלי ט"ז, לח. ³ נראה ש"ס, יא. ⁴ דברי הימים ח' כ"ט, נו. ⁵ תהלים קמ"ד, ד. ⁶ ישעיה כ"ח, יב.

כליל של ורד – עטרת שושנים. (זו) להסיח – לדבר. דונמא – לאחרים. (לח) כאן – מה שנאמר תחלה, "ואברהם ושרה זקנים". לחלוחית – רענונות, כח נעורים. ולהלן – "ואברהם זקן". (מא) סבא בביתא וגו' – זקן בבית מארה בבית, שאוכל ואינו עושה כלום; זקנה בבית אוצר בבית, שהיא מטייעת במלאכת הבית. (מד) נוצצים – צצים, צומחים. (מו) נמרת לילה – נחלת לילה, מין תולעים מאירות בלילה ("אהאנים" וואורמבען). (מ) אדם... בשר וגו' – דרש ראשית-בנות.

עת ללדת ועת למות¹ - מעת ללדת היא עת למית. משעה שאדם טלד נגנר עליו במה שנים יחיה: אם זכה הוא משלים את-שנותיו ואם לאו פוחתין ממנו - כך דברי ר' עקיבא. וחכמים אומרים: אם זכה מוסיפין לו על שנותיו, ואם לאו פוחתין לו משנותיו. ומעשה זה מסנע לחכמים:

מעשה באהר מנדולי צפורי שבאה לו ברית-מילה, וקלו אנשי עין-תאנה לכבדו, וקלה עמדם ר' שמעון בן חלפתא. כשבאו לשר העיר מצאו ילדים עומדים ומשחקים לפני חצר אחת, ראו את-ר' שמעון בן חלפתא מקלה ונאה אמרו לו: אין אתה זו מבאן עד שאתה מרמך לנו קצת. אמר להם: אין זה משלי, איש וזן אני. נער בהם ולא נודעוני ולא נכעני. תלה עינו וראה אותה חצר שעומדת לפול. אמר להם: עונים אתם אחרי מה שאני אמר לכם? לכו ואמרו לבצל החצר:

- אם ישן הוא נער, שתחלת החטא מתוק וסופו מר. מקול דבריהם נער בעל החצר ויצא ונפל לרגליו ושל ר' שמעון. אמר: רבי, בבקשה ממך. אל תסתכל בדבריהם, ילדים הם ושוטים. אמר לו: מה אעשה והנורה ננורה: אבל תולה אני לך עד שתוציא כל-מה שיש-לך בחצר. כן שהוציא כל-מה שיש-לו בחצר נתמוטטה ונפלה. הלכו ללנים מצנת מילה. היה אביו של התינוק משקה אותם יין וישן בן שבע שנים, אמר להם: שתי מנין טוב זה. מקטנתי באלהי השמים, ממנו אני מישן ומשקה אתכם בשמתתי של בני. ענו אחריו: כשם שהכנסתו לברית כך תכניסנו לתורה ולחפה. היו סוערים עד תצי הלילה. ר' שמעון בן חלפתא, שהיה כסות על כחו, יצא בחצי הלילה ללך לעירו. פגע בו מלאך-המות בדרך, אמר לו: בשביל שאתם בוטחים במעשיכם המוכים אהם יוצאים בשעה שאינה שעה! אמר לו: ואתה מי אתה? אמר לו: שליחו של מקום אני. אמר לו: ולמה פניך משנים? אמר לו: משיחתן של בריית, שהם אומרים: כך וכך אנו עתידים לעשות, ואין מהם יורע אימתי נקרא למות. אותו האיש שהיית סוער אצלו ואמר להם: מן היום הזה אני מישן ומשקה אתכם לשמחתו של בני - והרי פתחי אצלי לפול אותו אחר שלשים יום. אמר לו: חיד, הראה לי את-פתחי. אמר לו: לא עליך ולא על ביוצא בך אני שולט. אמר לו: למה? אמר לו: שבכל-יום ויום אתם עמלים פתורה ובמצות ועשים צדקות והקדוש-ברוך-הוא מוסיף ימים על ימכם. אמר לו: יהי רצון מלפני הקדוש-ברוך-הוא. כשם שאין אתה שולט בפתח שלני, כך לא תהא לך רשות לעבור על דברינו. בקשו רחמים משמים ויהי התינוק.

אמר ר' עקיבא: מה-לנו המעשה? אין לי המעשה אלא מקרא מלא: את-מספר

¹ קהלה נז, ב.

מח) מעת ללדת וגו' - כשעת לידה נגזרת שעת המיתה. משלים - נומר. פוחתין - גורעין. מסייע - יש בו ראייה וסמך. צפורי - שם עיר בא"י. עין תאנה - שם טקום. אין זה משלי - כלו אין דרכי בכך. עונים אתם אחרי - כשיר. אם ישן הוא וגו' - כלו יתשרר ויצא מן הבית שסופו להתמטט. בשביל שלא השגיח על התינוקות לגדלם כמעשי-טובים. תולה אני לך - כלו משהה אני את הגזירה. אני מישן - אני משמר את חיינו שיהא ישן יותר. בשמחתו - בשמחת חתונה. על כחו - על זכותו. בשעה שאינה שעה - כלילה, שהיא שעת סכנה. פתחו - כתב גזירתו. שנגזרה עליו סתה. וחיה התינוק - הרי סכאן ראייה, שמוסיפין על השנים. מה לנו המעשה - מה ראייה ממנו. מקרא מלא - מקרא מפורש.

יִסֵּד אֱמֶלָא¹, שְׁהָרִי מִשָּׁה כְּמָה מִצָּת עֲשֵׂה וְכִמְה צִדְקָת עֲשֵׂה – וּבְסוֹף נֹאמַר לוֹ: יֵהֵן קִרְבּוֹ יִמִּיד לְמוֹת². הֲיִי – עַתָּה לֵלְדֵת וְעַתָּה לְמוֹת³. (קה"ר ג: דבר ט.)

אמר ר' יהושע בן קרחה: הִינֵנּוּ אָדָם לִפְרָק אֲבוֹתָיו, קָדָם לְחֵמֶשׁ שָׁנִים וְאַחֲרֵי חֵמֶשׁ שָׁנִים יֵרָאֵן מִן הַמִּיתָה. (בר' סה.)

שב שני הָיָה מִיתָנָא וְאִנֵּשׁ בְּלֹא שְׁנִיָּה לֹא שָׁכִיב (שְׁבַע שָׁנִים הָיָה דָּבָר וְאָדָם בְּלֹא שְׁנִיתָיו לֹא מָת). (סנה' כט.)

שְׁנֵי רַבּוּתֵינוּ: מִי שֶׁחָלָה וְנָטָה לְמוֹת אוֹמְרִים לוֹ: הִתְדַּה! שָׁכֵן כְּלִי-הַמּוֹמָחַ מַחְזִיקוֹ. אָדָם יוֹצֵא לְשׁוֹק יֵהֵי דוּמָה בְּעֵינָיו כְּמִי שֶׁנִּמְסַר לְסַרְדִּיוֹת, חָשׁ בְּרָאשׁוֹ יֵהֵי דוּמָה בְּעֵינָיו כְּמִי שֶׁנִּתְגַּדֵּהוּ בְּקוֹלָר, עָלָה לְפָנָה וְנָפַל יֵהֵי דוּמָה בְּעֵינָיו כְּמִי שֶׁהִעֲלוּהוּ לְנֶרְדֻּם לְדוֹן, שָׁכַל-הָעוֹלָה לְנֶרְדֻּם לְדוֹן, אִם יֵשׁ לוֹ פְּרָקְלִיטִים גְּדוּלִּים נְצִיל וְאִם לֹא אִינוֹ נְצִיל. וְאַלּוֹ הֵם פְּרָקְלִיטִים שֶׁל אָדָם: הַשּׁוֹכֵה וּמַעֲשֵׂים-טוֹבִים. אֲפֹלוֹ תִשַּׁע מֵאוֹת וְתִשַּׁעַם וְתִשַּׁעַם מִלְּמִדִּים עָלָיו חֻבָּה וְאַחֲרֵי מִלְּמִד עָלָיו זְכוּת – נִפְּלָל, שֶׁנֹּאמַר: „אִם יֵשׁ עָלָיו מִלְּאָךְ מִלִּיץ אַחֵר מִנִּי אֵלָּה לְהַצִּיד לְאָדָם יִשְׂרָאֵל וְיִהְיֶנּוּ נִיאֲמַר פִּרְעֵהוּ מִרְדֵּת שַׁחַת³. ר' אֱלִיעֶזֶר בֶּנוֹ שֶׁל ר' יוֹסִי הַגָּלִילִי אוֹמַר: אֲפֹלוֹ חֲשֵׁעַ מֵאוֹת וְתִשַּׁעַם וְתִשַּׁעַם בְּאוֹתוֹ מִלְּאָךְ לְתוֹכָהּ, נֶאֱחָד לְזֻכּוֹת – כְּצֹלֶל, שֶׁנֹּאמַר: „מִלִּיץ אַחֵר מִנִּי אֵלָּה“. (שבת לב.)

כְּלִי-הַחֹלִים בְּחֻזְקַת סִכְנָה. (קה"ר פג.)

אמר ר' אלכסנדר, אמר ר' חֵיָא בַר אֲבָא: גְּדוּל גַּם שֶׁנַּעֲשֶׂה לְחוֹלָה יוֹתֵר מִזֶּה שֶׁנַּעֲשֶׂה לְחֻנְיָה מִשָּׂאֵל וְעוֹדָה: שֶׁל חֻנְיָה מִשָּׂאֵל וְעוֹדָה אֵשׁ שֶׁל הָרִיזֵט, וְהַבֵּל יְכַלֵּן לְכַבּוֹתָהּ, וְזוֹ שֶׁל חוֹלָה שֶׁל שְׁמִים הִיא – מִי יוֹכֵל לְכַבּוֹתָהּ? (בר' מא.)

„כֹּאשֶׁר הוּא שֵׁם“ – בְּזֻכּוֹת עֲצָמוֹ: יִפָּה תַּפְּלֵת הַחֹלָה לְעֲצָמוֹ יוֹתֵר מִכָּל. (בר' נג.)

עַל זֹאת וְתַפְּלָל כְּלִי-הַסִּיד אֱלִיד לְעַת מַצּוֹא⁵ – אָמַר רַב נַחֲמָן בַּר יִצְחָק: זוֹ מִיתָה, שֶׁנֹּאמַר: „לְמוֹת תּוֹצְאוֹת“⁶.

וְכֵן שְׁנִינוּ: תִּשַּׁע מֵאוֹת וְשִׁלְשָׁה מִיָּנִי מִיתָה נִבְרָא בְּעִלְמָה, שֶׁנֹּאמַר: „לְמוֹת תּוֹצְאוֹת“. „תּוֹצְאוֹת“ בְּמִסְרֵיָא כִּךְ הוּא. קָשָׁה שֶׁבְּקָלָן – אִסְכְּרָה, נִחָה שֶׁבְּקָלָן – גְּשִׁיָּה: גְּשִׁיָּה – דוּמָה בְּמוֹשָׁךְ נִקְטָא מִחֻלָּב.

ר' יוֹחָנָן אָמַר: „לְעַת מַצּוֹא“ – זוֹ קְבוּרָה, שֶׁנֹּאמַר: יִכִּי יִמָּצָא קֶבֶר⁶. (בר' ח.)

¹ שמואל כ"ג, כו. ² דברים ל"א, יד. ³ חזקוני ל"ג, כג. ⁴ בראשית כ"א, פ. ⁵ תהלים ל"ג, ג. ⁶ ס' ק"ט, כד.

מִטָּה לְפָרָק אֲבוֹתָיו – לִשְׁנוֹת חַיִּי הוּרִיו. (ג) בְּלֹא שְׁנוּתִיו – בְּלֹא זְמַנּוֹ. (נא) יוֹצֵא לְשׁוֹק – מַצּוֹת שֶׁם תַּקְלָת וּמִרִיבִית. שֶׁנִּמְסַר לְסַרְדִּיוֹת – לְהוֹלִינוֹ אֶל הַשּׁוּפָט. בְּקוֹלָר – כְּשֶׁלֶּטֶל־אֵלֶּה לְנֶרְדֻּם – מְקוֹם שֶׁעוֹשֵׂן שֶׁם אֵת הַסִּפְט כְּנִידוֹנִים. פְּרָקְלִיטִים – מְלִיצִים, מְלִטְרֵי זְכוּת. בְּאוֹתוֹ מִלְּאָךְ – שֶׁמִּמִּלֵּין עָלָיו זְכוּת. (נג) לְחוֹלָה – הַמְתַּרְפָּא. לְחֻנְיָה וְגו' – שֶׁנְּצִלוֹ מִכַּבְּשֵׁן הָאֵשׁ. שֶׁל הָרִיזֵט – שֶׁל אָדָם. וְזוֹ שֶׁל חוֹלָה – אֵשׁ הַקְדַּחַתָּה. (נה) לְעַת מַצּוֹא... זוֹ מִיתָה – צִדִּיק אָדָם לְתַתְּמַל שִׁימוֹת מִיתָה נִחָה. בְּנִימְטְרִיא – בְּחִשְׁבוֹן הַאֲחִיתוֹת. אִסְכְּרָה – מִין חוֹלִי כְּגוֹן שֶׁאִדָּם נִתְקַן בוֹ.

שני רבותינו: מת פתאם – זו היא מיתה חטופה, חלה יום אחד ומת – זו היא מיתה רחופה: ר' חנינא בן גמליאל אומר: זו היא מיתה מנפח. שני ימים ומת – זו היא מיתה רחופה, שלשה – נערה, ארבעה – נזירה, חמשה – זו היא מיתה כל-אדם. מת בחמשים שנה – זו היא מיתה ברת, ששים – זו היא מיתה בידי שמים, שבעים – שיבה, שמונים – גבורות. אמר רבה: מחמשים ועד ששים שנה זו היא מיתה ברת.

רב יוסף בשהיה בן ששים עשה להם יוסטוב לחכמים, אמר: יצאתי מידי ברת. רב הונא מת פתאם, היו רואנים החכמים, שנה להם זוג מהדיב: לא שנו אלא שלא הניע לגבורות, אבל הניע לגבורות – זו היא מיתה נשיקה. (מ"ק כח.)

שנינו: מת מתוך השחוק סמן יפה לו, מתוך הבכי סמן רע לו: פניו למעלה סמן יפה לו, פניו למטה סמן רע לו, פניו כלפי העם סמן יפה לו, כלפי הכהל סמן רע לו: פניו ירקון סמן רע לו, פניו צהבים ואדמים סמן יפה לו: מת בערב שבת סמן יפה לו, במוצאי שבת סמן רע לו: מת בערב יום הכפורים סמן יפה לו: מת מחלי-מעם סמן יפה לו, מפני שרבם של צדיקים מיתתם בחלי-מעם. (נח' קנ:).

אמרו עליו על מלאך-המוות, שכלו מלא עינים, ובשעת פטירתו של חולה עומד למעלה ממראשותיו וחרבו שלופה בידו ושפה של מרה תלויה בו, כון שתולה רואה אותו מודפסע ופוחת פיו וזורקה לתוך פיו – ממנה מת, ממנה מסרית, ממנה פניו מוריקות. (ע"ז כ.)

הנשמה בשעה שהיא יוצאת מן הגוף – קולה הולך מסוף העולם ועד סופו. ר' שמואל אחי שר' פנחס בר' חמא מת בצפורי והיו החברים יושבים אצלו. בא להם דבר והתחילו משחקים. אמר להם ר' פנחס: קול נשמתי של אחי שובר ארזים ועוקר אילנות ואתם יושבים כאן ואין אתם יודעים! (יומא כ: מד"ט: ב"ר ו.)

רב ששת נראה לו [מלאך-המוות] בשוק. אמר לו: בשוק בבהמה! בוא לביתי. לרב אשי נראה בשוק. אמר לו: המתן לי שלשים יום ואחזור על תלמודי: שאמרו: אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו, ביום השלשים בא. אמר לו: בליכך למה? – דוחק אתה רגליו של ר' נתן, ואין מלכות נזנעת בחברתה אפלו כמלא נימא. (מ"ק כח.)

רבא היה יושב לפני רב נחמן, ראהו שהוא מנמנם. אמר לו: אמר לו [למלאך-המוות] שלא יצערני. אמר לו: וכי לאו אדם חשוב אתה? אמר לו: מי חשוב, מי ספון, מי רקיע? אמר לו: הראה לי. נראה לו. אמר לו: היה לך צער? אמר לו: כמושך נימא מחלב: ואם אמר לי הקדוש-ברוך-הוא: חזר לאותו העולם, לא הייתי רוצה, שמרבה אימתו. (שם).

ליוצא ג', כב.

(נו) היו רואנים החכמים – שצדיק כמוהו מת מיתה חטופה, זוג מהדיב – שני ת"ח מעיר הדייב, גז) במוצאי יוה"כ – נמחלו עוונותיו וסימן יפה לו, נח) פטירתו – מיתתו, מוריקות – נעשים ירוקים, ס) שאמרו – חכמים, דוחק אתה וגו' – כלי' כבר הגיע זמנו של ר' נתן להתכנות לראשי-שיבתו, כמלא נימא – כמלאו השערה, סא) שלא יצערני – בשעת מיתתו, מי חשוב וגו' – מי חשוב וגבור כיום המיתה, הראה לי – נחלום לאחר מיתה, היה לך צער – בשעת יציאת נשמה, כמושך נימא וגו' – כך היתה יציאת נשמתו קלה, שמרובה איבתו – של מלאך-המוות.

10 פַּעַם אַחַת הָיוּ פּוֹעֲלִים חוֹפְרִים בְּקֶרְקַע שֶׁל רֵב נַחֲמָן. נָחַר בָּהֶם רֵב אַחֲאִי בֶר יֹאשִׁיָּהּ. כֹּאֵו וְאָמְרוּ לְרֵב נַחֲמָן: נָחַר בָּנוּ אָדָם. כֹּא וְאָמַר לוֹ: מִי אַתָּה? אָמַר לוֹ: אֲנִי אַחֲאִי בֶר יֹאשִׁיָּהּ. אָמַר לוֹ: וְכִי לֹא אָמַר רֵב מָרִי: עֲתִידִים צָדִיקִים שְׂעִישׁוּ עֶפְרָיִם אָמַר לוֹ: מִי הוּא מָרִי וְהָ שְׂאִינִי יוֹדְעוֹ? אָמַר לוֹ: וְהִלֵּא מִקְרָא כְּתוּב: יִישׁוּב הַעֲפָר עַל הָאָרֶץ בְּשִׁהִיָּה¹. אָמַר לוֹ: מִי שֶׁהִקְרִיאָךְ קָהֳלֶת לֹא הִקְרִיאָךְ מִשְׁלִי, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְרָקִב עֲצָמֹת קִנְאָה"² – כָּל-מִי שִׁישְׁלוֹ קִנְאָה בָּלְבוּ עֲצָמוֹתָיו מִרְקוּבָיו, וְכָל-שֶׂאִין לוֹ קִנְאָה בָּלְבוּ אִין עֲצָמוֹתָיו מִרְקוּבָיו. מִשְׁשׁוּ וְרָאָה שִׁישׁ בּוֹ מִשְׁשׁ. אָמַר לוֹ: יַעֲמַר מֶר וְיִלְךְ לְבִיתָ. אָמַר לוֹ: מַעֲיֵד אַתָּה בַּעֲצָמָךְ שֶׁאֲפִלוּ יְבִיאִים לֹא קָיָו, שֶׁנֶּאֱמַר: יוֹדְעֵהֶם כִּי אֵין יְיָ בַּפִּתְחֵי אֲתִיקְבְּרוֹתֶיכֶם וּבִהַעֲלוֹתֵי אֲתֶכֶם מִקְבְּרוֹתֶיכֶם"³. אָמַר לוֹ: וְהָרִי נֹאמַר: "כִּי עֶפְרָ אַתָּה וְאֵל עֶפְרָ תְּשׁוּב"⁴? אָמַר לוֹ: וְהוּ שְׁעָה אַחַת כָּרֶם תַּחֲתֵי-הַמַּיִם. (שְׁבַת קִנְבִּי).

10 ר' יִתְנָן אָמַר: סָמֵן יָפֵה לַמֶּת שֶׁנִּפְדָּעִין מִמֶּנּוּ לְאַחֵר מִיתָה. מֵת שֶׁלֹּא נִסְפָּר וְלֹא נִקְבֵּר אֵי שְׁחִיָּה גוֹרְדָתוֹ אֵי שְׁחִיָּה נִשְׁמִים מוֹלָפִים עַל מָטָתוֹ -- וְהוּ סָמֵן יָפֵה לַמֶּת. (סֵנָה מַחֲוֵי).

10 שְׁנֵינֵנו, ר' שִׁמְעוֹן בֶּן אֱלֶעָזָר אָמַר: הַעוֹמֵד עַל הַמֶּת בְּשַׁעַת יְצִיאַת-נְשָׁמָה חֵיב לִקְרוֹעַ. הָא לֵמַה זֶה דִּימָה -- לְסַפְרֵי-תוֹרָה שֶׁנִּשְׂרָפָה. (שְׁבַת קַהֲוִי).

10 שְׁנֵי רַבּוֹתֵינוּ: שְׁלֹשָׁה שְׂתַפְזִין יֵשׁ בְּאָדָם: הַקְּרוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא וְאָבִיו וְאִמּוֹ. אָבִיו מוֹרִיעַ הַלֵּבָן, שֶׁמֶמֶנּוּ עֲצָמֹת וְיִדִּים וְצַפְרִיִּים וּמוֹחַ שְׁבִרָאשׁוֹ וְלֵבָן שֶׁבָּעִין: אִמּוֹ מוֹרֵעַת אֶדָם. שֶׁמֶמֶנּוּ עוֹר וּבָשָׂר וּשְׁעָרוֹת וּשְׁחֹר שֶׁבָּעִין. וְהַקְּרוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא נוֹתֵן כִּי רוּחַ וְנִשְׁמָה וְקִלְכַּת־פָּנִים וְרֵאזִית-הָעֵין וְשִׁמְצֵת-הָאָזָן וְדִבְרֵי-פֶה וְהַלּוּדִי-נִלְוִים וְדַעַת וְכִינָה וְהַשְׁבֵּל. וְכֵן שֶׁהֵינֵעַ וְמִנּוּ לְפִטְרָן מִן הָעוֹלָם הַקְּרוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא נוֹטֵל חֲלָקִי, וְחֲלָק אָבִיו וְאִמּוֹ מִיָּד לַפְּנִיָּם. (נִדָּה לֹא: צִיִּי).

10 בְּשַׁעַת פְּטִירָתוֹ (שֶׁל אָדָם) הַקְּרוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא נוֹטֵל חֲלָקוֹ וּמִנִּיחַ חֲלָק אָבִיו וְאִמּוֹ לַפְּנִיָּהם וְאָבִיו וְאִמּוֹ בְּיָכִים. אֵימַר לָהֶם הַקְּרוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: מַה-לָּכֶם בּוֹכִים? כִּכּוֹם נִטְרָתִי מִשְׁלָכֶם -- לֹא נִטְלָתִי אֵלָא שְׁלִי. אֵימַרִים לַפְּנִי: רַבּוֹנוֹ-שֶׁל-עוֹלָם, כָּל-זֶמֶן שֶׁהִיָּה חֲלָקָךְ מִעֲרֵב בְּחִלְקֵנוּ הִיָּה חֲלָקֵנוּ שְׁמוֹר מִן רָמָה וְתוֹלְעָה, וְעַכְשָׁו שֶׁנִּשְׁלַת חֲלָקָךְ מִתּוֹךְ חֲלָקֵנוּ הָרִי חֲלָקֵנוּ מִשְׁלָךְ וְנִתֵּן לְרָמָה וְתוֹלְעָה. ר' יְהוּדָה הַנִּשְׂיָא הִיָּה מִשְׁלָךְ מִקְּדָל: לָמָה הִדְבָּר דּוּמָה, לְמַלְךְ שֶׁהִיָּה לוֹ כָּרֶם וּמִסְרֵי לֹא-יִסֵּם. אָמַר הַמֶּלֶךְ (עֲבָדָיו): לָכִי בִצְרוּ אֶת-בְּרָמִי וְטָלוּ אֶת-חֲלָקִי וְהִנִּיחוּ חֲלָק הָאָדָם בְּמִקְוָמוֹ. מִיָּד הִלְכוּ וַעֲשׂוּ כְּדִבְרֵי הַמֶּלֶךְ, וְהִתְחִיל אוֹתִי הָאָדָם צוֹחַ וּבִיבָה. אָמַר לוֹ הַמֶּלֶךְ: כָּלֹם מִשְׁלָךְ נִטְלָתִי וְלֹא שְׁלִי נִטְלָתִי? אָמַר לוֹ: אֲדוּנִי הַמֶּלֶךְ, כָּל-זֶמֶן שֶׁהִיָּה חֲלָקָךְ עִם חֲלָקִי הִיָּה חֲלָקִי שְׁמוֹר מִבְּהֵן וּנְנָבָה, וְעַכְשָׁו שֶׁנִּשְׁלַת חֲלָקָךְ הָרִי חֲלָקִי מִשְׁלָךְ לְכֹהֵן וּנְנָבָה. (קַהֲרִי הֵי).

10 ר' יְהוּדָה הִיָּה אָמַר: עֲשָׂרָה דְּבָרִים קָשִׁים נִבְרָא בְּעוֹלָם: הָר קָשָׁה -- בְּרוֹל מִתְחַבּוֹ: בְּרוֹל קָשָׁה -- אֹר מִפְּעָעָיו: אֹר קָשָׁה -- מִיָּם מִבְּכִים אוֹתוֹ: מִיָּם קָשִׁים -- עֲבִים סוֹבְלִים

¹ קִהֲלֵת יִיב, ז. ² מִשְׁלִי יִיב, ל. ³ יַחֲזָקָל לִי, יב. ⁴ בְּרַח יֵשׁ נִי, יט.

(ג) נָחַר בָּהֶם -- מִתּוֹךְ כְּבוֹד. (ס) סִימָן יָפֵה וְנִי -- שִׁישׁ לוֹ כְּפָרָה בִּכְך. מוֹלָפִים -- נִשְׁפָּכִים נּוֹסִפִים. (ז) וְקִלְכַּת־פָּנִים -- צוֹרֵת הַפְּנִים. לְפִטְרָן -- לְהַפְרִד, לְמוֹת. (ח) נוֹטֵל חֲלָקִי -- הַנִּשְׁטָה. לֹא-יִסֵּם -- לְפִעֵל כִּשְׁבֵר חֶלֶק מִן הַתְּבוּאָה. (ט) אֹר מִפְּעָעָיו -- אֵשׁ מִכְּבֹד.

אותם: עבים קשים - רוח מפורתם: רוח קשה - נוף סובלו: נוף קשה - פחד שוברו: פחד קשה - יין מסינו: יין קשה - שנה מפכחתו. ומיתה קשה מכלם. (ב"ג י.)

בפירוש של ר' מאיר מצאו כתוב: "והנה טוב מאד" - והנה טוב מות. אמר ר' שמואל בר נחמן: רכוב הייתי על כתפו של זקני ועולה מעירי לכפר חנן דרך בית-שאן ושמעתי את-ר' שמעון בן אלעזר יושב ודורש בשם ר' מאיר: "הנה טוב מאד" - הנה טוב מזה. (ב"ר ט.)

מה בין מיתת נערים למיתת זקנים? - ר' יהודה אומר: הנר הזה בשעה שהוא כבה מאליו - יפה לו ויפה לפתילה, ובשעה שאינו כבה מאליו - רע לו ורע לפתילה: ר' נחמיה אומר: התאנה הזו בשעה שהיא נלקטת בעינתה - יפה לה ויפה לתאנה, ובשעה שהיא נלקטת שלא בעינתה - רע לה ורע לתאנה.

ר' חייא רבה ותלמידיו, ויש אומרים: ר' עקיבא ותלמידיו, ויש אומרים: ר' יוסי בן חלפתא ותלמידיו, היו למודים להיות משכימים ויושבים ושונים תחת תאנה אחת. והיה בעל התאנה משכים ולוקטת. אמרו: שמא הוא חושדנו? מה עשו? החליפו מקומם. הלך אצלם ואמר להם: רבותי! מצוה אחת שהייתם למודים לזכות כי, שהייתם יושבים ושונים תחת תאנתי, בשלכם אותה! אמרו לו: אמרנו שמא אתה חושדנו? פיקס וחזרו למקומם. מה עשה? השכים בשתרית ולא לקטן ונרחה עליהן חמה והתליעו. אמרו: בעל-התאנה יודע אימתי עונתה של תאנה להלקט - ולוקטת. כך הקדוש-ברוך-הוא יודע אימתי עונתם של צדיקים להסתלק מן העולם - ומסתלקם. ור' שמואל: "הודי ירד לנו... לרשת בונים וללקט שושנים" (ב"ר סב: קה"ד ה: ירוש' ב"ר פ"ב ה"ח).

מעשה באשה אחת שהוקינה הרבה, באה לפני ר' יוסי בן חלפתא. אמרה לו: רבי, וקנתי יותר מדאי ומעבשו חיים של נולד הם. שאני סועמת לא מאכל ולא משתה, ואני מבקשת לפטר מן העולם. אמר לה: במה הארכת כל-כך ימים? אמרה לו: למורה אני, אפילו שילד דבר חביב, אני מנחת אותו ומשכמת לבית-הבנסת בכל-יום. אמר לה: מנעי עצמך מבית-הבנסת שלשה ימים זה אתה זה, הלכה ועשתה כן, וביום השלישי חלתה ומתה. (ילמדנו: ילקט משלי ח.)

לזו - מלאך-המות אין לו רשות לעבוד בה, אלא נקדים שבה בזמן שדעתם קצה עליהם ויצאים חוץ לחומה והם מתים. (מוטא מו:)

שני כושים היו עומדים לפני שלמה המלך, אליהם ואודה בני-שישא סופרים של שלמה, פעם אחת ראה שלמה מלאך-המות שהוא עצב. אמר לו: מפני-מה אתה עצב? אמר לו: מפני שמתבקשים מפני שני כושים הללו שיושבים כאן, מסרם שלמה לשעירים

¹ נחשית ח, לה. ² ס"ד הסינים וי, ז. ³ מלכים ז', ג.

מפכחתו - מפיגה את היין. טט) טוב מות - שיש טוב במיתה. ע) כבה מאליו - בכלות השמן. בעונתה - בזמנה, בגמר בשולה. למודים - רגילים. ושונים - לוסרים. שמא חושדנו - בצבת תאנים, ולשם שמירה הוא משכים, והתליעו - העלו תולעים. עב) לזו - עיר בארץ החתים, שנבנתה ע"י איש שהראה לבני יוסף את מבוא העיר בית אל (שופטים א', כד-כו), ובזכות זה זכה, לפי דברי חזקוני, שלא יהא מלאך-המות שולט בעירו.

ושנרם לעיר לזו. כשהגיעו לחומת לזו מתו. למחר ראה את-מלאך-המות שהוא שמת. אמר לו: מפני-מה אתה שמת? אמר לו: לפקום שנתבקשו ממני לשם שנרתם. מיד פתח שלמה ואמר: רנליו של אדם הן ערכות בו, למקום שהוא מתבקש-לשם מוליכות אותו. (סוכה נג:).

ע"ד אין אדם משטה בשעת מיתה ודברי שכיב מרע ככתובין וכמסורין דומים. (ביב קעה:). ע"ה שני בשם רבי מאיר: כשאדם בא לעולם ידיו הן קפוצות. כלומר: כל-העולם כלו שלי הוא ואני נוחלו, וכשהוא נפטר מן העולם ידיו הן פשוטות, כלומר: לא נחלתי מן העולם הזה כלום. (קה"ד ה:).

ע"ד "כאשר יצא מבטן אמו ערום ישוב ללכת בשבא"¹ - נניבא אמר: לשועל שמצא כרם והיה מסיג מכל-פנותיו, והיה שם נקב אחר, ובקש להכנס בו ולא היה יכול. מה עשה? צם שלשה ימים עד שכחש ותשש ונכנס באותו נקב, ואכל ושמן. בקש לצאת ולא יכול. חזר וצם שלשה ימים אחרים עד שכחש ותשש וחזר לכמות שהיה ויצא. כשיצא הפך פניו לכרם ונסתכל בו ואמר: כרם, כרם! מה-טוב אתה ומה טובים פרותיך! כל-מה-שיש-כך - נאה ומשבח, אבל מה הנאה ממך? כמו שנכנסים לתוכך כך יוצאים! כך היא העולם הזה. (שם).

ע"ד גם שמש לא ראה... נחת לזה מזה"² - אמר ר' פנחס: משל לשני בני אדם שהיו באים בספינה. כשהגיעו ללמן ירד אחד מהם ונכנס למדינה, וראה שם כמה מאכל וכמה משקה. כן שחזר אמר לחברו: למה לא נכנסת למדינה? אמר לו: ואתה שנכנסת מה ראית שם? אמר לו: ראיתי כמה מאכל וכמה משקה. אמר לו: נהנית כלום? אמר לו: לא. אמר לו: אני שלא נכנסתי נחת לי יותר ממך. הרי - "נחת לזה מזה". (שם ו' ילק"ש).

ע"ד "טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הגלד"³ - נולד אדם הכל שמחים, מת - הכל בוכים. ואינו כן, אלא נולד אדם - אין (הכל צריכים) לשמח, שאין יודעים באיזה פרק ומעשים יעמד, אם צדיק ואם רשע, אם טוב ואם רע: מת - הם צריכים לשמוח, שנפטר בשם-טוב ויצא מן העולם בשלום.

אמר ר' לוי: משל לשתי ספינות שהיו פורשות בים הגדול, אחת יוצאת מן הלמן ואחת נכנסת ללמן. זו שיוצאת היו הכל שמחין בה, זו שנכנסת לא היו הכל שמחין בה. היה שם ספק אחר, אמר: חלופי הדברים אני רואה כאן! זו שהיא יוצאת מן הנמל לא היו הכל צריכים לשמוח בה, שאינם יודעים באיזה פרק היא עומדת ומה ימים מודונים לה, ומה רוחות מודונות לה, וזו שנכנסת לנמל היו הכל צריכים לשמוח, לפי שהם יודעים שיצאה בשלום מן הים ונכנסת בשלום. הוא ששלמה אמר: "יום המות מיום הגלד". (שמור"ח: קה"ד ז:).

¹ קהלת ה', יד. ² שם ו', ה. ³ שם ז', ח.

עג) ושנרם לעיר לזו - ש"חם לעיר לזו שאין מה"מ שולט בה. עד) משטה - מהתל. שכיב מרע - חולה מסכן. עה) קפוצות - סגורות. עו) מפויג - גדור. ער שכחש ותשש - עד שנעשה רוה והלש. עז) ללמן - לנמל בשפת הים. נחת לזה מזה-נוח לזה שלא ראה שמש (שלא נולד) מזה שנולד. עח) באיזה פרק ומעשים יעמוד-כלי מה יהא גורלו ומעשיו. לנמל - מקום בעמק הספינות בשפת הים. מזדונים לה - יודמנו לה בדרכה.

עט אמר ר' ברכיה: "עת ללדת ועת למית" – אשרי אדם ששעת מיתתו כשעת לדתו.
(ירוש' מג' פ"א ה"ט)

פ כון שהניע קצי של אדם הכל מושלין בו. שנאמר: "והיה כל-מצאי ודרגתי".¹

(גדר' מא.)

פא שנינו ר' שמעון בן נמליאל אומר: תינוק בן יומו חי מחללין עליו את-השבת. דוד
מלך ישראל מת אין מחללין עליו את-השבת.

ר' שמעון בן אלעזר אומר: תינוק בן יומו חי – אין צריך לשמרו מן החלדה ומן
העכברים. אבל עוג מלך הבשן מת – צריך לשמרו מן החלדה ומן העכברים. שנאמר:
"ומיראכם ומהכם יהיה וגו'"² – כל-ומן שאדם חי אימתו מוטלת על הבריות. כון שמת
בטלה אימתו. (שבת קנא:).

פב "לא המתים יהללדיה"³ – לעולם יעסק אדם בתורה ובמצות קרם שימית. שכון
שמת בטל מן התורה ומן המצות. ואין להקדוש-ברוך-הוא שבת בו: והו שאמר ר' יוחנן:
מדה שנאמר: "במתים חפשי"⁴ – כון שמת אדם נעשה חפשי מן התורה ומן המצות.

(שם ל.)

פג בשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו אלא תורה ומעשים טובים בלבה. (אב' ו.)

פר שלשה אהבים יש לאדם בחייו. ואלו הם: בניו וממונו ומעשים טובים. ובשעת
פטירתו מן העולם הוא מכניס לבניו ואומר להם: בבקשה מבם. באו והצילוני מדין המות:
והם משיבים ואומרים לו: הלא שמעת שאין שלטון ביום המות. ולא כך פתוב: "אח לא
פרה יפרה איש"⁵? אלא לך לשלום ותנוח על משבבך. וכשהוא רואה כן מכניס את-ממונו
ואומר לו: הרבה טרחתי עליך לילה ויום. בבקשה ממך. פדני מן המות: והוא משיבו:
הלא שמעת. לא יועיל הון ביום עברה⁶. אחר-כך מכניס מעשיו הטובים ואומר להם:
באו והצילוני מן המות ואל תניחוני לצאת מן העולם: והם אומרים לו: לך לשלום. עד
שלא תלך לשם אנו מרדימים אותך. שנאמר: "והלך לפניך צדקך"⁷. (פריא לד.)

פה "האוינו כל ישובי חלר"⁸ – למה הוא מישל כלי-באי העולם בחלדה? אלא מה החלדה
הזאת נוררת ומנחת ואינה יודעת למי היא מנחת. כך דם כלי-באי העולם. נוררין ומניחין
ואינם יודעין למי הם מניחין – "וצבר ולא ידע מי אספם"⁹. (ירוש' שבת יד.)

פי "את-הכל עשה יפה בעתו. גם את-העלם נתן בלבם"¹⁰ – "העלם" כתיב. אלולא
שהעלם הקדוש-ברוך-הוא מלבן של אדם את-יומו המיתה לא היה אדם בונה בית ולא
היה ניטע כרם. שהיה אומר: למחר אני מת. למה אני עומד ומתנוע בשביל אחרים? –
לפיכך העלם הקדוש-ברוך-הוא מכניס אדם את-יומו המיתה. שיהא אדם בונה ונוטע. וזה
יהא לו. לא וזה – לאחרים. (תנח' קדושים: ילק"ש קהלת ג.)

פז בניו של ר' חזאן יצאו לשרה. נשתבח להם תלמודם והיו מצטערים לזכור. אמר

¹ בראשית ד', יד. ² שם ע' ב. ³ סנהדרין קט"ו, יז. ⁴ שם פ"ח, ו. ⁵ שם מ"ט, ח. ⁶ משלי י"ח, ד.
⁷ ישעיה נ"ח, ח. ⁸ סנהדרין מ"ט, כ. ⁹ שם ל"ט, ז. ¹⁰ קהלת ג', יח.

אָחד לחברו: יודע אבינו בצערנו? אָמר לו: מהיכן ידע, והלא נאמר: יִכְבְּדוּ בְּנוֹי וְלֹא יִדְעוּ¹? אָמר לו: והלא נאמר: "אֵד בָּשָׂרוֹ עָלָיו וְכָאֵב וְנֹשֶׁף עָלָיו תֵּאָכֵל"² – וְאָמר ר' יצחק: קָשָׁה רַמָּה בְּבֹשֶׁר הַמֵּת כְּמַחֲט בְּבֹשֶׁר הַחַי? – בְּצַעֲרָם שֶׁלָּהֶם יוֹדְעִים, בְּצַעֲרָם שֶׁל אֲחֵרִים אֵינָם יוֹדְעִים. (בר' יח.)

פח זְעִירֵי הַפְּקִיד מְמוֹנוֹ אֶצֶל פְּנִיקִית שָׁלוֹ, וְעַד שֶׁהִלָּךְ וּבָא לְבֵית־הַמִּדְרָשׁ מִתָּה. הִלָּךְ אַחֲרֶיהָ לְבֵית־הַקְּבֻרוֹת. אָמר לָהּ: מִמּוֹנִי הֵיכֵן הוּא? אָמְרָה לו: לֵךְ וְטַל אוֹתוֹ מִתַּחַת צִנּוֹר הַדֶּלֶת בְּמָקוֹם פְּלוֹנִי, וְאָמר לָהּ לֵאמֹר שְׂתֵּהָא מִשְׁנַת לִי מִדְּרָק וּשְׂפּוֹפֶרֶת שֶׁל קָחַל עַל־יָדִי פְּלוֹנִית, שְׂתֵּבֵא אֶצְלִי מָחָר. (שם.)

פס ר' יוחנן בְּשֶׁהִיָּה מִסִּים סֹפֶר אִיּוֹב אָמר בָּד: סוֹף אָדָם לְמוֹת וְסוֹף בְּהֵמָה לְשִׁחִיטָה. וְהַכֹּל לְמִיתָה הֵם עוֹמְדִים. אֲשֶׁרֵי מִי שֶׁנָּדַל בְּתוֹרָה וְעָמְלוֹ בְּתוֹרָה וְעוֹשֶׂה נֶחֱת רוּחַ לְיִצְרוֹ, וְנָדַל בְּשֵׁם טוֹב וְנִפְשָׁר בְּשֵׁם טוֹב מִן הָעוֹלָם, וְעָלָיו אָמר שְׁלָמָה: "טוֹב שֶׁם מִשְׁמֵן טוֹב, יוֹם הַמָּוֶת מִיּוֹם הַחַיִּים"³. (בר' יז.)

ב. נשמתו של אדם

ז "שֶׁרֶשׁ וְעֵנָף"⁴ – "שֶׁרֶשׁ זֶה נִשְׁמָה, וְעֵנָף" – זֶה הַגּוּף. (סנה' קי.)

זא אָמר לוֹ אֲנִטוּנִיטוֹס לְרִבִּי: נִשְׁמָה מֵאִמְתִּי נִתְּנָה בְּאָדָם, מִשְׁעַת פְּקִידָה אוֹ מִשְׁעַת יִצְיָרָה? אָמר לו: מִשְׁעַת יִצְיָרָה. אָמר לו: אִפְשָׁר חֲתִיכָהּ שֶׁל בָּשָׂר עוֹמֶדֶת שְׁלֹשָׁה יָמִים בְּלֹא מֶלֶח וְאֵינָה מְסַרְחָת? אָלֹא מִשְׁעַת פְּקִידָה. אָמר רִבִּי: דָּבָר זֶה לְמַדְנִי אֲנִטוּנִיטוֹס וּמִקְרָא מִסִּיעוֹ, שְׁנֵאמַר: "וּפִקְדָתֶךָ שְׁמֶרָה רוּחִי"⁵. (שם זא.)

זב חֲמִשָּׁה "בְּרָכִי נִפְשִׁי" כְּנָגֵד מִי אָמַרְם דּוֹר? לֹא אָמַרְם אֶלָּא כְּנָגֵד הַקְּדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא וּכְנָגֵד נִשְׁמָה: מָה הַקְּדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא מֵלֹא כָל־הָעוֹלָם – אֵף נִשְׁמָה מֵלֹא כָל־חַיּוֹת; מָה הַקְּדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא רֹאֶה וְאֵינוֹ נִרְאֶה – אֵף נִשְׁמָה רֹאֶה וְאֵינָה נִרְאִית; מָה הַקְּדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא וְאֵין אֶת־כָּל־הָעוֹלָם כָּלוּ – אֵף נִשְׁמָה וְאֵין אֶת־כָּל־חַיּוֹת; מָה הַקְּדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא טָהוֹר – אֵף נִשְׁמָה טָהוֹרָה; מָה הַקְּדוּשׁ־בְּרוּךְ־הוּא יוֹשֵׁב בְּחִדְרֵי־חֲדָרִים – אֵף נִשְׁמָה יוֹשֵׁבֶת בְּחִדְרֵי־חֲדָרִים. יָבֹא מִי שֶׁיִּשְׁבּוּ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים הֵלָלוּ וְיִשְׁבַּח לְמִי שֶׁיִּשְׁבּוּ חֲמִשָּׁה דְּבָרִים הֵלָלוּ. (בר' י.)

זג חֲמִשָּׁה שְׁמוֹת נִקְרְאוּ לָהּ: נֶפֶשׁ, רוּחַ, נִשְׁמָה, יְחִידָה, חַיָּה. נֶפֶשׁ – זֶה הָדָם, שְׁנֵאמַר: יְבִי הָדָם הוּא הַנֶּפֶשׁ⁶; רוּחַ – שֶׁהִיא עוֹלָה וְיִוָּדֶת, שְׁנֵאמַר: "מִי יוֹדֵעַ רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם הָעוֹלָה הִיא לְמַעַל"⁷; נִשְׁמָה – זֶה הָאֵיפָה; יְחִידָה – שֶׁכָּל הָאָבָרִים שְׁנַיִם־שָׁנָיִם וְהִיא יְחִידָה בְּגוּף; חַיָּה – שֶׁכָּל־הָאָבָרִים מֵתִים וְהִיא חַיָּה בְּגוּף. הַנִּשְׁמָה הִיא מִמְּלֶאכֶה אֶת־כָּל־הַגּוּף, וּבִשְׁעָה שֶׁאָדָם יָשֵׁן הִיא עוֹלָה וְשׂוֹאֵבֶת לוֹ חַיִּים מִלְּמַעְלָה. (ב"ר יד.)

¹ חִיּוֹב י"ד, כ"א. ² ש"ס, כ"ב. ³ קס"ט ז', א. ⁴ מלכ"א ג', יט. ⁵ חִיּוֹב י', י"ג. ⁶ דברים י"ב, כ"ג. ⁷ קס"ט ז', כ"א.

יודע אבינו – המת. פח) לביהמ"ד – בעיר אחרת. צנור הדלת – חור שציר הדלת נתון שם. שפופרת של כחל – קנה של צנע שהגשים צובעות בו את עיניהן ליופי. שתבוא אצלי מחר – שתמות. צב) חמשה ברבי נפשי-שבתהלים קג-קד. צג) האופה – תכונתו ועיקר דעתו של אדם.

צד "אליך יי נפשי אשא"¹ - והו' שאמר הכתוב: יבִדְדָה אֶפְקִיד רוּחִי, פְּדִיתָה אֶתִּי יי אל אמת"² - בנוגע שבִּעֵילָם אָדָם מִפְקִידִין אֲצִלוּ פְקֻדוֹתָיו, הוּא מַחְלִיף שֶׁל זֶה בִּזְוָה וְשֶׁל זֶה בִּזְוָה, לְפִי שֶׁאֵין מִפְקִידִין: אֲבָל הַקְדוּשָׁה בְּרוּךְ־הוּא אֵינוֹ כֵּן, אֵלָּא יי אל אמת" - שְ�מָא עֲמֵד אֶחָד שְׁחֵרִית וּבִקֵּשׁ נַפְשׁוֹ וְלֹא מִצָּאָהּ, אוֹ שְׂמָא מִצָּא נַפְשׁוֹ בְּיַד אַחֵר, אוֹ נַפְשׁוֹ שֶׁל אַחֵר בְּיָדוֹ? - לְבָד נֹאמֵר: "פְּדִיתָה אוֹתִי יי אל אמת", אָמַר ר' אֶלְכְּסַנְדְּרִי: בִּשְׁרֵי נֶרֶם מִפְקִידִין בְּיָדוֹ הַדְּשִׁים וְשׁוֹהִים אֲצִלוֹ, וְהוּא מַחְוִירֵם בְּלוּיִים וְשִׁחּוּקִים, אֲבָל הַקְדוּשָׁה בְּרוּךְ־הוּא - מִפְקִידִים בְּיָדוֹ בְּלוּיִים וְשִׁחּוּקִים וְהוּא מַחְוִירֵם הַדְּשִׁים. תִּדְעַ לָךְ שֶׁהוּא כֵּן: שֶׁהֵרִי הַפּוֹעֵל הֵזֶה עוֹשֶׂה מְלָאכָה כָּל־הַיּוֹם וְנַפְשׁוֹ יִגְעַה עָלָיו וְשִׁחּוּקָהּ, וְכִשְׁהוּא יֵשֵׁן הוּא מְשַׁלֵּם נַפְשׁוֹ בְּיַד הַקְדוּשָׁה בְּרוּךְ־הוּא, וְלִשְׁחֵרִית הוּא חוֹזֶרֶת לְנוֹפֵא בְּרִיאָה חֲדָשָׁה, שֶׁנֹּאמַר: יַחְדָּשִׁים לְפָקִידִים - רַבָּה אֱמוּנָתָה³. (שׁוֹרֵט כה).

ג. הַנָּאֵת הָאָדָם

צה אָמַר לוֹ רַב לְרַב הַמְּנִינָא: בְּנִי, אִם יִשְׁלַךְ הַיָּטֵב לָךְ, שֶׁאֵין בְּשִׂאָל תַּעֲנִנִי וְאֵין לְמוֹת הַתְּמָהֳמָה, וְאִם תֹּאמַר: אֵינִי לָךְ - חֵק בְּשִׂאָל מִי יִגִּיד לָךְ? בְּנִי אָדָם דּוֹמִים לְעִשְׂבֵי הַשָּׂדֶה, הִלְלוּ נּוֹצֵצִים וְהִלְלוּ נּוֹכְלִים. אָמַר לוֹ שְׂמוּאֵל לְרַב, וְהִירָדָה: שִׁינָא, חֲטוּף וְאֲכִיל, חֲטוּף וְשִׁתָּה, הָעוֹלָם שֶׁאֵינוֹ יוֹצֵאִים מִמֶּנּוּ לְבֵית־מִשְׁתֶּה דּוֹמָה. (עִיר נד).

צו ר' יוֹסִי אָמַר: אֵין הַיָּחִיד רִשָּׁא לְסַנֵּף עֲצָמוֹ בְּתַעֲנִית, שְׂמָא יִפֹּל עַל הַצָּבוּר וְיִהְיֶה צָרִיקִין לְפָרְנָסוֹ.

אָמַר רַב הִירָדָה אָמַר רַב: מִהֲרַעְמֵן שֶׁל רַבִּי יוֹסִי? - שֶׁנֹּאמַר: "וְיִהְיֶה הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה"⁴ - נִשְׁמָה שֶׁנִּחְתִּי בְּדֵי הַחַיָּה. (תַּעֲנִי כג; חוֹסֵף שם ב).

צז שִׁנִּינִי, ר' אֶלְעָזָר הַקָּסֵר בְּרַבִּי אֹמַר: "וּכְפָר עָלָיו מֵאִשֶּׁר חָטָא עַל הַנֶּפֶשׁ"⁵ - וְכִי כִּאֲיוֹז נֶפֶשׁ חָטָא וְהוּא - אֵלָּא שֶׁצִּיעַר עֲצָמוֹ מִן הַיָּקִין, וְהִלָּא דְּבָרִים קְלִי־חֶמֶר: וּמִהֲזֵה שֶׁלֹּא צִיעַר עֲצָמוֹ אֵלָּא מִן הַיָּקִין וְנִקְרָא חוֹטָא, הַמְּצַעַר עֲצָמוֹ מִקְל־דְּבָר - עַל־אֲחַת בִּמְה וּבְמָה. מִכָּאֵן, כָּל הַיּוֹשֵׁב בְּתַעֲנִית וְנִקְרָא חוֹטָא. (נִיר י).

צח שִׁנִּינִי, אָמַר שְׂמַעוֹן הַצַּדִּיק: מִיָּמִי לֹא אֲכַלְתִּי אִשֶּׁם נִיזֵר טָמֵא אֵלָּא אֶחָד. פֶּעַם אֶחָד בָּא אָדָם אַחֵר נִיזֵר מִן הַדְּרוֹם, וְרֵאִיתִי שֶׁהוּא יִפְה־עֵינָיו וְטִיב־רֵאִי וְקוֹצוֹתָיו סְרוּרוֹת לוֹ תַּלְתָּלִים. אָמַרְתִּי לוֹ: בְּנִי, מַה רֵאִיתָ לְהַשְׁתִּית אֶת־שַׁעְרְךָ זֶה הַנָּאֵה? אָמַר לוֹ: רוּעָה הָיִיתִי

¹ תהלים כ"ה, ה. ² שם ל"א, ו. ³ חזקוני ג', כג. ⁴ צדאשית ז', ה. ⁵ צמדנר ו', יא.

(צד) חֲרָשִׁים - בְּגָדִים חֲרָשִׁים, בְּלוּיִים וְשִׁחּוּקִים - יִשְׁנִים וּמִמְכִּוִּים, מְשַׁלֵּם נַפְשׁוֹ - מִסְגִּיר וּמִפְקִיד נַפְשׁוֹ. (צה) בְּנִי אִם יִשְׁלַךְ וְגו' - מִכְּסִירָא הוּא. שִׁינָא - שְׂנוֹן, חֲרִיף; וְהוּא כְּנוֹי שְׂגוּר בְּפִי שְׂמוּאֵל לְרַב יְהוּדָה תַּלְמִידוֹ; וְיִימָּה בַּעַל שְׁנַיִם גְּדוּלוֹת. (צו) לְסַנֵּף עֲצָמוֹ - לַעֲנוּת נַפְשׁוֹ. יִפֹּל עַל הַצָּבוּר - שֶׁלֹּא יִהְיֶה בּוֹ כַח לְעִבוּד. בְּגַמִּי תַעֲנִי הַגִּיר: "שְׂמָא יִצְטָרֵךְ לְבִירוֹת וְאֵין לְבִירוֹת מִרְחֻמוֹת עֵלְיוֹ". (צז) וּכְפָר עָלָיו מֵאִשֶּׁר חָטָא וְגו' - נֹאמַר בְּקֶרֶן שְׂמִיבֵא נִזִּיר מִן הַיָּקִין. (צח) אִשֶּׁם נִזִּיר טָמֵא - נִזִּיר שֶׁנִּשְׁמָא מִכֵּיָּא אִשֶּׁם; וְשְׂמַעוֹן הַצַּדִּיק כֵּהֵן הָיָה, מַה רֵאִיתָ לְהַשְׁחִיף וְגו' - כְּלוּ לְמַת קִבְּלָתָהּ עַל עֲצָמָךְ נִזִּירוֹת לְהַתְחִיב בְּגִלּוֹחַ בְּסוֹף יְמֵי נִזִּירוֹת.

לאבא בעירי, והלכתי למלאות מים מן המעין, ונסתכלתי בבבואה שלי, ופחו עלי יצרי ודקש לטרדני מן העולם. אמרתי לו: רשע, למה אתה מתנאה בעולם שאינו שלך, במי שהוא עתיד להיות רמה ותולעה? העבודה, שאנלחד לשמים! מיד עמרתי ונשקתיו על ראשו, אמרתי לו: בני, כמוך ירבו נזירי נזירות בישראל על ידי הכתוב אימר: ינזיר להנזיר ל...¹. (שם ט:).

צט איזה חסיד שומע? ראה תאנה בכורה אמר: במי שאפגע בו תחלה אהנה לו. (ירוש' סוטה פ"ג, ה"ד).

ק אמרו בשם רב: עתיד אדם לתן דין וחשבון על כל-מה שראתה עינו ולא אכל. ר' אלעזר חשש לשמועה זו, ודיה מכנס פרושות ואיבל בהן מכל-דבר פגם אחת בשנה. (שם סוף קיד:).

קא כל המשתית דבר שיש עליו הנאה עובר ב...לא תשחית². (מדא"ג שופטים).

קב שלשה משיבים דעתו של אדם, אלו הם: קול ומראה וריח. שלשה מרחיבים דעתו של אדם, אלו הם: דירה נאה, ואשה נאה, וכלים נאים. (בר' נו:).

קג פחות ממאכלך וממשתך ותוסיף על דירתך. (פס' קיד:).

קד ינשיתי טובה³ - אמר ר' יצחק נפחא: זו משה נאה וכלים נאים שעליה. (שבת כה:).

קה ראה בני אדם נאים ואילנות נאים אמר: ברוך שברא בריות נאות. (תוספ' בר' ו:).

קו הרואה בריות טובות ואילנות טובים אמר: ברוך שדקה לו בעולמו. (בר' נח:).

קי כאשר ימצא התירוש באשכול ואמר אל תשחיתו כי ברכה בו⁴ - מעשה בחסיד אחד שיצא לברמו בשבת וראה עוללה אחת וברך עליה. אמר: כדאי היא העוללה הזו שברך עליה. (ב"ר כט).

קח אמר: כמה נאה פת זו, ברוך המקום שבראה - זוהי ברכתו. (תוספ' בר').

קט מעשה ברבן שמעון בן גמליאל, שהיה עומד על גפי מעלה בהר-הבית וראה נכרית אחת נאה ביותר, אמר: ימה רבו מעשיך יי⁵.

ואף רבי עקיבא ראה אשת מורנוסרופוס הרשע, רק, שחק ודבה, רק - שהיתה באה מטעם סרוקה, שחק - שעתידיה להתגרר וישאנה, ככה - שאותו נוי יבלה בעפר. (ע"ז ב, ע"ג).

1 נמדנר וי, ג. 2 דגרים כ', יע. 3 חיכה ג', יז. 4 ישעים ק"ה, ט. 5 תהלים ק"ד, כד.

בבבואה שלי - בדמותי שנמים. ופחו עלי יצרי - קפץ ונתגבר עלי יצרי, מתוך שראיתי את צורתו נאה ביותר. לטרדני - להרחיקני ע"י חטא, להוציאני. מן העולם - הבא. העבודה - לשון שבועה לשמים. להזיר להי - לשם שמים. צט) בכורה - מן המתכשלות ראשונה והנאתן מרובה. אתננו לו - שלא אחיה נהנה. ק) חשש - דאג לקיים שמועה זו של רב. קב) קול - של שירה. ומראה - של נוי. וריח - של בשמים. קג) פחות ממאכלך וגוי - הוי ממעט באכילה ושתייה כדי להרחיב את דירתך. קו) בריות טובות - נאות. קט) וישאנה - לפי האגדה נשא ר"ע בסוף ימיו את אשת מורנוסרופוס שנתגיירה.

קי שנה ר' אקהו: מנין שהקדוש-ברוך-הוא משתבח בבצלי קומה? שנאמר: "ואלקי השמךתי את האמרי... אשר כנכה ארזים ובהו"¹ (נכור' מה:).

קיא אמר רב יהודה: מי שיוצא בימי ניסן ורואה אילנות מלבלבים ואמר: ברוך שלא חסר בעולמו כלום ויברך בו בריות טובות ואילנות טובים להתנאות בהם בני-אדם. אמר מר זוטרא בר טוביה אמר רב: מנין שמברכין על הריח? שנאמר: "כל הנשמה תהלל יה"² – איזהו דבר שהנשמה נהנית ממנו ואין הגוף נהנה ממנו? הניי אומר: זה הריח. (בר' מג:).

קיב וכל שית השרה³ – כל-האילנות כאלו משיחים אלו עם אלו, כל-האילנות כאלו משיחים עם הבריות, כל-האילנות להנאתן של בריות נבראו. (ביר' יג:).

קיג "יומת המת"⁴ – רשע בחייו חשוב כמת. מפני שרואה חמה וזרחת ואינו מברך "יוצר אור", שוקעת-ואינו מברך "מערב ערבים"; אוכל ושותה ואינו מברך. אבל הצדיקים מברכים על כל-דבר ודבר שאוכלים ושותים ושרואים ושומעים. (חנח' ברכה:).

ד. אכילה ושתיה

קיד אמר רב אבדימי דמן חיפה: קדם שיאכל אדם וישתה ישילו שני לבבות: לאחר שאוכל ושותה אין לו אלא לב אחד. (ב"ב יב:).

קטו נמל נקשו איש חסד⁵ – זה הלל הזקן, שבשעה שהיה נאמר מתלמידיו היה מהלך והולך עמם. אמרו לו תלמידיו: רבי, להיכן אתה הולך? אמר להם: לגמול חסד עם אבסניא זו בתוך ביתי. אמרו לו: כל-יום ישלך אבסניא? אמר להם: וכי נפש עלובה זו לא אבסניא היא בתוך הנוף? היום היא כאן, למחר אינה כאן. (ויק' לד:).

קטז עלית לגג – סעדתך עמך: מאה דלועים בעיר בזוו אחד – תחת כנפוד יהיו. (פס' קיג:).

קיו שנו משמו של ר' מאיר: דוק בשנים ותמצא כרגלים. (שבת קנב:).

קיח המשל אומר: הברש טוענת את-הרגלים. (ביר' ע:).

קיט המאריך על שלחנו – מאריךין ימיו ושנותיו.

מהיטעם? שמא יבא עני ויתן-לו דבר, שנאמר: "המוצא עץ שלוש אמות בכה"⁶, ונאמר: "ודבר אלי זה השלחן אשר לפני יי"⁷ – פתח במוצא נסים בשלחן? ר' יוחנן

¹ עמוס ב, ט. ² תהלים קי"ג, ו. ³ בראשית ז', ה. ⁴ דברים י"ז, ו. ⁵ משלי י"ח, יז. ⁶ יחזקאל נ"ח, כג.

קי) משתבח – מתפאר. קיא) מלבלבים – פורחים. להתנאות – ליהנות. קיד) יש לו שני לבבות – שרעתו מתחלקת ואינה מיושבת עליו. קטו) מהלך והולך – כלוי מהלך עמם הרבה. לגמול הסד עם אבסניא זו – כלוי לאכול, וזוהי גמילות חסד לאבסניא (לאורחת), כמפורש להלן. קטז) עלית לגג וגו' – כלוי אפילו כשאתה הולך למקום קרוב יהיו מזונותיך עמך, שמא תרעב בינתיים. מאה דלועים וגו' – כלוי אפילו כשהדלועים (מיני קישואים גדולים) כזול, יהיו מוכנות בידך. קיז) דוק בשנים וגו' – כלוי אכול הרבה ותמצא כח כרגלים. קיח) הברש וגו' – הכרם נושאת את הרגלים; כלוי ע"י האכילה יש כח כגוף.

וְר' אלעזר אמר: שניהם: בזמן שביטל המקדש קנים מנבח מכפר על ישראל, ועכשו שלחנו של אדם מכפר עליה. (בר' נה; ע"י).

קכ שני רבותינו: כי ירחיק יי אלהיך את-נבלך... בכל אות נפשך תאכל בשר¹ – למדה תורה דרך-ארץ, שלא יאכל בשר אלא לתאבון. וכל יקח אדם מן השוק ויאכל? תלמוד-לומר: ונבחת מבקרך ומצאנך² – וכל יזבח כל-בקרך ויאכל, כל-צאנו ויאכל? – תלמוד-לומר: מבקרך – ולא כל-בקרך, מצאנך – ולא כל-צאנך. מבין אמר ר' אלעזר בן עזריה: מי שישלח מנה יקח ללפסו ליטרא זרקו; עשרה מנה – יקח ללפסו ליטרא דנים; חמשים מנה – יקח ללפסו ליטרא בשר; מאה מנה – ישפתי לו קדירה בכל-יום. והשאר אימתי? – מערב שבת לערב שבת. אמר רב: צריכין אנו לחוש לדברי זון. אמר ר' יוחנן: אבא ממשפחת בריאים היה, אבל כגון אנו, מי שישלח פרוטה בתוך כיסו וריצנה לחנוני.

אמר רב נתמן: כגון אנו לזים ואוכלים. בבבשים ללבישך³ – מנו בבבשים יהי מלבושך; ומחיר שדה עתודים⁴ – לעולם ימכר אדם שדה ויקח עתודים, ואל ימכור אדם עתודים ויקח שדה; ויני חלב עזים⁴ – דיו לאדם שיתפרנס מחלב נדנים ושלמים שבתוך ביתו; ללחמך ללחם ביתך⁴ – לחמך קדם ללחם ביתך; ותינים לנערותך⁴ – אמר מר זוטרא בנו של רב נתמן: תן חיים לנערותיך. מבין למדה תורה דרך-ארץ, שלא ילמד אדם את-בנו בשר ונין. (חול' סו').

קכא בן סורר ומורה נדון על שם סופו. שנינו, ר' יוסי הגלילי אומר: ובי מפני שאכל זה תרשימר בשר ושתה חצי לן וין האישלקי, אמרה תורה יצא לבית-דין לסקל? אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מנמר נכסי אביו ומבקש למודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת-דרכים ומלססם את-ההבריות. אמרה תורה: ימות ונכאי ואל ימות חזב; שמיחתם של רשעים הנאה להם והנאה לעולם, ולצדיקים – רע להם ורע לעולם; שנה ויון לרשעים הנאה להם והנאה לעולם, ולצדיקים – רע להם ורע לעולם. (סנה' עא, עב').

קכב הבריות אומרים: מלי ברסה וני בישוי. (בר' לז').

קכג לא זכה אדם לדרבני תורה שיכנסו בתוך מעיו ויבקש רחמים על אכילה ושתייה

¹ דברים י"ז, כ. ² שם שם, כז. ³ משלי כ"ז, כו. ⁴ שם שם, כז.

קכ) לתאבון – לתאוות. מבקרך ומצאנך – משלך ולא מן השוק. מנה – מאה זוז. ללפסו – לחבשיל קדירה שלו. לפס' כמו אלפס; והשאר אימתי? – אלו שיש להם פחות ממאה מנה אימתי ישפתי קדירה. לחוש לדברי זון – ראב"ע ולהסתפק במוזנות קלים. אבא – שמו של רב. ממשפחת בריאים היה – ויוכל להסתפק במוזנות קלים. כגון אנו – שאין אנו בריאים. ריצנה לחנוני – ליקח בה בשר. לזיים ואוכלים – לזיים כסף ואוכלים בשר. עתודים – כליו עררי צאן, שנותנין חלב וגזין, שיתפרנס מחלב וגז – ולא ישחטם לבשר. תן חיים לנערותיך – למד בני ביתך דרכי היים להסתפק במועט. קכא) על שם סופו – כמפורש להלן, שאכל זה – בן סורר ומורה. תרשימר – חצי ליטרא. מגמר – מכלה. למודו – תרגלו. ומלססם – גזול. קכב) מלי ברסיה וגז' – מלוי הכרם הוא ממיני הטאים רעים; כליו, מרכה אכילה מרכה חטא.

יתרה שלא תבנס לחוד מציו, שנאמר: "בחרתיך בכור עני"¹ — מה הכור הזה אפלו אתה נותן בו כל-עצם שבעולם דרי הוא שורפם ומפסידם, כך נרונן של אדם אפלו אתה נותן לו כל-אכילות שבעולם הוא מפסידן. (ילק"ש ואתחנן).

קכו אמר רב חסדא: מי שאפשר לו לאכול פת שעורים ואוכל של חטים, עובר משום "כל תשחית".

אמר רב פסא: מי שאפשר לו לשתית שכר ושותה יין, עובר משום "כל תשחית". — ולא הוא, "כל תשחית" של הגוף עדיף! (שבת קמ:).

קכה משל מושלין במערבא: דאכיל אליתא טשי בעיליתא, דאכיל קיקולי אקיקלא דמתא שכיב. (פס' קיד:).

קכו אדם אחר נתן את עבדו לחברו ללמדו אלף מיני תבשילין, ולמדו שמונה מאות. הומינו לדין לפני רבי. אמר רבי: אבותינו אמרו: "נשינו טובה" — אנו אפלו בעינינו לא ראינו. (גד' ג:).

קכז אפשר לעולם לחיות בלא יין, אי אפשר לעולם בלא מים: אפשר לעולם לחיות בלא פלסלין, אי אפשר לעולם בלא מלח. (ירוש' הור' פ"ג, ה"ה).

קכח "בכל-עצב יהיה מותר ודבר שפתים אד למחסור"² — אמר ר' שמעון בר אבא: כגון בין שותה חמין לשותה צונן.

מלקט עצמות אחר היה בצפורי, ויש אומרים: ר' שמעון בר אבא היה. בשעה שהיה רואה עצמות שחרות אמר: אלו של שותי מים. אדמות — אמר: אלו של שותי יין, לקנות — אלו של שותי מים חמין. (ב"ר פטו, ילק"ש משלי).

קכט אמר ר' חלבון: יין של פרוגיתא ומימי דיומסית — קפחו עשרת השבטים מישראל. ר' אלעזר בן עזר גודמן לשם. נמשך אחריהם ונשתבח תלמודו. בשחור ובא — עמר לקרוא בשפר. בקש לקרוא "החדש הזה לכם"³, אמר: "החדש הזה לכם", בקשו חכמים עליו רחמים וחרו תלמודו. (שבת קמו:).

קל שנינו, ר' מאיר אומר: אותו אילן שאכל אדם הראשון ממנו נפן היה, שאין לדבר שמביא יללה לאדם אלא יין. ר' יהודה אומר: חטה היה, שאין התינוק יודע לקרוא

¹ יס"ה מ"ח, י" 2 משלי י"ד, כג. ³ שמוס י"ב, ב.

קכו) ולא הוא — אין הדבר כך. כל תשחית של הגוף עדיף — יותר טוב להכריז את הגוף במאכלים ובמשקאות טובים. קכה) במערבא — כא"י, דאכיל אליתא — מי שאוכל אליה (משמנים ומעדנים). טשי בעיליתא — מתחבא בעליה מפני בעלי-חובותיו. קקולי — מין ירקות (קארדמוס). אקיקלא דמתא שכיב — שוכב על אישפות העיר במקום גלוי, שאינו מתירא משום אדם. קכו) נשינו טובה — שראו את הטובה אלא ששכחות. קכח) בכל עצב ונוי — כלו ככל יגיעה וטורח יש יחרון לאדם, ואם יגע להתח את המים טובים הם יותר לגוף ממים צוננים. קכט) יין של פרוגיתא — שם מקום שיינו משוכה ביותר. דיומסית — מרהצאות לרכים. קפחו את עשרת השבטים — שנמשכו אחריהם ואבדו מן העולם. החדש היה לכם — ששכח את הקריאה ונתחלפו לו ד' בר', ז' ב"י וכ' כב"י. קל) יין שמביא יללה — יין לשון תאניה ואניה.

אבא ואמא עד שיטעם טעם דגון. ר' נחמיה אומר: תאנה היה, שבדבר שקלקלו בו נתקנו, שנאמר: "ניתפרו עליה תאנה"¹. (סנה' עו:).

קלא "נין ותירוש וקח לב"² – למה קורא לו "נין" ולמה קורא לו "תירוש"? אמר ר' יצחק: ניין – שמביא יללה לעולם; תירוש – שבלי-המתנאה בו נעשה רש. (יומא עו:).

קלב "בי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים"³ – כל-הנותן עינו בכוסו, כל-העולם כלו דומה עליו כמישור.

אמר ר' יוחנן: "בכיס" – כתיב וקרי "בכוס" – השכור נותן עינו בכוס והתנוני בכיס. (שם עה:; תנח' שמיני; מד' מש' כג:).

קלג הנין נכנס בבלי-אבר ואבר והנוף מתרשל והדעת משלטלת. נכנס הנין יצאה הדעת. כל מקום שיש ניין אין דעת. נכנס ניין יצא סור: "נין" חשבונו שבעים ו"סור" חשבונו שבעים. הדעת מתחלקת בארבעה חלקים: שנים בשתי הכליות וחלק אחר כלב וחלק אחר בפה. ונתנה הדעת הוה בארבעה כלים האלו, וכנגדן נתנו חכמים שעור לשכרות בארבע רביעיות ניין חי, שהן ארבע כוסות. שתי ארס כוס אחת שהיא רביעית – יצא הארס מרביעית דעתו; שתי כוסות יצאו שני חלקים מדעתו: שתי שלש כוסות יצאו שלשה חלקים מדעתו ולבו מטרף. מיד הוא מתחיל לדבר שלא כהגון: שתי כוס רביעית יצאה כל-דעתו, ונשתעממו כל-הכליות ונשרף לבו והלשון נפסק, מבקש לדבר ואינו יכול, אלא לשנוי ענום. (במדר יו' תנח' שמיני:).

קלד אמר ר' תנחומא: "נין זה" אמו לא יכלה לעמוד בו – ואתה יכל לעמוד בו! נין זו נסמכת בכמה קנים ובכמה דקרים ואינה יכלה לעמוד בו – ואתה יכל לעמוד בו! (ויק' יב:).

קלה בשעה שהלך נח לפע כרם פנע בו השר שמדון. אמר לו: שחטני עמד, אלא הוהר שלא תגנס לחלקי, שאם תגנס לחלקי אני חובל בך. (ביר לו: שם לא:).

קלו כשהתחיל נח נטע בא ששן ועמר לפניו. אמר לו: מה אתה נוטע? אמר לו: כרם. אמר לו הששן: מה-יביא? אמר לו: פרותיו מתוקים בין לחים בין יבשים ועושין מהם ניין המישמח לבבות. אמר לו הששן: רצונך שנטענו יחד אני ואתה? אמר לו: הן. מה עשה הששן? הביא רחלה ושחטו על הגפן: אחר-יכך הביא ארי ושחטו עליה: אחר-יכך הביא קוף ושחטו עליה: אחר-יכך הביא חזיר ושחטו עליה – והטוף דמיתם והשקה בהם אותו הכרם. רמז לו, כשאדם שותה כוס אחת – הרי הוא כרחלה: ענו ושפלות: כשהוא שותה שתי כוסות – מיד נעשה גבור כארי ומתחיל לדבר גדולות ואומר: מי כמוני! כן ששתה שלש או ארבע כוסות – מיד הוא נעשה כקוף: עומד ומרקר ומשחק ומנבל פיו לפני הכל ואינו יודע מה-נעשה. נשתפר – נעשה בחזיר: מתלכלך בטיט ומיטל באשפה. (תנח' נח:).

קלו כוס אחר יפה לאשה: שנים נוול הוא: שלשה – תובעת בפה: ארבעה – אפלו חומר תובעת בשוק ואינה מקפדת. (כח' סה:).

¹ בלשית נ"י, ז. ² הושע ד', יח. ³ משלי כ"ג, לא.

קלב) דומה עליו כמישור – שאינו מבחין בין חל לגור. והתנוני בכיס – ליטול ממנו. קלג) נשתעממו-ל' שעמום וטיוהו. קלד) אמו לא יכולה לעמוד בו-הגפן, שהיא נכפפת ונסרחת על גבי הקרקע. דקרים – כלונסאות. קלה) שלא תכנס לחלקי – כלו' שלא חשתה יותר מדאי. קלי) תובעת בפה – לעבירה.

- קלח כל-מקום שאתה מוצא יין – אתה מוצא כשלון. (תנח' נח).
- קלט אל תשתכר ואל תחטא. (בר' כט).
- קמ אמר ר' יצחק: מהו שנאמר: „אל תרא יין כי ותאדם"? – אל תרא יין, שמאדם פניהם של רשעים בעולם-זה ומלבין פניהם לעולם-הבא. רבא אמר: „אל תרא יין כי ותאדם" – אל תרא יין, שאתריתו דם. (סנה' ע).
- קמא מעשה כאדם אחר שהיה רגיל לשותות שנים עשר כדי יין בכל-יום ויום. יום אחר שותה אחד עשר כדים. שכב ולא באה שנתו. עמר בלילה והלך אצל הקפיל. אמר לו: קבור לי בד' יין. אמר לו: לא אפתח לך, שהרי שעת לילה היא וחושש אני מפני השומרים. תלה עיניו וראה נקב בשער. אמר לו: תוליך דרך הנקב: אתה תערה מבפנים ואני אשתה מבחוץ. עשה לו כך, שותה וישן לפני השער. עברו עליו השומרים. כסבורים שהוא נקב, הכוהו פצעוהו. קראו עליו: „למי פצעים חנם. למי חכללות עינים? למאחרים על היין".² – זה שנכנס לבית-קפיל ראשון ויוצא אחרון. (ויק"ר יב).
- קמב יין רבו קשה ומעוטו יפה. (חב"א ז).
- קמג בראש כל-רפואה אני יין, בראש כל מוח אני יין. במקום שאין יין שם מתבקשים סממנים. (ביב נח:).
- קמד רב כהנא רמי: נאמר „תירש" וקורין „תירוש" – זכה נעשה ראש, לא זכה נעשה רש. רבא רמי: נאמר „יין ישמח"³ וקורין „ישמח" – זכה משמחו, לא זכה משממו. וזהו שאמר רבא: יין ובשמים סקחוני. (יומא עז:).
- קמה אמר ר' שמואל בר נחמני. אמר ר' יונתן: מינו שאין אומרים שירה אלא על היין? שנאמר: „ותאמר לרם הנפן: החדלתי את-תירושי המשמח אלהים ואנשים"⁴ – אם אנשים משמח, אלהים במה משמח? – מכאן שאין אומרים שירה אלא על היין. (בר' לה:).
- קמו אין שמחה אלא ביון. (פס' קט:).
- קמו אמר לו שמואל לרב יהודה: שיננא. התר שקד והכנס לחמד – עד ארבעים שנה אכילה יפה. מכאן ואילך שתינה יפה. (שבח קנב:).
- קמז יין ישן – דעת זקנים נוחה המנו. (מג' טז:).
- קמט אמר רב אחא: מעשה באחד שהיה מוכר כלי-ביתו ושותה בהם יין. אמרו בניו: אבינו זה לא יניח לנו כלום. השקותו והשכירותו והוצאותיו והניחותו בבית-עולם אחר. עברו מוכרי יין בשער בית-העולם. שמעו-אנגריא במדינה, פרכו משאם בתוך בית-העולם

¹ נשלי כ"ג, לא. ² שם שם, כט, ל. ³ תהלים ק"ד, טו. ⁴ שופטים ט', יג.

קמ) מלבין פניהם – מבייש פניהם. שאחריתו דם – שפיכת דם. קמא) הקפיל-חנני שמוכר מזונות ומשקאות. תערה – תשפוך את היין. קמג) בראש כל רפואה ונוי – כלי היין אם שותים אותו במדה הוא הטובה שברפואות ושלא במדה הוא סם-המוות. קמד) רמי – הקשה. ישמח-בספריהם היה כתוב ישמח בשי"ן ימנית ותח"ית נקראת כמו ה"א, מלשון שמחה. פקחוני – עשוני לפקח. קמו) התר שקד-כלומר: פתח פוך. קמט) בבית-עולם – בבית-קברות. אנגריא – עבדי המלך באו לקחת את בני העיר לעבודת המלך.

זהלכו לראות מה קול במדינה. הקיץ משנתו. ראה נאר למראשותיו, התיר אותו ונתנו לתוך פיו. לאחר שלשה ימים אמרו בניו: וכי לא נלך ונראה מה אבינו עושה? הלכו ומצאוהו ונאר בתוך פיו. אמרו: אף כאן אין מניחך בוראך; האיל והוא נתן לך אין אנו יודעים מה נעשה לך. עשו תקנה ביניהם וכל אחד ואחד היה משקה לו יום אחד.

(ויק"ר יב).

היה חסיד אחד. והיה אביו שותה יין הרבה. ובכל-שעה שהיה נופל בשוק באו הבחורים והיו מכים אותו באבנים ובצורות ומקראים אחריו: ראו השבור! וכשראה בנו החסיד, נכלם ושאל את-נפשו למות. ובכל-יום אומר לו: אבא. אני אשנר ויביאו לך לביתך מקל-היין שמוכרין במדינה ולא תלך לשותות בבית-היין, שאתה מביא חרפה עלי ועל-יד. אמר לו בן פעם אחת ושתים בכל-יום, עד שאמר לו אביו שלא ילך לשותות בבית-היין. היה החסיד עושה לאביו בכל-יום ובכל-לילה מאכל ומשתה ומשני במשתו ואחר-כך הולך לו. פעם אחת היה יורד מטר, ויצא החסיד לשיק והיה הולך לבית-הכנסת לתפלה, וראה שפור אחד שהוא שוכב בשוק ואמת-המים יורדת עליו והבחורים והנערים מכים אותו באבנים ובצורות ומשליכים חמר בפניו ובתוך פיו. כשראה זה החסיד אמר בלבו: אלך לאבא ואביאנו לבאן ונראה לו זה השבור והחרפה שעושים לו הבחורים והנערים. אולי ימנע פיו מלשותות בבית-היין ולהשתכר. וכן עשה. הביאו לשם והראו לו. מה עשה אביו הנוק? הלך אצל השבור ושאל לו, באיזה בית שתה אותו יין שהיה משתכר בו? (תנה' שמיני).

ה. דרך-ארץ בסעודה

פיצד סדר הסעודה? איך-חין נקסין ויושבין על גבי ספסלים ועל גבי קתדראות עד שיקנסו כלם. נכנסו כלם. הביאו להם [מים] לידים, כל-אחד ואחר נוטל ידו אחת. מונו להם את-הבוס, כל-אחד ואחר מברך לעצמו. הביאו להם [מים] לידים, אף-על-פי שכל-אחד ואחר נוטל ידו אחת חוזר ונוטל שתי ידיו. מונו להם את-הבוס, אף-על-פי שברך על הראשונה מברך על השניה, ואחר מברך לכלם. הביאו להם פרפראות, אף-על-פי שברך על הראשונה מברך על השניה, ואחר מברך לכלם. לאחר שלש פרפראות אין רשות לאורח להכנס.

ר' שמעון בן גמליאל אומר: מנהג גדול היה בירושלים. בזמן שהמטפחות פרוסות ואורחים נכנסים. נסתלקו - אין רשות לאורחים להכנס. ועוד מנהג אחר היה בירושלים: מוסר סעודה לטבח. נתמלקל דבר בסעודה. עושין את-הטבח. הכל לפי כבוד בעל-הבית והכל לפי האורחים. פרוסות סמן גדול לאורחים: כל-זמן שהאורחים רואים את-הפרוסות יודעים שדבר אחר בא אחריהן: כך שלם - יודעין שאין דבר אחר בא להם בסעודה אחריו. (תוספ' בר' ג' ירוש' בר' פ"ו ה"ו).

(ב) אשנר - אשח. קנא) סדר הסעודה - שבעל הבית מוסין לאורחים וגם הוא יושב עמהם. קתדראות - כסאות של כבוד. ידו אחת - לקבל בה את הכוס ששותה לפני המיון. פרפראות - מיני מטעמים לקנות סעודה. שתי ידיו - לאכילה. אין רשות לאורח להכנס - כלו לאתר שהיו מחלקין שלש פרפראות לכל אחד נשלם מנין האורחים של הסעודה ושוכ אין רשות לאורחים להכנס.

קנב כיצד סדר הסבה? בזמן שהן שתי מטות, גדול מסב בראש הראשונה ושני לו למטה המנו. בזמן שהן שלש מטות, גדול מסב בראש האמצעית, שני לו למעלה המנו, שלישי לו למטה המנו. כך היו מסדרים והולכים.

כיצד סדר נטילת ידים? עד חמשה מתחילין מן הגדול. מחמשה ואילך מתחילין מן הקטן עד שמגיע לחמשה, וחוזר ומתחיל מן הגדול. ולמקום שמים אתרונים חונרים שם ברכה חונרת.

סדר למינות הבוס? בתוך המזון מתחיל מן הגדול. אחר המזון מתחילין מן המבדיל. רצה לחלוק בבירור לרבו או למי שגדול ממנו – הרשות בידו.

שנים ממתינין זה את זה בקערה, שלשה אין ממתינין, פישט ידו ראשון. רצה לחלוק בבירור לרבו או למי שגדול ממנו – הרשות בידו. (בר מו: תוס' בר ד' ה.)

קנב וקני-הדעת שבירושלים לא היו נכנסים בסעדה, אלא אם כן יורעים מי מסב עמם. (סנה' כג.)

קנב לא יפרס אדם פרוסה במקום הרך אלא במקום הקשה, ולא יאחו אדם בביצה פרוסה בידיו, ואם עושה כן הרי זה רעבתן וגרנרן. ולא ישתה אדם כוסו בבית-אחת, ואם שתה הרי זה גרנרן ורעבתן. וכמה ישתה וישתה? שנים מדרד-ארץ, שלשה מפסי-הרות. ולא יאכל אדם שום ובעל מראשו אלא מעליו, ואם אכל הרי זה רעבתן וגרנרן; ולא ישתה שתי כוסות ויברך ברבתי-המזון, מפני שנראה כגרנרן. (ד' א ו.)

קנה לא יהא אדם לא נוקרן ולא עומקן ולא גרנרן. (ד' א ו.)

קנו שנים שהיו יושבים על שלחן אחר, הגדול שבהם שולח יד תחלה ואחר-כך הקטן; ואם שלח הקטן, הרי זה גרנרן.

מעשה בר' עקיבא שעשה סעדה לתלמידיו. הביאו לפניו שני תבשילים, אחד נא ואחר מבשל. בתחלה הביאו לפניו נא: הפקח שבהם אחז את הקלה בידו ונתלוש בידו אחת, לא בא אחריו. משך ידו ממנו ואכל פתו ריקם. הטעם שבהם אחז את הקלה בידו אחת ונתכו בשני. אמר לו ר' עקיבא: לא כך, בני. אלא הנח עקבך עליו בתוך הקערה. ואחר-כך הביאו לפניו מבשל, אכלו ונסתפקו. אמר להם: בני, לא עשית לי כם כלי-כך, אלא לבדוק אתכם אם יש בכם דרך-ארץ אם לאו. (ד' א ו.)

קנו ר' יוסי ור' יהודה, אחר אכל דיסא באצבעו ואחר אכל בהניק. אמר זה שאכל בהניק

קנב בזמן שהן שתי מטות – רגילין היו לאכול בהסבה על הצד השמאלי כל אחד על מטה אחת. גדול מסב בראש – מסב תחלה על מטתו. שני לו למעלה הימנו – מטתו לצד מראשותיו של הגדול. למטה הימנו – לצד מרגלותיו. למקום שמים אחרונים וגו' – כשמגיעין לחמשה אם נטל הגדול הוא מברך, ואם צוה לאחר ליטול קודם לו הוא מברך. קנו לא יפרוס – לא יבצע מן הפת. במקום הרך – שנמאס, כביצה – כשיעור ביצה רעבתן וגרנרן – זולל וסונא. ישהה – ומתיין בין גמיעה לגמיעה. שנים – שתי גמיעות. מנכי הרות – מבדלי גאות. קנה נוקרן – מלקט הפירות מעל השלחן ואוכלם. עומקן – מעמיק בקערה ושואב מתיבה עד הסוף. קנו שולח יד – לאכולה. נא – לא צלוי כל צרכו והוא קשה. הקלח – השורש של הירק העשוי נא. ותלוש – כדי ליטול ממנו חתיכה. לא בא אחריו – הירק לא נתלוש ונפרס מחמת קשיו. ריקם – בלא לפת. הנח עקבך וגו' – דרך לגלוג אמר לו כך, ונסתפקו – שבעו. קנו דיסא – מאכל של גרוסין. בהניק – בעלה של לולב כעין כוזלג.

לֹהֶּ שְׂאֵכֶל בְּאַצְבָּע: עַד מָתִי אֲתָהּ מֵאֲכִילֵנִי צוֹאֲתָהּ? אָמַר זֶה שְׂאֵכֶל בְּאַצְבָּע לֹהֶ שְׂאֵכֶל בְּרוּץ: עַד מָתִי אֲתָהּ מֵאֲכִילֵנִי רָקֶד? (נדר' סט:).

קנח לא יִשׁוּד אֲדָם מִפְּרָסָה וְיִתְנֶנָּה לְחִבְרוֹ, לִפִּי שְׁאִין דַּעוֹת הַבְּרִיּוֹת שְׁוֹת. (ד"א ט).

קנט אָמַר אָבִיהוּ: כָּל הָאוֹכֵל פֶּת כְּלֹא נִנּוּב יָדָיו כָּאֵלּוּ אוֹכֵל לֶחֶם טָמֵא. (סוטה ד:).

קס אֵין נוֹהֲנִין בְּזִיזִין בְּאַכְלִים. (סופ' ג:).

קסא שְׁנֵי רְבוּתֵינוּ: אַרְבָּעָה דְּבָרִים נֹאמְרוּ בַּפֶּת: אֵין מִנִּיחִין בְּשֶׁר חַי עַל הַפֶּת, וְאֵין מַעֲבִירִין כּוֹס מֵלֹא עַל הַפֶּת, וְאֵין זוֹרְקִין אֶת־הַפֶּת, וְאֵין סוֹמְכִין אֶת־הַקְּעָרָה בַּפֶּת. מַעֲשֶׂה בֶּר' עֲקִיבָא. שְׁתֵּאֲרָח אֶצֶל אָדָם אֶחָד. נָטַל אֶת־הַפְּרָסָה וְסִמֵּךְ בָּהּ אֶת־הַקְּעָרָה. חֲשַׁפָּה ר' עֲקִיבָא וְאָקְלָה. אָמַר לוֹ: רַבִּי, אֵין לָךְ פְּרָסָה שְׂתֹאכַל אֲלֹא פְּרָסָה שְׁאֵין סוֹמֵךְ בָּהּ אֶת־הַקְּעָרָה? אָמַר ר' עֲקִיבָא: כַּמְדָּמָה אֲנִי כֹד שְׂאֲתָה נְכוּהַ בְּפוּשְׁרִין: עֲבָשׁוּ אִי אֲתָה נְכוּהַ אֶפְּלוּ בְּרוּת־חִין. (בר' נ: ד"א ט).

קסב הָאוֹכֵל לִפְנֵי הָאוֹרֶחַ – מִנְּנָה: מִנְּנָה מִמֶּנּוּ – אִירַח מְכַנִּים אִירַח: מִנְּנָה מִמֶּנּוּ – הָאוֹכֵל לִפְנֵי תַלְמִיד־חֶכֶם. אִירַח מִטְרִית בַּעֲלֵי־הַבֵּית – מִנְּנָה מִשְׁלֹשָׁתָם. (דא"ז ח:).

קסג אָמַר ר' יוֹחָנָן: אֵין מְסִיחִין בְּסַעֲדָה, שְׂמָא יְקָדִים קֹנָה לְוִשֵּׁט וְיֹבֵא לִידֵי סְבִנָּה. (תע"ה:).

קסד רַב הוּנָא בְּנוֹ שֶׁל רַב נָתָן נִזְדַּמֵּן לְבֵית רַב נַחֲמָן בֶּר יֶצְחָק. אָמְרוּ לוֹ: מַה־שְּׂמָדָ? אָמַר לָהֶם: רַב הוּנָא. אָמְרוּ לוֹ: יֹשֵׁב מֵרַעַל הַמִּשְׁתֶּה. יֹשֵׁב, נָתָנוּ לוֹ כּוֹס. קִבְּלָהּ בִּבְת אֲחֵת וּשְׂתָאָהּ בְּשִׁתִּי פַעֲמִים. אָמְרוּ לוֹ: מִפְּנֵי מַה קָּרָאתָ לָךְ רַב הוּנָא? אָמַר לָהֶם: בַּעַל הַשֵּׁם אֲנִי. – וּמִפְּנֵי מַה בְּשָׂאֲמָרוּ לָךְ „יֹשֵׁב עַל הַמִּשְׁתֶּה“ יִשְׁכַּחְתָּ? אָמַר לָהֶם: בְּלִמָּה שִׂיאֲמַר לָךְ בַּעֲלֵי־הַבֵּית – עֲשֶׂה חוּץ מִצָּא. – מִפְּנֵי מַה בְּשִׁנְתָנוּ לָךְ כּוֹס קִבְּלָתָ בִּבְת־אֲחֵת? אָמַר לָהֶם: מִסְּרִבִּין לִקְרוֹן וְאֵין מִסְּרִבִּין לִקְדוֹל. – מִפְּנֵי מַה שִּׁתִּית אִיתָהּ בְּשִׁתִּי פַעֲמִים? אָמַר לָהֶם: שְׁשִׁינוּ – הַשּׁוֹתָה כּוֹסוֹ בְּבֵית־אֲחֵת הָרִי זֶה נִרְגָּזוּ, שְׁתִּים – דֶּרֶךְ־אַרְצָה, שְׁלֹשׁ – מִנְּסֵי הָרֶחַק. (פס' פו:).

קסה חֻקָּה, אֵין אָדָם שׁוֹתָה בְּכוֹס אֶלָּא אִם בֶּן בּוֹדָקוֹ. (כת' עה:).

קסו לא יִשְׁתֶּה אָדָם מִן הַכּוֹס וְיִתְנֶנָּה לְחִבְרוֹ, מִפְּנֵי סְבִנָּת נַפְשׁוֹת. וּמַעֲשֶׂה בֶּר' עֲקִיבָא שֶׁהָיָה לוֹ אֶבְסִיָּא אֶצֶל אָדָם אֶחָד, נָתָן לוֹ כּוֹס וְטַעְמֹו. אָמַר לוֹ ר' עֲקִיבָא: טוֹל וּשְׂתֵהוּ. שׁוּב נָתָן לוֹ כּוֹס אֲחֵר וְטַעְמֹו, אָמַר לוֹ ר' עֲקִיבָא: טוֹל וּשְׂתֵהוּ. אָמַר לוֹ בֶּן־עֲזַאִי: עַד מָתִי אֲתָהּ מִשְׁקָה כּוֹסוֹת טַעֲוִמִין לָךְ עֲקִיבָא? (ד"א ט).

מֵאֲכִילֵנִי צוֹאֲתָהּ – כְּלוּ עֲפֻרִיּוֹת שְׁבַצְפְּרָנִים. רוֹקֵךְ – רִיק הַפֶּת שֶׁנֶּכַּךְ כְּהוּץ. קנח) לִפִּי שְׁאִין דַּעוֹת הַבְּרִיּוֹת, שְׁוֹת – וְאִפְשֶׁר שֶׁחִבְרוּ יִמָּאס כֶּכֶךְ. קנט) כָּאֵלּוּ אוֹכֵל לֶחֶם טָמֵא – שֶׁחֶפֶת נִמְאָסָת. קסא) כּוֹס מֵלֹא – שְׂמָא יִשְׁפֹךְ עַל הַפֶּת. שְׂאֲתָה נְכוּהַ בְּפוּשְׁרִים – כְּמִים חֲמִים קֶצֶת; כְּלוּ דִי לָךְ בְּרִמּוּיָה עַל כּוּזִי אוֹכְלִין. אֶפְּלוּ בְּרוּת־חִין – כְּלוּ אֶפְּלוּ לְאַחַר שֶׁחֲטַפְתִּי אֶת הַפְּרוּסָה לֹא עֲמַדָּה עַל דַּעֲתִי. קסב) אוֹכֵל לִפְנֵי אוֹרֶחַ – וְאִינוּ נֹתֵן לוֹ. קסג) יְקָדִים קֹנָה לְוִשֵּׁט – שֶׁבִּשְׁעַת שִׁיחָה קֹנָה הַגְּרָגֶרֶת נִפְתַּח וְהַמֵּאכֵל יוֹכֵל לְהַכְנִס לְתוֹךְ הַקֶּנֶה כְּמִקּוֹם הוֹשֵׁט וְיִחַנֵּק. קסד) בַּעַל הַשֵּׁם אֲנִי – כֹּךְ קוֹרְאִין לוֹ מִקְטְנוּתִי „רַב הוּנָא“. „יִשְׁכַּחְתָּ – תִּיכַף עַל הַמִּטָּה וְלֹא שֶׁהִיָּת קֶצֶת מִפְּנֵי הַכְּכוּהַ. קִבְּלָתָ בִּבְת־אֲחֵת – כְּלוּ מִיד וְלֹא סִרְכָּת. מִסְּרִבִּין לִקְטֹן – מִלִּקְבֵּל דְּבָרָיו עַד שִׁפְצִיר כּוֹ. קסה) בּוֹדָקוֹ – אִם רְאוּיָה הוּא לְשִׁתִּיה. קסו) מִפְּנֵי סִכָּת נַפְשׁוֹת – שְׂמָא מֵאֲנִינִי הַדַּעֲתָה הוּא וְתַקְוָן עָלָיו נַפְשׁוֹ. נָתָן לוֹ כּוֹס וְטַעְמֹו – בַּעֲהִיב נָתָן כּוֹס לְרַעַע וְטַעַם מִכּוֹס תַּחֲלָה.

קעט	הדר בני אדם – בטותם. (דא"ו פ' י).
קעט	במתא שמאי, בלא מתא הותבאי. (שבת קמח:).
קפ	מי שאין לו אלא חלוק אחד חזיו אינם חיים. (ביצה לב:).
קפא	„בגוי נבל אכעיס” ¹ – אלו אנשי ברבריא ואנשי מרמנאי, שמהלכים ערמים בשוק, שאין לה משקע ומתעב מי שמהלך בשוק ערום. (יבמ' 20:).
קסב	אמר רב יהודה אמר רב: לעולם ומכר אדם קורות ביתו ונקח מנעלים לרגליו. (שבת קסט).

ז. רחיצה וסיכה

קפג	אמרו בשם רב: אסור לדור בעיר שאין בה מרחץ. (ירוש' סוף קיד').
קפד	„נשיתי טובה” ² – אמר ר' ירמיה: זו בית-המרחץ: ר' יוחנן אמר: זו רחיצת ידים ורגלים בחמין. (שבת כה:).
קפה	„שלוש ועות הן נפות לנוף: ועת חלי, ועת מרחץ וועת מלאכה. ועת חלי – מרפא, ועת מרחץ – אין לה פיוצא בה. (אור"נ מא).
קפו	שנינו, רוחץ אדם פניו, ידיו ורגליו בכל-יום בשביל קונו, משום שנאמר: „כל פעל יי למענהו” ³ . (שם נ:).
קפז	„נמל נפשו איש חסד” ⁴ – זה הלל הזקן, שבשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך והולך עמם. אמרו לו תלמידיו: רבי, להיכן אתה הולך? אמר להם: לעשות מצוה. אמרו לו: וכי מה מצוה זו? אמר להם: לרחוץ בבית-המרחץ. אמרו לו: וכי זו מצוה היא? אמר להם: הן, מה אם איקונין של מלכים, שמעמידין אותם בבתי-מאטיות ובבתי-הקרקסאות, מי שנתמנה עליהם הוא מורקם ושופם והם מעלים לו שבר: ולא עור, אלא שהוא מתגדל עם גדולי מלכות, – אני שנבראתי בצלם ודמית, שנאמר: „פי בצלם אלהים עשה את-האדם” ⁵ – על-אחת כמה וכמה. (ויק"ר לד).
קפח	אמר שמואל: טובה טפת צונן שחרית ורחיצת ידים ורגלים בחמין ערבית מקל קילורין שבעולם. (שבת קה:).
קפט	רחץ בחמין ולא נשתטף בצונן, דומה לברנל שהכניסוהו לאור ולא הכניסוהו לצונן. (שם מא:).

¹ דברים ל"ב, כח. ² חזקה ג', יז. ³ משלי ט"ז, ד. ⁴ שם י"ח, יז. ⁵ בראשית ט"ו, ו.

קעט) במתא שמאי וגוי – משל הוא: בעירי, שחבריות מכירין בו, די לי להתכבד בשמי, ושלא בעירי בבדי בשמלתי. קפו) בשביל קונו – לכבודו של הקב"ה. קפז) מהלך והולך – כלו' מוסיף ללכת עמם. איקונין – צורות ופסילים. והם מעלים לו שבר – אנשי המלך משלמים לו שכר עבודתו. קפה) קילורין – סממני רפואות ותחבשות, קפט) בצונן – במים קרים, לאור – לאש, כדי ללכנו, ולא הכניסוהו לצונן – ונמצא שאינו מתקשה.

קצ אמר שמואל: ערבובית של הראש מביאה לידי עיון: ערבובית של בגדים מביאה לידי שעמום: ערבובית של הגוף מביאה לידי שחין ואכזריות (נדר' פא.).

קצא יתענגות בני האדם¹ – אלו ברכות ומרחצאות. (גטין סח.).

קצב שאל פרוקלוס בן פילוסופוס את-רכן נמליאל בעכו, שהיה רוחץ במרחץ של אפרודיטי, אמר לו: כתוב בתורתכם: „ולא ירבך בדרך מאומה מן החרם“² – מפני מה אהה רוחץ במרחץ של אפרודיטי? אמר לו: אין משיבין במרחץ. וכשיצא אמר לו: אני לא באתי בנבולה, היא באה בנבולי. אין אומרים: נעשה מרחץ נוי לאפרודיטי, אלא אומרים: נעשה אפרודיטי נוי למרחץ. (ע"ז מד.).

קצג אמר ר' זריקא. אמר ר' אלעזר: כל המולול בנשילת-ידים נעקר מן העולם. (סוטה ד:).

קצו מים הראשונים האכילו בשר חזיר, מים אחרונים הרנו את-הנפש. מעשה בשעת הגזירה בחנוני אחד מישראל, שהיה מבשל בשר טהור ובשר חזיר ומוכר, שלא ירנישו בו שהוא יהודי. וכך היה מנהגו: כל-מי שנכנס לחנות שלו ואינו טטל ידיו – יודע שהוא נוי ונותן לפניו בשר חזיר. וכל-מי שהיה טטל ידיו ומבדק – יודע שהוא יהודי ומאכילו בשר טהור. פעם אחת נכנס יהודי לאכול שם ולא נטל ידיו, והיה סבור שהוא נוי. נתן לפניו בשר חזיר, אכל ולא ברך. בא לעשות עמי חשבון על הפת ועל הבשר, ובשר חזיר נמכר ביוקר. אמר לו: ישלי עליך כך וכך מן הבשר שאכלת, שתחתיכה עולה עשרה מנה. אמר לו: אתמל נתת אותה לי בשמחה והיום אהה רוצה עשרה? אמר לו: זו שאכלת של חזיר היא. כן שאמר לו כך עמדו לו שערותיו, נקהל ונפחד. אמר לו בצנעה: יהודי אני ונתת לי בשר חזיר? אמר לו: תחם רוחך, בשראיתי שאכלת בלא נטילת ידים ובלא ברכה הייתי סבור שאתה נוי.

ומעשה באדם אחד שאכל קמניות ולא נטל ידיו. ירד לשוק וירדו מספות מן הקמניות, ראה אותו חברו, הלך ואמר לאשתו: אמר לך בשלך סימן שאכל עקש קמניות, שנרי לו אותה טבעת. לאחר שעה בא בעלה, אמר לה: הוין הבצעת? אמרה לו: פלוני בא בסמנים שלך ונתתיה לו. נתמלא חמה – עמד ודרגה. לפיכך מי שאינו טטל את-ידיו אחר הסוון כאלו הורג את-הנפש. (יומא פג:; תנה"ק בלקו במ"ר כ.).

קצה סיכה ורחיצה אין נכנסין לגוף והגוף נהנה מהן. (בר' נו:).

קצו רחץ ולא סך דומה למים על גבי חבית. (שבת מא.).

¹ קהלם ב' ס. ² צרכים י"ג, יח.

קצ) ערבובית – ווחמא, חסרון נקיט וסדר. קצא) במרחץ של אפרודיטי – שעמר שם מפל של האלילה היונית אפרודיטי. נוי – הרור וקשוס. נוי למרחץ – והמרחץ קדם לה. קצג) המולול בנשילת ידים – שאינו מספיד לחוץ ידיו לצורך. קצד) מים הראשונים – שלפני מעודה. האכילו בשר חזיר ונוי – כמפרש לחלן, מים אחרונים – שלאחר מעודה. והיה סבור – חשב. בצנעה – בסוד. קטניות – מין זרעונים, כגון מולים ועדשים. קצה) סיכה – משיחה הטף בשמן. קצו) למים ע"נ חבית – ששפכים על גבי החבית מכתוך ואינם נכנסים לחובה, כך רחיצה בלא סיכה אינה נבלעת כאברים.

קצו אמרו עליו על ר' חנינא, שהיה בן-שמונים שנה והיה עומד על רגליו אחת וחילץ מנעלו ונעל מנעלו.

אמר ר' חנינא: חמין ושמן ששכנתי אמי בילדותי הם עמרו לי בעת זקנותי. (דול' כד:)

קצח הרוצה לסוך בל-גופו-סך ראשו תחלה, מפני שהוא מלך על כל-אבריו. (שבת סא:).

ח. רפואת הגוף

קצט "ועצמתיך יחליק"¹ - אמר ר' אליעזר: זו מעלה שבכרכות. (יבמ' קכ:).

ד אמרו בשם רב: אסור לדור בעיר שאין בה רופא. (ירוש' קיד' פ"ה הי"ב).

רא הגוף הזה - תולדותיו נתלות זו בזו, ואם אין זו אין זו, וכן שהן מתפרקות אחת מחברתה הגוף נגוע ומת: כמו הבית הזה שישליו ארבעה צדדים - אם נתפרק אחד מהם הבית נפל. (מד' שמ' ד:).

רב שנו רבי ר' ישמעאל: "רפא רפא"² - מכאן שנתנה רשות לרופא לרפאות. (ברי' ט:).

רג מעשה בר' ישמעאל ור' עקיבא שהיו מהלכים בחוצות ירושלים והיה עשהם אדם אחר. פגע בהם אדם חולה. אמר להם: רבותי, אמרו לי, במה אתרפאו? אמרו לו: קח לך קד וקד עד שמתרפא. אמר להם אותו האיש שהיה עמהם: ומי הבה אותו בחלי? אמרו לו: הקדוש-ברוך-הוא. אמר להם: ואתם הכנסתם עצמכם בדבר שאינו שלכם - הוא הבה ואתם מרפאים! אמרו לו: מה-מלאכתך? אמר להם: עובד אדמה אני, והבי המגל ביד. אמרו לו: מי ברא את-הדגים? אמר להם הקדוש-ברוך-הוא. אמרו לו: ואתה מכניס עצמך בדבר שאינו שלך - הוא ברא אותו ואתה אוכל פרותיו ממנו. אמר להם: אין אתם רואים המגל ביד - אלולי שאני יוצא וחורשו ומכסחו ומזבלו ומגדשו לא העלה מאומה. אמרו לו: שוטה שבועלם, לא שמעת מה שכתוב: "אנוש כחציר ימיו"³ - בשם שהעץ אם אינו נזבל ומתגדש ונהרש אינו עולה, ואם עלה ולא שתה מים אינו חי והוא מת, כך הגוף הוא העץ, הנבל הוא הסם, איש האדמה הוא הרופא. (מד' שמ' ד:).

יד מי שישליו כאב דולף לבית הרופא. (ב"ק מו:).

דה אמר ר' אליעזר: כבוד את-רופאך עד שלא תצטרך לו. (ירוש' תענ' פ"ג, ה"ז).

דו אסיא דמן מן שני. (ב"ק פה:).

ידו אסיא רחיקא עינא עירא. (שם).

¹ ישעיה נ"ח, יח. ² שמוס כ"ח, יט. ³ סהלים ק"ג, טו.

קצו) עמדו לי - לחזק גופי ולהבריאיני. קצט) מעולה שבכרכות - בריאות הגוף. רא) תולדותיו - חבורי אבריו. מתפרקות - מתפרדות. רג) ומכסחו - קוצץ את הקוצים. זמזבלו - נותן בו זבל לדשנו. ומגדשו - עוקר העשבים הרעים. דו) אסיא דמן וכי - רופא של חנם שזה חנם; כלי' אינו שזה כלום. דו) אסיא רחיקא וגו' - רופא שמרפא מרחוק דוטה לעין עורח.

רח	עלובה היא המדינה שרופאה פוֹדְנָרִים. (ויק"ר ה).
רס	רפא, רפא תערתך! (בר' כג).
רי	טוב שברופאים לניהנם. (קיר' כב).
ריא	חוקה ננו ספר רפואות – והדוד לו. (בר' י).
ריב	אמר לו רב לחיא בנו: לא תשתה סמים ולא תקפץ ברגלים, ולא תעקר שנים, ולא תתערה בנחש. (פס' קיג).
ריג	שמש צרקה ומרפא בכנפיה ¹ – אמר אביי: מכלל שזהר החמה מרפא. (נדר' ח:).
ריד	הבריות אימרינן: אדלא יומא – אדלא קצירא. (ביב טו:).

ט. שמירת הגוף

רטו	הזהר בשלשה דברים: אל תרבה בשיבה, ששיבה קשה לתחתוניות; ואל תרבה בעמידה, שעמידה קשה ללב; ואל תרבה בהליכה, שהליכה קשה לעינים; אלא שליש בשיבה, שליש בעמידה, שליש בהלוך.
	כלישיבה שאין בה סמיכה – עמידה שישבה סמיכה נוחה המנה. (נח' קא).
רטז	ינתן י' לך שם לב רנז וכליון עינים וראבון נפש ² – איזה דבר שמכלה את העינים ומראיב את הנפש – אלו התחתוניות. (נדר' כב).
ריו	פסיעה נסה נטלת אחר מחמש מאות ממאיר עיניו של אדם. (בר' מג:).
ריח	בן-עזאי אומר: על כל-משקב שכב, חוץ מן הקרקע: על כל-מושב שכב, חוץ מן הקיר. (בר' סב:).
ריט	שמינה רבם קשה ומעוטם יפה, ואלו הם: דרך ודרך-ארץ, עשר ומלאכה, יין ושנה, חמין והקות-דם. (גיט' ע).
רכ	שלשה דברים מבחשים כחו של-אדם, ואלו הם: פחד, דרך ועין, (שס).
רכא	אמר ר' תנחום בר' חיאי: ארבעה דברים מתשים כחו של אדם, ואלו הם: העין, והדרך, והתענית והמלכות. אמר ר' תנחומא: אף הצוקה. (שו"ס לא).

¹ מלאכי ג', כ. ² דברים כ"ח, סה.

רח) עלובה מדינה וגו' – אוי לה לעיר שרופאה בעצמו תולה כהלת הפודגרא (חולי רגלים). רט) רופא, רפא חנירתך – כך אומרים לרופא שהוא בעצמו חגר ובא לרפאות את אחרים. רי) לניהנם – שפעמים נאים על ידו לירי סכנה. ריא) והדוד לו – חכמים הודו לו שיפת עשה, כדי שלא יהיו סומכין על ספר רפואות בלבד. ריד) אדלא יומא אידלא קצירא – כשעולה החמה עולה החולה ממשתחו; כלו' זריחת החמה מביאה רוחה לחולים. רטו) לתחתוניות – לטחורים, חולים אחרים. ריו) פסיעה נסה – צעדה גדולה יותר מדאי. ריח) חוץ מן הקורת – שםא תפול, ריט) ודרך ארץ – תשמיש. עושר – שהמותרות מביאין את האדם לידי חטא. והקות דם – הוצאת הדמים הרעים לשם רפואה. רכ) מבחשים – עושים אותו כחוש ורפה. עין – זמה. רכא) מתישם – מחלישים, והמלכות – עול מלכות. הצוקה – צרה ולהק.

- רכב אמר רב: אנהו שוברת חצי נופו של אדם. (בר' נח:).
- רכג יהסיר יי' ממך כל-חלי¹ – אמר רב: זו עין: רב לטעמו, שבשניה רב עולה לבית-הקברות עשה מה שעשה ואמר: תשעים ותשעה בעין רעה ואחד בדרך-ארץ. ושמיאל אמר: זה הרוח: שמיאל לטעמו, שאמר שמיאל: הכל ברוח. ר' חנינא אמר: זו צנה. ר' אלעזר אמר: זו מרה. (ב"מ קו:).
- רכד אמרו בשם רב: כל-חלי ולא חלי-מעיס, כל-כאב ולא כאב לב, כל-מחוש ולא מחוש ראש. (שבת יא:).
- רכה אמר ר' שמעון בן-אלעזר: והנה טוב מאד² – זה שנה, וכי שנה טוב מאד. אתמהו? לא כך שנינו: וזו שנה לרשעים נאה להם ונאה לעולם? אלא מתוך שאדם יושן קמעה הוא עומד וינגע בתורה הרבה. (כ"ר ט:).
- רכו אמר ר' יוחנן: שבועה שלא אישן שלשה ימים – מלקין אותו וישן לאלתר. (סוכה ג:).
- רכז אמר רב יהודה: לא נברא לילה אלא לשנה. (עיר' סה:).
- רכח אמר שמיאל: שנה בעמידה-השחרית כאסמא לברזל. (בר' סב:).

רכס שני רבותינו: והרבה דברים נאמרו בפתי-שחרית: מצלת מן החמה ומן הצנה ומן הזיקין ומן המזיקים ומחבימת פתי, וזוכה בדין לקמוד תורה ולקמוד, ודבריו נשמעים ותלמודו מתקום בידו, ואין בשרו מעלה הכל, והרנות כנה שבבני-מעיס. ויש אומרים: אף מוציא את-הקנאה ומכניס את-האהבה.

אמר לו רבה לרבא בר מרי: מנין דבר זה שאומרים הבריות: ששים רצים רודפים ואינם מעינים את-האדם שאוכל פתי-שחרית, ואמרו חכמים: השבם ואכל בגנין מפני החמה ובחרף מפני הצנה? – ש:אמר: "לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכסו שרבו ושמש³". אמר לו: אתה אומר לי משם ואני אומר לך מכאן: "ועבדתם את יי' אלהיכם וברך את-לחמך ואת-מימך"⁴ – "ועבדתם את יי' אלהיכם" זו קריאת-שמע ותפלה. וברך את-לחמך ואת מימך – זו פת במלח וקתון של מים, מכאן ואילך, והסרתו מחלה מקרבך⁴.

¹ דברים ז', טו. ² נחשית חז', לח. ³ ישעיה מ"ט, י. ⁴ שמוס כ"ג, כה.

(רכג) כל חלי – דבר שכל החלאים חלים בו. זו עין – עין רעה. לטעמו – הולך לשיטתו. עשה מה שעשה ואמר – כלו' בדק את קברי המתים באופנים ידועים לו והבין באיזו מיתה סת כל אחד. תשעים ותשעה – מן המתים. זה הרוח – כלו' כל החלאים מרוה רעה. צנה – קריות. זו מרה – שממנה כל החלאים. רכד) מיחוש – כאב. רכו) שבועה שלא אישן – הנשבע שלא יישן. מלקין אותו – על שבועת שוא, שאין אדם יכול לעמוד שלשה ימים בלא שינה. לאלתר – מיד. רכח) כאסמא לברזל – יפה לגוף כאסמא לברזל; אסמא – ברזל מהוסם וקשה שנותנין בחודו של קרום להקשותו. רכט) בפת שחרית – נאכילה פת בשחרית. הזיקין – רוחות. ומחבימת פתי – שדעתו מיושנת עליו, ודבריו נשמעים – לבריות. שיש לו לב להטעיבם. הבל – יעה. כנה שבבני מעיס – תולעים. מכאן ואילך והסירותי וגו' – כי שאוכל סמוך לקריאת-שמע של שחרית וסורו סמנו כל הסח ות.

מעיס. בל־זרק חי מוריק ובל־קטן מקמין, ובל־נפש משיב את־הנפש, ובל־קרוכ לנפש משיב את־הנפש. כרוב למזון ותרדיון לרפואה. אוי לו לבית שהלפת עוברת בתוכו. (שם).

דלו שנינו: אחר בל־אכילתך אבל מלת, ואחר בל־שתיתך שתה מים — ואי אתה נזוק. אבל בל־מאכל ולא אבל מלת, שתה בל־משקין ולא שתה מים — ביום ידאג מן ריח הפה, ובלילה ידאג מפני אכזרה. שני רבותינו: המקשה אכילתי במים אינו בא לידי חלי־מעיס, וכמה? — אמר רב חקדא: קתון לפת.

אמר רב מרי אמר ר' יוחנן: הרגיל בעדשים אחת לשלשים יום מניע אכזרה מתוך ביתו. אבל בל־יום לא. — למה? — משום שקשה לריח הפה. ואמר רב מרי אמר ר' יוחנן: הרגיל בחרדל אחת לשלשים יום מניע חלאים מביתו. אבל בל־יום לא. — למה? — משום שקשה לחלשת הלב. אמר ר' היא בר אשי אמר רב: הרגיל בדגים קטנים אינו בא לידי חלי־מעיס, ולא עוד אלא שדגים קטנים מפרין ומברין גופו של אדם. אמר ר' חמא בר' חנינא: הרגיל בקצח אינו בא לידי באב־לב. השיבו: ר' שמעון בן־זמליאל אומר: קצח אחד מששים כמני הסות הוא, והישן למזרח נרנו — דמו בראשו? — לא קשה: כאן בריחו וכאן בטעמו.

אמו של ר' ירמיה היתה אוֹפֶה הפת ומדבקת ואת הקצח ומקלפתו. (בר' מ.). דלח אמרו משום ר' יהודה בר אלעאי: אכל בצל ושב בצל, ולא תאכל אוןן ותרגנלים ויהא לבך רודף עליך. (פסח' קיד.).

דלט צמון מתחך מאכל, חזרת מהפך מאכל, קשות מרחיב בני־מעיס. — והלא שני דבי ר' ישמעאל: למה נקרא שמם „קשואים“ — מפני שקשים לנופו של אדם כח־רבות? — לא קשה: כאן בנדרלים, כאן בקטנים. (ע"ז יא: ע"ז).

דס ר' ירמיה חלה, בא אצלו רופא לרפאותו, ראה דלעת מנחת בביתו, הניחו ויצא. אמר: מלאך־המות ישילו לזה בביתו — ואני אבוא לרפאותי! (נדר' מט.).

דמא שני רבותינו: חמשה דברים נאמרו בשום: משביע ומשחין ומצהיל פנים ומרבה הורע והורג בנים שבבני־מעיס: ג'ש אימרים: מכנים אהבה ומיציא את־הקנאה. (ביק פב.).

מוריק — את פניו של אוכלו. קטן — שלא גדל כל צרכו. מקטין — את גידול הקומה. כל נפש — דבר חי. קרוכ לנפש — אכרי הכהמה במקום חיותה, ותרדיון — מין צמח (מאננאלד). לבית וגו' — כליו לברם שאוכלת לפת (ווייסע ריבע). רלוז אכזרה — הגרון נסתם והנשימה נעשית קשה. המקשה — מציץ, שטותה הרבה מים אחר האכילה והמאכל שבמעיו צף ונשרה במים. קיתון לפת — כד מים לפת של סעודה אחת. למזרח נרנו — של קצח, שרוח מערבית לחה היא ומכנסת הריח בתוך הגוף. כאן בדריוו וגו' — הריח קשה והטעם טוב, מדבקת וגו' — עד שקלט הטעם, ומקלפתו — לבצל הריח. רלח ויהא לבך רודף עליך — מתאוה לאכול כל שעה שהורגלת. דלט מתחך מאכל — בבני מעיס. קשואים — רמ) דלעת — גדולה מקישואין. מלאך המות בביתו וגו' — שהדלועים קשין לנוף. רסא ומשחין — מחטם את הגוף. מכנים אהבה — מתוך ששטמח את הלב.

- רמב שני רבותינו: אספרנטים יפה ללב וטוב לעינים וכל־שכן לבני־מעשים, והרגיל בו יפה לכל־נופו, והמשתכר הפנו קשה לכל־טפו. (בר' נא:)
- רמג שנינו: שלשה מרכים את־הזבל וכופפים את־הקומה ונוטלים אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. ואלו הם: פת קבר ושכר חדש וירק. (עיר' נה: נז:)
- רמז תמרים – שתרית וערכית יפות. במנחה רעות, בצדק – אין כמותן, ומבטלות שלשה דברים: מחשבה רעה וחלי־מעשים ותחתוניות. (נתי' יז:)
- רמח יפה ספסוף שאכלנו בלדותנו מאפרסקין שאכלנו בזקטנו. (ירוש' פאה פ"ז הי"ד)
- רמז שני רבותינו: מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו דבש וכל־מיני מתיקה, שהדבש וכל־מיני מתיקה מאירים עיניו של אדם.
- אמר ר' יוחנן: פעם אחת אחזני בולמים ורצתי למורחה של תאנה, וקימתי בצצמי: ההכמה תחיה בגליה¹, ששנה רב יוסף: הרוצה לטעום טעם תאנה יפה למורחה. ר' יהודה ור' יוסי היו מהלכים בדרך. אחזו בולמוס לר' יהודה, קפח את־הרוצה ואכל את־פתו. אמר לו ר' יוסי: קפחת את־הרוצה? כשהגיעו לעיר אחזו בולמוס לר' יוסי. הקיפוהו לגנין וקצרות. אמר לו ר' יהודה: אני קפחתי את־הרוצה ואתה קפחת את־העיר קלה. (יומא פג:)
- רמז הבריות אומרים: רוחא לבסימא שכיחא (רוח מצוי למעדרנים). (עיר' פכ:)
- רמח אמר ר' שמעון בן־יהוי: (אלו) דברים שהעושה אותם מתחייב בנפשו ודמו בראשו: האוכל שום קלוף ובצל קלוף וביצה קלוסה, והשיתה משקין מוונים שעבר עליהם הלילה, והלך בבית־הקברות, והנוטל צפרניו וזורקן לרשות־הרבים. (נדה יז:)
- רמז שלשה משקין אסורים משום גלוי: המים והגין וההלך. (תרומ' פ"ח מ"ד)
- רנ שני רבותינו: לא ישתה אדם מים לא מן הנקרות ולא מן האגפים בלילה, ואם שתה – דמו בראשו. מפני הסכנה. (פס' קיג:)
- רנא אמר רב אמי: צריכין לרחש למה שהבריית חוששין: אסור לאדם לתן פרוטות לתוך הפה. תבטיל תחת המטה ואת תחת בית־השחי, ולתתוב סבין לתוך הצנן ולתוך האתרונ. (ירוש' תרומ' פ"ח ה"ג)
- רנב ר' יוחנן אמר: אסור לילך במזרחו של מצרע ארבע אמות, ור' שמעון אמר:

¹ קהלת ז', יג.

רמב) אספרנטים – מין משקה טיבני. רמג) מרכים את הזבל – כנני מעים. רמז) מחשבה רעה – דאגה. ותחתוניות – מחלת הטחורים. רמח) ספסוף – מין חאנים אפילות וגרועות: כלוי בימי הילדות יפה אכילת פירות גרועים מאכילת פירות טיבוכים בימי הזקנה. רמז) בולמוס – עילוף מחמת רעבון. למורחה של תאנה – שהחאנים הנהוגות כנגד השמש מתקוקות ביותר. קפח את הרוצה – נטל ממנו בעל כרחו. הקיפוהו לגנין וקצרות – בני העיר הקיפוהו לגנין של מיני מתיקה וקצרות של תבטילין. רמז) רוח מצוי למעדרנים – כשביל מעדרנים יש רוח כבני־מעשים ואפשר לאכלם הרבה. רמב) משום גלוי – אם עמדו מגולים. שמא שתה מהם נחש והטיל בהם ארסו, שהנחשים מצויים בא"י. רנא) אסור לאדם וגוי – כולם טחמת טיאום וזעה.

אָפּלוּ מאַה אַמדה. וְלֹא נַחֲלֵקָהּ. מִי שְׁאֵמַר אַרְבַּע אַמּוֹת בְּשָׂעָה שָׁאִין הָרוּחַ יוֹצֵא. וּמִי שְׁאֵמַר
מָאָה אַמָּה – בְּשָׂעָה שֶׁהָרוּחַ יוֹצֵא.

ר' מאיר לא אכל ביצים ממבואות של מצרע. ר' אמי ור' אסי לא היו נכנסין
למבואות של מצרע. ריש לקיש כשהיה רואה אחר מהם בעיר היה זורק בהם אבנים.
אמר לו: צא למקומך. לא תזכרם את־הבריות! ר' אלעזר בר' שמעון כשהיה רואה אחר
מהם היה מתחבא ממנו. (ויקרא 10)

רגג אמר ר' ינאי: בְּלִי־יָמֵי עֲנִי רָעִים¹ – וְזֶה אֶסְטִיגִים. וְטוֹב־לִיכּ מִשְׁתֵּה תְּמִיד² – וְזֶה
שְׂדֵעָתוֹ יָפָה. (ב"ב קמ"ז)

רגד אמר שמואל: שְׁנוֹי וְסֵת תַּחֲלַת חֲלִי־מַעִים.
בְּהוֹב בַּסֶּפֶר בְּיָסְרָא: בְּלִי־יָמֵי עֲנִי רָעִים – וְהָרִי יֵשׁ שִׁבְתוֹת וַיִּמִּים־טוֹבִים? –
כְּשִׁמוּאֵל. (כת' ק"ז)

רגה שנינו: אָכַל וְלֹא שָׁתָה – אֲכִילָתוֹ רָם. וְהָיוּ תַּחֲלַת חֲלִי־מַעִים: אָכַל וְלֹא הִלָּךְ אַרְבַּע
אַמּוֹת – אֲכִילָתוֹ מִרְקָבָה. וְהָיוּ תַּחֲלַת רֵיחַ רָע: הַנֶּצֶרֶךְ לְנִקְבֵי וְאָכַל – דּוֹמָה לְתַנּוּר
שֶׁהִסְקִידוֹ עַל נְבִי אֶפְרָי. וְהָיוּ תַּחֲלַת רֵיחַ וּזְהֵמָה. (שבת ס"א)

רגי אמר לו אליהו לר' נתן: אָכַל שְׁלִישׁ וּשְׁתֵּה שְׁלִישׁ וְהִנֵּחַ שְׁלִישׁ: לִכְשֶׁתִּבְעֶם תַּעֲמֹד
עַל מְלֹאָךְ.

שנה ר' תיא: הָרִיזָה שְׁלֹא יָבֹא לִידֵי חֲלִי־מַעִים וְהָא רִגִּיל בְּסִבּוּל קוֹץ וְחִרְף.
סִעֲדָתָךְ שֶׁהִנָּאֲתָךְ מִמֶּנָּה מִשּׁוּךְ יָרֵךְ הַמֶּנֶּה. וְאַל תִּשְׁהֶה עֲצֻמָּה בְּשָׂעָה שֶׁאַתָּה צָרִיד לְנִקְבֵי.
(גיט' ע')

רגי אמר רב אחאי: הַמִּשְׁתֶּה אֶת־נִקְבֵי עוֹבֵר מִשּׁוּם "לֹא תִשְׁקְצוּ אֶת־נִפְשֵׁיכֶם"².
(מכ' טז')

רגח אמר לו רב הונא לרבקה בנו: מִפְּנֵי מָה אֵין אַתָּה מַצִּי לִפְנֵי רַב חֲסֵדָא. שְׁשִׁמְעָתוֹ
מִתְּחַדָּתָא? אָמַר לוֹ: מָה לִּי לֵלֶךְ אֲצִלּוֹ בְּשָׂאֵנִי בֹא אֲצִלּוֹ הוּא עוֹסֵק עִמִּי בְּדָבָרִים שֶׁל מֶה־
בְּכַךְ: אוֹמֵר לִי: מִי שֶׁנִּכְנֵס לְבֵית־הַבַּסָּא לֹא יֵשֵׁב בְּהֶרְיָא וְלֹא יִטְחֹר הַרְבֵּה. שְׁאוֹתָה בְּרָקֶשֶׁת
יִוָּשֶׁבֶת עַל שְׁלֹשׁ שָׁנִים. וְשָׂמָּה יִשְׁחַמְטוּ שְׁנֵי הַבְּרָקֶשֶׁת וְבֹא לִידֵי סִגְנָה. אָמַר לוֹ: הוּא עוֹסֵק
בְּחֵנֵי הַבְּרִיּוֹת וְאַתָּה אוֹמֵר בְּדָבָרִים שֶׁל מֶה־בְּכַךְ! – כִּלְשֶׁשְׁכֵּן שֶׁתִּלְכֵּךְ אֲצִלּוֹ. (שבת פ"ב)

¹ "שלי ימים טובים. ² ויקרא כ"ב כה.

רגג צא למקומך – חוץ לעיר. לא תזכרם – לא תנאף ותטמא. רגג אסטגים – ספוג
שבודק ביותר במאכלים ונמצא כל יסוד רעים. שדעתו יפה – כליו נפשו בריאה. האוכל הכל ואינו
בזדק. רגד שנינו וסח – שנינו המנהג נאכילה ושחיה. שבתות וימים טובים – ולמה נאמר "כל
יסוד? כשמואל – שהעני בא בשבת ויז"ט ע"י שנינו וסח לחולו מעים. רגה ריח רע – סח הפח.
הנצרך לנקביו – לצאת להוץ. ריח וזהמא – מויעת הגוף. רגו והנח שליש – של בטנך ריקה.
תעמוד על מלואך – כלו תחמלא הנטן כולה. בטבול – לטבול פת בחומץ או ביין. שהנאתך
ממנה – שערכה לך הרכה. משוך ירך הימנה – שלא תמלא את כריסך. א' תשהה עצמך – לא
תעכב יציאתך. רגח מצוי – לילך אצלו ללמוד מפיו. בהדיא – במהרה ונחזק. לא יטחר
הרבה – לא ירחיק איע. שאותה כרכשת – סוף המעים שמוציא רעיו.

רנב אמר לו מין אחד לך' יהודה: פניך דומין או כמלוי-רביית או כמגדלי-חזירים. אמר לו: ביהודים שניהם אסורים: אלא עשרים וארבעה בית-הבסא ישלי מביתי ועד בית-הפדרס. וכל-שעה ושעה לכל-אחד ואחד אני נכנס. (מדר' מס' ע"י).

רס אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן קצרתה: שש דמעות הן, שלש יפות ושלש רעות: של עשן ושל בכי ושל בית-הבסא - רעות; של סם ושל שחוק ושל פרות - יפות. (שבת קנא, קנב).

רסא צאתיה-הטטס וצאת האון רבן קשה ומעטין יפה. (ב"מ קוז).

רסב חמורה סכנה מאסור. (חול' י).

רסג הכל בידו עמים דיוק מצנים פחים. שנאמר: יצנים פחים בדרך עקש, שומר נפשו ירחק מרם¹. (כת' ל-).

רסד אין סומכין על הנם. (עפ"י פס' סד-).

רסה אין מזכירין מעשה נסים. (בר' ס-).

רסו לאו בכל-שעה ושעה מתרחש נס. (מג' ז-).

רסו כל-מקום שקבוצ הנק אין סומכין על הנם. (קיד' לט-).

רסח אין השטן מקטרג אלא בשעת הספקה. (ירוש' שבת פ"ב הלז ב"ר צא).

רסט בשלשה מקומות שטן מצוי לקטרג: השווי בבית רעוע והמתלבד בדרך יחידה והמפרש ב"ם. (קהיר ט).

רע אמר ר' יצחק: שלשה דברים מזכירין עינותי של אדם, ואלו הם: קיר נטוי ועיון תפלה ומסר דין על חברו לשמים. (בר' נה-).

רעא ר' יוסי בן חלפתא נכנס לסמטא כלילה והיה החמר מתלבד אחריו. הגיעו לבית-שית אחד. אמר לו החמר: מבקש אני לרחוץ. אמר לו: לא תסבן עצמך. אמר לו והחמר: להתרחץ מממאחי אני בבקש. אמר לו: אף-על-פירכן אל תסבן עצמך. בן שלא שמע לו אמר לו: ירד ולא יעלה-וכן היה. (ירוש' בר' פ"ג הלז).

רעב אמר ר' ינאי: לעולם אל יעמוד אדם במקום סכנה, לומר שעושים לו נס, שמא אין עושים לו נס, ואם עושים לו נס מזכין לו מזכותיו.

¹ יעני כ"ז, ה.

רנט) בניך דומים - שראה את פניו צחוכים ושכנים בזהר. שניהם אסורים - רבית וגידול חזירים. לכל אחד נני - זה מועיל לבריאות הגוף, רס) של בית הבסא - משום רחיקה. ושל פירות - חריפים. רסב) חמורה סכנה מאסור - כליו דברים שיש בהם טעם סכנה צריכין להזהר בהם יותר מבאיסור. רסה) אין מזכירין מעשי נסים - כליו שהנוק ודאי. רסט) השדר - הדר. והמפרש בים - העובר בים. רע) מזכירין עינותיו - כליו לבחוק אחרי מעשיו אם הוא חיב או זכאי, ועיון תפלה - כליו שמעיון וסכנון בתפלתו שיעשה לו רצונו, ומוסר דין על תני - שכנותו הוא בזכותו שהכירו יחא נענש על ידו. רעא) לסמטא - לרחוב קטן וצר. החמר - מנהל המסור. לבית שית-לכור שיש בו מים. ירד-לחך הכור. רעב) מנכין-מחסידין.

אמר ר' חנין: מניין? — שנאמר: "קטנתי מכל החסדים ומכל־האמת אשר עשית את־עבדך"¹ — אמר יעקב לפני הקדוש־ברוך־הוא: מתירא אני שמא על הנס שאתה עושה לי אתה מנכה לי מזכותי ונמצאתי קטן מכל החסדים ומכל־האמת. (שבת לב: תע"ג כ"ג ע"ג).

רעג בנתרדעא היה בתל רעוע, שלא היו רב ושמואל עוברים תחתיו אף־על־פי שעמד במקומו שלש־עשרה שנה. פעם אחת נודמן רב אדא בר אבהה לשם. אמר שמואל לרב: נלך ונקח. אמר לו: עכשו איני צריך, שהרי רב אדא בר אבהה עמני, שזכותו מרבה ואיני מתירא. (תע"ג כ"ג).

רעד רב הינא היה לו יין בבית רעוע, ובקש לפנותו. הכנים את־רב אדא בר אבהה לשם ומשכו בדברי תורה עד טפנה. לאחר שיצאו נפל הבית. הרניש רב אדא בר אבהה והקפיד: סבר לה כר' ינאי. (ס"ט).

רעה כל הדרכים בחוקת סבנה. (ירוש' בר' פ"ד, ה"ד).

רעו אמר רב יהודה צמר רב: לעולם יצא אדם ב"כ־טוב" ויבנס ב"כ־טוב", שנאמר: "הבקר אור והאנשים שלחו"². (תע"ג י:).

רעו היוצא לדרך קרם קריאת־הגבר דמו בראשו. (יומא כ"א:).

רעה הבניסו חמה לעיר. (תע"ג י:).

רעט אמר לו רב לרב אסי: אל תדור בעיר שראשה רופא, ואל תדור בעיר שאין הסוס צונק בה ואין הכלב נובח בה. (פס' ק"ג:).

י. מזונותיו של אדם. עניות ועשירות

רפ "אעשה־לו עור כנגדו"³ — כן ששמעה הארץ אעשה לו עור כנגדו מיד רעדה ורעשה ואמרה: רבון העולמים, אין בי כח לזון את־בני אדם. אמר לה: אני ואת נזון אתם — וחצו ביניהם. (מדה"ג נרא: פד"א יב:).

רוא אמר ר' יהושע בן לוי: בשעה שאמר הקדוש־ברוך־הוא לאדם הראשון: "קוץ ותרדר תצמיח לך"⁴ — ולנו עניו דמעות, אמר לפניו: רבוננו־של־עולם, אני וחמורי נאכל באכס אחר: כן שאמר לו: יבועת אפיד תאכל להם"⁵ — מיד נתקררה דעתו.

אמר ריש־ליקיש: אשרינו שלא עמדנו בראשונה.

אמר אביו: נעדן לא נצלנו ממנה, שהרי אנו אוכלים עשב השרה. (פס' ק"ח: ע"ג).

¹ גדלשית ל"ב, יח. ² שם מ"ד, ג. ³ שם ז', יח. ⁴ שם ז', יח. ⁵ שם שם, יט.

רעג) שעמד במקומו — ולא נפל. רעד) הכנים את רב אדא וגו' — כדי שתגן זכותו ולא יפול הבית. כר' ינאי — שאמר אין סומכין על הנס. רעו) כבי טוב — לאור השמש, שנאמר: "וירא... את האור כי טוב" (ברא' א' ג). רעז) הגבר — התנגול. רעה) הבניסו חמה לעיר — כלוי הכנסו לעיר עם אור החמה. רעט) שראשה רופא — שאין לו פנאי לעכוכ בצרכי העיר. שאין הסוס צונק — צוהל ואין בה שמירה מעולה. רפ) וחצו — חלקו למחצה. רפא) נאכל באכס אחד — קץ ודודו. תאכ להם — ולא קוצים. בראשונה — בקללה הראשונה במנה — מן הקללה. עשב השרה — כגון ירקות.

דפב אמר ר' יוחנן: קשים מוונותיו של אדם כפלים ביולדה, שאלו ביולדה נאמר: **בַּעֲצָב תֵּלְדִי**¹, ובמוונות נאמר: **בַּעֲצָבוֹן תֵּאֲכֹלֶנָּה**².

ואמר ר' יוחנן: קשים מוונותיו של אדם יותר מן הנאלה, שאלו בנאלה כתיב: **הַמֵּלֶאךָ הַנָּאֵל אֶתִּי מִכְּלִדָּע**³ – מלֵאךְ בְּלִבְדָּה, ואלו במוונות כתיב: **יֵהָאֱלֹהִים הִרְעָה אֶתִּי**⁴.

אמר רב שינבוי משמו של ר' אלעזר בן עזריה: קשים מוונותיו של אדם כקריעת ים־סוף, שנאמר: **נָתַן לָחֶם לְכָל־בָּשָׂר**⁵, וכמוך לו: **לִנְזֹר יִסְסוּף לַנְּזִירִים**⁶, (שם).

רפג ר' אלעזר אמר: הקיש פרנסה לנאלה, שנאמר: **וַיִּפְרְקֵנוּ מִצְרֵינוּ**⁷, וכמוך לו: **נָתַן לָחֶם לְכָל־בָּשָׂר**⁸ – מה־נאלה פלאים אף פרנסה פלאים, (ב"ר נא).

רפז שני רבותינו: מעשה באחד שמתה אשתו והניחה בן לינוק, ולא היה לו שבר מיניקה לתן, ונעשה לו נס ונפתחו לו דדין בשני רדי אשה והניק את־בנו.

אמר רב יוסף: בא וראה כמה גדול אדם זה, שנעשה לו נס כזה, אמר לו אבינו: **אֲדַרְבָּהּ כְּמֵה נְרוּעַ אָדָם זֶה**, שנשחטו לו סדר־בראשית.

אמר רב יהודה: בא וראה כמה קשים מוונותיו של אדם, שנשחטו עליו סדר־בראשית, (שבת נג).

דפה ידע לכתב⁹ – הלויכה, לבלויכה, צערך בפרנסתך, (ילק"ש תחל' כג).

רפו אין אדם יודע כמה משתכר, (פס' נד).

רפז אמר רב נתן בר אבא אמר רב: בליהמצפה לשלחן אחרים עילם חשך בערו, שנאמר: **נִגְדָה הוּא לֶלֶחֶם אֵינִי, יָדַע כִּי נָכוֹן קִירוֹ יוֹם חֹשֶׁךְ**¹⁰, רב חסדא אמר: אף חיו אינם חיים.

שני רבותינו: שלשה חידים אינם חיים, ואלו הם: המצפה לשלחן חברו, ומי שאשתו מושלת עליו, ומי שיסורין מושלין בנופו: ויש אומרים: אף מי שאין לו אלא חילוק אחר, (ביצה לכו: ע"ו).

דפח ר' אחאי בן־אשיה אומר: האוכל משלו דומה לתינוק המתגדל על שדי אמו, הוא היה אימר: בזמן שאדם אוכל משלו דעתו מושבת עליו, ואכלו אוכל אדם משל אביו ומשל אמו ומשל בנו אין דעתו מושבת עליו, ואין צריך לומר משל אחרים, (אור"ג לא).

רפט שני רבותינו: המצפה לשכר אשתו ורחים – אינו רואה סמן ברכה לעולם, (פס' נא). אדם רוצה בקב שלו מתשעה קבין של חברו, (ב"מ לח).

רצא עלה נית טרף כפיה¹⁰ – מהיכן הביאה אותו? ר' ביבי אמר: נפתחו לה שערי

¹ נחלשית נ"י, עז, ² שם שם, יז, ³ שם וי"ח, עז, ⁴ שם שם, עז, ⁵ תהלים קל"ו, כה, ⁶ שם שם, יג, ⁷ שם שם, כ"ד, ⁸ דברים נ"ז, ז, ⁹ חיוג ט"ה, כג, ¹⁰ נחלשית מ"י, יח.

רפג) כעצבין – גדול מעצב, רפג) נאולה פלאים – שנאמר במומר זה "לעושה נפלאות" ופסוק לו "ויפרקנו מצרינו, וכן בנאולת מצרים נאמר: "נורא תהלות עושה פלא" (שמי ט"ז, יח); רפז) סדרי בראשית – סדרי הטבע, רפז) חלוק – כחונת, רצ) בקב שלו וגו' – כלוי מועם משלו ולא הרבה של אחרים.

זוֹעֵרָן וְהִבִּיֵּאָה אוֹתָהּ. אָמַר ר' אֲבִירָה: אֵלּוּ מִזְנֵי-עֶרְוָה הִבִּיֵּאָה אוֹתָהּ לֹא הִתָּהּ מִכִּיֵּאָה דְּבָרָה מִקְּדָה: אוֹ קִנְיָן אוֹ פִּלְסָמִיּוֹן? אֵלֶּא רָמּוֹ רְמָזָה לוֹ לֵנָה. אָמְרָה לוֹ: מוֹטֵב מִרְּזָה מִתַּחַת יָרֵיוֹ שֶׁל הַקְדוּשָׁה-בְּרוּךְ-הוּא וְלֹא מִתּוֹק מִתַּחַת יָדָהּ. (בִּירָה לִג: יִלְקִישׁ נח:)

דצב אָמַר ר' יִרְמְיָה בֶּן אֶלְעָזָר: מִהוּ שֶׁנֶּאֱמַר: וְהָיָה עֲלֶיהָ וְיָת שָׂרָף בִּפְתִּיחַ¹ - אָמְרָה יוֹקֵה לִפְנֵי הַקְדוּשָׁה-בְּרוּךְ-הוּא: רַבּוּנֵי-שְׁלֵי-עוֹלָם. יְהִי מוֹזוֹנֵתִי מִרְּזוּיִם בָּיִת וּמִכְבוֹרִים בְּיָדָהּ. וְאַל יְהִי מִתּוֹקִים כְּדָבָשׁ וְיִתְלִיִּים כִּיֵּד בִּשְׂרָר וְדָם. (עֵירָה יח:)

דצג עֲשֵׂה שֶׁתִּתֵּן חֵל וְאַל תִּצְטָרֵךְ לִבְרִיּוֹת. (שִׁבְתָּ קִיח:)

דצד מִכָּר עֲצָמָךְ לְעִבּוּדָה שֶׁהִיא זָרָה לָךְ וְאַל תִּצְטָרֵךְ לִבְרִיּוֹת. (יִירוֹשָׁה בֵּר' ס"ט. ה"ב.)

דצה ר' יוֹחָנָן וְר' אֶלְעָזָר אָמְרוּ שְׁנֵיהֶם: בֶּן שֶׁנֶּצְרָךְ אָדָם לִבְרִיּוֹת פְּנֵי מִשְׁתַּנּוֹת בְּכָרוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר: כָּרוֹם - וְלֵכֵי אָדָם² - מִהוּ. כָּרוֹם³? כִּשְׁבָא רַב דִּמִּי אָמַר: עוֹף אַחֵר יֵשׁ בְּקִרְפֵּי הַיָּם. כָּרוֹם⁴ שָׁמַי, וְכֹהֵן שֶׁחָמָה זֹרַחַת עָלָיו מִתְהַפֵּךְ לְכָמָה נְגִיִּם. וְר' אֲמִי וְר' אֲסִי אָמְרוּ שְׁנֵיהֶם: כָּאֵלּוּ נִרְוֹן כְּשֶׁנִּי דִּינִים - אֵשׁ וּמִיָּם, שֶׁנֶּאֱמַר: הִרְבַּכֶּת אֲנוֹשׁ לְרֹאשִׁי - כָּאֲנוּ בְּאֵשׁ וּבִמִּיָּם⁵. (בֵּר' ו:)

דצו קָשָׁה עֲנִיּוֹת בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ שֶׁל אָדָם יוֹתֵר מִחֻמְשִׁים מְכוֹת. (בֵּר' קסז:)

דצז אֵין לָךְ מִדָּה קָשָׁה מִן הָעֲנִיּוֹת, שֶׁכָּל מִי שֶׁהוּא מְדַקְדֵּק בְּעֲנִיּוֹת כָּאֵלּוּ דְּבוּקִים בּוֹ כְּלִי-סוּדִים שֶׁבְּעוֹלָם, וּבִאֵלּוּ בָּאוּ עָלָיו כְּלִי-הַקְּלָלוֹת שֶׁבְּמִשְׁנֵי-תוֹרָה, וְאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ: אֵלּוּ נִתְקַבְּצוּ כְּלִי-סוּדִין לְצַד אַחֵר וְהָעֲנִיּוֹת לְצַד אַחֵר - הָעֲנִיּוֹת מִכְרַעַת לְכָל. כֹּא זֹרָאָה כְּשֶׁהִיא דֹּשָׁן מִקְטָרֵן אִיּוֹב לְהַקְדוּשָׁה-בְּרוּךְ-הוּא וְאִמְרָה לוֹ: נָתַתָּ לוֹ מִמֶּיּוֹ וּבָנִים וְאַתָּה חָס עֲלֵיהֶם. אָמַר לוֹ הַקְדוּשָׁה-בְּרוּךְ-הוּא וְלֹא-יִכָּבֵד: מָה אַתָּה רּוֹצֵה. עֲנִיּוֹת אֵי יִסְרִיִּים? אָמַר לוֹ אִיּוֹב לְרַבּוֹן הָעוֹלָם: מִקְבָּל אֲנִי עָלֵי כְּלִי-סוּדִים שֶׁבְּעוֹלָם וְלֹא עֲנִיּוֹת. (שְׁמִירָה לא:)

דצח אֲמִיקְנִטְרָן הָיָה כּוֹתֵב לְאֶדְרִינוֹס קִיסָר. אָמַר לוֹ: אִם לְמוֹלִים אַתָּה שׁוֹנָא - אֵלּוּ הִישְׁמַעְאֲלִים: אִם לְמִשְׁמְרֵי שִׁבְתָּ אַתָּה שׁוֹנָא - אֵלּוּ הַכּוֹתִים: הֲרִי אֵין אַתָּה שׁוֹנָא אֲלֵא הָאֲמָה הוֹאֵת בְּלִבְךָ - אֲלֵהִיָּה יִפְרַע מֵאוֹתוֹ הָאִישׁ. זָוֵר אֶדְרִינוֹס: כְּלִי-מִשְׁעָה בֶּן יִפְרָסִם אֶת-עֲצָמוֹ לְמִלְךָ, שֶׁהִמְלִךְ רּוֹצֵה לַחַן לֹא דָבָר. הִלָּךְ אַחֵר וּפְרָסִם אֶת-עֲצָמוֹ, אָמַר הַמֶּלֶךְ: יִשְׁאֵי אֶת-רֹאשׁוֹ וּמַעֲלִיו. אָמַר לוֹ הַמֶּלֶךְ: לָמָּה אָמַרְתָּ כֹּז? אָמַר לוֹ: שֶׁאַתָּה מִפְּנֵי אוֹתוֹ הָאִישׁ מִשְׁלַשׁ דְּאֻנּוֹת רַעוּת. אָמַר לוֹ: מָה הָיָה? אָמַר לוֹ: נִפְשׁוֹ שֶׁל אוֹתוֹ הָאִישׁ מִבְּקֶשֶׁת אֲצִלּוֹ לֹא-כָל בְּכָדָךְ וּבְעֶרֶב וְאֵין לוֹ מָה לַחַן לָהּ. וְכֵן אֲשַׁתּוּ וְכֵן בָּנִי. אָמַר אֶדְרִינוֹס: הוֹאִיל וְהוּא חֵי חַיִּים רַעִים, הִנֵּחוּ לוֹ. קָרָא עַל עֲצָמוֹ: יוֹשְׁנָתִי אֶת-הַתִּיִּים¹. (קִהִיר ב:)

דצט עֲנִיּוֹת כְּמִיתָה. עֲנִי חֲשׁוֹב כְּמָה. (נִזְר' ו: עפ"י שם סד:)

¹ גִּלְגָּלִית מ', יח. ² תְּהִלִּים י"ג, ע. ³ שם ס"ה, יב. ⁴ תְּהִלִּת ב', יז.

(רצא) מַעֲוָה - מִשְׁנֵה, פִּלְסָמִיּוֹן - אֶפְרָסִימוֹן, שֶׁסֶן הַמִּזְרָה. רִצָּה (כְּכָרוֹם - סִין עוֹף. נְוִיִּים - צִנְעִים. רִצָּה) מְדוּקְדָּה - מְדוּכְדָּה. רִצָּה) אֲמִיקְנִטְרָן - אִישׁ יְהוּדִי מִקְנָסִי; וְיִיִּם, שׁוֹה שֶׁסֶן פְּרִטִּי שֶׁל יְהוּדִי בִּזְמַן אֶדְרִינוֹס. אֵלּוּ הִישְׁמַעְאֲלִים - כְּלִי הָרִי גַם הִישְׁמַעְאֲלִים נִימּוּלִים. הָאוֹמָה הוֹאֵת - הַיְּהוּדִים. אֲלֵהִיָּה וְגו' - אֵלֵהִי הָאוֹמָה יִשְׂרָאֵל, לְמַלְךָ, כְּגִסְלוֹ. נִזְר' אֶדְרִינוֹס - כְּלִי הַכִּרְיוֹת עַל כֵּךְ. שַׁעֲשֵׂה כֵן - שִׁכְחֵה אֶת הַכְּתָב לְמַלְךְ. יִפְרָסִם - יִגְלֵה.

ש דקדוקי עניות מעבירים את-האדם על דעתו ועל דעת קונו. (עיר' מא:)
 ט שנינו, ר' אלעזר הקפר אימר: לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו, שאם הוא לא בא - בא בנו, ואם בנו לא בא - בא בן בנו, שנאמר: "כי בגלגל הדבר הזה"¹. - שני דבי ר' ישמעאל: גלגל הוא שחזור בעולם. (שבת קנא:)

טב "כי אלהים שפט זה ישפיל וזה ירים"² - למה דומה העולם-הזה? גלגל שבגנה, כלי חרס שבו התחתונים עולים מלאים והעליונים יורדים ריקנים. כך לא כלימי שהוא עשיר היום הוא עשיר למחר, ולא מי שהוא עני היום עני למחר. למה? שגלגל הוא העולם. (שמיר לא:)

טג שאלה מטרונא את-ר' יוסי בן חלפתא: לכמה ימים ברא הקדוש-ברוך-הוא את-עולמו? אמר לה: לששה ימים. שנאמר: "כי ששת ימים עשה יי את-השמים"³. אמרה לו: ומן אותה שעה עד היום מה הוא עושה? אמר לה: עושה סלמות. מעלה לזה מוריד לזה. מעשיר לזה מוריש לזה. (תנח' וישלח:)

יד ר' אלעזר בן פדת עני גדול היה. הקיז דם ולא היה לו מה-לטעום. מצא בן-יטום והטיל לתוך פיו, תש כחי ונתנמנמ. נכנסו חכמים לבקרו. ראוהו שהוא כוכה ושוחק וציצית של אש יוצאת ממצחו. כשנתער אמרו לו: מפני מה הוית שוחק וכוכה וציצית של אש יצאה ממצחך? אמר להם: שראיתי הקדוש-ברוך-הוא יושב עמי ואמרתי לפניו: רבנוי-של-עולם, עד מתי אצטער בעולם הזה? אמר לי: אלעזר בני! נוח לך שאהפך את-העולם לתחלתו - אפשר שתהא נולד בשעה של מזונות. אמרתי לפניו: רבנוי-של-עולם, כלי-כך - ואפשר? אמרתי לו: שנים שחייתי מרבות או אלו שאחיה? אמר לי: אלו שחייתי. אמרתי לפניו: אם כן - איני רוצה. אמר לי: בשכר זה שאמרתי: "איני רוצה" - אתן לך לעולם הבא שלשה-עשר נהרות של שמן אפרסמון שהזרים כפרת וחדקל ותתעדן בהם. אמרתי לפניו: רבנוי-של-עולם, זה - ולא יותר? אמר לי: ולחברך מה אתה? אמרתי לפניו: רבנוי-של-עולם, כלום מבשר-יורם שאין לו אני מבקש? טפח באצבע על מצחי ואמר לי: אלעזר בני, חצי אשלח כך! (תענ' כה: ע"י)

סה "כל-ימי עני רעים"⁴ - והרי יש שבתות וימים-טיבים?
 - בשמואל. שאמר שמואל: שני וסת תחלת חלי-מעים.
 בן סירא אומר: אף לילות -
 בשפל ננים וגו' ובמרום הרים ברמו.
 ממטר ננים לגנו ומעפר כרמי לכרמים. (כת' קי:)

¹ ינרים ט"ו י. ² תהלים כ"ה, ח. ³ שמוס כ"י, יח. ⁴ משלי ט"ו, טו.

ש) דקדוקי עניות - כלי יסורי עניות. שא) על מדה זו - על עניות, שלא יבוא לה. גלגל היא וגו' - הגלגל מתהפך והעשיר נעשה לעני. שב) לגלגל שבגנה - לגלגל על הבור שבגנה. שממלאים ממנו להסקות את הגנה. שד) בן-שים - צלע של שום. ציצית - ניצוצות. בשעה של מזונות - במזל של מזונות. כל כך ואפשר - כלי אף לאחר כך עדיין הדבר מוטל בספק. טפח וגו' - דרך חבה וחדות. שה) והרי יש שבתות וגו' - שמתעדן בהם בסאכלים. שני וסת - שני המנהג. והעני שבשנה מאכליו בשבת ויו"ט בא לידי הוליו. בשפל ננים וגו' - גנו של העני למטה מכל הגנות וכרמו בראש ההר, ונמצא שהמזכר יורד משאר ננים לגנו והעפר נופל מכרמו לשאר כרמים.

- שז כתר עניא אולא ענייתא (אחר העני הולכת העניות). (ביק צב:)
- שז כרכושא ושונרא עברו הלולא מתרבא רביש-נדא (החלדה והחתול עשו משה מחלבו של רע-המול). (סנה קה:)
- שח על פתח התניות מרבים אחים ואהבים. ועל פתח העני לא אחים ולא אוהבים. (שנת לב:)
- סס בן-זומא אימר: איזה עשיר? השמח בחלקו. (אב' ד:)
- סי שנו רבותינו: איזה עשיר? - כל-ששילו נחת רוח בעשרו. דברי ר' מאיר: ר' טרפון אומר: כל-ששילו מאה כרמים ומאה שדות ומאה עבדים שעובדים בהם: ר' עקיבא אומר: כל-ששילו אשה נאה במעשים: ר' יוסי אומר: כל-ששילו בית-הכסא סמוך לשלחנו. (שנת נה:)
- שיא ..ובחסר כל¹ - אמר ר' אמי אמר רב: בלא נר ובלא שלחן: רב חסדא אמר: בלא אשה: רב ששת אמר: בלא שמש: רב נחמן אמר: בלא דעה. שנו: בלא מלח ובלא רבב. (נור' מא:)
- שיב אמר אבני: מקבלנו: אין עני אלא בדעה. (סס:)
- שיג אמר ר' יהושע בן לוי: ..כלימי עני רעים² - זה שדעתו קצרה. ..ושוב לב משה תמיד³ - זה שדעתו רחבה. (נ"ב קמה:)
- סיר אין עניות במקום עשירות. (שנת קב:)
- סטו חברך מת - אשר נתעשר - לא האשר. (גיס' ל:)
- סטז כל-האברים תלויים בלב והלב תלוי בבנים. (ירוש' תרוס' פ"ח. ה"ד)
- שיו שלשה דברים קשים לנוף: מכת הלב קשה לנוף. מכת חליי-מצים קשה ממכת הלב-וחסרון-כיס קשה מכלם. (קהיר ז:)
- שיח ..ואת בליהיקום אשר בר-גליתם³ - אמר ר' אלעזר: זה ממנו של אדם. שמעמידו על רגליו. (פס' קיס:)
- שיס אמר ר' יוחנן: זכורני. שהיו עומדות ארבע סאים בסלע. והיו הרבה נפוחי-רעב בטבריא - באין אקר. (ביב צא:)

¹ דברים כ"ח. חח. ² משלי ט"ו. טו. ³ דברים י"ח. ו.

שז) כרכושא ושונרא ונוי - כלו: אדם שמזלו רע - אפילו חולדה והתול. שהם שונאים זה לזה. מתחברים יחד לגזול אותו. (שה) על-פתח התניות-ונוי - כלו: העשיר שנותן מתנות הרבה אוהביו מרובים. (שי) שיש לו ביה"כ סמוך לשלחנו - שכימיהם היו בתי-הכסאות מחוץ לעיר. (שיא) רבב-שומן. (שיב) אלא בדעה-שדעתו ורצונו מצומצמים אעפ"י שיש לו כמון. (שיג) שדעתו קצרה - כלו: עינו רעה בשלו ושל אהרים. (סטו) חברך מת אשר - כלו: אם אומרין לך ..חברך מת" האמן. (סטז) והלב תלוי בבנים - הלב נתון בתוך כיס, והכוונה שחסרון כיס מטריד את הלב. (שיס) ארבע סאים ונוי - של חטים בסלע. והוא זול. אשר - מטבע קטן.

- שכ ידא אדם חס על נקסיו. (שרל כד.)
- שכא התורה חסה על ממונם של ישראל. (ריה מז.)
- שכב נאמר: יצוה הבהן ופנו את־הבית וכו'¹ — על מה חסה התורה? על כלי חרסו ועל פכו ועל טפיו. אם כך חסה התורה על ממונו הקבוי, קל־יחמר על ממונו הקביב; אם כך חסה על של רשע, קל־יחמר על של צדיק. (נגעים פ"ב מ"ה.)
- שכג וינתן יעקב לבדו² — אמר ר' אלעזר: שנסתיר על פנים קטנים. מכאן לצדיקים. שחביב עליהם ממונם יותר מנופם. וכל כך למה? לפי שאין פושטים יריהם בגל. (חול' צא.)
- שכד נשורת בבית קשה לעניות. (פסח' קיא.)
- שכה אדם אחד היה מחזר עליו שר של עניות ולא היה יכול לצחחו. שהיה והיר הרבה בפרורים. פעם אחת אכל פת על עשבים. אמר שר של עניות: עכשו ודאי נפל פירי. לאחר שאכל הביא מעדר ועקר העשבים והטילם לנדר. שמע קול אומר: וי שהוציאני אדם זה מביתו!
- אמר אבני: מתחלה הייתי אומר: מפני מה מבבדין הפרורים — משום נקיות; אמר לי מר: משום שקשה לעניות. (חול' קה.)
- שכו שר של מזונות. נקיר' שמו. שר של עניות. נבל' שמו. (פס' קיא.)
- שכז לא יהא ממונו ושל אדם חביב עליו מנופו. (ב"ק קיו.)
- שכח חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו. (שבת קנב.)
- שכט לכך נקרא שמם נכסים — שנכסים מזה ונללין לזה. ולמה נקרא שמם וווינ'³? שונים מזה ונתנים לזה. ממונ'⁴ — מה אהה מונה, אינו כלום! (בס"ד כב.)
- של אמר ר' יצחק: אין הברכה מצויה אלא ברבך הסמי מן העין. שנאמר: יצו יי אחד את־הברכה באסמיה⁵.
- שנרבי ר' ישמעאל: אין הברכה מצויה אלא ברבך שאין העין שולטת בו. שנאמר: יצו יי אחד את הברכה באסמיה⁶.
- שנו רבתינו: הוכנס למד את־קרנו אומר: יהי רצון מלפניך, יי אליהנו, שתשלח ברכה במעשה ירינו. התחיל למד אומר: ברוך השולח ברכה בקרי הוה. מרד ואחר כך

¹ ויקרא י"ד, לו. ² נחלשים ל"ב, כה. ³ דברים כ"ח, ת.

שכב) על כלי חרסו וכו' — שכל אלו אין להם טהרה במקוה. טפיו — כד קטנה של חרס. ממינו הבויו — כליו כלים פחותים. אם כך על של רשע — שהנעיס באים על לשון הרע. שכג) על פכים קטנים — שנשארו מעבר ליבוק והוצרך להעבירם. שכד) נשורת — מפל פירורים וזולל באוכלין. שכה) מחזר עליו וכו' — כליו בקש לשלוט עליו. שהיה והיר בפרורים — שלא לזרקם. ודאי נפל בירי — שנפלו פירורים לחוך עשבים ולא יוכל לכבדם. מכבדין — מפנין. שכז) נקיר — פנוי פירורין נקרא נקוד; כליו מי שאינו כולל באוכלין ובקפיד על נקיות מתעשר. נבל — מנוול, כי שכולל באוכלין ובנקיות. שכח) חזקה — בלל ידוע, מסתמא. מעמיד עצמו — מסתכן. שכט) שנכסים — דורש נכסים כמו נכסים. ממון — מה אתה מינה — דורש נוטריקון. של) הסמיי מן העין — שנעלם מן העין; ודורש "באסמיה" מלשון סמיות־עינים והעלמה. בכרי — בגל של גרעיני חטאות.

בדבר דברי זו תפלת-שוא, לפי שאין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדור ולא בדבר המנוי, אלא בדבר הסמוי מן העין. (תעני חו.)

- שלא** הרואה בדרך בחלום יצפה לשלום, שנאמר: "השם פת - שלום לנו"¹.
(בר' נו: ילק"ש ישע' כו.)
- שלב** כד משלם שערי מבדא. נקיש ונתי תנרא בביתא (בשכלות השערים מן הכד מנקשת ובאה מריבה בבית). (יבמ נט: ע"י.)
- שלב** שנינו, ר' שמעון בן אלעזר אומר: עשה עד שאתה מוצא ומצוי לך ועודך בדרך. ואם תניח צרכי היום וחובותיו למחר - דיו ליום שני לעמוד בצרכיו וחובותיו. וא"י. יצמד בשל אתמול? (שבת קנא: עפ"י הערוך.)
- שלב** שנינו, ר' אליעזר הגדול אומר: כל-מי שישלח פת בסלו ואומר: מה אכל למחר - אינו אלא מקטנ-אמנה. (סוטה מח:.)
- שלה** כתוב בספר בן-סירא: אל תצר צרת מחר. כי לא תדע מה ילך יום, שמא מחר בא ואינו - נמצא מצטער על העולם שאין שלו. (יבמ' סג:.)
- שלו** דבר יום ביומו² - מי שבקרא יום ברא פרנסתו. מזאן היה ר' אלעזר המודעי אומר: כל מי שישלח מה יאכל היום ואומר: מה אכל למחר - דרי זה מחסר אמנה. (מכל' בשלה - ויסע פכ.)
- שלו** הקדוש-ברוך-הוא יושב ברומו של עולם ומחלק מוזנות לכל-בריה. (פס' קיח.)
- שלה** הקדוש-ברוך-הוא יושב וזן את-כל-העולם בלו. מקרני ראמים ועד ביצי כנים. (שבת קז: ע"י ג.)
- שלים** מעשה בבהן אחר שקטה ידו, ובקש לצאת לחוץ לארץ. קרא לאשתו. אמר לה: בשכיל שבני אדם רגילים לבוא אצלי להראות את-ננעיהם, באי ואני אלמרך, שתהי רואה את-הננעים: אם ראתי שערך של אדם, שיבש המעין שלו, תהי יורעת שלקה. לפי שכל-שער ושער ברא לו הקדוש-ברוך-הוא מעין בפני עצמו, שיהא שותה ממנו, יבש המעין שלו - יבש השער. אמרה לו אשתו: ומה אם כל-שער ושער ברא לו הקדוש-ברוך-הוא מעין בפני עצמו שיהא שותה ממנו, אתה שאתה אדם, ובניך מתפרנסין על ידך, לא כל-שכן שנגמין לך הקדוש-ברוך-הוא פרנסה: לפיכך לא הניחה אותי לצאת לחוץ-לארץ. (תנה"ק תוריע.)
- סם** שנהרב תחליף אחיו של רבנאי חוזה: כל-מוזנותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום-הבשורים, חוץ מהוצאת שכחות והוצאת ימים טובים והוצאת בניו לתלמוד-תורה, שאם פחת פוהתין לו, ואם הוסיף מוסיפין לו. (ביצה סו, טז.)

¹ ישע"ה כ"ו, יב. ² שמוס ט"ז, ד.

שלא) תשפוט שלום-דורש "תשפוט" כלשון "שפוט הסיר" (יהו' כ"ד, ג). שלב) השעורים מן הברד - כליו הלחם. מנקשת ובאה - כליו מבשמת ובאה. שלג) עד שאתה מוצא ומצוי לך - כליו כל זמן שיש אפשרות בידך לעשות. שלה) ואינו - שימות. שלו) מתסר אמנה - אין לו אמונה ובטחון באלהים. שלה) מקרני ראמים וגו' - כליו בריות גדולות וקטנות. שם) פחת - המעיט.

שמו אמר רבא: חיים, בניס ומזונות – אינן תלויים בזכות אלא במזל. שהרי רבה ורב חסדא שניהם חכמים צדיקים היו, זה מתפלל וירדו נשמים וזה מתפלל וירדו נשמים – רב חסדא היה תשעים ושתים שנה ורבה היה ארבעים: בבית רב חסדא ששים חפות. בבית רבה ששים מיתות: בבית רב חסדא פת סלת לכלבים ואינה מתבקשת. בבית רבה פת שעורים לבני אדם ואינה נמצאת. (מ"ק כח.)

שמו שני בשם ר' שמעון בן-יוחאי: הכפר והמקל נתנו מכרכים מן השמים: אמר להם והקדוש-ברוך-הוא: אם שמרתם את-התורה – הרי כפר לאכל. ואם לאו – הרי מקל ללקות בו. (ויק"ר לה.)

שמו שני רבותינו: רעב בעיר – פזר רגליה, שנאמר: "ויהי רעב בארץ וירד אכרם מצרימה".¹ (ב"ק ס:.)

שמו עשר – רבו קשה ומעטו יפה. (עפ"י גיט' ע.)

שמו מרבה נכסים – מרבה ראיה. (אב' ב.)

שמו "ויד-זהב"² – מהו "ויד-זהב"? – אמרו רבי ר' ינאי: כך אמר משה לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו של-עולם, בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרנו די – הוא גרם שישו את-העגל.

אמרו רבי ר' ינאי: אין ארי נורה מתוך קפה של תבן. אלא מתוך קפה של בשר... אמר ר' אושעיא: משל לאדם שהיתה לו פרה בחושה ובשל-תאבירים, האכילה כרשינין והיתה מבקעת בו: אמר לה: מי גרם לך, שתהא מבקעת בי? – אלא כרשינין שהאכלתיך...

אמר ר' חיה בר אבא אמר ר' יוחנן: משל לאדם אחד שהיה לו בן, הרחיצו וסבו והאכילו והשקרו, ותלה לו כיס על צוארו, והושיבו על פתח של זוגית – מה יעשה אותו הבן שלא יחטא?

אמר רב ששת: זהו שאומרין הבריות: "בטן מלאה – כל-מיני רעה".

אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: מנין שחזר הקדוש-ברוך-הוא והודה לו למשה, שנאמר: "וכסף הרביתי לך וזהב – עשו לבצל"³. (בר' לג.)

יא. יניע-כפים

שמו "יברכך יי אלהיך"⁴ – וכל אפלו אתה יושב ובטל? תלמוד-לומר: "בכל-מעשה ידך אשר תעשה"⁵ – אם עושה אדם מתברך, ואם לאו – אינו מתברך. (תדב"א יד: ילק"ש תהלים כג.)

שמו ר' דוסתאי בר ינאי אומר משום ר' מאיר: הרי הוא אימר ביצחק. ויברכתיו⁶ – ר' יצחק ואמר: הואיל ואין ברכה שורה אלא במעשי-ידיים, עמר וזרע, שנאמר: "ויוזע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים"⁷. (תוספ' בר' ז.)

¹ ראשית י"ב, י. ² דברים ח, ה. ³ הושע ג, י. ⁴ דברים י"ד, כט. ⁵ בראשית כ"ה, כד. ⁶ שם שם, יב.

(שמו) חופות... מיתות – של בני-בית בחייו, ואינה מתבקשת – אין תוכנו, מחמת שובע רב. (שמו) פזר רגליה – צא למקום אחר. (שמו) אין ארי נורה – שמו ומזיק. כרשינין – חזיר למאכל בהמה. בטן מלאה וכו' – כלו' הממלא כרסו חטא הרבה.

שמש את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ויוכח אמש¹ - שהזהירו מדרע בזכות יגיע כפיו. למד, שלא יאמר אדם: אבל ואשתה ואראה בטוב ולא אטריח עצמי, ומן השמים ירחמי, לכך נאמר: "מעשה ידיו ברכת"² - צריך אדם לעמיל ולעשות בשתי ידיו, והקדוש ברוך הוא שולח את ברכתו. (תנח' ויצא).

שנב "לך אל נמלה גצל, ראה דרכיה וחכם"³ - ר' שמעון בן אלעזר אומר: עלוב היה אדם זה שצריך ללמד מן הנמלה, אלו למד ועשה עלוב היה: אלא שצריך ללמד מדרכיה ולא למד. (ספרי האזינו).

שנא "ויפל יי אלהים תרדמה"⁴ - ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר: תחלת מפלה - שנה. ישן לו ואינו עוסק בתורה, ישן לו ואינו עושה מלאכה. (ביר יז: ילק' שם).

שנב ר' שמעון בן אלעזר אומר: אף אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה, שנאמר: "וינחיו בן עדן לעבדה ולשמרה"⁵ - ואחר כך, "מכל עץ הגן אכל תאכל"⁶. ר' טרפון אומר: הקדוש ברוך הוא לא השרה שכנתו על ישראל עד שעשו מלאכה. שנאמר: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם"⁷. ר' יהודה בן בתירא אומר: מי שאין לו מלאכה לעשות מה יעשה? אם יש לו חצר חרבה או שדה חרבה ילך ויתעסק בה, שנאמר: "ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך"⁸ - מה תלמיד לומר "ועשית כל מלאכתך"? להביא את מי שיש לו חצרות או שדות חרבות ילך ויתעסק בהן. ר' יוסי אימר: אין אדם מת אלא מתוך הבטלה. (אוריג' יא).

שנב משל לאדם שהיתה לו סיחה וחמורה וחזירה, והיה נותן לחמורה ולסיחה במדה, ולחזירה בלא מדה. אמרה סיחה לחמורה: מה שוטה זה עושה? אני שאני עושין מלאכתו של בעל-הבית נותן לנו במדה, ולחזירה שאינה עושה כלום - נותן שלא במדה! אמרה לה חמורה לסיחה: תבוא השעה ואת רואה במפלתה, שאין מאכילין אותה יותר רכבוהה אלא לרעתה. כון שבא קלנס מיד נטלו לחזירה ונחררה. התחילו נותנין שעורים לפני בתה של חמורה והיתה מנשבת בהן ולא אכלה. אמרה לה אמה: בתי, לא המאכל נורם אלא הבטלה נורמת. (אוריג' ז: ילק' שם ג).

שנר הבטלה מביאה לידי זמה, הבטלה מביאה לידי שעמום. (כת' נט:).

שנה "וכי תבאו אל הארץ ונטעתם"⁹ - אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל: אך-על-פי שתמצאו אותה מלאה כל-טוב, לא תאמרו: נשב ולא נטע, אלא הווי וזריזים בנטיעות: בשם שנקנסתם ומצאתם נטיעות שנטעו אחרים אף אתם היו נטעים לבניכם.

את-הבל עשה יפה בעתו, גם את-העלם נתן בלבם¹⁰ - "העלם" כתוב, אלולא שהעלים הקדוש ברוך הוא מלכו של אדם את יוסי-המיתת לא היה אדם בונה ולא נוטע. שהיה אומר: למחר אני מת, למה אני עומד ומתניע לאחרים? לפיכך העלים הקדוש ברוך-

1 בראשית ל"ח, מז. 2 חיוז ח'י, י. 3 משלי ו', ו. 4 בראשית ז', כח. 5 שם שם, טו. 6 שם שם, טז. 7 שמואל ב"ח, ח. 8 שם כ"ז, ט. 9 ויקרא י"ט, כג. 10 קהלת ג', יח.

(שנ) עלוב - מסכן ושפל. שנא) תחלת מפלה שנה - ריש "ויפל" מלשון מפלה. (שנב) השרה-השכין. שג) סיחה-חמורה קטנה, והיה נותן-מאכל. קלנס-יום חג של הבעלים. ונחררה - שחמטה. שנר) שעמום - שממון וטיוף הרעת. שנה) העלם כתיב - בלא וי, לשון העלמה וכסוי.

הוא מלכות של בני אדם את-יוס-המיתה, שיהא אדם בונה [ונוטע]: זכה - יהיה לו, לא זכה - לאחרים.

מעשה באדריגים המלך, שהיה עובר למלחמה והולך עם הניסות שלו להלחם על מדינה אחת שמרדה עליו. מצא בדרך וכן אחד שהיה נוטע נטיעות תאנים. אמר לו אדריגים: בן-במה שנים אתה עכשיו? אמר לו: בן-מאה שנה. אמר לו: אתה וכן בן-מאה שנה עימד וטירת ונוטע נטיעות, וכי קבור אתה לאכול מהן? אמר לו: אדוני המלך, הרניי נוטע, אם אוכל אכל מפרות נטיעותי, ואם לאו - כשם שיגעו אבותי לי כך אני יגע לבני. עשה אדריגים שלש שנים במלחמה וחור. מצא לאותו וכן באותו מקום. מה עשה אותו וכן? נטל סלסלה ומלא אותה בכורי תאנים פות וקרב לפני אדריגים. אמר לפניו: אדוני המלך, קבל מן עבדך. אני הוא אותו הנקן שמצאת אותי בחל'כתך עימד ונוטע, הרי כבר זבני המקום לאכול מפרות נטיעותי, ואלו שבתוך הסלסלה - מהם. מיד אמר אדריגים לעבדיו: טלו את-הסלסלה ממנו ומלאו אותה ורובים. עשו כך. נטל הנקן את-הסלסלה מלאה ורובים והלך לביתו, והתחיל משתכח בפני אשתו וזבניו. סח להם בל-אותו המעשה. היתה שכנתו עומדת שם ושמעה מה שאמר הנקן. אמרה לבעלה: בל-בני אדם הולכין והקרוש-ברוך-הוא נותן להם ומזמן להם טובה ואחה יושב בבית באפלה. הרי שכן שלנו כבוד את-המלך בסלסלה של תאנים ומלא אותה לו ורובים: ואן! אתה עמיד וטול סל גדול ומלא אותו בל-מיני מעדים, תפוחים ותאנים ושאר פרות פים שהוא אוהב אותם הרבה, לך וזבדו בהם. שמא ומלא לך ורובים כמו שעשה לשכננו הנקן. הלך ושם לאשתו ונטל סל גדול ומלא אותו תאנים וטען על כתפו וקרב לפני המלך בקופנדר. ועמד ואמר: אדוני המלך, שמעתי שאחה אוהב את-הפרות ובאתי לכבודך בתאנים. אמר המלך לסרדיוסין שלו: טלו אותן ממנו וטפחו אותן על פניו. עמדו והפשיטוהו ערום והתחילו טופחין אותן על פניו עד שנפחו פניו. סמו את עיניו ונשארו דמא. הלך לביתו בשחית נפש כשהוא בוכה. ראתה אותו אשתו שפניו נפוחות ונפשו משבר ומכה. אמרה לו: מה לך? אמר לה: בל-איתי הבבור אשלם לך. אמרה לו: צא והשתכח בפני אמך שהיו תאנים ולא את-רובים, ושהיו בשלות ולא פנות. (תנח' קדושים: וק"ר כה)

שנו

אם אין אדם מתקן מערב-שבת - מה-יאכל בשבת?

אם אין אדם חורש וזורע וקוצר ובוצר בימות-החמה - מהו אוכל בימות-הגשמים?
(קה"ר א: מ' פס' ו')

שנו

אמר ר' חנינא בן פוזי: הקוצים הללו אינם לא מתקשים ולא נורעים. ומאליהם הם יוצאים ומתמרים ועולים: התסים הללו כמה צער וכמה יגיע עד שלא יעלו. (כיד סה)

שנח

ר' שרפון היה אומר: אל תרחק עצמך ממדה שאין לה קצבה וממלאכה שאין לה גמירא. משל למה הדבר דומה? לאחר שהיה נוטל מי הים ומטיל ליבשה, ים אינו חסר

הניסות - החיילות. סלסלה - סל קטן. בקופנדר - בהקפת הדרך. לסרדיוסין - לעבדים הממונים על העונש. וטפחו - זרקו והכו. סימו - עורו. רונמא - לאות ולמופת לאחרים. ולא את-רובים - שהם גדולים וקשים. פנות - תאנים שאינן בשלות והן קשות ומכאיבות ביותר. שנו - לא מתקשים - אין עודרים אותם. ומתמרים ועולים - גדלים בנונה. שנח - ממדה שאין לה קצבה - מסדה טובה שטרחתה מרובה. גמירא - סוף. שהיה נוטל מי הים - שכורו לכך.

ויבשה אינה מתמלאת. היה מקצר ברעתו. אמר לו: ריקה, מפני מה אתה מקצר ברעתך?
בכל-יום טול שכרך דינר של זהב. (אדר"נ כו).

שנז אמר רב ששת: גדולה מלאכה שמחממת את-בעליה. (גיט' סו:).

סס ר' יהודה בהליכתו לבית-המדרש נטל קנקן על כתפו. אמר: גדולה מלאכה
שמכבדת את-בעליה.

ר' שמעון נטל קפה על כתפו. אמר: גדולה מלאכה שמכבדת את-בעליה.
(גדר' מט:).

ססא אמר ר' מאיר: בא וראה כמה גדול כח של מלאכה: שור, שבטלו ממלאכתו —
חמשה, שה שלא בטלו ממלאכתו — ארבעה. (ב"ק עט:).

ססב שני רבי ר' ישמעאל: ובתרת בחיים¹. — זו אמנות. (ירוש' פאה פ"א ה"א).

ססג רבן נמליאל אומר: כל מי-שיש בידו אמנות למה הוא דומה? לכרם שמקף נדר
ולחריון שמקף סיני. וכל שאין בידו אמנות למה הוא דומה? לכרם שאינו מקף נדר
ולחריון שאינו מקף סיני.

ר' אלעזר בר' צדוק אומר משום רבן נמליאל: פלישיש בידו אמנות למה הוא
דומה? לכרם נדיר, שאין בהמה וחייה נכנסות לחוכו ואין עוברים ושבים איכלים את-מה
שבתוכו ואין רואים את-מה שבתוכו: וכל-שאין בידו אמנות למה הוא דומה? לכרם
פרוץ, שבהמה וחייה נכנסות לחוכו ועוברים ושבים איכלים את-מה שבתוכו ורואים פלי-מה
שבתוכו. (תוס' קיד' א).

ססד שב שני הוא בפנא ואבבא דאימנא לא חלק. (סנה' כס').

ססה שמעיה אומר: אהב את-המלאכה ושנא את-הרבנות. (אב' א).

ססו רבן נמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא אומר: יפה תלמוד-תורה עם דרד-ארץ.
שזינעת שניהם משכחת עין: וכל-תורה שאין עמה מלאכה, סופה בטלה ונורת עין.
(שם ב).

ססז כל-שישנו במקרא ובמשנה ובדרד-ארץ לא במהרה הוא חוטא. שנאמר: ..והחוש
המשלש לא במהרה ינתק². וכל-שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרד-ארץ אינו מן
הישוב. (קיד' מ:).

ססח אמר ר' ישמעאל בר רב נחמן: עשרים וששה דורות קדמה לדרד-ארץ את-התורה.

¹ יזרים לי, יט. ² קהלת ז', יב.

היה מקצר ברעתו — קצרה רוחו בעמלו. בכל יום טול שכרך וגו' — אף כאן לא עליך המלאכה
לגמור, אלא עשה וקבל שכר. (שם) שור שבטלו ממלאכתו — גונב שור מבטלו ממלאכת חרישה.
חמשה — משלם על גניבתו חמשה. (שם) לחריון שמוקף סיני — לתעלה שמוקפת גדר, ואין אדם
נכנס לתוכה ומפסידה, ואין רואים את מה שבתוכו — וכן מי שבידו אומנות אינו תלוי באחרים.
שם) שב שני וגו' — שבע שנים היה רעב ועל פתח האומן לא עכר; כלו' האומן בטוח מרעב.
שם) הרבנות — השררה. (שם) דרך ארץ — מלאכה ומשא-ומתן. ונורת — מושכת ומביאה.
שם) עשרים וששה דורות וגו' — מבריאת האדם עד מתן תורה כ"ו דורות.

והו' שנאמר: "לשמר את־דרך עץ החיים"¹ - "דרך" זו דרך־ארץ, ואחר־כך - עץ החיים - זו תורה. (ויקרא ט).

שנו רבותינו: "ואספת דגנך ונך"² - מה תלמוד לומר? לפי שנאמר: "לא ימוש ספר התורה הזה מפיו"³ - וכל דברים ככתבם, תלמוד לומר: "ואספת דגנך" - נהג בהם מנהג דרך־ארץ, דברי ר' ישמעאל. ר' שמעון בן יוחי אומר: אפשר, אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה, ודש בשעת דישה, וזורח בשעת דוחה - תורה מה עליה? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, מלאכתם נעשית על־ידי אחרים. שנאמר: "ועמדו נרים ורעו צאנכם"⁴, ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מלאכתם נעשית על־ידי עצמם, שנאמר: "ואספת דגנך" ולא עוד - אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידם, שנאמר: "ועבדת את־אביך"⁵.
אמר אביי: הרבה עשו כר' ישמעאל ועלתה בידם, כר' שמעון בן יוחי - ולא עלתה בידם.

אמר להם רבא לרבנן: בבקשה מכם, שלא תראו לפני לא בימי ניסן ולא בימי תשרי, כדי שלא תטרדו במונותיכם כל־השנה.
אמר רבה בר־בריה: אמר ר' יוחנן משום ר' יהודה בר' אלעאי: בא וראה מה בין דורות הראשונים לדורות האחרונים. דורות הראשונים שעשו תורתם קבע ומלאכתם עראי, זו וזו נתקנמה בידם: דורות האחרונים שעשו מלאכתם קבע ותורתם עראי, זו וזו לא נתקנמה בידם. (בר' לה: ע"י).

ר' יהושע אומר: שונה אדם שתי הלכות בשחרית ושתי הלכות בערבית ועוסק במלאכתו כל־היום, מעליו עליו כאלו קים את־כל־התורה כלה.
והגית בו יומם ולילה"³ - מכאן היה ר' שמעון בן־יהואי אומר: לא נתנה התורה לדרוש אלא לאוכלי המן, שלא היה להם צורך למלאכה ולא לסתורה, הא כיצד? היה יושב ודורש, ולא היה יודע מהיכן אוכל ושותה ומהיכן לובש ומתכסה? הא לא נתנה תורה לדרוש אלא לאוכלי המן, ושניים להם - אוכלי תרומה. (מכיל' בשלח - ויסע בו תנח' בשלח).
אמר ר' חזקוני בר אמי בשם ר' אבהו: גדול הנדונה מיניעו יותר מראשונים, שהרי אצל ראשונים נאמר: "אשרי איש ירא את־י"י"⁶, ואלו אצל נהנה מיניעו נאמר: "והינע כפיד כי תאכל אשריך וטוב לך"⁷ - אשריך בעולם־הזה וטוב לך בעולם־הבא. (בר' ח"י).

אמר ר' חנא השלחני: עומד היה למעלה ממני ברינפחא, ובקש ממני דינר קורדינאי לשער בו נקב של טרפה, ובקשתי לעמוד מפניו ולא הניחני, אמר לי: שבי, בנאי, שבי:

¹ נחלחית ג', כד. ² דברים י"ח, יד. ³ יהושע ח', ח. ⁴ ישעיה ס"ח, ה. ⁵ דברים כ"ה, נח. ⁶ תהלים קי"ז, ח. ⁷ שם קכ"ה, ב.

זו תורה - שנאמר בה "עץ חיים היא למחזיקים בה" (ספ' גי, יח). שמה דברים ככתבם - שיעמוק חמיד בחורה ולא יעשה מלאכה. כר' ישמעאל - שעסקו בתורה ודרך־ארץ. ועלתה בידם - והצליחו. בימי ניסן... בימי תשרי - שהם ימי עבודה בשדות ובכרסים. שפט אלא לאוכלי המן... אוכלי תרומה - שאינם צריכים לעסוק במונותיהם. שעא השולחני - מחליף מטבעות. דינר קורדינאי - דינר של מקום ששמו קורדינאי. נקב של טריפה - אם יש בגרורת הבהמה נקב כשעור דינר זה היא טרפה.

אין בעלי-אמוניות רשאים לעמוד מפני תלמיד-י-חכמים, בשעה שהם עסוקים במלאכתם. (חול' נד:).

שעג "טוב לנבר כי ישא על בנעוריו"¹ — על תורה, על אשה, על מלאכה. (איכ"ר ג).

שעד ר' יהודה אומר: כל-שאינו מלמד את-בנו אמונות באלו מלמדו לסטות. (קיד' כט:).

שעה ר' מאיר אומר: לעולם ילמד אדם את-בנו אמונות נקיה ונקלה, ויתפלל למי שהעשר והתקנים שלו; שאין אמונות שאין בה עניות ועשירות: שלא עניות מן האמונות ולא עשירות מן האמונות, אלא הבל לפי זכותו של-אדם.

ר' שמעון בן אלעזר אומר: ראית מימך חיה ועוף שיש להם אמונות — והם מתפרנסים שלא בצער; והלא לא נבראו אלא לשמשני, ואני נבראתי לשמש את-קוני, — אינו דין שאתפרנס שלא בצער? אלא שהרעיתי את-מעשי וקפחתי את-פרנסתי.

שנינו, ר' שמעון בן אלעזר אומר: מימי לא ראיתי ארי סבל, צבי קיץ, שועל חנוני, זאב מזכר קדרות — והם מתפרנסים שלא בצער, והם לא נבראו אלא לשמשני, ואני נבראתי לשמש את-קוני; ומה אלו שלא נבראו אלא לשמשני מתפרנסים שלא בצער, אני שנבראתי לשמש את-קוני, אינו דין שאתפרנס שלא בצער? אלא שהרעיתי את-מעשי וקפחתי את-פרנסתי, שנאמר: "עוונתיכם הטו אלה וחטאתיכם מענו הטוב מכם"².

(שם פב: : תוספ' שם ה).

שעו אבא-נורין איש צידן אומר משום אבא-נוריא: לא ילמד אדם את-בנו חמר, נמל, קדר, ספן, רועה וחנוני, שאמונותן אמונות-לסטים.

ר' יהודה אומר משמו: החמרים רבים רשעים, הנמלים רבים קשרים, הספנים רבים חסידים, טוב שברופאים לגיהנם, והבשר שבטבחים שתפו של עמלק. (קיד' פב:).

שעו שני רבותינו: כל-שעסקיו עם הנשים סורו רע, כגון הצורפים והסריקים והנקורות והרוכלים והגרדים והספרים והבוכסים והגרע והבלן והבורסי — אין מעמידן לא מלך ולא כהן גדול.

מה טעם? לא משום שפסולים הם, אלא משום שאמונתם פגומה.

שני רבותינו: עשרה דברים נאמרו בגרע: מהלך על צדו ורוחו נסה, ונתלה ויושב,

¹ חכיה נ', כז. ² ירמיה ה', כה.

שהם עסוקים — בעלי אמוניות, שעב) טוב לנבר... עיל תורה וגוי — כל אלו טוב לאדם כשהוא מקבל עליו את עולם בנעוריותו. שעג) ליסצות — גולנות. שעד) וקפחתי — הפסדתי. קיץ — עושה חנוני קיץ, סבל — נושא משא. שעה) חמר נמל וגוי — כל אלו יושבי קרנות הם ויש בהם צד רע; מנהיגי חמורים, גמלים וספינות רגילים לגנוב בדרך וכשנשכרים הם עוברים על תנאייהם, וכן עושי קדרות; רועה מוליך כהמתו כשדות אחרים; חנוני רמאי, טוב שברופאים לגיהנם — שפעמים הם מאבדים נפש, כשר שבטבחים וגוי — שמאכיל לפעמים ספק טרפות. שעו) סורו רע — מנהגו רע. הסריקים — צובעי בגדי נשים. והנקורות — המנקים ומנקים רחים של יד שנשים טוחנות בהם, והרוכלים — מוכרי קשומי בשמים לנשים, והגרדיים — אורגים, והספרים — גזזי שער, והגרע — אומן המקיז דם לרפואה, והבלן — מחמם כרחצאות, והבורסי — מעבד עורות, פגומה — מזולזלת, מהלך על צדו וגוי — כל אלו סימני גפות הרוח, ונתלה ויושב — יושב ואינו יושב, דרך נאות.

ועינו צרה, ועינו רעה, אוכל הרבה, ומוציא קמעא, וחשוד על העריות ועל הגזל ועל שפיכות דמים. (סם).

שעח שנינו, רבי אומר: אין לך אמונות שעוברת מן העולם, אשרי מי שרואה את-הוריו באמונות מעלה, אוי לו למי שרואה את-הוריו באמונות פנומה. אי אפשר לעולם בלא בסם ובלא בורסי. אשרי מי שאמונתו בסם ואוי לו למי שאמונתו בורסי. (סם:).

סעט אמר ר' זוטרא בר טוביה אמר רב: מהו שנאמר: "את הכל עשה יפה בעתו"¹ – מלמד שכל-אחד ואחד יפה לו הקרוש-ברוך-הוא אמונתו בפניו. (בר' מג:).

שפ וינסורו שם ויאמרו לו מי הביאך הלם"² – אמרו לו: לא ממשה אתה בא – ועכשו תעשה כמר לעבודה זרה? אמר להם: כך מקבלני מבית אבי-אבא: לעולם ישביר אדם עצמו לעבודה זרה ואל יצטרך לבריות.

הוא סבר לעבודה זרה ממש, – ולא היא, אלא עבודה זרה – עבודה שזרה לו, וכמו שאמר רב לרב קהנא: פשוט נכלה בשוק וטול שקר, ולא תאמר בהן אני ואדם נדול אני, ונגאי הוא לי. (בב' קי' ע"י).

שפא יי' רעי לא אחסר"³ – אמר רב חמא בר חנינא: אתה מוצא, אין לך אמונת בוויה יותר משל רועה, שכל-ימיו הוא הולך במקלו ובתרמילו, ודור קרא להקדוש-ברוך-הוא רועה. (ילק"ש תהלים).

שפב שמה יאמר אדם: בן-אבות העולם אני, ממשיכה נדולה, אני ראוי לעשות מלאכה ולהתכונות. אימרים לו: שוטה, כבר קדמך וצדך, שעשה מלאכה קדם שבאת לעולם. שנאמר: "מכל-מלאכתו אשר עשה"⁴. (מד' נעלי).

שפג "את-עניי ואת-יגיע כפי ראה אלהים"⁵ – אמר ר' ירמיה: חביבה היא המלאכה מזכות אבות, שזכות אבות הצילה ממון ומלאכה הצילה נפשות. זכות אבות הצילה ממון, שנאמר: "לולי אלהי אבי... כי עתה ריקם שלחתי"⁵, ומלאכה הצילה נפשות, שנאמר: "את-עניי ואת-יגיע כפי ראה אלהים ויובח אמש"⁵. (בב' עד).

שפד זכות מלאכה עומדת במקום שאין זכות אבות יכולה לעמוד. (תנח' ויצא).

יב. עבודת אדמה ומשאומתן

שפה אמר ר' אלעזר: עתידים כל-בעלי אמוניות שיעמדו על הקרקע, שנאמר: ויירדו מאניותיהם כל תפשי משוט מלחים כל חבלי הים אל-הארץ יעמדו"⁶.

¹ קהלס נ', יח. ² שופטים י"ח, ג. ³ תהלים כ"ב, ח. ⁴ צדאשים ז', ג. ⁵ שם ל"ח, מג. ⁶ יחזקאל כ"ז, כע. עינו צרה – שרגיל לאכול בסעודת המקוים ואינו מוציא ממונו, ועינו רעה – שמצפה למחלת אחרים. אוכל הרבה – אצל המקוים שמכנים סעודה יפה לעצמם לרפואת. ומוציא קמעא – מוציא ממעיו מעט, שמאכלו יפה בסעודת המקוים, שממעט את הוכל. וחשוד על העריות – שהנשים צריכות לו, ועל הגזל – שהנשים גוזלות מבעלותיו ונותנות לו, ועל שפיכות דמים – שפעמים מוציא דם הרבה יותר מדי והחולה מת. שעח (שעח) שעוברת מן העולם – בטילה מן העולם, מפני שיש צורך בכל אחת. מעולה – משובחת. בסם – מוכר בשמים. שטט (יפה יגו' – נתן חן מלאכתו עליו. שפג) ריקם – בלי ממון. ויובח אמש – שאמר אל לכן בחלום: "השכר לך וגו'". שפה) שיעמדו על הקרקע – שיעסקו בעבודת אדמה.

ואמר ר' אלעזר: אין לך אמנות פחותה מן הקרקע, שנאמר: "וירדו"¹.
 ר' אלעזר ראה קרקע שנחרשה לרחבה, אמר לה: אפלו אם תהי נחרשת לארכך –
 להפך בסחורה טוב ממך.

רב נכנס בין השבלים, ראה אותן שהן מתנופפות, אמר להן: אפלו אם תתנופפו
 ותתנופפו – להפך בסחורה טוב מכן.

אמר רבא: מאה זוזים בסחורה – בכל-יום בשר וזין, מאה זוזים בקרקע – מלח
 וירקות; ולא עוד, אלא שמשבבתו על הארץ ומטילה לו מריבה. (יבמ' סג.)

שפז טוב מי שישליו נה, מובלה ומעדרה ומתפרנס ממנה, ממי שהוא נוטל נזות של
 אחרים במחצה. המשל אומר: דאגר נה אכל צפרין, דאגר נזין צפרין אכלין לה. (ויקיר ג.)

שפז אמר ר' אלעזר: כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם, שנאמר: "השמים שמים לך
 והארץ נתן לבני-אדם"². (יבמ' סג.)

שפח ואמר ר' אלעזר: לא נהנה קרקע אלא לבעלי ורועות, שנאמר: "ואיש ורוע לו
 הארץ"³.

אמר ריש-לקיש: מהו שנאמר: "עבד אדמתו ישבע לחם"⁴? – אם עושה אדם עצמו
 כעבד לאדמה – ישבע לחם, ואם לאו – לא ישבע לחם. (סנה' נח:)

שפט מלך לשדה נעבד⁵ – אפלו מלך שולט מסוף העולם ועד סופו לשדה נעבד,
 שואל ואומר: "עשתה הארץ? לא עשתה הארץ?" לפיכך. "אהב כסף לא ישבע כסף, ומי
 אהב בהמון לא תבואה"⁶ – שכל מי שהוא הומה ומהמה אחר הממון ונרקע אין לו-מה
 הנאה ישילו? (קה"ר ה.)

שז שלשה הם שהיו להוטים אחר האדמה ולא נמצא בהם תועלת, ואלו הם: קין עובד
 אדמה, נח איש האדמה ועויה אוהב אדמה: (ב"ר כב.)

שזא ברוך אתה בשדה⁷ – שיהו נכסיד משלשים: שלישי בתבואה, שלישי בנותים ושליש
 בגפנים. (ב"מ קז.)

¹ יחזקאל כ"ז, כט. ² תהלים קע"ו, עז. ³ חזיונ כ"ב, ח. ⁴ משלי י"ב, יא. ⁵ קהלת ס"ה, ס. ⁶ שם, ס. ע. ⁷ דברים כ"ח, ג.

פחותה – גרועה. שנאמר וירדו – לשון ירידה ושפלות. להפך – לעסוק ולטפל. מתנופפות –
 מתנענעות ע"י הרוח, מאה זוזים בסחורה – המשקיע בסחורה מאה זוזים, בכל יום בשר וזין –
 אוכל בכל יום בשר וזין, שמרויח הרבה. שמשבבתו על הארץ – לשמור את שדהו כלילה. ומטילה
 לו מריבה – בינו ובין שכניו בני-המסורה. שפז במחצה – לקבל מחצה מתבואת הגנות. דאגר ננא
 וגוי – השוכר גן אחר אוכל צפרים, כלוי נהנה מיגיעו שהוא יכול לשמור את הגן, והשוכר גנים
 צפרים אוכלות אותם, שאי אפשר לו לטפל בהם כראוי. שפח לבעלי ורועות – לחזקים ותקופים,
 שיכולים להגן על שדותיהם מפני הגנבים והסגת גבול. כעבד לאדמה – לטפל בה תמיד.
 שפט שואל ואומר עשתה הארץ – תבואה בשנה זו, שכרכת המדינה תלויה בכרכת הארץ. שהומה
 ומהמה – כלוי רודף ולחוש וטרוד תמיד. שצ להוטים – שואפים ורודפים ביותר; וכתנח' נח
 הגיר: "שלשת נזקקו לאדמה ונעשו חולין". קין עובד אדמה – בראש' ד', יב; וסופו שנגזר עליו "נע
 ונד תהיה בארץ" – שם שם, יב. נח איש האדמה – שם ט', כ; ושתה מן היין ונתבזה. ועויה אוהב
 אדמה – רהיב כ"ו, י; ולסוף נעשה מצורע, שצא כשולשים – וכשאל יצליח כזו יצליח כזו.

שצב שני רבותינו: „וטבל בשמן רגליו“¹ – זה חלקו של אשר, שמושיך שמן כמעין. אמרו: פעם אחת נצרכו אנשי לודקא לשמן, מני להם פלמיטום אחד. אמרו לו: לך והבא לנו שמן במאה רבוא. הלך לירושלים. אמרו לו: לך לצור. הלך לצור, אמרו לו: לך לנוש-חלב. הלך לנוש-חלב. אמרו לו: לך אצל פלוני לשדרה. הלך ומצאו עוזק תחת ויתיו. אמר לו: יש לך שמן במאה רבוא שאני צריך? אמר לו: המתן לי עד שאסיס מלאכתו. המתין עד שסיס מלאכתו. לאחר שסיס מלאכתו, הפשיל כליו לאחוריו והיה מסקל ובא בדרך. אמר: למה יש-לו שמן במאה רבוא? במדמה אני ששחוק שחקו בי היהודים. בן שהגיע לעירו הוציאה לו שפחתו קמקום של חמין ורחץ בו רגליו ורגליו, והוציאה לו ספל של זהב מלא שמן וטבל בו רגליו ורגליו, לקנס מה שנאמר: „וטבל בשמן רגליו“². לאחר שאכלו ושתי מדד לו שמן במאה רבוא. אמר לו: כלום אתה צריך ליותר? אמר לו: הן, אלא שאין בידי דמים. אמר לו: אם אתה רוצה לקח קח, ואני אלה עמך ונטל הדמים. מדד לו שמן בשמונה עשר רבוא. אמרו: לא הניח אותו האיש לא סוס ולא פרד ולא נמל ולא חמור בארץ-ישראל שלא שקרו. בן שהגיע לעירו יצאו אנשי עירו לקלסו. אמר להם: לא לי חלסוני, אלא למה שבא, שמדד לי שמן במאה רבוא והרי נושה בי שמונה עשר רבוא, לקנס מה שנאמר: „יש מתעשר ואין כל, מתרושש והון רב“².
(מנח' פה: ע"י)

שצג אמר שמואל: אני חמץ בן-יון לנבי אבא לרבר נה, שאלו אבא היה מסיר נכסיו שתי פעמים ביום ואני איני מסיר אלא פעם אחת. שמואל לטעמו, שאמר שמואל: כל-המסיר נכסיו בכל-יום מוצא סלע. אביו היה מסיר נכסיו בכל-יום ניום. פעם אחת פגע באריסו, טעין חבילה של עצים. אמר לו: הללו להיכן? אמר לו: לבית מר. אמר לו אביו: כבר קדמך חכמים. רב אפי היה מסיר נכסיו בכל-יום. אמר: כל-אוחס הסלעים של מר שמואל היכן הם? פעם אחת ראה צנור של ברוך מים בשרהו, נטל מליתו, ברכה ונתנה בתוכו והגיפה קולו ובאו בני אדם וסתמדרו. אמר: מצאתי כל-אוחס הסלעים של מר שמואל. (חול' קה: ע"י).

שצד אמר ר' יוחנן: הרוצה שיתעשר יעסק בבהמה דקה. אמר רב הסדא: מהו שיתעשר? ונעשתה צאנדה³ – שמעשרות את-בעליהן. (שם פד:).

¹ דברים ל"ג, כד. ² ושליו י"ג, ז. ³ דברים ז', יג.

שצב חלקו של אשר – של שבת אשר בארץ-ישראל. לודקא – שם מקום בחיל. פלמיטום – ממונה, שלוח. לנוש חלב – כחלקו של אשר. עוזק – חופר ועודר מסכים, הפשיל וגו'. הטיל ונתן, כדרך פועל עני. מסקל ובא בדרך – משליך בדרך הילוכו את האכנים מן הפרדם. שחקו בי היהודים – ששלחוני לעני כמותו. קומקום – מין כלי שרוחצין ממנו. לקלסו – לשנח. שצג) חומץ בן יין וגו' – כלי נופל וגרוע מאבא בענין זה. מסיר – בודק ורואה. מוצא סלע – כלי מרויח (סלע – שם מטבע). באריסו – פועל שנטל חלק תבואה בשכרו. לבית מר – לבית אדוני; ומפני היראה אמר כך, שבאמת נחכוון לגנוב. כבר קדמך חכמים – שאמרו שיהא אדם מסיר את הנכסים בכל יום, ואלמלא באתי היית נוטל העצים לעצמך. הסלעים של מר שמואל – שאמר המסיר נכסיו מוצא סלע. צנור של ברוך מים – קלוח של פרץ מים שבא מן הנהר לשתוף מירותיו. ונתנו בתוכו – לסתום את הנקב שנפרץ. שצד) שמעשרות – דורש „ועשתרותי“ לשון עושר.

שצח כַּבְשִׁים לְלִבּוֹשֶׁךָ¹ – מִנּוּ כְּבָשִׁים יְהִי מִלְבוֹשֶׁךָ: וּמִחִיר שָׂדֶה עֲתוּדִים¹ – לְעוֹלָם יִמְכַר אֶדְם שָׂדֶה וַיִּקַּח עֲתוּדִים, וְאֵל יִמְכַר אֶדְם עֲתוּדִים וַיִּקַּח שָׂדֶה... וְיָדִי חֹלֵב עוֹיִם² – דִּין לְאֶדְם שִׁתְּפָרְנָם מִחֹלֵב נְדָרִים וּשְׁלָאִים שֶׁבְּתוֹךְ בֵּיתוֹ. (סו).

שצו "וְחֲנִנִי אֲדִנִּי בְיָדִי לֹא אֵיכָל קוֹם"³ – אָמְרוּ בַּמַּעֲרָבָא: זֶה שְׁמוֹנוֹתָיו תְּלוּיִן בְּכִסְפוֹ. (יבמ' סו:).

שצז אָמַר ר' יִצְחָק: לְעוֹלָם יִהְיֶה כִסְפוֹ שֶׁל אֶדְם מְצוּי בְּיָדוֹ, שְׁנֹאמַר: "וַיִּצְרַח הַכֶּסֶף בְּיָדוֹ"⁴.

וְאָמַר ר' יִצְחָק: לְעוֹלָם יִשְׁלַשׁ אֶדְם אֶת־מַעוֹתָיו: שְׁלִישׁ בַּקֶּרֶקַע וְשְׁלִישׁ בַּפְּרָקְמָטָא וְשְׁלִישׁ תַּחַת יָדוֹ. (בי"מ מב:).

שצח "וַיִּחַץ אֶת־הָעָם..." לְשֵׁנֵי מַחֲנוֹת⁵ – לְמַדָּה תוֹרָה דְּרַךְ־אַרְבָּע, שֶׁלֹּא יִהְיֶה אֶדְם נוֹתֵן כָּל־מְמוֹנוֹ בְּזוּיֵת אַחַת. (ב"ר עו:).

שצט אָמַר רַב יְהוּדָה: לְעוֹלָם יִהְיֶה אֶדְם זְהִיר בְּתִבּוּאָה בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ, שְׁאִין מְרִיבָה מְצוּיָה בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ שֶׁל אֶדְם אֵלָּא עַל עֶסְקֵי תִבּוּאָה, שְׁנֹאמַר: "הַשֶּׁם נִבְלָדָּךְ שְׁלוֹם – חֹלֵב חֲטִיִּם יִשְׁבִּיעֶךָ"⁶. אָמַר רַב פִּפְא: (הוּא שְׁאוּמְרִין הַבְּרִיּוֹת: "כֹּד מִשְׁלָם שְׁעוּרֵי מִדְּבָר – נָקִישׁ וְאֵתִי תִנְרָא בְּבֵיתָא").

אָמַר רַב חִינָנָא בְּר פִּפְא: לְעוֹלָם יִהְיֶה אֶדְם זְהִיר בְּתִבּוּאָה בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ, שֶׁלֹּא נִקְרָאוּ יִשְׂרָאֵל דְּלִים אֵלָּא עַל עֶסְקֵי תִבּוּאָה, שְׁנֹאמַר: "וְהָיָה אִם זָרַע יִשְׂרָאֵל... וַיַּחֲנוּ עֲלֵיהֶם וַיִּשְׁחִיתוּ אֶת־יָכוֹל הָאָרֶץ... וַיָּדָל יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ"⁷. (ב"מ נט: ע"י).

ת אָמַר ר' חִנִּין: יִהְיֶה חֲזִיד תְּלוּאִים לְךָ מִזֶּנֶד⁸ – זֶה הַלּוֹקַח תִּבּוּאָה מִשְׁנָה לְשָׁנָה: וּבַפְּחַדָּה לֵילָה וַיּוֹמֵם⁸ – זֶה הַלּוֹקַח תִּבּוּאָה מִעֶרְב־שָׁבָת לְעֶרְב־שָׁבָת: "וְלֹא תֹאמְרִין בְּחִידָא"⁸ – זֶה הַסּוֹמֵךְ עַל הַפְּלִטָּה. (מנח' קג:).

הא ר' אַחֲמַי בֶּן יֶאֱשִׁיָּה אָמַר: הַלּוֹקַח תִּבּוּאָה מִן הַשּׁוּק לָמָּה הוּא דוֹמֶה? לְתִינוּק שְׂמִתָּה אָמֹ וּמִתְחַרִּין אוֹתוֹ עַל פִּתְחֵי מִינִיקוֹת אַחֲרוֹת וְאֵינוֹ שׁוֹבֵעַ. (אור"ג לו:).

הב אָמַר רַב לֵאבּוֹ בְּנוֹ: טְרַחְתִּי בְּךָ בְּהִלְכָּה וְלֹא עָלְתָה בְּיָדִי, בֹּא וְאַלְמַדְךָ בְּרַדְךָ אֶרֶץ: עַד שֶׁהַחֹל עַל רִגְלֶיךָ מִכּוֹר מִקְחָךְ. כֹּל־דְּבָר מִכּוֹר וּתְתַחַרְט, חוּץ מִן הַיֵּנֶן שֶׁתִּמְכַּר

¹ משלי כ"ז, כו. ² שם שם, כז. ³ חז"ה ח"י, יד. ⁴ דנכ"ס י"ד, כה. ⁵ צרלש"ח ל"ג, ח. ⁶ סהלים קמ"ג, יד. ⁷ סופנים ו', ג, ד, ו. ⁸ דנכ"ס כ"ח, סו.

שצח) וַיִּקַּח עֲתוּדִים – כָּלִי צֹאן. שצז) בַּמַּעֲרָבָא – בִּיאִי. תְּלוּיִן בְּכִסְפוֹ – שְׁאִין לוֹ זְרִיעָה בַּקֶּרֶקַע. שצז) בַּפְּרָקְמָטָא – בַּחֲזוּרָה. שצט) זְהִיר בְּתִבּוּאָה – שֶׁלֹּא תִּכְלָה מִבֵּיתוֹ. הַשֶּׁם נִבְלָדָּךְ גּוּי – כִּשְׁהוּא מִשְׁבִּיעֵךְ חֲטִיִּם שְׁלוֹם בְּגוּלָךְ. כֹּד מִשְׁלָם שְׁעוּרֵי גּוּי – שֶׁכִּלּוֹן הַשְּׁעוּרִים מִן הַכֹּד מִקְשָׁשׁ וְכֹא רִיב בְּכִית. עַל עֶסְקֵי תִבּוּאָה – בְּגִלָּל חֲסוֹנוֹ הַתִּבּוּאָה. ח) הַלּוֹקַח תִּבּוּאָה מִשְׁנָה לְשָׁנָה – וְאִין לוֹ מִשְׁלוֹ וְחִיּוֹ תְּלוּאִים בִּאֲחֵרִים. הַפְּלִטָּה – אֹפֶה מוֹכֵר פֶּת. תכ) עַד שֶׁהַחֹל עַל רִגְלֶיךָ גּוּי – כִּשְׁאֲתָהּ בֹּא בַּחֲזוּרָה לְשׁוֹק מִכּוֹר אוֹתָהּ מִתּוֹר חוֹל הַדֶּרֶךְ עַל רִגְלֶיךָ, שְׂמָא לֹא תִמְצָא אַחִיב קוֹנִים. חוץ מִן הַיֵּנֶן – שֶׁהוּא מִחְמִיעַ.

ולא תתחרט. הטל לכיסך ופתח שקד. קב מן הארץ ולא כור מן העלה. (פס' קיג.)

זג לקחת - מצאת, מכרת - אכרת: (ב"מ נא.)

חד כל-פרקמטיא שאתה רואה שפלה ונתונה בארץ - לד עסק בה, שסופה להחעלות (חנה' משפטים)

חח הוזה - קפץ וקנה ממנה. (בר' סג.)

חז קרן קוראת ברומי - בן מוכר תאנים! התאנים של אביך מוכר. (שם סב.)

חז בניהג שבעולם, בני אדם מוליכין פרקמטיא למקום שצריכין להם. (שמ"ר ט.)

חח לעיר של ירק הבא ירק. (מנח' פה.)

חז אמר רב פפא: זרע ולא תקח. מוכר ולא תתמסכן, סתם ולא תשפץ, שפץ ולא תבנה, שכל-העוסק בבנין מתמסכן. (יבמ' גו.)

תי אמר ר' יוחנן: מי שהניח לו אביו מעות הרבה ורוצה לאכרן - ילבש כלי פשתן, וישתמש בכלי זכוכית, וישבר פועלים ואל ישב עמהם. (ב"מ כט: חול' פד.)

תיא והנישר בעיניו תעשה¹ - זה משא ומתן; מלמד, שכל מי שנושא-נותן באמונה רוח הקדוה נוחה המנו ומעלין עליו באלו קנים את-כל-התורה בלה. (מכיל' בשלה - ויסע א.)

תיב רב גדל היה מהפך בקרקע אחת, בא ר' אבא ולקחה. הלך רב גדל וקבל עליו לפני ר' זירא: הלך ר' זירא וקבל עליו לפני ר' יצחק נפחא. אמר לו ר' יצחק לר' זירא: המתן עד שיעלה ר' אבא אצלו לרגל. כשעלה מצא ר' יצחק ואמר לו: עני הקהפך בחררה ובא אחר ונטלה המנו מהו? אמר לו: נקרא רשע.

- ואלא מר מפני מה עשה כך?

אמר לו: לא ידעתי ושהפך בה רב גדל.

- אף עקשו יחזירנה לו מר.

אמר לו: במקרה לא אחזירנה לו, שקרקע ראשונה היא לי והמוכר קרקע ראשונה קמן רע לו: אלא אם רוצה לשלה ממני במתנה - ישלנה.

¹ שמוע ט"ו, כו.

הטל לכיסך וגוי - כלוי מתחלה תן את מחיר התבואה לתוך כיסך ואח"כ תפתח את השק למפרת לקניה. קב מן הארץ וגוי - כלוי יפה לאדם שכר מועט וקרוכ לו טשכר סרוכה ורחוק. חד פרקמטיא - סחורה. תח הוזה - הסחורת. תו קרן קוראת ברומי - שמכריון על התאנים שכלו בשוק. התאנים של אביך מוכר - אם אין איך כבית סכור אתה את תאניו בשעה שיש קונים. תח לעיר של ירק הבא ירק - שהכל באין לשם לקנות. תט ולא תקח - לא תקנה תבואה מן השוק. מוכר ולא תתמסכן - מוכר כלי תשמישך ועשה ששא"ומתן בדמייהם קודם שתבוא לירי עניוה. סתום ולא תשפץ - אם נעשה חור בכותל סתום אותו מיד בטיט ולא תרחיב את הנקב לשים בו לבנים חדשות כדי ליפות את הקיר (שפץ - יפות והשכיח). ולא תבנה - לא תפיל את כל הכותל כדי לבנותו מחדש. תי ילבש כלי פשתן - שמתקלקלים מהר. ישתמש בכלי זכוכית - שהם נוחים להשבר. ואל ישב עמהם - ויעשו הפועלים את מלאכתם רמיה. תיא ומעלין עליו - חושבין לו. תיב היה מהפך בקרקע - משתדל לקנותה. עד שיעלה... לרגל - עד שיבוא ביוזם לקבל פני רבו ואוכיחנו. המהפך בחררה - המשתדל לקנות הררה (ריקס אפוי ע"ג גחלים).

רב גדל לא ירד לאותה קרקע. שנאמר: וְשׁוֹנֵא מִתְּנֵה יְהִי¹: ר' אבא לא ירד לה - משום שהפך בה רב גדל. לא נה ירד לה ולא נה ירד לה - ונקראו הקרקע של חקמים. (קיד' נס:)

חיג	מוכר - בעין יפה מוכר. (כ"ב לז:).
חיד	דרך התגרים - מראין את הפסלת תחלה ואחר כך מראין את השבת. (חנח' שלח:).
חסו	זכן וזכן תנרא אקרי. (ב"ס פ:).
חסו	הרנח משעבד לקרן. (שם קה:).
חיו	אמר שמואל: המשחבר אל ישתכר יותר על שתות. (שם מ:).
חיה	אל תעמר על המקח בשעה שאין לך רמים. (פסח' קיב:).
חיס	הן מקח על לוקחיו. (סוטה מו: ערוך ע' חנא:).
חכ	מי שלקח מקח רע מן השוק, ישבחנו בעיניו או יגנונו בעיניו? - דני אומרי: ישבחנו בעיניו. (כת' יו:).

חכא	שנו רבותינו: תגרי־סמטא ומגדלי בהמה דקה וקוצצי אילנות טובים ונותנים עניהם בחלק יפה - אינם רואים סמן ברכה לעולם. מה טעם? - שבני אדם תוהים בהם. (פסח' ג:).
חכב	אמר ר' יהושע בן לוי: עשרים וארבע תעניות ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים. תפלין ומוזות שלא יתעשרו, שאלמלי מתעשרים אין כותבים. שנו רבותינו: כותבי ספרים, תפלין ומוזות הם ותגריהם ותגרי־תגריהם, וכל העוסקים במלאכת־שמים - להביא מוכרי חבלת - אינם רואים סמן ברכה לעולם. (שם:).
חכג	שנו רבותינו: ארבע פרושות אין בהן סמן ברכה לעולם: שגר כותבים ושגר מתרגמנין ושגר יתומים ומעות הבאות ממדינת הים. (שם:).
חכד	שנו רבותינו: המשתכר בקנים ובקנקנים אינו רואה סמן ברכה לעולם. (שם:).

¹ חשלי ט"ו, כז.

במכירה - עיי' מכירה. תיג) בעין יפה - ברצון טוב. חיד) התגרים - הסוחרים. חסו) זכן וזכן - הקונה ומוכר נקרא סוחר; כל' די לו שהוא נושא ונותן אפילו בלא ריוח. חיו) שתות - ששית דמי החפץ. חיה) אל תעמר על המקח ונ' - אל תשא ותתן בדבר של קניה בשעה שאין לך ממון לקנות. חכ) ישבחנו - חננו. חכא) תגרי סמטא - מוכרין במבואות קטנים והעין שולטת בהם. ומגדלי בהמה דקה - הכל צווחין עליהם. וקוצצי אילנות טובים - למכרם לעצים, הכל תמהים ונותנים עין בהם. ונותנים עניהם בחלק יפה - כשהולכים עם אחרים מקפידים ליטול חלק יפה. תוהים בהם - תמהים ונותנים עין בהם וצועקים עליהם. חכב) להביא - לרבות. חכג) מתרגמנין - המתרגמים ומגדלים את הדרשות כפי החכם לרבים. ושגר יתומים - הנושא ונותן במעות יתומים למחצית שכר. ממדינת הים - המשלה ספינותיו תמיד במקום סכנה. חכד) המשתכר בקנים ונ' - שהנפח שלהם מרובה והעין שולטת.

תכח מלני ברבית כופרים בעקר. (תוס' ב"מ ו.)

תכו שנינו, אמר ר' יוסי: בא וראה סמיות עיניהם של מלני ברבית: אדם קורא לחברו רשע יורד עמו לחייו – והם מביאים עדים ולבקר וקולמים וריו וכותבים וחותמים: פלוני זה קפר באלהי ישראל.

שנינו, ר' שמעון בן אלעזר אומר: כל-מי שישלחו מעות ומלוה אותן שלא ברבית, שליו הכתוב אומר: יכספו לא נתן בנשך ושחר על נקי לא לקח עשה אלה לא ימוט לעולם¹ – הא למדת, שכל-המלוה ברבית נכסיו מתמוטטין. (ב"מ עא.)

תכו ימכר אדם את-בתו ולא ילנה ברבית. (קיד' כ.)

תכח אמר רב יהודה אמר רב: כל-מי שישלחו מעות ומלוה אותן שלא בעדים עובר משום „ולפני עור לא תתן מכשל“², וריש-לקיש אומר: גורם קללה לעצמו, שנאמר: „תאלמנה שפתי שקר ההברות על צדיק עתק“³.

אמרו לו חכמים לרב אשי: מקנא רבינא כל-מה שאמרו חכמים. שלח לו בערב-שבת: ישנר לי מר עשרה זוזים, שנודמנה לי חרקה לקח. שלח לו: יביא מר עדים ויכתב שטר. שלח לו: אפלו אני? שלח לו: כל-שבן מר, שטרוד בתלמודו וישפח – ואגרם קללה לעצמי. (ב"מ עה:.)

תכט כשבא רב דימא אומר: מנין לנושה בחברו מנה ויורע שאין לו, שאסור לעבור לפניו, תלמוד לומר: „לא תהיה לו כנשה“⁴. (ב"מ עה:.)

תל שנינו, ר' שמעון בן יוחאי אומר: מנין לנושה בחברו מנה ואינו רגיל להקדים לו שלום, שאסור להקדים לו שלום? תלמוד לומר: „נשך בלד-בר אשר ישך“⁵ – אפלו דבור אסור. (ב"מ עה:.)

תלא ר' שמעון אומר: קשה הרבית, שאף שאילת שלום רבית. (ירוש' ב"מ פ"ה ה"ח).

תלב וּלְאַחִיד לֹא תִשָּׁד⁶ – מה תלמוד לומר: דרי כבר נאמר: ילא תשיף לאחיד⁶. אלא יש רבית מקדמת ויש רבית מאחרת. כיצד? נתן עיניו ללוות המנו והוא משלח לו ואומר: בשביל שתלוני – זו היא רבית מקדמת: לזה המנו והחזיר לו מעותיו, והוא משלח לו ואומר: בשביל מעותיו שהיו בטלות אצלי – זו היא רבית מאחרת. (ב"מ עה: ספרי תצא.)

¹ תהלים ע"ה, ה. ² ויקרא י"ט, יד. ³ תהלים ל"ח, יט. ⁴ שמות כ"ג, כד. ⁵ דברים כ"ג, כ. ⁶ שם שם, כד.

תכח (תכח) כופרים בעיקר – באלהים. תכו (תכו) סמיות – עורון, ולבקר – סופר, וקולמוס – עט, וכותבים וחותמים וגו' – כלי בשטר שכותבין וחותמין להם הרי הם כאלו מעידין על עצמם שכתבו באלהי ישראל, שעון רבית גדול מאד. תכו (תכו) ימכור אדם את בתו – לשפחה. תכח (תכח) עובר משום ולפני עור – שעולה על רוחו של הלוה לכפור. גורם קללה לעצמו – כשהוא תובע והלוה כופר ויש מקלים אותו ואומרים: „תאלמנה וגו'“ וישכח – את הלוואתו. תכט (תכט) לא תהיה לו כנושה – לא תראה בעיניו כנושה בו שיראה אותו ויתבייש. תל (תל) שאסור להקדים לו שלום – שיש כזה משום רבית. תלב (תלב) והוא משלח לו – מתנות.

תלג שנינו, ר' שמעון אומר: מלני רבית יותר ממה שמרויחים מפסידים, ולא עוד אלא שמשימים משה רבנו חכם ותורתו אמת. ואומרים: אלו היה יודע משה רבנו שיהיה רוח בדבר לא היה כותבו. (נ"מ עה:).

תלד למה רבית דומה? למי שנשכו נחש, לא הרגיש מי נשכו ולא ידע עד שנתבטבט עליו: כך הרבית אין אדם מרגיש בה עד שהיא מתבטבטת עליו. (תנח' משפטים: שמ"ר לא).

תלג) משה רבנו חכם ונביא — לשון נקיה היא כלפי משה רבנו ותורתו; והכוונה להיפך.
תלד) שנתבטבט — נתנמח וצבה בשור.

ב ביתו של אדם

א. נשואים

א. אמר ר' אלעזר: כל-אדם שאין לו אשה אינו אדם. שנאמר: וזכר ונקבה בראם...
ניקרא את-שם אדם¹. (יבמ' סג.)

ב. "קניתי איש את-י² — לשעבר אדם נברא מאדמה וזוהי נכראת מן האדם, מקאן
ואילך. בצלמנו בראנו³ — לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש, ולא שניהם בלא
שניהם. (ב"ר ח: שם כב.)

ג. אמר ר' תנחום. אמר ר' הנילאי: כל-אדם שאין לו אשה שרוי בלא שמחה. בלא
רביה, בלא טובה. במערבא אמרו: בלא תורה ובלא חומה. רבא בר עקא אמר: אף בלא
שלום. (יבמ' סב: ע"י.)

ד. ובחסר כל⁴ — רב חסדא אמר: בלא אשה. (נדר' מא.)

ה. ביתו⁵ — זו אשתו. (יומא ב.)

ו. אמר ר' יוסי: מימי לא קראתי לאשתי. אשתי⁶ ולשורי. שורי⁷. אלא לאשתי. ביתי⁸
ולשורי. שדי⁹. (שבת קיח:)

ז. שני רבתינו: אשר בנה... אשר נטע... אשר ארש...¹⁰ — למדה תורה דרך-אדק,
שיבנה אדם בית ונטע פרם ואחר-כך ושא אשה. ואף שלמה אמר בקהלתו: יהבן בחוץ
מלאכתך ועתדה בשדה לך, אחר ובנית ביתך¹¹ — יהבן בחוץ מלאכתך — זה בית, ועתדה
בשדה לך — זה פרם, אחר ובנית ביתך — זו אשה. (סוטה מד.)

ח. שנינו, ר' שמעון אומר: מפני מה אמרה תורה: כי יקח איש אשה¹² ולא כתוב
כי תלקח אשה לאיש? מפני שדרכו של איש לחזר על אשה ואין דרכה של אשה לחזר
על איש. משל לאדם שאבדה לו אבדה — מי חוזר על מיו? בעל-אבדה מחזר על אבדתו.
(קיד' כ: ע"י.)

¹ בראשית ח', ג. ² עס ד', ח. ³ עס ח', כו. ⁴ "זכרים כ"ט, נח. ⁵ ויקרא ט"ז, ו. ⁶ זכרים כ"ט, ה. ⁷ משלי כ"ד, כז. ⁸ זכרים כ"ב, יב.

(א) שמם אדם — של שניהם ביחד. (ג) בלא חומה — בלא מגן ומחסה. (ה) ביתו זו אשתי —
שחיא עיקר של בית. (ו) ולשורי שדי — שהוא עיקר של שדה. (ח) לחזר על אשה — לבקש אותה;
ונזיר הערוך: "לחזור אחר". בעל אבדה וז' — וכן האשה אבדתו של אדם, שנכראה כצלעו.

ט אמר לו בן־קר לרצן נמליאל: אליהם נב הוא, שנאמר: „נפלי יי אלהים תרדמה על האדם וישן ויקח אחת מצלעותיו“¹. אמרה לו בתו: הניחו ואני אשיבנו. אמרה לו לבן־קר: תן לי דוכס אחר. אמר לה: למה לך? ואמרה לו: לסטים באו עליה הלילה ונטלו ממנו קתון של כסף והניחו לנו קתון של זהב. אמר לה: ולנאי שיבוא עלינו בכל־יום!

— ולא יפה היה לו לאדם הראשון, שנטלו ממנו צלע אחת ותנו לו ואשה לשמשו אמר לה: כך אני אומר: אלא וטלנה בגלוי. אמרה לו: הביאו לי חתיכה של בשר. הביאו לה, נתתה תחת הרמץ והוציאתה. אמרה לו: אכול מזו. אמר לה: מאוסה עלי. אמרה לו: ואת אדם הראשון, אלו היו נוטלין אותה בגלוי הייתה [תורה] מאוסה עלי. (סנה' לט.)

י „נפלי יי אלהים תרדמה על האדם וישן ויקח אחת מצלעותיו“¹—מטונה אחת שאלה את־ר' יוסי, אמרה לו: למה בנקה? אמר לה: משל, אם הפקיד אדם ליהב אונקא של כסף בחשאי והחזרת לו לישראל של זהב בפרהסיא—זו נבקה? אמרה לו: למה במטמוניות? אמר לה: בתחלה בראה לו [בפרהסיא]. וראה אותה מלאה רירין ודם והפליגה ממנו. חזר ובראה לו פעם שניה ובחשאי. אמרה לו: יוספת אני על דברך: אמרה הייתי להנשא לאחי אמי, ועל־ידי שגדלתי עמו בבית התכפרתי בעיניו והלך ונשא לו אשה אחרת ואינה נאה כמותי. (ב"ר יו.)

יא בן שמנה־עשרה לחפה. (אב' ה.)

יב שני רבי ר' ישמעאל: עד עשרים שנה יושב הקדוש־ברוך־הוא ומצפה לאדם, מתי ישא אשה, כן שהגיע עשרים ולא נשא אומר: תפח עצמותיו! אמר רב חסדא: מפני מה אני יפה מחברי? מפני שנשאתי בשש־עשרה, ואלמלי נשאתי בארבע־עשרה הייתי אומר לשטן: חץ בעיניך! אמר לו רבא לר' נתן בר אמי: עד שירד על צואר בנד — משש־עשרה ועד עשרים ושתים: ויש אומרים: משמנה־עשרה עד עשרים וארבע. (קיד' כט, ל.)

יג רב חסדא השתבח לפני רב הונא ברב המניא שאדם גדול הוא, אמר לו רב הונא: כשיבא ליהב הביאהו ליה. כשבא רב המניא — ראהו [רב הונא] שאינו פורס סודר. אמר לו: מפני מה אין אתה פורס סודר? אמר לו: מפני שאני נשוי. התורר רב הונא את־פניו ממנו ואמר לו: ראה, שלא תראה פני עד שתשא אשה. (שם כטז.)

יד אמר רב הונא: בן עשרים שנה ולא נשא אשה — כל ימיו בעברה. (שם.)

¹ נחשית ז', כה.

ט) דוכס — שר ושופט. לסטים — גזלנים. קיתון — כד. יב) תפח עצמותיו — לשון קללה. יפה מחברי — מתורה ובמעשים. שנשאתי בשש עשרה — ולמדתי תורה בטהרה. לשטן — ליעזר. חץ בעיניך — כלוי הייתי מתגרה בו ואינו מתיירא מפניו. עד שירד וגו' — כלוי כל זמן שיש לך רשות עליו השיאוהו אשה. יג) שאינו פורס סודר — שאינו מעטף בסודר (מין מטפחת) בדרך הנשויים. יד) כל ימיו בעברה — נמנעה ובהרתור.

טו אמר ר' יוחנן: רוק הדר בכרך ואינו חוטא - הקדוש־ברוך־הוא מכריז עליו בכל־יום. רב ספרא רוק הדר בכרך היה. שנה תנא רבא ורב ספרא. צהבו פניו של רב כפרא. אמר לו רבא: לא כנון מר. אלא כנון רב חנינא ורב אושעיא. שהיו סנדלרים בארץ־ישראל והיו יושבים בשוק של זונות ועושים מעגלים לזונות ומביאים להן. הן היו מסתכלות בהם והם לא הנבירו עיניהם להסתכל בהן. ושביעתן כך: בחי החכמים הקדושים שבארץ־ישראל. (פס' קינא).

טז יראת יי טהורה עומדת לעד¹ - אמר ר' חנינא: זה הלומד תורה בטהרה. מה היא? נושא אשה ואחר־כך לומד תורה. (יומא עב:).

יז שנו רבותינו: ללמוד תורה ולשא אשה - ילמד תורה ואחר־כך ישא אשה: ואם אי־אפשר לו בלא אשה - ישא אשה ואחר־כך ילמד תורה. אמר רב יהודה. אמר שמואל: הלכה - נושא אשה ואחר־כך ילמד תורה. ר' יוחנן אמר: ריתים בצוארו - ויעסק בתורה? (קיד' כט:).

יח "שמח בחור בילדותו... ודע כי על כל־אלה יביאך האלהים במשפט"² - אמר ר' שמעון בן יוחאי: לאחר שהיה מפסיל בנשים ושטף בזמה, והיה אומר: איזו אשה שארא מבקשה? איזו אשה שארא מבקשה?.. הוקין ובקש לשא אשה. אמרו לו: ביש־נדא וטמיע־מולא! איזו אשה מתבקשת לך כשנחיריך מנטפות ואוניך ככדות ועיניך כהות? (קהיר יא:).

יט ר' חיא בר אבא ואמרי: "תוחלת ממשה מחלה לב"³ - זה הוא שמאָרס אשה ונוטלה לאחר זמן. יועץ חיים תאנה באה"ט⁴ - זה הוא שמאָרס אשה ונוטלה מיד. (פסיק' טו:).

כ רבי היה משרד בנו לבית ר' חיא. כשהגיע לכתב כתבה מתה הריבה. אמר רבי: חסד־ושלום, יש פסול? ישבו ובקרו במשפחות: רבי יצא משפטה בן אביטל ור' חיא יצא משמעי אחי דוד. הלך ושדך בנו לבית ר' יוסי בן זמרא. פסקו לו שתיס־עשרה שנה ללך לבית־המדרש. העבירה לפניו. אמר להם: יהא שש שנים. ושובו העבירה לפניו. אמר להם: אכניסנה ואחר־כך אלה. היה מתביש מפני אביו. אמר לו: בני, דעת קונך יש כך. מתחלה נאמר: "חבאמו ותשעמו בחר נחלתך, מכון לשבתך"⁵, ולבסוף נאמר: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם"⁶. הלך וישב שתיס־עשרה שנה בבית־המדרש. עד שבא נעשית אשתו עקרה. אמר רבי: מה נעשה? נגרשנה - יאמרו: עניה וזו לשוא שמרה: נשיאנו אשה אחרת - יאמרו: זו אשתו וזו זונתו. בקש עליה רחמים - ונתרפאה. (כח' סב:).

1 תהלים י"ט, 2 קהלת י"ח, ט. 3 מסלי י"ג, יב. 4 שמואל ט"ו, יז. 5 סס כ"ה, ח.

טו) ריוק - עניו מאשה. בכרך - בעיר. ואינו חוטא - כזונת, מכריז עליו - מודיע על עזקתו. שנה תנא - אותו תבאסר של בעלה "רוק הדר וניי". ושביעתן - של הזונות. החכמים הקדושים - רב חנינא ורב אושעיא. יז) רחיס בצוארו - כליו עול אשה ונשים. יח) מפסיל - פוסל, שלא מצא אשה ראויה לו, ושטף בזמה - שקע בזמה. איזה אשה שארא מבקשה - כליו איזו אשה הראויה לו? כיש נדא וטמיע מולא - איש שמולו רע; כל' אי לך, אדם עלוב! כ) משרד בנו לבית רי חיא - להשיאו לבתו של רי חיא. משפטה בן אביטל - בן דוד היה (אביטל שם אשת דוד). משמעי אחי דוד - לא מורע המלוכה. פסקו לו - קצנו לו. י"ב שנה - מן האירוסין עד הנשואין. רעת קונך - הקביה. חבאמו ותשעמו וני - שיבואו לארץ ואחיב יבנו לו מקדש, ולבסוף אמר ועשו לי מקדש - במדבר. הלך וישב י"ב שנה - אהר החתונה. שמרה - הסתינה, חתנה. וזונתו - שאינה לבנים.

בא אמר רב שמואל בר יצחק: כשפתח ריש לקיש בסוטה אמר קד: אין מונוין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו. שנאמר: כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים¹. אמר רבה בר בר חנה. אמר ר' יוחנן: וקשים לזונם כקריעת יסכופ, שנאמר: אלהים מושיב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות². איני והלא אמר רב יהודה אמר רב: ארבעים יום קדם יצירת הולד בת־קול יוצאת ואומרת: בת פלוני לפלוני. בית פלוני לפלוני. שדה פלוני לפלוני? – לא קשא: זה בוז ראשון, זה בוז שני. (סוטה ב.).

בב מטרונה אחת שאלה את־ר' יוסי בן חלפתא. אמרה לו: לכמה ימים כרא הקדוש־ברוך־הוא את־עולמו? אמר לה: לששת ימים. אמרה לו: ומאותה שעה ועד עכשו מהו עושה? אמר לה: הקדוש־ברוך־הוא יושב ומונז וזונז: כחו של פלוני לפלוני. אמרה לו: וזהו אמנותו? אף אני יכלה לעשות כן. כמה עבדים וכמה שפחות יש־לי. ובשעה קלה אחת אני יכלה לזונם. אמר לה: אם קלה היא בעיניך קשה היא לפני הקדוש־ברוך־הוא כקריעת יסכופ, הניחה ר' יוסי בן חלפתא והלך לו. מה עשתה? נטלה אלה עבדים ואלה שפחות והעמידה אותם שורות־שורות ואמרה: פלוני ישא פלונית ופלונית תנשא לפלוני, וזונה אותם כלילה אחד. למחר באו לפניו – זה ראשו פצוץ, זה עינו שמוטה, זה ורועו פרוקה, זה רגלו שבורה. אמרה להם: מה לכם? זה אמר: איני רוצה בזה. וזו אמרה: איני רוצה בזה. מיד שלחה והביאה לר' יוסי בן חלפתא. אמרה לו: רבי, אמת היא תורתכם, נאה ומשכחת היא. כל מה שאמרת יפה אמרת! (בב סו: ויקר ח, במד ב.).

בג רבא שמע לאדם אחד שבקש רחמים ואמר: תודמן לי פלונית. אמר לו: לא תבקש רחמים קד, אם ראויה לך – לא תלך ממך, ואם לא – כפרת בך. אחר־כך שמע שאמר: או הוא ימות לפניו או היא תמות לפניו. אמר לו: לא אמרתי לך שלא תתפלל על הדבר קד? (מ"ק יח:).

בד אמר רב משום ר' ראובן אצטרובילי: מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים – מי אשה לאיש. מן התורה. שנאמר: "יניען לבן ובחואל ויאמרו מי יצא הדבר"³. מן הנביאים. שנאמר: "ואביו ואמו לא ידעו כי מי היא"⁴. מן הכתובים. שנאמר: "בית והן נחלת אבות ומי אשה משכלת"⁵. (שם).

כה אין זוננו של איש אלא מן הקדוש־ברוך־הוא: יש שהוא הולך אצל זוננו ויש שזוננו בא אצלו. (בב סח:).

כו מעשה בשלמה המלך שהיתה לו בת יפיפה אין במיתה בכל־ארץ־ישראל. הפיט במזלות מי בן־זונה ומי ישאנה. וראה שהוא עני אחד ואין בישראל עני כמותו. מה עשה? בנה מגדל גבוה בים והיה מקיפו מכל רוחותיו מסכים. נטל ושלמהו בתו ונתן אותה באותו

¹ תהלים קכ"ה, ג. ² סס ס"ח, ו. ³ בראשית כ"ד, ג. ⁴ שופטים י"ד, ז. ⁵ משלי י"ט, יד.

(ג) מושיב יחידים ביתה וגו' – כשהוא מוונז יחידים לבית אחד דומה כמוציא אסירים וגו', כלו' כיציאת מצרים. איני וגו' – וכי כך הדבר, הרי הזיווג לא לפי מעשיו של אדם אלא עפ"י בת־קול קודם יצירתו כשאין מעשיו ידועים. בוז ראשון – לפי המזל. בוז שני – לפי מעשיו. (כ) מטרונה – נבירה רומית. (ג) שבקש רחמים – על אשה. כפרת בה – שהרי אתה מתפלל בנגד רצונו. אחר כך – לאחר שנשא את האשה שבקש. או הוא ימות לפניו – שהיתה אשה רעה.

מנדל הנבואה, נעמה שבעים קריכים מוקני ישראל. ובמנדל לא עשה פתח, שלא יכנס אדם בו, ונתן בו צידה הרבה. אמר: אראה פעל השם ומעשיו. לַיָּמִים הָיָה אוֹתוֹ עָנִי, שְׂרֹא בְּיוֹנֵהוּ, יוֹצֵא בְּדֶרֶךְ בְּלִילָה, וְהָיָה עָרוֹם וְיָחֵף, רָעֵב וְצָמָא, רָאָה נִכְלָח שׂוֹר מִשְׁלַכְתּוֹ בְּשֶׁרֶה, נִכְנָס בָּהּ בֵּין צִלְעוֹתֶיהָ לְהַפִּיץ צִנְחוֹ, וּבִשְׁעָה שֶׁשָּׁן שָׁם כָּא עוֹף קָדוֹל וְנִטְל אוֹתָהּ הַנִּכְלָה וְנִשְׁאַה עַל גַּן אוֹתוֹ מִנְדֵּל עַל חֹדֶר הַבְּחִירָה, וְשָׁם הָיָה הַעוֹף אוֹכֵל אֶת־בֶּשֶׂר הַנִּכְלָה; וְיָשָׁב שָׁם וְהָעֵינִי עַל הַגֶּגֶץ, כִּשֶּׁה־אֵיר הַשָּׁחַר יֵצֵאֵה הַבְּחִירָה מִחֲדָרָה לְלִכְתּוֹ הַגֶּגֶץ, כַּמִּנְהִגָּה בְּכָל־יוֹם, וְרָאִתָּה אוֹתוֹ בְּחֹזֶר, אָמְרָה לוֹ: מִי אַתָּה וּמִי הַבִּיאָךָ לְכָאן? אָמַר לָהּ: יְהוָה אֱנִי מִבְּנֵי עַבְדּוֹ, וְעוֹף הַבִּיאֵנִי לְכָאן, מָה עָשִׂיתָ? לְקַחְתִּי וְהַבִּיאֵתִי לְחֲדָרָה, וְהִלְכִישׁוּהוּ וְהִרְחִיצוּהוּ וְסָבְרוּ וְנִתְּיָפָה מָאָד עַד שָׁאִין כְּמוֹתוֹ בְּכָל־נְכוֹל יִשְׂרָאֵל, וְאֶהְיֶה הַבְּחִירָה בְּלִבָּהּ וּבְנַפְשָׁהּ, וְהָיָה הַבְּחִירָה חֲרִיף וּמִפְּלָפֶל וּמִמְלַח וְסוֹפֵר, יוֹם אַחֵר אָמְרָה לוֹ: רּוֹצֵה אַתָּה לְקַדְּשֵׁנִי? אָמַר לָהּ: הֲלֹאִי מָה עָשִׂיתָ? הֲקִיץ דָּם וְקָתַב לָהּ כְּתָבָהּ וּמָה־רַחֲמֵי, וְקִדְּשָׁהּ וְאָמַר: עַד יֵי הַיּוֹם וְעַד־יָמִים מִיכָאֵל וְגַבְרִיאֵל, נִתְּעַבְּרָה כִּמְנָה, כִּשְׂרָאוֹ אוֹתָהּ הַזִּקְנִים מִעֲבָרָתָה, אָמְרוּ לָהּ: כַּמִּדְמָה לָנוּ שָׂאתָ מִעֲבָרָתָה, אָמְרָה לָהֶם: הֵן, אָמְרוּ לָהּ: וּמִמִּי נִתְּעַבְּרָתָ? אָמְרָה לָהֶם: מָה לָּכֶם לְרַעֲחֹ? נִפְּלוּ פָנֵי הַזִּקְנִים, שֶׁהָיוּ מִתְּרַאֲמִים מִשְׁלָמָה הַמֶּלֶךְ, וְשָׁלְחוּ אֵלָיו לְבוֹא אֵלֵיהֶם, נִכְנָס שְׁלָמָה בְּסַפִּינָהּ וּבָא אֵלֵיהֶם, וְאָמְרוּ לוֹ: אֲרוֹנֵנוּ הַמֶּלֶךְ, כִּךְ הִדְבַּר, וְאֵל יָשִׁים אֲרוֹנֵנוּ בְּעֶבְרֵי עוֹן, כִּשְׁשֹׁמֶע שְׁלָמָה קָרָא לְבִתּוֹ וְשָׁאֵל לָהּ עַל הַדְּבַר, אָמְרָה לוֹ: בְּחֹזֶר אַחֵר הַבִּיא לִי הַקְּדוֹשׁ־קְדוּדָה־הַזֶּה וְטוֹב, תִּלְמִידִי וְסוֹפֵר, וְקִדְּשֵׁנִי, קָרָאֵה לְבְּחֹזֶר וּבָא לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וְהִרְאָה לוֹ הַכְּתָבָה שֶׁכָּתַב לְבִתּוֹ, וְשָׁאֵל לוֹ הַמֶּלֶךְ עַל אָבִיו וְאָמַר וְעַל מִשְׁפַּחְתּוֹ וּמֵאִיזוֹ עִיר הוּא, וְהָבִין מִתּוֹךְ דְּבָרָיו שֶׁהוּא אוֹתוֹ שְׂרָאָה בְּמוֹל, וְשִׁמַּח שְׂמַחָה נְדוּלָה וְאָמַר: בְּרוּךְ הַמָּקוֹם שְׁנוֹתָן [אַשְׁרֵה] לְאִישׁ, (מְנוֹא תְּהִי־ק).

כז **אָמַר רַב פֶּסָא: קָפוּץ וְכֵן אֲרַעֵא: מֵתוֹן נִסְבֵּי אֶתְתָא, נִחַח דְּרַגָּא נִסְבֵּי אֶתְתָא: סָק דְּרַגָּא בְּחֵר שׁוֹשְׁבֵינָא (מֵהָרַר וְקִנְיָה קִרְקַע, הָיָה מֵתוֹן וְשָׂא אִשָּׁה, רַד מַעְלָה וְשָׂא אִשָּׁה: עֲלָה מַעְלָה וּבְרוּר שׁוֹשְׁבִין), (יבמ' סג).**

כח **אָמַר ר' אֶלְעָזָר: לְעוֹלָם יִדְבַק אָדָם בְּטוֹבִים, שְׁהָרִי מִשָּׁה, שֶׁנִּשְׂא בְּתִיתָרוֹ, יֵצֵא מִמֶּנּוּ יְהִנָּתֵן: אֲרִין, שֶׁנִּשְׂא בֵּת עֲמִינְדָב, יֵצֵא מִמֶּנּוּ פִּינָחִס, (בִּק־קס:).**

כט **אָמַר רַבָּא: הַנוֹשֵׂא אִשָּׁה צָרִיד שִׁיבְדֵק בְּאַחִיָּה, שְׁנֵאמַר: "וַיִּקַּח אֶהֱרָן אֶת־אִשְׁתּוֹ שֶׁבֶת עֲמִינְדָב אִחֹת נַחֲשׁוֹן"¹ — מִמִּשְׁמַע שְׁנֵאמַר: "בֵּת עֲמִינְדָב" — אִינִי יוֹדֵעַ שְׁאִחֹת נַחֲשׁוֹן הָיָא מִהַ תִּלְמִיד לִמֵּר, "אִחֹת נַחֲשׁוֹן"? — מִכָּאן, שֶׁהַנוֹשֵׂא אִשָּׁה צָרִיד שִׁיבְדֵק בְּאַחִיָּה, שָׁנִי: רַב בָּנִים דּוֹמִים לְאַחֵי הָאָם, (שם קי:).**

אִיזְדַּר עֲשִׂיר? אָמַר ר' עֲקִיבָא: כָּל־שִׁישְׁלוֹ אִשָּׁה נָאָה בְּמַעֲשִׂים, (שבת כה:).

¹ סוֹנוֹת ו', כג.

כו) לַהֲפִיץ צִנְחוֹ — לְהוֹצִיא צִנְחוֹ, לְהַחֲמִס, וּמִפּוֹלְפֶל וּמִמְלַח — כְּלוּי בַּעַל שְׂכַל חֲרִיף וּחֲכָם, הֲקִיץ דָּם — הוֹצִיא דָם מִתּוֹךְ גִּיד, כז) נִחַח דְּרַגָּא וְגו' — כְּלוּי לְעוֹלָם יִשָּׂא אִשָּׁה פְחוּתָה מִמֶּנּוּ מַעְלָה אֶתֶּת בִּיחוּס, שְׂאֵל תַּחֲנֹאֵה עָלָיו, אֲבָל שׁוֹשְׁבִין וְחֹזֶר וְיָבֹרֵר לוֹ מִי שְׂגוֹדֵל מִמֶּנּוּ בִּיחוּס, כח) יִדְבַק אָדָם בְּטוֹבִים — יִשָּׂא אִשָּׁה מִמִּשְׁפַּחַת הַגּוֹנָה, יְהִנָּתֵן — שֶׁנַּעֲשֶׂה כֵּהֵן לִפְסֵל מִיכָּה.

- לא אומרים הבריות: רחלה אחר רחלה הולכת, כמעשה האם כך מעשה הבת. (כת' סג).
- לב הנושא אשה הונת לו – אליהו נשקו והקדוש-ברוך-הוא איהבו. (ד"א א).
- לג אמר רבה בר רב אדא אמר רב: כל-הנושא אשה לשם ממון הויס לו בנים שאינם מהגנים, שנאמר: "כִּי בָנוּ – כִּי בָנוּ יָלְדוּ"¹. ושם תאמר ממון פלט. תלמוד לומר: יעלה יאכלם חדש את-חלקיהם¹. מה משמע? אמר רב נחמן בר יצחק: חדש נכנס וחדש יצא וממנום אבר.
- לד ואמר רבה בר רב אדא – ויש אומרים: אמר רב סלא אמר רב המנוא – כל-הנושא אשה שאינה הונת לו אליהו כופתו והקדוש-ברוך-הוא רוצעו. ושנו: על כלם אליהו כותב והקדוש-ברוך-הוא חותם: אוי לו שפוסל את-זרעו ופוגם את-משפחתו (קיר' ע).
- לה היה ר' מאיר אומר: כל-הנושא אשה שאינה הונת לו עובר משום חמשה לאוין: "לא תקם ולא תטר"², "לא תשנא את-אחיו"³, "ואהבת לרעך כמוך"², "וחי אחיו עמך"⁴, ולא עוד אלא שמבטל פריה-ורביה מן העולם. (חוספ' סוטה ה).
- לה שנו רבותינו: לעולם ימכר אדם כל-מה שישליו וישא בת תלמיד-חכם, שאם מת או נולה – מבטח לו שבניו תלמיד-חכמים: ואל ישא בת עס-הארץ, שאם מת או נולה – בניו עס-הארץ.
- לז שנו רבותינו: לעולם ימכר אדם כל-מה שישליו וישא בת תלמיד-חכם וישא בתו לתלמיד-חכם: משל לענבי-הגפן בענבי-הגפן – דבר נאה ומתקבל, ולא ישא בת עס-הארץ: משל לענבי-הגפן בענבי-הסנה – דבר כעור ואינו מתקבל.
- לח שנו רבותינו: לעולם ימכר אדם כל-מה שישליו וישא בת תלמיד-חכם. לא מצא בת תלמיד-חכם – ישא בת גרולי-הדור: לא מצא בת גרולי-הדור – ישא בת ראשי-כנסיות: לא מצא בת ראשי-כנסיות – ישא בת גבאי-צדקה: לא מצא בת גבאי-צדקה – ישא בת מלמדי-תניקות. ולא ישא בת עס-הארץ, מפני שהם שקץ ונשוחיהם שרץ. ועל בנותיהם הוא אומר: "ארור שכב עם כל-בהמה"⁵. (פסח' מס' י).
- לח ויהושע היה לבוש בגדים צואים⁶ – וכי דרכו של יהושע ללבוש בגדים צואים? אלא מלמד שהיו בניו נושאים נשים שאינן הגונות לכהנה ולא מכה בהם. (סנה' צג).
- לז שנו רבותינו: נאמן התינוק לומר: כך אמר לי אבא: משפחה זו כשרה ומשפחה זו פסולה. ושאלנו בקצצה של בת פלוני לפלוני.
- לח כיצד קצצה? אחר מן האחים שנשא אשה שאינה הונת לו. באין בני משפחה. ומביאין חבית מלאה קליות ואגוזים ושוכרין אותה לפני התינוקות באמצע הרחבה ואומרים: "אחינו בית ישראל, שמעו! אחינו פלוני נשא אשה שאינה הונת לו, ומתיראים אנו שמא

¹ הוסיף ה"ז. ² ויקרא י"ט. ³ שם ס"ז. ⁴ שם כ"ה. לו. ⁵ דברים כ"ז, כח. ⁶ זכריה ב', ג.

(ג) לשם ממון – שהיא מכניסה לו, ממון פלט – שימלט כספו בידו, כופתו – אוסרו, רוצעו – מלקהו ברצועה, לר' וחי אחיו עמך – מפני שהוא שונא אותה ומצעה. (ה) בענבי הגפן – שמריכים אותם בענבי הגפן, ענבי הסנה – ענבי בר, כעור – מנונה. (ז) משפחה זו כשרה – שאין בה חערוכות של פסול, בקצצה – מפורש להלן, קליות – שכלים קלויים באש הרחבה – הרחוב, דונמא – אות ומופת לזכוון, נקצץ – נכרת.

יתעַרְב וְרָעוּ בְּזַרְעֵנוּ, בָּאוּ וְקָחוּ לָכֶם דְּגָמָא לְדוֹרוֹת, שֶׁלֹּא יִתְעַרְב וְרָעוּ בְּזַרְעֵנוּ – וְהִתְיַנּוּקוֹת מְלָקָטִים וְאוֹמְרִים: נִקְצֵץ פְּלוֹנִי מִמִּשְׁפַּחְתּוֹ!

וּבִשְׂעָה שֶׁהוּא מְעַרְשָׁה, הֵיוּ עוֹשִׂים בֶּן וְאוֹמְרִים: חֹזֵר פְּלוֹנִי לְמִשְׁפַּחְתּוֹ!

(כח' כח: ירוש' קיד' פ"א, ה"ה).

לח שְׁנִינוּ: „וְקִרְאֵי לוֹ זִקְנֵי עִירוֹ וְדִבְרוּ אֵלָיו”¹ – מְלַמֵּד שֶׁמִּשְׁיָאִין לוֹ עֲצָה הַהוֹנֵגֶת לוֹ, שֶׁאִם הִנֵּה הוּא יֵלֵךְ וְהִיא זִמְנָה, הוּא זָקֵן וְהִיא יְלָדָה, אוֹמְרִין לוֹ: מָה לָּךְ אֲצִל יְלָדָה? מָה לָּךְ אֲצִל זִמְנָה? כִּלְדָּךְ אֲצִל שְׁכֻמוֹתֶךָ וְאֵל תִּכְנִים קִטְטָה לְחוּד בִּיתְךָ. (יבמ' קא:4)

לט אָמַר רִישׁ-לִקְוִשׁ: „גְּבוּהָ לֹא יֵשֵׁא גְבוּהִית, שְׂמָא יֵצֵא מִהֶם תְּרִין: גִּנֶּם לֹא יֵשֵׁא גִנֶּסֶת, שְׂמָא יֵצֵא מִהֶם אֲצִבְעֵי: לָכֵן לֹא יֵשֵׁא לְבָנָה, שְׂמָא יֵצֵא מִהֶם בּוֹהֵק: שָׁחַר לֹא יֵשֵׁא שְׁתָּרָה, שְׂמָא יֵצֵא מִהֶם טְפִיחָה. (נב' מה:).

מ אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב: אָסוּר לֵאדָם שִׁקְדָּשׁ אֶת־הָאִשָּׁה עַד שִׁירָאָנָה. (קיד' מא:4).
מא „עֵינֶיךָ יוֹנִים”² – כֵּלָה כָּל-זֶמֶן שֶׁעֵינֶיךָ יָפּוֹת אֵין כְּלִינּוּפָה צְרִיכָה בְּדִיקָה: עֵינֶיךָ מְרוּטוֹת – כְּלִינּוּפָה צְרִיכָה בְּדִיקָה. (תענ' כד:).

מב אָסוּר לֵאדָם שִׁקְדָּשׁ אֶת־בֵּיתוֹ כְּשֶׁהוּא קָמָנָה, עַד שֶׁתִּגְדִּיל וְתֵאמַר: בְּפִלוֹנִי אֲנִי רוֹצֶה. (קיד' מא:).

מג הַמִּשְׁיָא בְּנֵיו וּבְנֹתָיו סָמוּךְ לִפְרָקָם – עָלָיו הַכְּתוּב אוֹמֵר: „וַיִּדְעַתְּ כִּי שְׁלוֹם אֶהְיֶה”³. (יבמ' סב:).

מד בְּתֶךְ בְּנָה – שֶׁתָּרַר עֲבָדָךְ וְתֵן לָהּ. (פס' קיג:).

מה אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב: הַמִּשְׁיָא אֶת־בֵּיתוֹ לִזְקֵן וְהַמִּשְׁיָא אִשָּׁה לְבִנּוֹ קָטָן. – עָלָיו הַכְּתוּב אוֹמֵר „לִמְעַן סְפוֹת הָרָוָה אֶת־הַצִּמָּאָה לֹא יֵאָבֶה יְיָ סֵלַח לוֹ”⁴. (סנה' עו:).

מו „אֵל תַּחֲלִל אֶת־בְּתֶךְ לְהוֹנוֹתָה”⁵ – ר' אֲלִיעֶזֶר אוֹמֵר: זֶה הַמִּשְׁיָא בֵּיתוֹ לִזְקֵן. ר' עֲקִיבָא אוֹמֵר: זֶה הַמִּשְׁרָה בֵּיתוֹ בּוֹנֶרֶת. (שם:).

מז שְׁנִינוּ, הִנֵּה ר' מֵאִיר אוֹמֵר: כָּל־הַמִּשְׁיָא בֵּיתוֹ לְעַם־הָאָרֶץ, כִּאֲלוֹ כּוֹפֶתָה וּמִנִּיחָה לִפְנֵי אָרִי, מָה אָרִי דּוֹרֵם וְאוֹכֵל וְאֵין לוֹ בִּשְׁת־פָּנִים, אָף עַם־הָאָרֶץ מְכָה וְכָא עָלֶיהָ וְאֵין לוֹ בִּשְׁת־פָּנִים. (פס' מט:).

מח מַעֲשֶׂה בְּאִשָּׁה אַחַת שֶׁנִּשְׁאָח לְחֶבֶר וְהִיתָה קוֹשֶׁרֶת לוֹ תַּפְלִין עַל יָדָיו: נִשְׂאָת לְמוֹכֶם וְהִיתָה קוֹשֶׁרֶת לוֹ קֶשְׁרֵי מוֹכֶם עַל יָדָיו. (ע"ז לט:).

מט מַעֲשֶׂה בְּרִיכָה אַחַת שֶׁהִיא אֲבִיָּה חֶבֶר לַעֲי, וְהִיוּ אוֹכְלִים וְשׁוֹתִים וּמִיִּשְׁבִּים אֶת־

¹ דברים כ"ה, ט. ² ס"ד ה"ס, טו. ³ ח"ז ס', כד. ⁴ דברים כ"ט, יט. ⁵ ויקרא י"ט, כט.

(לח) ילד – צעיר. כלך – לך לך. תורן – כלו' בן גבוה ביותר. גנס – קצר קומה. אצבעי – קמן כאצבע. בוהק – לבן ביותר. טפיח – שחור ביותר. מא) אין כל נופה צריכה בדיקה – שודאי כל גופת יפה. מרוטות – חולניות ודולפות. מג) סמוך לפרקם – קרוב לזמן שנעשים ראויים לנשואים. שלום אהלך – שהוא כסות שלא יחטאו בניו. מד) בגרה – הגיעה לפרקה. שתתר – תוצא לחירות. מז) דורם – טורף. מח) לחבר – לתלמיד-חכם. למוכם – גובה סכמ. קשרי מוכם – חותמות לנותני מכס. מט) בריבה – כנערה.

לכם. אמר לו אותו הנזיר לאביה: תנה את-בתך לבני לאשה. ואמר לו: הן. שמעו הריבה! והתרישה בדבר עד שהגיע זמן חפתה. בן שהגיע זמן חפתה עלמה לבן ונפלה ומתה. (תנ"ך יט: ילק"ש בלק כג.)

מעשה בריכה שהיתה הולכת לבית אביה. והיתה יפת-תאר ומקששת כסף וזהב. חשמה בדרך והלכה בלא ישוב. כן שהגיע לחצי היום צמאה ולא היו לה מים. ראתה באר וחבל של דלי תלוי עליה. אחזה בחבל ונשתלשלה וירדה. לאחר ששתתה בקשה לעלות ולא יכלה. היתה בוכה וצוּעָקָת. עבר עליה בחור אחר ושמע קולה. עמד על הבאר והציץ בה. אמר לה: מי את. מבני אדם או מן הרוחות? אמרה לו: מבני אדם אני. אמר לה: מה-שיבד? ספרה לו כל-המעשה. אמר לה: אם אני משלך תנשאי לי? אמרה לו: הן. העלה. בקש לנזק לה מיד. אמרה לו: מאינה עם אתה? אמר לה: מישאל אני ומקרים פלוני אני ובהן. אמרה לו: הקדוש-ברוך-הוא בחר בך וקדשך מכל-ישראל ואתה מבקש לעשות בבהמה בלא כתבה ובלא קדושין. בא אחרי אצל אבי ואמי שהם ממשפחה פלונית. גדולים ומקסים בישראל, ואני מתארסת לך. נתני אמונתם זה לזו וזו לזה. אמרה: מי מעיד? היתה חלדה אחת עוברת בנגדם. אמרה לו: חלדה זו ובור זה ערים בדבר. הלכו כל-אחד לדרך. אותה הריבה עמדה באמונתה, וכל מי שהיה תובעה היתה ממאנת. וכך שהתניקו בה התחילה להרגו עצמה נכפית ומקרעת בגדיה ובגדי כל-מי שהיה נוגע בה. עד שזנעו בני אדם ממנה; והוא, כן שבא לעירו. עבר על אמונתו ונשא אשה אחרת. והוליד שני בנים, אחד נפל לבור ומת, ואחר נשבתו חלדה ומת. אמרה לו אשתו: מה מעשה הוא זה, שבנינו מתים במיתה משונה? אמר לה: כך וכך היה המעשה. נתגרשה ממנו. אמרה לו: לך אצל חלקד שנתן לך הקדוש-ברוך-הוא. הלך ושאל בעירה. אמר לו: נכפית היא. כל-מי שתובעה כך וכך עושה לו. הלך אצל אביה. פרש לו כל-המעשה ואמר לו: אני מקבל כל-ימים שבה. העמיד עליו עדים. בא אצלה. התחילה לעשות במנהגה. ספר-לה מעשה חלדה ובור. אמרה לו: אף אני באמונתי עמדתי. מיד נתשבה דעתה ונשאת לו. ונכו לבנים ולנכסים הרבה. ועליה אמר הכותב: "עני בנאמני ארץ". (תענ' ח, ברש"י וצורף.)

שני רבתינו: כיצד מרקדין לפני הכלה? בית-שמאי אומרים: כלה כמות שהיא; ובית-הלל אומרים: כלה נאה וחסודה. אמרו להם בית-שמאי לבית-הלל: הרי שהיתה חגרת או סומה, אומרים לה: "כלה נאה וחסודה"? — והתורה אמרה: "מדבר שקר תרחק"²! אמרו להם בית-הלל לבית-שמאי: לרבניכם, מי שלקח מקח רע מן השוק, ישבחנו בעיניו או יגנו בעיניו? הני אומרי: ישבחנו בעיניו. מכאן אמרו חכמים: לעולם תהא דעתו של אדם מערבת עם חבריו. אמרו עליו על ר' יהודה בר אלא. שהיה נוטל בד של הכס ומרקד לפני הכלה ואומר: "כלה נאה וחסודה".

¹ ספלים ק"ח, ו. ² סמות כ"ג, ז.

ג) אמונתם — שבעתם. נכפית — חולי נופל. נא) כיצד מרקדין וגו' — כליו כמה משבחין את הכלה בשעת ריקוד לפנייה. כמות שהיא — לפי יופיה וחשיבותה משבחין אותה. וחסודה — חוס של חסד וחן משוך עליה. חגרת או סומה — פסחת או עורת. מקח — קנין. מעורבת עם חבריות — לעשות לאיש ואיש כרצונו.

רב שמואל בר רב יצחק היה מרקד לפני הכלה בשלשה: היה ר' יצרא רואה אותו ומטמין עצמו מפניו; אמר: ראו אותו וקנו, היאך הוא מקלשנו? כשמת היו שלש שעות קולות וברקים בעולם. יצאה בת-קול ואמרה: מת רב שמואל בר רב יצחק נמל חסד! יצאו לנמול לו חסד - הפסיק עמוראש בינו ובין שאר העם (ומקבלים אנו, שאין עמוראש מפסיק אלא לאחד בדור או לשנים בדור). אמר ר' יצרא: הועיל לו שוטו לזקן: ויש אומרים: שוטו לזקן: ויש אומרים: שוטו לזקן. רב אחא היה מרכיב את-הכלה על כתפיו ומרקד.

כשקב רב דימי אמר: קד היו שרים לפני הכלה במערב: "לא כחל ולא שרק ולא פרכוס - ויגלת חן! (כת' טו, יז: ירוש' פאה פ"א, ה"א).

נב שני רבותינו: ממשיכין יין בצנורות לפני חתן וכלה וזרקין לפניהם קליות ואנונים בימות-החמה, אבל לא בימות-הגשמים; אבל לא גלוסקאות לא בימות-החמה ולא בימות-הגשמים. (בר' נ: ע"י).

נג אמרו עליו על אנריפס המלך, שעבר מלפני הכלה - ושבחוהו חכמים. אמרו לו: מה ראית? אמר להם: אני נוטל כתר בכל-יום, וזאת תטול בתרה שעה אחת. (כת' יז: שמח' י).

נד החתן דומה למלך. (פורא טז).

נה הבעל חייב במוזניתה [של אשתו].

שארה... לא יגרע¹ - שנינו: "שארה" - אלו מוזנות. (כת' מו: מז:).

ט המשרה את-אשתו על-ידי שליח לא יפחות לה משני קבים חטים או מארבעה קבים שעורים. אמר ר' יוסי: לא פסק לה שעורים אלא ר' ישמעאל, שהיה סמוך לאדום. ונתן לה חצי קב קטנית וחצי לוג שמן וקב גרונרות או מנה דבלה. ואם אין לו פוסק לעמתן פרות ממקום אחר, ונתן לה מטה, מפך ומחצלת, ונתן לה כפה לראשה ונהגה למתניה ומנעלים ממועד למועד, וכלים של תמשים וזו משנה לשנה. ואין נותנין לה לא חדשים בימות-החמה ולא שחקים בימות-הגשמים, אלא נותן לה כלים של תמשים וזו בימות-הגשמים והיא מתבסקה בכלאותיהן בימות-החמה והשחקים שלה. ונתן לה מטה כסף לצרכה ואוכלת עמו מלילי שבת ללילי שבת. ואם אין נותן לה מטה כסף לצרכה, מעשה נדיה שלה.

¹ שמות כ"ח, י.

בשלשה - בדים, מבישנו - הזקן, שמוזל בכבוד עצמו לפני העם. שוטו - שרביטו, בד של הדם, שמותו - שמתנהג כמשתטה. שיטתו - דרכו ומנהגו. כחל... שרק - מיני צבע ליפוי. פרכוס - קשוח ויפוי, כגון קליעת שער וכדומה. נב) ממשיכין יין בצנורות - משום סימן טוב וברכה. בימות הגשמים - שהם נמאסים בטיט, ואסור לבזות אוכלים. גלוסקאות - לחם סולת. לא בימות החמה וגו' - שנמאסים תמיד בזריקת. נג) שעבר מלפני הכלה - לתת דרך ללוית הכלה, שלא ילך העם אחריו. נו) המשרה וגו' - הזן את אשתו בבית אפטרופוס. לא יפחות לה - כשנוע. שהיה סמוך לאדום - מקום שאוכלין שעורים. גרונרות - תאנים יבשות כשהן מפורדות. דבלה - תאנים דרוסות מחוברות יחד וגמכות כמשקל. מפך - מרכד. כפה - צעיף. וכלים - בגדים, שחקים - בגדים ישינים. בכלאותיהן - בסכותיהן. לצרכה - לשאר צרכים.

ומה היא עושה לו? משקל חמש סלעים שתי ביהודה, שהן עשר סלעים בגליל, או משקל עשר סלעים ערב ביהודה, שהן עשרים סלעים בגליל, ואם היתה מניקה פוחתין לה ממעשה-ידיה ומסיפין לה על מזונותיה, במה דברים אמורים – בעני שבש"אל, אבל במקבד – הכל לפי כבודו. (כת' סד:).

נז ואלו מלאכות שהאשה עושה לבעלה: טוחנת ואופה ומבכסת, מבשלת ומניקה את-בנה, מצעת לו המטה ועושה בצמר, הכניסה לו שפחה אחת – לא טוחנת ולא אופה ולא מבכסת: שתיים – אין מבשלת ואין מניקה את-בנה: שלש – אין מצעת לו המטה ואין עושה בצמר: ארבע – יושבת בקתדרא. ר' אליעזר אומר: אפלו הכניסה לו מאה שפחות בופה לעשות בצמר, שהבשלה מביאה לידי זמה. ר' שמעון בן גמליאל אומר: אף המדיר את-אשתו מלעשות מלאכה יוציא ויתן כתובה, שהבשלה מביאה לידי שעמום. (שם נט:).

נח במערבא, כשנשא אדם אשה אמרו לו קד: "מצא" או "מוצא": "מצא", שנאמר: "מצא אשה מצא טוב"¹: "מוצא", שנאמר: "ומוצא אני מר ממות את-האשה"². (בר' ח:).

נט כתוב בספר בן-סירא: אשה טובה מהנה טובה – בחיק ורא-אלהים תנתן: אשה רעה צרעת לבעלה, אשה יפה אשרי בעלה, מספר ימיו כפלים. (יבמ' סג:).

ס דרש ר' עקיבא: איש ואשה – וכו' שכינה ביניהם, לא וכו' – אש אוכלתם. (טוטה יו:).

סא שנו משמו של ר' מאיר: איש ואשה שכינה ביניהם: יה-י' באיש וה' באשה, וכו' – שכינה ביניהם ומתברכים, לא וכו' – שכינה מסתלקת מביניהם ומדבקות שתי האשות ואש אוכלתם. (לק"ט בראשית).

סב מצאו ר' יוסי לאלהיו, אמר: כתוב, "אעשה לו עזר"³ – במה אשה עוזרתו לאדם? אמר לו: אדם מביא חטין – חטין כוסס? פשתן – פשתן לובש? לא נמצאת מאירה עיניו ומעמידתו על רגליו. (יבמ' סג:).

סג אמר ר' אלעזר: מהו שנאמר: "אעשה לו עזר כנגדו"⁴? – וכה, עוזרתו, לא וכה – כנגדו.

ויוש אומרים: ר' אלעזר הקשד: כתוב, "כנגדו וקוראים: "כנגדו" – וכה, "כנגדו", לא וכה – מנדרתו. (שם).

סד אמר ר' חנינא: "כל-ימי עני רעים"⁵ – זה שיש-לו אשה רעה, וטוב לב משתה תמיד"⁶ – זה שיש-לו אשה טובה. (ביב קמה:).

סה אמר רבא: קשה אשה רעה כיום כגריר.

¹ משלי י"ח, כז. ² קהלת ז', כו. ³ בראשית ז', יח. ⁴ משלי ט"ו, טו.

שתי... ערב – של ארג. (נז) יושבת בקתדרא – בטלה על הכסא. המדיר – מטיל עליה כנדר. (סא) שכינה ביניהם – כמפרש להלן, (סב) כוסס – כל אכילת גרעינים קרויה כסיסה. (סג) כנגדו – משמע שהיא מתנגדת לו. וקוראין כנגדו – בחירק, מלשון נגידה (הכאה בארמית). מנדרתו – מכה אותו.

אשה רעה כיצד? אמר אבני: מקשטת לו שלחן ומקשטת לו פה. רבא אמר: מקשטת לו שלחן ומחזרת לו אחוריה. (יבמ' סג.)

סו מפני אשה רעה הוקנה קופצת על האדם. (תנח' חיי שרה).

סז רב נפטר מר' חי'א. אמר לו: המקום יצילך מדבר הקשה ממך. — וכי יש דבר שקשה ממך? — יצא בדרך ומצא: "ומוצא אני מר ממות אתי האשה"¹. (יבמ' סג.)

סח אמר ר' יהודה: ארבעה עשר דברים קשים זה מזה וכלם מתנאים זה על זה: תרומה קשה-הארץ כובשה; הארץ קשה-ההרים מתנאים עליה; הר קשה-הפרקל שוכרו; פרקל קשה-האש מפעפעתי; אש קשה-המים מכבים אותה; מים קשים-עננים סובלים אותם; עננים קשים-הרוח מפזרתם; רוח קשה-הבתל עומד בו; בתל קשה-אדם סותרו; אדם קשה-צרה מחלחלתו; צרה קשה-הנין משכחה; ניין קשה-שנה מפיתו; שנה קשה-חלי קטלמלה; חלי קשה-מלאך-המות נוטל את-הנפש. ואשה רעה קשה מכלם. (קהיר ז).

סט אמרו משמו של רב: כל חלי ולא חלי-מעום, כל-כאב ולא כאב-לב, כל-מיוש ולא מיוש-ראש, כל-רעה ולא אשה רעה. (שבת יא.)

ע רב היתה אשתו מצערתו. כשאמר לה: עשי לי ערש-עשתה לו פלים; פלים-עשתה לו ערשים. כשהגדיל חי'א בני היה מהפך לה ודברי אביו. אמר רב לבנו: השביחה אקד. אמר לו: אני הוא שהפכתי לה (את-דבריה). אמר לו: זוהי שאמרין הבריות: היוצא מקד מלמדך חכמה. אי-על-פי-כן לא תעשה קד, שנאמר: למדו לשונם דבר-שקד². (יבמ' סג, ע"י)

עא בעור לאיש להיות מהלך אחר האשה. (ב"ר ס).

עב אמר רב: כל-ההלך בעצת אשתו נופל בניהו. שנאמר: רק לא היה כאחאב אשר הסתה אתו איזבל אשתו³. (ביב' נט.)

עג אמר אבמי מהגרוניא משמו של רבא: איש שהנשים הרעו - אין דין ואין דין [עליו]. (ביב' צו.)

עד מעשה בחסיד אחד שהיה נשוי לחסידה אחת ולא העמידו בנים. אמרו: אין אני מעילים להקדוש-ברוך-הוא כלום. עמד ונרשה. הלך זה ונשא רשעה ועשתה אותו רשע; והלכה זו ונשאת לרשע ועשתה אותו צדיק, הני - שהבל מן האשה. (ב"ר יו' ילק"ש בראש' ב.)

עה מצא אשה מצא טוב⁴, וכתוב: "ומוצא אני מר ממות את-האשה"¹ אלא אם היא אשה טובה אין סוף לטובתה ואם היא אשה רעה אין סוף לרעתה. (ש"ס נט.)

¹ קהלת ז', כו. ² ירמיה ע"י, ד. ³ מלכים א' כ"א, כה. ⁴ משלי י"ה, כב.

סה) מקשטת לו שלחן - עורכת לו שלחן. ומקשטת לו פה - כלו' מקללתו. סח) מפעפעתי - מרכבת אותו. סותרו - הורסו. מחלחלתו - מחרידתו ומועזת את גופו. מטלמלה - מטרידה. נוטל את הנפש - ומתבטל החולי. סט) מיוש - הרגשת כאב. ע) ערשים - תבשול של ערשים. היה מהפך לה - כדי שתעשה הוא להיפך והיא כרצון אביו. עכ) בעצת אשתו - הרשעה.

טו אמר רבא: בא וראה כמה טובה אשה טובה וכמה רעה אשה רעה. כמה טובה אשה טובה. שנאמר: ימצא אשה מצא טוב¹ – אם בה הכתוב מדבר, כמה טובה אשה טובה שהכתוב משבח: אם בתורה הכתוב מדבר – כמה טובה אשה טובה שהתורה נמשלה בה. כמה רעה אשה רעה. שנאמר: "ומצא אני מר ממות את-האשה"² – אם בה הכתוב מדבר, כמה רעה אשה רעה שהכתוב מננה; אם בניהגם הכתוב מדבר – כמה רעה אשה רעה שניהגם נמשלה בה. (יבמ' סג:).

טז אמר ר' חלבו: לעולם יהא אדם זהיר ככבוד אשתו. שאין ברכה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא בשביל אשתו. שנאמר: "ולאברהם היטיב בעבורה"³. וזהו שאמר להם רבא לבני מחזיא: כבדו נשותיכם כדי שתתעשרו. (ב"מ נט:).

עח שני רבותינו: האוהב את-אשתו כנפשו והמכבדה יותר מנפשו. והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה, והמשיאם סמוך לפרקם – עליו הכתוב אומר: "ודעת כי שלום אהלך"⁴. (יבמ' סב:).

עט הבריות אומרים: אתהך נוצא – נחין ותלחש לה (אשתך נמוכה – שחה ולחש לה). (ב"מ נט:).

ס אמר רב: לעולם ירא אדם זהיר באונאת אשתו. שמתוך שדמעתי מצויה אינאתה קרובה. (ב"מ נט:).

פא שנינו, ר' שמעון בן אלעזר אומר: יצר, תינוק ואשה תרא שמאל דוחה וימין מקרבת. (סוטה מז:).

פב רב רחומי היה לומד תורה לפני רבא במחזא, והיה רגיל לבוא לביתו בערב יום-כפורים. פעם אחת משכו תלמודו. היתה אשתו מצפה לו: עכשו בא, עכשו בא – ולא בא. חלשה דעתה ונשרה דמעה מעינה. היה יושב על הגג, נשבר הגג תחתיו – ומת. (כת' סב:).

פג ר' חזא היתה אשתו מצערתי, כשהיה מוצא דבר – היה כורכו בסודרו ומביא לה. אמר לו רב: הרי מצערת היא למר? אמר לו: דינו שמנדלות בנינו ומצילות אותנו מן התמא. (יבמ' סג:).

פד חן אשה על בעלה. (סוטה מז:).

פה אמר לו רב לר' חזא: נשים כמה הן וזכות? בהקראת בניהן לבית-הבנסת ובהשנית בעליהן לבית-המדרש. ושימרות לבעליהן עד שהם באים מבית-המדרש. (נר' יז:).

פו שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אכלי לחם העצבים כן יתן לידידו שני⁵ –

¹ "טלי יית, כב. ² קהלס זי, כו. ³ גרלשית י"ב, עז. ⁴ חיוז ה', כד. ⁵ תהלים קכ"ז, ב.

(עו) אם בה – באשה, (עח) לפרקם – לזמן בגרותם. (עט) אתהך נוצא וני – כליו שיעשה אדם את רצון אשתו. (ס) באונאת אשתו – כצער אשתו, שלא יצערנה. שדמעתי מצויה – קלת לבניה. אינאתה קרובה – העונש על צערה ססרה לבוא. (פג) משכו תלמודו – נמשך אחרי למודו, ונשרה – נפלה. (פג) כורכו בסודרו – מעטפו במטפחתו. (פה) בהקראת בניהן וני – בלוי שהן שולחנות את בנייהן לסקרא וכעליהן לסשנה.

אמר ר' יצחק: אלו נשותיהם של תלמידי־יחזקאל, שמגדרות שנה מעניהן בעולם־הזה וזוכות לחיי העולם־הבא. (יומא עז).

פז מעשה בבנו של ר' עקיבא שנשא אשה. מה עשה? כן שהכניסה עמר לו כל־הלילה והיה קורא בתורה. אמר לה: טלי נר והאירי לי. נטלה נר ועמדה לפניו מערב עד בקר. בבקר קרב אצלו ר' עקיבא ואמר לו: בני, "מצא" או "מוצא"? אמר לו: "מצא". (ילק"ש מש' יח).

פח המדיר את־אשתו שלא תשאל ושלא תשאל נפה ובכרה. רחים ותנור — יוציא ויתן כתבה מפני שמשיאה שם רע בשכנותיה: וכן היא שגדרה שלא תשאל ושלא תשאל נפה ובכרה. רחים ותנור, ושלא תארני בנדים נאים לבניו — תצא שלא בכתבה, מפני שמשיאתו שם רע בשכניו. (כת' עב).

פט מעשה באתר שגדר מבת־אחותו הניה והכניסה לבית ר' ישמעאל ויפודה. אמר לו ר' ישמעאל: בני, מוז נדרת? אמר לו: לאו. והתירה ר' ישמעאל. באותה שעה בקה ר' ישמעאל ואמר: בנות ישראל נאות הן, אלא שהעניות מגולתן. שני: שן תותבת היתה לה ועשה לה ר' ישמעאל שן של זהב משלו. בשמת ר' ישמעאל היו בנות ישראל נושאות קינה ואימרות: בנות ישראל, על ר' ישמעאל בכינה! (נדר' סו).

צ מעשה באדם שאמר לאשתו: קונם שאי את נהנית לי עד שתטעימי תבשילך לר' יהודה ולר' שמעון. ר' יהודה טעם: אמר: קל־וחמר, ומה לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה: "שמי שנכתב בקרשה ימחה על הפים המאריים בספק". ואני — על אמת כמה וכמה. ר' שמעון לא טעם: אמר: ימותו כל בני אלמנה ואל יזו שבעון ממקומו: ועוד, כדי שלא יהיו רגילים בנדרים. (סו).

צא מעשה בן שעה לארץ־ישראל ונשא אשה. אמר לה: בשלי לי שתי עדשים. בשלה לו שתי עדשים. בעם עליה. למחר אמר לה: בשלי לי סאה. בשלה לו סאה. אמר לה: הביאי לי שני "בוציני". הביאה לו שני נרות. אמר לה: שכרים בראשו של "בבא". היה יושב בבא בן בוטא על הפתח ועוסק בדיון. שכרתם על ראשו. אמר לה: מה את עושה? אמרה לו: כך צוני בעלי. אמר לה: את עשית רצון בעלך, — המקום יוציא ממך שני בנים כבבא בן בוטא. (סו:).

פז "מצא" או "מוצא" — עיי' לעיל סי' נח. פח) המדיר — נותן עליה נדר, משיב־דיחים ותנור — המטולטלים. יוציא ויתן כתובה — אם היא רוצה להתגרש על כך כופין אותו לגרשה ולשלם את כתובתה. שמשיאה — מטיל ונותן עליה. פט) שן תותבת — שן עשויה שהושיבו במקום השן שנפלה. צ) קונם — לשון נדר. שאי את נהנית לי — שאין את נהנית מסני. שמי שנכתב ונני — במים המאריים שמשקין את הסוטה כוחקין פסוק בתורה, שזכר שם שמו של הקב"ה. בני אלמנה — כלוי ימות הבעל ותהא היא אלמנה ואח"כ ימותו בניה. ולא יזו שבעון ממקומו — לטעום תבשילה. שאין זה לפי כבודו. צא) שתי עדשים — נתכון למסצת עדשים כלשון בני אדם, והיא תפסה את הדברים כשטמם. בשלי לי סאה — כלוי הרבה. בוציני — בלשון ארמית פירושו אבטיחים וגם נרות, והוא נתכון לאבטיחים. בבא — בלשון ארמית פתחי המקום — הקב"ה.

מצעשה באדם שאמר לאשתו: קונים שאי את נהנית לי עד שתראי מום יפה שקדך לב' ושמעאל בר' יוסי. אמר להם: שמא ראשה נאה? אמרו לו: סגלגל. - שמא שערה נאה? - דומה לאניצי פשתן. - שמא עיניה נאות? - מרוטות הן. - שמא אזניה נאות? - כפולות הן. - שמא חטמה נאה? - כלום הוא. - שמא שפתותיה נאות? - עבות הן. - שמא צנארה נאה? - שקוט הוא. - שמא פרסה נאה? - צבה היא. - שמא רגליה נאות? - רחבות בשל אנו. - שמא שמה נאה? - לכלוכית שמה. אמר להם: יפה קורין אותה לכלוכית. שהיא מלכלכת במומים - והתירו. (סו).

מצעשה באשה אחת בצידן, ששהתה עשר שנים עם בעלה ולא ילדה. באו אצל ר' שמעון בן יוחאי והיו רוצים להתפרש זה מזה. אמר להם: תיכסם. בשם שנודונתם זה לזה במאכל ובמשתה כך אין אתם מתפרשים אלא מתוך מאכל ומשתה. הלכו בדרכיו ועשו לעצמם יום-טוב, ועשו סעודה גדולה ושכרתו יותר מדאי. כון שנתעבה דעתו עליו אמר לה: בתי, ראי כל-חפץ טוב שיש-לי בבית וטלי אותו ולכי לבית אביך. מה-עשתה היא? לאחר ששן רמזה לעבדיה ולשפחותיה ואמרה להם: שאוהו במטה וקחו אותו והוליכוהו לבית-אבא. בחצי הלילה נעשר משנתו, כון שפג יינו אמר לה: בתי, היכן אני נתין? אמרה לו: בבית אבא. אמר לה: מה-לי לבית אביך? אמרה לו: ולא כך אמרת לי בערב: כל-חפץ טוב שיש בביתי טלי אותו ולכי לבית אביך? אין חפץ טוב לי בעולם יותר מקך. הלכו להם אצל ר' שמעון בן יוחאי ועמדו והתפלל עליהם ונפקדו. (שהס"ר א).

אמר ר' אלעזר: כל-המגרש אשתו ראשונה אפלו מזבח מוריד עליו דמעות. שנאמר: וזאת שנית תעשו כסות דמעה את-מזבח יי כבי ואנקה מאין עוד פנות אל המנחה ולקחת רצון מידכם. ואמרתם על-מה? על כי יי העיר בינד ובין אשת נעוריד אשר אתה כנדרתה בה והיא חכרתך ואשת בריחך¹. (גיס' ז:).

וזאת שנית תעשו כסות דמעה את-מזבח יי כבי ואנקה מאין עוד פנות אל המנחה... כי שנא שלח אמר יי אליה וישראל² - אמר ר' חני: בשעה שעלו ישראל מן הגולה נתפחמו פני הנשים מן השמש והניחו אותן. והלכו להם ונשאו נשים נכריות. והיו מקיפות את-המזבח ובוכות. הוא שמלאכי אומר: וזאת שנית תעשו - שניה לשטים. אמר הקדוש-ברוך-הוא: מי יקבל מהם - בכי ואנקה - משנולת וחמסת ונטלת יפיה ממנה אתה משלחה! (ב"ר יח).

כי שנא שלח² - ר' יהודה אומר: אם "שנאת - שלח! ר' יוחנן אומר: שנאוי המשלח. (גיס' ז:)

בית-שמאי אומרים: לא יגרש אדם את-אשתו אלא אם-כן מצא בה דבר ערוה.

¹ וילכחי ז', יג, יד. ² סס סס, יג, טז.

(צב) מום - מאום, דבר-מת, כגרגל - עגול. לאניצי פשתן - הכילי פשתן. מרוטות - מאורכות ומרובעות; וי"א: רבות. כפולות - מכופלות, כל' תלויות למטה. בלום - סתום ונפוח. שקוט - קצר, שראשה מונח בין כתפותיה. והתירו - התיר את הנדר, שמצא בה מום יפה. (צג) להתפרש - להפריד עיי גט. שנודונתם - נתחברתם. הלכו בדרכיו - שמעו בעצתו. (צה) נתפחמו - השחירו. והיו מקיפות את המזבח - בשעת הקרבת הקרבנות. מי יקבל מהם דגו - את הקרבנות בשעת כבי ואנקה.

שנאמר: כי מצא בה ערות דבר¹; ובית-הלל אומרים: אפלו הקדיחה תכשילו. שנאמר: כי מצא בה ערות דבר². ר' עקיבא אומר: אפלו מצא אחרת נאה המנה, שנאמר: והיה אם לא תמצא הן בעיניו³. (גיט' צ.)

העוברת על דת יהודית יוצאת שלא ככתבה, ואיזוהי דת יהודית? יוצאת וראשה פרוצ וטנה בשוק ומדברת עם כל-אדם. אבא שאול אומר: אף הממללת וילדיו בפניו. ר' טרפון אומר: אף הקולנית. ואיזוהי קולנית? לכשהיא מדברת בתוך ביתה ושכניה שומעים קולה. (כת' עב.)

שנינו, היה ר' מאיר אומר: כלשם שיש דעות במאכל ובמשתה כך יש דעות בנשים. יש-לך אדם שנכבד נופל לתוך כוסו וזורקו ואינו שומרו. וזו היא מדת פפוס בן-יהודה, שהיה נועל בפני אשתו ויוצא; ויש-לך אדם שנכבד נופל לתוך כוסו וזורקו ושותה, וזו היא מדת כל-אדם, שמדברת עם אחיה וקרוביה ומניחה; ויש לך אדם שנכבד נופל לתוך תמחויו שלו מוצצו ואוכלו, וזו היא מדת אדם רע. שרואה את-אשתו יוצאה וראשה פרוצ וטנה בשוק ופרומה משני צדדיה ורוחצת במקום שבני אדם רוחצין - זו מצנה מן התורה לנרשה, שנאמר: כי מצא בה ערות דבר... ושלחה מביתו¹. ... והלכה והיתה לאיש אחר² - הכתוב קראו אחר, לומר, שאין זה בן-זוגו של ראשון; זה הוציא רשעה מביתו וזה הכניס רשעה לתוך ביתו. וזה השני מוציאה, שנאמר: ושנאה האיש האחרון וכתב לה ספר ברית³, ואם לאי קוברתה, שנאמר: "אי כי ימות האיש האחרון"⁴ - כרוי הוא במיתה שהכניסה לתוך ביתו. (גיט' צ; תוספ' סוטה ה.)

אשה רעה צרעת לבגלה - מה תקנתו? יגרשנה ויתרפא מצרעתו. (יבמ' טג.)
נתנני אדני בידי לא אוכל קום⁴ - אמר רב חסדא. אמר מר עוקבא בר תיא: זו אשה רעה וכתבתה מרבה. (שם.)

אמר רבא: אשה רעה וכתבתה מרבה - צרתה בצדה, שאומרין הבריות: בכתבה ולא בקוץ. (שם.)

אמר ר' יוחנן: כל אדם שמתה אשתו ראשונה כאלו חרב בית-המקדש בקמיו. שנאמר: בן-אדם, הנני לוקח ממך את-מחמד עיניך במנפה... ותמת אשתי בערב⁵. וכתוב: יהנני מחלל את-מקדשי, ואין עוכם מחמד עינים⁶.
אמר ר' אלכסנדראי: כל-אדם שמתה אשתו בקמיו עולם חשך בערו, שנאמר: "אור השד באהלו ונרו עליו ודעד"⁷. ר' יוסי בר' חנינא אומר: פסיעותיו מתקצרות. שנאמר: "יצרו צעדי אוני"⁸. ר' אבהו אומר: עצתו נופלת, שנאמר: "ותשליכנה עצתו"⁸. (סנה' כב.)

אמר רב שמואל בר נחמן: לכל נש תמורה חוץ מאשת-נעורים, שנאמר: "ואשת

1 דברים כ"ד, ח. 2 שם שם, ג. 3 שם שם, ג. 4 כיכה ח, יד. 5 יחזקאל כ"ד, עז-ית. 6 שם שם, כב. 7 חזק' י"ח, ו. 8 שם שם, ז.

צו) הקריחה - שרפה, קלקלה. וטנה בשוק - דרך פריצות היא. וילדיו - הוריו. קולנית - בעלת-קול, צעקנית. צט) דעות במאכל - מדות ומנהגים בעניני אכילה. בנשים - בעניני אישות. וזורקו - את הכוס. מדת פפוס בן יהודה - שהיה מקנא לאשתו הרבה. תמחויו - קערה של מאכל. ופרומה משני צדדיה - בגדה פתוח אצל שני אצילי ידיה. (קב) צרתה בצדה - ישא עליה צרה (אשה שניה). בחברתה ולא בקוץ - כלו' האשה נפגעת יותר מקנאתה בחברתה משהיא נפגעת מן הקוץ. (קג) אור חשך באהלו - בשביל אהלו, זו אשתו.

נעורים כי תמאס¹. שנה לו רב יהודה לרב יצחק בנו: אין אדם מוצא לכתירוה אלא מאשתו ראשונה, שנאמר: "ושמח מאשת נעוריו"². אמר לו: כנון מיו? אמר לו: כנון אפוד. (סם)

קה שנו, אין איש מת אלא לאשתו ואין אשה מתה אלא לבעלה. אין איש מת אלא לאשתו, שנאמר: "נימח אלימלך איש נעמי"³, ואין אשה מתה אלא לבעלה, שנאמר: "נאני בבאי מפרן מתה עלי רחל"⁴. (סנה' כב:).

קי כל-הנותן עיניו באשתו שתמנע ויירשנה – לסוף היא קוברתו. (אדר"נ ב).

קז אמרו בשם רב: מהו שנאמר: "בניד ובנחיד נתנים לעם אתר ועיניד ראות"⁵ – זו אשת-האב. (בר' נז:).

ב. טיבה של אשה

קח נשים עם בפני עצמן הן. (שבת סב:).

קט יובן יי אלהים את הצלע⁶ – התבונן מאין לבראתה. אמר: לא אברא אותה מן הראש – שלא תהא מיקרת ראשה: ולא מן העין – שלא תהא סקרנית: ולא מן האוזן – שלא תהא ציתנית: ולא מן הפה – שלא תהא פטפטנית: ולא מן הלב – שלא תהא קנאנית: ולא מן היד – שלא תהא ממשמשנית: ולא מן הרגל – שלא תהא פרסנית: אלא מן הצלע, ממקום שהיא צנוע באדם. ועל כל-אבר ואבר שהיה בורא בה היה אומר לה: תהי אשה צנועה! ואף-על-פי-כן, ותפרעו כל-עצתי⁷ – שכלן ישרה. (ב"ר יח: תנח').

קי אמרו רבותינו: ארבע מדות נאמרו בנשים: נגרניות, ציתניות, עצלניות וקנאניות. ר' יהודה בר' נחמיה אומר: אף אוסטטניות ודברניות. ר' לוי אומר: אף ננביות ויוצאניות. (ב"ר מה:).

קיא שאלו תלמידיו אתר' דוסתאי בר' ינאי: מפני מה איש מחזר על-אשה ואין אשה מחזרת על איש? – משל לאדם שאברהם לו אברה, מן-מחזר על מיו? בעל-אברה מחזר על אברתו.

– מפני מה האיש מקבל פיוס ואין אשה מקבלת פיוס? – זה ממקום שנברא וזה ממקום שנבראת.

– מפני מה אשה קולה ערב ואין איש קולו ערב? – זה ממקום שנברא וזה ממקום שנבראת. (נדה לא:).

¹ יסעיה ניד, ו, ² תשלי ה', יח, ³ רות ח', ג, ⁴ נחלשים וי"ח, ז, ⁵ דברים כ"ח, זב, ⁶ נחלשים ז', כב, ⁷ תשלי ח', כה.

קה) אשת האב – אשה שניה. קט) מיקרת ראשה – מנחת ראשה, כלוי שלא תהא רוחה נסה, סקרנית – מתאוה לראות הכל, ציתנית – מתאוה לשמוע הכל, פטפטנית – מרבה לספספ ולדבר, קנאנית – בעלת קנאה, ממשמשנית – מתאוה למשמש בידיה הכל, פרסנית – מרבה בהליכה ויציאה, שכולן יש בה-כל החסרונות המנויים למעלה. קי) נגרניות – מרבות באכילה, זוללת, אוסטטניות – רגזניות וקוראות חמס, קיא) שאבר לו אברה – והאשה נבראת מצלעו של אדם, מקבל פיוס – נוח ליצות, זה ממקום שנברא וגו' – הקרקע רכה, אבל העצמות קשות, אשה קולה ערב... ממקום שנבראת – עצם כשמכין עליה קולה נשמע.

ק"ב שאלו את-ר' יהושע: מפני מה האיש יוצא פניו למטה והאשה יוצאת פניה למעלה? אמר להם: האיש מביט למקום ברייתו והאשה מבטת למקום ברייתה.

- ומפני מה האשה צריכה להתפשם ואין האיש צריך להתפשם? אמר להם: אדם נברא מאדמה והאדמה אינה מסרחת לעולם. וחוה נבראת מעצם. משל: אם חניח בשר שלשה ימים בלא מלח מיד הוא מסריח.

- מפני מה האיש נותן להתפתות ואין האשה נותנת להתפתות? אמר להם: אדם נברא מאדמה, וכן שאתה נותן עליה טפה של מים מיד היא נשרית: וחוה נבראת מעצם, ואכלו אתה שורה אותו כמה ימים במים אינו נשרה.

- ומפני מה האיש תובע באשה ואין האשה תובעת באיש? אמר להם: משל למה הדבר דומה? לאחר שאבד אברהם, הוא מבקש אבדתו ואבדתו אינה מבקשתו.

- ומפני מה האיש יוצא ראשו מגולה והאשה ראשה מכסה? אמר להם: לאחר שעבר עברה והוא מתבגש מבני אדם, לפיכך יוצאת וראשה מכסה.

- ומפני מה הן מהלכות אצל המת תחלה? אמר להם: עלי-ידי שגרמו מיתה לעולם, לפיכך הן מהלכות אצל המת תחלה. (ב"ר יו).

ק"ג האשה תובעת בלב והאיש תובע בפה - וזו היא מדה טובה בנשים. (עיר' ק:).

ק"ד עשרה קבין שיחה ורדו לעולם, תשעה גמלו נשים, ואחד בלי-העולם בלו. (קיד' מט:).

קטו הנשים מבקשות להיות יודעות הכל. (ילק"ט אסתר א:).

קסו אשה חשודה לגלות את-הקברה של חברתה, לידע מה היא מבשלת. (טהר' פ"ו, מ"ט).

קצו מרבה נשים מרבה כשפים. (א"ב ב:).

קצח הבשרה שבנשים - בעלת כשפים. (סוף טו:).

ק"ס אין חכמה לאשה אלא בפלג, וכן הוא אומר: "וכל-אשה חכמת לב ביריה טו"¹. (יומא טו:).

קכ נשים דעתן קלה עליהן. (שבת לג:).

קכא הנשים אינן בנות הוראה ואין לסמוך על דבריהן. (במ"ר י:).

קכב רוצה אשה שתהא בבתים מצירים ובגדים מצירים מלאכל עגלים מפטמים. (אס"ר ג:).

קכג ונשקווי² - דברים שהאשה משתוקקת עליהם, - ומה הם? תכשיטים. (כת' סה:).

קכד עושה אשה תכשיטיה במוער.

שני רבותינו: אלו הם תכשיטי נשים; כוחלת ופוקסת ומעבירה סרק על פניה.

¹ שמוס ל"ט, כס. ² חושע ב"י, ז.

(ק"ב) פניו למטה - בשעת לידתו. למקום ברייתו - כלפי הקרקע. למקום ברייתה - כלפי הצלע. להתפתות - להתפייס מעצמו. נשרית - נמפה. הן - הנשים. שגרמו מיתה-חיה אשת אדם הראשון באכילה מעץ הדעת. (קכד) עושה אשה תכשיטיה במוער - מותרת להתקטט ואין בזה משום מלאכה. כוחלת - צונעת בין עיניה. ופוקסת - מתקנת שער. סרק - מין צבע שמארים את הפנים.

אשתו של רב חסדא היתה מתקשטת בפני כלתה. ישב רב הונא בר חיננא לפני רב חסדא ואמר: לא שנו אלא ילדה, אבל זונה לא. אמר לו: האלהים! אפילו אמר ואפילו אמא של אמר, ואפילו עומדת על קברה: שאמרין הבריות: בת שתין כבת שית לקל טבלא דהטא (בת ששים כבת שש - רצה לקול התר). (מורס ט:).

קכה. יען כי נכהו בנות ציון¹ - שהיו מזדקפות ברמחים ומהלכות בגסות-הרוח: ונתלקנה נטויות גרון¹ - כשהיתה אחת מהן לזכשת תכשיטיה היתה מטה מכאן לבאן את-גרונה בשביל להראות את-תכשיטיה: וימשקרות עינים¹ - ר' מני דקיסרין אמר: שהיו מסקרות את-עיניהן בסיקרא ומרמוזות, וביש-לקיש אמר: בקלורית אדמה: "הלוד וטפוף תלכנה"¹ - שהיו מהלכות עקב בצד גורל, וכשהיתה אחת מהן ארבה היתה מביאה שתי קצרות, אחת מכאן ואחת מכאן, כדי שתראה ארבה, וכשהיתה אחת מהן קצרה היתה מביאה שתי קצרות והיתה נותנת בגליליה קרקסין עבים, כדי שתראה ארבה: וברגליהם העכסנה¹ - ר' אבא בר כהנא אמר: שהיתה צרה צורת דרקון במגעליה, ר' יצחק אמר: שהיו מטילות מור נאפרסמין במגעליהן ומהלכות בשנקי ירושלים, וכן שמניעות אצל בחורי ישראל, בועטות בקרקע ומתיוות עליהם ומכניסות בהם נצרה-הרע כארס של עכנא. והיה הקדוש-ברוך-הוא אימר לישעיה: מה אלו עושות קאן? יקומו ויגלו מבאן. והיה ישעיה אומר להן: עשו תשובה עד שלא יבואו עליכן שונאים. אמרו: אם יבואו שונאים עלינו, מה הם יכלים לעשות לנו? דכס רואה ונוטלני, אפרכוס רואה אותי ונוטלני, אסטרטיגוס רואה אותי ומושיבני עמו בקרון. (ויק"ר טז: איכ"ר ד: שבת סב:).

קכו. שנה ר' חזא: אין אשה אלא ליפי: אין אשה אלא לבנים. ושנה ר' חזא: אין אשה אלא לתכשיטי אשה. (כת' נט:).

קכז. ושנה ר' חזא: הרוצה שיעדן את-אשתו - ילבישנה כלי-פשתן: הרוצה שילבין את-בתו - יאכלנה אפרוחים וישקנה חלב סמוך לפרקה. (שם).

קכח. ר' יהושע אומר: רוצה אשה בקב ותפלות מתשעה קבין ופרישות. (סוטה כ:).

קכט. שתי נשים בבית מריבה בבית. (תנח' תצא:).

קל. אין אשה מתקנאת אלא בדרך חברתה. (מג' יג:).

¹ ישעיה ג', טז.

היתה מתקשטת - במועד. לא שנו - שמתרת להתקשט במועד. ילדה - צעירה. אפילו עומרת על קברה - כלו' אפילו כשהיא קרובה למיתה רוצה היא להתקשט. לקל טבלא וגו' - כלו' מתאוה לשמוע דברי זמר. קכה) בגסות הרוח - כגאווה. מסקרות וגו' - צובעות את עיניהן בצבע כחול ומרמוזות לבחורים. בקלורית - במין צבע. עקב בצד גורל - כלו' פסיעות קטנות דרך גאווה. אחת מכאן וגו' - והוא באמצע. קרקסין עבים - נעלים גדולות ונכוחות, כדי להגביה קומתה יותר. צרה צורת דרקון - מציירת תמונת נחש, כדי למשוך את עין העוברים (וורש, תעכסנה' מלשון "עכס"). כארס של עכנא - כרעל של נחש. דוכס... אפרכוס - מיני שרים. איסטרטיגוס - שר מלחמה. בקרון - במרכבה. קבו) סמוך לפרקה - סמוך לבגרותה. קכח) רוצה אשה בקב ותפלות - נוח לה בחיי עניות שיש עמהם תפלות (לצחק עם בעלה). מתשעה קבין ופרישות - בחיי עושר שיש עמהם פרישות.

קלא .וְהִסִּיתֶהוּ לְשֹׂאֵל מֵאֵת אָבִיהָ שֶׁרָה וַתַּצְנַח מֵעַל הַחֲמֹר¹ — מִהוּ .וַתַּצְנַח? אָמַר רַבָּא, אָמַר ר' יִצְחָק: אֲמַרְהָ לוֹ: מַה חֲמֹר זֶה בֶּן שָׂאִין לוֹ מֵאֶקֶל בְּאִבּוֹסוֹ מִיָּד צוּעֵק, כִּד אִשָּׁה בֶּן שָׂאִין לָהּ תְּבוּאָה בְּתוֹךְ בֵּיתָהּ מִיָּד צוּעֵקָתָה. (תמורה טו.)

קלב .כְּתוּב „קִמַּח”² וְכְתוּב „סִלַּת”³ — אָמַר ר' יִצְחָק: מִכָּאן שֶׁהָאִשָּׁה צָרָה עֵינֶיהָ בְּאוֹרְחִים יוֹתֵר מִן הָאִישׁ. (ב"מ פז.)

קלג .וַתֹּאמֶר אֵל אִשָּׁה הִנֵּה נָא יָרַעְתִּי כִּי אִישׁ אֱלֹהִים קָדוֹשׁ הִיא⁴ — אָמַר ר' יוֹסִי בְר' חֲנִינָא: מִכָּאן שֶׁהָאִשָּׁה מִכְּרַת בְּאוֹרְחִים יוֹתֵר מִן הָאִישׁ. קָדוֹשׁ הִיא⁵ — מִהֵיכָן יָרַעָה? — שֶׁלֹּא רָאִתָּה וְכִיב עֵיבָר עַל שְׁלָחָנָהּ. (בר' יז.)

קלד .וַיִּבְּרַךְ יְיָ אֱלֹהִים אֶת־הַצֶּלַע⁶ — מִלְמַד שֶׁנֶּתַן הַקָּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא בִּינָה וְתִרְהָ בְּאִשָּׁה יוֹתֵר מִבְּאִישׁ. (נדה מה:.)

קלה .דִּרְכָּן שֶׁל בְּטַח יִשְׂרָאֵל לֹא קוֹלָנוֹת וְלֹא רָגַל רַמָּה וְלֹא פְרוּצוֹת בְּשָׁחוּק. (תנח' נשא.)

קלו .אֲשֶׁתְּךָ כְּנֶסֶן פָּרִיהַ בִּיָּרְכָתִי בֵּיתְךָ⁷ — אָמַר ר' פִּנְחָס הִבֵּהוּ בֵּר חָמָא: בְּזֶמֶן שֶׁהָיָא צְנוּעָה בְּתוֹךְ הַבַּיִת, בָּשָׂם שְׂמֹנֶכֶת מִכְסֵּר כִּד הָיָא מִכְסֵּרַת עַל בֵּיתָהּ. (שם וישלח.)

קלז .אָמַר רַב נְחֻמִּי: לֹא נָאֵה יְהִירוֹת לְנָשִׁים. שְׁתֵּי נָשִׁים יְהִירוֹת הָיוּ וְשְׂמוֹתֵיהֶן רָעִים: אֶחָת שְׂמָה וְבוֹרְתָא (דְּבוֹרָה) וְאֶחָת שְׂמָה בְּרַבּוּשְׁתָּא (חַלְדָּה); בְּבוֹרְתָא נֹאמַר: „וַתִּשְׁלַח וַתִּקְרָא לְבָרְק”⁸ — וְאֵלֶּי הָיָא לֹא הִלְכָה אֲצֵלוֹ; וּבְרַבּוּשְׁתָּא נֹאמַר: „אָמְרוּ לְאִישׁ אֲשֶׁר שָׁלַח אֲתָכֶם אֵלֶי”⁹ — וְלֹא אָמְרָה: „אָמְרוּ לַמֶּלֶךְ”. (מג' יד:.)

קלח .הִרְכָּה שֶׁל אִשָּׁה לֵהוֹיֹת יוֹשְׁבַת בְּתוֹךְ בֵּיתָהּ וְדָרְבָּי שֶׁל אִישׁ לֵהוֹיֹת יוֹצֵא לְשׁוֹק וְלִמַּד בִּינָה מִבְּנֵי־אָדָם. (ב"ר יח.)

קלט .אֵין דֶּרֶךְ הָאִשָּׁה לֵהוֹיֹת יוֹשְׁבַת בְּטִלָּה. (ירוש' כת' פ"ה ה"ו.)

קמ .אֶתְתָּא בְּהָדִי שׁוּתָא פִּלְקָא (הָאִשָּׁה — עִם הַשִּׁיחָה פִּלְדִּי). (מג' יד:.)

קמא .אֵין דֶּרֶכָה שֶׁל אִשָּׁה לְחֹזֵר עַל בְּתִידִינִים. (גיט' מא:.)

קמב .אֵין אִשָּׁה דֶּרֶכָה לְחֹזֵר עַל הַפְּתִיחִים. (כת' מז:.)

קמג .הַנָּשִׁים רַחֲמָנוּת הֵן. (מג' יד:.)

קמד .יוֹתֵר מִשֶּׁהָאִישׁ רוֹצֵה לְשֹׂא, אִשָּׁה רוֹצֵה לְהִנָּשֵׂא. (יבמ' קיג.)

קמה .טַב לְמִיתָב טַן־דּוּ מִלְמִיתָב אֶרְמָלוֹ. (יבמ' קיח:.)

¹ יחשע ט"ו, יח. ² בראשית י"ח, ו. ³ מלכים ז' ד', ט. ⁴ בראשית ז', כז. ⁵ סהלים קכ"ח, ג.
⁶ סופטים ד', ו. ⁷ מלכים כ"ז, טו.

קלב) קמח... סלת — היא אמרה קמח והוא אמר סולת. קלד) בינה יתרה — דרש „וויבן” לשון בינה. קלה) רגל רמה — הולכת בגאווה. קמ) אתתא בהדי שותא וגו' — האשה מדברת וטווה בפלך בכת"אחת; והכוונה שיודעת להטות את דבורה לטובתה כדרך שהיא מטה את הפלך בטווה. קמה) טוב למיתב טן דו וגו' — טוב לישוב שנים (עם מי שהוא) מלישב אלמנה.

- קמו אמר רב שמואל בר אבניא משמו של רב: אשה נלם היא, ואינה בורחת ברית אלא למי שעשאה כלי, שנאמר: כִּי בַעֲלֶיךָ עֲשִׂיךָ¹. (סנה' כב:)
- קמו ומצאן מנוחה אשה בית אישה² — מכאן שאין לאשה קורת-רוח אלא בבית בעלה. (רו"ר א.)
- קמו ואל אישך תשוקתך³ — מעשה באשה משל בית טברינוס שהיתה נשואה ללסטים והיה בעלה מצעה. שמעו חכמים ובאו אצלה להוכיחה. הוציאה לפניהם מנורה של זהב ונר של חרס על נקה. (ב"ר ט.)
- קמט שאלו תלמידיו את-ר' שמעון בן יוחאי: מפני מה אמרה תורה יולדת מביאה קרבן? אמר להם: בשעה שהיא כורעת לילד קופצת ונשבעת שלא תזנק לבעלה, לפיכך אמרה תורה תביא קרבן.
- קמט ואל אישך תשוקתך⁴ — בשעה שאשה יושבת על המשבר היא אומרת: עוד איני נזקקת לבעלי מעתה. והקדוש-ברוך-הוא אומר לה: תשובי לתשוקתך — תשובי לתשוקת אישך. (נדה לא: ב"ר ט.)
- קנ האשה משתוקקת על בעלה בשעה שניצא לדרך. (יבמ' סב:)
- קנא דשומשמנא גברא כורסיה ביי-חרתא רמו לה: דנפצא גברא תקריניה בספי בבא ותתיב. (שם קיח:)
- קנב אירו בקרי ואתמיה בבוציני (הוא ברלעים ואשתו בקשואים). (מג' יב:)
- קנג חוקה, אין אשה מעזה פניה בפני בעלה. (יבמ' קסו:)
- קנד אשתו כנופז דומה. (מג' צג:)
- קנה אשת חבר ררי היא כחבר. (ע"ז לט:)
- קנו אשת לסטים כלסטים. (ירוש' כת' פ"ב ה"ט.)
- קנו מה שקנתה אשה קנה בעלה. (גיט' עז:)
- קנה דבי ר' אליעזר שנו: ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם⁵ — השנה הכתוב אשה לאיש לכל-דינין שבתורה.
- דבי ר' ישמעאל שנו: איש או אשה כי יעשו מקל חטאת⁶ — השנה הכתוב אשה לאיש לכל-ענינין שבתורה. (ביק טו:)

¹ יטעיה כ"ד, ה. ² רוח חי, ע. ³ צרחשים ג', עז. ⁴ שמוס כ"ח, ח. ⁵ במדבר ה', ו.

קמו) גולם — כלי שלא נגמר. למי שעשאה כלי — כלי לבעלה. קמה) להוכיחה — על שהיא יושבת בכית הלסטים. מנורה של זהב וגוי — רמזה להם שאף אם הבעל גזול היא נשמעת לו. קמט) על המשבר — לילד. קנא) דשומשמנא גברא וגוי — מי שבעלה קטן כגמלה היא נותנת כמאה בין השרות; כלי היא חשובה בעיניה. דנפצא גברא וגוי — מי שבעלה מנפץ צמר תקרא אותו לשבת בפחח הבית; כלי מתגאית בו. קנה) חבר — תלמיד-הכם הנאמן על הטהרה. דרי היא בחבר — אף היא נאמנה על כך.

נ. דברים שבינו לבינה

קנט "מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים וחקמנו"¹ — אמר ר' יוחנן: אלמלי לא נתנה תורה היינו למדים צניעות מחתול, וגול מנמלה, ועריות מיונה, ודרך-ארץ מתרנגול, שמפנים ואחר-כך בועל.

במה מפיסה? אמר רב יהודה אמר רב: כך אימר לה: אקח לך סרביל, שיהא מניע לך עד כרענך; אחר-כך אימר לה: תשמש כרבילתי אם ישלי ואיני לוקח לך. (עיר ק:).

קס "נשא בלעם את-עניו וראא את-ישראל שכן לשבטיו"² — מה ראה? ראה שאין פתחי אהליהם מקונים זה לזה; אמר: ראויים הללו, שתשרה עליהם שכניה. (ב"ב ס:).

קסא אמר רב הונא: ישראל קרושים הם ואין משמשים מטיתיהם ביום. (נדה יז:).

קסב אמר ר' בנימין בר יפת, אמר ר' אלעזר: כל-המקדש את-עצמו בשעת תשמיש היום לו בנים זכרים, שנאמר: "והתקדשתם והייתם קדשים"³, וקמנד לו: "אשה בי תוריע וילדה זכר"⁴. (שבוע יח:).

קסג אמר רב יהודה אמר רב: אנשי ירושלים אנשי שחץ היו. אדם אומר לחברו: במה סעדת היום, בפת עמילה או בפת שאניה עמילה, בנין גרדלי או בנין תרדלי, במסב רחב או במסב קצר, בחבר טוב או בחבר רע? אמר רב חסדא: וכלן לזנות. (שבת סב, סג:).

קסד שאלו את-אמאי-שלום: מפני מה בניך ופיפוס בותר? אמרה להן: אינו מספר עמי לא בתחלת הלילה ולא בסוף הלילה, אלא בחצות הלילה, וכשהוא מספר מנלה טפח ומבססה טפח ודומה עליו כמי שכבאו שד, ואמרתי לו: מה טעם? ואמר לי: כרי שלא אתן את-עניי באשה אחרת — ונמצאו בניי באים לידי ממזרות. (נדר' כ:).

קסה אמרו חכמים: כל-מה שאדם רוצה לעשות באשתו עושה. משל לבשר הבא מבית-הטבח, רצה לאכלו במלח — איכלו, בלי — אוכלו, שלוק — איכלו; וכן דג הבא מבית-הבקר. (שם:).

¹ חיוז ליה, יא. ² צמדנר כ"ה, ב. ³ ויקרא י"א, מד. ⁴ טס י"ב, ב.

קנט) צניעות מחתול — שאינו עושה צרכיו בפני אדם. גול מנמלה — שכל אחת מבינה לחמה ואינה גוזלת מהברתה. עריות מיונה — שמדבק בבת-זוגו, דרך ארץ — תשמיש, שמפיים — כרצה ומפתח את התרנגולת, אקח לך סרביל — שהוא מוריד כנפיו לארץ וסובב אותה, ודומה כמי שמפתח ואומר: אקנה לך מלבוש שיועיל לך עד הרגלים, אחר כך — לאחר מעשה, תשמש כרבילתי — שמוריד ראשו לארץ, וכאלו אומר: תעקר כרבילתי (עטרת-בשר אדומה שבראשו) אם יש לי ממון ואיני רוצה לקנות. קס) שאין פתחי אהליהם גוי — מהמת צניעות. קסג) אנשי שחץ — מנבלי פה בדברי זימה, בפת עמילה — בפת סולת; כנוי לאשה יפה, גרדלי — לכן; כנוי לאשה לבנה, תרדלי-שחור, במסב רחב-בטח רחבה; כלו אשה שמנה, לזנית — לעניני זנות. קסד) אמאי ש וס — אשתו של ר' אליעזר, אינו מספר עמי-לשון נקיה הוא לתשמיש, מנלה טפח-מן הגוף, כמי שכבאו שד — כלו כאלו עושה באונס, באים לידי ממזרות — ע"י ההורר באשה אחרת, קסה) רוצה לעשות באשתו עושה — שנוקק לה בכל הדרכים, שלוק — הלזם ומרותח ברותחי.

קסו לא תבשל בקדרה שבשיל בה חבדך. מה היא? גרושה בחי בעלה, שאמר מר: גרוש שנשא גרושה ארבע דעות במטה. (פס' קיב.)

קסו "ולא תתורו אחרי לבבכם וגו'"¹ — מכאן אמר רבי: אל ישתה אדם בכוס זה ויתן עיניו בכוס אחר. (גד' כז.)

קסח יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר: אל תרבה שיחה עם האשה. באשתו אמרו — קל-יחמר באשת חברו. מכאן אמרו חכמים: כל-זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובוטל מדברי-תורה וסופו יורש ניהנם. (אב' א.)

קסט ב' עקיבא אומר: שחוק וקלות-ראש מרגילים את-האדם לערוה. (שם ג.)

קע אמר ר' יוחנן: אחורי ארי ולא אחורי אשה. אמר רב נחמן: מנות עם-הארץ הנה, שנאמר: "וילך מנות אחרי אשתו"². (בר' סא.)

קעא אמר שמואל: קול באשה ערוה. אמר רב ששת: שער באשה ערוה. (שם בדי.)

קעב אמר ריש-לקיש: לא תאמר שכל-מי שהוא בגופו נקרא נואף, — נואף בעיניו נקרא נואף, שנאמר: יעין נואף³. (ויק' כג.)

קעג אמרו רבותינו: בזמן שהאשה מתוודעת עם בעלה והיא משמשת עמו, ולבה לאיש אחר שראתה בדרך — אין לה נאוף גדול מזה, שנאמר: "האשה המנאפת תחת אישה תקח את-נרים"⁴ — וכי יש אשה שמנאפת תחת אישה? אלא זו היא שפנקה באיש אחר ונתנה עיניה בו, והיא משמשת עם בעלה ולבה עליו. (במ"ר ט: תנח' נשא.)

קעד שני רבותינו: המרצה מעות לאשה מירד ליהודה כדי להסתכל בה — אפלו יש בידו תורה ומעשים-טובים במשה רבנו לא ינקה מדינה של ניהנם, שנאמר: "יד ליד לא ינקה". רע"⁵ — לא ינקה מדינה של ניהנם. (בר' סא.)

קעה "ויצמד ישראל לבעל פעור"⁶ — ר' אלעזר בן שמוע אומר: בשם שאי-אפשר למסמר לפרש מן הדלת בלא עץ, כך אי-אפשר לישראל לפרש מן הפעור בלא נפשות. (ספרי בלק.)

קעו אמר ר' שמלאי: בכל-מקום שאתה מוצא זנות אתה מוצא אנדרלומס;א באה לעולם ודורגת טובים ורעים. ר' יהושע בן לוי אמר: על הכל תקדוש-בדוד-הוא מאריך אפו חוץ מן הנזנות. (ירוש' סוטה פ"א ה"ה; ב"ר כו.)

קעז מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשה אחת והעלה לבו טינא, ובאו ושאלו לרופאים ואמרו: אין לך תקנה עד שתבעל לו. אמרו חכמים: זמות ואל תבעל לו. — תעמר לפניו

¹ צמדכר ט"ה, לט. ² שופטים י"ג, יח. ³ חיוז כ"ד, עו. ⁴ יחזקאל ע"ג, לז. ⁵ משלי י"ח, כח. ⁶ צמדכר כ"ה, ג.

(קסו) גרושה בחי בעלה — שלא תשאנה. ארבע דעות במטה — הוא לבו לאשתו הראשונה והיא לבעלה הראשון. (קסו) אל ישתה וגו' — כלוי שלא יהא אדם מספר עם אשתו ומהרהר באחרת. (קע) אחורי ארי וגו' — כלוי מוטב לילך אחרי ארי מלילך אחרי אשה. מנות עם הארץ היה — שלא ידע שיש איסור בדבר. (קעא) קול באשה — קול זמרה. שער באשה — מנולה. (קעד) המרצה — מונה ומוסר. (קעז) אנדרלומס-א — דבר, מנפה. (קעז) והעלה לבו טינא — מיט; כלוי שכבר עליו לבו וחלה מרוב אהבה.

ערמה. — ימות ואל תעמד לפניו ערמה. — תספר עמו מאחורי הגדר. — ימות ולא תספר עמו מאחורי הגדר.

כל כך למה? רב פפא אמר: משום פנים משפחה. רב אחא בנו של רב איקא אמר: כרי שלא יהו בנות ישראל פרוצות בעריות. (סנה' עה: ע"י).

קעח אין אפטרופוס לעריות. (כת' יג:)

קעט שנו, אפלו חסיד שבחסידים אין ממנין אותו אפטרופוס על עריות. (ירוש' כת' פ"א, ה"ח).

קפ אמר רב אידי: אשה כל-ידינה עליה. (יבמ' קטו.)

קפא שנו, אשה חמת מלא צאה ופיה מלא דם — והכל רצין אחריה. (שבת קנב:).

קפב „נדע אדם עוד וגו'“¹ — נתקף לו תאנה על תאנה. לשעבר אם לא היה רואה לא היה מתאנה. עכשו בין רואה ובין שאינו רואה הוא מתאנה. (ב"ר כג:).

קפג אמר ר' יוחנן: אבר קטן נשלו לאדם — מרעיבו שבע, משביעו רעב. (סנה' נב:).

קפד אמר ר' יצחק: מיזם שחבר בית-המקדש נטלה טעם ביאה ונתנה לעוברי עברה, שנאמר: „מיזם וגוברים ימתקו, ולחם סתרים ינעם“². (סנה' עה:).

קפה מעשה באשה אחת שנודקק לה אדם אחד, ואמרה לו לאיזה מקום תלך. מה עשתה האשה? הלכה ואמרה לאשתה. והלכה אשתה לאותו מקום ונזקק לה. אחר כך (היה) תורה בה ובקש למות. אמרה לו אשתה: מפתך אכלת ובכוסך שתית, אלא מי נרם לך, שאתה נסירות — הני שנה לפני אדם! (במז' ט:).

קפו „ועבר עליו רוח קנאה וקנא את-אשתו“³ — שנו דבי ר' ישמעאל: אין אדם מקנא לאשתו אלא אם בן נכנסה בו רוח. מהי רוח? חכמים אומרים: רוח טמאה; רב אשי אומר: רוח טהרה.

ומסתבר כמי שאומר רוח טהרה, ששינינו: „וקנא את אשתו“ — רשות, דברי ר' ישמעאל: ר' עקיבא אומר: חובה. הא למדנו שהוא רוח טהרה, שאם אתה אומר רוח טמאה, וכי רשות נשלו לאדם או חובה להקנים רוח טמאה בעצמו? (סוטה ג: במ"ר ט:).

קפו ביצר עושה לה [לסוטה]? מוליכה לבית-דין שבאותו מקום... היו מעלין אותה לבית-דין הגדול שבירושלים ומאימין עליה, בדרך שמאימין על ערי-נפשות, ואומרים לה: בתי, הרבה גון עושה, הרבה שחוק עושה, הרבה ילדות עושה, הרבה שכנים הרעים עושים, הרבה קדמוך ונשטפו — עשי לשמו הגדול שנכתב בקדשה, שלא ימחה על הקים. ואומרים

¹ צלחשים ד', כה. ² משלי ע"י, יז. ³ צמדנר ה', יד.

מאחורי הגדר — שתהא גדר מפסקת ביניהם, פנים משפחה — שהיו נושין בדבר. קעח) אין אפטרופוס — ממונה ומפקח, שאין אדם כטוח מיצהיר. קפ) אשה כלי ידינה עליה — אברי האשה וגופה הם כל-ידינה שמגינים עליה. קפב) מרעיבו שבע — כליו יותר שאדם רגיל בתשמיש יותר הוא להוט אחריו. קפה) שנודקק לה — נטפל לה ופתה אותה לזנות. קפו) רוח טהרה — ששונא את הפריצות, ומסתבר — הדעת נותנת, מובן. קפו) לסוטה — אשת איש שנסתרה עם איש אחר ובעלה קנא לה. מוליכה — הבעל. ומאימין עליה — כרי שתודה, שלא ימחה על המים — מפורש להלן.

לפניה דברי אנדה, מעשים שארעו בכתובים הראשונים, ואומרין לפניה דברים, שאינה בדאי לשמעם היא וכל משפחת בית אביה.

בדרך שמאמין עליה שלא תשתה קד מאמין עליה שתשתה; אומרים לה: בתי, אם ברור לך הדבר שטהורה את, עמדי על בך ושת, לפי שאין מים המרים דומים אלא לסם יבש שמנח על בשר חי, אם יש-שם מכה - מתחלל ויורד, אין שם מכה - אינו מזיק כלום.

אם אמרה: טמאה אני - שוברת כתבתה ויוצאת; ואם אמרה: טהורה אני - מעלין אותה לשער-מזרח שעל פתח שער נקטור, ששם משקין את-הסוטים... וכהן איחז בבגדיה. אם נקדעו - נקדעו, ואם נפרמו נפרמו, עד שהוא מגלה את-לבה וסותר את-שערה. ר' יהודה אומר: אם היה לה נאה לא היה מגלהו ואם היה שערה נאה לא היה סותרו, משום פרחי-כהנה. היתה מכסה בלבנים - מכסה בשחרים, אם היו שחרים נאים לה - מפשיטין אותה ומלבישין אותה בגדים מכערים; היו עליה כלי-זהב וקטלאות, נזמים וטבעות - מסלקין ממנה כדי לעולה. ר' יוחנן בן ברוקה אומר: אין מגלין בנות ישראל יותר ממה שכתוב בתורה. סדין של בוע היה פורס בינו לבין העם, כהן פונה לאחוריה ופורעה, כדי לקום מצות פריעה, ואחרי-כך מביא חבל מצרי וקושרו למעלה מרדיה, וכל הרוצה לראות בא לראות. היו מעבדיה ושפחותיה, מפני שלבה גם בהם, וכל הנשים מתרות לראותה, שנאמר: יונסרו כל-הנשים ולא תעשינה כזמתכה¹.

היה מביא את-מנחתה בתוך כפיפה מצרית ונותנה על ידה כדי לינעה. והיה מביא פילי של חרס חדשה ונותן לתוכה חצי לוג מים מן הבכור. נכנס להיכל ופנה לימינו, ומקום היה שם אמה על אמה, וטבלא של שיש וטבעת היתה קבועה בה, בשהוא מגביהה נוטל עפר מתחתיה ונותן, כדי שיראה על פני המים.

בא לו לכתב את-המגלה, נכנס לו לאולם, וטבלא של זהב היתה קבועה בכתלו של היכל, והיא נראית מקאולם. המנה רואה וכותב, לא חסר ולא יתר, ואינו כותב אלא ברין - כתב שיכל להמחות. יוצא ועומד בצד סושה וקורא ודורש ומשמיע בכל-לשון ששומעת, שתהא יודעת על מה היתה שותה.

עד שלא נמחקת המגלה, אמרה: אני שותה - מגלתה נזנית ומנחתה מתפורת על הרשן; נמחקת המגלה ואמרה: טמאה אני - המים נשפכים ומנחתה מתפורת על הרשן; נמחקת המגלה ואמרה: אני שותה - מערערין אותה ומשקין אותה בעל-כרחיה. ר' יהודה אומר: בצבת של ברזל היו פותחין את-פיה, אינה מספקת לשמות עד שפניה מזריקות ועיניה בולטות והיא מתמלאת גידין; והם אומרים: הוציאה, שלא תטמא את-העונה. (סו' א-ג; תוס' שם; ספרי נשא).

¹ יחזקאל כ"ג, זח.

דברים שאינה בדאי וגו' - מעשה ראובן ויהודה שהורו ולא כושו. עמדי על בריך - תתחזקי וכטחי בטהרתך שהמים לא יזיקו לך. מחלחל ויורד - מפעפע ונכנס לתוך הכבה. אינו מועיל כלום - אינו עושה כלום. שוברת כתובתה - נותנת שובר על כתובתה לנבלה. נפרמו - יותר מקריעה. משום פרחי כהונה - שלא יסתכלו בה צעירי הכהנים, וקטלאות - שרשרות, רבידים. שלבה גם בהם - שרגילה בהם ותחבייש להודות כפניהם. מותרות לראותה - כרי שיחזו מוסר. כפיפה מצרית - מין סל, פילי - כוס, וטבלא - לוח, וקורא ודורש - את הדברים האמורים בפרשת סוטה. על הרשן - של הכובת. מערערין - שפיכה לתוך הגרון קרויה ערעור.

קסח מצינו בסוטה, שבמדה שמדדה בה מדרו לה: היא עמדה על פתח ביתה לראות לו, לפיכך כהן מעמידה על שער נקנור ומראה קלוה לכל: היא פרסה לו סוחרים ואים על ראשה, לפיכך כהן נוטל כפה מעל ראשה ומניחה תחת כפות רגליה: היא קשטה לו פניה, לפיכך פניה מוריקות: היא כחלה לו עיניה, לפיכך עיניה בולטות: היא קלעה לו את-שערה, לפיכך כהן סותר את-שערה: היא הראתה לו באצבע, לפיכך צפרניה נושרות: היא חגרה לו בצלצול, לפיכך כהן מביא חבל המצרי וקושר לה למעלה מדדיה: היא פשטה לו את-ירכבה, לפיכך ירכה נופלת: היא קבלתו על כרסה, לפיכך בטנה צבה: היא האכילתו מעדני-עולם, לפיכך קרבנה מאכל בהמה: היא השקתו וין משבח בכוסות משכמים, לפיכך כהן משקה מים המרים במקדה של חרס: היא עשתה כסתר, המקום פרסמה בנלו, (סוטה ח. ט.)

קסט אמרו: מעשה בשתי אחיות שהיו דומות זו לזו והיתה אחת נשואה בעיר אחת ואחת נשואה בעיר אחרת, בקש בעלה של אחת מהן לקנאות לה ולהשקותה מים המרים בירושלים. הלכה לאותה עיר שהיתה אחותה נשואה שם. אמרה לה אחותה: מה ראית לבוא לכאן? אמרה לה: בעלי רוצה להשקות אותי מים המרים ואני ממאה. אמרה לה אחותה: אני הולכת תחתיו ושותה. אמרה לה: לבי נעשי בן, מה עשיתה? לכשה בנדי אחותה והלכה תחתיה ושתתה מים המרים ונמצאת טהורה, חזרה לבית אחותה: יצאה אחותה שונתה לקראתה, חבקי ונשקו זו לזו, בן שנשקו זו לזו, הריחה במים המרים – ומיר מתה. (במ"ר ט, תנח' נשא.)

קז אשה אחת באה אצל רבי, אמרה לו: נאנסתי. אמר לה: ולא ערב לך? אמרה לו: ואם יטבול אדם אצבעו ויתננה לתוך פיד ביום-הכפורים, שקא אינו רע לך, ובסוף אינו ערב לך? וקבלה. (במ"ר ט.)

קזא "מענת לא יוכל לתקן"¹ – אמר ר' שמעון בן מנסאי: נוגב אדם – אפשר שיחזיר נגבתו ויתקן, נזול אדם – אפשר שיחזיר נזלו ויתקן. אינו מענת שאינו יכול לתקן – זה הבא על הערה והוליד ממנה ממזר. (חג' ט.)

קצב "ועין נאף שמרה נשף"² – הנואף הזה יושב ומשמר: אימתי נשף בא? אימתי ערב בא? "לאמר לא תשורני עין"² – לא עין של משה ולא עין של מעלה: "וסתר פנים ישים"² – והוא אינו יודע שיושב בסתרו של עולם, זה הקדוש-ברוך-הוא, צר כל-קטורין שלו בקדמותו, בשביל לפרסמו.

¹ קהלת א', טו. ² חז"ל כ"ד, טו.

קפה) במדה שמדרו וגו' – שדין אותה מדה כנגד מדה. לראית לו – לנואף. פרסה לו סוחרין ואים – נתעטפה בשבילו במטפחות נאות, כפה – מין שבוס שעל הראש. כחלה – צבעה. סותר – הורס ופורע. הראתה לו באצבע – רמזה לו לבוא אצלה. נושרות – נופלות. בצלצול – חגורה דקה. קרבנה מאכל בהמה – מנחת שעורים. במקדה של חרס – כנוס של חרס. קפט) לקנאות לה – מלשון "וקנא את אשתו" (במד' ה', יד). קצ) נאנסתי – אנסו אותי. ולא ערב לך – ואיכא אין זה באונס. קצב) עין של מעלה – של הקב"ה. שיושב בסתרו של עולם וגו' – דורש "וסתר", כלו' יושב סתר. פנים" של נואף. ישים" בהעובר, צר כל קטורין וגו' – יוצר ועושה כל קשרי גופו של הממזר בדמות הנואף. לפרסמו – להודיע מעשיו ברבים.

אמר ר' לוי: משל לחלמידו של יוצר, שנגב ביצת יוצרים ועמד רבו על נגבתו. מה עשה? עמד ועשאו כלי ותלאו בפניו. וכל-כך למה? להודיע שעמד רבו על נגבתו. ר' יהודה בר' סימון בשם ר' לוי בן פרטא ואמר: כתיב, "עור ילדך תשי"¹ — התשתם כחו של יוצר: משל לצייר שהיה יושב וצר איקונין של מלך: משהוא נומרה — באי ואמר לו: נתחלף המלך. מיד תשו ידיו של יוצר, אמר: של מי אצור — של ראשון או של שני? כך כל-ארבעים יום הקדוש-ברוך-הוא עוסק בצורת הילד, ולסוף ארבעים יום היא הולכת ומתחללת עם אחר. מיד רפו ידיו של יוצר, אמר: של מי אצור — של ראשון או של שני? הוי — "עור ילדך תשי".

אמר ר' יצחק: מצינו כל-עוברי עברה הניגב נהנה והניגב מפסיד, הניגל נהנה והניגל מפסיד, ברם כאן שניהם נהנים. מי מפסיד? הקדוש-ברוך-הוא מאבד סמניו. (ויקרא כג, במד' ט).

קצו שאל מלך ערבים את-ר' עקיבא: אני כושי ואשתי כושית וילדה בן לבן-אהרנה, שונתה תחתיו? אמר לו: צורות ביתך שחרות או לבנות? אמר לו: לבנות. אמר לו: כשהיית מתעסק עמה נהנה עיניה בצורות הלבנות וילדה כיוצא בהן, ואם קמה אמה בדבר, למד מצאנו של יעקב אבינו, שמן המקלות היו מתחממות. והנה מלך ערבים לר' עקיבא. (במד' ט).

קצו "ושבתי אני ואראה את-כל-העשקים"² — דניאל חטא פתר מקרא זה בממזרים: והנה דמעת העשקים² — אבותם של אלו עיברי עברות, ועלובים הללו מה אכפת להם? אביו של זה בא על הערוה והולידו — זה מה חטא? ומיד עשקיהם פח² — מיד סנהדרי גדולה של ישראל, שבאה עליהם מבחה של תורה ומרחקתם: "ואין להם מנחם"² — אמר הקדוש-ברוך-הוא: עלי לנחמם, לפי שבעולס-הנה הם פסולים, אכל לעתיד לבוא אמר וכרה: "ראיתי ונהה מנורת זהב בקה"³. (ויקרא לב, קהיר ד).

ד. בנים וגדול בנים

קצה שנו: כל-מי שאין לו בן כאלו הוא מת, כאלו הוא הרום, כאלו מת, שנאמר: הבה לי בנים ואם אין מתי אנכי⁴; כאלו הרום, שנאמר: "אולי אבנה ממנה"⁵ — ואין בונין אלא את-ההרום. (ביר מה).

קצו "ויבא אליו וישעיהו... ויאמר... כי מת אמה ולא תחיה"⁶ — מת אמה בעולם-הנה, ולא תחיה לעולם-הבא. אמר לו (חזקיהו): כל-כך למה? אמר לו: משום שלא עסקת בפריה-והרביה. אמר לו: משום שראה לי ברוח-הקדש, שעתידין לצאת ממני בנים

¹ דברים ל"ג, יב, ² קהלת ד', ח, ³ זכריה ד', ג, ⁴ בראשית ל', ח, ⁵ שם ע"ז, ג, ⁶ מלכים ב' כ, ח.

של יוצר — עושה כלי חרם. ביצת יוצרים — כדור של מיט. התשתם — החלשתם. של יוצר — של הקביה. איקונין — צורה. נתחלף המלך — עמד מלך אחר, ברם — אבל, מאבד סמניו — מפסיד סמים שלו על יצירת ולד ממור. קצו) כושי — שחור, שמן המקלות היו מתחממות — וילדו כמותם. קצו) ועלובים הללו וגו' — הממזרים במה חטאו שנפסלו מלבוא בקהל? ומרחקתם — מלבוא בקהל, והנה מטרת זהב כלה — כלי שכל ישראל יהיו טהורים כזהב.

שאינם מהגנים. אמר לו: מה-לך ולבבשונו של הקדוש-ברוך-הוא? מה שנצטוו צריך היית לעשות, ואלהים הטוב בעיניו יעשה. (בר' י.)

קצו לא נברא העולם אלא לפניה-ורבנה, שנאמר: "לא תהו בראה, לשבת יצרה"¹. (ער' א.)

קצח שנינו, ר' אליעזר אומר: כל-אדם שאינו עוסק בפניה-ורבנה כאלו שופך דמים, שנאמר: "שפך דם האדם באדם דמו יושפך"², וכתוב אחריו: "ואתם פרו ורבו"³. ר' עקיבא אומר: כאלו ממעט הדמות, שנאמר: "כי בצלם אלהים עשה את-האדם"², וכתוב אחריו: "ואתם פרו ורבו". בן-עזאי אומר: כאלו שופך דמים וממעט הדמות, אמר לו ר' אליעזר לבן-עזאי: נאים דברים כשהם יוצאים מפי עושיהם. יש נאה דורש ונאה מקום, נאה מקום ואין נאה דורש, ואתה נאה דורש ואין נאה מקום. אמר לו בן-עזאי: ומה אעשה. שנפשי חשקה בתורה? אפשר לעולם שיתקנם על-ידי אחרים! (יבמ' סג: תוספ' שם.)

קצט שני רבותינו: "ובחתי יאמר שובה יי רבבות אלפי ישראל"⁴ — מלמד שאין השכינה שורה על פחות משני אלפים ושתי רבבות מישראל. הרי שהיו ישראל שני אלפים ושתי רבבות חסר אחד, וזה לא עסק בפניה-ורבנה — לא נמצא זה נורם לשכינה שתסתלק מישראל? (יבמ' סג, סד.)

ר "להיות לך לאלהים ולורעד אחריו"⁵ — בזמן שורעד אחריו שכינה שורה: אין ורעד אחריו — על מי שורה? על העצים ועל האבנים! (שם סד.)

רא "אשר אין חליפות למו ולא יראו אלהים"⁶ — כל-שאנו מניח בן. (ב"ב קטז.)

רב אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: כל-מי שאינו מניח בן לרשו הקדוש-ברוך-הוא מלא עליו עברה, שנאמר: "והעברתם את-נחלתו לבתו"⁷. (ב"ב קטז.)

רג "סומך יי לכל-הנפלים"⁸ — אלו העקריות שהן נופלות בתוך בתיהן, "ונוקף לקל הכפופים"⁸ — כון שתקדוש-ברוך-הוא פוקדן בבנים הן נוקפות. תדע לך, שכן לאה שנואת הבית היתה, וכן שפקדה הקדוש-ברוך-הוא נוקפה. (ביר' עא.)

רד שני רבותינו: נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה — יוציא ויטן כתבה, שמא לא זכה להבנות ממנה. אה-על-פי שאין ראיה לדבר ובר לדבר: "נחמך שרי... את-הגר... מן עשר שנים לשבת אבהם בארץ כנען וחתן אתה לאבהם"⁹. (יבמ' סד.)

רה שנינו, ר' יהושע אומר: נשא אדם אשה בגלדותו ונשא אשה בוקנותו: היו לו בנים בגלדותו והיו לו בנים בוקנותו, שנאמר: "בבקר זרע את-ורעד ולערב אל תנח ירך וגו'"¹⁰. (שם סב.)

1 ישעיה מ"ה, יח. 2 בראשית ע"ו, ו. 3 שם שם, ז. 4 במדבר י"ו, לו. 5 בראשית י"ז, ו. 6 ת"ל: כ"ה, כ. 7 במדבר כ"ז, ח. 8 תהלים קמ"ה, יד. 9 בראשית ע"ז, ג. 10 קהלת י"א, ו.

קצו) שאינם מהגנים — רשעים. לבבשונו — למדותיו. (קצח) ממעט הדמות — של הקבה בעולם, שהאדם נברא בצלמו. ואין נאה מקיים-שבן-עזאי לא נשא אשה. שנפשי חשקה בתורה — ועול אשה מבטל מחלמוד-תורה. קצט) רבבות אלפי — מעוט רבים שנים. שורה — שוכנת. רב) והעברתם — דרש מלשון "עברה". רד) יוציא — וגרשנה וישא אשה אחרת.

רו ר' יהושע בן לוי לא הלך לבית-האכל, אלא לביתו של מי שמת בלא בנים, שנאמר: "בכו בכו לחלד"¹ – ואמר רב יהודה אמר רב: להולד בלא בנים.

דרש ר' פנחס בן חמא: מהו שנאמר: "והרד שמע במצרים כי שכב דוד עם אבתיו וכי מת יואב שר הצבא"² – מפני מה בדרך נאמרה בו שכיבה וביואב נאמרה בו מיתה? דוד שהניח בן נאמרה בו שכיבה, יואב שלא הניח בן נאמרה בו מיתה. (ב"ב קטו.)

רי "ויני בדרך את-אברהם בכל"³ – מה בכל? ר' מאיר אומר: שלא היתה לו בת. ר' יהודה אומר: שהיתה לו בת. (שם טו.)

רז כתוב ובספר בן-סינא: בת לאביה מטמנת-שוא, מפחדה לא יישן בלילה: בקטנותה שמא תהפחה, בנערותה שמא תונה, בנדה שמא לא תנשא, נשאת שמא לא יהיו לה בנים, הדקינה שמא תעשה כשפים. (סנה' ק:.)

רט אמר רב חסדא: בת תחלה סמן יפה לבנים. (ב"ב קמא.)

רי ר' שמעון וברבי ילדה אשתו נקבה, ראהו ר' הוא הגדול, אמר לו: התחיל הקדוש-ברוך-הוא לברכך. אמר לו: מנין לך? אמר לו: הרי נאמר: "ויהי כי תחל האדם לרבו... ובנות ילדו להם"⁴. עלה אצל אביו, אמר לו: שמחך הבבלי? אמר לו: כן וכן אמר לי. אמר לו: אף-על-פי-כן צריך לזון וצריך לחמץ – צריך לזון יותר מן החמץ; צריך לחטים וצריך לשעורים – צריך לחטים יותר מן השעורים. משהאדם משיא את-בתו ומציא יציאותיו הוא אומר לה: לא יהא לך מחזור לכאן. (ב"ר נו.)

ריא ר' שמעון ברבי נולדה לו בת, חלשה דעתו, אמר לו אביו: רביה באה לעולם, אמר לו בריה-קרא: תנחומין של הכל נחמד אביך, ששנינו: אי-אפשר לעולם בלא זכרים ובלא נקבות, אלא אשרי למי שבניו זכרים, אוי לו למי שבניו נקבות. (ב"ב טז.)

ריב שלשה דברים אין אדם רוצה שניצא לו: עשב בקמה וחמץ בביתו ונקבה בבניו – ושלשתם לצורך העולם נבראו. (תנח' חיי שרה.)

ריג מעשה באחד שעשה דיתקי, ואמר: לא יהא בני יודש מאומה משלי עד שיעשה שוטה. הלך ר' יוסי בר יהודה ורבי לשאול לר' יהושע בן קרחה, והציצו מבחוץ וראו אותו מרגיע על ידיו ועל בגדיו ונמי נתון לתוך פיו והוא נמשך אחר בגו. וכן שראו אותו הטמינו עצמם, ואחר-כך נקנסו אצלו ושאלו [על] אותו המעשה. התחיל משחק ואמר להם: תניכם, זה המעשה ששאלתם עכשו הניעני. מכאן: בן שאדם רואה בנים כאלו הוא משתמח. (ש"ט צב, ילק"ש תה"י צב.)

1 ירמיה כ"ג, י. 2 מלכים א' י"ח, כח. 3 בראשית כ"ה, ח. 4 שם י, ח.

(רו) לבית האכל – לנחם אכלים, יואב שלא הניח בן – בגמ' מקשין: ויואב לא הניח בן והכתוב: "בבני יואב וגו'" (עזרא ח', ט); אלא דוד שהניח בן כמותו וגו', יואב שלא הניח בן כמותו וגו'. (רז) שלא היתה לו בת – אלא בנים זכרים, וזהו ברכה. (רח) בנדה – גדלה והגיעה לפרקה. (רט) סימן יפה לבנים – שהבת מטפלת באחיה הקטנים. (רי) ברבי – בן רבי. התחיל הקביה לברכך – שהבת סימן רבייה. לא יהא לך מחזור לכאן – שלא תחזור מבית בעלך לבית אביך. (ריא) רביה באה לעולם – שהבת עומדת לוולדות. (ריג) דיתקי – שטר עושה. מרגיע – מתנענע ומרקד. ונמי – חוט של עשב, הניעני – בא לי.

דיד יאל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרנך¹ - "עצבונך" זה צער גדול בנים, "והרנך" זה צער העבור. (עיר' ק:).

דסו האוכלת בשר ושותה יין היום לה בנים בריאים. האוכלת ביצים היום לה בנים עינים. האוכלת דגים היום לה בנים חזנים. האוכלת כרפס היום לה בנים ויחנים. האוכלת בוסבר היום לה בנים בשרנים. האוכלת אתרוג היום לה בנים ריחנים. בתו של שבור-מלכא אכלה בה אמה אתרוג. היו משלין אותה לפני אביה בראש הבשמים. (כת' ס, סא).

דטו האשה מיניקה את-בנה. נדרה שלא להניק את-בנה - בית-שמאי אומרים: שומטת דר מפיו; בית-הלל אומרים: כופה ומיניקתו. נתגרשה אינו כופה. ואם היה [התינוק] מבירה - נותן לה שקרה וכופה ומיניקתו, מפני הסכנה. אשה וגרושה אחת באה לפני שמואל. אמר לו לרב דימי בר יוסף: לך בדרה. הלך והושיבה בשורה של נשים ונטל את-בנה וחזר עמו עליה. כשהגיע אצלה היה מסתכל בפניה, כבשה את-עיניה. אמר לה: וקפי את-עיניך ועמדי שאי את-בנך. (שם נט, ט).

דיו המגדל נקרא אב ולא המוליד. (שמ"ר מו). דיח "אשרי... עשה צדקה בכל-עמ'² - וכי אפשר לעשות צדקה בכל-עמ? דרשו רבותינו שביבנה (ויש אומרים: ר' אליעזר): זה הן בניו ובנותיו כשרם קטנים: ר' שמואל בר נחמני אמר: זה המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו ומשיאם. (כת' נ).

דיט אמרו משום ר' יוסי בר חנינא: באושא התקינו, שיהא אדם ון את-בניו ואת-בנותיו כשהם קטנים.

כשהיו באים לפני רב יהודה אמר להם: התנין הוליד ועל בני העיר הטיל. כשהיו באים לפני רב חסדא אמר להם: כפו לו מדוכה בריבים ויעמר ויאמר: העורב מבקש בנו ואותו האיש אינו מבקש בנו. כשהיה בא לפני רבא אמר לו: נוח לך שיתפרנסו בניך מן העדרה? (שם מט:).

דכ אמר רב יוסי בר חניני: בכל אדם מתקנא, חוץ מבנו ותלמידו. (סנה' קה:). דכא כלום יש-אב ששונא את-בנו? (שם).

¹ צלחשית ג', טז. ² תהלים קי"ו, ג.

רמז) האוכלת בשר וגוי - בשעת העבור. עינים - בעלי עינים גדולות. חננים - בעלי חן. כרפס - מין ירק. ויחנים - בעלי זיו. בוסבר - גר (קוריאנדר). בשרנים - בעלי בשר. ריחנים - בעלי ריח. שבור מלכא - שמו של מלך פרס. אכלה בה אמה - כשהיתה מעוברת בה. רמז) כופה - מכריחה בכי"ד. התינוק מבירה - ואינו רוצה לינוק מאחרת. נותן לה - הבעל. מפני הסכנה - שמא ימות התינוק מרעב ומגעונועים. באה לפני שמואל - שלא רצתה להניק בנה והביאה לבי"ד. לך בדרה - אם התינוק מכיר בה. כבשה את עיניה - חורידה את עיניה סתתינוק. ריט) באושא התקינו - באספת חכמים בעיר אושא עשו תקנה. כשהיו באים לפני וגו' - כשהובאו לדין אבות שנמנעים מלפרנס את בניהם. התנין - שהוא אכזרי על בניו. כפו לו מדוכה - הפכו לו סכתשת על פיה ויעמוד עליה ויכרוז בריבים על עצמו שהוא אכזרי מן העורב.

- דכב** **קני קנים הרי הם קבנים.** (יבמ' סב:).
- דכג** **אמר ר' יהודה בר אלעאי:** בנות בנים הרי הן קבנים ובני בנות אינם קבנים.
(ב"ר צד:)
- דכד** **אם תשקל לי ולניני ולנכדי¹ – עד כאן רחמי אב על הבן.** (ב"ר נד:).
-
- דכה** **המדרוך בניו ובנותיו בדרך ישרה עליו הכתוב אומר:** "וַיִּדְעַתְּ כִּי שְׁלוֹם אֲהֲלֶךָ"².
(יבמ' סב:).
- דכו** **"חנך לנער על-פי דרכו"³ – ר' אליעזר ור' יהושע:** ר' אליעזר אומר: אם חנכת בנה עד שהוא נער בדברי תורה הוא מתגדל בהם והולך, שנאמר: "גם כי יוקין לא יסור ממנה"⁴; ור' יהושע אומר: כפרה זו, כשאינה למורה לחרוש קשה עליה בסוף, ובמורה זו של גפן, שאם אין אתה כופפה כשהיא לחה, כשתתקשה אין אתה יכול לה. (מד' מש' כב).
- דכז** **רב מעשריהם ושל קטנים מקלקלים.** (חול' פו:).
- דכח** **כל-מה שנברא בששת ימי בראשית צריך עשיה... אפלו אדם צריך תקון.** (ב"ר יא:).
- דכט** **"וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים"⁴ – ר' לוי אומר:** משל להדם ועצבונות שהיו גדלים זה על גבי זה, וכן שהגדילו והפריחו זה נותן ריחו וזה חוחו; כך בל-שלש-עשרה שנה שניהם הולכים לבית-הספר ושניהם באים מבית-הספר, לאחר שלש-עשרה שנה זה הולך לבית-המדרשות וזה הולך לבתי גבורה-וזה.
- אמר ר' אליעזר:** צריך להטפל בבנו עד שלש-עשרה, מקאן ואילך צריך שיאמר: ברוך שפטרני מענישו של זה. (ב"ר סג:).
- דל** **"חנך לנער על-פי דרכו" – ר' יהודה ור' נחמיה:** אחד אומר: משש-עשרה ועד עשרים ושתים, ואחד אומר: משמנה-עשרה ועד עשרים וארבע. (קיד' ל:).
- דלא** **יוטענתם כל עץ מאכל וערלתם וגו'⁵ – מדבר בתינוק:** "שלוש שנים יהיה לכם ערלים"⁶ – שאינו יכול לא להשיח ולא לרבר, ובשנה הרביעית... קדש הלולים ליה"⁶ – שאביו מקדישו לתורה. (תנה"ק קדושים).
- דלב** **"ולמדתם אתם את-בניכם לדבר בם"⁷ – מקאן אומר:** בשהתינוק מתחיל לרבר אביו מדבר עמו לשון-הקדש ומלמדו תורה, ואם אין מדבר עמו בלשון-הקדש ומלמדו תורה ראוי לו קאלו קוברו. (ספרי עקב:).
- דלג** **שנו רבותינו:** קמן היודע לנגע חוב בלולב, להתעטף – חוב בציצית, לשמר תפלין – אביו לוקח לו תפלין, יודע לרבר – אביו מלמדו שמע ותורה ולשון-קדש, ואם לאו – ראוי לו שלא בא לעולם.

¹ נחשית כ"א, כג, 2 חיוג ה', כד, ³ משלי כ"ב, ו, ⁴ נחשית כ"ה, כז, ⁵ ויקרא י"ט, כג, ⁶ שם
סס, כד, ⁷ דברים י"א, יט.

רכח) צריך עשיה – כלוי צריך תקון. רכט) ועצבונות – מין קוץ. רלב) משש-עשרה
זנח – זהו זמן נערות. רלג) חוב בלולב – להנכו בכצוות, לשמור תפילין – כשהרהר.

תורה מה היא? אמר רב המנינא: "תורה צוה לנו משה מן השמים, וקבלה".¹
קריאת-שם מה היא? פסוק ראשון. (תוספ' חג' א': סוכה מב.).

רלד אמר רב נחמן: קטן היוצא למי מקרבין מומנין עליו. אבני ורבא היו יושבים לפני רבה. אמר להם רבה: למי מקרבין? אמרו לו: להקדוש-קרוב-הוא. — והקדוש-קרוב-הוא היכן יושב? רבא הראהו לשמי-קורה: אבני יצא לחוץ והראהו כלפי רקיע. אמר להם רבא: שניכם תהיו חכמים. והיו שאומרים הבריות: בוצין-בוצין מקטפיה יריע (כל-קשוא מאבן ידוע). (בר' מח.).

רלה אמר רב קטינא: בלי-המכנים בנו פחות מבן-שש, רץ אחריו ואינו מניעו: ויש אומרים: חכריו רצים אחריו ואין מניעים אותו. ושניהם ישיבו: הלוי ומלמד. (כת' ג.).

רלו אמר ר' יהושע בן לוי: בלי-המלמד את-בן-בנו תורה מעלה עליו הכתיב כאלו מקלה מה-רסיני, שנאמר: "והורעתם לבניך ולבני בניך".² וקמח לו: "יום אשר עמדת לפני יי אלהיך בחרב".³ ר' היא בר אבא לא טעם בשר עד שהקריא לתינוק והוסיף לו. רבה בר רב הונא לא טעם בשר עד שהביא את-התינוק לבית-המדרש. (קיד' ל.).

רלו ר' יהושע היה רגיל לשמוע פרשה מבן-בנו בלי-ערב-שבת. פעם אחת שכח ויכנס לרחץ באותם מרחצאות של טבריא. והיה כמוד על כתפו של ר' היא בר אבא, נזכר שלא שמע פרשה מבן-בנו, חזר ויצא. אמר לו ר' היא בר אבא: ולא בן למדתה, רבנו — אם התחילו אין מפסיקין? אמר לו: היא בני, קלה היא בעיניך, שכל-השומע פרשה מבן-בנו, כאלו היא שומעה מה-רסיני, שנאמר: "והורעתם לבניך ולבני בניך" יום אשר עמדת לפני יי אלהיך בחרב".⁴ (ירוש' שנת פ"א, ה"ב).

רלח שני רבותינו: האב חייב בבנו למולו ולפרותו וללמדו תורה וללמדו אמונות ולהשיאו אשה. ויש אומרים: אף להשיטו במים. ר' יהודה אומר: בלי-שאניו מלמד את-בנו אמונות כאלו מלמדו לסטות.

וילמדו אמונות? מניין? אמר חזקיה, שנאמר: "ראה חיים עם אשה אשר אהבת".⁵ אם אשה ממש היא — בשם שחייב להשיאו אשה כך חייב ללמדו אמונות, אם תורה היא — בשם שחייב ללמדו תורה כך חייב ללמדו אמונות.

ויש אומרים: אף להשיטו במים — מה-טעם? חיותו היא.

ר' יהודה אומר: בלי-שאניו מלמדו אמונות כאלו מלמדו לסטות — מה ביניהם? יש ביניהם שלמדו סחורה.

¹ דברים ל"ג, ד. ² שם ד', ט. ³ שם טז, י. ⁴ שם טז, ט. י. ⁵ קהלת ט"ז, ט.

(רלד) מומנין עליו — בברכת המזון, אבין ורבא — נשאו תינוקות. לשמי קורה — לתקרה. בוצין בוצין וגו' — קשוא וקשוא ניכר מה טיבו כשעדיין גדל בקנה; וכלו במעלליו יתזכר נער. רלה) המכנים את בנו — ללמוד תורה. רץ אחריו ואינו מניעו — כלו התינוק נחלש ואביו משתדל להבריא ואינו עולה בידו. רצים אחריו — להיות יודעי תורה כמותו. רלו) לא טעם בשר — מנהגם היה לשעם חתיכת בשר בכורק. עד שהקריא וגו' — שחזר עמו על הפסוק של אמתלו והוסיף לו פסוק חדש. רלו) אם התחילו אין מפסיקין — אם התחילו במרחץ אין מפסיקין לתפלה, וכל-שכן לתלמוד-תורה. רלה) ולפרותו — פדיון הבן. לסטות — גולגולת. ראה חיים — אמונות שתחיה בו. מה ביניהם — מה מופיף ר' יהודה על דברי הת"ק. שלמדו סחורה — לתיק הרי למדו חיים, ולר' יהודה אמונות דוקא.

- רבי אומר: אף ישוב מדינה חביב ללמדו.
 כל־שהיא מצות האב על הבן, אם לא יעשה לו אביו היא יעשה לעצמו.
 (קיד' כט, ל; מכל' בא)
- רלט שאלו את־ר' יהושע: מהו שילמד אדם את־בנו יונית? אמר להם: ילמדנו בשעה שאינה לא יום ולא לילה, שנאמר: יונית בו יומם ולילה¹.
 — מעתה אסור ללמד את־בנו אמונות, משום שנאמר: יונית בו יומם ולילה — ורלא שנה ר' ישמעאל: „ובחרת בחיים”² — זו אמונות?
 — אמרו בשם ר' יוחנן: מפני המסורות. (ירוש' פאה פ"א, ה"א; שם סוטה פ"ט, ה"טו)
- רמ בן־עזאי אומר: חביב אדם ללמד את־בתו תורה.
 ר' אליעזר אימר: כל־המלמד בתו תורה כאלו מלמדה תפלות. (סוטה כו.)
- רמא ר' אבהו בשם ר' יוחנן אמר: מתר לאדם ללמד את־בתו יונית, מפני שהיא תבשיש לה. שמע שמעון בר בא ואמר: משום שר' אבהו מבקש ללמד את־בתו הוא תולה לה בך' יוחנן.
 שמע ר' אבהו ואמר: יבא עלי אם לא שמעתיה מר' יוחנן.
 (ירוש' פאה פ"א, ה"א; שם סוטה פ"ט, ה"טו)
- רמב ר' עקיבא היה אומר: האב וזכה לבן ובנוי ובכש ובקעשר ובקבמה ובשנים. (עד' ב.)
- רמג בן־חכם כחצי חכם. (ילק'ש וירא כא.)
- רמד יורש כרעיה דאבוה הוא (היורש רגלו של אביו הוא). (עיר' ע:).
- רמה רחלה אתר רחלה הולכת, כמעשה האם כך מעשה הבת. (כת' סג.)
- רמו „באמה בתה”³ — אין פרה נזנית עד שהבת בועטת. (ביר' פ; ילק'ש וישלח לג.)
- רמז שותא דינוקא בשיקא או דאבוה או דאמיה (שיתת התינוק בשוק — או של אביו או של אמו). (סוכה גו:).
- רמח לפי הנזה — הנזן. (ביר' פ.)
- רמט אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלהמת גוג ומגוג. (ביר' זו:).
- רג בן סורר ומורה נדון על שם סופו.

1 יהושע לו, ת. 2 דברים לו, יט. 3 יחזקאל ט"ז, מד.

רלט) מפני המסורות — מפני המלשינים, שיודעו יונית הלשינו על ישראל לפני היונים; ועי' כ"א ח"א פ"ט, ס"י כה. רמ) תפלות — דברים בטלים. רמא) ללמד את בתו יונית — שהיה קרוב למלכות, שמע ר"א — מה שאמר עליו ר"ש. יבוא עלי — עונש. רמב) האב וזכה לבן — כלו' טבע האב בבנו. בנוי — ביופי. רמג) בן חכם — בנו של חכם. רמד) כרעיה דאבוה — כלו' דומה לאביו. רמו) עד שהבת בועטת — כלו' מן הבת מבדיון טעשי האם. רמז) או דאבוה — גוי — כלו' מה ששמע מאביו או מאמו. רמח) תרבות רעה — גידולים רעים. רג) על שם סופו — כמפורש להלן.

שנינו, ר' יוסי הגלילי אומר: וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג ויין האיטלקי אמרה תורה יצא לבית-דין לסקלו? אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סורר ומורה, שסוף מנמר נכסי אביו ומבקש למודו ואינו מוצא, ויוצא לפרשת-דרכים ומלסטם את-הבריות - אמרה תורה: ימות וזכאי ואל ימות חייב. אמר ר' שמעון: וכי מפני שאכל זה תרטימר בשר ושתה חצי לוג ויין האיטלקי - אביו ואמו מוציאים אותו לסקלו? אלא לא היה ולא עתיד להיות. ולמה נכתב? דרוש וקבל שכן. אמר ר' יוחנן: אני ראיתי וישבתי על קברו. (סנה' עא.)

רנא אמר רב הונא בשם יוחנן: משל לאדם אחד שפתח לבנו חנות של בשמים בשוק של זונות. המכר עשה שלו, והאמנית עשתה שלה, והנער, בבחור, עשה שלו - יצא לתרבות-רעה. בא אביו ותפסו עם הזונות. התחיל האב צועק ואומר: הורגך אני! היה שם אוהבו אמר לו: אתה אבדת הנער ואתה צועק בנגדו! הנחת כל האמניות ולא למדתו אלא בשם, והנחת בלי-המבואות ולא פתחת לו חנות אלא בשוק של זונות! (שמיר מגז' בר' לב.)

רנב מעשה באדם אחד שהיה עומד הוא ובנו בבית-הבנסת, וכל-העם עניין אתה העובר לפני התבה "הללויה", ובנו ענה דברים של תפלות. אמרו לו: ראה בנך שהוא עונה דברים של תפלות. אמר להם: מה אעשה? תינוק הוא - ישחק, שוב למחר עשה כאותו ענין: כל-העם עניין אתה העובר לפני התבה "הללויה" והוא ענה, דברים של תפלות. אמרו לו: ראה בנך שהוא עונה דברים של תפלות. אמר להם: מה אעשה? תינוק הוא - ישחק. כל אותם שמינת ימי החג ענה בנו דברים של תפלות ולא אמר לו דבר. אמרו: לא יצאת אותה שנה ולא שנתה ולא שלשה עד שמת אותו האיש ומתה אשתו ומת בנו ומת בן-בנו, ויצאו לו חמשי-עשרה נפשות מתוך ביתו, ולא נשתר לו אלא זוג אחד של בנים בלבד, אחד חגר וסומא ואחד שוטה ורשע. (תרא"ר יג.)

רנג אמר רב חסדא: לעולם אל יטיל אדם אימה יתרה בתוך ביתו, שהרי פלגש בנבעה הטיל עליה בעלה אימה יתרה והפילה כמה רבבות מן-הראל. (גיט' וז.)

רנד אמר ר' אבהו: לעולם אל יטיל אדם אימה יתרה בתוך ביתו, שהרי אדם גדול הטיל אימה יתרה בתוך ביתו - ומי הוא? ר' חנינא בן גמליאל - ובקשו להאבילו דבר גדול. ומיהו? אבר מן החי. (שם ז.)

רנה אל יראה אדם לתינוק באונו אלא מלקחו מזר, או ישתוק ולא יאמר לו כלום. מעשה בבנו של גורגוס בלד, שברח מבית-הספר והראה לו אביו באונו, ונתירא מאביו והלך ואבד עצמו בבור. מעשה בתינוק אחד מבני-ברק ששבר צלוחית בשבת והראה לו אביו באונו ונתירא מאביו והלך ואבד עצמו בבור. (שמו' ב.)

תדטימר - חצי ליטרא. מנמר - מכלה. למודו - הרגלו. ומלסטם - גזול. דרוש וקבל שכר - כלוי לא נכתב אלא למשל בעלמא משום דרוש ולמוד. רנא המכר - כלוי הרחוב שבאותו השוק. רנב הטיל עליה בעלה אימה יתרה - שגרשה מכותו. רנה דבר גדול - אסור גדול. אבר מן החי - שאבד אבר מן השחוטת ומפני אימתו חתכו עבדיו אבר מן החי והביאו לפניו. רנה לתינוק באונו - לאיים עליו שיענשנו ויהא שריו בפחד מפני העונש. בבור - של מים.

רנו ר' שמעון בן אלעזר אומר: יצר, תינזק ואשה תהא שמאל דוחה וימין מקרבת. (סוטה מו:)

רנו אמר ר' יצחק: באישא התקינו שירא אדם מתנלגל עם בנו עד שתיסעשרה שנה: מקאן ואילך יורד עמו לחייו. (כת' נ:).

רנח „חושך שבטו שונא בנו“¹ – ללמדך שכל-המונע בנו מן המרדות סוף בא לתרבות-רעה ושונאהו, שכן מצוינו כושמעאל שהיו לו נענועים על אברהם אביו ולא רדהו – ויצא לתרבות-רעה, ושנאהו והוציאו מביתו ריקם. מה עשה ושמעאל? כשהיה כן-חמש-עשרה שנה התחיל להביא צלם מן השוק והיה מצחק בו ועובדו, כמו שראה מאחרים. מיד „ותרא שרה את-בן-הגר המצרי... מצחק, ותאמר לאברהם גרש האמה הזאת ואת-בנה“² – שמה ילמד בני ארחותיו. מיד „נישכם אברהם בבקר ונקה לחם ותמת מים“³ – ללמדך שהיה שונא לושמעאל ושלחו הוא ואמו ריקם וסדרו מביתו. ומה היה סופו? כשגרשו יושב בפרשת-דרךים והיה מלסמם את-הבריות. כיוצא בו „ויאהב יצחק את-עשו“⁴ – לפיכך יצא לתרבות-רעה על שלא רדהו. כיוצא בו דוד, שלא יסר לאבשלום בנו ולא רדהו – יצא לתרבות-רעה ובקש לרדג את-אביו וגרם לו דברים קשים הרבה שאין להם סוף. (שמ"ר א:)

רנט „ולפני עור לא תתן מכשל“⁵ – במכה בנו הגדול הכתוב מדבר. שפחה של בית רבי ראתה אדם אחד שהוא מכה בנו הגדול. אמרה לו: יהא אותו האיש בגדיו, שהוא עובר על „ולפני עור לא תתן מכשל“. (מו"ק יו:).

רס אמר רב: לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשכיל משקל שני סלעים מילת. שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניה, נתקנאו בו אחיו ונתנלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים. (שנת י:).

רכא הכותב את-נכסיו לאחרים והניח את-בניו – מה-שעשה עשוי, אלא אין רוח חקמים נוחה המנו. ר' שמעון בן נמליאל אומר: אם לא היו בניו נזהרים בשורה – ובור לטוב. אמר לו שמואל לרב יהודה: שגנא, לא תהא במעבירי נחלה, ואפלו מכן רע לכן טוב, שאין ידוע מה זרע יצא ממנו, וכל-שכן מכן לבת. (ביב קלג: כח' גג:).

רסב אדם אחד צנה בשעת מיתתו: הבית של עפר לבני אחר, הבית של עצמות לבני שני וחבית של מוכין לבני שלישי. לא ידעו מהו אומר להם. באו לפני ר' בנאה. אמר להם: „יש לכם מרקע“ אמרו לו: הן! – „יש לכם בהמות“ – הן! – „יש לכם לבדים“ – הן! – „אם בן, ודו שאמר לכם אביכם!“ (ביב נח:).

¹ משלי י"ג, כד. ² בראשית כ"ח, טו. ³ שם שם, יד. ⁴ שם כ"ה, כח. ⁵ ויקרא י"ט, יד.

רנו) שמאל דוחה וגו' – כלו' שלא ידחהו בשתי ידיים. רנו) מתנלגל עם בנו – אם מפרב מללמוד, מטפל עמו בדברי פוסים ולשון רבה. יורד עמו לחייו – לרדותו ברצועת וחוסר מזון. רנח) ולא רדהו – ולא היה מייסרו. וסדרו – וגרשו. רנט) ולפני עור... במכה בנו הגדול – שמה יבעט באביו ונמצא הוא מכשילו. רס) מילת – משי של כתונת פסים. רסא) נכסיו לאחרים – מוסרם במתנה לאחרים. והניח את בניו – בלא ירושה, נהניגן בשורה – כראוי. שיננא – חרף; וכניו זה רגיל בפי שמואל לרב יהודה תלמידו. רסב) מוכין – דברים רכים כגון צמר. לבדים – צמר כבוש.

רסג אדם אחד שמע לאשתו שאומרת לבתה: מפני מה אין את צנועה בעברה? עשרה בנים יש לי ואין לי מאביך אלא אחד. בשמת אמר: "כל־נכסיו לבן אחד", ולא ירעו לאיזה מהם. באו לפני ר' בנאה. אמר להם: לכו וחבטו על קבר אביכם עד שיעמוד ויגלה לכם למי מכם הנית את־נכסיו. הלכו כלם, וזה שהיה בנו לא הלך. אמר להם ר' בנאה: כל־הנכסים של זה. (סס).

רסד אשרי אדם שוכן לו אבותיו! אשרי אדם שיש־ליו יתר להתלות בה! (ירוש' בר' פ"ד. ה"א).

ה. כבוד אב ואם

רסה דרש עלא רבה על פתחו של בי־נשיאה: מהו שנאמר: "יודוך יי כל־מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך"¹ — "מאמר פיך" לא נאמר אלא "אמרי פיך"? בשעה שאמר הקדוש־ברוך־הוא: "אנכי"² ולא יהיה לך"³ אמרו אמות־העולם: לכבוד עצמו הוא דרש: כון שאמר: "כבוד את־אביך ואת־אמך"⁴ חורו והורו למאמרות הראשונות. רבא אמר מבאן: ראש דברך אמת"⁵ — ראש דברך ולא סוף דברך? אלא מסוף דברך נכר שראש דברך אמת. (קיד' לא).

רסו "כבוד את־אביך ואת־אמך"⁴... לא תרצח"⁶ — מה ענין זה אצל זה? אלא ללמדך: אם יש־לך לאדם מוות בתוך ביתו ואינו מהנה את־אביו ואת־אמו אפלו כילדותם, ואין צריך לומר בזקנותם — כאלו הוא רוצח כל־ימיו לפני המקום. לך נאמר "כבוד" ולא תרצח". (תוב"א כז; ילק"ש).

רסו שני רבותינו: שלשה שתפים הם באדם: הקדוש־ברוך־הוא ואביו ואמו. בזמן שאדם מכבד את־אביו ואת־אמו, אומר הקדוש־ברוך־הוא: מעלה אני עליהם כאלו דרתי ביניהם וכברוני.

שנינו, רבי אומר: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכן מכבד את־אמו ויתר מאביו, מפני שמשדלתו בדברים, לפיכך הקדים הקדוש־ברוך־הוא כבוד אב לכבוד אם; וגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שהפך מתירא מאביו יותר מאמו, מפני שמלמדו תורה, לפיכך הקדים הקדוש־ברוך־הוא מירא האם למירא האב.

שנה תנא לפני רב נחמן: בזמן שאדם מצער את־אביו ואת־אמו, אומר הקדוש־ברוך־הוא: יפה עשיתי שלא דרתי ביניהם, שאלמלי דרתי ביניהם צערוני. (סס ל. לא).

רסח בזמן שאדם מקלל אביו ואמו ומכה אותם ועושה בהם תבורה, כביכול הקדוש־ברוך־הוא כופף את־דגליו תחת פסא־הכבוד ואומר: אני השניתי לאלו כבוד שלי — אלו אני הייתי אצל זה כך היה עושה לי: יפה עשיתי שלא דרתי עמו בשכונה. (תוב"א כז).

¹ סהלים קל"ח, ד. ² שמו"כ, ג. ³ שס, ג. ⁴ שס, ג. ⁵ סהלים ק"ע, קס. ⁶ שמו"כ, יג.

רסג) צנועה בעבירה — כליו והירה לעבור עבירה בסתר. וחבטו על קבר אביכם — לנסותם נתכוון שאותם שהם מזרזים עוי פנים הם וילכו לחנוט. וזה שהוא בנו לא הלך — שחם על כבוד אביו. רסה) ביי־נשיאה — בית הנשיא. מסוף דברך — כנר את אביך וגוי. שראש דברך — אנכי ה' אלחיד.

ידסט ר' שמעון בן יוחאי אימר: גדול הוא כבוד אב ואם, שהעריפו הקדוש-ברוך-הוא יותר מכבודו, שבכבודו של הקדוש-ברוך-הוא כתוב: "כבוד את-יי' מהונף"¹; כיצד מכבוד מהונף? מפריש לקט שכחה ופאה, תרומה, מעשר ראשון ומעשר שני ומעשר עני, וחלה, עישה סבה ולולב ושופר, ותפלין וציצית, מאכיל רעבים, משקה צמאים ומלביש ערמים. אם ישיקך אתה חיב בכל-אלו, ואם אין לך אין אתה חיב באחת מהן. אבל בשאתה בא אצל כבוד אב ואם, בין שישלך הון, בין שאין לך הון "כבוד את-אביך ואת-אמך"² - נאפלו אתה מסבב על הפתחים. (פסיק' כג; מכיל' יתרו; ירוש' פאה פ"א, ה"א).

ידפ שנו רבותינו: איזהו מורא ואיזהו כבוד? מורא - לא עומד במקומו ולא יושב במקומו, ולא סותר את-דבריו ולא מכריעו; כבוד - מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכנים ומוציא. (קיד' לא:).

ידע שנינו, הרי שהיה אביו עיבר על דברי-תורה לא יאמר לו: "אבא, עברת על דברי-תורה", אלא אימר לו: "אבא, כך כתוב בתורה?"

— סוף סוף - הוא הוא?!

— אלא אומר לו: אבא, מקרא כתוב בתורה כך הוא. (סנה' פא:).

ידע שאלו לו לרב עלא: עד היכן כבוד אב ואם? אמר להם: צאו וראו מה עשה נכרי אחר באשקלון, ודמא בן-נתינה שמו. פעם אחת בקשו חכמים פרקמטא בששים רבוא שקר, והיה מפתח מנח תחת מראשותיו של אביו ולא צערו.

אמר רב יהודה אמר שמואל: שאלו את-ר' אליעזר, עד היכן כבוד אב ואם? אמר להם: צאו וראו מה עשה נכרי אחר לאביו באשקלון, ודמא בן נתינה שמו. פעם אחת בקשו ממנו חכמים אכנים לאפוד בששים רבוא שקר, והיה מפתח מנח תחת מראשותיו של אביו ולא צערו. לשנה האחרת נתן לו הקדוש-ברוך-הוא שקרו, שנולדה לו פרה אדמה בעדרו. נכנסו חכמי ישראל אצלו. אמר להם: יודע אני ככם, שאם אני מבקש מכם כל-ממון שבעולם אתם נותנים לי; אלא אין אני מבקש מכם אלא אותו ממון שהסתרתי בשביל כבוד אבא.

אמר ר' חנינא: ומה מי שאינו מצוה ועושה כך, מצוה ועושה - על אחת כמה וכמה. (קד' לא:).

ידעג אמר ר' חנקיה: נכרי אשקלוני היה, וראש פרטבולי היה, ואבן שישב עליה אביו לא ישב עליה מימיו, ובזון שמת אביו עשה אותה יראה שלו. (ירוש' פאה פ"א, ה"א).

ידעו אמר ר' אבהו: שאלו תלמידיו את-ר' אליעזר הגדול: איזהו כבוד אב ואם? אמר להם: צאו וראו מה עשה דמא בן-נתינה באשקלון, שהיתה אמו חסרת-דעת והיתה מסטרתו בקורדיקין בפני כל-בולי שלו, ולא היה אומר לה אלא "דבר, אמי", ונפל קורדיקין שלה מידה והושיטו לה, שלא תצטער. (דבר א: ירוש' פאה פ"א, ה"א).

¹ ופסלי ג', ט. ² שמות כ', יב.

רסט) שהעריפו - החשיבו יותר. (רע) הוא הוא - ומה בין לשון ראשון ללשון אחרון? (רעב) פרקמטא - סחורה. בששים רבוא שקר - היה משתכר בה ששים רבוא דינרי זהב. תחת מראשותיו של אביו - והוא ישן. שאינו מצוה ועושה כך - שלם לו הקב"ה שכרו. (רעג) וראש פרטבולי - ראש לשרים וחשוכים. יראה - אלהות. (רעד) מסטרתו - מכה אותו. בקורדיקין - במנעל. בולי - שרי המועצה.

רעה כשכא רב דימי אמר: פעם אחת היה לבוש סיריקון של זהב, והיה יושב בין גדולי רומי ובאה אמו וקדעתו ממנו, וספחה לו על ראשו וירקה לו בפניו ולא הכלימה. (קיד' לא:).

רעו שאלו את ר' אליעזר: עד היכן כבוד אב ואם? אמר להם: כבי שישול ארנקו של דיגרים ויורקנו לים בפניו ואינו מכלימו. (סם לז:).

רעו אמו של ר' טרפון ירדה לטיל לתוך חצרה בשבת ונפסק קורדקיוס שלה. הלך ר' טרפון והניח שתי ידיו תחת פרסותיה והיתה מהלכת עליהן עד שהגיעה למטתה. פעם אחת חלה ונכנסו חכמים לבקרו, אמרה להם: התפללו על ר' טרפון בני, שהוא נוהג בי כבוד יותר מדאי. אמרו לה: מה עשה לך? ספרה להם אותו המעשה. אמרו לה: אפלו עושה כן אלף אלפים. עדן לחצי כבוד שאמרה היתה לא הגיע.

אמו של ר' ישמעאל באה וקבלה עליו לרבותינו. אמרה להם: גערו בישמעאל בני, שאינו נוהג בי כבוד. באיתה שעה נתברכמו פניהם של רבותינו, אמרו: אפשר אין ר' ישמעאל נוהג כבוד באבותיו? אמרו לה: מה עושה לך? אמרה: כשהוא יוצא מבית המדרש אני מבקשת לרחוק רגליו ולשחות מן המים ואינו מניח לי. אמרו לו: הואיל והוא רצונה הוא כבודך.

ר' ושיא היה מצטער ואמר: הלואי היה לי אב ואם שאכבדם ואירש ויגדלו. כששמע שתי שמועות הללו אמר: ברוך המקום שאין לי אב ואם – שלא הייתי יכול לעשות כר' טרפון, ולא הייתי מקבל עלי כר' ישמעאל.

אמר ר' אבון: פטור אני מכבוד אב ואם. אמרו: כשעברתו אמו מת אביו, כשילדתו מתה אמו. (ירוש' פאה פ"א ה"א קיד' לא:).

רעה אמר ר' יוחנן: אשרי מי שלא ראם. ר' יוחנן כשעברתו אמו מת אביו, ילדתו – מתה אמו. (קיד' לא:).

רעט ר' טרפון היתה לו אם זקנה. כל פעם שהיתה רוצה לעלות למטה, נזן לה ועלתה עליו, וכשהיתה יורדת ירדה עליו. בא ונשתבח בבית המדרש. אמרו לו: עדן לא הנחת לחצי כבוד. כלום ורקה ארנקו בפניו לים ולא הכלמתה? (סם).

רפ רב יוסף כשהיה שומע קול רגליה של אמו אמר: אעמד מפני שבינה שבאה. (סם).

רפז אמר ר' אבהו: בנן אבימי בני קנס מצות כבוד. חמשה בנים נסמכים היו לאבימי בחני אביו. וכשהיה ר' אבהו בא וקורא על הפתח – היה אבימי קץ ותולד ופוטח לו ואומר "הן, הן" עד שהגיע לשם. פעם אחת אמר לו ר' אבהו: השקני מים. עד שהביא לו נמנם, נזן ועמד עליו עד שנעור. (סם).

רפב שאל בן אלמנה אחת את ר' אליעזר: אבא אימר. השקני מים? ואמא אימרת. השקני מים? – איזה מהם קורם? אמר לו: הנח כבוד אבך ועשה כבוד אבך, שאתה

(רעה) היה לבוש – רמא בן נתינה. סיריקון של זהב – משי מרוקם בחושי זהב. רעו) כדי שיטול – האב. ארנקי – כיס. בפניו – בפני הבן. רעו) קורדקיוס – מנעל. פרסותיה – פסות (כפות) רגליה. אלף אלפים – פי אלף אלפים. וקבלה – תתאוננה. ונתברכמו – הצחיכו כבושת. כשעברתו – כשהיתה מעוברת בו. רעט) נזן – כסף. רפא) הן הן – כליו חולד אני.

ואמר חֲבִים בְּכָבוֹד אָבִיד. בא לפני ר' יהושע, אמר לו כך. אמר לו: רבי, נתגרשה מהו? אמר לו: מבין ריסי שניך נקר שבן-אלמנה אתה, הטל להם מים בספל וקעקע להם כתרנגולים. (סו.)

רפג אבדתו ואבדת אביו – אבדתו קודמת: אבדתו ואבדת רבו שלו קודמת... מבין? אמר רב יהודה אמר רב: אמר הכתוב: „אפס כי לא יהיה בך אביון”¹ – שלך קודם לשל כל-אדם.

ואמר רב יהודה אמר רב: כל-המקום בעצמו כך כוף בא לידי כך. (ב"מ לג.)

רפד שני רב־תינו היה הוא ואביו ורבו בשכי – הוא קודם לרבו ורבו קודם לאביו. אמו קודמת לכלם. (חור' יג.)

רפה שנה אבימי בנו של ר' אבהו: יש מאכיל את-אביו פטומות ויורש ניהנם ויש מטהינו בריחים ויורש גזעך.

ביצר מאכיל את-אביו פטומות ויורש ניהנם? מעשה באחד שהיה מאכיל לאביו תרנגולים פטומים. פעם אחת אמר לו אביו: בני, הללו מבין לך? אמר לו: נון, וכן! אבל ושתק, שהכלבים אוכלים ושותקים. נמצא מאכיל את-אביו פטומות ויורש ניהנם.

ביצר מטהינו בריחים ויורש גזעך? – מעשה באחד שהיה טוחן בריחים. שלח המלך להביא טוחנים ולעבודתו. אמר לו ולאביו: אבא, הבנם וטחן תחמי ואני אלך לעבודת המלך. אם יגיע לידי בנין אתבונה אני ולא אתה, ואם לידי מלקות אלךה אני ולא אתה. נמצא מטהינו בריחים ויורש גזעך. (ירוש' פאה פ"א, ה"א; קיד' לא.)

רפו „עין תלעג לאב ותבן ליקהתאם יקרוה ערבי נחל ויאכלוה בני-נשר”² – למת יקרוה ערבים ויאכלוה נשרים? אמר הקדוש-ברוך-הוא: יבא עורב, שהוא אבירי על בניו, וינקר אותה ואל יהנה ממנה, ויבא נשר, שהוא רחמני על בניו, ויהנה ממנה. (תנה"ק עקב.)

רפז שנינו: „איש אמו ואביו תיראו”³ – יכל, אמר לו אביו: הטמא, או שאמר לו: אל תחור, יכל ישמע לו, תלמוד לומר: „איש אמו ואביו תיראו ואת-שבתתי תשמרו אני יי אלהיכם”³ – כלכם חֲבִים בכבודי. (יבמ' ו.)

רסז אליעזר בן-מתנא אומר: אבא אומר „השקני מים” ומצנה לעשות – מניח אני כבוד אבא ועושה את-המצוה. שאני ואבא חֲבִים במצוה. איסי בן יהודה אומר: אם אפשר למצוה לעשות על-ידי אחרים – מעשה על-ידי אחרים וילך הוא בכבוד אביו. (קיד' לב.)

רסס אמרו בשם רב חסדא: האב שמחל על כבודו – כבודו מחול. (סו.)

¹ דברים ע"ו ד. ² משלי ל"י, יז. ³ ויקרא י"ט, כ.

רפכ) נתגרשה – שאינה חייבת בכבודו. שבן אלמנה אתה – ואיך שואל הלכה למעשה. וקעקע להם גוי – קרר להם כמו שקוראין לתרנגולים; והשינו כך דרך שחוק. רפג) אבדתו קודמת-להשבתה. לא יהיה בך אביון – הוהר שלא חהא אתה אביון, כל המקיים בעצמו גוי – כלו, אעפ"י שלא הטיל עליו הכתוב יש לאדם לעשות לפניו משורת הדין, וזה שמדקדק ואומר שלי קודם, סופו שיצטרך לבריות. רפה) פטומות – עופות פטומים; ובקיד' הגיר': „פכוניג”. רפז) אמר לו אביו הטמא – בבית הקברות, והוא כהן, אל תחזור – אבהו לבעליה. רפה) ומצוה לעשות – יש לו לעשות מצוה באותה שעה.

דצ שני רבותינו: מכבדו בחייו ומכבדו במותו. בחייו כיצר? הנשמע בדבר אביו למקום, לא יאמר: "שלחוני בשביל עצמי, מהרוני בשביל עצמי, פטרוני בשביל עצמי". אלא כלם בשביל אבא.
במותו כיצר? הנה אומר דברי-שמיעה מפיו, לא יאמר: "כך אמר אבא", אלא: "כך אמר אבא מרי, הריני כפרת משכבו". במה דברים אמורים: תוך שנים-עשר חדש: מבאן ואילך אומר: "זכרונו לברכה, לחי העולם הבא". (שם לא:).

רצ) הנשמע בדבר אביו למקום – טו שמכיר באנשי המקום שיהיו דבריו נשמעים להם בשביל דברי אביו וכבודו. שמיעה – הלכה. אבא מרי – ארוני אבא.

בין אדם לחברו

א. דרך ישרה ושם טוב

- א רבי אומר: איזוהי דרך ישרה שיביר לו האדם? כל־שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם. (אב' ב.)
- ב ר' חנינא בן דוסא היה אומר: כל־שרות הבריות נוחה המנו – רוח המקום נוחה המנו, וכל־שאין רוח הבריות נוחה המנו – אין רוח המקום נוחה המנו. (שם ג.)
- ג ר' עקיבא היה אומר: כל־שרות עצמו נוחה בשלו – סמן יפה לו, אין רוח עצמו נוחה בשלו – סמן רע לו. (תוס' בר' ג.)
- ד אמר ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן: בתורה ובנביאים ובכתובים מצאנו שאדם צריך לצאת ידי הבריות בדרך שהוא צריך לצאת ידי המקום. בתורה מניין? שנאמר: והייתם נקים ממי ומישראל¹; בנביאים מניין? שנאמר: „אל אלהים יי... וישראל הוא ידע“²; בכתובים מניין? שנאמר: „ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם“³. גמליאל זוגא שאל לר' יוסי בר ר' בון: איזוהי המחור שבכולם? אמר לו: והייתם נקים ממי ומישראל“⁴. (שקל' ג.)
- ה אמרו חכמים: הרחק מן הפעור ומן הרומה לו ומן הרומה לדומה. (תול' מדו במד' י.)
- ו לא יהא אדם ער בין הישנים ולא ישן בין הערים, ולא בוכה בין השוחקים ולא שוחק בין הבוכים, ולא יושב בין העומדים ולא עומד בין היושבים, ולא קורא בין השונים ולא שונה בין הקוראים. כללו של דבר, אל ישנה אדם ממנה: הבריות. (דא"ו א.)
- ז הלל הזקן אומר: אל תראה ערום, אל תראה לבוש, אל תראה עומד, אל תראה יושב, אל תראה שוחק, אל תראה בוכה, שנאמר: „עת לבבות ועת לשחוק“⁴. (תוס' בר' ג.)

¹ צמדנר ל"ג, כג. ² יהושע כ"ג, כג. ³ משלי ג', ד. ⁴ ק"לס ג', ד.

(א) שיבור – שיכח. תפארת לעושה – שנוח לו לחולך בדרך זו. (ב) המקום – הקב"ה.
(ג) נוחה בשלו – במעשי עצמו. (ד) המחזור שבכולם – הפסוק הברור והמפורש. (ה) מן הכיעור – ממעשים מכוערים. ומן הרומה וגו' – אפילו ממה שנראה לעיני אחרים כמכוער, שלא תפיל עליך חשד. (ו) קורא בין השונים – קורא במקרא בין הלומדים משנה.

- ח לעולם תהא דעתו של אדם מערבת עם הבריות. (כת' יו.)
- ט אמר ר' תנחום בר תינלאי: לעולם אל ישנה אדם מן המנהג: שהרי משה עלת למרום - ולא אכל לחם, מלאכיה שרת ידרו למטה - ואכלו לחם. (ב"מ פו:).
- י עלת לקרתא הלך בנמוסה (באת לעיר - לך בדרךכה). (ב"ר מח.)
- יא מרנלא בפיו של אביי: לעולם יהא אדם ערום ביראה, מענה רף משיב חמה, ומדבר שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל-אדם, ואפלו עם זכרי בשוק, כרי שימא אהוב למעלה ונחמד למטה ויהא מקבל על הבריות. (בר' יז, ע"י.)
- יב תן דעתך עד שיצא מפך, תשוב מעשיך בדרך-ארץ, ותן שקר לפסיעותיך; צדק הדין עליך והוצא עצמך מן התרעמות. (דא"ז ג.)

יג ר' שמעון אימר: שלשה כהנים הם: כתר תורה וכתר כהנה וכתר מלכות - וכתר שם-טוב עולה על גביהם. (אב' ד.)

יד אתה מוצא שלשה שמות נקראו לו לאדם: אחד מה שקוראים לו אביו ואמו, ואחד מה שקוראים לו בני-אדם, ואחד מה שקונה הוא לעצמו; טוב מזלם מה שקונה הוא לעצמו. (תנח' ויקהל.)

טו בשמך וקראוך ובמקומך יושיבוך ומשלך יתנו לך. (יומא לח.)

טז מעשיך וקרובך ומעשיך ורחקך. (עד' ה.)

יז יטוב שם משמן טוב¹ - כמה הולך שמן טוב? מקיטין לשרקלין, ושם טוב הולך מסוף העולם ועד סופו. (שמ"ר מח.)

ב. כבוד הבריות

- יח בן-זומא אימר: אינהו מבקד? - המכבד את-הבריות. (אבות ד.)
- יט ר' אליעזר אימר: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. (שם ב.)
- כ הנהרו בכבוד חבריכם. (בר' כח:).
- כא ואתהבת לרעך במד² - ר' עקיבא אימר: זהו כלל גדול בתורה; בן ענאי אימר: זה ספר תולדות אדם... בדמות אלהים עשה אתו³ - זהו כלל גדול מזה, שלא תאמר:

¹ קסלס ז', ח. ² ויקרא י"ט, יח. ³ צלחאים ה', ח.

(ח) מעורבת עם הבריות - לעשות לאיש ואיש כרצונו לפי האפשר והמתיר. ט) ואכלו- נראו כמו שאכלו. יא) מרנלא בפיו - מאמר זה היה רגיל בפיו. ערום ביראה - יערים ויתחכם לשם יראת שמים. יב) תן דעתך וגו' - כלוי חשוב תחלה לפני הדבור, ותן שכר לפסיעותיך - כלוי שיהא הלוכך לשם מצוה. הדין - דין שמים, והוצא עצמך מן התרעומת - שלא תתן מקום להתרעם עליך. טז) בשמך... ובמקומך-הראויים לך לפי מעשיך, ומשלך-לפי זכותך. יז) מקיטון לשרקלין - מחדר קטן לחדר גדול. כא) זהו כלל גדול מזה - שהאדם גברא ברמות אלהים וכבודו כבוד שמים.

הואיל ונתבונתי ותבונה חברי עמי, הואיל ונתקללתי ונתקלל חברי עמי. אמר ר' תנחומא. אם עשית כן, דע למי אתה מכונה — בדרמות אלהים עשה אותו. (ירוש' גר' פ"ט ה"ד; ב"ר כד.)

כב אמר ר' יהושע בן לוי: בשעה שאדם הולך בדרך, איקוניא של מלאכים מהלכין לפניו ומכריזין ואומרים: תנו מקום לאיקונין של הקדוש ברוך הוא. (סו"ט י"ז; דב"ר ד.)

כג ר' יוחנן היה עומד מפני זקני נכרים, אמר: כמה פנעים עברו על אלו. רבא לא הנה עומד, אבל עושה להם הדור.

אפני היה נותן ידו לזקנים. רבא משגר שליח. רב נחמן משגר סריסיו, אמר: אלמלא תורה — כמה נחמן בר אבא יש בשוק. (קיד' לג.)

כד בן-ענאי היה אומר: אל תהי בו לכל אדם ואל תהי מפליג לכל דבר, שאין לדך אדם שאין לו שעה ואין לדך דבר שאין לו מקום. (אב' ד.)

כה "ולא תעלה במעלת על מוכחי" ¹ — והרי דברים קל-נחמרי: ומה אם אבנים שאין בהן דעת לא לרעה ולא לטובה, אמר הקדוש ברוך הוא: "לא תהנה בהן מנהג בנין" — חברך שהוא בדרמותו של מי שאמר והיה העולם, דין הוא שלא תנהג בו מנהג בנין. (מכיל' יתרו.)

כו "כי אתה-כלי-מעשה האלהים יבא במשפט על כלי-נעלם" ² — אמר רב: זה ההורג כנה בפני חברו ונמאס בה, ושמואל אמר: זה הרק בפני חברו ונמאס. (חג' ה.)

כז שנו רבותינו: לעולם יהא אדם רך בקנה ואל יהא קשה בארו. מעשה בר' אלעזר בר' שמעון שבא ממגדל-עדר מבית רבו, והיה רוכב על החמור ומטיל על-שפת הנהר ושמה שמחה גדולה, והיתה דעתו נסה עליה, מפני שלמד תורה הרבה. נודמן לו אדם אחר שהיה מכער ביותר. אמר לו: שלום עליך, רביו! ולא החזיר לו. אמר לו: ריקא! כמה מכער אותו האיש! שמא בלביני עירך מכערים כמותך. אמר לו: ומה אעשה, לד לאמן שעשאני ואמר לו: כמה מכער כלי זה שעשית. כן שירע ר' אלעזר בר' שמעון בעצמו שחטא, ירד מן החמור ונשתטח לפניו ואמר לו: געניתי לך, מחל ליו אמר לו: איני מוחל לך עד שתלך לאמן שעשאני ותאמר לו: כמה מכער כלי זה שעשית.

היה מטיל אחריו עד שהגיע לעירו. יצאו בני עירו לקראתו והיו אומרים לו: שלום עליך, רבי, רביו מורי, מורי! אמר להם: למי אתם קורין "רבי, רבי"? אמרו לו: לזה שמטיל אחריו. אמר להם: אם זה רבי, אל ירבו כמותו בן-שראל. אמרו לו: מפני מה?

¹ שמוס כ', כו. ² קהלת י"ב, יד.

(כב) איקוניא — סיעה. לאיקונין — לצלם ודמות. (כג) הידור — כבוד ונשיאות פנים. נותן ידו לזקנים — לממכס. משגר שליחו — שולח את שליחו לסמכס. משגר סריסיו — שהיה חתנו של ראש הגולה והיו לו סריסים. כמה נחמן וגו' — כלו' ע"י תורתו הריני מכובד על שאר בני אדם ואין לי לזלזל בכבודי. (כד) מפליג — מרחוק, לומר שאין צורך בו. שאין לו שעה — ותהא צריך לו. (כה) דין הוא — כל שכן. (כו) רך בקנה — לבריות. בר' אלעזר בר' שמעון — באר"נ הגיר: בר' שמעון בן אלעזר. ממגדל עדר — שם מקום בא"י. דעתו נסה עליו — נחגאת. ריקא — בור. מכוער — רע מראה. געניתי לך — נכנעתי מפניך. מטייל אחריו — לבקש ממנו שימחול לו.

אמר להם: כך וכך עשה לי. אמרו לו: אף-על-פי-כן מחל לו, שאדם נדול בתורה הוא. אמר להם: בשבילכם הריני מחל לו, ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן. מיד נכנס ר' אלעזר בר' שמעון לבית המדרש ודרש: לעולם יהא אדם רך פקנה ואל יהא קשה כארו. (תע"ז כ"ג: אדר"ג מא.)

כח מפני מה אין מצוין תלמידי-חכמים לצאת תלמידי-חכמים מקניהם? אמר רב אשי: משום שקוראים לבני אדם חמורים. (גור' פא.)

כט מעשה בר' ינאי שהיה מהלך בדרך וראה אדם אחד שהיה משפע ביותר. אמר לו ור' ינאי: ישנית, רבי, להתקבל אצלנו? אמר לו: הן. הכניסו לביתו, האכילו והשקרו. בדקו במקרא ולא מצאו, במשנה ולא מצאו, באגדה ולא מצאו, בתלמוד ולא מצאו. אמר לו: טול וקברך. אמר לו: וקברך ינאי בביתו. אמר לו ר' ינאי: וכל אתה לומר מה שאני אמר לך? אמר לו: הן. אמר לו: אמר: אכל כלב פתו של ינאי. עמד האורח ותפסו לר' ינאי ואמר לו: ירשתי אצלך ואתה מונעה ממני. אמר לו: מהי ירשתי אצלך? אמר לו: פעם אחת עברתי לפני בית-ספר ושמעתי קול תינוקות שאומרים: "תורה צוה לנו משה מורה קהלת יצחק ב"א" - "מורשה קהלת ינאי" לא נאמר כאן, אלא "קהלת יצחק". אמר לו: למה זכית לאכל על שלחני? אמר לו: מימי לא שמעתי דבר רע והתורתי לבעלי. ולא ראיתי שנים מריבים זה עם זה ולא עשיתי שלום ביניהם. אמר לו ר' ינאי: כל-כך דרד-ארץ אצלך וקראתיד כלב! (ויק"ר ט.)

ל אמרו משום ר' יוסי איש דוצל: מנן היוצע בחברו שהוא נדול ממנו אפילו בדבר אחד, שחייב לנהוג בו כבוד, שנאמר: "כל-קבל די רוח יתירא ביה ומלקא עשית להקמיתה על כל-מלכותא"¹. (פסח קיג.)

לא וינאמר שבו פה וישבו"² - אמר ר' אלכסנדר: מקאן שאין קשן רשאי לישב עד שיאמר לו הגדול: שבו. (ירוש' כת' פ"א ה"א.)

לב שאלו תלמידיו את-ר' נחוניא בן הקנה: במה הארכת ימים? אמר להם: מימי לא נתכבדתי בקלון חברי ולא עלתה על משתי קללת חברי. ותרן בממוני הייתי. "לא נתכבדתי בקלון חברי" - כגון רב הינא, שהיה טעון מעדר על כתפו: בא רב תנא בר חנילאי ונטלו ממנו. אמר לו: אם רגיל אתה לטעון בעירך-טען ואם לא-להתכבד בקלונך איני רוצה. "ולא עלתה על-משתי קללת חברי" - כגון מר זוטרא, כשהיה עולה על-מסחו אמר: "יהא מחול לכל-מי שצערני". ותרן בממוני הייתי" - שאמר מר: איוב ותרן בממונו היה, שהיה מניח פרוטה לחנוני מממונו. (מג' נח.)

לג אמר ר' יוסי בר' חנינא: המתכבד בקלון חברו אין לו חלק לעולם הבא. (ירוש' חג' פ"ב ה"א: ב"ר א.)

¹ דברים ל"ג, ד. ² דניאל ו', ד. ³ דוס ד', ב.

(כט) משופע - מכובד ומחודר בלבושו, וסבר ר' ינאי שהוא תלמיד-חכם. ישנוח רבי וגו' - כלו' וכדני להתארר אצלנו. טול וברך - על המזון. יברך ינאי בביתו - שלא ידע לברך ונשתמט. והתורתי לבעליו - להביא דבה. (ל כל קבל די רוח וגו' - בשביל רוח יתרה שיש בו אמר הסלך להקימו על כל המלכות. (לא שבו פה - כך אמר כעוץ לזכנים. (לג לא נתכבדתי בקלון חברי וגו' - כמפורש להלן ותרן - כוותר ונותן משלו לאחרים. ונטלו ממנו - לכבדו.

לד אמר ר' יוחנן בן-זבאי: בא וראה כמה גדול כבוד הבריות: שור שהלך ברנגליו—חמשה, שה שהרכיבו על כתפו—ארבעה. (ב"מ ע"ט:)

לה גדול כבוד הבריות, שדוחה את-לא-תעשה שבתורה. (בר' יט:).

לו ויהנות את-האשה ואת-הבהמה¹—אם אדם חטא, בהמה מה חטאת? אלא מפני שבאה תקלה על ידה לאדם, אמרה תורה: תסקל: דבר אחר: שלא תהא בהמה עוברת בשוק ויהיו אומרים: זו בהמה שנסקל פלוני על ידה, על שום "ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עין"². (סנה' נד; ויק"ר כז:).

לז "והתעלמת מהם"³—פעמים שאתה מתעלם מהם. הא כיצד? אם היה גזן ואינה לפי כבודו. (בר' יט:).

לח שני רבותינו: אין מכבדין לא בדרכים ולא בנשרים ולא בידים מזהמות. רבין ואבין היו מהלכים בדרך. הקדים חמורו של רבין לשל אבין ולא אמר לו: ילך מר ובראשו. אמר: משעלה אותו תלמיד ממערבא וחה עליו דעתו. כשהגיעו לפתח בית-הבנסת אמר לו: יבנס מר. אמר לו: ועד עכשיו לא מר אני? אמר לו: כך אמר ר' יוחנן: אין מכבדין אלא בפתח שיש בו מוזה. (בר' מה מז:).

לט אנשי גליל חסו על כבודם ולא חסו על ממונם, אנשי יהודה חסו על ממונם ולא חסו על כבודם. 'ירוש' כת' סוף פ"ד).

מ ר' נהוראי אומר: כל-המביש פני חברו סוף הוא מתביש; ולא עוד אלא שמלאכיו חבלה רוחפים אותו וטורדים אותו מן העולם ומראין קלונו לכל-באי עולם. (נלה).

מא לא תביש—ולא תתביש. (מ"ק ט:).

מב דרךק לעיל על אפיה נפל (הרוקק למעלה—על פניו נופל). (קה"ר ז).

מג נוח לו לאדם שיופיל עצמו לתוך כבשן האש ואל ילבין פני חברו ברבים. מניין? מתקמר, שנאמר: "היא מוצאת וגו"⁴. (בר' מג:).

מד שנה תנא לפני רב נחמן בר יצחק: בלי-המלבין פני חברו ברבים כאלו שופך דמים. אמר לו: יפה אמרת, שרואים אנו שהולכת אדמומית וכאה חרורית. (ב"מ נח:).

מה בשת—הכל לפי המביש והמתביש. (ב"ק פג:).

מו אמר ר' חנינא: הסותר לוֹעו של חברו כאלו סותר לוֹעָה של שכינה.

¹ ויקרא כ"י, ע"ז. ² יחזקאל כ"ט, ע"ז. ³ דברים כ"ג, ח. ⁴ צדקשים ל"ח, כס.

(לד) שור שהלך ברנגליו—ואין הגנב מתבזה להרכיבו על כתפיו. חמשה—משלם קנס חמשה. לה) שדוחה לא תעשה וגו'—שפעמים מבטלין מצוה משום כבוד הבריות. לו) תקלה—מכשול עוון. לז) והתעלמת מהם—אצל השבת אכזה נאמר. ואינה לפי כבודו—למלך באכזה זו. לח) מזהמות—לא נקיות. משעלה אותו תלמיד וגו'—רבין עלה מא"י לכלל, וחה עליו דעתו—נתגאה. מג) ילבין—יבויש. מד) שהולכת אדמומית—מן הפנים. מה) בושת—תשלומי בושת. הכל לפי המבייש והמתבייש—התשלומין לפי חשיבותו של המבייש והמבויש. מו) הסותר לוֹעו—המכה בלחיו.

אמר ריש לקיש: המנבית ידו על חברו, אף-על-פי שלא הקדו, נקרא רשע, שנאמר: „ויאמר לרשע למה תכה רעך“¹ — „הפית“ לא נאמר אלא „תכה“, אף-על-פי שלא הקדו נקרא רשע. (סנה' נח).

התוקע לחברו נותן לו סלע. ר' יהודה אומר משום ר' יוסי הגלילי: מנה. סטרו נותן לו מאתים וזו, לאחר-ידו נותן לו ארבע מאות וזו. צרם באזנו, תלש בשערו, רקק והניע בו רקו, העביר טליתו ממנו, פרע ראש האשה בשיק-נותן לו ארבע מאות וזו. זה הכלל: הכל לפי כבודו. אמר ר' עקיבא: אפלו עניים שבישראל רואין אותם כאלו הם בני-חורין שגירו מנכסיהם, שהם בני אברהם יצחק ויעקב.

ומעשה באחד שפרע ראש האשה בשוק, באה לפני ר' עקיבא וחיבו לתן לה ארבע מאות וזו. אמר לו: רבי, תן לי זמן, ונתן לו זמן. שמרה עומדת על פתח תצרה ושבר אתי הכר בפניה ובו באסר שמן. נלקה את-ראשה והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה. העמיד עליה עדים ובא לפני ר' עקיבא, אמר לו: לזו אני נותן ארבע מאות וזו! אמר לו: לא אמרת כלום; החובל בעצמו, אף-על-פי שאינו רשאי — פטור, אחרים שתכלו בו תיבים, והקוצץ נטעותיו אף-על-פי שאינו רשאי — פטור, אחרים תיבים.

אף-על-פי שהוא נותן לו, אין נמחל לו עד שיבקש ממנו. שנאמר: „ועתה השב אשת האיש... ויתפלל בעדך“². ומנין שאם לא מחל לו שהוא אכזרי, שנאמר: „ותפלל אברהם אל-האלהים וירפא אלהים וגו“³.

שני רבותיו: כל-אלו שאמר — דמי בשתו, אבל צערו, אפלו הביא כל-אילי נביות שבעולם, אין נמחל לו עד שיבקש ממנו. (ב"ק צ. זב.).

ג. אהבת הבריות ושנאת הבריות

„ואהבת לרעך כמוך“⁴ — ר' עקיבא אומר: זה כלל גדול בתורה. ר' שמעון בן אלעזר אומר: בשבועה גדולה נאמר דבר זה „ואהבת לרעך כמוך“ אני יי'⁴ — אני יי' בראיתי: אם אתה אוהב — אני נאמן לשלם לך שכר טוב, ואם לאו — אני דין לפרוע. (ספרא קדושים: אדר"ג ה"ש טז).

כך אמר להם הקדוש-ברוך הוא לישראל: בני, מה אני מבקש מכם? הא אני מבקש אלא שתהיו אוהבים זה את-זה ותהיו מבקרים זה את-זה. (תדא"ר כו.).

ר' יהושע אומר: עין הרע וצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את-האדם מן העולם.

¹ שמות צ"י, יג. ² צלחשית כ"ז, ג. ³ שם שם, יג. ⁴ ויקרא י"ט, יט.

(זו) התוקע לחברו — תקע באזנו. נותן לו סלע — משום כושת. מנה — מאה וזו. לאחר ידו — על גב ידו. צרם — משך. ובו באסר שמן — ששן קנוי באסר (משמע קמנה). שמרה — המתין לה עד שראה אותה עומדת וגוי. מטפחת — טופחת ומרשבת ידה בשמן. כל אלו שאמר — סלע, מנה, מאתים וארבע מאות דמי כושת הן. אבל צער — שדואג על כשתו, אילי נביות — אילים שמנים שבנביות (שם מקום) לקרבן. (מח) כלל גדול בתורה — בלוי יסוד כל המצוות. לפרוע — לשלם כגמולך. (ג) מוציאין את האדם מן העולם — מקצוין חייו.

שנאת הבריות ביצר? מלמד שלא יכון אדם לומר: אהב את־החכמים ושנא את־התלמידים, אהב את־התלמידים ושנא את־עמי־הארץ, אלא אהב את־פלים. (אב' ב: אדר"נ טז).

אם אומרים עליך אחרים דבר רע — אל תענם, גדול יהיה בעיניך כקטן. אם אמרת על אחרים דבר רע — קטן יהיה בעיניך כגדול, עד שתלך ותפסם עליו. הני אוהב את־הבריות ומכבדן. העבר רצונך מפני רצון חברך, שכן עשתה רחל ללאה ודוד לשאול. (דא"ז א).

יהודה בן תימא היה אומר: הני אוהב את־השמים, ר'א מן השמים ושש מכל־מצות. ואם עשית לחברך רע קמעת והא בעיניך הרבה, ואם עשית לחברך טובה הרבה, והא בעיניך מעט. ואם עשה לך חברך טובה, קמעת תהא בעיניך הרבה, ואם עשה לך רעה הרבה, תהא בעיניך קמעת. (אדר"נ מא).

שני רבותינו: "לא תשנא את־אחיד בלבבך"¹ יכל לא יכנו, לא יסמנו, ולא יקללנו, תלמוד לומר: "בלבבך" — בשנאה שכלב הכתוב מדרב. (ערכ' טז).

נאמר: לא תקם ולא תטר את־בני עמך"² — היה מחתך בשר והבנת הסבין לך — תחזור ותכה את־ידו? (ירוש' נדר' פ"ט, ה"ד).

שנינו, איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה? נקימה, אמר לו: השאילני מלך. אמר לו: לא. למחר אמר לו הוא: "השאילני קרדמך". אמר לו: "איני משאילך, כדרךך שלא השאלתני" — זו היא נקימה. ואיזו היא נטירה? — אמר לו: השאילני קרדמך. אמר לו: לא. למחר אמר לו: השאילני חלוקה, אמר לו: הילך, ואיני כמותך שלא השאלתני — זו היא נטירה. (יומא כג: ע"י).

כל־אהבה שהיא תלויה בדבר — בטל דבר בטלה אהבה, ושאינה תלויה בדבר — אינה בטלה לעולם. איזו היא אהבה שהיא תלויה בדבר? זו אהבת אמן ותמר, ושאינה תלויה בדבר — זו אהבת דוד ויהונתן. (אב' ה).

כל אהבה שאין עמה תוכחה אינה אהבה. (ב"ר נד).

שני משום ר' שמעון בן אלעזר: אהבה מבטלת שורה של גדלה — מאברהם, שנאמר: "וישכם אברהם בבקר ויחבש את־חמרו"³ — ולא היו לו כמה עבדים? שנאה מבטלת שורה של גדלה — מבבלעם, שנאמר: "ויקם בלעם בבקר ויחבש את־אתנו"⁴ — ולא היו לו כמה עבדים? (סנה' קה: ב"ר נה).

אהבה מקלקלת את־השורה ושנאה מקלקלת את־השורה. (ב"ר נה).

פי רחמתיך הית עניא אפיתאי דספסירא שביקו, השתא דלא עניא רחמתיך — פוירא בת שתי גרמירין לא סנא לן (בשאהבתנו היתה ענה — על רחבה של חרב שבבנו; עתה שאין אהבתנו ענה — משה בת ששים אמות לא דיה לנו). (סנה' ז).

¹ ויקרא י"ט, יז. ² שם שם, יח. ³ בראשית כ"ב, יג. ⁴ צמדנר כ"ב, כה.

גא) גדול יהיה בעיניך כקטן — מוסב על דבר רע, עליו — על אותו הדבר. קנב) קמעת — מעט. גג) יסמנו — יכהו בלחי. נד) תחזור ותכה את ידו — וכן כאן: היאך מתנקם בחבירו שנאמר בו "ואהבת לרעך כמוך"? (נה) חלוקה — כנתת. הילך — הא לך. נח) מבטלת שורה של גדולה — בשביל אהבה ושנאה אדם מזלזל בכבוד עצמו ("שורה" — מנחג, דרך).

- סא נוח לקנות שונא וקשה לקנות אוהב. (ילק"ש ואתחנן).
- סב איינז נבאר שבנבורים? מי שעושה שונא אוהב. (אדר"ג כג).
- סג המשל אומר: מה שבלבך על חברך—מה שבלבו עליך. (ספרי דברים; תנח"ק שלח).
- סד מקום שליבי אוהב לשם רגלי מליכות אותי. (מכיל יתרו).
- סה שני רבותינו: שלשה אוהבים זה את זה: אלו הם: הנעים והעבדים והעורבים. שלשה שונאים זה את זה: אלו הם: הפלכים והתנגלים והתקדים. ונש אומרים: אף תלמיד—חכמים שפדבל. (פסח קיג:).

ד. חבר

- סו "נאמר יי אל-משה קח לך את-יהושע"¹— אין "קח" אלא לשון לקיחה, לפי שאין נקנה אלא בקשיי-קשיון. מכאן אפרו: וקנה אדם חבר לעצמו להיות קורא עמו ושונה עמו ואוכל עמו ושותה עמו וישן עמו ומגלה לו כל-סתרו. (ספרי נצבים: אדר"ג ח).
- סז או חברותא או מיתותא (או חבורה או מיתה). (תע"ג כג).
- סח או חברים בחבריו של איוב או מיתה. (בי"ב טז:).
- סט "טבים השנים מן האחר"²— ר' מאיר פשהיה רואה אדם יוצא יחידי לדרך היה קורא לו: "לך לשלום, בעל-מיתה!"; שנים—היה קורא להם: "שלום לכם, בעלי-מריבה!"; שלשה—קרא להם: "שלום לכם, בעלי שלום!". (קה"ר ד).
- ע אפרו אינשי: אי דלית דורא—דלינא, ואי לא—לא דלינא (הבריות אפרו: אם תגביה המשא—אגביה, ואם לא—לא אגביה). (בי"ק צב:).
- עא איזוהי דרך ושרה שידבק בה האדם? ר' יהושע אפר: חבר טוב. ר' יוסי אפר: שכן טוב.
- עב איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם? ר' יהושע אפר: חבר רע. ר' יוסי אפר: שכן רע. (אב"ב).
- עב נתאי הארבלי אפר: הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע. (שם א).
- עג הולך את-חכמים וחכם"³— משל למי שנכנס להנותו של בשם, אף-על-פי שאינו

¹ צמדכ כ"ג, יח. ² קהלת ד', ט. ³ משלי י"ג, כ.

סב) שעושה שונא אוהב— שמהפך לבו לטובה. סג) מה שבלבך וגוי— כלוי מתוך מה שבלבך על חברך אתה יכול לדעת מה שבלב חברך עליך. סה) והחברים— הפרסים. סז) או חברותא וגוי— כלוי אם אין לו לאדם חבורה טובה יפה לו המיתה. סח) בחברים של איוב— נאמנים. טט) לך לשלום בעל מיתה— שהיוצא יחידי בדרך מסכן עצמו למיתה. בעלי מריבה— ששנים אפשר להם שירגזו בדרך. בעלי שלום— שאם יריבו שנים השלישי יעשה שלום ביניהם. ע) אי דלית דורא וגוי— כלוי בשנים קל להגביה את המשא מלאחד; ומשל הבריות הוא: נוח לו לאדם להכנס בעול דבר, שיש בו חשש סכנה או הפסד, כשעור אחד משתתף עמו. עג) בשם— מוכר בשמים.

מוכר לו ואינו לוקח ממנו, הוא יוצא וריחו נודף וריח בנדריו מבשמים, ואין ריחו וזו ממנו כל-היום.

יורשה כסילים ירוע¹ – משל לאחר שנכנס לחנותו של בורסי, אף-על-פי שאינו מוכר לו ואינו לוקח ממנו, הוא יוצא וריחו נודף וריח בנדריו מכלכלים, ואין ריחו בנדריו וזו ממנו כל-היום. (מר' משלי).

עד אמר לו רבא לרבה בר מרי: מנין לדבר זה שאומרים הבריות: מטיל ואול דקלא בישא נבי הגי דשרכי (מטיל ותולד דקל רע אצל אילני-סרק)? אמר לו: דבר זה כתוב בתורה ושני בנביאים ומשלש בכתובים, ושנינו במשנה, ושנינו בברייתא. כתוב בתורה, שנאמר: "וילך עשו אל-ישמעאל"²; שני בנביאים, שנאמר: "ויתלקטו אל יפתח אנשים ריקים ויצאו עמו"³; משלש בכתובים, שנאמר: "כל-עוף למינו ישוב ובעי-אדם לדומה לו"⁴; ושנינו במשנה: כל-המחבר לטמא-טמא, כל-המחבר לטהור-טהור; ושנינו בברייתא: ר' אליעזר אומר: לא לתם הלך ורזיר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו. (ב"ק צב:).

עה בימי ר' היא רבה עלה ורזיר אחר לארץ-ישראל. באו והביאו אותו לפניו, אמרו לו: מהו שנאכל אותו? אמר להם: לכו ותנו אותו על הגג, וכל-עוף שיבוא וישכן אצלו ממנו הוא. הלכו ונתנוהו על הגג, ובא עורב מצרי וישכן אצלו. אמר ר' חניא: טמא הוא, שהוא מינו. שנאמר: "את כל-ערב למינו"⁵. אמרו: לא הלך עורב אצל ורזיר אלא שהוא מינו. (ב"ר סה:).

עו אין ארור מתדבק בברוד. (שם נט:).

עז אין אדם דר עם נחש בכפיפה אחת. (יבמ' קיב:).

עח המדבק בעוברי עברה, אף-על-פי שלא עשה כמעשיהם, דרי זה מקבל פרענות כיצא בהם. (אורז' ו:).

עט אמר אבני: אוי לרשע אוי לשכנו, טוב לצדיק טוב לשכנו. (סוכה נז:).

פ בהרי הוצא לקי ברבא (עם הקוץ לוקה הקרוב). (ב"ק צב:).

פא שנינו: רבי אימר, לעולם לא ירבה אדם רעים בתוך ביתו, שנאמר: "אש רעים להתרועע"⁶. (סנה' ק:).

פב לעולם יהא אדם יורע אצל מי הוא יושב, ואצל מי הוא עומד, ואצל מי הוא מסב, ואצל מי הוא מסית ואצל מי הוא תוסם שטרותיו. (דא"ז ה:).

¹ משלי י"ג, כ. ² צדאשים כ"ח, ט. ³ שופטים י"ח, ג. ⁴ צן-סירח יב. ⁵ ויקרא י"ח, טו. ⁶ משלי י"ח, כד.

בורסי – מעבר עורות. מלובלבים – כלוי סרוחים. (עד) מטייל ואול וגו' – דרך דקל רע לגדל בצד אילן סרק (שאינו עושה פירות); כלוי דרך הרע להתחבר אל הרע, ורזיר – מין עוף ממנו העורב. (עח) מהו שנאכל אותו – שלא ידעו אם עוף טהור הוא או טמא. (עז) בכפיפה – בסל; כלוי במחיצה אחת. (פ) בהרי הוצא וגו' – כשעוקרים את החוץ (קנה קוצים) הגדל אצל הכרוב פעמים שנעקר הכרוב עמו; כלוי שכני רשע לוקין עמו. (פא) איש רעים – שיש לו הרכה רעים. להתרועע – סופו לקבל רעה, שיבואו לידי מריבה. (פב) מסב – יושב בסעודה. מסיח – מדבר

פג שנינו: כך היו נקני הדעת שבירושלים עושים: לא היו חותמים על השטר אלא אם כן יודעים מי חותם עמהם, ולא היו יושבים בדיון אלא אם כן יודעים מי יושב עמהם, ולא היו נכנסים בסעדה אלא אם כן יודעים מי מסב עמהם. (סנה' כג.)

פד אמר ר' תנא בר אבא אמר ר' יוחנן: אחד מן האחים שמת יראנו בליהאחים כלם: אחד מבני החבורה שמת תראנו בליהחבורה בלה. (שנת קה' קו.)

פה חבורה ומשפחה כך הן דומות – לכפת אבנים, אתה נוטל ממנה אבן אחת וכלה מתרועעת. (ב'ר ק.)

ה. מדות ודרך-ארץ שבין אדם לחברו

פו ר' מתנא בן חרש אומר: הני מקדים בשלום כל-אדם. (אב' ד.)
פז אמרו עליו על ר' יוחנן בן-זבאי, שלא הקדימו אדם שלום מעולם, נאסלו נכרי בשוק. (בר' יז.)

פח אמר רב חלבו אמר רב הונא: כל-שיודע פהברו שהיא רגיל לתן לו שלום יקדים לו שלום, שנאמר: "בקש שלום ורחפו"¹, ואם נתן לו ולא החזיר, נקרא גולן, שנאמר: "גולת העני בבתיכם"². (שם ו.)

פז לעולם אל יפטר אדם לא מאצל רבו ולא מאצל חברו אלא אם כן נוטל המנו רשות, וילמדו כל-אדם דרך-ארץ מן המקום, בכבול, שאמר לו לאברהם: הריני נפטר ממך, שנאמר: "וילך יי כאשר בלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקמו"³.
לעולם אל יבנס אדם פתאם לבית חברו, וילמדו כל-אדם דרך-ארץ מן המקום, שעמד על פתח הנו וקרא לו לאדם, שנאמר: "ויקרא יי אלהים אליהאדם ויאמר לו איבה"⁴.

מעשה בארבעה וקנים שהלכו למלכות הפנימית, ואלו הם: רבן גמליאל ור' יהושע ור' אלעזר בן עזריה ור' עקיבא. והיה להם פילוסופוס אחד חבר שם. אמר לו ר' יהושע לרבן גמליאל: רבי, רצונך שנקבל פני פילוסופוס חברנו? אמר לו: לאי. בשחרית אמר לו: רבי, רצונך שנקבל פני פילוסופוס חברנו? אמר לו: הן. הלכו ועמדו על פתחו של פילוסופוס ושפח ר' יהושע על הדלת. והיה פילוסופוס ההוא מחשב בדעתו ואומר: אין זו דרך-ארץ אלא של חכם. פעם שניה – עמד ורחץ פניו וריו ורגליו. פעם שלישית – עמד ופתח את-הדלת וראה את-חכמי ישראל באים: רבן גמליאל באמצע ור' יהושע ור' אלעזר

¹ תהלים ל"ד, טו. ² ישעיה ג', יד. ³ בראשית י"ח, לג. ⁴ שם ג', ט.

פד יראנו וגו' – שנפרץ בה פרי. פה) לכפת אבנים – בנין עגול כקשת, שאבניו מתחזקות זו בזו. מתרועעת – נפרצת ונהרפת. פח) גולת העני – שאין לו כלום לגזול ממנו אלא שלא להשיב על שלומו. פט) יפטר – יסדר. למלכות הפנימית – למלכות רומי. פילוסופוס – חכם מאומות-העולם. טפה – דפק.

בן צוריה מימינו ור' עקיבא משמאלו. והיה פילוסופוס מחשב בדעתו ואומר: היאך אתה שלום לחבמי ישראל? אם אומר אני: שלום עליך, רבן גמליאל - הריני מבונה אתי-חבמי ישראל; אם אומר אני: שלום עליכם, חבמי ישראל - הריני מבונה אתי-רבן גמליאל. בן שהגיע אצלם אמר להם: שלום עליכם, חבמי-ישראל, ולרבן גמליאל בראש.
(ד"א ה: כלה ז:)

ז ויִקְרָא אֶל מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר יְיָ אֵלָיו¹ - למה הקדים קריאה לרבו? למדה תורה דרך-ארץ, שלא יאמר אדם דבר לחברו אלא אם כן קוראני. (יומא ד:).

זא אמר ר' שמעון בן יוחנאי: הנכנס לביתו פתאם, ואין צריך לוֹמַר לְחוּד ביתו של חברו - הקדוש-ברוך-הוא שגאון, אף אני איני אוהבו.
רב אמר: אל תכנס לעיר פתאם ואל תכנס לבית פתאם.
ר' יוחנן כשהיה עולה לשאל בשלמו של ר' חנינא היה מבצע, על שום "ונשמע קולו בבאו"². (ויק"ר כא:).

זב רב ירמיה עלה אצל רב אסי, מונ לו כוס, התחיל לרב ירמיהו להסתכל בו. אמרה לו אשתו: ראה מהו עושהו אמר לה: נודע הוא בשיטתו של רבו, ששנה ר' תיא: מסתכל הוא מה שבכוס ומה שבקערה ואינו חושש. (ירוש' שבת פ"א ה"ג).

זג שמאי אומר: הני מקבל אתי-כל-האדם בסבר פנים יפות. (אב' א:).

זד המקבל אתי-חברו בסבר פנים יפות, אפלו לא נתן לו כלום, מעלה עליו הכתוב כאלו נתן לו כל-מתנות טובות שבעולם. (אדר"ג יג:).

זה המקבל פני חברו כאלו מקבל פני שכינה. (ירוש' עיר פ"ה ה"א).

זו ר' ישמעאל אומר: הני מקבל אתי-כל האדם בשמחה. (אב' ג:).

זז שלשה דברים מאהבין אתי-האדם לבריות: יד פשוטה ושלחן-צדק וקלות-ראש.
(אדר"ג הוצ"ס נו"ב, לא:).

חח אמר ר' יהושע בן לוי: הרואה אתי-חברו לאחר שלשים יום, אומר: "ברוך שהחינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה": לאחר שנים עשר חדש - אומר: "ברוך מחיה המתים". (בר' נה:).

צט רב פפא ורב הונא בנו של רב יהושע היו מהלכים בדרך. פגעו בו רבב חנינא בנו של רב איקא, אמרו לו: בשעה שאנו רואים אותך הרינו מברכים עליך שמים: יברוך שחלק מחכמתו ליראיו ו"שהחינו". אמר להם: אף אני בן שאני רואה אתכם אתם חשובים עלי בששים רבוא ישראל ואני מברך עליכם שלש: אותן השמים ויברוך חכם הרזים. (ספ:).

¹ ויקרא ח"א, ח. ² שו"ת כ"מ, לה.

את חבמי ישראל - שנאו עם ר"ג. מבזה את ר"ג - שהיה נשיא. (צא) מבצע - משתעץ להשמוע קולו. (צב) להסתכל בו - אם הוא נקי, ואינו חושש - שמא יקפיד בעל הבית. (צד) בסבר פנים יפות - נמאור פנים ונחנה. (צה) ברוך מחיה המתים - שהמת משתבח מן הלב לאחר י"ב חודש. (צט) וברוך חכם הרזים - כדן הרואה ששים רבוא ישראל.

ק שנה רב דימא אחיו של רב ספרא: לעולם אל יספר אדם בטובתו של חברו, שמתוך טובתו בא לידי רעתו.

בשבא רב דימי אמר: מהו שנאמר: „מברך רעהו בקול גדול בפקר השבים קללה תחשב לו“¹ – פנו שנודמן לפנדק וטרחו לפניו יפה, למחר יצא וישב בשוק ואמר: המקום יברך את-פלוני, שבך טרחת לפני – ושומעים בני אדם והולכים ומטריחים אותו. (ערכ' טו.)

קא אמר ר' ירמיה בן אלעזר: מקצת שבחו של אדם אימרים בפניו וכלו שלא בפניו. מקצת שבחו בפניו, שנאמר: „כי אחד ראיתי צדיק לפני בדור הזה“²; וכלו שלא בפניו, שנאמר: „איש צדיק תמים היה בדרתו“³. (עיר' יח.)

קב וינאמר להם למה תעשון בדרבים האלה אשר אנכי שמע את-דבריכם רעים מאד כל-העם אלה⁴ – אמר ר' אבהו: למדתך תורה דרך-ארץ, בשתהא שומע טובתו של חברך תהא אומרה מפי אומרה, ובשתהא שומע רעתו תהא אומרה מפי אחרים. (מד' ש ז.)

קג ר' שמעון בן אלעזר אומר: אל תרצה את-חברך בשעת פעסו, ואל תנחמהו בשעה שמתו מעל לפניו, ואל תשאל לו בשעת נדרו, ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו. (אב' ד.)

קד אמר ר' יוסי: מימי לא עברתי על דברי חברי, יודע אני בעצמי שאני כהן, אם אימרים לי חברי: עלה לדוכן – אני עולה. (שבת קיז.)

קה שאל ר' עקיבא את-ר' נחוניא הגדול: במה הארכת ימים? באו קריקיו והבהו. עלה וישב בראש הדקל. אמר להם ר' נחוניא: הניחיהו, תלמיד-הכם הוא. אמר לו ר' נחוניא: מימי לא קבלתי מתנות, ותרן בממוני הייתי ולא עמדתי על מדותי. (מנ' כח.)

קו שנו רבותינו: שלשה רבם קשה ומעוטם יפה, ואלו הם: שאור ומלח וסרבנות. (בר' לד.)

קי מהיות טוב אל תקרא רע. (בר' ל.)

קח זה נהנה וזה לא חסר. (ב"ק כ.)

קט כופין על מדת סדם. (עיר' מס.)

¹ משלי כ"ה, יד. ² צדקאים ז', ח. ³ שם ו', ט. ⁴ שמואל א' ז', כב.

קא צדיק לפני – ולא אמר לו „צדיק תמים“. (קכ) מפי אחרים – סתם בלא הזכרת שם האומר. (קג) בשעת פעסו – שמה יכעס יותר, בשעה שמתו ונוי – שלא יקבל תנחומים. ואל תשאל לו – לטתוח לו פתח חרמה (על מנת כך וכך נדרת?). בשעת נדרו – שלא ינעול בפני עצמו כל פתח חרמה. בשעת קלקלתו – שלא יתבייש. (קד) עלה לדוכן – למקום שהכהנים עומדים שם לבורך את העם. (קח) והבהו – שהוא קץ בחייו של אדונם. (קו) וסרבנות – מי שנותן להפציר בו הרבה נקרא סרבן. (קז) מהיות טוב ונוי – כלוי אל תשים עצמך רע כשאפשר לך להיות טוב. (קח) זה נהנה ונוי – כך אומרים לאדם שיכול לעשות טובה לחברו בלא חסרון ביס. (קט) כופין על מדת סדום – מכריחין את האדם לעשות טוב לחברו כשהוא לא חסר, ולא יהא כאנשי סדום.

בשעה שאמר לו הקדוש-ברוך-הוא [למשה]: יעניתה לכה ואשלחך אל פרעה¹, אמר לו: רבון העולם, איני יכול, מפני שקבלני יתרו ופתח לי ביתו ואני עמו כבן, ומי שהוא פותח פתחו לחברו נפשו חוב לו. וכן אתה מוצא באלוהי, בשעה שהלך אצל צרפת האלמנה מת בנה, התחיל מתחנן ואמר: "הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה הרעות להמית את-בנה"², שמסר נפשו על אבסניא שלו. ולא עוד אלא שכל הפיתח פתחו לחברו—חוב בכבודו יותר מאביו ומאמו. לך אמר משה לפני הקדוש-ברוך-הוא: קבלני יתרו ונהג בי כבוד—איני הולך אלא בך-שמותי. (שמיר ד.)

קיא וינשלח אתם משה... לצבא³—הקדוש-ברוך-הוא אמר למשה: "גלם נקמת בני ישראל מאת המדינים"⁴—אתה בעצמך, והוא משלח את-אחרים! אלא מפני שנתגדל בארץ מדין אמר: איני כדון שאני מצר למי שעשה בי טובה. (במיר כב.)

קיב אמר לו רבא לרבה בר מרי: מנין לדבר זה שאמרין הכריות: בירא דשתית מניה לא תשרי ביה קלא⁵ (בור ששתית ממנו אל תורק בו אבן)?—אמר לו: שנאמר: "לא תחשב מצרי, כי ער היות בארצו"⁶. (ביק צב; במיר כב.)

קיג כל-הסוער את-חברו אפלו פת במלח אפלו טובל ירק, אף-על-פי שיש-לו לאותו סוער מאה סעדות ככל-יום כסעדת שלמה בשעתו—יתוין לו טובה בפניו. (תרביא יח.)

קיד "משיב רעה תחת טובה לא תמוש רעה מביתו"⁷—אמר ר' יוחנן: אם קדמך חברך בעדשים—תקמנו בבשר. למה? שהוא נמל עליך תחלה. אמר ר' שמעון בר אבא: לא סוף דבר משיב רעה תחת טובה, אלא אפלו משיב רעה תחת רעה לא תמוש רעה מביתו. (ביר לח.)

קטו אמר רב יהודה אמר רב: מנין שלא ישנה אדם מאבסניא שלו? שנאמר: יער המקום אשר היה שם אהלה בתחלה⁸.? (ערב טו.)

קסז "ולא נשתה מי באר"⁹—מי בורות? היה צריך לומר? למדתך תורה דרך-ארץ, שההולך לארץ שאינו שלו ויש בידו צרכו לא יאכל ממה שבירד, אלא שלו יהא מנה, ויקנה מן החנוני בשביל להנותו. כך אמר לו משה: הבאר עמנו ומן אנו אוכלים, לא תאמר שאנו מטריחים עליך—שכר אתה עושה לעצמך. (במ"ר יט.)

קיז "ויאמרו אליו איזה שרה אשתך"¹⁰—שני משום ר' יוסי: למה נקור על איז' שב-אליו?—למדה תורה דרך-ארץ, שישאל אדם באבסניא שלו. (ב"מ פז.)

קכח אמר ר' שמעון בן נמליאל: הנותן פת לחינוק צריך להודיע לאמו. (שבת י.)

קכט אמר רב חמא בר' חנינא: הנותן מתנה לחברו אין צריך להודיעו, שנאמר: ומשה לא ירע כי קרן עור פניו בדבריו אתו¹¹.

¹ שמות ב', י. ² מלכים א' י"ז, כ. ³ צמדצר ליה, ו. ⁴ שם שם, ז. ⁵ דצרים כ"ג, ח. ⁶ משלי י"ז, יג. ⁷ דצלשית י"ג, ג. ⁸ צמדצר כ', יז. ⁹ דצלשית י"ח, ט. ¹⁰ שמות ל"ד, כט.

צרפת—מעיר צרפת. קי) איני יכול—לולך מבית יתרו בלא רשות. קסז) להנותו—שיהא החנוני נהנה ממנו. קיז) נקוד על איז—לרמו ששאלו אף אותה על אברהם, שישאל אדם באבסניא שלו—על בעל האבסניא.

אָמרו בשם רב: הנותן מתנה לחברו צריך להודיעו, שנאמר: "לדעת כי אני יי מקדשכם"¹. (שבת יז.)

קכ כל-המבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר – הוא נענה תחלה. (ב"ק צב.)
קכא אמר ר' יעקב בנה של בתי-יעקב: כל-שחברו נענש על ידו אין מקניסין אותו במחיצתו של הקדוש-ברוך-הוא. (שבת קמט.)
קכב אמר רב חנון: המוסר דין על חברו הוא נענש תחלה, שנאמר: "ותאמר שרי אל-אברהם חמסי עליך"², ונאמר: "ויבא אברהם לספר לשרה ולכבתה"³. אימתי? כשיש לו דין בארץ.

אמר ר' יצחק: אוי לו לצועק יותר מלנצק. (ב"ק צג.)
קכג אמר רבא: כל-המעביר על מדותיו – מעבירין לו על-כל-פשעיו, שנאמר: "נשא עון ועבר על פשע"⁴ – למי נושא עון? למי שעובר על-פשע.
אמר ר' יצחק: כל-המקניט את-חברו אפלו בדברים צריך לפיסו. אמר רב תסדא: וצריך לפיסו בשלש שורות של שלשה בני-אדם.
אמר ר' יוסי בר חנינא: כל-המבקש מוט מחברו אל 'בקש ממנו יותר משלש פעמים, שנאמר: "אנא שא נא..." ועתה שא נא"⁵; ואם מת – מכיא עשרה בני-אדם ומעמידם על קברו ואומר: "חטאתי לך אלהי ישראל ולפלוני שחבלתי בו".
ר' ירמיה היה לו דבר עם ר' אבא. הלך וישב על פתחו של ר' אבא, וצאה שפחתו וורקה מירשופכין לאשפה ונתנו ניצוצות של מים על ראשו, אמר: עשאיני אשפה; קרא על נפשו: מאשפת ר'ים אביון"⁶. שמע ר' אבא ויצא החורר ר' ירמיה פניו והלך אחריו.
אמר לו ר' אבא: אין אתה צריך, עכשו עלי מוטל להוציא מלבך. (יומא פז. ע"ז מג' כח.)

קכד דברים שבינך לבין המקום מוחלין לך, דברים שבינך לבין חברך אין מוחלין לך עד שתפסו. (ספרא אחרי.)

קכה שאלה בלוריא הגיורת את-רבן גמליאל: כתוב בתורתכם: "אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד"⁷, וכתוב: "ישא יי פניו אליך"⁸? נטפל לה ר' יוסי הכהן, אמר לה: אמשל לך משל, למה הדבר דומה? – לאדם שנושה בחברו מנה וקבע לו זמן בפני המלך, ונשבע לו בחני המלך. הניע זמן ולא פרעו; בא לפים את-המלך, אמר לו: עלבוני מחול לך.

¹ שמות ל"א, יג. ² בראשית ע"ז, ה. ³ שם כ"ג, ז. ⁴ מ"כ ז', יח. ⁵ בראשית כ"ז, יז. ⁶ סהלים קי"ג, ז. ⁷ דברים י"ז, יז. ⁸ במדבר ו', כח.

קוט) לדעת כי אני יי מקדשכם – להודיעם שאני נותן להם את השבת. קכג) לספור לשרה ולבכותה – כלו' היא מתה תחלה. אוי לו לציעק – למוסר דינו לשמים, שהוא נענש יותר. קכג) המקניט – המכעיס. לפיסו – לרצותו. בשלש שורות של שלשה בני-אדם – כלו' יפסנו ברבים. מוט – סליחה. אנא שא נא וגו' – נאמר "נא" (לשון בקשה) שלש פעמים. שחבלתי – שהזקתי. היה לו דבר – מריבה. הלך וישב על פתחו – לפיכך את ר' אבא נשיצא. מאשפות. ר'ים אביון – כלו' ירמיה הריחו כאביון באשפה. אין אתה צריך – לפיסני. להוציא מלבך – את שנאתך. קכה) נטפל לה – נתלה לה להשיבה.

מדות ודרך-ארץ שבין אדם לחברו. נגבה. גולה ושפיכות דמים קיג

לך ופנס את־חברך: אף כאן קד: כאן בעברות שבין אדם לחברו, כאן בעברות שבין אדם למקום. (ראה יו"ג ע"י).

קנו מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר לו: זינני על־מנת שתלמדני בל־התורה כלה כשאני עומד על רגל אחת. דחפו באמת־הבגין שבידו. בא לפני הלל – גירו. אמר לו: דעלך סני לחברך לא תעבד (מה ששנאני עליך לא תעשה לחברך) – זו היא כל התורה כלה: והשאר פרוש הוא – לך למד. (שבת לא.).

ו. נגבה. גולה ושפיכות דמים

- קנו ר' יוסי אומר: יהי ממון חברך חביב עליך כשלך. (אב' ב.).
- קכח ארבע מדות באדם: האומר שלי שלי ושלך שלך – זו מדה בינונית, ויש אומרים: זו מדת סדם: שלי שלך ושלך שלי – עס־הארץ: שלי שלך ושלך שלך – חסיד: שלך שלי ושלי שלי – רשע. (שם ה.).
- קכס בל־הנותן עינו במה שאינו שלו – מה שמבקש אין נותנין לו ומה שבידו נוטלין המנו. (סוטה ט.).
- קל אמר ר' יוחנן: בל־הגזול את־חברו שוה פרוטה כאלו נוטל נשמתו ממנו. שנאמר: "בן ארחות בל־בצע בצע את־נפש בעליו וקח"¹. (ב"ק קט.).
- קלא "ויאמר אליהם לנח קץ בל־בשר בא לפני" ² – אמר ר' יוחנן: בא וראה כמה גדול כחו של חמס, שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחמם עליהם גורדינם עד שפשטו ידיהם בגזל. שנאמר: "כי מלאה הארץ חמס מפניהם, והנינו משחיתם את־הארץ"³; ובתיב: "החמם קם למטה רשע ונו"⁴ – אמר ר' אלעזר: מלמד שזקף עצמו כמקל ועמד לפני הקדוש־בברוך־הוא ואמר לפניו: רבונא־של־עולם, "לא מרם ולא מהמונם ונו"⁵. (סנה' קח.).
- קלב אמר שמואל: אפלו גזל מריש ובגאז בבירה – מקעקע בל־הבירה כלה ומחזיר מריש לבעליו. (תע"ט טו.).
- קלג אמר ר' אבא: קשה גזל הנאכל, שאפלו צדיקים גמורים אינם יכולים להחזירו, שנאמר: "בלעדי רק אשר אכלו הנערים"⁶. (חול' פט.).
- קלד אמר ר' לוי: קשה גזל הדיוט יותר מגזל גבוה. (בב' פח:).
- קלה שנינו, ר' אליעזר בן יעקב אומר: הרי שגזל סאה של חטים, טחנה, לשה ואפאה והפריש ממנה חלה, כיצד מקבד? אין זה מקבד, אלא מנאץ, ועל זה נאמר: "ובצע ברך נאץ יי"⁷. (ב"ק יד.).

¹ משלי ח', יט. ² בראשית ו', יג. ³ יחזקאל ז', יח. ⁴ בראשית י"ד, כד. ⁵ ספלים י"ג, ג.

קכח) בינונית – לא חסיד ולא רשע, מדת סדום – שלא נהגו גמילות־חסדים זה בזה, מדת עם הארץ – כליו מדת סתם כנאדם, שאינו גמל חסד עם אחרים אלא על מנת שיוגמלו אלו עמו. קלא) שוקה עצמו – החמס. קלב) מריש – קורה. בבירה – בהיכל. מקעקע – מהרס. קלד) גזל הדיוט – של חולין. מגזל גבוה – של הקדש.

קלו "ולקחתם לכם... פרי עץ הדור ונו"י¹ - משלכם ולא הנוזל. אמר ר' לוי: מי שלוקח לולב נוזל למה הדבר דומה? ללסטים שיושב בפרשת-דרך בים ומקפץ לעיבורים ושבים. פעם אחת עבר עליו לגיון אחר לגבות מסים של אותה המדינה. עמד לפניו וקפחו ונטל כל-מה שהיה בידו. לאחר ימים נתפס אותו לסטים ונחבש בבית-האסורים. שמע אותו הלגיון והלך אצלו ואמר לו: תן לי מה שקפחתני ואני אלמד עליך זכות לפני המלך. אמר לו: מכל-מה שקפחתני ומכל-מה שנטלתני אין לי כלום. אלא שטיח זה שתחתיו והוא משקל. אמר לו: תנהו לי ואני אלמד עליך זכות לפני המלך. אמר לו: טלהו. למחר העמידוהו לפני המלך לדון. שאל אותו המלך: יש-לך בן-אדם שילמד עליך זכות? אמר לו: נש לגיון פלוני שילמד עלי זכות. שלח המלך וקרא לו. אמר לו: יודע אתה זכות על אדם זה? אמר לו: יודע אני, כששלחתני לגבות מסים של אותה מדינה עמד זה לפני וקפחני ונטל כל-מה שהיה עמי, ושטיח זה, שהוא משלי, מעיד עליו. וכל העם צווח ואומר: איי לו לזה, שנעשה סניגורו קטיגורו! כך אדם לוקח לולב לזכות בו, ואם היה נוזל - צווח לפני הקדוש-ברוך-הוא ואומר: נוזל אני, המום אני, ומלאכי-השרת אומרים: איי לזה, שנעשה סניגורו קטיגורו! (ויקרא ל.)

קלו בלמי שידיו מלכלכות בגזל הוא קורא להקדוש-ברוך-הוא ואינו עונה אותו. (שמיר כב.)

קלח מר וזוטרא החסיד - ננב לו כים של כסף בפסקו: ראה שתלמיד אחר רוחץ ידיו ומננהו בבגד חברו. אמר: זה הוא - שאינו חם על ממון חברו. כפתורו והודוה. (בי"מ כד.)

קלט מעשה בשלטון אחר שהיה הורג את-הקבלנים ומתיר את-הגנבים, והיו הכל מלגיון עליו. שאינו עושה כראוי. מה עשה? הוציא כרוז במדינה ואמר: כל-העם לקומפון. מה עשה? הביא חלדות ונתן לפניהן מנות. והיו החלדות נוטלות את-המנות ומוליכות אותן לחורים. למחר הוציא כרוז: כל העם לקומפון! הביא חלדות ונתן לפניהן מנות. וקתם את-החורים. והיו החלדות נוטלות את-המנות ומוליכות איתן לחורים ומוצאות איתם מתמים ומחוריות את-המנות למקומן. לומר. שאין הכל אלא מן הקבלנים. (ויקרא ו.)

קמ אין נותנין פרצה לפני הכשר. ביותר לפני הנגב. (תנח' וישלח.)

קמא פרצה קוראה לנגב. (סוכה כו.)

קמב לאו עכברא נגב אלא חורא נגב (לא העכבר נגב, אלא החור נגב). (גיט' מה.)

קמג אי לאו עכברא - חורא מנא ליה? (אם לא העכבר - החור מנין לו?). (ערכ' ל.)

¹ ויקרא כ"ה, ח.

קלו) ומקפח - נוזל. לגיון - איש צבא. ונחבש - נאסר. שנעשה סניגורו קטיגורו - מלויך שלו נעשה מסטינו. קלח) בפונדק - בבית-מלון. כפתורו - אסרוהו. קלט) בשלטון - בשר הסמטלה. הקבלנים - המקבלים וקונים את הגנבות מיד הגנבים. ומתיר - מוציא מבית-האסורים. מלגיון - מתאוננים. כרוז - קריאה. לקומפון - למגרש שיוצאים בני העיר לשחק שם. חולדה - מין שרץ מן הגסים (וועזעל). קמא) פרצה קוראה לנגב - כשיש פרצה חגגב נכנס ונגב.

קמז בן בנימין אומר: אל תכנס לחצר הברדל לטול את-שלך שלא ברשות, שמא תראה עליו כגנב, אלא שבור את-שיניו ואמר לו: שלי אני נוטל! (ב"ק כז:).

קזח אמר לו רב אדא בנו של רב אבא לרב אשי: מה בין גולן לתמקן? אמר לו: התמקן נותן דמים, גולן אינו נותן דמים. (שם סב:).

קמו שיניו, "לא תגנב"¹ – על מנת למקט: "לא תגנב" – על מנת לשלם תשלומי כפל. (ב"מ טא:).

קמז שאלו תלמידיו את-רבן יוחנן בן-זכאי: מפני מה החמירה תורה בגנב יותר מבגולן? אמר להם: זה השנה כבוד עבד לכבוד קונו וזה לא השנה כבוד עבד לכבוד קונו; ככבול, עשה עין של מטה באלו אינה רואה ואין של מטה באלו אינה שומעת, שנאמר: "הוי המעמיקים מני לסתור עצה והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי ראנו ומי ידענו"². אמר ר' מאיר: משלו משל משום רבן גמליאל, למה הדבר דומה? לשני בני-אדם שהיו בעיר ועשו משתה, אחד זמן את-בני העיר ולא זמן את-בני-המלך ואחר לא זמן את-בני העיר ולא זמן את-בני המלך, איזה מהם ענשו מרבה? הני אומר: זה שזמן את-בני העיר ולא זמן את-בני המלך. (ב"ק עט:).

קמח רב הונא החמיצו לו ארבע מאות חביות של יין, נכנסו אצלו חכמים ואמרו לו: יפשפש מר במעשיו, אמר להם: וכי חשוד אני בעיניכם? אמרו לו: וכי חשוד הקדוש-ברוך-הוא שייעשה דין בלא דין? אמר להם: אם יש מי ששמע עלי דבר – יאמר. אמרו לו: כך שמענו, שלא נתן מר לאריסו בזמורות. אמר להם: וכי הניח לי מהן כלום? – הרי גנב את-הכל! אמרו לו: זוהי שאומרים הכריות: "בתר ננבא גנב וטעמא טעים" (אחר הגנב גנב וטעם טעם). אמר להם: הריני מקבל עלי שאתן לו... – יש אומרים: חזר החמץ ונעשה יין, ויש אומרים: נתקן החמץ ונמכר בדיני יין. (בר' ה:).

קנט שתף לסטים בלסטים. (ירוש' סנה' פ"א ה"ב).

קנ אמר רב הונא: מנין לגזל נכרי שהוא אסור, שנאמר: "ואכלת את-כל-העמים אשר יי אלהיך נתן לך"³ – בזמן שהם מסורים בידך ולא בזמן שאינם מסורים בידך. (ב"ק קיג:).

קנא לא נחנה תורה על מנת בן אלא לקדש שמו הגדול, שנאמר: "ויאמר לי עבדי אתה, ישראל אשר בך אתפאר"⁴. מכאן אמרו: ירחיק אדם עצמי מן הגזל מישראל ומן הגוי,

¹ שמוס כ', טו. ² ישעיה כ"ט, טו. ³ דברים ז', טו. ⁴ ישעיה מ"ט, כ.

קמה) חבסן נותן דמים – נותן דמי החפץ ונוטלו שלא ברצון בעליו. (קמו) על מנת למיקט-אפילו על מנת להקניט ולהכעיס ולא ליטול לעצמו. (קמז) החמירה תורה בגנב וגוי – שהגנב משלם כפל וארבעה וחמשה ולא הגולן. שוה השוה וגוי – הגולן עושה בגלוי ואינו מתירא מבני אדם כשם שאינו מתירא מהקביה. עין של מטה – לשון נקיה היא כלפי הקביה, והכוונה: עין של מעלה. שזמן את בני העיר ולא זמן וגוי – שמכבד את בני העיר יותר מבני המלך; וכן הגנב כבוד הכריות גדול כעניני סכנוה הקביה. קמה) 'פשפש מר במעשיו' – שמא נענש על חטאו. בלא דין – כלו' שלא בצדק. לאריסו – מי שעובד בקרקע חבירו בשכר חלק מן הפירות קרוי אריס. בזמירות – חלקו המגיע לו בזמירות הגפן שקוצצין אותן ויוצאות להפקה. בתר ננבא וגוי – כלו' הגנב מן הגנב אף הוא טועם טעם גניבה.

ואפלו מבלי-אדם שבשוק, שהגונב לגוי לסוף שהוא גונב לישראל, והגנול לגוי לסוף שהוא גנול לישראל, נשבע לגוי לסוף שהוא נשבע לישראל, מבחש לגוי לסוף מבחש לישראל, שופך דמים לגוי לסוף שהוא שופך דמים לישראל, ולא נתנה תורה על מנת בן אלא כדי לקדש שמו הגדול — ושמתי בהם אות ושלחתי מהם פליטים¹, מהו אומר בסוף הענין? והנידו את-קבורי בנוים¹. (תד"ר כו.)

- קנב נזל את-ה, כרי ומת, אינו מחכפר לו, מפני חלול-השם. (תוס' ב"ק י.)
- קנג מרבה גזלת המת מגזלת החי, שהגנול את-החי הוא יכל לפיסו ולהחזיר לו את-הגולות, הגנול את-המת אינו יכל לפיסו ולהחזיר לו גולו. (שמו"ט.)
- קנד לעתיד-לכוא הפה והכרם מדינים זה עם זה, הפה אומר לפרס: כל-מה שגזלתי וחמסתי כך נתתי; ולאחר שלשה ימים היא נבקעת, והיא אומרת לו: הא לך כל-מה שגזלתי וחמסתי! (בר"ק.)
- קנה יושבי כרבים יש בהם גול. (עיר' נא:.)
- קנו ננקא אפום מחתרתא רחמנא קרי (הגנב על-פי מחתרת קורא לשמים). (בר' סג.)
- קנז חסריה לננקא נפשיה לשלמא נקיש (כשהגנב חסר מחזיק עצמו לאיש שלום).
- קנח מנו דחשיר אמונא חשיר אשביעתא (מתוך שחשוד על הממון חשוד על השבועה).

קנט מעשה בתלמידי ר' עקיבא שהיו הולכים לבזיב, פגעו בהם לסטים. אמרו להם: לאן אתם הולכים? אמרו להם: לעבו. בן שהגיעו לבזיב פרשו. אמרו להם: תלמידי מי אתם? אמרו להם: תלמידי ר' עקיבא. אמרו להם: אשרי ר' עקיבא ותלמידיו, שלא פגע בהם אדם רע מעולם.

רב מנשה היה הולך לבית-תורתא, פגעו בו גנבים. אמרו לו: לאן אתה הולך? אמר להם: לפומבדיתא. בן שהגיע לבית-תורתא פרש. אמרו לו: תלמידו של יהודה הרמאי אתה? אמר להם: יודעים אתם אותי, יהי רצון שיהיו בני-אדם הללו בנדוי! הלבו ועסקו בנזכה עשרים ושתים שנה ולא הצליחו. בן שראו כך באו ותבעו נדוים. והיה בהם גרדי שלא בא להתיר נדויו ואכלו ארי.

בא וראה מה בין גנבי ככל ללסטים של ארץ-ישראל. (ע"ז נה, נו.)

¹ ישעיה ס"ו, יט.

קנו (קנו) רחמנא קרי — קורא לשמים שיעזרו במלאכתו. קנז חסריה לננקא וגו' — כשהגנב מחוסר יכולת לגנוב הוא מתפאר בעצמו שהוא איש שלום. קנה דחשיר אממונא — חשוד על גזלת ממון אחרים. חשיר אשביעתא — על שבועת שקר. קנט שהגיעו לבזיב — שהיא קודמת לעבו; והם אמרו להם לעבו, כדי לרמות את הלסטים, שיהשבו שיש להם עדיין זמן להתנפל עליהם. פרשו — תלמידי ר' עקיבא מן הלסטים. של יהודה — רב יהודה שהיה רבו של מנשה. הרמאי — כלוי שהוא למד אותך לרמות. בנדוי — בחרם, על שפגעו בכבוד רב יהודה, ותבעו נדוים — בקשו להתיר את הנדוי. גרדי — אורג. מה בין גנבי בכלל וגוי — סתם לסטים גרועים מגנבים ואעפ"כ אלו שבחו את ר"ע, וגנבי בכל כוז את רב יהודה.

קס דרש רבא: מהו שנאמר: "חתר בחשך בתים יומם חתמו למו"1 מלמד שהיו נחתים עיניהם בבגלי ממון ומפקידים אצלם אפרסמון ומניחים אותם בבית-גנניהם, ולערב באים ומרחיקים אותו כקלב, וחותרים שם ונוטלים אותו ממון.
דרשה ר' יוסי בצפורי, נחתרו באותו הלילה שלש מאות מחתרות בצפורי, היו באים [ובני העיר] ומצפרים אותו, אמרו לו: נחת דרך לגנבים. אמר להם: וכי יודע הייתי שיבאו הגנבים? (סנה' קט"ו ע"י).

קסא ר' אלעזר בר' שמעון מצאו לבלש אחד שהוא תופס גנבים. אמר לו: היאך אתה מכיר בהם? וכי לא לחיות הם דומים שיוצאים בלילה ומתחבאים ביום? ושם אתה נוטל צדיקים ומניח רשעים... אמר לו: ומה אעשה? מצנת המלך היא. אמר לו: בא ואלמדך מה תעשה: הקנם בארבע שעות לחנות, וכשתראה אדם שותה יין וישב ומחניק בוס בידו ומנמנם – שאל עליו. אם תלמיד-הכם הוא – השכים לתלמודו; אם פועל הוא – השכים למלאכתו; לא זה ולא זה – תפסוהו. גנב הוא. נשמעי הדברים למלך. אמרו: "קרינא דאגרתא איהו להני פרנקא (קורא האגרת הוא יהא השליח). הביאו אות-ר' אלעזר בר' שמעון – והיה תופס גנבים. שלח לו ר' יהושע בן-קרח: חמץ בן יין! עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להרגיז? שלח לו ר' אלעזר: קוצים אני מקלה מן הקרם. שלח לו ר' יהושע: יבא בעל-הכרם ויכלה את-קוציו. (ב"מ פג: ע"י).

קסב אמר רב גידל אמר רב: גרשי נשקף – מנה שניד: גהר-פקודי לנד – מפני טלית נאה שראה עליך: פומבדיתאי לנד – שנה אכסניא שלך. (הול' קכו).

קסג אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוהצק: נמנו ונמרו בעלית בית-נתנה בלוד: כל-עברות שבתורה אם אומרים לאדם "עבור ואל תהרג" – יעבור ואל יהרג, חוץ מעבודה-זרה ונלוו-עריית ושפיכות-דמים. (סנה' עד"י).

קסד גלות באה לעולם על עבודה-זרה ועל נלוו-עריית ועל שפיכות-דמים. (אב"ה).

קסה סיעה של בני-אדם שאמרו להם נכרים: תנו לנו אחד מכם ונהרעוהו, ואם לאו הרי אנו הורגים את-כלכם-יהרגו כלם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. אבל אם יחדוהו להם, כגון שיחדו לשבע בן בכרי – יתנוהו להם ואל יהרגו כלם; וכן הוא אומר: "ותבוא האשה אל בל-העם בחמתה וגו"1 – אמרה להם: הואיל והוא נהרג ואחם נהרגים-תנוהו להם ואל תהרגו כלכם. (תוספ' תרומ' ו).

קסו עלא בר קושב תבעתו המלכות, עמר וברך ללוד אצל ר' יהושע בן לוי. שלחה

¹ ח"ו כ"ד, טז. ² שמואל ב, כב.

קס) ומפקידים אצלם אפרסמון – שמן אפרסמון שלהם ספרו לפקדון ביד בעלי ממון ואלה הניחווהו כבית גנזיהם. קסא) לבלש – ממונה לחפש ולתפוס חוטאים למלכות. קרינא דאגרתא וגו' – משל הוא; כלוי יהא הוא בעצמו הכלש. חומץ בן יין – כלוי בן רע לאב טוב. קסב) נרשי – איש מעיר גרש בבבל (וכן נהר-פקודי ופומבדיתאי); בני ערים אלו היו מפורסמים לגנבים ורמאים. מנה שניד – שטא גנבן ספיק. שנה אכסניא שלך – כרי שלא ידע את מקומך ויבוא לרמותך. קסג) בעלית בית נתנה – מקום של חכמי ישראל. קסו) תבעתו המלכות – למשפט חיוב מיתה.

נים אחריו. באו והקיפו את־העיר, אמרו להם: אם אין אתם נותנים אותו אלינו נחריב את־המדינה. נטפל לו ר' יהושע בן לוי ופיוסו ואמר לו: מוטב שיהרג אותו האיש ואל יהרג הצבור על־ידו. נהפיוס לו ונתנו להם. הנה אל־הו, זכור לטוב, רגיל להגלות אצלו. בן ששנה בך לא נגלה. צם ר' יהושע בן לוי שלשים יום ונגלה אליו. אמר לו: רבי, מפני מה בטלת ולא באת? אמר לו: וכי חבר אני למסורות? אמר לו: ולא משנה עשיתי? אמר לו: וכי משנת חסידים היא? נעשה הדבר על־ידי אחרים ולא על־ידי.

(ירוש' תרומ' פ"ח, ה"ד; ב"ר צד.)

קסו אדם אחד בא לפני רבא. אמר לו: השלטון של עירי אמר לי: לך והרג את־פלוגי, ואם לאו – אהרג אותך. אמר לו: תהרג ולא תהרג – מה ראית שהדם שלך אדם יותר, שמא דמו של אותו האיש אדם יותר. (פסח' כה:).

קסח ונהפכו כל־פנים לירקון¹ – אמר ר' יוחנן: פמליא של מעלה ופמליא של מטה, בשעה שאמר הקדוש־ברוך־הוא: הללו מעשה נדי והללו מעשה נדי – היאך אאבד אלו מפני אלו? (סנה' צח:).

קסט מעשה בשני אחים שהרג אחד מהם את־חברו. מה עשתה אמם? נטלה כוס אחד ומלאהו מדמו והניחהו במגדל, והיתה נכנסת כל־יום ויום ומיצאת אותו הדם תוסם. פעם אחת נכנסה והביטה בו ומצאתו ששחק. אותה שעה ירעה שיהרג בנה האחר; לקנס מה שנאמר: "שפך דם האדם באדם דמו ישפך"². (יב"ר ב.)

ז. אונאה וגנבת־דעת

קפ אמר רב חסדא: כל־השערים ננעלים, חוץ משערי אינאה.

אמר ר' אלעזר: הכל נפרע בידי שליח, חוץ מאונאה.

אמר ר' אבהו: שלשה אין הפרגוד ננעל בפניהם: אינאה וגנל ועבודה זרה.

(ב"מ נט.)

קפא שנו רבותינו: "לא תעשו עול במשפט במדה במשקל ובמסורה"³ – "במדה" זו מדידת מקדק, שלא ימדוד לאחר בימות החמה ולאחר בימות הגשמים; "במשקל" – שלא יטמין משקלותיו במלח; "ובמסורה" – שלא ירתית. והלא דברים קל־וחר: ומה מסורה

¹ ירמיה כ"ו, ו. ² ברכות ט"ז, ו. ³ ויקרא י"ט, לה.

ופיוס – דבר על לבו. בטלת – חדלת לבוא. למסורות – שמוסרים אדם לסכנות. ולא משנה עשיתי? – לפי הדין בס"י הקודם. קסח) פמליא של מעלה וגו' – סלאכים וישראל. קע) כל השערים ננעלים – כל שערי תפלה ננעלים בשעת נעילה. חוץ משערי אינאה – הצוץ על אונאה תפלתו מתקבלת תמיד. הכל נפרע – על כל העבירות נענשין. חוץ מאונאה – שעליה מעניש הקב"ה בעצמו. אין הפרגוד וגו' – הוילון שלפני כסא־הכבוד פתוח תמיד; כל"ו הקב"ה משגיח תמיד להפריע עליהם. קעא) שלא ימדוד לאחר וגו' – החבל שמודדין בו אינו דוכה שזור ארכו בימות החמה לימות הגשמים, והמודד לאחים שחולקים בקרקע ימדוד להם בעונה אחת, שלא יהא אחד מהם מרוסח. שלא יטמין משקלותיו וגו' – משקלותיו שקונה בהם לא יטמין במלח להכבידם. במסורה – מדת הלח. שלא ירתית – שלא ישפוך בחוץ את המשקה לתוך הכוזה של הקונה, ונמצא המשקה רותח ומעלה קצף.

שהיא אחר משלשים וששה בלג. הקפידה עליו תורה, קל-נחמר להין וחצי הין ושלישית ההין ורביעית ההין ולג וחצי לג ורביעית הלג.

אמר רב יהודה אמר רב: אסור לאדם שישנה מדה חסרה או ימרה בתוך ביתו, ואפלו היא עבית של מימי-רגלים. (שם סא: ב"ב פט:)

קעב שנו רבותינו: מנין שאין מוחקין במקום שנודשין ואין נודשין במקום שמוחקין? — תלמוד לומר: „איפה שלמה“¹. ומנין שאם אמר: הריני מוחק במקום שנודשין ולפחות לו מן הדמים והריני נודש במקום שמוחקין ולהוסיף לו על הדמים, שאין שומעין לו? — תלמוד לומר: „איפה שלמה וצדק יהיה לך“¹.

שנו רבותינו: מנין שאין מעניין במקום שמכריעין ואין מכריעין במקום שמעניין? — תלמוד לומר: „אבן שלמה“¹. ומנין שאם אמר: הריני מענין במקום שמכריעין ולפחות לו מן הדמים והריני מכריע במקום שמעניין ולהוסיף לו על הדמים, שאין שומעין לו? — תלמוד לומר: „אבן שלמה וצדק יהיה לך“¹.

אמר ר' יהודה מסורא: „לא יהיה לך בביתך“² — מה טעם? משום „איפה ואיפה“²; „לא יהיה לך בביתך“³ — מה טעם? משום „אבן ואבן“³. אבל „אבן שלמה וצדק—יהיה לך“¹. „איפה שלמה וצדק יהיה לך“¹. (ב"ב פט:).

קעב שנו רבותינו: אין עושין את-המחק צדו אחד עבה וצדו אחר קצר, ולא ימחק בבית-אחת, שהמוחק בבית-אחת רע למוכר ויפה ללוקח, ולא ימחק מעט-מעט, שרע ללוקח ויפה למוכר.

ועל כלם אמר רבן יוחנן בן זבאי: אוי לי אם אמר, אוי לי אם לא אמר. אם אמר — שמא ילמדו הרמאים, ואם לא אמר — שמא יאמרו הרמאים: אין תלמידי-חכמים בקיאים במעשה ירינו.

— אמרה או לא אמרה?

אמר שמיאל בר רב יצחק: אמרה, וממקרא זה אמרה: „כי ישרים דרכי יי וצדקים ילכו בם ופושעים יקשלו בם“⁴. (שם:).

קעד שנו רבותינו: אבא שאול בן-בטנית בנם שלש מאות גרבי גזן מברורי המדות.

¹ דברים כ"ה, טו. ² שם שם, יד. ³ שם שם, יב. ⁴ הושע י"ז, י.

ואפילו אם הוא עבית וגוי — שאינו משמש בו למדה אלא עשאו כלי למימי-רגלים. קעב) אין מוחקין וגוי — יש מקום שמודיין במדה מחוקה (מצומצמת) ויש שמודיין במדה גדושה (מלאה), וצריכין למדוד לפי מנהג המקום דוקא. ולפחות לו — לקונה. איפה שלמה וצדק — מדה אחת לכל. שאין מעיינין—לחקק במאונים שיהיו עין בעין בלא שום הכרעה. שמכריעין—את כף המאונים שעליה מונח הדבר השקול. לא יהיה לך בביתך וגוי—כלוי על חטא אונאה ומרמה במדה ובמשקל תבא לידי עניות ולא יהיה לך כלום בביתך ובכיסך; אבל בשכר אבן שלמה וצדק „יהיה לך“ מכוון. קעג) המחק — לוח קטן וחלק שמוחקין בו את המדות. צדו אחד עבה וגוי — שהצד העבה אינו מוחק יפה, ויכוא למדוד לעצמו (כשהוא קונה) בצד עבה, ולאחרים (כשהוא מוכר) בצד קצר. בבת אחת — בפעם אחת ובמהרה שאינו מוחק יפה. קעד) וחבריו — בתום הגיר'; „וחבריו“, הוא ר' אליעזר בר' צדוק. מברורי המדות — מהעלאת הרתיוחות, שע"י כך מתהווה קצף על פני הין כשמוזנין אותו לקונה, ונמצאת המדה חסרה, ואבא שאול שהיה מוכר יין חשב זאת לגול.

וחבריו כנסו שלש מאות נרבי שמן ממצוי המדות והביאים לפני הנזכרים לירושלים. אמרו להם: אי אתם זקוקים לכך. אמרו: אף אנו אין רצוננו בכך. אמרו להם: הואיל והחמרתם על עצמכם עשו בהם צרכי רבים. (ביצה כ"ט; חו"ס שם ג.)

קעה שני רבובתינו: אוצרי פרות ומלני רבית ומקטני אפה ומפקיעי שערים – עליהם הכתוב אומר: "לאמר מתי יעבר החדש ונשפירה שבר והשבת ונפתחה בר, להקטין אפה ולהגדיל שקל ולענות מאוני מרמה"¹; מה כתוב אחריו – "נשבע יי בגאון ועקב אם אשבת לנצח כל-מעשיהם"². (שם ז.)

קעו אמר אליהו: פעם אחת בא וישב [לפני] אדם אחד שיש בו מקרא ואין בו משנה, אמר לי: רבי! מעשה היה כי שמכרתי לגוי ארבעה כרים של תמרים ומדדתי לו בבית אפל מחצה על מחצה; אמר לי הגוי: "אתה והאלהים שבשמים יודע במדה שאתה מודד לי". וחסרתי במדידה שלש סאין של תמרים. לאחר מכאן נטלתי המעות ולקחתי בהן בד אחד של שמן והנחתיו במקום שמכרתי את-התמרים לגוי. נקדע הדד ונשפד השמן. אמרתי לו: בני! ברוד המקום, שאין לפניו משוא פנים: הכתיב אומר: "לא תעשק את-רעך ולא תגול"³ – רעד הרי הוא באחיד, הא למדת שגול הגוי גול. (תב"א טז; ילק"ש צו ז.)

קעז בפספך היה לסינים, סבאך מהול במוס⁴ – היה אחד הולך אצל הצינר, שמע קולו בשהוא אומר לבן-ביתו: הנהש לו! אף הוא הלך לקח לו של גון, שמע קולו של בעל הנין אומר לבן-ביתו: המהל לו. והוה שנאמר: "בפספך היה לסינים – סבאך מהול במים". (פסיק' טו.)

קעח גלפני ענר לא תתן מבשל⁵ – לפני סומא בדבר. בא ואמר לך: בת פלוני מה היא לכה-נה? אל-תאמר לו: בשרה, והיא אינה אלא פסולה; היה נוטל כך עצה, אל תתן לו עצה שאינה הוגנת לו: אל תאמר לו: צא בהשכמה, שיקפחיהו לסטים, צא בצדק, בשביל שישתרב, ואל תאמר לו: מכר שךך וקח לך חמור, ואתה עוקב עליו ונוטלה ממנו. שמה תאמר: עצה יפה אני נותן לו, והרי הדבר מסור ללב, שנאמר: "ויראת מאל-היד אני יי"⁵ – כל-דבר המסור ללב נאמר בו "ויראת מאל-היד". (ספרא קדושים; קיד' לב.)

קעט מעשה בעיר אחת שלא היה בה מלח. והיתה בה חבורה של תמרים ואמרים; הולכים אנו למקום פלוני ומביאים מלח ומוזקרים עד שלא יבאו אחרים. והיה להם ראש לחבורה. אמרו לו: גלך למקום פלוני. אמר להם: ישי-לי לחרוש למחר, אלא המתנינו עד שאחרש ואחר-כך גלך. אמרו לו: הן מה עשה? אמר לאשתו: סמן זה בידך: אם אמר

¹ עמוס ס', ה. ² שם שם, ז. ³ ויקרא י"ט, יג. ⁴ ישעיה ח', כב. ⁵ ויקרא י"ט, יד.

ממצוי המדות – ססה שנשאר בדפנות המדות וממציא אותו לתוך כלי אחר. אי אתם זקוקים לכך – כלי אין זה גול ויכולים אתם להשאירו לעצמכם; קעה) אוצרי פירות – כונסי פירות כדי למכור אח"כ ביוקר. מפקיעי שערים – מוסיפין על המחיר הקבוע בשוק. קעז) אתה והאלהים שבשמים יודע וני – כלי מאמין אני כך שלא תרכני. קעז) הנחש לו – הערב נחושת בתוך הכסף, אף הוא הלך – זה שלקח כסף הסיגים אצל הצורף. המהל – הערב לו מים בתוך המים. כספך היה לסיגים וני – כלי זה נותן לו כסבע פסולה וזה נותן לו יין מהול במים. קעח) לפני סומא בדבר – כלי לאו דוקא כנתינת מכשול לעור מבשר, אלא אף במטעה אדם שאינו בקי בדבר. שיקפחיהו – שיגלוהו. שישתרב – שיכתי שרב (חום השמש). עוקב עליו – בא עליו בעקיפין (בערמה). קעט) המתנינו עד שאחרשו – והוא נתכוון לרמותם כדי שילך בעצמו ויביא מלח.

לך: "הביאי לי את-העל" – את חני לי את-האפק. אם אמר לך: "חני לי את-הקנקן" – את חני לי את-השק. מה-עשה? נתן את-השק על-גבי החמיר והלך לו, ואותם חבריו ישנו עד הבקר. עמדו בבקר וקראו לו. אמרו להם השכנים: מי אתם מבקשים? פלוגי כבר הלך לו מאמש. והלכו להם בבקר ומצאוהו חוזר בדרך. אמרו לו: למה עשית כך? אמר להם: אי אתם יודעים למה? אלמלי הלכנו כלנו – מיד היה נופל המלח בול: עכשו אני הבאתי, ועד שאתם באים – שלי מכיר, וכשתבואו אתם תמכרו יפה. לכן נאמר: "שוא ידברו איש את-רעהו"¹ – אם אין אתה עושה את-העל אפק ואת-הקנקן שק, אי אתה יכול לעמוד. (ש"ס יב: ילק"ש שם).

קפ מעשה בר' יונתן שהיו לו עדשים מצפצפות והיה לו קרוב בעיר אחת. ירד אצלו. אמר לו ר' יונתן: עדשים אני מבקש. יש מהן בעיר? אמר לו: הן. אמר לו מבמה? אמר לו: מקד וכד, וכל-זמן שתבוא אני נוטל לך. לימים הלך ר' יונתן לעיר לבית קרובו, שאל עליו, אמרה לו אשתו: בשדה הוא. המתין לו ולא בא. שאל לאחר מבני העיר: יש- כאן עדשים? אמר לו: לאו. חטים יש כאן. אמר לו: עדשים אני מבקש. אמר לו: נוטל אתה מקד וכד? הרבה עליו את-הדמים ויתר ממה שאמר לו קרובו ונטל המנו. בא קרובו מן השדה, אמר לו ר' יונתן: ולא אמרת לי שקד-וכד העדשים? הרי הוסיפו לי ויתר ממה שאמרת לי! אמר לו: שמא עדשים אמרת להם? אמר לו: הן. אמר לו: אלו אמרת להם: "חטים אני מבקש", היו אומרים לך: רצונך בעדשים? עכשו שאמרת: "עדשים אני מבקש", אימרים לך: רצונך בחטים? לך נאמר: "שוא ידברו איש את-רעהו"¹.
ר' חני צפוראי הלך לקח חטים מסירא, אמר לו ר' יונתן: כשתהא מבקש חטים, הני אומרים: שעורים אני מבקש, וכשתהא מבקש שעורים, הני אומרים: חטים אני מבקש – ולא יגלו לך את-השקר. (שם שם).

קפא אמר אבני: מי שרוצה להראות חתימת-ידו בבית-דין – לא יראה בסוף מגלה, שמא ימצאנה אחר ויכתוב עליו שטר-חוב. ומעשה במזכר אחד שבא לפני אבני ואמר לו: יראה לי מר חתימת-ידו, שבשבוואו התלמידים יראו לי – אעבירם בלא מקם. הראה לו אבני בראש מגלה. משך [המזכר את-המגלה]. אמר לו אבני: כבר קדמוך חכמים! (נ"ב קסו:).

קפב מעשה באחד שבא לפני רבא ובירד שטר שחתים עליו רבא ורב אחא בר אדא. אמר לו רבא: זו חתימת-ידי שלי, אלא שלפני רב אחא בר אדא לא חתמתי מעולם. כשהו ורודה. אמר לו רבא: בשלמא שלי ויפת, אלא של רב אחא בר אדא, שיך רותחת, היאך ויפת? אמר לו: הנחתי ידי על המצר; ויש אומרים: עמד על נאד וכתב. (שם).

¹ סהלים י"ב, ג.

אוכף – בר החמור. תמכרו יפה – כמחיר יפה. קפ) מצפצפות – כלו' שהיה לו דוחק בעדשים; ¹בילק"ש הגיר': "מזומצמות". מכמה – של איזה מחיר, ונטל דימנו – קנה ממנו. צפוראי – סעיר צפורי. קפא) לא יראה אדם חתימת ידו וגי' – אדם שצריך לכתוב חתימת-ידו על קלף ולמסור לבית-דין כדי שיכירו בידי חתימתו. משך... את המגלה – למעלה, כדי שיחתום אבני מלמטה וישאר מקום פנוי לפני חתימתו. כבר קדמוך חכמים – שאמרו אין מראין חתימה אלא בראש המגלה. קפב) לפני רב אחא וגי' – שלא הקדמתי מעולם חתימתי לחתימתו, מפני כבודו. רותחת – רועדת. על המצר – חבל הנטוי לאורך הנהר והעוברים אוהזים בו, והוא מתנדנד. על נאד – נפוח, שהרעיד את ידו.

- קפג שבעה נזבים הם, הראשון שבנזבים – נזב דעת הבריות. (מכילי משפטים).
- קפד אמר שמואל: אסור לנזב דעת הבריות, ואפילו דעתו של זקני. (חול' צד.)
- קפה בשם שאינא במקדומומקד קד אינא בדברים. לא יאמר לו: בקמה חפץ זה? והוא אינו רוצה לקח. אם היה בעל-תשובה לא יאמר לו: "זכר מעשיך הראשונים". אם הוא בן-גרים לא יאמר לו: "זכר מעשה אבותיך", שנאמר: "וגר לא תונה ולא תלחצנו"¹. (ב"מ נח:)
- קפו שני רבתינו: "ולא תונו איש את-עמיתו"² – באונאת דברים הכתוב מדבר. אתה אומר באונאת דברים. או אינו אלא באונאת ממון? כשהוא אומר: "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את-אחיו"³ – הרי אונאת ממון אמר: הא מה אני מקום? "ולא תונו איש את-עמיתו"? באונאת דברים. הא כיצד? אם היה בעל-תשובה, אל יאמר לו: "זכר מעשיך הראשונים"; אם היה בן-גרים, אל יאמר לו: "זכר מעשה אבותיך"; אם היה נר וקא ללמוד תורה, אל יאמר לו: "פה שאכל נבלות ושרפות, שקצים ורמשים, בא ללמוד תורה, שנאמר מפי הנבירה!"; אם היו יסוין באים עליה, או אם היו חלאים באים עליה, או שהיה מקבר אחיזו, אל יאמר לו בדרך שאמר לו חבריו לאיוב: "הלא יראתך בסלחך... ובר-נא מי הוא נקי אבר"⁴; אם היו חמרים מבקשים תבואה ממנו, לא יאמר להם: "לכו אצל פלוני, שהוא מוכר תבואה", ויודע בו שלא מכר מעולם. ר' יהודה אומר: אף לא יתלה עיניו על המקח בשעה שאין לו דמים, שהרי הדבר מסור ללב, וכל דבר המסור ללב נאמר בו: "ויראת מאלהיך"⁵.
- אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי: גדול אונאת דברים מאונאת ממון, שזה נאמר בו: "ויראת מאלהיך", וזה לא נאמר בו: "ויראת מאלהיך"; ור' אלעזר אומר: זה בנופו וזה בממונו. ר' שמואל בר נחמני אומר: זה נתן להשבון וזה לא נתן להשבון. (סו.)
- קפו שנינו, היה ר' מאיר אומר: אל יסרבה אדם בחברו לסעוד אצלו ויודע בו שאינו סועד, ולא ירבה לו בתקרבת ויודע בו שאינו מקבל, ולא יפתח לו חבית הפכורות לחנוני אלא אם-כן הודיעו. ולא יאמר לו: סוד שמן מפך ריקון; ואם בשביל כבודו – מתר. (חול' צד.)
- קפח שני רבתינו: לא ימכר אדם לחברו סנדל של מתה בכלל של חיה שחוטתה, מפני שני דברים: אחר, מפני שמתעהו, ואחר, מפני הסכנה, ולא ישגר אדם לחברו חבית של

¹ שו"ת כ"ז, כ. ² ויקרא כ"ה, יז. ³ שם שם, יז. ⁴ חו"צ ד', ו. ⁵ ויקרא כ"ה, יז.

קפה) בכמה חפץ זה – כמה מחיר חפץ זה? קפו) הגבורה – האלהים. זכר נא מי הוא נקי אבר – כלי מעשיך הרעים גרמו לך. חמרים – מנהיגי חמורים שקונים תבואה בשוק. לא יתלה עיניו על המקח – לא יתן עיניו בחפץ לעמוד על מקחו. נאמר בו ויראת מאלהיך – היודע מחשבות. זה בנופו – אונאת דברים גורמת צער לגוף. זה נתן להשבון – אונאת ממון אפשר להשיב. קפו) לא יסרבה – לא יפצור, בחקרוכת – בסתנות, ולא יפתח לו חבית וני – הוא אינו פותחה אלא כשביל למסור את היין לחנוני, ונמצא גונב דעת האורח שמכר לכבודו נפתחה. אלא אם כן הודיעו – להאורח שהחבית מכורה לחנוני ולא יחזיק לו טובה לחנם. סוד שמן – ויודע בו שאינו סך, ואם בשביל כבודו – לכבוד בפני אחרים. קפח) סנדל של מתה – סנדל של עור בהמה שמתה.

וַיֵּן וְשָׁמֵן צָף עַל פִּיהָ. וּמַעֲשֶׂה בְּאַהֲד שֶׁשָּׁנָר לַחֲבָרו חֲבִית שֶׁל יֵין וְשָׁמֵן צָף עַל פִּיהָ, וְהִלָּךְ וְזָמַן עָלֶיהָ אוֹרְחִים, וְנִבְנָם וּמַצָּאָה שֶׁהָיָא שֶׁל יֵין, וְהִנֵּק אֶת-עַצְמוֹ. (שם).

קפט מר ווטרא בנו של רב נחמן היה מהלך מסירקא לבי מחווא, ורבא ורב ספרא היו מהלכים לסירקא. פגעו זה בזה. כסבור מר ווטרא שלקראתו הם יוצאים. אמר להם: מה להם לחכמים שפרחו לילך כל כך? אמר לו רב ספרא: אנו לא היינו יודעים שבא מר, אלו היינו יודעים היינו טורחים יותר. אמר רבא לרב ספרא: מפני מה אמרת לו כך והחלשתי דעתו? אמר לו: והרי היינו מטעים אותו. — הוא הוא שהיה מטעה את עצמו. (שם).

ח. השבת אברה

קצ שני רבתינו: בראשונה כל-מי שמצא אברה היה מכריו עליה שלשה רגלים ואחר רגל אחרון שבעת ימים, כדי שילך שלשה ויחזר שלשה ויכריו יום אחר. משתרב בית המקדש, שיבנה במהרה בנימנו התקינו שהיו מכריון בבתי-כנסיות ובבתי-מדרשות. ומשרבו האנשים התקינו שהיו מודיעין לשכניו ולמידעיו — ודין.

מהו „משרבו האנשים“? — שאמרו: אברה למלך.

שני רבתינו: אבן-טוען היתה בירושלים, כל-מי שאברה לו אברה נפנה לשם, וכל מי שמוצא אברה נפנה לשם. זה עומד ומכריו וזה עומד ונותן סמנים ונוטלה. (ב-מ כח:).

קצא מצא ספרים קורא בהם אחר לשלשים יום, ואם אינו יודע לקרות גוללם, אבל לא ילמד בהם בתחלה ולא יקרא אחר עמו. מצא כסות מנערה אחד לשלשים יום ושוחטה לצרכה, אבל לא לכבודו. בלי-כסף ובלי-נחשת משתמש בהם לצרכם, אבל לא לשחקם. בלי-זהב ובלי-זכוכית לא ינע בהם עד שיבא אליהו. מצא שק או קפה וכל-דבר שאין דרכו ליטול — הרי זה לא יטול. (שם כט:).

קצב שני רבתינו: המוצא בלי-עץ משתמש בהם בשביל שלא ירקבו: בלי-נחשת משתמש בהם בחמין, אבל לא על-ידי האור, מפני שמשחקים: בלי-כסף משתמש בהם בציון, אבל לא בחמין, מפני שמשחקים: מנרפות וקרדמות משתמש בהם ברך, אבל לא בקשה, מפני שמשחקים: בלי-זהב ובלי-זכוכית לא ינע בהם עד שיבא אליהו: וברך שאמרו באברה כך אמרו בקרדון. (שם ל:).

ושמן צף על פיה — כסבור הסקבל שהכל של שמן. והנך את עצמו — סחמת כושה שלא היה לו מה להאכיל את אורחיו. קפט היה מכריו עליה — בירושלים, שלשה רגלים — שמתאספים עולי רגלים לירושלים. כדי שילך שלשה וגו' — זה שאבד לו יחזיר שלשה ימים כדי מהלך לעיר רחוקה לבדוק אם אבד לו מביתו כלום, ואם אבד לו יחזור לירושלים ויכריו יום אחד: לי אבד ואלו הסימנים. ודין — בלא פרסום מרובה, כדי שלא ישמעו האנשים. קצא קורא בהם... גוללם — שלא יתעפשו. בתחלה — מה שלא ידע, מפני שמפסיד הרבה את חספה. מנערה — מן האבק, לצרכה — לתקנתה. לא לכבודו — להתפאר בה. לצרכם — שלא יעלו חלודה, לא לשחקם — לא להשתמש בהם הרבה עד שישחקו ויבלו. לא ינע בהם — מפני שאינם מעלים חלודה. שאין דרכו ליטול — שאין אדם חשוב כטלטלו בשוק. קצב לא ע"י האור — לא יתן הכלי על האש. מנרפות — כלים שגורפים בהם אפר כירה וכדומה. ברך — גדרים רבים, שמפחיתם — סוגגם. בפקדון — שהבעלים הניחו אצלו זמן מרובה.

קכג שני רבותינו: „התעלמת”¹ – פעמים שאתה מתעלם ופעמים שאי אתה מתעלם: הא כיצד? היה בהן והוא בבית הקברות, אי שהיה זמן ואינה לפי כבודו, או שהיתה מלאכה שלו מרבה משל חברו – לכך נאמר „התעלמת” (שם).

קכד אמר ר' יוחנן: עני המחזיר אברה לבעליה – הקדוש ברוך הוא מכריז עליו בכל-יום. (עפ"י פסח' קיג.)

קכה אלכסנדרוס מוקדון הלך אצל מלך קציא. הראוה הרבה כסף וזהב. אמר: לא לראות כסףם וזהבם באתי, אלא לראות מנהיגם ודיניהם. עד שהם יושבים באו שני בני-אדם לדיון לפני המלך. אחד אמר: אדוני המלך, הרבה לקחתי מאדם זה ונרפתיה ונמצא מטמון בתוכה, ואמרתי לו: טול מטמון שלך: חרבה לקחתי, מטמון לא לקחתי: ואחר אמר: מה אתה מתירא מעש גול – אף אני כך: החרבה וכל-מה שבתוכה מכרתי לך – מתהום ארץ עד רום רקיע. קרא המלך לאחר מהם ואמר לו: יש-לך בן? אמר לו: הן. קרא לשני ואמר לו: יש-לך בת? אמר לו: הן. אמר להם: ילכו וינשאו זה לזה ויהא המטמון לשניהם. התחיל אלכסנדרוס תמה. אמר לו המלך: ולא יפה דנית? אמר לו: הן. אמר לו: אלו בא לפניך דין זה במדינתכם מה היות עושה בו? אמר לו: היות חותך ראשו של זה וראשו של זה והמטמון ירד לבית-המלך. אמר לו: וחמה מאירה לכם? אמר לו: הן. – וגשמים יורדים עליכם? – הן. – שמא יש במדינתכם בהמה דקה? – הן. אמר לו: תפח רוחו של אותי האיש! בוכות בהמה דקה החמה מאירה לכם והגשמים יורדים עליכם. (תמיד לב: תנח' אמר.)

קכז שמעון בן שטח היה סוחר בפשתן. אמרו לו תלמידיו: רבי, הנח מזה ואנו לוקחים לך חמור ולא תהא מתענע הרבה. הלכו ולקחו לו חמור מישמעאלי. היתה מרגלית תלויה בו. באו ואמרו לו: מעקשו שוב אין אתה צריך להתענע. אמר להם: למה? אמרו לו: לקחנו לך חמור מישמעאלי ותלויה בו מרגלית. אמר להם: וידע בה בעליה? אמרו לו: לא. אמר להם: לכו והחזירוה לו.

השיבו לפני רבי: אפלו לרבני מי שאמר: גולו של נכרי אסור – הכי הכל מודים שאכרתו מתרת?

– מה אתם סבורים, שמעון בן שטח ברבני הנה? מבקש היה שמעון בן שטח לשמוע „ברוך אלהי היהודים” משכר כל-העולם הזה. (ירוש' ב"מ פ"ב ה"ה).

קכז ר' שמואל בר סוסרטין עלה לרומי. אבדו למלכה תכשיטיה ומצאם. הוציאה כרוז במדינה: מי שיחזיר תוך שלשים יום יטול כך וכך, לאחר שלשים יום – יתנו את ראשו. לא החזירם תוך שלשים יום. לאחר שלשים יום החזירם. אמרה לו: לא היות במדינה? אמר לה: הן. אמרה לו: ולא שמעת קול הכרוז? אמר לה: הן. אמרה לו: ולמה לא

¹ דברים כ"ב, ח.

קצג) והוא בבית הקברות – האנדה. ואינה לפי כבודו – שיטפל באנדה זו. שהיתה מלאכה שלו וגו' – מלאכתו שיטפל טמנה בהשגת האנדה מרובה על דמי האנדה. קצה) ונרפתיה – פניתיה ממקומה. תפח רוחו – לשון קללה. קצו) ברברי – בן עם נכרי; כלו' אזורי וחספן. מבקשו... לשמוע ברוך וגו' – כלו' רוצה הוא שיעי השבת אנדה זו יתקדש שם שמים.

דחורת חוד שלשים יום? אמר לה: שלא תאמרי בשביל מורא שלך עשיתי, אלא בשביל מורא שמים. אמרה לו: ברוך אלדי היהודים! (סם).

קצח מעשה באדם אחד שעבר על פתח ביתו של ר' חנינא בן דוסא והניח שם תרנגולין, ומצאתן אשתו של ר' חנינא בן דוסא ואמר לה: אל תאכלי מביציהן. והרבו ביצים ותרנגולין והיו מצערין אותם, ומכרם וקנה כדמיהם עוים. פעם אחת עבר אותו אדם שאבדו ממנו התרנגולין ואמר לחברו: בבאן הנחתי התרנגולין שלי. שמע ר' חנינא, אמר לו: יש-לך בהם סמן? אמר לו: הן. נתן לו סמן ונטל את-העוים. (תענ' כה-).

קצט מעשה בר' פנחס בן יאיר שהיה רב בעיר אחת בדרום, ובאו לשם שני עניים להתפרנס: והיו בידם סאתים שעירים והפקידו אצליו – ושכחו אותן והלכו להם. והיה ר' פנחס בן יאיר זורע אותן בכל-שנה וקוצרן וכונסן לנורו. אחר שבע שנים באו העניים ותבעו שעוריהם. הכירם ר' פנחס בן יאיר. אמר להם: הביאו נמלים נחמורים ובואו וטלו אוצרותיכם. (דב"ר ג: ירוש' דמאי פ"א ה"ג).

ר מעשה בחסיד אחר, שאכדה מטרונה אחת קפסא מלאה דינרין, ומצאה אותו חסיד והוליקה לביתה. כון שהביאה אמרו לה: אינו יודע מה שבתוכה, לפיכך הביאה לך. אמרה להם: הקפסא כלה של זהב מבחוץ, ואתם אומרים: אינו יודע מה שבתוכה! אמרה לו: תהא אמתך מסורה לך. אמרו לה: הוא מחזיר אכדתך ואת מקללת אותו! אמרה להם: אלו היה עוד אחד באמתו כמותו, אנו לא היינו בעולם. (שו"ס יב: ילק"ש סם).

ט. פועלים ועבדים

רא שנינו: "לא תעשק שכיר עני ואביון... ביומו תתן שכרו... ואליו הוא נשא את-נפשו"¹ – מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר את-עצמו למיתה – לא על שכרו? דבר אחר: "ואליו הוא נשא את-נפשו" – בלי-הכובש שכר שכיר באלו נוטל נפשו ממנו. (ב"מ קיב:).

רב "לא תעשק שכיר" – והלא כבר נאמר: "לא תעשק את-העדר ולא תגול"²? מלמד שכל-הבובש שכר שכיר עובר בהמשה לאוין ועשה: משום "בל תעשוק", "בל תגול", ו"בל תלין פעלת שכיר", ומשום "ביומו תתן שכרו", ומשום "ולא תבא עליו השמש"³. (ספרי תצא:).

ג "ביומו תתן שכרו... ואליו הוא נשא את-נפשו" – כגון זה שהיה מהלך בדרך והחמור אחריו. מכרו לו אלמה אחת ונתנה על כתפו. היה החמור בא בדרך אחרי האלמה ומקוה לאכלה. מה עשה לו אדוניו? בא והעמידו בבית וקשר את-האלמה למעלה המנו. אמרו לו: רשע, בלי-הדרך הוא רץ בשבילה ולא נתתה לפניו קד שכר עמל ומצמר כליהים, מקנה לשכרו, ומוצאו ריקם! (שפ"ר לא: הנח' משפטים).

¹ דברים כ"ה, יד, טו. ² ויקרא י"ט, יג.

(ר) מטרונה – גבירה רומית. קופסא – תיבה, ארגז. אמרו לה – עבדיה. תהא אומתך מסורה לך – כלו' שלא ירבו כמותך בישראל ותהא יחידי ביניהם. (רא) נושא את נפשו – מעמיד עצמו בסכנה. עלה בכבש – במדרגת הסולם לבנות בית, ונתלה באילן – לבצור הפירות. הכובש – העוצר בידו.

רד מַעֲשֶׂה בֶּר' יוֹחֵן בֶּן מִתְנִי, שֶׁאָמַר לִבְנוֹ: צֵא וּשְׂכֹר לִנִּי פִּיעֵלִים. הִלֵּךְ וּפָסַק לָהֶם מוֹנוֹת. וּבִשְׂבָא אֶצֶל אָבִיו אָמַר לוֹ: בְּנִי, אִפְלוּ אִתָּה עוֹשֶׂה לָהֶם בְּסֻעֲדַת שְׁלֵמָה בְּשִׁעְתּוֹ, לֹא יֵצֵאת יְדֵי-חֹבְתֶיךָ עִמָּהֶם, שֶׁהֵם בְּנֵי אֲבֵרָהֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב, אֲלֵא עַד שֶׁלֹּא יִתְחִילוּ בְּמִלְאָקָה, צֵא וְאָמַר לָהֶם: עַל-מִנַּת שְׂאִין לָכֶם עָלִי אֲלֵא פַת וְקִמְנִית בְּלִבְךָ. (ב"מ פג.)

רה פֶּעַם אֶחָת שָׂכַר ר' יוֹסִי מִן יוֹקֶרֶת פִּיעֵלִים לְשֹׂדֶרָה. שָׁהָה וְלֹא הֵבִיא לָהֶם פַּת. אָמְרוּ לִבְנוֹ: רַעֲבִים אָנוּ! הִיוּ יוֹשְׁבִים תַּחַת הַתְּאֵנָה. אָמַר: תְּאֵנָה, תְּאֵנָה! הוֹצִיָא פְרוֹתֶיךָ וַיֹּאכְלוּ פִּיעֵלֵי אָבָא. הוֹצִיָאָה וְאָכְלוּ. בֵּיתִים כָּא אָבָא. אָמַר לָהֶם: לֹא יֵהָא בְּלִבְבְּכֶם עָלִי: לֹא שְׁהִיתִי עַד עֲכָשׁוּ אֲלֵא מִפְּנֵי שִׁטְרוֹד הָיִיתִי בְּדִבְרֵי-מִצְוָה. אָמְרוּ: וְשִׁבִיעַד הַמָּקוֹם כֶּשֶׁם שֶׁהִשְׁבִּיעֵנוּ בְּגֵד! אָמַר לָהֶם: מִתִּיבָה? אָמְרוּ: כֵּךְ וְכֵךְ הִנֵּה מַעֲשֶׂה. (תע"ז כד.)

רי רָבָה בַּר בַּר-חִנָּה שָׂכְרוּ לוֹ כְּתָפִים חֲבִית שֶׁל יָין, נָטַל בְּגִדֵיהֶם, בָּאִי וְאָמְרוּ לָרֵב. אָמַר לוֹ: הַחֹזֵר לָהֶם בְּגִדֵיהֶם. אָמַר לוֹ: הֲדִין כֶּךְ? אָמַר לוֹ: הֵן – "לִמְעַן תִּלְךְ בְּדֶרֶךְ טוֹבִים".¹ הַחֹזֵר לָהֶם בְּגִדֵיהֶם. אָמְרוּ לוֹ: עֲנִיִּים אָנִי, וְטָרַחְנוּ כְּלֵי-הַיּוֹם, וְרַעֲבִים אָנִי, וְאִין לִנִּי כְּלוּם. אָמַר לוֹ רֵב: לֵךְ וְתֵן לָהֶם שְׂכָרָם. אָמַר לוֹ: הֲדִין כֶּךְ? אָמַר לוֹ: הֵן – "וְאֶרְחוֹת צְדִיקִים תִּשְׁמַר".¹ (ב"מ פג.)

רז .כ"י עֲבָרֵי הֵם"² – שִׁטְרֵי קָדָם עֲלֵיהֶם רֹאשׁוֹן: "אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אִתָּם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם"² – עַל תְּנָאִי, שֶׁלֹּא יִמְכְּרוּ מִמִּבְרַת עֲבָרֵי"². (ספרא בהר.)

רח "וְרָצַע אֶלְנִי אֶת־אִינוֹי בְּמִרְצַע וְגו'"³ – רַבִּין יוֹחֵן בֶּן נָכָאִי הָיָה דוֹרֵשׁ אֶת־הַמִּקְרָא הַזֶּה כַּמִּין חֹמֶר: מִהֲנִשְׁתַּנָּה אִין מִכָּל־אֲבָרִים שְׂבִנוּף? אָמַר הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: אִין שִׁשְׁמַעַה קוּלִי עַל הַר סִינִי בְּשַׁעַה שְׁאֻמְרִית: "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים עֲבָדֵי הֵם"⁴, וְלֹא עֲבָדִים לְעֲבָדִים, וְהִלֵּךְ זֶה וְקָנָה אֲרוֹן לְעִצְמוֹ – יִרְצַע בָּהּ.

"וְהִנֵּשׁוּ אֶל הַדִּלְתָּ אוֹ אֶל הַמוֹנוֹה"³ – ר' שִׁמְעוֹן בְּרַבִּי הָיָה דוֹרֵשׁ אֶת־הַמִּקְרָא הַזֶּה כַּמִּין חֹמֶר: מִה נִשְׁתַּנָּה דִּלְתָּ וּמוֹנוֹה מִכָּל־כִּלִּים שְׂבִיבִית? אָמַר הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: דִּלְתָּ וּמוֹנוֹה שְׁהִיוּ עֲדִים כַּמִּצְרִים בְּשַׁעַה שֶׁפִּסְחִיתִי עַל הַמִּשְׁקוֹף וְעַל שְׁתֵּי הַמוֹנוֹת, וְאֻמְרִית: "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים"⁴, וְלֹא עֲבָדִים לְעֲבָדִים, וְהוֹצֵאתִים מִעֲבָדוֹת לַחֲרוֹת, וְהִלֵּךְ זֶה וְקָנָה אֲרוֹן לְעִצְמוֹ – יִרְצַע בְּפִנְיָהּ. (קיד' כב: ע"י.)

רט אָמַר ר' יַעֲקֹב בַּר וְבָדִי: מִה פֶּעַם עֲבָר יוֹצֵא בִּשְׁן וְעִין? מִשּׁוּם "וַיֵּרָא..."⁵ (ב"ר לו.)

רי "וְכִי יִמּוֹךְ אֶחָד עִמָּךְ וְנִמְכַּר לָךְ"⁶ – "אֶחָד", שֶׁתִּנְהַג בּוֹ בְּאַחֲרֵיהֶ: יָכַל אֵף הוּא יִנְהַג בְּעִצְמוֹ

¹ מִשְׁלֵי ז', כ. ² וַיִּקְרָא כ"ה חז. ³ שְׁמוֹת כ"ה ו. ⁴ וַיִּקְרָא כ"ה נה. ⁵ צִרְלָשִׁית ע', כב. ⁶ וַיִּקְרָא כ"ה לט.

(רד) וּפָסַק – קֶצֶב. לֹא יֵצֵאת יְדֵי הַחֹבֶתךָ – כִּיוֵן שֶׁלֹּא פִּרְשַׁת לָהֶם אוֹיֵה מוֹזֵן. בְּנֵי אֲבֵרָהֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב – וְחֲשׂוֹבִים הֵם. (רה) יוֹקֶרֶת – שֵׁם מָקוֹם. לֹא יֵהָא בְּלִבְבְּכֶם עָלִי – כְּלוּי לֹא תִּתְרַעַמוּ עָלָי. (רו) כְּתָפִים – סִבְלִים, נוֹשְׂאֵי מִשָּׂא. בְּדֶרֶךְ טוֹבִים – לִפְנֵים מִשּׁוֹרֵת הַדִּין. (רז) שִׁטְרֵי עֲלֵיהֶם רֹאשׁוֹן – וְאִינֶם רֹשָׁאִים לַחֲמֵכֶר לְאַחֲרֵיֶם. (רח) כַּמִּין חֹמֶר – צִדּוֹר מִרְגְּלִיּוֹת וּבִשְׁמִים תִּלּוּי בְּצוּאֵר לַחֲכָשִׁיט; כְּלוּי דוֹרֵשׁ נֹאחַ. (רס) מִשּׁוּם "וַיֵּרָא..." וַיֵּרָא – חֵם בֶּן נֹחַ שֶׁנִּתְקַלַּל לַחֲיוֹת עַבְדָּה חֲטָא בְּעֵינָיו וּבִשְׁנָיו, שֶׁהִרְאִיָּה בְּעֵינָיו וְהִרְבּוֹר נַחֲתָךְ עֵינֵי הַשָּׁנִים, וְכִיוֵן שֶׁלֵּקָה הֵעֲבֵד בְּאֶחָד מִן הָאֲבָרִים שֶׁחֲטָא בָּהֶם הוּא נִפְטָר מִקְלָתוֹ וְיוֹצֵא לַחֲיוֹת. (רי) שֶׁתִּנְהַג בּוֹ בְּאַחֲרֵיהֶ – תִּתְנַהֵג עִמּוֹ כְּאֵחָה.

פועלים ועבדים

קנו

באחיה. תלמוד-לומר "עבד" ¹. הא כיצד? אתה [הני] נוהג בו באחיה, והוא נוהג בעצמו בעבדות.

"לא תעבד בו עבדת עבד" ¹ – שלא יפול לפניך כלים לכית-המרחק, ולא ינעל לך את-מנעליך. (ספרא בהר).

ידיא "לא תרדה בו בפרך" ² – שלא תאמר לו: "החם את-הבוס הזה" – ואין אתה צריך: "הצנן לי את-הבוס" – ואין אתה צריך: "עזור תחת הגפן עד שאבוא" – ואין אתה צריך. שמא תאמר: "לצורך עצמי אני עושה", – הרי הדבר מסור ללב, וכל-דבר המסור ללב נאמר בו: "ויראת מאלהיך" ². (שם).

ריב שני רבותינו: "כי טוב לו עמך" ³ – "עמך" במאכל, "עמך" במשטה, שלא תהא אתה אוכל פת נקיה והוא אוכל פת קיבר, אתה שותה וזן יטון והוא שותה וזן חרש, אתה יטון על-גבי מזכין והוא יטון על-גבי תבן. מכאן אמרו: כל-הקונה עבד עברי בקונה אדון לעצמו. (קיד' כב.).

ריג "ועבד עמך" ⁴ – שלא תמסר אמונתו לאחר, שאם היה בלן לרבים, ספר לרבים, נחתום לרבים, לא יעשה. ר' יוסי אימר: אם היתה אמונתו לפני-מכאן – יעשה, אבל רבו לא ילמנו בתחלה; אבל אמרו חכמים: מספר לו את-שערו ומכבס לו את-פסתו ואופה לו את-עיקתו.

"ויצא מעמך" ⁵ – שלא תהא אתה בכפר והוא בכרך, אתה בכרך והוא בכפר. (ספרא בהר).

ריד אשתו של ר' יוסי היתה מריבה עם שפחתה והכחישה לפניו. אמרה לו: מפני מה אתה מכחישי לפני שפחתי? אמר לה: ולא כך אמר איוב: "אם אמאם משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי" ⁶. (ב"ר מח.).

רסו מי שחציו עבד וחציו בן-חורין – עובר את-רבו יום אחד ואת-עצמו יום אחד, דברי בית-הלל. בית-שמאי אומרים: תקנתם את-רבו, את-עצמו לא תקנתם: לשא שפחה אינו יכל, שפכר חציו בן-חורין; לשא בן-חורין אינו יכל, ששערו חציו עבד; ובטל והלא לא נברא העולם אלא לפרה-הורקה, שנאמר: "לא תהו בראה. לשבת יצרה" ⁷; אלא מפני תקון העולם כופין את-רבו ועושה אותו בן-חורין וכותב שטר על חצי דמיו. וחורו בית-הלל להורות בדברי בית-שמאי. (פס' פח';; ב"ב יג.).

¹ ויקרא כ"ה, לט. ² שם שס, מנ. ³ דברים ע"ו, עז. ⁴ ויקרא כ"ה, מ. ⁵ שם שס, מז. ⁶ חז"ל ל"ח, יג. ⁷ ישעיה ע"ה, יח.

עבודת עבד – עבודה של גנאי (ריא) ואין אתה צריך – שעבודה שלא לצורך מפרכת את הגוף. הצנן וגו' – לקרר כוס מים. ריב) פת קיבר – פת גרועה של קמח גס, מוכין – מצעוה רכים. ריג) שלא ימסור אומנותו לאחר – שלא ימכור האדון אומנותו לעבד לעשותה בשביל אחרים. בלן – משמש במרחק, ספר – גזוז ומגלת שערות. נחתום – אופה. לא יעשה – העבד בשביל אחרים. לפניו מכאן – קודם לכן, עד שבא לרשות אדונו. מספר לו – לאדון עצמו, אפילו אם לא היתה זאת אומנתו קודם לכן. ויצא מעמך – כשהוא יוצא יחא יוצא מעמך, שיהא עמך תמיד במקום אחד. ריד) והכחישה לפניו – ר' יוסי הכחיש את אשתו לפני השפחה. רמו) שחציו עבד וגו' – כגון שהיה עבד של שנים ורבו אחד שחררו, תקנתם את רבו – שאינו מפסיד כלום. שכבר חציו בן-חורין – ואסור בשפחה. יבטל – מאשה. וכותב שטר וגו' – שיפדע העבד בעד החצי שיש לרבו בו.

רסז מעשה ברבן גמליאל שסמא את-עין סבי עבדו, והיה שמח שמחה גדולה. מצאו לר' יהושע, אמר לו: אי אתה יודע ששבי עבדי יצא לתרות. אמר לו: למה? אמר לו: שסמית את-עיניו. (ב"ק עד:).

ריו רבי יצא מבית-המדרש, נתעשרה בבגדים וישב ועסק בצרכיהם של הבריות. מנן לו עבדו כוס, ומתוך שעסק בצרכי הבריות לא נפנה להקבלו ממנו. נתנמנם העבד וישן לו. הפך רבי פניו ונסתכל בו ואמר: יפה אמר שלמה: "מתוקה שנת העבד... והשקע לעשיר איננו מניח לו לישון"¹ - כנן אנו, שעוסקים אנו בצרכיהם של הבריות, אף לישון אין מניחין לנו. (קהיר ה:).

ריח דיו לעבד שיהא קרבו. (בר' נח:).

ריט מה שקנה עבד - קנה רבו. (פס' פח:).

רכ אמרו רבותינו: מעשה באחד שהיה יוצא ונכנס לאכסניא, ועשה סחורה, והיו עבדיו יוצאים עמו, והיה לו בן יושב בארץ-ישראל ויגע בחורה. האב, שהיה באכסניא, הציעה עונתו למות. אמר: מה אעשה? אם אכתב כל-נכסי לבני איני עתיד לקנות מהם. והעבד הזה יטל את-הכל ויברח. מה-עשה? קרא לעבדו, אמר לו: לך קרא לי את-הלבלר. אמר לו: כתב דיתיקי, שיהא בוחר לו בני חפץ אחד ממה שנפשו מבקשת, והשאר יהא שלך, וכתבה הדיתיקי. עמד העבד וברכה והביאה לארץ-ישראל. כן ששמע הבן שמת אביו נתאבל עליו. אחר ששלמו ימי האבל אמר לעבד: היכן הוא ממונו של אבי? אמר לו: אין לי כלום. הבל כתב לי: וכתב לך, שתהא בוחר חפץ אחד ממה שאתה מבקש - אין לך אלא הוא. אמר לו: נכנס מחר לדיו, הלך אותו נער אצל רבו, אמר לו: בצרה גדולה אני. אמר לו: למה? אמר לו: כתב אבי כל-ממונו לעבדו ולא כתב לי כלום, אלא חפץ אחד מה שאבדתי; איני יודע מה לעשות. אמר לו רבו: טובה גדולה עשה לך אבדך. פקח היה, ויודע מה שעשה. למחר אתם נכנסים לבין והדיתיקי נקבאת, שהכל שלו, ותברר דבר-מה שאתה מבקש - מן ירך על העבד ואמר: "זה אני מבקש", ונמצא הוא וכל-ממונו שלך. וכן עשה הבן. (ילק"ש קהלת ב:).

רכא מעשה בעבד זמן שהלך וצבע ראשו וזקניו, בא לבני רבא ואמר לו: לקחני. אמר לו: "ויהיו עניים בני-ביתך". בא והעבד לפני רב פפא בר שמואל - ולקחו. פעם אחת אמר לו: השקני מים. הלך והלבין ראשו וזקניו ואמר לו: ראה שזקן אני מאבדך. קרא רב פפא בר שמואל על עצמו: "צדיק מצרה נחלץ ויבא אחר תחתיו"². (ב"מ ס:).

רכב עשרה קבים שהן ירדו לעולם-תשעה נטלו עבדים ואחד כל-העולם כלו. (קיד' מט:).

¹ קהלת ה' י"א, ² משלי י"א, ח.

רס (שסמא וגו' - שחת את עינו ועורה, והיה שמח - כל שיוצא לחירות כדון עבד שרבו שחת את עינו. ריו) לא נפנה - לא מצא לו פנאי. רכ) שהיה יוצא ונכנס וגו' - כלו שהיה מצוי תמיד באכסניא. לבלר - סופר. עונתו - זמנו. דיתיקי - שטר צוואה, וברכה והביאה - את הדיתיקי. רכא) לקחני - קנני. ויהיו עניים בני ביתך - כלו רוצה אני במשמש מעוניי ישראל. והלבין - הסיר את הצבע והלבינו שערוניו. שזקן אני מאבדך - ואינו כן המדה שתנהג בי עכודת. צדיק מצרה נחלץ וגו' - כלו רבא ניצל מעבד רכאיו והוא בא תחתיו. רכב) עשרה קבים - כלו הרבה מדות. תשעה נטלו עבדים - שרוב עבדים שטיפים בשינה.

רכג אמר רב נחמן: עבדא נהום בריסיה לא שני (העבד אינו שונה לחם בריסו). אמר רבא בר רב יוסף: לא אמר רב נחמן אלא כגון דרו עבדו, שמרקד בבתי-יוני. (ב"ק צ"א).

רכד לית דימניטא בעבדי (אין אמינה בעבדים). (ב"מ פ"ג).

רכה מרבה עבדים – מרבה גזל; מרבה שפחות – מרבה זמה. (אב' ב').

רכו עבדא בהפקרא ניהא ליה (עבד – בהפקרות נות לו). (גיט' יג.).

רכז עבדי בישא, בטר דעבדין מתמלכין (עבדים רעים, לאחר שעושים נמלכים). (ב"ב ד').

רכח רב עבדים נאים; רב בני אבות בישנים. (ירוש' קיד' פ"ד, הי"א).

רכט הקורא לחברו עבד יהא בנדוי. (קיד' כח.).

רל עבדו של חבר הרי הוא כחבר. (ע"ז לט.).

רלא שני רבותינו: עבדים ושפחות אין עומדין עליהם בשורה ואין אומריין עליהם ברפת-אבלים ותנחומי-אבלים. מעשה ומתה שפחתו של ר' אליעזר, נכנסו תלמידיו לנחמו. בן שראה אותם עלה לעליה ועלו אחריו, נכנס לאנפילון – נכנסו אחריו, נכנס לשרקלין – נכנסו אחריו. אמר להם: כמדמה אני שאתם נכנס בפושרים, עכשו אי אתם נכנס אפלו בחמיר-חמין; לא קד שניתי לכם: עבדים ושפחות אין עומדין עליהם בשורה ואין אומריין עליהם ברפת-אבלים ולא תנחומי אבלים, אלא מה אומריין עליהם – כשם שאומריין לו לאדם על שורו ועל חמורו שמתו: המקום ימלא לך חסרונך, קד אומריין לו על עבדו ועל שפחתו: המקום ימלא לך חסרונך".

שנינו, עבדים ושפחות אין מספדין אותם. ר' יוסי אומר: אם עבד כשר הוא אומריין עליו: הוי איש טוב ונאמן ונהנה מיניעו! אמרו לו: אם כן, מה היתת לכשרים? כשמת טבי עבדו [של רבן גמליאל] קבל עליו תנחומים. אמרו לו תלמידיו: לא למדתנו, רבנו, שאין מקבלין תנחומים על העבדים? אמר להם: אין טבי עבדי כשאר כל העבדים, כשר היה. (בר' טז.).

י. רחמים על הבריות

רלב "זה אלי ואנוהו"¹ – אמר אבא-שאול: "ואנוהו" – הני דומה לו: מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום. (שבת קלג:).

רלג שנינו, ר' גמליאל ברבי אומר: יונתן לך רחמים ורחמך² – בלי-המרחם על

¹ שמוס ע"ז, ב. 2 דברים י"ג, יח.

רכו בהפקרא – בלא עול מוסר ודרך-אריץ. רכו מתמלכין – מתעצים. רכט יהא בנדוי – נחרם, על שמוזל בישראל. רל חבר-תלמיד-חכם. רלא אין עומדין עליהם בשורה – לאחר מותם, כדרך המנחמים בשאר אבלים. לאנפילון – חדר פנימי סחדרי הבית. לשרקלין – החדר הגדול והמרווח שבבית. שאתם נכנס בפושרין – במים חמים קצת; כלו שמבנינים אתם ברמז קל. לכשרים – לבני אדם ישרים שאינם עבדים. רלב ואנוהו – דורש מלשון אני והוא; כלו אעשה עצמי כמותו לדבק בדרכיו. רלג ונתן לך רחמים וגו' – כלו אם יהיו לך רחמים על אחרים ירחם הוא עליך.

הבריות מרחמין עליו מן השמים, וכל־שאינו מרחם על הבריות – אין מרחמין עליו מן השמים. (שם קנא:).

רלו התמלאו רחמים אלו על אלו והקדוש־ברוך־הוא מתמלא עליהם רחמים. (ב"ר לג:).

רלה רבן יוחנן בן זבאי היה אומר: בעון שלשה דברים בעלי־בתים נמכרים למלכות: על שהם מלנים ברביות, ועל שבוכשים שטרות פרוצים, ועל שפוסקים צדקה ברבים ואינם נותנים, ועל שפוקקין על מעליהם ונותנין העל והתם על השנים והאכזרנים האמללים, ועליהם הוא אומר: "אורור אשר לא יקים את־דברי התורה הזאת"¹ – אלו בעלי־בתים. (אדר"ב ג"ב לא).

רלו אמר רב נתן בר אבא אמר רב: עשיתי ככל יודעי ניהום הם, שכן שבתאי בן מרינוס נודמן לבבל, בקש מהם ממון לשחורה ולא נתנו לו, מונונו – ולא נתנו לו. אמר: הללו מבני־בניהם של ערבי־רב הם, שנאמר: "ותן לה דתמים ורחמך ורחבך כאשר נשבע לאבותיך"² – בלי־מרחם עליהבריות, בידוע שהוא מורעו של אברהם אבינו, וכל־מי שאינו מרחם על־הבריות – בידוע שאינו מורעו של אברהם אבינו. (ביצה לג:).

רלו "וורחה לכם יראי שמי שמש צדקה"³ – אבא־תתנה החסיד נכנס לעירו ערב שבת עם חשכה וחבילתי מנחת לו על כתפו, ומצא מכה־שחין אחר מוטל בפרשת־דרכים. אמר לו: רבי, עשה עמי צדקה והכניסני לעיר. אמר: אם אני מניח חבילתי, מהיכן אתה נשבע אני ובית? ואם אני מניח את־מכה־שחין – אני מתחבב בנפשי. מה עשה? המליך יציר־טוב על יציר־רע והכניסו למכה־שחין לעיר, ובא ונטל את־חבילתו ונכנס עם דמדומי־חמה, והיו הכל חממים ואומרים: זה הוא אבא־תתנה החסיד! אף הוא הרסו בלבו ואמר: האמת, שמא תללתי את־השבת? באיתה שעה הורח הקדוש־ברוך־הוא את־החמה. (קהיר לט:).

רלת אמר ר' מני: בשעה שאמר לו הקדוש־ברוך־הוא לשאול: "לך והביטה את־עמלק"⁴ – אמר: ומה אם בשביל נפש אחת אמרת תורה: הביאי עולת־צדוקה, בלי־הנפשות הללו על אחת כמה וכמה! ואם אדם הטא, בהמה מה טמאה? ואם גדולים הטא, קטנים מה טמאים? מיד יצאה בתקול ואמרה לו: "אל תהי צדיק תרבה"⁵. ובשעה שאמר לו שאול לדואג: "סב אתה ופגע בבנהים"⁶ – יצאה בתקול ואמרה לו: "אל תרשע תרבה"⁷. (יומא כג: ע"י).

רלט יתחמל שאול והגם על אג⁸ – אמר ר' שמעון בן לקיש: בל־מי שנעשה רחמן במקום אכזרי – סוף נעשה אכזרי במקום רחמן, שנאמר: "את נב עיר הבנהים הקה לפי חרב"⁹ – ולא תהא נב בורעו של עמלק! (קהיר ז).

רמ צער בעלי־חיים דאיריתא (מן התורה). (שבת קנא:).

רמא יסוריו של רבי עלי־די מעשה באו ועלי־די מעשה הלבין.

¹ דברים כ"ז, כו. ² שם י"ג, יח. ³ מלאכי ב', כ. ⁴ שמואל א', ט"ז, ג. ⁵ קהלת ז', עז. ⁶ שמואל א' כ"ג, יח. ⁷ קהלת ז', יח. ⁸ שמואל א' ט"ז, ע. ⁹ שם א' כ"ג, יח.

(רלו) בידוע – ודאי, (רלו) המליך – השליט. עם המדומי חמה – בין השמשות, זה היא אבא־תתנה החסיד – והלל שבת, הורית הקב"ה את החמה – שלא יצטער על חלול שבת. רלמ) במקום אכזרי – במקום שהוא צריך להיות אכזרי, רמ) צער בעלי חיים – אסור צער בעלי חיים. רמא) יסוריו של רבי – ע"י כ"א ספר שני כ"י קפ"ו.

"על-ידי מעשה באו" – שפעם אחת הוליכו עגל לשחיטה. ברח העגל והכניס ראשו תחת כנף-בגדו של רבי ונעה בכביה, כמי שאומר: הצילני!... אמר לו רבי: "לך, לך, נוצרת!" אמרו: הואיל ואיני מרחם – יבואי עליי יסורים.

"ועל-ידי מעשה הלכו" – שפעם אחת היתה שפחתו של רבי מכבדת את-הבית, היו בני חלדה מוטלים שם – וכבדתם. אמר לה רבי: הניחים, "ורחמיו על כל-מעשיו"¹ כתוב. אמרו: הואיל ומרחם – נרחם עליו. (ב"מ פה: ב"ר לג.)

רמב אמר רב, יהודה אמר רב: אסור לו לאדם שיטעם כלום עד שיתן מאכל לבהמתו, שנאמר: "ונתתי עשב בשדה לבהמתך"², ואחר-כך "ואכלת ושבעת"³. (גיט' סו.)

רמג אין אדם רשאי לקח לו בהמה הנה ועוה אלא אם כן התקין להם מוונות. (ירוש' יבמ' פט"ז ה"ג.)

רמז הנה מלך בדרך והחמור אחריו. מכרו לו אלמה אחת ונתנה על כתפו, והיה החמור בא בדרך אחרי האלמה ומקנה לאכלה, מה עשה לו אדונו? בא והעמידה בבית וקשר את-האלמה למעלה המנו, אמרו לו: רשע, כל-הדרך רץ בשבילה ולא נתת לפניהו (שמ"ר לא; תנח' משפטים).

רמה ד"רש ר' יונה על פתחו של בית הנשיא: מהו שנאמר: "ידע צדיק דין רעים"⁴ – ידע הקדוש-ברוך-הוא בכלב שמונותיו מעשים, לפיכך שוהה אכילתו במעיו שלשה ימים. אמר רב המנוא: מקאן, שדרך-אדן לזרק אומצא לכלב. – וקמה? אמר רב מרי: משח אודניה וחוטרא אבתריה (במדת אונן – ומקל אחריו). (שבת קנח:.)

רמו שני רבתינו: שלשה חיהם אינם חיים: הרחמים והרתחנים ואיני-הדעת. ואמר רב יוסף: כלם ישיבי. (פס' קיג:.)

רמז ר' יוחנן אמר: "כל-ימי עמי רעים"⁵ – זה רחמן; "וטוב לב משתה תמיד"⁶ – זה אקורי. (ב"ב קמה:.)

יא. צדקה

רמח אמר ר' המא בר' חנינא: מהו שנאמר: "אחרי יי אלהיכם תלכו"⁷ – וכי אפשר לו לאדם להלך אחר השכינה? והלא כבר נאמר: "כי יי אלהיך אש אכלה הוא"⁸? אלא הלך אחר מדותיו של הקדוש-ברוך-הוא: מה הוא הלביש ערמים, שנאמר: "ונעש יי אלהים לאדם ולאשתו כמות עור ונלבשם"⁹ – אף אתה תלביש ערמים; הקדוש-ברוך-הוא בקר חולים, שנאמר: "יגדא אליו יי באלני ממרא"¹⁰ – אף אתה בקר חולים; הקדוש-ברוך-הוא

¹ תהלים קמ"ה, ט. ² דברים י"ח, טו. ³ משלי כ"ט, ז. ⁴ שם ע"ז, טו. ⁵ דברים י"ג, ה. ⁶ שם ד', כד. ⁷ צדקת ג', כח. ⁸ שם י"ח, ח.

מכבדת – מטאמא. (רמח) שוהה אכילתו וגו' – ואינה מתעכלת לגמרי עד שלשה ימים, ונמצא שבע קצת. אומצא – חתיכת כשר. משח אודניה וגו' – כל' זורק לו חתיכה קטנה כמדת אונן ומכה אותו מיד בסקל, שלא יהא מרגילו אצלו. (רמו) הרתחנים – כעסנים. ואיני הדעת – סמוקים וחלושים. (רמח) וירא אליו ה' וגו' – שהיה אברהם חולה מן המילה ובא חקב"ה לבקרו.

קבר מתים, שנאמר: וינקבר אתו בני¹ - אף אתה קבר מתים: הקדוש-ברוך-הוא נחם אכלים, שנאמר: ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את-יצחק בנו² - אף אתה נחם אכלים. (סוטה יד. : ע"ד.)

רמס אמר רב אסי: שקולה צדקה כנגד כלי-המצות. (ביב ט.)

רג אמר ר' אלעזר: גדול העושה צדקה יותר מכלי-הקרבנות, שנאמר: עשה צדקה ומשפט נבחר ליי מנכה³. (סוכה מט:).

רנא ואמר ר' אלעזר: בזמן שבית-המקדש קיים אדם שוקל שקלו ומתכפר לו, עכשו שאין בית-המקדש קיים אם עושין צדקה - מוטב, ואם לאו - באין אמות-העולם ונוטלין בנורע. (ביב ט.)

רנב ותפק לרעב נפשד⁴ - אם נקיתם - לרעבו של יעקב, ואם לאו - לשבעו של עשו. ר' שמעון בן יוחאי יושן כליל ראש-השנה וראה בחלומי שבני אחותי יהיו נתבעים מן המלכות שש מאות דינרים. כפאם והעמידם פרנסים. אמרו לו: משל מי נוציא? אמר להם: הוציאו [משלכם] וכתבו, ולסוף השנה נחשב וישלם לכם. עשו כן. בסוף השנה נאמרה עליהם לשון-הרע שהיו נשאיס-ונותנים במטכסא. בא אדם וקן מן המלכות ואמר להם: או אתם עושים פורפירה למלך או אתם נקנסים שש מאות דינרים. נמלם וחבשם בבית-האסורים. כון ששמע ר' שמעון בן יוחאי הלך אצלם, אמר להם: כמה הוצאתם? אמרו לו: הרי הכתב. התחיל קורא אותו ומצא שהוציאו שש מאות דינרים חסר ששה דינרים. אמר להם: תנו לי ששה דינרים ואני מוציא אתכם מבית-האסורים. אמרו לו: רואים אתם, אותו וקן תובע ממנו שש מאות דינרים והוא אומר: תנו לי ששה דינרים ואני מוציאכם. אמר להם: תנו לי ששה דינרים ולא אכפת לכם אתם. נמלו ששה דינרים ונתנו לתוך ידו, הלך ונתן שוחר לאותו וקן שלא יאמר למלך כלום - והוציאם. משיצאו אמרו לו: שמא היות יודע שאנו נתפסים? אמר להם: הניכם, כליל ראש-השנה היותי יודע שאתם נקנסים שש מאות דינרים. אמרו לו: ואלו אמרת לנו, היינו נותנים אף ששה דינרים אלו לצדקה. אמר להם: אלו אמרתי לכם לא היתם מאמינים לי. (ילק"ש בהר.).

רנג יבי יי ויהי בכסלך⁵ - אמר ר' אבא: אם נתת מביסד צדקה הקדוש-ברוך-הוא משמרד מן הפיסין ומן הנימיות ומן הגלגליות ומן הארניניות. (ירוש' סאה פ"א ה"א).

רנד שנינו, ר' יהודה אומר: גדולה צדקה שמקרבת את-הנאלה, שנאמר: ישמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא⁶. (שם יי.).

1 דברים ל"ד, ו. 2 צדקת כ"ה, יח. 3 משלי כ"ח, ג. 4 ישעיה כ"ח, י. 5 משלי ג', כו. 6 ישעיה כ"ח, ח.

ויברך אלהים את יצחק - נחמו על אביו וברכו ברכת אכלים. רנא) ונוטלים בנורע - חומסין בכח את ממונו. רנב) לרעבו של יעקב - תתנו צדקה להאכיל את הרעבים מישראל, נתבעים - ממ. כפאם וגו' - הכריחם להתמנות ראשי צבור, כדי שיהנו צדקה ויפטרו בזכות זו מן המס. משל מי נוציא? - מהיכן נטול ממון להוצאות צרכי צבור. ונשלם לכם - מה שהוצאתם משל עצמכם. נושאים ונותנים במטכסא - מוחרים במשי בלא מכס. פורפירה - לבוש ארגמן. וחבשם - אסרו. אותו וקן - שר המלך, ולא אכפת לכם - לא תהיו חוששים. נקנסים - נענשים. רנג) מן הפיסין וגו' - מיני מסים הם, ודרש "בכסלך" - בכיס לך.

רנד שנו רבותינו: מעשה במנכו המלך, שבזכו איצרותיו ואיצרות אבותיו בשני בצרת, וחברו עליו אחיו ובית אביו ואמרו לו: אבותיך ננוז אוצרות והוסיפו על של אבותם ואתה מקובלם. אמר להם: אבותי ננוז למטה ואני ננתי למעלה: אבותי ננוז במקום שהיד שולטת בו ואני ננתי במקום שאין היד שולטת בו: אבותי ננוז דבר שאין עושה פרות ואני ננתי דבר שעושה פרות: אבותי ננוז אוצרות ממון ואני ננתי אוצרות נפשות: אבותי ננוז לאחרים ואני ננתי לעצמי: אבותי ננוז לעולם-הזה ואני ננתי לעולם-הבא. (שם יא.).

רנה אמרו משמו של ר' אלעזר: מהו שנאמר: "וילבש צדקה בשריון"¹ – לומר לך, מה שריון זה כל-קליפה וקליפה מצטרפת לשריון גדול, אף צדקה כל-פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול. ר' חנינא אמר מכאן: "וכבד עדים כל-צדקתנינו"² – מה בנר זה כל-נימא ונימא מצטרפת לבנר גדול, אף צדקה כל-פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול. (שם ט:).

רנו דרש ר' רוסתאי בר' ננאי: בא וראה, שלא כמדת הקדוש-ברוך-הוא מדת בשר-ודם: מדת בשר-ודם, אךם מכיא דורין גדול למלך, ספק מקבלים אותו המנו ספק אין מקבלים אותו המנו, ואם תמצא לומר: מקבלים אותו המנו – ספק רואה פני המלך ספק אינו רואה פני המלך, והקדוש-ברוך-הוא אינו כן, אךם נותן פרוטה לעני זוכה ומקבל פני שכינה, שנאמר: "אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקין תמונתך"³. ר' אלעזר נתן פרוטה לעני ואחר-כך התפלל: אמר: הכתוב אומר: "אני בצדק אחזה פניך"³. (בב יא.).

רנו "אני בצדק אחזה פניך"³ – בא וראה כמה גדול כחה של צדקה, שבשכיל פרוטה אחת שאדם נותן לעני זוכה ומקבל פני שכינה, בננה שבעולם משרונה שהיא מבקשת לראות את-המלך ולהקביל פניו היא עושה עטרה לפי כבודה, ועלי-ידי עטרה שמכנסת לעשר את-המלך היא רואה פני המלך, ובפרוטה שאדם נותן לעני זוכה ומקבל פני שכינה, דבר אחר: מה ראה דוד לפיכך כחה של צדקה בלבה? אלא ללמדך, שאפלו רשעים שאין בדם אלא זכות של צדקה בלבה, זוכים בה ומקבלים פני שכינה. (שורס יז; תנח' ספ).

רנח דרש רב עירא, פגמים אמר לה משמו של רב אמי ופגמים אמר לה משמו של רב אסי: מהו שנאמר: "כה אמר יי' אם שלמים וכן רבים וכן ננוז ועבר"⁵ – אם רואה אךם שמונותיו מצמצמים יעשה מהם צדקה, וכל-שכן בשרם מרבים. מה "וכן ננוז ועבר"? שנו דבי ר' ישמעאל: כל-הנוז מנקסיו ועושה מהם צדקה נצול מדיניה של ניהום: משל

¹ ישעיה כ"ט, יז. ² שם ס"ד, ה. ³ סהלים י"ז, עו. ⁴ נחום ח', יב.

רנד) במונכו המלך – מבני הילני מלכת הדייב שנתגיירה. שבזכו – שפור לצדקה. בצורת-רעב. דבר שעושה פירות-שכר בעוה"ז והקין קיימת לעוה"ב. גנותי אוצרות נפשות – שקיים בצדקה הרבה נפשות. רנה) כל קליפה וקליפה – השריון עשוי קליפין-קליפין של מתכת כעין קשקשים. מצטרפת – מתחברת. לחשבון גדול – של מתן שכר. נימא – חוט האריג. רנו) דורין – מתנה. ואם תמצא לומר – ואף אם תאמר. אני בצדק וני – בתחלה אתן צדקה ואח"כ "אחזה פניך" בתפלה. רנו) אם שלמים – מוונותיו מצומצמים (דחוקים כדי צרכו). וכן רבים – וכל שכן כשהם מרובים. וכן ננוז ועבר – כשהם ננוזים ומתמעטים לצדקה יעבור בשלום בעוה"ב, כמפורש להלן במשל של שתי הרחלות.

לשתי רחלות שהיו עוברות במים, אחת נזונה ואחת אינה נזונה, נזונה עברה ושאינה נזונה לא עברה.

ויעתק¹ — אמר מר וזכרנו: אפילו עני המתפרנס מן הצדקה יעשה צדקה; "לא אענף עוד"² — שנה רב יוסף; שוב אין מראין לו קמני עניות. (גיס' ז).

רסא אמר ר' יהושע בן לוי: כל-הרגיל לעשות צדקה וזכה והיום לו בנים בעלי חכמה בעלי עשר, בעלי אנדה. (בבב ס:).

רס שנה ר' יהושע: יותר ממה שבעל-הבית עושה עם העני — העני עושה עם בעל-הבית, שנאמר: "שם האיש אשר עשיתי עמו היום בעו"³ — "עשה עמך" לא כתוב כאן, אלא יעשיתי עמו". (ויק' לד).

רסא שנינו, הנה ר' מאיר אומר: יש לבעל-הדין להשיבך ולומר לך: אם אלהיכם אוהב עניים הוא, מפני מה אינו מפרנסם? אמר לו: כדי שניצול אנו בהם מדינה של ניהנם. וזו שאלה שאל טורנסרופים את-ר' עקיבא: אם אלהיכם אוהב עניים הוא מפני מה אינו מפרנסם? אמר לו: כדי שניצול אנו בהם מדינה של ניהנם. אמר לו: אדרבה, זו שמחבתם לניהנם: אמשל לך משל, למה הדבר דומה: למלך בשר-ודם שקדם על עבדו וחבשו בבית-האסורים, וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו. כששמע המלך לא כועס עליו? ואתם קרוים עבדים, שנאמר: "כי לי בני ישראל עבדים"⁴? אמר לו ר' עקיבא: אמשל לך משל, למה הדבר דומה: למלך בשר-ודם שקדם על בנו וחבשו בבית-האסורים, וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו. כששמע המלך לא דורון משגר לו? ואנו קרוים בנים, שנאמר: "בנים אתם ל' אלהיכם"⁵. אמר לו: אתם קרוים בנים וקרוים עבדים: בזמן שאהם עושים רצונו של מקום אתם קרוים בנים ובזמן שאין אתם עושים רצונו של מקום אתם קרוים עבדים, ועבשו אין אתם עושים רצונו של מקום. אמר לו: הרי הוא אומר: "הלא פרס לרעב לחמד ועניים מרודים תביא בית"⁶ — אימתי יעניים מרודים תביא בית? בזמן הנה, והרי הוא אומר: "הלא פרס לרעב לחמד". (בבב י:).

רסב "או יחוק במעו יעשה שלום ל'"⁷ — אמר ר' יהודה ב' סימון: העני הנה יושב ומתעצב: מה אני ומה פלוני? פלוני יושב בביתו ואני יושב כאן! פלוני ישן על גבי מטה ואני ישן על הארץ! ועמדת אתה ונתת לו — חיד, שאני מעלה עליך כאלו עשית שלום ביני לביני. (ויק' לד: ילק"ש ישע' נח).

רסג שנינו, אמר ר' אלעזר ב' יוסי: כל-צדקה וחסד שישראל עושים בעולם הנה — שלום גדול ופרקליטים גדולים בין ישראל לאביהם שבשמים, שנאמר: "כי אספתי את-שלומי מאת העם הנה נאם יי את-החסד ואת-הרחמים"⁸. (בבב י:).

¹ נחום ח', יב. ² רות ז', יע. ³ ויקרא כ"ה, כה. ⁴ דברים י"ד, ח. ⁵ ישעיה נ"ח, ז. ⁶ שם כ"ז, ה. ⁷ ירמיה ע"ז, ה.

שאינה נזונה לא עברה — שהצמר ספג מים והכביר עליה ובבעה, ועניתך — דרש מלשון עניות (רס) עני עושה עם בעה"ב — שמביאו למצות צדקה ששכרה מרובה, עשיתי עמו — כלו' אני עשיתי עמו טובה יותר ממה שהוא עשה עמי. (רסב) מה אני ומה פלוני — במה נשתנית מפלוני? (רסג) ופרקליטים — מליצים טובים, אספתי את שלומי וגו' — כלו' אם אין חסד ורחמים בישראל אין שלום ביניהם ובין אביהם שבשמים.

רסד "יד לִיד לא יִנָּקָה רַע"¹ — אָמר ר' פִּינְחָס זֶה שֶׁהוּא עוֹשֶׂה צְדָקָה וּמִבְקֵשׁ לִקְבֹּל שְׂכָרָה מִיָּד. אָמר ר' סִימּוֹן: כְּאֵדָם שֶׁאֹמְרִים: "הִרִי הִשָּׁק וְהִרִי הִפְלֵעַ וְהִרִי הִסָּאָה" — קוֹם מְדוּדָה. (ירוש' סנה' פ"א ה"א).

רסה ר' יְהוּדָה הִיא אֹמֶר: עֲשֶׂרָה דְּבָרִים קָשִׁים נִבְרָאוּ בְּעוֹלָם: הֵרָ קָשָׁה — בְּרוּל מִחֶתְבוֹ; בְּרוּל קָשָׁה — אֹר מִפְּעָפְעוֹ; אֹר קָשָׁה — מִים מְכֻבִּים אוֹתוֹ; מִים קָשִׁים — עֲבִים סוֹבְלִים אוֹתָם; עֲבִים קָשִׁים — רוּחַ מְפֹרָתָם; רוּחַ קָשָׁה — נוֹף סוֹבְלוֹ; נוֹף קָשָׁה — פֶּתַח שׁוֹבְרוֹ; פֶּתַח קָשָׁה — יוֹן מְפִיגוֹ; יוֹן קָשָׁה — שְׁנָה מִפְּחָתוֹ; וּמִיתָה קָשָׁה מְכַלֵּם — וּצְדָקָה מַצֵּלֶת מִן הַמִּיתָה. שְׁנֵאמַר: "וּצְדָקָה תַּצִּיל מָוֶת"². (ב"ב יא).

רסו שְׁנֵינוּ אָמְרוּ עָלֵינוּ עַל בְּנוּמִין הַצַּדִּיק שֶׁהָיָה מְמַנֶּה עַל־קָפָה שֶׁל צְדָקָה. פֶּעַם אַחַת בָּאָה אִשָּׁה לִפְנֵי בְּשֵׁנִי בְּצֵרֶת. אָמְרָה לוֹ: רַבִּי, פִּרְנָסְנִי! אָמַר לָהּ: הִעֲבֹדָה, שְׂאִין בְּקָפָה שֶׁל צְדָקָה כְּלוּם. אָמְרָה לוֹ: רַבִּי, אִם אֵין אַתָּה מִפִּרְנָסְנִי הִרִי אִשָּׁה וּשְׂבָעָה בְּנִיהַ מִתִּים! עָמַד וּפִרְנָסָה מִשְׁלוֹ. לִימִים חָלָה וְנָטָה לְמוֹת. אָמְרוּ מְלָאכֵי־הַשָּׁרֵת לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ־בְּרוּךְ־הוּא: רַבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, אַתָּה אֹמְרִת: כָּל הַמְּקוֹם נֶפֶשׁ אַחַת מִיִּשְׂרָאֵל בָּאֻלוֹ קִים עוֹלָם מְלֵא — וּבְנוּמִין הַצַּדִּיק, שֶׁהָיָה אִשָּׁה וּשְׂבָעָה בְּנִיהַ, יָמוּת בְּשָׁנִים מְעֻטּוֹת הַלָּלוּ! מִיָּד קָרְעוּ לוֹ גִּנְדְּרֵינוּ.

שְׁנֵי הוֹסִיפוּ לוֹ עֲשָׂרִים וּשְׁתֵּים שָׁנָה עַל שְׁנוֹתָיו. (שם יא).

רסז מַעֲשֶׂה בַּחֲסִיד אֶחָד שֶׁהָיָה רָגִיל בְּצְדָקָה. פֶּעַם אַחַת הִלָּךְ וַיֵּשֶׁב בַּסְפִּינָה, בָּא הָרוּחַ וְטָבַע סְפִינָתוֹ בַּיָּם. רָאָהוּ ר' עֲקִיבָא וּבָא לִפְנֵי בֵּית־דִּין לְהַעֲרִיד עַל אִשְׁתּוֹ לְהַנְשֹׂא. עַד שֶׁלֹּא הִנְיָצָה עַת לְעָמוּד בָּא אוֹתוֹ הָאִישׁ וְעָמַד לִפְנָיו. אָמַר לוֹ: וְלֹא אַתָּה הוּא שֶׁטְבַעַת בַּיָּם? אָמַר לוֹ: הֵן, וְמִי הָעוֹלָד מִן הַיָּם? אָמַר לוֹ: צְדָקָה שְׁעִשִּׁיתִי הִיא הַעֲלַתִּי מִן הַיָּם. אָמַר לוֹ: מֵאֵין אַתָּה יוֹדֵעַ? אָמַר לוֹ: בְּשִׁנְדַּרְתִּי לְמַעֲמָקֵי־מְצוּלָה שְׁמַעְתִּי קוֹל רַעֲשׁ גְּדוֹל מְגִלִּי הַיָּם, שָׁנָה אֹמֶר לֹזֶה וְזֶה אֹמֶר לֹזֶה: רוּצוּ וְנַעֲלָה אֶת־הָאִישׁ הַזֶּה מִן הַיָּם שְׁעֵשֶׂה צְדָקָה כָּל־יְמָיו. בְּאוֹתָהּ שָׁעָה פֶּתַח ר' עֲקִיבָא וְאָמַר: בְּרוּךְ אֱלֹהִים, אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁבָּחַר בְּדַבְּרֵי תוֹרָה וּבְדַבְּרֵי חֲכָמִים, שְׁדַבְּרֵי תוֹרָה וְדַבְּרֵי חֲכָמִים קָיָמִים הֵם לְעוֹלָם וְלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים, שְׁנֵאמַר: "שִׁלַּח לְחֹמֶק עַל פְּנֵי הַיָּם, כִּי בָרַב הַיָּמִים תִּמְצָאוּ"³ — וַעֲדִיד כְּתוּב: "וּצְדָקָה תַּצִּיל מָוֶת"². (אדר"ג ג).

רסח ר' עֲקִיבָא הִיָּתָה לוֹ בֵּת. אָמְרוּ לוֹ הַבְּלָדִיִּים: אוֹתוֹ הַיָּם שֶׁתִּקְנֶם לְחָפָה וְשִׁכְנָה נָחַשׁ וְתַמּוּת. הָיָה מַצֵּר עַל הַדָּבָר הַרְבֵּה. בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם נָטְלָה בֵּתוֹ אֶת־הַמְּכַבֶּנָה וְנַעֲצָה אוֹתָהּ בְּבֵתֵל. פָּנְצָה בְּעֵינוֹ שֶׁל נָחַשׁ וַיִּשְׂבָּה בָּהּ. בְּבֹקֶר כְּשֶׁנִּשְׁטְלָה [אֶת־הַמְּכַבֶּנָה מִשָּׁם] נִגְרַר וּבָא הַנָּחַשׁ אַחֲרֶיהָ. אָמַר לָהּ אֲבִיהָ: מָה עָשִׂיתָ? אָמְרָה לוֹ: בְּעָרֵב בָּא עָנִי וְקָרָא עַל הַפֶּתַח, וְהָיוּ הַכָּל טְרוּדִים בְּסַעֲדָה וְאֵין שׁוֹמֵעַ לוֹ. עָמַדְתִּי וְנִשְׁלַחְתִּי מִנָּה שְׁנָתָה לִי וְנִתְתִּיתָ לוֹ. אָמַר

¹ משלי י"א, כא. ² שם י"ז, צ. ³ קהלת י"א, ח.

(רסד) קוֹם מְדוּדָה — מִיד. (רסה) אֹר מִפְּעָפְעוֹ — אִשׁ נּוֹפֶתֶת בּו וּמִרְכָּחוֹ. הַנּוֹף סוֹבְלוֹ — כָּל הַנּוֹף מְלֵא רוּחַ. מִפְּחָתוֹ — מְסִירָה אוֹתוֹ. (רסו) מְמוּנָה וְגו' — מוֹפֵקֵד לְחַלֵּק צְדָקָה. הַמְּקוֹיִם — הַמַּחֲוִיָּה. (רסז) רָאָהוּ רַע' — שְׂבָעָה הַסְפִּינָה עִם הַחֲסִיד. עַת לְעָמוּד — לִפְנֵי הַבֵּית־דִּין לְהַעֲרִיד עֲדוּתוֹ. (רסח) הַבְּלָדִיִּים — כַּשְׂדִּים חֲזוּיִם, מְכַבְּנֵה — מִין מַחַט גְּדוֹלָה שֶׁל זָהָב לְחַכְשִׁים. בְּנַעֲנָה — הַמְּכַבְּנָה. מָנָה — חֵלֶק הַמְּעוּדָה.

לה: מצוה עשית. יצא ר' עקיבא ודרש: "וצדקה תציל ממות"¹ – ולא ממיתה משנה אלא ממיתה עצמה. (שבת קנו.)

דסט שני תלמידים של ר' חנינא יצאו לקצץ עצים. וראם אסטרוולונים אחד ואמר: שנים הללו יוצאים ולא יחזרו. כשיצאו פגע בהם זקן אחד, אמר להם: זכו עמי! הרי שלשה ימים שלא טעמתי כלום. והיתה עמם בכר אחת, פרסו מחצה ונתנו לו. אבל והתפלל עליהם. אמר להם: בשם שקנמתם היום את-נפשי כך תתקנס היום נפשכם. יצאו בשלום וחזרו בשלום. והיו שם בני אדם ששמעו קולו ושל אסטרוולונים. אמרו לו: ולא כך אמרת: "שנים הללו כשיצאו לא יחזרו"? אמר: יש כאן אדם שקרן. שאסטרוולניא שלו שקר! אף-על-פי-כן הלכו ופשטו ומצאו חבינה. מחצה בחבילה אחת ומחצה בחבילה אחרת. אמרו: מה דבר טוב עשיתם היום? סחו להם אותו המעשה. אמר: ומה אני בכל לעשות – ואלהיהם של היהודים מתפנים בחצי בכר! (ירוש' שבת פ"ו ה"ט).

דע שמואל ואבלט היו יושבים, וראו בני אדם מהלכים לאגם. אמר לו אבלט לשמואל: אדם זה ילך ולא יחזר, שינשכנו נחש ונמות. אמר לו שמואל: אם בן-ישראל הוא ילך ויחזר. עד שהם יושבים – הלך וחזר. עמד אבלט ופרק משאו [מעל גביו] – מצא בו נחש חתוך לשנים. אמר לו שמואל: מה עשית? אמר לו: בכל-יום היינו מטילים פת ביחד ואוכלים. היום היה בינינו אחד שאין לו פת והיה מתבייש. אמרתי להם: אני אעמד ואטיל. ובשהגעתי אצלו עשיתי עצמי כמי שנוטל ממנו, כדי שלא יתבייש. אמר לו: מצוה עשית. יצא שמואל ודרש: "וצדקה תציל ממות"¹ – ולא ממיתה משנה אלא ממיתה עצמה. (שבת קנו.)

דעא "ואברהם זמן בא ב'מים"² – ר' מאיר הלך למלא, ראה אותם כלם שחזרו ראש. אמר להם: תאמר ממשפחת בית עלי אתם, שנאמר: "וכל-מרבית ביתך ימותו אנשים"³? אמרו לו: רבי, התפלל עלינו. אמר להם: לכו ונשלו בצדקה, ואתם זוכים לוקה. מה נעים? "עשרת תפארת שירה"⁴ והיכן היא מצויה? "בדרך צדקה תמצא"⁴. ממי אתה למד? מאברהם, שכתוב בו "ושמרו דרך יי לעשות צדקה ומשפט"⁵, וכה לוקה – "ואברהם זמן בא ב'מים"². (ביר גט.)

דעב ר' אלעזר איש ברתותא אימר: תן לו משלו, שאתה ושלך שלו. וכן בדרך הוא אימר: כפי ממך הכל ומיךך נתנו לך⁶. (אב' ג.)

¹ משלי י"ג, ² בראשית כ"ד, ³ שמואל א' ז', ⁴ משלי ע"ז, ⁵ בראשית י"ח, יט.
⁶ בברי הימים א' כ"ט, י"ז.

רסט אסטרוולונים – חוזה בכוכבים. זכו עמי – תנו לי צדקה. בכר אחת – של להם. פרסו – חתכו. ששמעו קולו וגוי – נבואתו שלא יחזרו, ופשטו-חפשו. חבינה – נחש. מחצה בחבילה אחת וגוי – של עצים, שנחתך הנחש לשנים בשעת קציצת עצים. אותו המעשה – שנתנו הצי כבר לעני. רע) ואבלט – חכם חוזה בכוכבים. לאגם – לחורשה של קנים. מטילים פת ביחד וגוי – שהיו חבורה של בני אדם והיו נוטלים פת מכל אחד ומטילים בכלי אחד ואוכלים ביחד. אעמוד ואטיל וגוי – אני אגבה היום את הלחם מכל אחד ואעשה באופן שלא יתבייש. רעב) ברתותא – שם מקום בא"י. תן לו משלו וגוי – כלו תן צדקה משל הקב"ה, שהכל מידו.

רעג

מעשה בחסיד אחר שנתן דינר לעני בערב ראש-השנה בשני בצרת והקניטתו אשתו, והלך ולן בבית-הקברות, ושמע שתי רוחות שמספרות זו לזו. אמרה אחת לחברתה: חברתי, באי ונשוט בעולם ונשמע מאחורי הפרגוד מה פרענות באה לעולם. אמרה לה חברתה: חברתי, איני יכולה, שאני קבורה במחצלת של קנים: אלא לבי את, ומה שאת שומעת באי ואמרי לי. הלכה היא ושטה ובאה ואמרה לה חברתה: חברתי, מה שמעת מאחורי הפרגוד? אמרה לה: שמעתי שכל-הזורע ברביעה ראשונה – קרד מלקה אותו. הלך הוא וזרע ברביעה שניה: של כל-העולם כלו לקה, שלו לא לקה.

לשנה האחרת הלך ולן בבית-הקברות ושמע אותן שתי רוחות שמספרות זו עם זו. אמרה אחת לחברתה: באי ונשוט בעולם ונשמע מאחורי הפרגוד מה-פרענות באה לעולם. אמרה לה: חברתי, לא כך אמרתי לך „איני יכולה“, שאני קבורה במחצלת של קנים: אלא לבי את, ומה שאת שומעת בואי ואמרי לי. הלכה ושטה ובאה. אמרה לה חברתה: חברתי, מה שמעת מאחורי הפרגוד? אמרה לה: שמעתי שכל-הזורע ברביעה שניה שדפון מלקה אותו. הלך הוא וזרע ברביעה ראשונה: של כל-העולם כלו נשדף ושלו לא נשדף.

אמרה לו אשתו: מפני מה אשתקד של כל-העולם כלו לקה ושלך לא לקה, ועכשו של כל-העולם כלו נשדף ושלך לא נשדף? סת לה כל-הדברים הללו.

אמרו: לא היו ימים מעטים עד שנפלה קטטה בין אשתו של אותו חסיד ובין אמה של אותה ריבה. אמרה לה: לבי ואראך בתך שהיא קבורה במחצלת של קנים. לשנה האחרת הלך ולן בבית-הקברות ושמע אותן רוחות שמספרות זו עם זו. אמרה לה: חברתי, בואי ונשוט בעולם ונשמע מאחורי הפרגוד מה פרענות באה לעולם. אמרה לה: חברתי, הניחני, דברים שביני לבינך כבר נשמעו בין התיים! (בר' יח:).

רעד

מעשה בר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא שהלכו לחולות אנטיכא על עסק מנבת צדקה לחכמים. היה שם אחר, אבא-יודן, שהיה עושה מצוה בעין יפה וירד מנכסיו. כן שראה רבותינו נתכרכמו פניו והלך לביתו. אמרה לו אשתו: מפני מה פניך חולניות? אמר לה: רבותינו כאן ואני יודע מה אעשה. אשתו שהיתה צדקת ממנו אמרה לו: לא נשתירה לנו אלא שדה אחת בלבר, לך מכור חצינה ותן להם. הלך ונעשה כן. נתפללו עליו רבותינו ואמרו לו: אבא-יודן, המקום ימלא חסונך! לאחר ימים יצא לחרש בחצי שדרו. עם כשהוא חורש נקעה הארץ מתחתיו ושקעה פרתו ונשברה. ירד להעלותה. האיר הקדוש-ברוך-הוא את-עיניו ומצא תחתיה משמון. אמר: לטובתי נשברה רגל פרת. כשחזרו רבותינו לשם שאלו עליו ואמרו: מה אבא-יודן עושה? אמרו להם: אבא-

רעג) והקניטתו-הנעיסה אותו. מאחורי הפרגוד-מאחורי הוילון ברקיע ממקום שהגזרות יוצאות בראש-השנה לכל השנה. איני יכולה – לצאת. מחצלת – מין שטיח סרוג של קני-סוף. ברביעה ראשונה – של גשמי יורה; שלש רביעיות הן ביורה; שניה ושלישית, וכלן חלות בחשוון וכסלו. ושלו לא לקה – שבשעת הכרד עדיין היה רך, לפי שנזרע באחרונה. שדפון – מלקה את הרך ולא את הקשה, להיפך מן הברד, ולפיכך הקדים לזרוע. אשתקד – בשנה הקודמת. סת – ספר. קטטה – מריבה. הריבה – הנערה, שהיתה קבורה במחצלת של קנים. רעד) על עסק מנבת צדקה לחכמים – כענין גבית צדקה בשביל חכמים. וירד מנכסיו – נעשה עני. נתכרכמו פניו – הוריקו פניו מפני הנושה. המקום-הקביה. עם כשהוא חורש-בשעת חרישה.

יודן – מי יכל לראות סבר-פניו? הוא אבא-יודן של עברים, אבא-יודן של עזים, אבא-יודן של חמורים, אבא-יודן של גמלים, אבא-יודן של שורים! כן ששמע אבא-יודן יצא לקראתם. אמרו לו: מה אבא-יודן עושה? אמר להם: עשיתם תפלה בפרות ופרי-פרות. אמרו לו: חידה, אף-על-פי שנתנו אחרים יותר ממך – אותך כתבנו ראש טימוס, נטלוהו והשיבוהו אצלם וקראו עליו הפסוק הזה: „מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים יתחנן“¹.
(ירוש' הור' פ"ג, ה"ד; ויקר' ה'; ילק"ש ראה יב.)

רעה מעשה באדם שהיה עושה צדקה, מכר את-ביתו וכל-מה שהיה לו והוציא לצדקה. פעם אחת ביום הושענא נתנה לו אשתו עשרה פוליסין. אמרה לו: צא וקח לבניך כלום מן השוק. כן שיצא לשיק פנעו בו נבאי צדקה. אמרו: הרי בא בעל הצדקה. אמרו לו: הן חלקה במצוה זו, שאנו לוקחים בנדר ליתומה אחת. נטל אותם עשרה פוליסין ונתנם להם, ונתבשר לילך לביתו. הלך לו לבית-הפנסת. ראה שם מאלו האתרוגים שהתינוקות זורקים ביום הושענא. נטל מהם ומלא שקו והלך ופרש בים הגדול עד שהגיע למדינת המלך. כן שהגיע לשם נודמנה השעה ונמצא המלך חש במעיו ואמרו לו בחלום: אבל מאלו האתרוגים שהיהודים מתפללים עמם ביום הושענא ונתרפא. בדקו באותה שעה בכל-הספינות ובכל-המדינה ולא מצאו. הלכו ומצאו אותו אדם יושב על שקו. אמרו לו: יש אצלך כלום? אמר להם: אדם עני אני ואין אצלי כלום למכר. בדקו בשק ומצאו מאלו האתרוגים ואמרו לו: אלו מהיכן הם? אמר להם: מאלו שהיהודים מתפללים ביום הושענא. טענו השק והעלוהו לפני המלך. אבל המלך אותם האתרוגים ונתרפא. פנו את-השק ומלאו דינרים. (ויקר' לו.)

רעו מעשה בבר-מען מוכס שמת ובו ביום מת חסיד אחר. באו כל-בני העיר ונתעסקו במטתו של אותו חסיד. הוציאו אחריו קרובי המוכס את-מטתו של מוכס. קפצו עליהם אויבים והניחו המטות וברחו. היה שם תלמיד אחר שישב לו עם מטת רבו. לאחר זמן חזרו בני העיר לקבור אותו חסיד ונתחלפה להם מטתו בשל מוכס. היה אותו תלמיד צוח ולא השגיחו בו, וקרובי המוכס קברו את-החסיד. היה אותו תלמיד יושב ומצטער, אמר: מה חטא גרם לאותו חסיד לקבר בבנין, ומה זכה אותו רשע לקבר בכבוד גדול כל-כך? נראה לו רבו החסיד בחלום ואמר: בני, אל תצטער; אני – פעם אחת שמעתי בגנות תלמידי-חכמים ולא מחיתי, ולכך נענשתי; וזה – פעם אחת התקין סעודה לשר-העיר ולא בא שר-העיר וחלקה לעניים, ולכך זכה לקבר בכבוד. אבל בא ואראך בבזיך בגזעך ונשנו של אותו האיש בניהגם. ראה התלמיד לאותו חסיד שהוא מגיל כנינים ופרדסים על מעיני מים, וראוהו לבר-מען מוכס לשונות שותת על פי הנהר, מבקש להגיע למים ואינו מגיע. (ירוש' תנ' פ"ב, ה"ב; רש"י סנה' מדו.)

רעו אמרו עליו על ר' טרפון, שהיה עשיר גדול ולא היה ניתן מתנות רבות לעניים. פעם אחת מצאו ר' עקיבא, אמר לו: רבי, רצונך, אקח לך עיר אחת או שתים? אמר לו:

¹ משלי י"ט, עז.

שאלו עליו – את אנשי המקום. סבר פניו – דרך כבוד אמרו כן, ראש טימוס – בראש המגילות של רשימת המתנדבים. רעה) פוליסין – מטבעות. זורקין – משליכין לשחק בהם. ביום הושענא – ביום הושענא רבא. רעו) בבר מען – שם אדם מוכס – גובה הסכמ, ורשע היה.

הן. מִיד עַמֵּר ר' טַרְפוֹן וְנָתַן לוֹ אַרְבָּעָה אֲלָפִים דִּינָרֵי זָהָב. נִשְׁלַם ר' עֲקִיבָא וְחִלְקָם לְתַלְמִידֵי-חֲכָמִים עֲנִיִּים. לַיָּמִים מֵצֵאוֹ ר' טַרְפוֹן, אָמַר לוֹ: הֵיכֵן הַעֲרֹזֹת שֶׁלָקַחְתָּ לִּי? תַּפְסֹו בְּיָדוֹ וְהוֹלִיכֵהוּ לְבֵית-הַמִּדְרָשׁ, וְהִבִּיא תִינוֹק וּבִידוֹ סֵפֶר תְּהִלָּים, וְהָיָה קוֹרֵא וְהוֹלֵךְ עַד שֶׁהִגִּיעַ לַפְסוּקָה זֹאת: 'פֶּהר נָתַן לְאֲבִיזָיִים צִדְקָתוֹ עֲמֶדֶת לְעַד'¹. אָמַר לוֹ: זוֹהִי הָעִיר שֶׁלָקַחְתִּי לָךְ. עַמֵּד ר' טַרְפוֹן וּנְשָׁקוֹ וְאָמַר לוֹ: 'רַבִּי, אֲלוּפִיו רַבִּי בְּחֻמְקָהּ וְאֲלוּפֵי בְּדָרְךָ-אֶרֶץ' – וְהוֹסִיף לוֹ מִמּוֹן לְבָבּוֹ. (כֹּלָה ב.).

רעז פֶּעַם אַחַת נִצְרָכוּ חֲכָמִים לְנִדְבָה. שָׁלְחוּ אֶת-ר' עֲקִיבָא וְאֶחָד מִן הַחֲכָמִים עִמּוֹ. בָּאוּ וּבִקְשׁוּ לְכַנֵּס לְבֵיתוֹ [שֶׁל בֶּן-מְבִיא-יִינוֹן]. שָׁמְעוּ קוֹלוֹ שֶׁל תִּינוֹק אוֹמֵר לְאֲבִיו: מָה נִקַּח לָךְ הַיּוֹם? אָמַר לוֹ: עֲלֹשִׁים, וְלֹא מִשַׁל הַיּוֹם אֲלֵא מִשַׁל אֶתְמוּל, שֶׁהָם כְּמוֹשִׁים וּבּוֹלֵל. הִנִּיחֵיהֶם וְהִלְכוּ לָהֶם. וְלֵאחֶר שָׁנְדְּבוּ הַכָּל חֲזָרוּ וּבָאוּ אֲצִלּוֹ. אָמַר לָהֶם: לָמָּה לֹא בָאתֶם אֲצִלִּי בְּתַחֲלָה, כִּשֶׁם שֶׁהִייתֶם נוֹהֲגִים? אָמְרוּ לוֹ: כִּבְרָ בָּאוּ וְשָׁמְעֵנוּ [קֶד וְקֶד]. אָמַר לָהֶם: מָה שְׂבִינִי לְבִין הַתִּינוֹק יוֹדְעִים אַתֶּם וְלֹא מָה שְׂבִינִי לְבִין בּוֹרְאִי: וְאֶת-עַל-פִּיכֶן, לָכוּ וְאָמְרוּ לָהּ [לְאִשְׁתּוֹ] וְתָמַן לָכֶם מִדָּה שֶׁל דִּינָרִים. הִלְכוּ וְאָמְרוּ לָהּ. אָמְרָה לָהֶם: מָה אָמַר לָכֶם, נְדוּשָׁה אוֹ מִחוּקָה? אָמְרוּ לָהּ: סָתֵם אָמַר לָנוּ. אָמְרָה לָהֶם: אֲנִי אֲתֵן לָכֶם נְדוּשָׁה: אִם אָמַר נְדוּשָׁה דְּרִי עֲשִׂיתִי כְּדִרְיוֹ, וְאִם לֹא הִרְיִי מִנְכָּה אֶת-הַנֶּדֶשׁ מִדְּבַתִּי. כֵּן שָׁמַע בַּעֲלָהּ כֶּךָ כָּפַל לָהּ אֶת-כְּתֻבָּתָהּ. (ירוש' פסח' פ"ד, ה"ט).

רעז בַּשָּׁעָה שֶׁעָנִי הוֹלֵךְ אֲצִל בַּעַל-הַבֵּית וְאוֹמֵר: "פֶּרְסִנִּי" – אִם מִפְּרִסִּי מוֹטֵם, וְאִם לֹא "עֲשִׂיר וְרֶשֶׁת וּפְנִשׁוֹ עֲשֵׂה כֵלִים יי"² – מִי שֶׁעָשָׂא עֲשִׂיר לָהּ עוֹשֶׂה אוֹתוֹ עֲנִי, עֲנִי לָהּ – עוֹשֶׂה אוֹתוֹ עֲשִׂיר. (תְּמוֹ' סוֹף).

רפ "עֲשִׂיר וְרֶשֶׁת וּפְנִשׁוֹ"² – אָמַר הָעֲשִׂיר לְעֲנִי: לָמָּה אֵין אַתָּה הוֹלֵךְ וְנִנֵּעַ בְּמַלְאכָה? רָאֵה שׁוֹקֵם, רָאֵה כְּרֻעִים, רָאֵה בַּעַל כְּרֶסֶם, רָאֵה בַּעַל בְּשׂוֹר! אָמַר לוֹ הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: לֹא דִיךְ שֶׁלֹא נָתַתְּ לוֹ מִשְׁלַח מֵאוֹמָה, אֲלֵא בְמָה שֶׁנָּתַתִּי לוֹ אַתָּה מְכַנֵּס לוֹ עֵין רָעָה! (ויק'ר לד').

רפא אֵל תִּנְגַּל-דָּל כִּי דָל הוּא"³ – אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ: בְּמָה הַתּוֹב מִדְּבַר, אִם הוּא דָל מְהוּ נִזְוֵל לוֹ? לֹא דְבַר אֲלֵא בְּמַתְנוֹת עֲנִיִּים. שֶׁהוּא חֵיב לָתֵן מִן הַתּוֹרָה: לִקְט שְׂכָחָהּ וּפָאָה וּמַעֲשֶׂר עֲנִי, וְהוֹתִיר הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא שֶׁלֹא יִנְזַל אָדָם מֵהֶם מַתְנוֹת הַקְּרֹאוֹת לָתֵן לָהֶם, יְכִי דָל הוּא" – דִּי לוֹ עֲנִיתוֹ. לֹא דִי לְעֲשִׂיר שֶׁהוּא עוֹמֵד בְּרִנָּה וְעֲנִי בַּעֲצֵר, אֲלֵא אִם נִזְוֵל מִמֶּנּוּ מַה-שֶּׁנָּתַן לוֹ הַקְדוּשׁ-בְּרוּךְ-הוּא. (בְּמִר' ה.).

רפב "נִבְהַל לְהוֹן אִישׁ רַע עֵין וְלֹא יָדַע כִּי חֲסֵד יִבְאֵנוּ"⁴ – מַעֲשֶׂה בְּאָדָם אֶחָד שֶׁהָיָה מוֹצִיא מַעֲשֵׂרוֹתָיו בְּרָאוֹי וְהָיְתָה לוֹ שָׂרָה עוֹשֶׂה אֵלֶּף מִדּוֹת, וּמוֹצִיא מִמֶּנָּה מֵאָה מִדּוֹת לַמַּעֲשֶׂה, וּמִן הַמּוֹתֵר הָיָה מִתְּפָרֵס הוּא וּבְנֵי בֵיתוֹ. בַּשָּׁעָה שֶׁמִּירְתוֹ קָרָא לְבָנוּ וְאָמַר לוֹ: בְּנִי, תֵּן

¹ תַּהֲלִים ק"ז, ע. ² מְשַׁלִּי כ"ז, ז. ³ שֶׁס שֶׁס, כִּז. ⁴ שֶׁס כ"ח, כִּז.

רעז) לְכַבּוֹז – לַפּוֹר לְצַדִּיקָה, רעז) בֶּן-מְבִיא-יִינוֹן – שֶׁם אָדָם. מָה נִקַּח לָךְ הַיּוֹם – לַסְעוּדָה. עֲלִשׁוֹן – מִין יֶרֶק לְמַאכֵל (אִינְדִּיווּא). כְּמוֹשִׁים – נּוֹבִלִים. הִנִּיחֵיהֶם – כְּסוּדוּרִים שֶׁהוּא עֲנִי. נְדוּשָׁה – מִלֵּאָה עִם עוֹדָף. מִחוּקָה – כְּסוּמְצָמָה. סָתֵם אָמַר – וְלֹא פָרַשׁ. מִנְכָּה – מַחֲסֶרֶת. מִכְּתוּבָתִי – שֶׁהִבְעֵל נֹתַן לְאִשְׁתּוֹ. (רַע) רָאֵה שׁוֹקֵם וְנִי – כָּלִי הָרִי כָל אֲבִיר גּוֹבֵךְ בְּרִיאִים.

דעתך על שדה זו, כך וכן מדות היא עושה, כך וכן מדות הייתי מוציא ממנה למעשר, וממנה הייתי מתפרנס כל ימי. ורע הבן שנה ראשונה, עשתה אלה מדות והוציא ממנה מאה למעשר. שנה שנייה נכנסה בו עין רעה, פחת עשרה ופחתה היא מאה, וכן שלישית וכן רביעית וכן חמישית, עד שעמדה על משרותיה. בן שראו קרוביו כך עמרו ולבשו לבנים ונתעטפו לבנים ונכנסו אצלו. אמר להם: לא באתם אלא לשמים עלי? אמרו לו: הם ושלום, לא באנו אלא לשמות עמד, לשעבר היית בעל-הבית והקדוש-ברוך-הוא כהן, ועכשו נעשית כהן והקדוש-ברוך-הוא בעל-הבית. (שמ"ר לא: ילק"ש משלי כח).

רפג אמר לה ר' חנא לאשתו: כשבא עני הקדימי לו פת, כדי שיקדימו לבגוד. אמרה לו: מקלל אתה אותם! אמר לה: מקרא כתוב: "כי בגלל הדבר הזה" ¹ – וסנה דבי ר' ישמעאל: גלגל הוא שחזור בעולם. (שבת קנא).

רפד אמר ר' יהושע בן קרחה: כל-המעלים עינו מן הצדקה כאלו עובר עבודה-זרה. (פס' סו:).

רעה "נתי בימי שפוט ה ש פ ט ים ויהי רעב בארץ וילך איש מבית-לחם" ² – איי לדור ששופטיו צריכים להשפט. אלימלך מזרולי המדינה ומפרנסיה-הדור היה, וכן שבא שני רעבון אמר: עכשו יהיו כל-ישראל מסבבים על פתחי, זה בא בקפתו וזה בא בכפיפו. מה עשה? עמד וברח לו מפניהם. (רור א: ילק"ש רות א').

רפו הני נהיר ברלתי ביתך, שלא יהו נעולות בשעה שאתה מסב באכילה ובשתייה. (דא"ז ט).

רפו מעשה באשה אחת שהיתה יושבת בשכונה של בעל השדה, ויצאו שני בניה ללקט ולא הניחם בעל השדה. אמם היתה אומרת: מתי יבואו בני מן השדה, שמא אמצא בהם כלום לאכול; והם היו אומרים: מתי נלך אליהם, שמא נמצא בהם כלום לאכול. היא לא מצאה בהם כלום והם לא מצאו בהם כלום לאכול, והניחו ראשיהם בין ברכי אדם ומתי שלשתם ביום אחד. אמר להם הקדוש-ברוך-הוא: אין אתם נובין מהם אלא נפשות; חייכם, אם אני אנבה מהם נפשותיכם, וכן הוא אומר: "אל תגלגל פי דל הוא... כי יי גריב ריכם וקבע את-קבעיהם נפש" ³. (אדר"ג לח).

רפח אמרו עליו על נחום איש נסיון, שהיה סומא משתי עיניו, גדם משתי ידיו, קטע משתי רגליו וכל-נופו מלא שחין, ורגליו משתו מנחות בסבלים של מים, כדי שלא יעלו עליו גמלים. פעם אחת היתה משתו מנחת בבית רעוע, בקשי תלמידיו לפנות משתו ואחר-כך לפנות את-הסבלים. אמר להם: בני, פנו את-הסבלים ואחר-כך פנו את-משתי, שמבטח לכם, בליומן שאני בבית אין הבית נופל. פנו את-הסבלים ואחר-כך פנו את-משתו – ונפל הבית. אמרו לו תלמידיו: רבי, וכי מאחר שצדיק נמיר אתה למה עלתה לך כך? אמר

¹ דברים ע"ה י. ² רות ח"ה. ³ משלי כ"ג, כג, כה.

רפג) נכנסה בו עין רעה – נהג בה עין רעה. פחת עשרה – מן המעשר. ופחתה היא מאה – מן התבואה. לשמות עלי – לאודי. רפג) הקדימי לו פת – הורדיו להוציא לו פת, גלגל החזור בעולם – דורש "גלגלי" מלשון גלגל; כלו מי שעשיר היום ויכול להעשות עני למחר. רפה) ומפרנס – ממנהיגו. בקופתו... בכפיפו – מיני סלים. רפו) גובים מהם אלא נפשות – כשאין מניחין אותם ללקט כאלו נושלין נשמתם. רפח) סומא – עור. גדם – קצוץ רגל. רעוע – נוטה לנפול. לפנות משתי – מפני הסכנה.

צדקה. דרכי צדקה

קמא

להם: בני, אני נרמתי לעצמי, שפעם אחת הייתי מהלך בדרך לבית-חמי, והנה עמי משוי שלשה חמורים, אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני מנדים. בא עני אחד ועמד לי בדרך ואמר לי: רבי, פרנסני. אמרתי לו: המון, עד שאפרק מן החמור. לא הספקתי לפרק מן החמור עד שיצאה נשמתו. הלכתי ונפלתי על פניו ואמרתי: עיני שלא חסו על עיניך - וסומו: ידי שלא חסו על ידיך - ותגדמו: רגלי שלא חסו על רגליך - ותקטעו: ולא נתקדרה דעתי עד שאמרתי: כל-נופי יהא מלא שחין. אמרו לו: או לנו שראינוך בכך! אמר להם: אוי לי, אם לא ראיתוני בכך! (תע' כא.).

רפס. אל-שואל ואל-בית הדמים על אשר המית את-הנבעים¹ - וכי היכן מצינו שהרג שואל את-הנבעים? אלא-מתוך שהרג נב עיר הכהנים, שהיו מספיקים להם מים ומזון, משלה עליו הכתוב קאלו הדגם. (ב"ק קטו.).

רז. שנינו, אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: בני, מהו שאמר הכתוב: "צדקה תרומם נוי וחסד לאמים חטאת"²? נענה ר' אליעזר ואמר: "צדקה תרומם נוי" - אלו ישראל, שנאמר: "ומי כעמד בישראל נוי אחד בארץ"³; "וחסד לאמים חטאת" - כל-צדקה וחסד שאמות-העולם עושין חטא הוא להם, שאינם עושין אלא להתגדל בו. נענה ר' יהושע ואמר: "צדקה תרומם נוי" אלו ישראל; "וחסד לאמים חטאת" - כל-צדקה וחסד שאמות-העולם עושין חטא הוא להם, שאין עושין אלא להתהדר בו. אמר רבן זמליאל: ערן אני צריכין למודעי - ר' אלעזר המודעי אומר: "צדקה תרומם נוי" - אלו ישראל; "וחסד לאמים חטאת" - כל צדקה וחסד שאמות-העולם עושין חטא הוא להם, שאין עושין אלא להתרם בו. נענה ר' נחוניא בן הקנה ואמר: "צדקה תרומם נוי, וחסד לאמים חטאת". אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: נראים דברי ר' נחוניא בן הקנה מדברי ודבריהם, - לפי שהוא נותן צדקה וחסד לישראל ולאמות-העולם חטאת. שנינו, אמר להם רבן יוחנן בן זכאי: בשם שהחטאת מכפרת על ישראל כך צדקה מכפרת על אמות-העולם. (בב' יו.).

יב. דרכי צדקה

רצא. ארבע מדות בנותני צדקה: הרוצה שיסן ולא יתנו אחרים - עינו רעה בשל אחרים; יתנו אחרים והוא לא יסן - עינו רעה בשלו; יסן ויתנו אחרים - חסיד; לא יסן ולא יתנו אחרים - רשע. (אב' ה.).

רצב. "אשרי משכיל אל דל"⁴ - אמר ר' יונה: "אשרי נותן לדל" לא כתוב כאן, אלא "אשרי משכיל אל דל" - הני מסתכל בו היאך לזכות עמו. ר' יונה בשעה שראה בן-

¹ שמואל ז' כ"ח, א. ² משלי י"ד, לד. ³ שמואל ז' יז, כג. ⁴ תהלים מ"ח, ג.

ולא נתקדרה דעתי - לא נחה דעתי. (רפס) מספיקים - סמציאים. (רצ) להתגדל - לעלות לגדולה. להתהדר - להתנאות. למודעי - לדברי ר' אליעזר המודעי. וחסד לישראל ולאומים חטאת - כלו' כשהוא מושה לענין הצדקה את ישראל ואויה חטאת חוא. שהחטאת - כרכן חטאת. רצא) עינו רעה בשל אחרים - שאינו רוצה בזכותם.

טובים שגרד מוכסיו והוא מתבטש לקח. היה הולך אצלו ואמר לו: בשביל ששמעתי, שנפלה לך גרסה במדינתנו, הא לך הפז זה, לכשתה מתרומ אתה פורע לי: משגל היה אומר לי: מתנה לך נתתו. (ויק' לד: ירוש' פאה פ"ח, היח).

רצג אמר ר' יצחק: כל-הנותן פרישה לעני מתברך בשש ברכות, והמפוס בדברים מתברך באחת-עשרה ברכות. (ביב ט:).

רצד והפך לרגב נפשד¹ - אמר ר' לוי: אם אין לך למן לו נתתו בדברים, אמר לו: הלא נפשי עליך, שאין לי מה למן לך. (ויק' לד:).

רצה ר' נאי ראה אדם אחד, שנהן ויו לעני בפרהסא, אמר: מוטב שלא נתת לו מעשיו שנתת לו ובשתו. (הג' ה: קה"ר יב:).

רצו איזו היא צדקה? שמעילתו ממיתה משנה? נתנה ואינו יודע למי נתנה, נוטלה ואינו יודע ממי נוטלה. (ביב י:).

רצו אמר ר' אליעזר: גדול העושה צדקה בסתר יותר ממשה רבנו, שאלו במשה רבנו קתוב יבי גרתי מפני האף והחמה², ואלו בעושה צדקה בתיב ימתן בסתר וכפה אף³. (שם ט:).

רצח מר עקבא - היה עני בשכנתו, והיה רגיל בבל-יום לזקק לו ארבעה זווים בצנור הדלת. פעם אחת אמר [העני]: אלך ואראה מי עושה עמי טובה זו. אותו היום שהיה מר עקבא בבית-המדרש הרבה והלכה אשתו עמו. בין שראם העני שהיו עצמם לדלת-יצא אחריהם. ברחו ונכנסו שניהם לתנור גרוף. נכו רגלי של מר עקבא. אמרה לו אשתו: תן רגליך על רגלי. חלשה דעתו. אמרה לו: אני מצויה בחוף הבית והנאתי קרובה [לעניים].

ובל-כך למה? משים שאמרו: נות לו לאדם שנמסר עצמו לתוך פבשן-האש ואל ילבן פני חברו ברבים. (כת' טו:).

רצט אבא-אימא היה בא לו שלום בבל-יום משיבה של מעלה. מה מעשיו של אבא-אימא? בשהיה מקיז דם - מקום צנוע מבחוק היה לו להטיל בו פרוטות, מי שישלו מטיל בו, ומי שאין לו בא ויושב ואינו מתבטש. ובשנודמן לו תלמיד-הקם לא היה נוטל

1 וכתוב נחת, י. 2 דברים טו, יע. 3 משלי כ"א, יד.

(רצב) בן טובים - ממשפחה מיוחסת. והוא מתבטש ליקח - הפך שיש לו בו צורך. (רצג) והמפוס בדברים - בדברים רבים וטובים. (רצה) בצנור הדלת - בחור של צור הדלת כדי שיסצאם העני בניציתו ולא ידע מי הנותן. שהה - נתאחר. והלכה אשתו עמו - להניח את המעות לעני. גרוף - שגרפו והוציאו מתוכו את הנהלים. תן רגליך על רגלי - שרגליה לא נכו. חלשה דעתו - נפלה עליו רוחו, ספני שבו שלט האור ולא באשתו. והנאתי קרובה לעניים - שאני נותנת להם מיני מזונות ראויים לאכילה מיד, ואתה נותן להם מעות, וכל כך למה? - למה ברחו לתוך התנור. ואל ילבן - אל יבויש. (רצט) אבא אומנא - רופא ומקיז דם הית. היה בא לו שלום וגי - שאלו בשלמו מן הרקיע. מה מעשיו - במה זכה לכך. מקיז דם - מוציא דם לרפואה. מקום צנוע מבחוק וגי - שלא היה נוטל דמי מלאכתו בידו, אלא היה לו כלי נתון במקום סתר חוץ לבית להטיל לשם את הפרוטות. בא ויושב - בהגם. כשנודמן לו תיח - כשכא אצלו להקז לו דם.

במנו שקר, ולאחר שעמד היה נותן לו פרוטות ואומר לו: לך הברא עצמך. פעם אחת שלח לו אבני שני תלמידיו-הבמים לבדקו. באו לביתו. הושיבם והאכילם והציע להם מצעות בקילה. בבקר קפלום ונטלום ועמדו ויצאו להם לשוק. עלה אבא-אומנא לשוק ומצאם. אמרו לו: ישום אותם מר, כמה הם שוים. אמר להם: כך וקך. אמרו לו: שמא הם שוים יותר? אמר להם: בכך לקחתים. אמרו לו: שלד הם וממד נטלנום. אמרו לו: בבקשה ממך, כמה חשדתנו? אמר להם: אמרתי שמא פרדון שבויים נזדמן לכם והייתם מתבזשים לימר לי. אמרו לו: עכשו נטול מר את-שלדו. אמר להם: מאותה שעה הסחתים מדעתי לצדקה. (תענ' כא, כב, ע"י).

ש' אמר ר' יצחק: מהו שנאמר: "ררף צדקה וחסד ימצא תנים צדקה וכבוד"¹ – משום שרורף צדקה ימצא צדקה? אלא לומר לך: כל-הרורף אחר צדקה הקדוש-ברוך-הוא ממציא לו מעות ועושה בהן צדקה. רב נחמן בר יצחק אמר: הקדוש-ברוך-הוא ממציא לו בני-אדם מהקנינים לעשות להם צדקה, כדי לקבל עליהם שקר. (ב"ב ס:).

שא' דרש רבה: מהו שנאמר: "ויהיו מבשלים לפניך בעת אפך עשה בהם"² – אמר ירמיה לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונו של עולם, אפלו בשעה שבופים את-יצרם ומבקשים לעשות צדקה לפניך, הבשילם בבני-אדם שאינם מהקנינים, כדי שלא יקבלו עליהם שקר. (סו:).

שב' אמר ר' אלעזר: כל-הנותן פתו למי שאין בו דעה וסורין באים עליו. (סנה' צב:).

שג' שנינו, אמר: "כסוני" – בודקין אחריו, "פרנסוני" – אין בודקין. (ב"ב ס:).

שד' רבי פתח אוצרות בשני בצרת ואמר: יפנסו בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי תלמוד, בעלי הלכה, בעלי אגדה, אבל עמיהארץ אל יפנסו. דחק יונתן בן עמרם ונכנס. אמר לו: רבי, פרנסני. אמר לו: בני, קרית? אמר לו: לאו. – שנית? – לאו. אמר לו: אם כן כמה אפרנסך? אמר לו: פרנסני ככלב, פרנסני בעורב, פרנסו, לאחר שיצא יושב רבי ונצטער, אמר: אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ! אמר לפניו ר' שמעון בר רבי: שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא, שאינו רוצה להנות מכבוד תורה מימיו. בדקו ומצאו. אמר רבי: יפנסו הכל. (סו ח: ע"י).

שה' ר' אבא היה כורף מעות בסודרו ומפשילו לאחוריו וממציא עצמו לעניים ומעלים עינו מן הרמאים.

ר' חנינא היה רגיל לשגר לעני אחר ארבעה זוזים בכל-ערב שבת. פעם אחת שגרם על ידי אשתו, באה ואמרה לו: לא צריך. – מה ראית? – שמעתי שהיו אומרים לו: כמה אתה סוער, בטלי כסף או בטלי זהב? אמר: זה שאמר ר' אלעזר: באו ונחזיק

¹ תשלי כ"ח, כ"א. ² ירמיה י"ח, כג.

הבריא עצמך – קנה לך מזון יסח ואכול, משום שיפה אכילה לאחר הקזה. לבדקו – לבדוק את מעשיו. קפלום – ברכו את המצעות. ישום – יעריך. הסחתים מדעתי לצדקה – נתיאשתי מהם בלבי לשם צדקה. (ש) המהוגנים – חשובים וראוים. ויהיו מוכשלים לפניך – היה מקלל את אנשי ענתות שהיו מבקשים נפשו. (שב) כסוני – תנו לי למלבוש. בודקין אחריו – אם הוא צריך וראוי לכך. פרנסוני – תנו לי מזונות. (שד) ומפשילו לאחוריו – זורקו ומטילו לאחוריו, כדי שלא יראה מי נוטל משם. מן הרמאים – שאינם נצרכים ונטלים. שהיו אומרים לו – אנשי ביתו של העני.

טובה לרמאים, שאלמלא הם היינו חוטאים בכל־יום, שנאמר: „וקרא עליך אל יי והיה בך חטא”¹. (כתובות סו, סח).

ו' יוחנן וריש־לקיש ירדו לרחוץ במרחצאות של טבריא. פגע בהם עני אחד. אמר להם: וכו' בי, אמרו לו: כשנצא נוכח בך. יצאו ומצאוהו מת. אמרו: הואיל ולא זכינו לטפל בו בחייו נטפל בו במותו. ובעיד שהיו רוחצים אותו מצאו כים אחד וחמש מאות דינר בו תלוי בצנארו. אמרו: ברוך שבחר בחכמים ובדבדיהם. לא כן אמר י' אבהו בשם ר' אליעזר: צריבין אנו להתחזק טובה לרמאים! שאלמלי הרמאים שבהם, היה אחד מהם תובע צדקה מן האדם ולא נותן לו — מיד היה נענש. (ויקרא לז, ירוש' פאה פ"ח, ה"ח).

שז שני רבותינו: „די מחסרו”² — אתה מצוה עליו לפרנסו ואי אתה מצוה עליו לעשרו; „אשר יחסר לו”² — אפלו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו.

אמרו עליו על הלל הנזק, שלקח לעני בן־טובים אחד סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו. פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו שלשה מילין. (כת' סו:).

שח ועני אחד בא לפני ר' נחמיה. אמר לו: במה אתה סוּעֵד? אמר לו: בבשר שמן ויין וישן. — „רצונך שתגלגל עמי בעדשים?” — גלגל עמו בעדשים ומת. אמר: „אוי לו לזה שהרנו נחמיה!”

— אדרבה: „אוי לו לנחמיה שהרנו לזה” היה צריך לומר?

— אלא, הוא הוא שלא היה צריך לעדן עצמי כל־כך. (סו).

שט ועני אחד בא לפני רבא. אמר לו: במה אתה סוּעֵד? אמר לו: בתרנגולת פטומה ויין וישן. אמר לו: ואיך חושש לרחק הצבור? אמר לו: וכי משלהם אני אוכל? משל הקדוש־ברוך־הוא אני אוכל! שנאמר: „עני כל אליך” שברו ואתה נותן להם את־אבלם בעתו”³. — „בעתם” לא נאמר אלא „בעתו”, מלמד שכל אחד ואחד נותן ולו הקדוש־ברוך־הוא פרנסתו בעתו. בתוך כך באה אחותו של רבא, שלא דארתו שלש עשרה שנה, והביאה לו תרנגולת פטומה ויין וישן. אמר: מה זה לפני? אמר לו: עניתי לך, קום אכל. (סו).

שי מרעקבא — היה עני בשכונתו והיה רגיל לשגר לו ארבע מאות וזוים בכל־ערב יום־כפונים. פעם אחת שגרים אצלו ביד בנו. בא ואמר לו: לא צריך. אמר לו: מה ראית? — ראיתי שמולפין לו יין וישן. אמר: מפנק הוא כל־כך! — בפלם ושגרים אצלו.

¹ דברים ע"ו, ע. ² טס טס, ט. ³ תהלים קמ"ה, עו.

בטלי כסף וגוי — בספות לבנות כנסת ואדומות כזהב, בדרך העשירים. היינו חוטאים וגוי — כשאנו מעלימים עין מן העניים יש לנו עכשו במה להצטרף. (שה) וכו' בי — תנו לי צדקה. להחזיק טובה לרמאים — שולא היה רמאי היינו מתחייבים בנפשו של זה. (שה) במה אתה סוּעֵד — מה אתה רגיל לאכול בסעודתך. שתגלגל עמי בעדשים — שהאכל עמי עדשים (כל טופול ועסק מאונס קרוי גלגול). הוא הוא — חייב בנפשו. לעדן עצמו — לפנק עצמו. (שט) פטומה — אנוסה. לרחוק הצבור — שאתה למשא עליהם. מה זו לפני — שזודמנת דוקא בשעה זו בתרנגולת. ויין וישן. נעניתי לך — אני נכנע לפניך. (שי) שמולפין לו — שמוזגין לפניו. מפונק — סעודת. בפלם — הכפיל את הסעודת.

בשמת [מר עקבא] אמר: הביאו לי חשבוני של צדקה. מצא כתוב בו: שקעת אלפים דינרים. אמר: הצידה קלה והדרך רחוקה! עמד ובכזו חצי ממונו. והיאך עשה כך? והרי אמר ר' אלעאי: באושא התקינו: המכזבו אל יכזבו יותר מחמש – כמה דברים אמורים: מחיים, שמא ירד מנכסיו, אבל לאחר מיתה אין בכך כלום. (שם).

שיא שנו רבותינו: מעשה באנשי גליל העליון שלקחו לעני בן-טיבס אחד מצפון לישראל בשר בכל-יום. (שם).

שיב כך היה ר' תנחום בר' הוא עושה: אם היה למוד לקח לישראל אחת של בשר מן השוק היה לוקח לו שנים, אחת לו ואחת לעניים, שתי אנדות של ירק, אחת לו ואחת לעניים. (ויק' לר: קה"ר ז).

שיג מעשה בהלל הזקן שעשה סעדה לאדם אחד. ובא עני ועמד על פתחו ואמר: אשה אני צריך להכניס היום ואין לי פרנסה כלום. נשלה אשתו כל-הסעדה ונתנה לו. ואחר כך לשה עסה אחרת ובשלה אלפס אחר ובאה והניחה לפניהם. אמר לה: בתי, מפני מה לא הבאת לנו מיד? סחה לו כל-המעשה. אמר לה: בתי, אף אני לא דנתי אותך לבקר חובה, אלא לבקש-וכות, שכל המעשים שעשית לא עשית אלא לשם-שמים. (ד"א ו).

שיד שנינו, אמר ר' שמעון: בשביל ארבעה דברים אמרה תורה להניח פאה בסוף שדרה: מפני גול עניים, מפני בטול עניים, מפני החשד ומפני הרמאים. מפני גול עניים – שלא יראה בעלי-הבית שעה פנויה, ויאמר לקרובו עני: הרי זו פאה: מפני בטול עניים – שלא יהיו עניים יושבים ומשמרים – עבשו מניח בעלי-הבית פאה: מפני החשד – שלא יהיו עובדים ושבים אימרים: תבא מארה על אדם שלא הניח פאה בשדרה! ומפני הרמאים. (שבת כג).

שו "פתוח תפתח"¹ – אין לי אלא לעני עיר, לעני עיר אחרת מנין? תלמוד-לומר: "פתוח תפתח" מקל-מקום. "נתון תתן"² – אין לי אלא מתנה מרבה, מתנה מעט מנין? תלמוד-לומר: "נתון תתן" מקל-מקום. "העניק תעניק"³ – אין לי אלא שנתכרף הבית בגללו מעניקים, לא נתכרף הבית בגללו מנין? תלמוד-לומר: "העניק תעניק" מקל-מקום. "והעבט תעביטנו"¹ – אין לי אלא שאין לו ואינו רוצה להתפרנס אמרה תורה: תן לו דרך הלוואה, יש-לו ואינו רוצה להתפרנס מנין? תלמוד-לומר: "תעביטנו" – מקל-מקום. (ב"מ לא:).

¹ דברים ע"ה, ח. ² שם שם, י. ³ שם שם, יז.

חשבוני של צדקה – שחלקתי לעניים בחיי. הצידה קלה וגו' – כלו' עדיין הצדקה שעשיתי מעטה. ובכזו – פור. באושא – בעיר אושא, שבה נתקנו כמה תקנות חכמים. מחומש – מחמישית ממונו. שמא ירד מנכסיו – והוא בעצמו יצטרך לבריות. שיג' אלפס – קדירה. שיד' שעה פנויה – שאין עניים אצלו. מפני החשד – שהעובדים רואים בגמר קצורו שהוא מכלה את הכל ולא ידעו שנתן כבר. ומפני הרמאים – שעובדים על "לא תכלה" ואומרים כבר הנחתה. שמו' העניק תעניק – בעבד שיוצא לחירות כתוב, ונאמר בו "אשר ברכך". שאין לו – משלו. ואינו רוצה להתפרנס – מצדקה. יש לו ואינו רוצה להתפרנס – משל עצמו.

כז שני רבתינו: אין לו ואינו רוצה להתפרנס, נותנים לו לשם הלוואה וחוזרים ונותנים לו לשם מתנה – דברי ר' מאיר. ר' שמעון אומר: ישלח ואינו רוצה להתפרנס אין נוקקין לו. אין לו ואינו רוצה להתפרנס, אומרים לו: הבא משכון וטול. כדי שתזוהר דעתו עליו. (כת' סו:).

כח מי שישלח חמשים וזו והוא נושא-נותן בהם הרי זה לא יטול. מי שאינו צריך לטול ונטל אינו מת מן הנקנה עד שיצטרף לבריות: וכל-מי שהוא צריך לטול ואינו טול אינו מת מן הנקנה עד שיפרנס אחרים משלו, – ועליו הכתוב אומר: "ברוך ה' כבוד אשר יבטח ב'י והיה יי מבטחו"¹; וכל-מי שאינו לא חגר ולא סומא ולא פסח ועושה עצמו כאחד מהם, אינו מת מן הנקנה עד שיהא כאחד מהם. שנאמר: "ודרש רעה תביאנו"². (סוף פאה; ירוש' שם פ"ח. ה"ח).

כט שני רבתינו: המסמא את-עיניו והמצבה את-בטנו, והמקפח את-שוקו – אינו נפטר מן העולם עד שיבא לידי כך. המקבל צדקה ואין צריך לקד, סיפא אינו נפטר מן העולם עד שיבוא לידי כך. (כת' סו:).

ל אם היה מחזיר על הפתחים אין נוקקין לו. עני אחד שהיה מחזיר על הפתחים בא לפני רב פפא. לא נוקק לו רב פפא. אמר לו רב סמא בנו של רב יבא לרב פפא: אם מר לא יוקק לו ואדם אחר לא יוקק לו – ימות לו?³

– והרי שנינו: אם היה עני מחזיר על הפתחים אין נוקקין לו? אמר לו: אין נוקקין לו למתנה מרבה, אבל נוקקין לו למתנה מעטת. (ב"ב ט.).

לא שנה רב יוסף: "אם כסף תלוה את-עמי"⁴ – עמי וזכרי, עמי קורם: "אתה-עמי"⁵ – עמי ועשיר, עמי קורם: "עמך"⁶ – עניו ועשיר, עניו קור'מים: עניו עירך ועשיר עיר אחרת, עניו עירך קור'מים. (ב"מ עא:).

לב אין ממחין ביד עני נכרים בלקט בשכחה ובפאה, מפני דרכי שלום. שני רבתינו: מפרנסין עני נכרים עם עניי ישראל, ומבקקין חולי נכרים עם חולי ישראל, וקוברין מתי נכרים עם מתי ישראל, מפני דרכי שלום. (גיט' סא:).

יב. נכאי-צדקה

סב "ומצדיקי דברים כבובכים לעולם ועד"⁴ – אלו נכאי-צדקה. (ב"ב ח:).

סג אמר ר' אלעזר: גרול המעשה יותר מן העושה, שנאמר: "והיה מעשה הצדקה שלום"⁵. (שם ט:).

¹ ירמיהו י"ז, ז. ² וישעיה י"ח, כז. ³ שמואל כ"ב, כד. ⁴ דניאל י"ב, ג. ⁵ ישעיה ל"ב, יז.

שטו) אין נוקקין לו – אין נמפלגין לו לפרנסו בעל-כרחו. הבא משכון וטול – ממון. שתזוהר דעתו עליו – יגבה לבו שיאמר שאין זו אלא הלוואה, וכשיאמר אין לי משכון יתנו לו בלא משכון. שיו – חגר – ברגל אחת. פסח – כשתי רגלים. שיח – המסמא – מראה את עצמו כאלו עינו סמויה, והמצבה – שעושה אותה כאלו היא צבה ונפוחה, והמקפח את שוקו – כאלו שוקו מכונצת. שיט) אין נוקקין לו – כמפורש בסמוך. שכא) אין ממחין – אין מוחין ומעכבין בידם מליטול במתנות עניים. שכג) המעשה – המביא את אחרים לידי מעשה צדקה.

שכד אמר רב נחמן אמר רב אבהו: ממשכנין על הצדקה אפלו בערב-שבת. רבא כהו לרב נתן בר אמי ונטל מירו ארבע מאות וזו לצדקה. (סם ח.).

שכה גבאי צדקה לוקחים מן הנשים דבר מעט אבל לא דבר מרבה. רבינא נדרמן לכי-מחזא, באי הנשים של ביר-מחזא ובהיאי לפניו שרשרות של זהב וצמדים. קבל מהן. אמר לו רבה תוספאה לרבינא: הרי שנינו, גבאי צדקה מקבלים מהן דבר מעט אבל לא דבר מרבה! אמר לו: אלו לבני-מחזא דבר מעט הם. (ב"ק ק"ט.).

שכו שנו רבותינו: קפה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלושה. "נגבית בשנים" — שאין עושים שדרות על הצבור פחות משנים. "ומתחלקת בשלושה" — כדיני ממונות. (סם:).

שכז שנו רבותינו: גבאי צדקה אינם רשאים לפרוש זה מזה, אבל פורש זה לשער וזה לתנות. מצא מעות בשוק, לא יתנן בתוך כיסו, אלא נותנן לתוך ארנקא של צדקה, ולכשיבא לביתו יטלן.

ביוצא בו: היה נושה בחבירו מנה ופרעו בשוק, לא יתנם בתוך כיסו, אלא נותנם לתוך ארנקא של צדקה, ולכשיבא לביתו יטלם.

שנו רבותינו: גבאי צדקה, שאין להם עניים לחלק, פורטים לאחרים ואין פורטים לעצמם. גבאי תמחוי, שאין להם עניים לחלק, מוכרים לאחרים ואין מוכרים לעצמם. מעות של צדקה אין מונין אותן שנים שנים אלא אחת אחת. (סם:).

שכח אמר אבני: מתחלה היה עושה מר שני כיסים, אחר לעניי העיר ואחד לשאר עניים: כון ששמע מה שאמר לו שמואל לרב תחליפא בר אבדימי: "עשה כים אחר והתנה עליו", אף הוא היה עושה כים אחר והתנה עליו. רב אשי אמר: אני אף להתנות איני צריך, שכל-הבא, על דעתי בא, ואני נותן למי שאני רוצה. (סם ח' ט.).

שכט שנו רבותינו: אין מחשכין בצדקה עם גבאי צדקה ולא בהקדש עם הנוקרים, ואף על-פי שאין ראיה לזכר — זכר לדבר, שנאמר: "ולא יחשבו איתיהאנשים אשר יתנו את-הקסף על ידם... כי באמנה הם עושים"¹.

¹ מלכים ז' י"ג, עז.

שכד) ממשכנין על הצדקה — מי שאינו רוצה ליתן נוטלין ממנו משכון, אפילו בערב שבת — שיש פתחון פה לבעל-הבית לומר טרוד אני, כשהו — הכריחו. שכה) רבינא — גבאי צדקה היה. לבני מחזא — עשירים הם. שכז) קופה של צדקה — גבית ממון לקופה (לכיס) של צדקה. בשנים — על ידי שני גבאים. שדרות — שלשון; משום שכושין על הצדקה, כדיני ממונות — שמתבררים לפני בית-דין של שלשה. שכז) לפרוש — להבדל ולגבות כל אחד בפני עצמו, שאין צדקה נגבית אלא בשנים, מפני החשד, זה לשער וזה לתנות — והם רואים זה את זה, מצא מעות — והרי הוא זוכה בהן לעצמו. ארנקא-כיס, היה ניושה — הגבאי ופרעו בשוק — ושלם לו את המנה כשוק כשהוא עוסק בגבית צדקה. פורטים — מהליפס מעות הצדקה, נוהגים פרומות, שמחלודות, ונוטלים דינרים, ואין פורטים לעצמם — שלא יאמרו כוול פרטו. תמחוי — תבשילין למאכל עניים, ואין מוכרים לעצמם — שלא יאמר כוול לקחו. שנים שנים — שנים פרומות כבת אחת, אלא אחת אחת — שיהו הכל רואים כמה יש ולא יחשודו כנגבה. שכח) מר — רבה, רבו של אבני. והתנה עליו — שיהיו המעות הנאות לשם גם לשאר עניים, שכל הבא — כל מי שבא להטיל פרומה לכיס, על דעתי בא — שאחלק למי שאני רוצה. שבט) אין מחשכין — אין תובעים מהם חשבון למי הלכו, שפתם גבאים נאמנים. בהקדש — כנכסי הקדש. הנוקרים — הממונים על סמון הקדש, ולא יחשבו וגו' — בכדק הבית כתוב.

אמר ר' אלעזר: אתה-על-פי ששילו לאדם נזכר נאמן בחוד ביתו יצור וימנה. שנאמר: "וַיִּצְוֵנוּ וַיִּמְנֵנוּ... וְנָתַנוּ אֶת-הַכֶּסֶף הַמִּתְקֵן"¹. (שם ט.)

של   אָמַר ר' יוֹסִי: וְהָא חֲלָמִי מִגְבָּאֵי צִדְקָה וְלֹא מִמַּחְלָקֵי צִדְקָה. (שבת קיח:)

שלא   כָּל-שֶׁהֶחֱזָקוּ אֲבוֹתָיו מִשּׁוֹטְרֵי הַרְבִּים וּגְבָאֵי צִדְקָה מִשִּׂיאֵין לִכְהֵנָה וְאֵין צְרִיד לְקִדּוֹק אַחֲרֵיהֶם. (קיד' עו:)

יג. גדול יתומים ופריון-שבוים

שלב   "עֲשֵׂה צִדְקָה בְּכָל-עֵת"² - אָמַר ר' שְׁמוּאֵל בַּר נַחֲמָנִי: זֶה הַמְּגִדֵּל יְתוֹם וַיְתוּמָה בְּחוּד בֵּיתוֹ וּמִשִּׂיאָם. (כת' ג.)

סלג   כָּל-הַמְּגִדֵּל יְתוֹם בְּחוּד בֵּיתוֹ מַעֲלָה עָלָיו הַתְּחוּב בָּאֵלּוּ וְלָרוּ. (סנה' יט:).

שלו   שְׁנֵי רְבוּתֵינוּ: יְתוֹם וַיְתוּמָה שְׁבָאוּ לְהַתְּפָרֵס - מִפְּרָנִסִין אֶת-הַיְתוּמָה וְאַחֲרֵיכָּךְ מִפְּרָנִסִין אֶת-הַיְתוֹם, מִפְּנֵי שֶׁהָיִשׁ דָּרְכוּ לְחַזֵּר עַל הַפְּתִיחוֹת וְאֵין אִשָּׁה דֹרָקָה לְחַזֵּר. יְתוֹם וַיְתוּמָה שְׁבָאוּ לְנֶשֶׁא - מִשִּׂיאֵין אֶת-הַיְתוּמָה וְאַחֲרֵיכָּךְ מִשִּׂיאֵין אֶת-הַיְתוֹם, מִפְּנֵי שֶׁבִשְׁתָּהּ שֶׁל אִשָּׁה מְרַבָּה מִשָּׁל אִישׁ. (כת' סז:).

שלה   שְׁנֵי רְבוּתֵינוּ: יְתוֹם שְׁבָא לְנֶשֶׁא - שׁוֹכְרִין לוֹ בֵּית וּמַצִּיעִין לוֹ מִטָּה וְכָל-כְּלִי-תְשׁוּמִישׁ וְאַחֲרֵיכָּךְ מִשִּׂיאֵין לוֹ אִשָּׁה. שנאמר: "דִּי מַחֲסְרוּ אֲשֶׁר יַחֲסֵר לוֹ"³. (שם:).

שלו   אָמְרוּ בְּשֵׁם רַב: תַּחַת יִשְׁמַעְאֵל וְלֹא תַחַת אָדוֹם; תַּחַת אָדוֹם וְלֹא תַחַת חֶבְרִי: תַּחַת חֶבְרִי וְלֹא תַחַת תַּלְמִיד-חֶבְרִי; תַּחַת תַּלְמִיד-חֶבְרִי וְלֹא תַחַת יְתוֹם וְאַלְמָנָה. (שבת יא:).

שלו   יְתוּמִים לֹא בְּנֵי כְּפָרָה הֵם. יְתוּמִים לֹא בְּנֵי מַחִילָה הֵם. (ב-ק מ: פסח' ג.)

שלח   אֲבִיו שֶׁל שְׁמוּאֵל הָיוּ מִפְּקִידִים אֲצִלּוֹ מַעוֹת שֶׁל יְתוּמִים. כִּשְׁמַח לֹא הָיָה שְׁמוּאֵל אֲצִלּוֹ. הָיוּ קוֹרְאִים לוֹ: בֶּן אוֹכֵל מַעוֹתֵיהֶם שֶׁל יְתוּמִים. הִלָּךְ שְׁמוּאֵל אַחֲרָיו לְבֵית-הַקְּבָרוֹת. - - - אָמַר לוֹ: מַעוֹתֵיהֶם שֶׁל יְתוּמִים הֵיכָן הֵן? אָמַר לוֹ: טִיל אוֹתָן בְּאַמְת־הַרְתִּים: עֲלִיזִים וְתַחְתּוֹנִים שֶׁלָּנוּ וְאַמְצָעִים שֶׁל יְתוּמִים. אָמַר לוֹ: מִפְּנֵי מָה עָשִׂיתָ כֹּךָ? אָמַר לוֹ: אִם יִנָּבְוּ-יִנָּבְוּ מִשְׁלָנוּ: אִם תֹּאכַל הַקֶּרֶקֶע-תֹּאכַל מִשְׁלָנוּ. (בר' יח:).

¹ ונלכיס צ' יח, יצ. ² תהלים ק"ו, ג. ³ דברים ע"ה, ח.

יצור וימנה - את הכסף לפני מסירה ליד הגזבר. של) מגבאי צדקה - שמביאים את אחרים למצוה. ולא ממחלקי צדקה - שהצדקה מתחלקת לעניים עפ"י אומדנא, לפי שיעור חצורד של כל אחד, ופעמים המחלק מטה לטובת עני קרובו. שלד) להתפרנס - מן הצדקה. שבשתה של אשה - לא נשואה. שלו) תחת ישמעאל - מושב להיות תחת רשות ישמעאל (הערביים). אדום - רומי, חבר-פרסיים. ולא תחת תיח - שהפוגע בכבודו ענשו מרובה. ולא תחת יתום ואלמנה - שהעונש על צערם חמור ביותר. שלח) ולא היה שמואל אצלו - ולא ידע היכן הניח אביו את כסף היתומים. באמת הריחים - בחור, מקום מושב אבני הריחים. עליונים ותחתונים - כספים עליונים ותחתונים. מפני מה עשית כך - הנחת של היתומים באמצע. ינבו משלנו - העליונים. תאכל הקרקע - תשתית ותכלה את הכספים התחתונים.

גדול-יתומים ופדיון-שבויים

קמט

שלט שני רבתינו: ארבע פרוטות אין בהן סמן ברכה לעולם: שבר כותבים ושבר מתרגמים ושבר יתומים ומעות הבאות ממדינת-הים. (פסח' ג:).

שמ אמר רב ענן אמר שמואל: מעות של יתומים מתר להלוותן ברבית. אמר לו רב נחמן: משום שיתומים הם אלעיסם אסור? — יתומים שאוכלים מה שאינו שלהם ילכו אחרי אביהם! (ב"מ ע:).

שמא ר' אלעזר איש ברתותא כשראוהו נבאי צדקה נתחבאו מפניו, שכל-מה שהיה אצלו היה נותן להם. פשע אחת עלה לשוק לקח נדוניא לבתו. ראוהו נבאי צדקה ונתחבאו מפניו. הלך ורץ אחריהם. אמר להם: "משביעכם אני — כמה עסקתם?" אמרו לו: בנדוניא של יתום ויתומה. אמר להם: העבודה, שהם קודמים לבתי. נטל כל-מה שהיה בידו ונתן להם. נשתיר אצלו וזו אחר, הלך ולקח בו חטים, העלן ונתן למנורה. באה אשתו. אמרה לה לבתו: מה הביא לך אביך? אמרה לה: כל-מה שהביא העלה למנורה. עלתה ובאה לפתוח דלת המנורה. ראתה שהמנורה מלאה חטים והן מבצבצות ניוצאות בצנור הדלת, ואין הדלת נפתחת מחמת החטים. הלכה בתו לבית-המדרש. אמרה לו: בוא וראה, מה עשה לך אביך! אמר לה: העבודה! הרי הן הקדש עליך ואין לך בהן אלא כאחד מעני ישראל. (תענ' כד: ע"י).

שמב אפרא-הורמיו אמו של שבור-מלכא שגרה ארנקא של דינרים לרב יוסף ואמרה לו: יהא זה למצנה גדולה. היה יושב רב יוסף ומעין בדבר: 'מצנה גדולה' איווהי? אמר לו אביו: מששנה רב שמואל בר' יהודה: 'אין פוסקים צדקה על היתומים אסלו לפדיון שבוי' — מקאן ש'מצנה גדולה' פדיון שבויים היא. (ביב' ח:).

שמג אמר לו רבא לרבה בר מרי: מנין לךבר זה שאמרו רבתינו: פדיון שבויים מצנה גדולה היא? אמר לו: שנאמר: 'אשר למנות למנות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי'¹ — ואמר ר' יוחנן: כל-המאחר בפסוק זה קשה מחברו. (שם:).

יד. גמילות-חסדים

שמד דרש ר' שמלאי: תורה תחלתה גמילות-חסדים וסופה גמילות-חסדים. תחלתה גמילות-חסדים, שנאמר: 'ונעש יי אלהים לאדם ולאשתו קהנות עור וילבשם'²; וסופה גמילות-חסדים, שנאמר: 'ויקבר אתו בני'³. (סוטה יד:).

¹ ירמיה ט"ו, ג. ² צדקיהו ג', כח. ³ דברים ל"ד, ו.

(שלט) שבר כותבים — סופרי תורה תפלין ומוזוות. מתרגמים — מתרגמי הדרשות לפני הקהל. ושבר יתומים — הנושאים ונותנים בממונם למהצית שבר. ממדינת הים — משלה ספינותיו תמיד במקום סכנה. שמ) ילכו אחרי אביהם — תחת; כליו ימותו. שמא) משביעכם — לוטר אמת. נדוניא — לצרכי נשואיה. העבודה — לשון שנועה. מנורה — אוצר של חטים. בצנור הדלת — בחור של ציור הדלת. אוהבך — תקב"ה. הקדש — לשמים. שמב) שגרה ארנקא — שלחה כוס. שמג) כל המאחר וגו' — ושכי קשה מכל הרעות שבעולם. שמר) וילבישם... ויקבור — תלכשת ערומים וקבורת מתים גמ'ה הן והקביה בעצמו עסק בהן.

שמה פשעם אחת היה ר' יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה ר' יהושע הולך אחריו, וראה ביתהמקדש חרב, אמר ר' יהושע: אוי לנו על זה שהוא חרב, מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל! אמר לו: בני, אל ירע לך, יש לנו כפרה שהיא כמותה, ואיוו-ו נמילות-חסדים, שנאמר: **בִּי חֶסֶד חֲפָצְתִּי וְלֹא זָכָה**¹. (אדר"ב ד, ס"ח נ"ב הוצ"ש).

שמו ר' חני בשם ר' יצחק אמר: הכל צריכים לחסד, אפלו אברהם שהחסד מתגלגל בעולם בשבילו נצרך לחסד, שנאמר: **וַעֲשֵׂה חֶסֶד עִם אֲדָמִי אֲבִרְהָם**² — התחלת נמור. (ב"ר ס).

שמו אמר ר' יהודה: כל הבושר בגמילות-חסד כאלו בושר בעקר. (קה"ר ז).

שמה אדם אומר לחברו: השאילני קב חטים ואמר לו: אין לי, קב שעורים-אין לי, קב תמרים — אין לי; אשה אומרת לחברתה: השאילני נפה היא אומרת: אין לי, השאילני כברה ואומרת אין לי. מה הקדוש-ברוך-הוא עושה? מנרה ננעים בתוך ביתו, ומתוך שהוא מוציא את-כליו הכריות רואות ואומרות: לא היה אומר אין לי כלום? ראו כמה חטים יש כאן, כמה שעורים, כמה תמרים יש כאן! מקלל הבית במקלות הללו. (ויק"ר יז).

שמש אמר ר' אלעזר: גדולה נמילות-חסדים יותר מן הצדקה, שנאמר: **וְזָרְעוּ לָכֶם לַצִּדְקָה, קָצְרוּ לָפִי חֶסֶד**³ — אם אדם זורע, ספק אוכל, ספק אינו אוכל; אדם קוצר-ודאי אוכל.

ואמר ר' אלעזר: אין צדקה משתלמת אלא לפי נמילות-חסדים שבה, שנאמר: **וְזָרְעוּ לָכֶם לַצִּדְקָה, קָצְרוּ לָפִי חֶסֶד**. (סוכה מט:).

שנ שני רבותינו: בשלשה דברים גדולה נמילות-חסדים יותר מן הצדקה: צדקה במקומו ושל אדם, נמילות-חסדים בין במקומו בין בנופו; צדקה לעניים, נמילות-חסדים בין לעניים בין לעשירים; צדקה לחיים, נמילות-חסדים בין לחיים בין למתים.

אמר ר' אלעזר: כל-העושה צדקה ומשפט כאלו מלא כל-העולם בלו חסד, שנאמר: **אֱהִיב צִדְקָה וּמִשְׁפָּט חֶסֶד יִי מִלֵּאָה הָאָרֶץ**⁴. שמה תאמר כל הבא לקפץ-קופץ? תלמוד-לומר: **מִה יִקָּר חֶסֶד דַּ אֱלֹהִים**⁵. יכל אפלו ירא-שמים כן? — תלמוד-לומר: **וְחֶסֶד יִי מַעֲלֵם יַעַר עֹלָם עַל יְרֵאָיו**⁶. (סוכה מט:).

שנא **אֲנִי וְשֵׁנָה וְלִבִּי עַר**⁷ — אמרה בנסת ישראל לפני הקדוש-ברוך-הוא: **אֲנִי וְשֵׁנָה מִן הַמִּצְוֹת, וְלִבִּי עַר** לנמילות-חסדים. (שהש"ר ה).

¹ הושע וי, ו. ² נדרשנים כ"ה, יב. ³ הושע יי, יב, 4 סהלים ל"ג, ה. ⁵ ס"ח ל"ה, ח. ⁶ ס"ח ק"ג, יז. ⁷ שיר השירים ה', ג.

שמו) בושר בעקר — מכחש כאלהים. שמה) מנרה ונוי — הקב"ה משלח ומוציא נגעים בביתו ובעה"ב צריך לפנות את הבית כדין התורה (ויק' י"ה, לו). שמש) זרעו לכם לצדקה ונוי — קרא הכתוב לצדקה זרועה ולחסד קצירה. ספק אינו אוכל — שמה לא תעלה התבואה. ודאי אוכל — ובגמיה ודאי מקבל שכר. לפי נמילות-חסדים שבה — לפי הטורח שיש לו בנתינת צדקה. כגון מוליכה לביתו וכיוצא בזה. שנ) בין בנופו — שהוא מורה כשכיל אחרים. כל הבא לקפץ — ולעשות צדקה וחסד קופץ וממציאין לו אנשים מהוגנים לכך. תלמוד לומר מח יקר ונוי — שאינה מצויה לכל, וצריך להת לז לטרוח ולרדוף אהריה. אפילו ירא שמים — אינו זוכה לכך.

שנב אמרו בשם ר' שמעון בן לקיש: כל-המנדל בלב רע בתוך ביתו מונע חסד מתוך ביתו, שנאמר: "למס מרעהו חסד"¹ – שבן בלשון יונת קורין לכלב "למס". רב נחמן בר יצחק אמר: אף פירק ממנו וראת-שמים, שנאמר: "ויראת שדי ועובד".

מעשה באשה שנכנסה לבית אדם לאפות. נכח בה כלב, נעקר ולדה. אמר לה בעל-הבית: אל תתקראי, נטולות שניו ונטולות צפרניו, אמרה לו: שקילא טיבותך ושדא אחיורי (נטולה טובתך ומוטלת על הקוצים) – כבר נד ולד! (שנת סג).

שנג אמר ר' אבא ואמר ר' שמעון בן לקיש: גדול המלוח יותר מן העושה צדקה, ומטיל בכיס יותר מכלם. (סם).

שנד "וכי ימוד אחיד ומטה ירו עמד והחזקת בו"² – אל תניחנו שורר. הא למה זה דומה למשוי על-גבי החמור, עורנו במקומו אחד תופס בו ומעמידו, נפל לארץ – חמשה אין מעמידין אותו. (ספרא בהר).

שנה מנין אם החזקת אפלו ארבע וחמש פעמים חוזר והחזק, שנאמר: "והחזקת בו"². (סם).

שנו מעשה בחסיד אחד שניד מנכסיו, והיתה אשתו בשרה, לסוף נעשה שקיר, פעם אחת היה חירש בשרה, פגע בו אליהו, נכור לטוב, בדמות ערבי אחר, אמר לו: נש-לך שש שנים טובות: אימתי אתה מבקש אותן – עכשו או בסוף ימך? אמר לו: קוסם אתה, אין מה לתן לך – אלא הפטר מעלי בשלום. חזר אצלו עד שלש פעמים. בפעם שלישית אמר לו: אלך ואמלך באשתי. הלך אצל אשתו ואמר לה: בא אלי אחד והטריח אותי עד שלש פעמים, ואמר לי: "נש-לך שש שנים טובות: אימתי אתה מבקש אותן – עכשו או בסוף ימך?" אמר לה: ומה את אומרת? אמרה לו: לך אמר לו: הבא אותן עכשו. הלך ואמר לו: לך הבא אותן עכשו. אמר לו: לך לביתך, ואין אתה מניע לשער חצרך עד שתראה ברכה פרוסה בבית. והיו יושבים בניו לחפש בידם בעפר, ומצאו ממין שיוזנו בו שש שנים, וקראו לאבם. ולא הגיע החסיד לשער עד שצצה אשתו לקראתו ובשרה אותו. מיד הורה להקרוש-ברוך-הוא ונחה דעתו עליו.

מה עשתה אשתו הבשרה? אמרה לו: מכל-מקום כבר משך עלינו הקדוש-ברוך-הוא חוט של חסד ונתן לנו מזון שש שנים, נעסק בגמילות-חסדים שנים הללו, שמא הקדוש-ברוך-הוא מוסיף לנו משלו. וכן עשתה. בלילה שנתנה בכל-יום ויום אמרה לבנה קטן: "כתב בלילה שאני נותנים". וכן עשה.

לבוש שש שנים בא אליהו, נכור לטוב, אמר לו: כבר הגיעה עונה לטול מה שנתתי לך. אמר לו: כשנטלתי לא נטלתי אלא מדעת אשתי, אף בשאני מחזיר לא אחזיר אלא

¹ חזק ו, יד. ² ויקרא כ"ה, לה.

(שנב) מונע חסד מתוך ביתו – שמכרית מביתו אנשים מבקשי חסד ממנו. מרעהו חסד – מונע מרעהו חסד, לאפות – שהשאל לה בעל-הבית תנורו, נעקר ולדה – שהיתה מעוברת ומחמת סחד נעקר הולד ממקומו במעייה, נטולות וגו' – לקוחות, ואינו יכול להזיק, שקילא טיבותך וגו' – מי שמורח בשביל חברו ועושה לו טובה לאחר זמן אומרין לו: טובתך כאלו נטולה ומושלכת על הקוצים, שאין בה ממש. שנג) ומטיל בכיס – נותן לחברו ממון למשאומתו במחצית שכר, שנו) ואמלך – אתיעץ, ברכה פרוסה בבית – הברכה שורה ופרושה על הבית, עונה – זמן,

מדעת אשתי. הלך אצלה, אמר לה: כבר בא הנזן לטול את-שלו. אמרה לו: לך אמר לו: אם מצאת בני-אדם נאמנים ממנו תן להם פקדונך...

ראה הקרוב-קרוב הוא דבריהם וגמילות-חסדים שעשו והוסיף להם טובה על טובה. לקחם מה שנאמר: "והיה מעשה הצדקה שלום"¹. (ילק"ש רות ד).

שנו רבותינו: האוהב את-שכניו והמקרב את-קרוביו, והנושא את-בת אוחלו, והמלה סלע לפני בשעת דחקו, עליו הכתיב אומר: "כי תראה ערם וכסיתו ומבשרך לא תתעלם... או תקרא וי' יענה תשוע ויאמר הנני"². (יבמ' סב, טג).

ומבשרך אל תתעלם² — זו גרושתו של ר' יוסי הגלילי.

ר' יוסי הגלילי היתה לו אשה רעה, והיתה מבזה אותו בפני תלמידיו ומצרה לו הרבה. אמרו לו תלמידיו: גרשנה, שאינה נוהגת בך כבוד. אמר להם: כתבתה מרבה עלי ואני לכל לגרשה. פעם אחת היו יושבים ושונים הוא ור' אלעזר בן עזריה, בון שסימו אמר לו: ישניח רבי ויקנס עמי לביתי. אמר לו: הן, כשנכנסו בבשה אשתו פניה. צפה בקדירה שהיתה נתינה על הכירה, אמר: יש כלום בקדירה זו? אמרה לו: יש פרפרים. נלה את-הקדירה ומצאה מלאה פרניות. הפיר ר' אלעזר בן עזריה שאין דעתה מישבת עם בעלה. כשישבו לאכל, אמר לו: רבי, לא אמרה אלא פרפרים, והלא מצאנו בתוכה פרניות. אמר לו: מעשה נסים הן. כשגמרו לאכל ולשתות, אמר לו: רבי, גרשנה לאשה זו שאינה נוהגת בך כבוד. אמר לו: כתבתה מרבה עלי ואני לכל לגרשה. אמר לו: אני נתן לה כתבתה. גרשה והשיאווה אשה אחרת טובה מזו. גרמנו עזותיה של אותה אשה גרושה והלכה ונשאת לשומר העיר. לאחר ימים באו עליו יסורים וירד מנכסיו ונסתמא, והיתה אשתו מחזקת בירו ומתוירתו על כל-השכונות שבעיר, ובשהגיעה לשכונתו של ר' יוסי הגלילי, עמדה וחזרה לאחוריה. אותו האיש מתוך שהיה מביר בכל-שכונות העיר אמר לה: למה אין את מליקה אותי לשכונתו של ר' יוסי הגלילי, ששמעתי עליו שהוא נותן צדקה הרבה. אמרה לו: גרושתו אני ואני נלה לראות פניו. פעם אחת היו מתוירים על כל-העיר ולא נתנו לו כלום. הגיעו לשכונתו של ר' יוסי ועמדה. הרגיש בדבר והתחיל חיבטה, הלך קולם ונתכוו בשוק. הציץ ר' יוסי וראה אותם מתכוים בשוק. אמר לו: מפני מה אתה חובטה? אמר לו: בכל-יום היא מאבדת ממני פרנסתי של שכונה זו. כששמע ר' יוסי כך נטלם ונתנם בבית אחר משלו והיה מעלה להם מזונות כל-ימי חייהם.

ואף-על-פי-כן שמעו קולה בלילה שהיא אומרת: וכי לא נוח היה לי צערי חוץ לגופי מצערי בתוך גופי? (ירוש' כת' פ"א, ח"ג, ב"ר יז, ויקר' לד).

¹ יסעים ל"ב, יז. ² שם כ"ח, ז, ט.

שנו) והנושא בת אוחלו — געגועי אדם רבים על אוחלו יותר מן אחיו, ומתוך כך נמצא מחבב את אשתו. סלע — מטבע. שנח) ומצירה — מצערות. ישניח רבי וגו' — כלו' וכבדני לבוא אל ביתי לסעודה. צפה — הביט. הכירה — כירים. פרפרים — מיני לפת. פרניות — אפרוחים רכים. הציץ ר' יוסי — בעד תחלוץ. צערי חוץ לגופי — מכות בעלה בחזירתם על הפתחים. צערי שבתוך גופי — צערה שבלב שמקבלת מזונות מיד בעלה הראשון שגרשה.

שנט אמר ר' חמא בר' חנינא: כל-העושה טובה למי שאינו יודעה כאלו זורק אבן למרקולים, שנאמר: יבצורר אבן במרגמה פן נותן לקסיל כבוד¹. (חול' קל"ג; ע"י).

טו. הכנסת-אורחים

שס יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר: יהי ביתך פתוח לרוחה, ויהיו עניים בני-ביתך. "יהי ביתך פתוח לרוחה" כיצד? מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לרוחה לצפון ולדרום ולמזרח ולמערב, כגון איוב שעשה ארבעה פתחים לביתו. ולמה עשה איוב ארבעה פתחים לביתו? כדי שלא יהיו עניים מצטערים להקיף את-פל-הבית: הבא מן הצפון ונכנס בדרכו, הבא מן הדרום ונכנס בדרכו, וכן לכל-רוח.

"ויהיו עניים בני-ביתך" - ולא בני-ביתך ממש, אלא שיהיו עניים משיחין מה שאוכלים ושותים בתוך ביתך שהיו עניים משיחין מה שאוכלים ושותים בתוך ביתו של איוב: וכשנפגשו זה בזה אמר אחד לחברו: "מאין אתה בא?" - מתוך ביתו של איוב: "ולאן אתה הולך?" - לביתו של איוב. וכשבאה עליו אותה הפרענות הגדולה אמר לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבונו-של-עולם, לא הייתי מאכיל רעבים ומשקה צמאים, ולא הייתי מלביש ערומים? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא לאיוב: איוב, עדין לא הגעת לחצי שעור של אבריהם: אתה יושב ושונה בתוך ביתך ואורחים נכנסים אצלך, את-שדרכו לאכל פתחים האכלתו פתחים, את-שדרכו לאכל בשר האכלתו בשר, את-שדרכו לשנות יין השקותו יין: אבל אבריהם לא עשה כן, אלא יוצא ומחזר בעולם, וכשימצא אורחים מכניסם בתוך ביתו, את-שאין דרכו לאכל פתחים האכילתו פתחים, את-שאין דרכו לאכל בשר האכילתו בשר, ואת שאין דרכו לשנות יין השקותו יין: ולא עוד, אלא עמד ובנה פלטרין גדולים על הדרכים והניח מאכל ומשקה, וכל-הבא ונכנס אבל ושתה וברך לשמים. לפיכך נעשית לו נחת-רוח וכל-שהפה שואל מצוי בתוך ביתו של אברהם. (אב' א: אר"נ ז).

שסא שמאי אומר: הני מקבל את-כל-האדם בסבר פנים יפות. כיצד? מלמד שאם נתן אדם לחברו כל-מתנות טובות שבעולם ופגיו ועומות וקבושות בארץ, מעלה עליו הכתוב כאלו לא נתן לו כלום: אבל המקבל את-החברו בסבר פנים יפות, אפלו לא נתן לו כלום, מעלה עליו הכתוב כאלו נתן לו כל-מתנות טובות שבעולם. (אב' א: אר"נ יג).

שסב אמר רב יהודה אמר רב: גדולה הכנסת-אורחים מהקבלת פני שכניה. שנאמר: ויבאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבר מעל עבדך². (שבת קכז.).

שסג אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן קסמא: גדולה לגימה שהרחיקה שתי משפחות

¹ משלי כ"ו ח. ² צדאשת י"ח, ג.

שנט) שאינו יודעה - שאינו מכיר כה. למרקולים - עבודה-זרה שדרך עבודתה כוריקת אכנים. שס) פלטרין - היכלות. שסא) בסבר פנים יפות - כמראה של פנים מאירות. וכבושות - מושפלות. מעלה עליו הכתוב - מחשבת עליו תהורה. שסב) אדני... אל נא תעבר - לפי האגדה "אדני" קודש ומוסב לחקב"ה, ואברהם הניח את השכינה והלך לקבל את האורחים. שסג) לגימה - אכילה שמאכילין אורחים. שתי משפחות - עמון ומואב, מכני לוח כן אחיו של אברהם אבינו, ונותרקן מישראל על שלא נהגו כהם הכנסת-אורחים ביציאתם ממצרים.

מישראל, שנאמר: „לא יבא עמוני ומואבי בקהל יי... על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים“¹; ור' יוחנן משלו אמר: מרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים, ומעלמת עינים מן הרשעים, ומשרה שכונה על נביאי הבעל, ושננתה עולה ודון. (סנה' קג:).

סדר ר' נתן אומר: מגרב לשילה שלשה מילין, והיה עשן המערכה ועשן פסל מיכה מתערבים זה בזה: בקשו מלאכיה שרת לדחפו, אמר להם הקדוש ברוך הוא: הניחו לו, שפתו מצויה לעוברי דרכים. (שם).

שכה ר' שמעון בן נמליאל היה אומר: מנהג גדול היה בירושלים: המוסר סעדה לחברו וקלקלה נותן לו דמי בשתו ודמי בשת אורחיו. עוד מנהג גדול היה בירושלים: מפה פרוסה על גבי הפתח: כל-זמן שהמפה פרוסה אורחים נכנסים, נסתלקה המפה אין האורחים נכנסים. (בב' צג:).

שסו רב הונא פשהיה אוכל לחם היה פותח דלתותיו ואמר: כל-שצריך יבוא ויאכל. (תענ' כ:).

שסז מעשה בר' ינאי שהיה מהלך בדרך וראה אדם אחד שהיה משפץ ביתו. אמר לו: ישניח רבי להתקבל אצלנו? אמר לו: הן. הכניסו לביתו, האכילו והשקוהו. בדרך במקרא ולא מצאו, במשנה ולא מצאו, באגדה ולא מצאו, בתלמוד ולא מצאו. אמר לו: מול וברך. אמר לו: וברך ינאי בביתו. אמר לו ר' ינאי: וכל אתה לומר מה שאני אומר לך? אמר לו: הן. אמר לו: אמר – „אכל בלב פתו של ינאי“. עמד האורח ותפסו לר' ינאי ואמר לו: ירשתי אצלך ואתה מונעה ממני. אמר לו: מה ירשתי אצלך? אמר לו: פעם אחת עברתי לפני בית-ספר ושמעתי קול תינוקות שאומרים: „היזה ציה לנו משה מורשה קהלת יעקב“² – „מורשה קהלת ינאי“ לא נאמר כאן אלא „קהלת יעקב“. אמר לו: למה זכית לאכל על שלחני? אמר לו: מימי לא שמעתי דבר רע והחזרתי לבעליו, ולא ראיתי שנים מריבים זה עם זה ולא עשיתי שלום בעיניהם. אמר לו ר' ינאי: בליך בדרך ארץ אצלך וקראתך בלב! (ויק"ר ט).

שסח האוכל לפני האורח מננה: מננה ממנו – אורח מקיים אורח: אורח המצריך בעל-הבית – מננה משניהם. (עפ"י דא"ז ח).

¹ דברים כ"ג, ד. ² ט"ז כ"ג, ד.

מרחקת את הקרובים – כגון עמון ומואב, ומקרבת את הרחוקים – כגון משפחת יתרו שנהג הכנסת-אורחים במשה וזכתה לירבק בישראל. מעלמת עינים מן הרשעים – מצות הכנסת-אורחים שהרשעים עושים עובדת להם להעלים עיני הקב"ה ממעשיהם הרעים שלא להענישם, כמפורש בסמוך. ומשרה שכונה על נביאי הבעל – כגון נביא השקר במעשה ירבעם שנהג הכנסת-אורחים בנביא האמת ונתגלתה לו שכונה (מ"א י"ג, כ). ושננתה עולה ודון – מי שעובר על הכנסת-אורחים בשגגה נחשבת לו כזון (ועי' להלן סעי' שפא). שסד) מגרב – מקומו של פסל מיכה. לשילה – מקום הארון והמזבח. שסה) המוסר סעודה לחברו – להכין לו סעודה בשביל אורחים. דמי בשתו וגו' – מלבד דמי הסעודה. מפה – מטפחת. פרוסה – פרושה, לסימן שהסעודה ערוכה. שסז) משופע ביותר – מלוכש ומקושט יפה, וסבר ר' ינאי שאדם גדול הוא ותימה ישניח רבי – כלו' וכבודו. יברך ינאי בביתו – שלא ידע האורח לברך. שסח) מננה – מזולזל.

שכז אין האורחים רשאים לתן ממה שלפניהם לבנו ולבתו של בעל-הבית, אלא אם כן יטלו רשות מבעל-הבית.

אמר ר' אליעזר בן יעקב: על דבר זה נהרגו שלש נפשות מישראל. מעשה באחד שזמן שלשה אורחים בשני בצרת ולא היה לו להניח לפניהם אלא שלש ביצים. בא בנו של בעל-הבית ועמד לפניהם. נטל אחד מהם חלקו ונתנו לו, וכן שני, וכן שלישי. בא אביו של תינוק, מצאו איתו אחת בפיו ושתיים בקדו, עמד והגביהו מלוא-יקמתו וחקמו בקרקע ומת. כן שראתה אמו עלתה לנג ונפלה ומתה. אף אביו עלה לנג ונפל ומת. (חול' צד, ד"א ט).

סע כל-מה שיאמר בעל-הבית עשה, חוץ מצא. (פס' פו):

מעשה בשמעון בן אמיטפטרס שהיו אורחים נכנסים אצלו ונזר עליהם שיאכלו וישתו, והיו נודרים בתורה שלא יאכלו וישתו, ואחר-כך היו אוכלים ושותים. בשעת פטירתם היה מלקה אותם. נשמעו הדברים לפני רבן יוחנן בן זכאי וחקמים וקנטרו בדבר. אמרו: מי ילך ויודיענו. אמר להם ר' יהושע: אני אלה ואראה מה מעשיו. הלך ומצאו על פתח ביתו, אמר לו: שלום עליך, רבי! אמר לו: שלום עליך, רבי ומורי! אמר לו: בית אני צריך. אמר לו: שב לשלום. ישבו ועסקו בתורה עד הערב. לשתרית אמר לו: רבי, אלך למרחק. אמר לו: כרצונך. לאחר שיצא אכלו ושתו. היה ר' יהושע מתירא שמא יקפחנו על שקיו. אמר: מי מלני? אמר לו: אני. היה ר' יהושע מתשב בדעתו ואמר: מה אשיב לחכמים ששגרוני? נפנה ר' יהושע לאחוריו. אמר לו: רבי, למה נפנית לאחוריד? אמר לו: דבר אני צריך לשאל ממך, מפני מה בני-אדם הנכנסים אצלך אתה מלקה אותם – ולי לא הלמית? אמר לו: רבי, אתה חכם גדול ודור-ארץ יש בידך; בני-אדם הנכנסים אצלי, נזרתי עליהם שיהיו אוכלים, והם נודרים בתורה ועוברים, וכך שמעתי מפי חכמים, שכל-מי שנודר בתורה ועובר לוקה ארבעים. אמר לו: ברודך אתה לשמים שעשית כך: חידד וחי ראשך, מי שנוהג לעשות כך הלכה אותו ארבעים שלך וארבעים של חכמים ששגרוני. הלך ר' יהושע וספר דברים לפני חכמים מה שראו בשמעון אמיטפטרס. (ד"א ו).

סעכ בירומא היה אומר: אורח טוב מהו אומר – "במה טרחות טרחת בעל-הבית בשבילי? במה בשר הביא לפני? במה יין הביא לפני? במה גלסקאות הביא לפני? וכל-מה שטרחת לא טרחת אלא בשבילי". אבל אורח רע מהו אומר – "מה טרחת טרחת בעל-הבית? זה? פת אחת אכלתי, חתיכה אחת אכלתי, בום אחת שתיתי, כל-טרחת שטרחת בעל-הבית? זה לא טרחת אלא בשביל אשתו ובניו". (בר' נח).

סעג בנוהג שבעולם, אדם מקבל אורח, יום ראשון מאכילו עופות, בשני מאכילו בשר, למחר מאכילו דגים, למחר גבינה, למחר קטניות – פוחת והולך עד שמאכילו ירק. (פסיק' לא; ש"ס כג).

סעד אמר ר' יעריא: אדם ישילו בן-בית-פעם ראשונה הוא מושיבו על המטה, בשנכנס

שפט) וחבטו – הפילו והכהו. שע) חוץ מצא – אם יאמר לך צא. שעא) פטירתם – יציאתם. היה מלקה אותם – על שבעת שוא. ונשמעו הדברים – שהוא מלקה את האורחים. וקנטרו – הקפידו על זה. ויודיענו – שהחכמים מקפידים עליו. יקפחנו – יכנו. שעכ) גלוסקאות – עוגות סולת. שעד) בן בית – יוצא ונכנס לביתו.

שניה אצלו מושיבו על הכסא, שלישית - על הספסל, רביעית - אומר לו: כמה דוחק זה עלי ומטריחני! (שור"ד).

שעה כתוב "קמח"¹, וכתוב "סלת"¹ - אמר ר' יצחק: מכאן שהאשה צרה עינה באורחים יותר מן האיש. (ב"מ פז).

שעו אמרו עליו על ר' פנחס בן יאיר: מימיו לא בצע פרוסה שאינה שלו. [פסעם אחת] שמע רבי ושבא. יצא לקראתו. אמר לו: רצונך, סעד אצלי. אמר לו: הן, צהבו פניו של רבי. אמר לו ר' פנחס: במדמה אתה, שמדר-הנאה מ'שראל אני? ישראל קדושים הם, יש רוצה ואין לו, יש שישלח ואינו רוצה, ונאמר: "אל תלחם את-לחם רע עין"². (חול' ז:).

שעו אמר ר' יהושע בן לוי: אין נותנין כוס של ברכה לברך אלא לטוב-עין, שנאמר: "טוב עין הוא יברך כי נתן מלחמו לדל"³, אל תקרא יברך, אלא "יברך". ואמר ר' יהושע בן לוי: מינין שאפלו עופות מכירין בצרי-עין, שנאמר: "כי חנם מזרה הרשת בעיני כל-בעל בנה"⁴.

ואמר ר' יהושע בן לוי: בלי-הנהגה מצרי-עין עובר בלאו, שנאמר: "אל תלחם את-לחם רע עין וגו'"². רב נחמן בר יצחק אמר: עובר בשני לאוין: יאל תלחם... ואל התאו'².

ואמר ר' יהושע בן לוי: אין עולה ערוסה באה אלא בשביל צרי-העין, שנאמר: "יענו ואמרו יבינו לא שפכו את-הדם הזה ועינינו לא ראו"⁵ - וכי על לבנו עלתה, שוקני בית-דין שופכי-דמים הם? אלא לא בא לדינו ופטרנוהו בלא מונונו, לא ראינוהו והנהגוהו בלא לוינה. (סוטה לח:).

שעה ואמר ר' יהושע בן לוי: בשביל ארבע פסיעות שלהו פרעה לאברהם, שנאמר: "ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אתו"⁶, נשתעבר בבניו ארבע מאות שנה. אמר רב יהודה אמר רב: בלי-המלצה אתי-חברו אפלו ארבע אמות בעיר אינו נוזק. שנו רבותינו: הרב תלמיד - עד עבודה של עיר, חבר לחבר - עד תחום-שבת, תלמיד לרב - אין לו שעור. וכמה? אמר רב ששת: עד פרסה. ולא אמרו: אלא רבו שאינו מבהק, אבל רבו מבהק שלש פרסאות. (שם מו: ע"א).

שעס שנינו, היה ר' מאיר אומר: בופין ללוינה, ששכר הלוינה אין לה שעור, שנאמר: "ויראו השמרים איש יוצא מן העיר ויאמרו לו הראנו נא את-מבוא העיר ועשינו עמך חסד"⁷, ונאמר: "ויראם את-מבוא העיר"⁸ -- ומה חסד עשו עמו? שכל-אותה העיר הרנו.

¹ נראה ש"ס. ו. 2 נחלי כ"ג, ו. 3 שם כ"ג, ט. 4 שם ח', יג. 5 דברים כ"א, ז. 6 נראה ש"ס, כ. 7 שופטים ח', כד. 8 שם ע"ב, כה.

שעה) כתוב קמח וני - לפי האגדה אברהם אמר סולת והיא עשתה קמח. שעו) לא בצע - כל' לא אכל. צהבו פניו - אדמו פניו משמחה, שהסכים לסעוד אצלו. שמורר הנאה וגו' - שנודתי שלא ליהנות מישראל. שעו) לטובי עין - גומלי חסד בממונם, מכירין בצרי-עין - ואין אוכלים משלהם. והנהגוהו בלא לוינה - בלא חבורה שילך עמהם לשמירה מפני הרוצחים. שעת) עד עיבורה של עיר - צריך ללוותו עד סוף הבתים שיוצאים חוץ לעיר. חבר - תלמיד-חכם. תחום שבת - אלפים אמה מחוץ לעיר. פרסה - ד' מילין. רבו מובהק - שקבל ממנו רוב תורתו. שעט) כופין ללוינה - מכריחין ללוות את האורחים.

הכנסת-אורחים. פקודת-נפש והצלחה קנו

לפי חרב, ואת-האיש ומשפחתו שלחו. "וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לזו"¹ – שנו, היא לזו שצובעין בה תבלת, היא לזו שבא סתריב ולא בלבלה, בא נבוכדנאצר ולא החריבה, ואף מלאך-המזל אין לו רשות לעבור בה, אלא זמנים שבה, בזמן שדעתם קצה עליהם יוצאים חוץ לחומה והם מתים. והלא דברים קל-יחמר: ומה פנעני זה, שלא הלך ברנליו ולא דבר בפיו, גרם הצלה לו ולזרעו עד סוף כל הדורות, מי שעושה לזוה ברנליו על-אחת כמה וכמה.

כמה הראה להם? חזקה אמר: בפיו עקם להם. ר' יוחנן אמר: באצבעו הראה להם. שנינו בדברי רבי יוחנן: בשביל שבנעני זה הראה באצבעו, גרם הצלה לו ולזרעו עד סוף כל-הדורות. (סוטה מו:).

שם אמר ר' יוחנן משום ר' מאיר: כל-שאינו מלנה ומתלנה כאלו שופך דמים, שאלמלי לוהוה אנשי יריחו לאלישע לא נרה דבים בתינוקות. (שם).

שפא אמר רב יהודה אמר רב: אלמלי הליוה יונתן לדרו שתי כפרות לחם לא נהרגה נב עיר הכהנים, ולא נטרד דואג האדומי, ולא נהרג שאול ושלשת בניו. (סנה' קד:).

מזו. פקודת-נפש והצלחה

שפב "לא תעמר על דם רעך"² – מגין לרואה את-חברו שהוא טובע בנהר או חיה נורחתו או לסטים באים עליו, שהוא חייב להצילו? – תלמוד-לומר: "לא תעמר על דם רעך": מגין לרודף את-חברו להרגו, שנתן להצילו בנפשו? – תלמוד-לומר: "לא תעמר על דם רעך". (שם עג:).

שפג "מה-תתהלל ברעה הנבור"³ – אמר לו דור לדואג: ולי מה נבוכה היא, אךם רואה את-חברו על פי הבור ודוחפו בבור, או רואה את-חברו על-ראש הנג ודוחפו – זו נבוכה היא? אלא אימתי נקרא נבור – בשעה שחברו בא לפלל לבור ואוחזו בידו שלא יפול, וכן מי שרואה חברו נופל לבור ומעלהו מן הבור. (ש"ס נב:).

שפד לפיכך נקרא האדם יחידי בעולם – ללמדך, שכל המאבד נפש אחת מעלה עליו הכתוב כאלו אבד עולם מלא, וכל המקנא נפש אחת מעלה עליו הכתוב כאלו קנא עולם מלא. (סנה' לז: ירוש' שם פ"ד, ה"ט).

שפה דיני ממונות – אךם נתן ממון ומתבסר לו: דיני נפשות – דמו ודם ורעותיו תלויים בו עד סוף העולם, שכן מצינו בקין שהרג את-אחיו, שנאמר: "דמי אחיך צעקים"⁴ – אינו אומר "דם אחיך", אלא "דמי אחיך" – דמו ודם ורעותיו. (שם).

¹ שופטים ח"ג, כו. ² ויקרא י"ט, טז. ³ תהלים כ"ג, ג. ⁴ זכarias ד', י.

שרעתם קצה עליהם – מואסים בחיים. (שם) ומתלנה – נוטל עמו הנורה לזוה. לא נרה רובים בתינוקות – שהמלוים לא היו מניחים לתינוקות לבזות את אלישע. (שפא) הלוהו – מלשון לויה; כלו מוסר לו צידה לדרה. (שפב) להצילו בנפשו – להציל את הנרדף בנפשו של תרופה, שיהרגו הרואה את הרודף. (שפה) דיני ממונות – מי שהפסיד לחבירו ממון, דיני נפשות – מי שאבד נפש.

שפז ראה תינוק מבעבע בנהר ואמר: לכשאחלץ תפלי אצילנו - עם כשהוא חולץ תפלי הוציא זה את-נפשו; ראה אשה טובעת בנהר ואמר: לאו דרך-ארץ להסתפל בה ולהצילה - הרי זה חסיד שוטה. (סוטה כא: ירוש' שם פ"ג, ה"ד).

שפז שנים שהיו מהלכים בדרך ובנה אחר מהם קתון של מים, אם שותים שניהם מתים, ואם שותה אחר מהם מגיע לשוב - דרש בן פטורא: מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחר מהם במיתתו של חברו. עד שבא ר' עקיבא ולמר: "וחי אחיד עמך"¹ - חיד קודמים לחיי חברך. (גיט סב.).

שפח האשה שהיא מקשה לילד - מחתכין את-הילד במעיה ומציצין אותו אברים-אברים, מפני שחיה קודמים לחייו; וצא רבו - אין נוהגין בו, שאין דוחין נפש מפני נפש. (אהל' פ"ז, מ"ו).

שפס "וצנה הכלה ופנו את-הבית בטרם יבא הכלה לראות את-הנענע ולא יטמא כל-אשר בבית"² - אמר ר' מאיר: וכי מה מטמא לו, אם תאמר כלי-עציו ובגדיו ומתכותיו - מטבילים והם טהורים, על מה חסה התורה? - על כלי חרס; ועל פבו ועל תפיו. אם-כך חסה התורה על ממונו הבוץ, קל-וחמר על ממונו החביב; אם כך על ממונו, קל-וחמר על נפש בניו ובנותיו; אם כך על של רשע, קל-וחמר על של צדיק. (נגע' פ"ב, מ"ח).

שצ "שני רבותינו: מפקחין פקיד-נפש בשבת, והזרין דרי זה משבת, ואין צריך לטיל רשות מבית-דין. הא כיצד? ראה תינוק שנפל לים, פורש מצודה ומעלהו; ראה תינוק שנפל לבור, עוקר חלא ומעלהו; ראה שונעלה דלת בפני תינוק, שוכרה ומוציאו. מבין ומפסיקין מפני הדלקה בשבת. (יומא פד:).

שצא מחמין חמין לחולה בשבת על-ידי גדולי ישראל. (שם: חוס' שם טז).

שצב שנינו, ר' שמעון בן גמליאל אומר: תינוק בן יומי חי מחללין עליו את-השבת; אחרת תורה: חלל עליו שבת אחת כדי שישמר שבתות הרבה; דור מלך ישראל מת אין מחללין עליו את-השבת; כון שמת אדם, בטל מן המצות, והו' שאמר ר' יוחנן: "כמתים חפשי"³ - כון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות. (שבת קנא:).

שצג שאלה זו נשאלה לפני ר' תנחום איש גוי: מהו לכבות את-הנר לפני החולה בשבת? אמר: נר קרויה נר, ונשמתו של אדם קרויה נר, מוטב תכבה נרו של בשר ודם מפני נרו של הקדוש-ברוך-הוא. (שבת ל:).

שצד כבר היה ר' ישמעאל ורבי עקיבא ור' אלעזר בן עזריה מהלכים בדרך ולני הסדר

¹ ויקרא כ"ה, לו. ² שם י"ח, לו. ³ סהלים ע"ח, ו.

(שפז) מבעבע - יורד ועולה במים וקרב לטבוע. (שפז) בדרך - במדבר. קיתון - כד. מתים - בצמא. שאין המים מספיקים לשניהם. עמך - בשאתה חי. (שפח) נפש מפני נפש - הולד מפני נפש האשה. (שפט) תפיו - לגין (כד קטן) שלו. על של רשע - שהנגעים באים על עון לשון-הרע. (שצ) מפקחין פקוח נפש - כל מורה להצלת נפש קרוי "פקוח נפש". לטול רשות מבית-דין - על עשית מלאכה בשבת לצורך זה. מצודה - רשת. שנפל לבור - ונתכסה בעפר. חוליא - גוש עפר. ומפסיקין - את האש שלא תחפשט. הדלקה - הנערה. (שצא) עיי' גדולי ישראל - להודיע שמצות פקוח נפש גדולה. (שצג) נשמתו של אדם קרויה נר - נר ה' נשמת אדם' (מש' כ', כו). (שצד) הסדר - אורג אריגין מעשה-דרשת.

זר' ישמעאל בנו של ר' אלעזר בן עזריה מהלכים אחריהם. נשאלה שאלה זו בפניהם: מנין לפקודת-נפש שדוחה את-השבת? נענה ר' ישמעאל ואמר: "אם במחתרת ימצא הנגב והבה ומת אין לו דמים¹ – ומה זה שספק על מזון בא, ספק על נפשות בא, ושפיכות דמים מטמאה את-הארץ וגורמת לשכינה שתסתלק מ ישראל. נתן להצילו בנפשו – קל- וחמר לפקודת-נפש שדוחה את-השבת.

נענה ר' עקיבא ואמר: "וכי יוד איש על רעהו... מעם מזבחי תקחנו למות"² – ומה זה שספק יש ממש בדבריו ספק אין ממש בדבריו, ועבודה חמורה דוחה שבת – קל- וחמר לפקודת-נפש שדוחה את-השבת.

נענה ר' אלעזר בן עזריה ואמר: ומה מילה שאינה אלא אחד ממאמרים וארבעים ושמנה אברים שבאדם דוחה את-השבת – קל-וחמר לכל-ונופו שדוחה את-השבת. ר' יוסי הגלילי אומר: את-שבתתי תשמרו³ – יכל לכל? תלמוד לומר: "אך"³ – חלק.

ר' יוחנן בן יוסף אומר: "כי קדש היא לכם"⁴ – מסורה היא בידכם ולא אתם מסירים בידה.

ר' שמעון בן מנסיא אומר: ושמרו בני ישראל את-השבת⁵ – אמרה תורה: חלל עליו שבת אחת כדי שישמר שבתות הרבה.

אמר רב יהודה אמר שמואל: אלו היתני שם היתני אומר – שלי יפה משלהם: ושמרתם את-חלקתי ואח-משפטי אשר יעשה אתם האדם וחי בהם⁶ – ולא שימות בהם. (יומא פה; מכי' כי תשא)

יו. בקור-חולים

שצה שנינו בקור-חולים אין לה שעור. מה אין לה שעור? סבר רב יוסף לומר, אין שעור למתן-שכרה, וכל מצות כלום יש שעור למתן-שכר, והרי שנינו: הני נהיר במצוה קלה בבחמוריה, שאין אתה יודע מתן-שכרן של מצות? אלא אמר אבני: אפילו גדול אצל קטן, רבא אמר: אפילו מאה פעמים ביום. אמר רב אחא בר חנינא: כל-המבקר חולה נוטל אחד משישים בחליו. אמר לו אבני לרבא: אם בן יקנסו ששים ויעמידוהו? אמר לו: בעשור של רבי ובכנ-גילוי. (נדר' לט:).

¹ שנות כ"ז, ח. ² שס כ"ח, יד. ³ שס ל"ח, יד. ⁴ שס שס, יד. ⁵ שס שס, טז. ⁶ ויקרא י"ה, ה.

על מזון – לגנוב. על נפשות – להרוג. ניתן להצילו בנפשו – ניתן רשות לבעה"ב להציל עצמו בנפשו של הרוצח. יש ממש בדבריו – של עד או גואל הרם. ועבודה חמורה שדוחה שבת – עבודת הכהן במקדש חמורה כל כך שדוחה את השבת, שכל המלאכות מותרות במקדש בשבת לצורך עבודה, ואעפ"כ דוחין את העבודה משום ספק דינו נפשות. מילה... דוחה את השבת – שמלין אפילו בשבת. יכול לכל – שאין דוחין שבת גם לפקוח נפש. אך" חלק – נאמר "אך את שבתותי" למעט ולחלק, שפעמים מחללין את השבת, שצה) אפילו גדול – חייב לבקר את הקטן, ויעמידוהו – שירפאוהו. כעישור של רבי – שאמר, מי שמת והניה בנות קטנות וכן אחד, הראשונה נוטלת עישור (עשירית) נכסים והשניה עישור ממה ששיירה הראשונה וכן כולן; ואף בחולה מבקר הראשון נוטל אחד משישים בחליו והשני אחד משישים במה ששייר הקודם, ובכך נילו – שהמבקר בן-שנותיו של החולה.

שצו אמר רב הונא: כל-מי שמבקר את-החולה פותחין לו אחר משישים בחליו. הקשו לרב הונא: אם כן יעלו ששים וידר עמדם לשוק? אמר להם: ובלבד שיהיו אוהבין כנפשו. אף-על-פי-כן מריתין לו. (ויק"ר לד.)

שצו רב חלבו חלה. יצא רב כהנא והכריז: רב חלבו חלה! לא היה מי שיקרא. אמר להם: לא בד' היה מעשה בתלמיד אחר מתלמידי ר' עקיבא שחלה. לא נכנסו חכמים לבקרו. ונכנס ר' עקיבא לבקרו. ובשביל שכבוד ורבע לפניו היה: אמר לו: רבי, החייתניו יצא ר' עקיבא ודרש: כל-מי שאין מבקר חולים כאלו שופך דמים.

כשבא רב דימי אמר: כלי-המבקר את-החולה נזרם לו שיתיה וכל-שאינו מבקר את-החולה נזרם לו שימות. (נדר' לט. מ.)

שצח אמר רב ענן אמר רב: מנין שהשכינה סוערת את-החולה, שנאמר: יי' יסעדנו על ערש דני'.¹

אמר ר' אבין אמר רב: מנין שהשכינה שרויה למעלה ממטתו של חולה, שנאמר: יי' יסעדנו על ערש דני'.

הנכנס לבקר את-החולה לא יושב על גבי מטה ולא על גבי כסא ולא על גבי ספסל. אלא מתעטף ויושב על גבי קרקע, מפני שהשכינה שרויה למעלה ממטתו של חולה. (שם מ; ע"י.)

שצט שני רבותינו: הנכנס לבקר את-החולה בשבת, אומר: "שבת היא מלועק ורפואה קרובה לבוא"; ור' מאיר אומר: "יכולה היא שתרחם"; ר' יהודה אומר: "המקום ירחם עליך ועל חולי ישראל"; ר' יוסי אומר: "המקום ירחם עליך בתוך חולי ישראל". שבתא איש ירושלים בכניסתו אומר: "שלום", וביציאתו אומר: "שבת היא מלועק ורפואה קרובה לבא, ורחמי מרבים, ושבתו בשלום". (שבת יב.)

ח ר' יוסי בר פרכא אומר משום ר' אליעזר: אין מבקרין לא חולי-מעים ולא חולי-העין ולא מחושי-הראש. (נדר' מא.)

תא אמר שמואל: אין מבקרין את-החולה אלא למי שהלצתי חמה. (שם.)

תב רבא כשחלה-יום ראשון אמר: לא תנלו לשום אדם, שלא יירע מזלי; מכאן ואילך אמר: צאי והכריזו בשוק: "רבא חלה!" שונאי ישמחו לי, ונאמר: "בגלל אויבך אל תשמח...". פן יראה יי'... והשיב מעליו אפו.² ואוהבי יבקשו עלי רחמים. (שם מ; ע"י.)

¹ תפלים ו"ה, ד. ² משלי כ"ד, י"ז ית.

שצו (שצו) ואעפ"כ מריתין לו — כלו' כל מי שבא לבקר את החולה מרויח לו מחליו. **שצו** (שצו) שכבוד ורבע לפניו — נקה ומהר את הקרקע וזלף עליו מים להרביץ את האבק. חיה — נתרפא. **שצט** שבת היא מלועק — כלו' ירבה לו בתנחומים ויאמר לו שאין לזעוק בשבת. יכולה היא שתרחם — אם תכבדוה מלחצטער בה. בתוך חולי ישראל — שמתוך שכוללו עם אחרים תפלתו נשמעת בזכות רבים. **ח** אין מבקרין לא חולי וגו' — שהביקור קשה להם. **תא** (תא) שהלצתי חמה — לאחר שיצא ממנו חום החולי.

יח. קבורת־מתים ונחום־אבלים

חג "ועשית עמדי חסד ונשאתני... וקברתני"¹—וכי יש חסד של שקר? אמר לו: אם תעשה לי חסד לאחר מיתתי הוא "חסד של אמת".

משל הריוט אומר: מית בריה דרחמך טעון, מית רחמך פרוק (מת בנו של אוהבך—שא, מת אוהבך—פרוק). (ביר צו).

תד שנו רבותינו: המעצם עם יציאת־הנפש הרי זה שופך דמים. משל לנר שזכה והולכת—אדם מניח אצבעו עליה מיר בכתה.

שנינו, ר' שמעון בן גמליאל אומר: הרוצה שיתעצמו עיניו של מת, נופח לו נץ בחטמו ונותן שמן בין ריסי עיניו ואוחז בשני גדלי רגליו ונתן מתעצמות מאליהן. (שבת קנא:).

תה אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי: מגין למלין את־מתו שעובר עליו בלא תעשה? תלמוד־לומר: "לא תלין נבלתו... כי קבור תקברנו"².

הלינו לקבורו: לשמע עליו עירות, להביא לו מקוננות, להביא לו ארון ותקריבים—אינו עובר עליו: שבל העושה אינו אלא לקבורו של מת. (סנה' מו: מו:).

תו אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי: רמז לקבורה מן התורה מגין? תלמוד־לומר: "כי קבור תקברנו"².

אמר לו שבור־מלכא לרב חמא: קבורה מן התורה מגין? שחק ולא אמר לו כלום. אמר רב אחא בר יעקב: נמסר העולם ביד טעשים! היה צריך לומר: "כי קבור"².

— שיעשה לו ארון.

— "תקברנו"²?

— לא משמע לו.

— ויאמר: משנקברו צדיקים?

— מנהג בלבד?

— משקבר הקדוש־ברוך־הוא למשה?

— שלא ישנה מן המנהג.

— "לא יקברו ולא יקברו להם"³?

— כרי שישתנו מן המנהג. (שם מו:).

¹ צדאסית ח"ג, כט, ל. ² דברים כ"ח, כג. ³ ירמיה ע"ז, ו.

תג) חסד של אמת— שאין המת יכול לגמול לו חסד. מית בריה וגו'— מת בנו של אוהבך שא את ממתו, שהרי אוהבך חי עוד וישוב לך חסד; אבל אם מת אוהבך בעצמו פרוק ואל תשא, שאין מי שישלם לך. ולפיכך החסד שעושין עם המת הוא חסד של אמת. תד) המעצם— הסוגר עיני הגוסס, ריסים— עפעפי, גורלי— בהונות. תה) למלין— מניחו לאחר ואינו קוברו בו ביום. לשמע עליו עירות— להודיע לבני העירות שיבואו ללוותו. שבור מלכא— שמו של מלך פרס. שיעשה לו ארון— כלו אף מכאן אין ראיה, שמא פירושו עשוית ארון. תקברנו?— יביא לו ראיה מכפל הלשון. לא משמע לו— לא תהקבל על לבו של נכרי דרשה זו של כפל המלות. שדרך הלשון בכך. משנקברו צדיקים?— בכל האבות נאמרה קבורה. מנהג בלבד— ולא לחובה. לא יקברו— ברשעים נאמר לקללה, ומשמע מזה שחסרון קבורה קללה היא.

חז המוצא מתמצה דרי זה מטפל בו וקוברו במקומו.
אמר ר' עקיבא: כך היתה תחלת תשמישי לפני חכמים: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי הרוג אחר. והייתי מטפל בו בארבעת מיל עד שהבאתיו למקום הקברות וקברתי. וכשבאתי אצל ר' אליעזר ואצל ר' יהושע אמרתי להם את-הדבר. אמרו לי: על-כל-פסיעה ופסיעה שהיית פוסע מעלין עליך כאלו שפכת דמים. דגתי קל-וחמר בעצמי: ומה אם עקשו שנתכונתי לזכות נתחכתי – בשעה שלא נתכונתי על-אחת כמה וכמה. באותה שעה לא זזתי מלשמש חכמים. (ירוש' נו' ס"ז, ה"א; שמח' ד).

תח שני רבותינו: מבטלין תלמוד-תורה להוצאת המת.
אמרו עליו על ר' יהודה בר' אלעאי, שהיה מבטל תלמוד-תורה להוצאת המת. כמה דברים אמורים: בשאין עמו כל-צרכו, אבל יש עמו כל-צרכו אין מבטלין. וכמה כל-צרכו? אמר רב שמואל בר איני משמו של רב: שנים-עשר אלף איש וששה אלפים שופרות. עלא אמר: כגון שהוצצים בני-אדם מבית האכל עד הקבר. רב ששת, ויש אומרים ר' יוחנן. אמר: נטילתה כנתינתה, מה-נתינתה בששים רבוא אף נטילתה בששים רבוא. וכמה דברים אמורים: למי שקרא ושנה, אבל למי שהשנה – אין לו שעור. (כת' יז).

תס שני רבותינו: וקבור עשו לו במיתו¹ – זה חזקיה מלך יהודה, שיצאו לפניו שלשים וששה אלף חלוצי-קבר – דברי ר' יהודה. אמר לו ר' נחמיה: והלא לפני אחאב עשו כן? אלא שהניחו ספר-תורה על מטתו ואמרו: קים זה מה שכתוב בזה. (ב"ק יז).

תי אמר רב יהודה אמר רב: הוואה את-המת ואינו מלודו עובר משום "לועג לרש חרף עושהו"². ואם לודו מה שקרו? אמר רב אסי: עליו דתוב אומר: "מלנה יי חונן דל"³ – "ומכפרו חנן אבינו"⁴. (בר' יח; ע"י).

תיא שני רבותינו: המוליך עצמות ממקום למקום דרי זה לא יתנם בדיסקנא ויתנם על-גבי חמור וירקב עליהם. מפני שנוהג בהם מנהג בזיון. ואם היה מתירא מפני נקרים או מפני לסטים – מתיר. ובדרך שאמרו בעצמות כך אמרו בספר-תורה. (שם; ע"י).

תיב אמר רב אחא בר חנינא: אין קוברין רשע אצל צדיק; וכשם שאין קוברין רשע אצל צדיק כך אין קוברין רשע חמור אצל רשע קל. (סנה' מז).

¹ דברי הימים ב, ל"ב, לב. ² משלי י"ז, ה. ³ שם י"ט, יז. ⁴ שם י"ד, לז.

(תז) מת מצוה – מת שנמצא בדרך ואין מי שיטפל בקבורתו. כך היתה תחלת תשמישי-דבר זה גרם שאשמש תלמודי-חכמים. שהיית פוסע – להעבירו לקבורה במקום אחר. כאלו שפכת דמים – שמת מצוח קבורתו במקום שנמצא. (תז) להוצאת המת – להלוות המת. כשאין עמו כל צרכו – כשאין אצל המת מלוין הרכה. שחוצצים – שמפסיקים ועומדים כמחיצה. נטילתה – של הנשמה של כראדם לומר בתורה, שבו עוסקין כאן, כמפורש להלן. כנתינתה – של התורה בהר סיני, שהשנה – למד לאחרים. אין לו שעור – במספר המלוים. (תז) חלוצי כתף – גלויי כתף לאות אבל. (תי) לועג לרש – כלו' מבזה את המת. תיא) המוליך עצמות – מקבר שנחפר. בדיסקנא – בשק כפול שמוליכין בו משאות ע"ג החמור.

תיג שנינו, לא יהלך אדם בבית-הקברות ותפלין בראשו וספר-תורה בזרועו וקורא: ואם עושה כן עובר משום „לעג לרש חרף עשרה“¹. (בר' יח.)

תיד ר' חזא ור' יונתן היו מהלכים בבית-הקברות והיו נגזרות ציציותיו של ר' יונתן, אמר לו ר' חזא: הנביתן. כדי שלא יאמרו: למחר באים אצלנו ועבשו מחרפין אותנו. אמר לו: וכי יודעים הם כל-כד? הרי נאמר: „והמתים אינם יודעים מאומה“². אמר לו: אם קרית לא שנית, אם שנית לא שלשת ואם שלשת לא פרשו לך נפה: „כי התינים יודעים שימתו“³ — אלו צדיקים, שבמתתם קרוים חיים; ויהמתים אינם יודעים מאומה⁴ — אלו רשעים, שבחיתתם קרוים מתים. (סם: ע"י.)

תטו אמר ר' יצחק: כל-המספר אחרי המת באלו מספר אחרי האבן. וש אימרים: מפני שאינם יודעים: ויש אימרים: יודעים — ולא אכפת להם.
— איני? והלא אמר רב פפא: מעשה באחד שהיה מספר אחרי מטתו של שמואל ונסלה קורה מן הגג ופצעה את-מחו?
— תלמיד-הכם שאני! שהקדוש-ברוך-הוא תובע כבודו. (בר' יט.)

תטז אמגושי אחד היה מהטט מתים. בשהגיע לקברו של רב טובי בר מתנה תפסו רב טובי בקונו. בא אביו ואמר לו: בבקשה ממך, הניחדו. לשנה אחרת חזר ובא האמגושי. תפסו בקונו. בא אביו: לא הניחו-עד שהביאו מספרים ונזוו ונקנו. (ביב נח.)

תיו שנינו, בראשונה היתה הוצאת המת קשה לקרוביו יותר ממיתתו, עד שהיו מניחין אותו ובזרחיו. עד שבא רבן גמליאל ונהג קלות בעצמו ורוציאוהו בכלי-פשתן, ונהגו כל-העם אחריו להוציא בכלי-פשתן.
אמר רב פפא: ועבשו נוהג העולם אפלו בצררא בן-זונו. (נח: ז.)

תיח כל-המדבבה בלים על המת הרי זה עובר משום „בל תשחית“ — דברי ר' מאיר. ר' אלעזר בר צדוק אומר: מנולו. רבן גמליאל אומר: מרבה עליו רמה. (שמח' ט.)

תיט אמר להם ר' נאי לבניו: בני, אל תקברוני לא בכלים לבנים ולא בכלים שחורים; לבנים — שמא לא אנוה ואהיה בחתן בין האבלים; שחורים — שמא אנוה ואהיה באבל בין החתנים. אלא בכלים האילירים הבאים ממדינת-הים. (שבת קיר.)

¹ ושל י"ח. ה. ² קסלח ע"י. ה.

תיג) משום לועג לרש — שנראה כאלו מלעיג על המתים. שאינם יכולים לקיים את המצוות. תיד) כדי שלא יאמרו — המתים. אלו צדיקים ונוי — ולא כמתים ממש מדבר הכתוב. תטו) ולא איכפת להם — אינם חוששין. איני — וכי כך הוא? שאני — שונה, אינו דומה. תובע כבודו — מעניש על פגיעת בכבודו. תטז) אמגושי — מכשף פרסי. מהטט מתים — חופר עצמות מתים מקבריהם לכשפים. תיו) קשה לקרוביו — שנהגו להלביש את המת תכריכים יקרים בדמיהם. בצררא בן זון — באריג של מטוה גם שמחירו זון אחד. תיח) כלים — לבושים. מנולו — כליו לא נוי הוא למת אלא בזיון. תיט) לא אנוה-ואשב בין רשעים בניהנם. כלים האילירים — כלי צבעונים שעבדי המלך מתלבשים בהם.

תב ר' יוחנן, כשהיה מסתלק מן העולם, אמר לאיתם שהיו צריכים להטפול בקבורתו: קברו אותי בכלים צבועים, לא לבנים ולא שחרים, שאם אעמוד בין הצדיקים לא אבוש, ואם אעמוד בין הרשעים לא אכלם.

ר' יאשיהו, כשהיה נפטר מן העולם, אמר למי שעומד עליו: קרא לי לתלמידיו: אמר להם: קברו אותי בכלים לבנים מנהצים. אמרו לו: וכי אתה טוב מרקד? אמר להם: שאיני בוש במעשי להקביל פני בוראי. (ירוש' כלא' פ"ט, ה"ד; ב"ר צו: תנח' ויחיו תנהיק).

תכא שנו רבותינו: בראשונה היו מנלין פני עשירים ומכסין פני עניים, מפני שהיו משחרין פניהם מפני בצרת, והיו עניים מתבזשים – התקינו שיהיו מכסין פני הכל, מפני כבודם של עניים.

בראשונה היו מוציאים עשירים בדרגש ועניים בכליבה, והיו עניים מתבזשים – התקינו שיהיו מוציאים בכליבה, מפני כבודם של עניים.

בראשונה היו מניחין את-המגמר תחת חוליי-מעם מתים, והיו חוליי-מעם חיים מתבזשים – התקינו שיהיו מניחין תחת הכל, מפני כבודם של חוליי-מעם חיים. (מ"ק כז.)

תכב אמר ר' יהודה: ביהודה בראשונה לא היו פוחתין משבעה מעמדות ומישובות למת, כגון: עמדי, וקרי, עמדו! שבו, וקרי, שבו! (ב"ב ק:).

תכג שנו רבותינו: בראשונה היו אכלים עומדים וכל-העם עוברים: והיו שתי משפחות בירושלים מתנרות זו כנגד זאת ואמרת: „אני עוברת תחלה“, וזאת ואמרת: „אני עוברת תחלה“ – התקינו, שהיו העם עומדים ואכלים עוברים. (סנה' יט:).

תכד שנו רבותינו: בראשונה היו מוליכין בבית האבל עשירים בקלתות של כסף ושל זהב ועניים בסלי נצרים של ערבה קלופה, והיו עניים מתבזשים – התמינו שיהיו הכל מביאים בסלי נצרים של ערבה קלופה, מפני כבודם של עניים.

בראשונה היו משקין בבית האכל עשירים בנזכיות לבנה ועניים בנזכיות צבועה, והיו עניים מתבזשים – התקינו שיהיו הכל משקין בנזכיות צבועה, מפני כבודם של עניים. (מ"ק כז:).

תכה שנו, עשרה כוסות תקנו חכמים בבית האכל: שלשה קידם אכילה, כדי לפתוח את-

(תכ) טוב מרכך – ר' יוחנן, שאיני בוש במעשי וגו' – כלו' בטוח אני במעשי הטובים שאזכה להקביל פני השכינה. תכא) פני עשירים – מתים. בצירת – רעב. בדרגש – במטה כבודה. בכליבה – במטה קלועה של נצרים. מניחין את המגמר – בשמים מקוטרים על גחלים להעביר ריח רע. תכב) לא היו פוחתין משבעה וגו' – בשום מן הקבר היו המלוים יושבים ועומדים שבע פעמים, והממונה אומר להם ככל פעם לאחר שישבו מעט „עמדו וגו'“, והכל לשם כבוד המת ולהפיג צערם של האכלים. תכג) האכלים עומדים – בשורה, בשום מן הקבר, וכל העם עוברים – ואומרים לאכלים דברי תנחומים. שתי משפחות – מיוחסות. תכד) היו מוליכים – מאכלים למעודת הבראה, שהיו נוהגין להאכיל את האכלים. בקלתות – מיני כלים כעין סלים. נצרים – קלועים מן ענפים. קלופה – שניטלה קליפתה, מפוצלת. היו משקין – יין, כמפורש בסמוך, על שם „ויין למרי נפש“ (מש' ליא, ו). בנזכיות צבועה – שלא יראו את יינותיהם הגרועים. תכה) תקנו בבית האכל – כשחוזרים מן הקבר לנחמיו לפתוח את בני מעיו – של האכל לעורר תיאבון לאכילה.

קבורת-מתים ונחום-אבלים

קסה

בני-מעיו: שלשה בתוך אכילה, כדי לשרות אכילה שבמעיו: וארבעה לאחר האכילה: אחד כנגד "הנן", ואחד כנגד "ברכת הארץ", ואחד כנגד "בונה ירושלים", ואחד כנגד "הטוב והמטיב". הוסיפו עליהם ארבעה: אחד כנגד חזני העיר, ואחד כנגד פרנסי העיר, ואחד כנגד בית-המקדש, ואחד כנגד רבן נמליאל. התחילו היו שותין ומשתכרין—החזירו הדבר לישינו. (כח' ח:).

תכו מעשה באחד מגדולי כבול שהיה משיא את-בנו, ברביעי ומן אצלו אורחים, משאכלו ושתי והיטיבו את-לבם אמר לבנו: עלה לעליה והבא לנו יין טוב מחבית פלונית. בן שעלה הבישו נחש ומת. המתין לו לירד ולא ירד, אמר: אעלה ואראה מה טיבו של בני. עלה ומצאו שהבישו נחש ומת ומוטל בין החביות. מה עשה? המתין עד שנמרו האורחים סעדתם. בשהגיעו לברך, אמר להם: רבותי, לא לברך את-בני ברכת-חתינים באתם, אלא ברכו עליו ברכת אבלים; לא להכניס את-בני לחפה באתם — באו והכניסונו לברך. הפטיר עליו ר' זבאי איש פבול: "לשחוק אמרתי מהולל ולשמחה מה זה עושה"¹. (ויק' כ: קה"ר ב).

תכו "ויזרד ועקב נזיר ויבא עשו מן השרה והוא ע"פ"² — אותו היום נפטר אברהם אבינו מן העולם ועשה עקב אבינו תבשיל של עדשים לנחם את-יצחק אביו. ולמה של עדשים? אמרו במערכב משמו של רבה בר מרי: מה עדשה זו אין לה פה, אף אבל אין לו פה; דבר אחר: מה עדשה זו מגלגלת, אף אבלות מגלגלת ומחזרת על באי העולם. (ביב' טו:).

תכח אמרו משום בר הקדאי: בל-המוריד דמענות על אךם בשר הקדוש-ברוך-הוא סיפרן ימניהן בבית-גנניו. (שבת קח:).

תכס ר' יהודה אומר: אסלו עני שב ישראל לא יפחות משני חלילין ומקוננת. (כח' מו:).

תל נשים במועד מענות אבל לא מטפחות. ר' ישמעאל אומר: הסמיכות למטה מטפחות; בראשי-הדשים, בהנכה ובפורים מענות ומטפחות; בנה וזה לא מקוננות. איהו עניי? שכלן עניות באחת: קינה — שאחת מדברת וכלן עונות אחריה. מה היו אומרות? אמר רבא: נשי שכנציב אמרו כך:

¹ קהלת ז', כ. ² בראשית כ"ה, כט.

כנגד הזן — ברכת הון שבברכת-המוון, ועל כל ברכת שותה האכל כוס ומוזגין לו אחר. חזני העיר — משמשי הצבור, שהם גם מטפלים במתים. פרנסי העיר — ראשי הצבור. כנגד ר"ג — שהנתיב להוציא את המת בכלי פשתן, כמפורש למעלה. לישנה — עשרה כוסות, כמו שהיה בראשונה. תכו) כבול — שב עיר, הבישו — נשכו, הפטיר עליו — דרש עליו בסוף הסעודה. תכו) אבל אין לו פה — שהוא יושב ודומם, מגלגלת ומחזרת וגו' — שכל באי עולם סופם למיתה. תכח) בבית גנניו — באוצרותיו ליתן עליהן שבר. תכס) לא יפחות — לא ימעיט לאשתו שמתה. חלילין ומקוננת — לשם הספד ובכי. תלח) במועד — כשמספידין על המת כיו"ט. מענות — עונות דברי קינה כלן בנתיאחת. מטפחות — מופקות כפים. עניי — לשון עניה ותרומת קול. נשי שכנציב — המקוננות מעיר שכנציב.

א"י להולך, אוי לצער!

התעטפו והתכסו, הרים, שבן-נשיאים ובן-גדולים הוא!
השאול אצטלית של מילת לבן-גדולים שבלתה צידתו. (מורק כח:).

תלא שנינו, בשם שנפרעין מן המתים כך נפרעין מן הספדנים ומן העונים אחריהם.
(בר' סב:).

תלב בירושלים היו אומרים: עשה לפני מטתך, וביהודה היו אומרים: עשה לאחר מטתך;
שבירושלים לא היו אומרים לפני מטתו של מת אלא דברים שישבו, ואחר המטה היו
אומרים בין דברים שישבו, בין דברים שאין בו; וביהודה, לפני המטה היו אומרים דברים
שישבו ודברים שאין בו; המהלכים אחר המטה לא היו עונים אחריהם ואומרים אלא
דברים שישבו. (שמח' ג).

תלב שני רבותינו: העוסקים בהספד, בזמן שהמת מטל לפניהם נשמעים אחד-אחד
וקורין: אין המת מטל לפניהם הם יושבים וקורין, הוא יושב ודומם. הם עומדים ומתפללים
והוא עומד ומצדיק עליו את-הדין ואומר: רבון העולמים! הרבה הטאתי לפניך ולא נפרעת
ממני אחד מני אלה; יהי רצון מלפניך, יי אלהינו, שתגדל פרצותינו ופרצות כל-עמך בית
ישראל ברחמים.

אמר אבני: לא צריך אדם לומר כך, ששני משמו של ר' יוסי: לעולם אל-יפתח
אדם פיו לשטן. (בר' יט:).

תלד ר' שמעון בן אלעזר אומר: אל-תנחם (את-הברך) בשעה שמתו מטל לפניו. (אב' ד:).

תלה רב חיא בר אבא מלמדו של בן ריש-לקיש היה, מת לו תינוק. יום ראשון לא הלך
אצלו. למחר הולך עמו את-יהודה בר נחמני מתרגמנו, אמר לו: עמוד ואמר דבר כנגד
התינוק. פתח ואמר: "וירא יי וינאץ מכעם בניו ובנותיו"¹ — דור שאבות מנאצים להקדוש-
ברוך-הוא כועס על בניהם ועל בנותיהם ומתים כשהם קטנים.

אמר לו: עמוד ואמר דבר כנגד שבחו של הקדוש-ברוך-הוא. פתח ואמר: האל
הגדול ברב גדלו, אדיר וחזק ברב נוראות, מחיה מתים במאמרו, עושה גדולות עד אין
חקר ונפלאות עד אין מספר. ברוך אתה יי מחיה המתים.

אמר לו: עמוד ואמר דבר כנגד אבלים. פתח ואמר: אחינו המנועים והמקדאים

¹ דברים ל"ג, יט.

להולך — למת. לצער — לאבלים. התעטפו והתכסו — כדשאים נאים לכבוד המת; ויימ: התעטפו
לסמן אבלות. השאול אצטלית וגו' — הקבר הוא יהא מעתה כנגד משי למי שכלו ימיו בדרך
החיים (והכל דברי מליצה וקינה לכבוד המת והאבלים). תלא) המתים — החוטאים, מן הספדנים
ומן העונים אחריהם — שמשקרים בשבח המת. תלב) עשה לפני מטתך — כלו' עשה מעשים טובים
שיהיו ראויים להזכר בפי הספדנים שילכו לפני מטתך. שיש בו — שעשה בחייו. תלג) נשמעים...
וקורין — יוצאים לסקום אחר וקוראים את "שמע" שלא בפני המת. וחוא יושב ודומם — שהאבל
פטור מקריאת-שמע. לומר כך — "ולא נפרעת וגו'", שמושך עליו את מדת-הדין. תלד) בשעה
שמתו וגו' — שלא יקבל תנחומים. תלה) מתרגמנו — מתרגם ומפרש את דרשותיו לפני העם. אמר
לו — למתורגמנו. ומתים כשהם קטנים — ואף תינוק זה מת בעון הדור.

בְּאֵל הַנֶּה! תִּנוּ לִבְכֶּכֶם לַחֲקֹר אֶת-זֹאת: וְזֹאת הִיא עֵמֶדֶת לְעַד, נָתִיב הוּא מִשְׁשֶׁת יָמִי בְּרֵאשִׁית. רַבִּים שְׁתֵּי רַבִּים יִשְׁתּוּ, בְּמִשְׁתֵּה רֵאשֻׁנִּים כֹּךְ מִשְׁתֵּה אַחֲרוּנִים. אֲחִינוּ, בְּעַל נַחְמֹת יִנָּחֵם אֶתְכֶם! בְּרוּךְ מִנְחֵם אֲבָלִים.

אָמַר לוֹ: עֲמֹד וְאָמַר דְּבַר כְּנָגֵד מִנְחָמֵי אֲבָלִים. פֶּתַח וְאָמַר: אֲחִינוּ נִמְלִי-חֲסָדִים בְּנֵי נִמְלִי-חֲסָדִים, הַמְחֻוִּיקִים בְּכִרְיֹתוֹ שֶׁל אֲבִרְהָם אֲבִינוּ, אֲחִינוּ! בְּעַל הַנְּמוּל וְשֶׁלֶם לָכֶם נִמְלִיכֶם. בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ, מִשְׁלֵם הַנְּמוּל.

אָמַר לוֹ: עֲמֹד וְאָמַר דְּבַר כְּנָגֵד כָּל-יִשְׂרָאֵל. פֶּתַח וְאָמַר: רַבּוֹן הָעוֹלָמִים! פָּדֵה וְהַצֵּל, מִלֵּשׁ וְהוֹשֶׁעַ עַמֶּךָ יִשְׂרָאֵל מִן הַדְּבַר וּמִן הַחֶרֶב וּמִן הַבִּזְיָה וּמִן הַשְּׁדִפּוֹן וּמִן הַנִּרְקוֹן וּמִכָּל-מִינֵי פְרַעְנִיּוֹת הַמִּתְבַּרְשּׁוֹת וּבָאוֹת לָעוֹלָם, טָרֵם נִקְרָא וְאַתָּה תַעֲנֶה. בְּרוּךְ אַתָּה עוֹצֵר הַמִּגְפָּה. (כ"ח ז:).

תלו רב שמואל בר יהודה מתה לו בתו. אמרו הקמים לעלא: עמוד ונלך לנהמו. אמר להם: מה לי אצל נחמת הבבלים, שאינה אלא נדוף, שהם אומרים: מה אפשר לעשות? — אכל אלו היו וכלים היו עושים. הלך הוא לבדו. אמר לו (לרב שמואל): "ויאמר יי אלי אל תצר את-מואב ואל תתגר בם מלחמה"¹, וכי מה עלה על דעתו של משה — לעשות מלחמה שלא ברשות? אלא נשא משה קל-נחמר בעצמו, אמר: ומה מדינים שלא באו אלא לעור את-מואב אמרה תורה: "צרור את-המדינים והביתם אותם"², מואבים עצמם לא כל-שכן. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: לא כשעלתה על דעתך עלתה על דעתי, שתי פרדות טובות ישלי להוציא מהם — רות המואבית ונעמה העמונית. והלא דברים קל- וחקר: ומה בשביל שתי פרדות טובות חס הקדוש-ברוך-הוא על שתי אמות גדולות ולא החריקו, בתו של רבי אם כשרה היא וראויה היא לצאת ממנה דבר טוב, על אחת כמה וכמה שריתה חיה. (ב"ק לח).

תלו "אל תכבו למת ואל תנדו לו"³ — "אל תכבו למת" יותר מדאי, "ואל תנדו לו" יותר מבשעור. הא כיצד? שלשה ימים לבני נשבעה להספד ושלישים לנהוץ ולהספדת. מכאן ואילך אמר הקדוש-ברוך-הוא: אי אתם רחמנים בו יותר ממני. (מו"ק כז:).

תלח ר' חנינא מתה לו בתו, לא היה בוכה עליה. אמרה לה אשתו: תרגנלת הוצאת מביתך? ... אמר לה: שנים — שכול ועוררן! (שבת קנא:).

תלט אמר רב יהודה אמר רב: בליהמתקשה על מתו יותר מדאי — על מת אחר הוא בוכה.

¹ דברים ז' ט. ² צוהר כ"ה, יז. ³ ירמיה כ"ג, י.

לחקור את זאת — את ענין המיתה. וזאת היא עומדת לעד — הכל מתים ולא תכבו יותר מדאי. רבים שתו — את כוס האבלות. נומלי חסדים — העוסקים בקבורת המת ומנחמי אבלים גומלי חסדים הם. בבריתו של אברהם אבינו — שהיה גומל חסדים. תלו) מה לי אצל נחמת וגו' — כלו) אין תנחומיהם טובים בעיני. מה אפשר לעשות — כנגד גזרת הקבית. שלא ברשות — של הקבית. ברדות — גזולות. בתו של רבי וגו' — ולהצדיק עליו את הדין אמר כך. תלו) לניהוץ ולתפסות — שאסור לאכל לנהץ (לצחצח) את בגדיו ולגזוז את שערותיו. תלח) שנים וגו' — כלו) די לי בצרה אחת ששכלתי את בתי, ולא שאגרום לי עוד צרת שנית: עורון מחמת רוב בכיה.

אשה אחת היתה בשכונתו של רב הוקא. היו לה שבועה בנים. מת אחד מהם. היתה בוכה עליו יותר מדאי. שלח לה רב הוקא: לא תעשי כן. לא השניחה בו. שלח לה: אם תשמע מוטב, ואם לא-תתקן תכריכים לשאר בניה - ומתו כלם. היתה בוכה. לסוף שלח לה: תתקן תכריכים לעצמה-ומתה. (מור"ק כו:).

חמ אמר רב: אין המת משתבח מן הלב אלא לאחר שנים-עשר חדש. (בר' נח:).
 חכא שני רבותינו: שלשה דברים עלו במחשבה לבראות, ואם לא עלו-דין הוא שיעלו: על המת שיסריח, ועל המת שישתבח מן הלב (ועל התביאה שתקב). (פס' נד:).

חמב אמר ר' מאיר: המוצא את-חברו אבל לאחר שנים-עשר חדש ומדבר עמו תנחומין, למה הוא דומה? לאדם שישברה רגלו וחיתה. מצאו רופא ואמר לו: כלך אצלי, שאני טוברה וארפאה, כדי שתדע שסממנים שלי יצוי. (מור"ק כא:).

מדות ודעות

א. שלום ומחלקת

א רבן שמעון בן גמליאל אומר: על שלשה דברים העולם עומד: על הדין ועל האמת ועל השלום. (אב' א.)

ב אמר ר' שמעון בן תלפזא: לא מצא הקדוש-ברוך-הוא כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום, שנאמר: "וְיָ עוֹלָם לְעַמּוֹ יִתֵּן, וְיִבְרַךְ אֶת-עַמּוֹ בַּשְּׁלוֹם"¹. (עוק' ג.)

ג "ונתנה הארץ יכולה ונו"² – שמא תאמרו: הרי מאכל, הרי משתה, אם אין שלום אין כלום – תלמוד-לומר: "ונתתי שלום בארץ"³ – מלמד שהשלום שקול כנגד הכל, וכן אנו אומרים: "עושה שלום ובורא את-הכל".

אמר ר' לוי: חביב הוא השלום, שכל-חותמיהן של ברכות אינם אלא בשלום, אף ברכת-הכהנים חותמת "וישם לך שלום"⁴ – לומר שאין הברכות מועילות כלום אלא אם כן שלום עמהן.

ד ר' אלעזר הקפר אומר: גדול השלום, שאפילו ישראל עובדי-הנדה ועושים חבורה אחת, אין מדידת-דין פוגעת בהם, שנאמר: "חביר עצבים אפרים העת לו"⁵, אבל משנחלקו מה-נאמר בהם – "ח' ל ק לבם עתה ואשמו"⁶.

ה הוקיה אמר: גדול הוא השלום, שבכל המסעות נאמר: "ויסעו", ויחנו – ניסעים במחלקת וחונים במחלקת: בזמן שבאו לסיני חנו חניה אחת – ייחן שם ישראל⁷ – אמר הקדוש-ברוך-הוא: הואיל ושנאו ישראל את-המחלקת ואהבו את-השלום ונעשו חניה אחת, הרי השעה שאתן להם את-חורתי.

ו ר' אליעזר אומר: גדול הוא השלום, שלא נטעו הנביאים כפי כל-הבריות אלא שלום. אמר בר קפרא: גדול השלום, שאף העליונים צריכים שלום, שנאמר: "עשה שלום"

¹ תהלים כ"ט, יא. ² ויקרא כ"ו, ד. ³ שם שם, ו. ⁴ במדבר ו', כו. ⁵ הושע ד', יז. ⁶ שם י"ז, ג. ⁷ שמות י"ט, ג.

ג) הרי מאכל, הרי משתה-דגן ותירוש. אנו אומרים-בתפלה. חותמיהן של ברכות-סופן של ברכות, ברכת ק"ש ("הפזים סוכת שלום") ותפלה ("המבדך את עמו ישראל בשלום"). שזא נטעו... אלא שלום – ע"ד הכתוב: "בורא ניב שפחים שלום שלום" (ישע' נ"ז, יט). העליונים – המלאכים.

במרומו¹: והרי דברים קל-יחמר: ומה אם העליונים, שאין ביניהם לא איבה ולא שנאה ולא קנאה ולא תחרות ולא עין רעה, צריכין שלום-בני אדם, שיש ביניהם כלי-המדות הללו, על-אחת כמה וכמה.

אמר ר' יהושע: גדול הוא השלום, ששמו של הקדוש-ברוך-הוא נקרא שלום, שנאמר: "ויקרא לו יי שלום"².

אמר ר' יהושע בן-לוי: גדול השלום, שהשלום לארץ כשאר לעיסה. גדול השלום, שאפלו מתים צריכים שלום, שנאמר: "ואתה תבוא אל-אבותיך בשלום"³.

אמר ר' ישמעאל: גדול הוא השלום, שמצינו שנתר הקדוש-ברוך-הוא על שמו שנכתב בקדשה, שימחה על המים, כדי להטיל שלום בין איש לאשתו. גדול השלום, שהקדוש-ברוך-הוא שנה בדרך מפני השלום, שנאמר: "האף אנם אלך ואני וקנתי"⁴. (ספרא בחוקותיו ספרי נשא: תנא"ק צו ויק"ר ט; במ"ר יא; דב"ר ה; פ' השל"י יק"ש נשא-)

אמר ר' אלעאי משום ר' אלעזר בר' שמעון: מתר לו לאדם לשנות בדרך מפני השלום, שנאמר: "אביך ציה... בה תאמרו ליוסף, אנה שא נא"⁵.

אמר ר' שמעון בן-מלאי: ראה כמה דיו משתפך, וכמה קלמסין משתברים, וכמה עורות עבודים, וכמה ינוקין מתרצעים, ללמוד בתורה דבר שלא היה, - ראה כמה גדול פת השלום. (יבמ' סה: תנא"ק צו).

חזקיה אמר: גדול השלום, שכל-המצות כתוב בהן: "כי תפגע שור איבך... חעה"⁶, "כי תראה חמור שנאד"⁷, "כי יקרא קן-צפור"⁸ - אם באה מצוה לידך אתה וקוק לעשותה, ואם לאו, אי אתה וקוק לעשותה. אבל השלום מה נאמר בו? - בן-קש שלום ורדפהו⁹ - בקשהו במקומו ורדפהו ממקום אחר. (ויקיר טו ירוש' פאה פ"א דהא"פ' השל').

הלל אומר: הני מתלמידיו של אהרן, איבה שלום ורודף שלום, אוהב את-הבריות ומקרבן לתורה.

אוהב שלום ביצר? מלמד שיהא אדם אוהב שלום בן-ישראל בין כל-אחד ואחד בדרך שהיה אהרן אוהב שלום בין כל אחד ואחד, שנאמר: "תורת אמת היתה בפינו ועולה לא נמצא בשפתיו, בשלום וכמישור הלך אתו ורבים השיב מעו"¹⁰. ר' מאיר אומר: מה תלמיד-לומר, ורבים השיב מעו? - בשהיה אהרן מהלך בדרך פגע בו באדם רשע ונתן לו שלום. למחר בקש אותו האיש לעבור עברה, אמר: אוי לי, איך אשא עיני אחר-קד

¹ ליוז כ"ה, ג. ² סופטים ו', כד. ³ נחלשים ט"ו, עו. ⁴ סס י"ח, יג. ⁵ סס כ"ז, עז, יז. ⁶ סנחם כ"ג, ד. ⁷ סס סס, ה. ⁸ דברים כ"ג, ו. ⁹ תהלים ל"ד, עו. ¹⁰ מלאכי ג', ו.

כשאר לעיסה - לבצע, שהעיסה עיקר שלה השאור. שימחה על המים - שמשקין את הסוטה. ואני וקנתי - ושרה אמרה "ואדוני זקן, ושנה בדבר כדי שלא יעם אברהם. (ד) אביך ציה - וסעולם לא צוה יעקב. כמה דיו משתפך וגו' - לכתוב פטוקים אלו בתורה. עורות עבודים - לקלף של ספר-תורה. ינוקין מתרצעים - חינוקות בבית-הספר כשהם קשים לשמוע לוקים ברצועות, (ה) וקין - מחויב.

שלום ומחלוקת

קעא

וְאָרְאָה אֶת אֶהְרֹן? בִּשְׁתֵּי הַמָּנוֹ, שֶׁנֶּחֱזַק לִי שְׁלוֹם. נִמְצָא אוֹתוֹ הָאִישׁ מוֹנֵעַ עֲצָמוֹ מִן הַעֲבָרָה. (כֵּן) שֶׁנִּי בְּנֵי אָדָם שָׁעָשׂוּ מְרִיבָה זֶה עִם זֶה. הִלֵּךְ אֶהְרֹן וַיָּשָׁב לוֹ אֶצְל אֶחָד מֵהֶם. וְאָמַר לוֹ: בְּנִי, רְאֵה חֲבֵרְךָ מֵהוּ אוֹמֵר, מִטָּרֵף אֶת לְבוֹ וְקוֹרֵעַ אֶת-בִּגְדָיו, אוֹמֵר: אוֹי לִי, הִיאֵךְ אִשָּׁא עֵינִי וְאָרְאָה אֶת-חֲבֵרִי? בִּשְׁתֵּי הַמָּנוֹ, שָׁאֲנִי הוּא שֶׁסִּרְחַתִּי עָלָיו. הוּא יוֹשֵׁב אֶצְלוֹ עַד שֶׁמְסִיר קִנְיָה מִלְּבוֹ. וְהוֹלֵךְ אֶהְרֹן וַיּוֹשֵׁב אֶצְל הָאֶחָר וְאָמַר לוֹ: בְּנִי, רְאֵה חֲבֵרְךָ מֵהוּ אוֹמֵר, מִטָּרֵף אֶת-לְבוֹ וְקוֹרֵעַ אֶת-בִּגְדָיו וְאָמַר: אוֹי לִי, הִיאֵךְ אִשָּׁא אֶת-עֵינִי וְאָרְאָה אֶת-חֲבֵרִי? בִּשְׁתֵּי הַמָּנוֹ, שָׁאֲנִי הוּא שֶׁסִּרְחַתִּי עָלָיו. הוּא יוֹשֵׁב אֶצְלוֹ עַד שֶׁמְסִיר קִנְיָה מִלְּבוֹ. וְכִשְׁנֹסְנוּ זֶה בְּזֶה נִפְסוּ וְנִשְׁקָיו זֶה לָזֶה. לָכֵךְ נֶאֱמַר: "וַיִּכְּבוּ אֶת-אֶהְרֹן שְׁלֹשִׁים יוֹם כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל".¹

(אב' א; אדר"ג יב')

אָפֶּי-עַל-פִּי שֶׁנִּחְלְקוּ בֵּית-שְׁמַאי וּבֵית-הֵלֵל, אֵלּוֹ אוֹסְרִים וְאֵלּוֹ מְתִירִים – לֹא נִמְנָעוּ בֵּית-שְׁמַאי מִלְּשֹׂא נִשִּׁים מִבֵּית-הֵלֵל וְלֹא בֵּית-הֵלֵל מִבֵּית-שְׁמַאי. לְלַמֵּד, שֶׁחֻקָּה וְרֵעוּת נִוָּהָנִים זֶה בְּזֶה, לָקִיָּם מֵה שֶׁנֶּאֱמַר: "וְהָאֵמֶת וְהַשְׁלוֹם אֶהְיֶה".² (יבמ' יד).

ח. לֹא תִתְּנוּ דִּרְוֹ³ – לֹא תַעֲשׂוּ אֲנִידוֹת אֲנִידוֹת, אֲלֵא הֵיוּ כָּלְכֶם אֶנְדָּה אַחַת. לֹא תִתְּנוּ דִּרְוֹ – לֹא תִהְיוּ חֲלוּקִים אֶלּוֹ עַל אֵלּוֹ, שֶׁלֹּא תִשְׁמְנוּ קֶרְחָה בְּכֶם. כָּשֶׁם שֶׁעָשָׂה קֶרַח, שֶׁחֵלַק לְיִשְׂרָאֵל וַעֲשָׂאֵם אֲנִידוֹת-אֲנִידוֹת – וַעֲשָׂה קֶרְחָה בִּישְׂרָאֵל. (ספרי ראהו' ילק"ט).

ט. "חַיִּים כָּלְכֶם הַיּוֹם"⁴ – אֵימָתִי? מִשֶּׁתִּהְיוּ כָּלְכֶם אֶנְדָּה אַחַת. בְּנוֹהֵג שֶׁכָּעוֹלָם, אָדָם נוֹטֵל אֶנְדָּה שֶׁל קָנִים בְּבֵת אַחַת, שְׂמָא יָכֹל לְשַׁבְּרָם? וְאֵלּוֹ נוֹטֵל אַחַת-אַחַת, אֶפְסָלוֹ תִינוּק יָכֹל לְשַׁבְּרָם. וְכֵן אַתָּה מוֹצֵא, שֶׁאֵין יִשְׂרָאֵל נִגְאָלִים עַד שֶׁיִּהְיוּ כָּלֶם אֶנְדָּה אַחַת, שֶׁנֶּאֱמַר: "בְּיָמִים הָהֵם יִלְכּוּ בֵּית יְהוּדָה עַל בֵּית יִשְׂרָאֵל וַיִּבְאוּ יַחַד מֵאֶרֶץ צִפּוֹן".⁵ (תנח' נצנים; ילק"ט).

י. לָמָּה לֹא נֶאֱמַר בִּשְׁנֵי "כִּי טוֹב"? – אָמַר ר' חֲנִינָא: שָׁבוּ נִבְרָאת מִחֲלֻקָּתָה, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיְהִי מִבְּדִיל בֵּין מַיִם לְמִיִּם".⁶ אָמַר ר' טַבִּימִי: אִם מִחֲלֻקָּתָהּ שֶׁהָיָה לְחֻקָּהּ שֶׁל עוֹלָם וְלִישׁוּבוֹ אֵין כֵּה "כִּי טוֹב" – מִחֲלֻקָּתָהּ שֶׁהָיָה לְעֶרְבּוּבוֹ עַל-אַחַת כְּמָה וְכְמָה. (נר' יד).

יא. כָּל-מִחֲלֻקָּתָה שֶׁהָיָה לְשֵׁם-שָׁמַיִם סוּפָה לְהִתְקַנָּם, וְשֶׁאֵינָה לְשֵׁם-שָׁמַיִם אֵין סוּפָה לְהִתְקַנָּם. אֵיזוֹ הָיָה מִחֲלֻקָּתָה שֶׁהָיָה לְשֵׁם-שָׁמַיִם? זֶה מִחֲלֻקָּתָה הֵלֵל וְשְׂמָאִי: וְשֶׁאֵינָה לְשֵׁם-שָׁמַיִם – זֶה מִחֲלֻקָּתָה לְרַח וְכָל-עֲדָתוֹ. (אב' ה').

יב. שְׁנִינֹה, ר' נַחֲמִיא אוֹמֵר: בַּעֲזֵן שֶׁנֶּאֱתַחֲנוּס מְרִיבָה רַבָּה בַּתוֹךְ בֵּיתוֹ שֶׁל אָדָם. (שבת לב:).

יג. מִקְדָּשׁ רִאשׁוֹן מִפְּנֵי מָה חֲרַב? מִפְּנֵי שֶׁלִּשְׁשָׁה דְּבָרִים שֶׁהָיוּ בוֹ: עֲבוּדָה זָרָה וְנִגְלוּי אֶרֶצוֹת וּשְׁפִיכוֹת דָּמִים, אֲבָל מִקְדָּשׁ שֵׁנִי, שֶׁהָיוּ עוֹשְׂקִין בַּתוֹרָה וּבִמְצוֹת וּנְמִילוֹת-חֲסִידִים, מִפְּנֵי מָה חֲרַב? מִפְּנֵי שֶׁהִיָּחָה בוֹ שֶׁנֶּאֱתַחֲנוּס.

¹ נִמְנָעוּ כֵּן, כֵּט. ² זְכַרְיָה ח', יט. ³ דְּצִרִים י"ד, ח'. ⁴ ס' ד', ז'. ⁵ ירמיה ג', יח. ⁶ גִּנְזָשִׁים ח', ו.

(ו) מִטָּרֵף אֶת לְבוֹ – מָכָה עַל לְבוֹ. שֶׁסִּרְחַתִּי – שֶׁהִטָּאֲתִי. נִפְסוּ – חִבְקוּ. (ח) קֶרְחָה – מִגְרַעַת. (ט) אַחַת אַחַת – כָּל קִנְיָה וְקִנְיָה לְבָדוֹ. (י) נִבְרָאת מִחֲלֻקָּתָה – רִקִּיעַ שֶׁהוּא מְחִיצָה סְבֻלָּתָהּ וְחֻלְקָתָה בֵּין מַיִם הָעֲלִיוֹנִים לְחֲתוּנוֹתֵם, לְעֶרְבּוּבוֹ – לְקַלְקוּלוֹ.

ללמדך ששקולה שנאתיחנם כנגד שלש עברות: עבודה זרה, גלוי עריות ושפיכות דמים. (יומא ט:).

יד "תלה ארץ על בלימה"¹ — אמר ר' אלעי אין העולם מתקום אלא בשביל מי שבולם את עצמו בשעת מריבה. (חול' פט.).

טו בית שישבו מחלקת סיפו לתרב. (דא"ז ט).

טז מעשה בשני בני אדם שנתנה בהם השמן, וכל ערב שבת עם חשכה היו מריבים זה עם זה. נודמן ר' מאיר אצלם. עבדם שלשה ערבי שבתות עד שנעשה שלום ביניהם. שמע ר' מאיר כשהשמן צית: "וי, שהוציאני ר' מאיר מביתי!" (גיט' נב.).

יז בא וראה כמה קשה מחלקת, שכל העוור במחלקת הקדוש ברוך הוא מאבד את זכרו, שברך כתוב: "ואש יצאה מאת יי ותאכל את החמשים ומאתים איש"². (במ"ר יח).

יח לעתיד לבוא הרשעים נדונים לניהנם והם מתרעמים על הקדוש ברוך הוא: הרי שהיינו מצפים לישועתו של הקדוש ברוך הוא. אימר להם הקדוש ברוך הוא: בעולם שהייתם בו לא בעלי מחלקת ולשוני הרע וכל רעות היתם — הן כלכם קרחי אש מאורי ויקות³? לפיכך, לכו באור אשכם וביקית בערתם³. ושמא חאמרו "מירי היתה זאת לכם³? לאו, אלא אתם עשיתם — אתם לעצמכם, לפיכך, למעצבה תשכבון"³. (קמ"ר ג).

יט אין שני זרירים ישיבים על דף אחד. (ב"ר עה).

כ אין דבר טוב יוצא מתוך מריבה. (שמ"ר ו).

כא שב בירי לשלמנא וחדא לעביר פיש (שבעה בורות לאיש שלום ואחד לעושה רע). (סנה' ז:).

כב אמר רב הונא: התורה הוה דומה לצנור של בקדמים, כן שנתרחב ונתרחב. (סו').

ב. הקרעה לקהילות וחשד

כג הלל אומר: אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו. (אב' ב).

כד יהושע בן פרחיה אימר: הוי דן את כל האדם לקהילות. (סו' א.).

כה שני רבתינו: הדין חברו לקהילות דנין אותו לזכות. מעשה באדם אחד שירד מגליל העליון ונשבר אצל בעל הבית אחר בדרום שלש שנים.

¹ לויז כ"ו, ז. ² צמדבר ע"ז, לה. ³ יעקב כ"ו, יח.

יד) שבולם עצמו — כובש עצמו, סוגר פיו. יט) שני זרירים — שני עורבים; ואין שלום ביניהם. כא) שב בירי לשלמנא — ואינו נופל בהם. כב) לצנור של ברוך מים וגו' — לנקב שנעשה בסכר של מים, שהולך ומתרחב ע"י טפטוף, כך המריבה הולכת ומתחזקת. כג) אל תדין וגו' — אם ראתי דבר רע בחברך אל תחייבהו בלבך, שמא מתוך הכרת עשה, וכשתהיה במקומו אף אתה תעשה כמותו. כד) לקהילות — לטובתו. כה) ונשבר — לפועל. בדרום — של איי, ביהודה.

ערב יום־הכפורים אמר לו: תנ־לי שכרי ואלף ואזון את־אשתי ובני. אמר לו: אין לי מעות. אמר לו: תנ־לי פרות. אמר לו: אין לי. תנ־לי כֶּרֶקֶע. — אין לי. — תנ־לי בהמה. — אין לי. — תנ־לי כרים וכסתות. — אין לי. הפשיל פליו לאחוריו והלך לביתו בפח־נפש. לאחר הנגל נטל בעל־הבית שכרו ברו ועמו משוי שלשה חמורים, אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני בָּנִים, והלך לו לביתו. אתר שאכלו ושתו. נתן לו שכרו. אמר לו: בשעה שאמרת לי "תנ־לי שכרי", ואמרתי: "אין לי מעות" — כמה חשדתני?

- אמרתי, שמא פרקמטא בוזל נודמנה לך ולקחת בהן.
- בשעה שאמרת לי: "תנ־לי בהמה", ואמרתי: "אין לי בהמה" — כמה חשדתני?
- אמרתי, שמא משכרת ביד אחרים.
- בשעה שאמרת לי: "תנ־לי כֶּרֶקֶע", ואמרתי לך: "אין לי כֶּרֶקֶע" — כמה חשדתני?
- אמרתי, שמא מחברת ביד אחרים.
- ובשעה שאמרתי לך: "אין לי פרות" — כמה חשדתני?
- אמרתי, שמא אינם מעשרים.
- ובשעה שאמרתי לך: "אין לי כרים וכסתות" — כמה חשדתני?
- אמרתי, שמא הקדיש כל־נכסיו לשמים.

אמר לו: העבודה, כך היה. הדרתי כל־נכסי בשביל הורקנום בני, שלא עסק בתורה, וכשבאתי אצל חברי בדרום התירו לי כל־נדרי. ואתה בשם שדנתיני לזכות כך המקום ידון איתך לזכות. (שנת קכז:).

11 שנו רבותינו: מעשה בחסיד אחד שפדה ריבה אחת בתי־שראל ולמלון השפיקה תחת מרגלותיו. למחר ירד וטבל ושנה לתלמידיו: אמר להם: בשעה שהשפיקתיה תחת מרגלותי — כמה חשדתני?

- אמרנו, שמא יש בנו תלמיד שאינו בדוק לרבי.
  - בשעה שגִּדַּרְתִּי וטבלתי — כמה חשדתני?
  - אמרנו, שמא מפני טרחה־הדרך ארע קרי לרבי.
- אמר להם: העבודה, כך היה: ואהם בשם שדנתיני לכף־זכות, המקום ידון אתכם לכף־זכות. (סס).

12 שנו רבותינו: פעם אחת הצרך דבר אחד לתלמידי־חכמים אצל מטרונתא אחת שכל־גדולי־העיר מצוים אצלה. אמרו: מי ילך? אמר להם ר' יהושע: אני אלך. הלך ר' יהושע ותלמידיו. בנן שהגיע לפתח ביתה הלץ תפלין ברחוק ארבע אמות ונכנס ונעל הדלת בפניהם. אחר שיצא ירד וטבל ושנה לתלמידיו: אמר להם: בשעה שחלצתי תפלין — כמה חשדתני?

- אמרנו: בסביר רבי, לא יבנסו דברי־הקדשה במקום טמאה.

הפשיל — הטיל. פרקמטא — סחורה. מוחברת — נתונה בחכירה (אופן מיוחד של שכירות). אינם מעשרים — עדיין לא הפריש מהם מעשר. העבודה — לשון שבעה. הדרתי — הקדשתי, לשמים בנד. חברי — מחכמי ישראל. בשביל הורקנום בני — עיי' ספר שני "מעשי חכמים" פ"ח. (נו) ריבה — נערה, ולמלון — כשהגיעו למקום לינה, ושנה — ישב ללמד. שאינו בדוק — שאינו מנוסה ויודע אם כשר הוא לבמוד עליו, ולא רצה רבי להניחה אצלו. קרי — מומצאת לילה. (כז) מטרונתא — גבירה רומית. גדולי העיר — רומי.

— בשעה שנעלתי — במה השתחווני?
— אמרנו, שמא דבר-מלכות יש בינו לבניה.
— בשעה שגידתי ושבילתי — במה השתחווני?
— אמרנו, שמא נתנה צינורא מפיה על בגדיו של רבי.
אמר להם: העבורה, כך היה: נאחם קשם שנחתני לזכות המקום, ורין אתכם לזכות. (שם).

כז. ויאמר אליה עד מתי תשתכרין... נתען חנה ותאמר לא אדני¹ — אמר עלא ויש אומרים ר' יוסי בר' חנינא: אמרה לו: לא ארון אתה בדבר זה ולא רוח-הקדש שורה עליך, שאתה חושבני בדבר זה: יש אומרים: כך אמרה לו: לא ארון אתה: לא שכינה ורוח-הקדש אצלך, שנחתני לבת-חובה ולא נחתני לבת-זכות! וכי לא ידעת ש"אשה קשת רוח אנכי"²?

ויוון ושכר לא שתיתי¹ — אמר ר' אלעזר: מכאן לנחשד בדבר שאין בו, שצריך להודיעו.

ויען עלי ניאמר: לכי לשלום² — אמר ר' אלעזר: מכאן לחושד את-חברו בדבר שאין בו שצריך לפסוק: ולא עוד אלא שצריך לברכו, שנאמר: ואלהי ישראל יתן את-שלחך³. (בר' לא).

כט. אמר ריש-לקיש: החושד בכשרים לוקה כנופו, שנאמר: והן לא יאמינו לי³ — ונלוי לפני הקדוש-ברוך-הוא שיאמינו ישראל. אמר לו: הם מאמינים בני מאמינים, ואתה אין ספק להאמין.

ומנן שלקה? שנאמר: ויאמר יי' לו עוד: הבא נא דרך בתיקך, ויבא... ויוציאה והנה ירו מצרעת בשלנ⁴. (שבת צו:).

ל. אמר ר' ראובן בן אצטרובלי: אין אדם נחשד בדבר אלא אם בן עשאו, ואם לא עשה כלו עשה מקצתו, ואם לא עשה מקצתו — הרהר בלבו לעשותו, ואם לא הרהר בלבו לעשותו — ראה אחרים שעשו ושמה. (מ"ק יח:).

לא. אמר ר' יוסי: והא חלקי עם מי שחושדין אותו בדבר ואין בו. (שם).

ג. תוכחה, חנפה וצביעות

לב. שנינו, רבי אומר: איזו היא דרך ישרה שיבר לו האדם? יאהב את-התוכחות: שקל-ומן שתוכחות בעולם, נחת-רוח באה לעולם, טובה וברכה באות לעולם ורעה מסתלקת מן העולם. שנאמר: ולמוכיחים יעם ועליהם תבוא ברכת טוב⁵.
אמר ר' שמאל בר נחמני אמר ר' יונתן: כל-המוכים את-חברו לשם-שמים וזכה

¹ שמואל חי חי, יד, עו. ² שם שם, יז. ³ שמואל ד', ח. ⁴ שם שם, ו. ⁵ משלי כ"ד, כה.

שנעלתי — את הדלת. דבר מלכות — של סוד. נתנה צינורא — נורקו טפין של רוק ונטמאת. (כט) אין סופך להאמין — כמי מריבה. (ל) ראה אתרים וגו' — באדר"ג גויב (הוצ' שכטר, מו) נ"א: או ששטע מחברו שנעשה והשה און לשמועי.

לחלקו של הקדוש-ברוך-הוא: שנאמר: „מוכיח אדם אחרי“¹, ולא עוד אלא שמושקין עליו חוט של חסד, שנאמר: „חן ימצא ממחליק לשון“¹. (תמיד כח.)

אמר ר' יוסי בר חנינא: התוכחה מביאה לידי אהבה, שנאמר: „הוכח לחכם ויאהבך“². הוא דעתו של ר' יוסי בר חנינא, שאמר: כל אהבה שאין עמה תוכחה אינה אהבה.

אמר ריש-לקיש: תוכחה מביאה לידי שלום, הוא דעתו שאמר: כל שלום שאין עמו תוכחה אינו שלום. (ב"ר נד.)

מניין לרואה בחברו דבר מגנה שהיב להוכיחו? תלמוד-לומר: „הוכח תוכית את עצמך“³. הוכיחו ולא קבל, מנין שיהיה ניוכיהו? תלמוד-לומר: „תוכית“ – מכל-מקום. יכל אפלו משתנים פניו – תלמוד-לומר: „ולא חשא עליו חמא“³. (ערכ' טו:).

אמר רבא: „הוכח תוכית“³, „הוכח“ – אפלו מאה פעמים; אין לי אלא הרב לתלמיד, תלמיד לרב מנין? תלמוד-לומר: „הוכח תוכית“ – מכל-מקום. (ב"מ לא.)

עד היכן תוכחה? רב אמר: עד הכאה; ושמואל אמר: עד קללה. ר' יוחנן אמר: עד נויפה. (ערכ' טו:).

אמר לו ר' יורא לר' סימון: יוכיח מר לאותם של בית ריש-גלותא. אמר לו: לא יקבלו ממני. אמר לו: אף-על-פי שלא יקבלו יוכיחם מר. (שבת נה.)

כל מי שאפשר למחות באנשי ביתו ולא מחה – נתפס על אנשי ביתו; באנשי עירו – נתפס על אנשי עירו; בכל-העולם כלו – נתפס על כל-העולם כלו. (שם נד:).

אמר ר' חנינא: מהו שנאמר: „וי במשפט יבוא עם וקני עמו ושריו“⁴ – אם שרים חסאו – וקנים מה חסאו? אלא על וקנים שלא מחו בשרים. (שבת נד, נד.)

פרתו של ר' אלעזר בן עזריה היתה יוצאת [בשבת] ברצועה שבין קרניה, שלא ברצון חכמים.

„פרתו של ר' אלעזר בן עזריה“ – וכי פרה אחת היתה לו? והרי אמר רב: שנים עשר אלה עגלים היה מעשר ר' אלעזר בן עזריה מעשרו כל-שנה ושנה? שנו, לא שלו היתה אלא של שכנתו היתה, ומתוך שלא מחה בה נקראת על שמו. (שם נד:).

אמר ר' אחא בר' חנינא: מעולם לא יצאה מדה טובה מפי הקדוש-ברוך-הוא וחזר בה לרעה, חוץ מדבר זה, שנאמר: „ויאמר יי אליו עבר בתוך העיר, בתוך ירושלים“.

¹ משלי כ"ח, כג. ² שם ע"ז, ח. ³ ויקרא י"ט, יז. ⁴ ישעיה ג', יז.

(ב) מוכיח אדם אחרי – אחרי הקביה, בחלקו. (לד) משתנים פניו – שהוא מוכיחו בריבים ומלכין פניו. (לה) הרב לתלמיד – שדרכו להוכיח. תלמיד לרב – שראה בו דבר שאינו הגון. (לו) עד היכן – אדם הייב להוכיח את חברו. עד הכאה – עד שיכה את המוכיח. עד קללה – שיקלל את המוכיח. נויפה – נערה. (לז) לאותם של בית ריש-גלותא – לאנשי ביתו של ראש הגולה בבבל שנתנו שלא כשורה. (לח) נתפס – נענש. (לט) וקנים – חכמים. (מ) שלא ברצון חכמים – שלדעתם יש אסור בדבר. (מא) וחזר בה לרעה – ושנה דעתו לרעה. חוץ מדבר זה – מעון מניעת תוכחה.

והתוית תו על מצות האנשים הנאמרים על כל-התועבות הנעשות בתוכה¹:
אמר לו הקדוש-ברוך-הוא לגבריאלי: לך ורשום על מצחם של צדיקים תו של דיו, שלא
ישלמו בהם מלאכי-חבלה, ועל מצחם של רשעים תו של דם, כדי שישלמו בהם מלאכי-
חבלה. אמרה מרת הדין לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו-של-עולם, מה-נשתנו אלו מאלו?
אמר לה: הללו צדיקים נמורים והללו רשעים נמורים. אמרה לפניו: רבוננו-של-עולם, היה
בידם למחות ולא מחו. אמר לה: גלוי ונדוע לפני, שאם מחו בהם לא יקבלו מהם. אמרה
לפניו: רבוננו-של-עולם, אם לפניך גלוי, להם מי גלוי? וזהו שנאמר: "וכן בחור ובתולה
וטף ונשים תהרגו למשחית ועל כל-איש אשר עליו התו אל תנשו וממקדשי תחלו"²,
ונאמר: "ויחלו באנשים הזקנים אשר לפני הכינת"³. שנה רב יוסף: אל תקרי "ממקדשי"
אלא "ממקדשי" – אלו בני אדם שקימו את-התורה כלה מאלה ועד תיו. (שם נה:).

מב אמר ר' חנינא: לא חרבה ירושלים, אלא בשביל שלא הוכיחו זה את-זה, שנאמר:
"היו שריה באילים לא מצאו מרעה"⁴ – מה איל זה, ראשו של זה בצד וזכו של זה, אף
ישראל שבאותו הדור קבשו פניהם בקרקע ולא הוכיחו זה את-זה. (שם קט:).

מג "ש מ ע ו ותיח נפשכם"⁵ – היאך תביכים ישראל שהיא מפתה אותם! אמר להם:
אם יפל אדם מראש הנגן כל-נפשו לזקה, והרופא נכנס אצלו ונותן לו רטיה בראשו, וכן
בדידו, וכן ברגליו ובכל-אבריו – נמצא כלו רטיות. אני אני כד, אלא רמ'א אברים באדם
הזה והאין אחד מהם, וכל-הגוף מלכלד בעברות – והאין שומעת וכל-הגוף מקבל חיים.
(שם"ר כז).

מד אהב את-המיוכחד ושנא את-המשבחד. (אדר"ב כט:).

מה שנינו, אמר ר' מרפון: תמה אני, אם יש בדור הזה מי שיכול להוכיח: אם אמר לו:
טל חסם מבין שניך – אמר לו: טל קורה מבין עיניך! אמר ר' אלעזר בן עזריה תמה
אני אם יש בדור הזה מי שמקבל תוכחה. אמר ר' עקיבא: המהני אם יש בדור הזה
שיודע להוכיח.

אמר ר' יוחנן בן-נורי: מעיד אני עלי שמים וארץ, שהרבה פעמים לקה עקיבא על
ידי, שהייתי קובל עליו לפני רבן-גמליאל, וכל-שבן שהוסף בי אהבה, לקנס מה שנאמר:
"הוכח לחכם ויאבהק"⁶. (ערכ' טז: ע"י).

מו אמר אבני: תלמיד-חכם שבני עירו אהבים אותו – לא משום שהוא מעלה ביותר,
אלא משום שאינו מוכיחם בדבריו שמים. (כת' קה:).

¹ יחזקאל ע"י, ד. ² שם שם, ו. ³ חכ"ס ח"י, ו. ⁴ ישעיה כ"ה, ג. ⁵ משלי ט, ח.

מלאכי-חבלה – מלאכים משחיתים. מי גלוי – וכי גלוי? ויחלו באנשים הזקנים – הרי שמתחלה
לא רצה הקב"ה להשחיתם ואח"כ הורה למדת-הדין וצוה להשחית את הצדיקים, ולהתחיל מהם
ראשונה. שקימו כל התורה וגו' – ואעפ"כ נענשו בשביל שלא מיהו באחרים. (מב) ראשו... בצד
זנבו של זה – ואין רואים זה פני זה. כבשו – השפילו. (מג) רטיה – תחבושת לרפואה. (מד) אם
אמר לו – אחד לחברו. טול קיסם וגו' – אם מוכיח אחד לחברו על עברה קטנה שבדיו זה מראה
על עברה גדולה שבדור המוכיח עצמו ("קיסם" – שבב קטן של עץ, "קורה" – סדן גדול). תמהני –
תמה אני, מסופק אני. שיודע להוכיח – כפפרי דברי דגרי: "כי שודע היואך מוכיחים".

תוכחה, חטפה וצביעות

קעז

- פו**   התקוששו וקושוי¹—אמר ריש-לקיש: קשוט עצמך ואח-ך קשוט אחרים. (נ"מ קז:)
- פח**   ר' נתן אומר: מיום שקבך אל תאמר לחברך. (נ"מ נט:).
- פט**   אמר ר' אילעאי משום ר' אלעזר בר' שמעון: כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע. ר' אבא אומר: חובה, שנאמר: אל תוכח לץ פן ישנאך². (יב"מ סה:).

נ   אמר ר' אלעזר: כל-אדם שישבו חנפה מביא אף לעולם, שנאמר: "והנפי לב ישימו אף"³, ולא עוד אלא שאין תפלתו נשמעת, שנאמר: "לא ישועו כי אסרם"⁴.
ואמר ר' אלעזר: כל-אדם שישבו חנפה אפילו עברים שבמעי-אמם מקללים אותו.
ואמר ר' אלעזר: כל-אדם שישבו חנפה נופל בגיהנם. (סוטה מא:).

נא   ואמר ר' אלעזר: כל-המתניף לחברו סוף נופל בידו, ואם אינו נופל בידו נופל ביד בנו, ואם אינו נופל ביד בנו נופל ביד בן בנו. שנאמר: "ויאמר ירמיה הנביא אל הנביא הנביא... אמן בן יעשה יי, יקם יי את-דבריו וגו'"⁴, וכתוב: "יהי הוא בשער בגזמו ושם בעל פקדת ושמי יראיה בן שלמיה בן-חנניה, יתפש את-ירמיהו הנביא... ויבארו אל-השרים"⁵. (שם מא, מב; ע"י).

נב   ואמר ר' אלעזר: כל-עדה שישבה חנפה מאוסה בנדה. (שם מב:).

נז   ואמר ר' אלעזר: כל-עדה שישבה חנפה לסוף נולה. (שם).

נד   בת חנפים — אינה מקבלת פני-שכינה, שנאמר: "כי לא לפניו חנף יבוא"⁶. (שם).

נה   דרש רב יהודה בר מערבא (ויש אומרים: ר' שמעון בן פזי): מתר להחניף לרשעים בעולם-הזה, שנאמר: "לא יקרא עוד לנבל נריב ולכילי, לא יאמר שוץ"⁷—מכלל שבעולם-הזה מתר. ר' שמעון בן-לקיש אמר: מכאן: "כי עלי-בן ראיתי פניד בראת פני אלהים ותרצני"⁸. ולא כר' לוי, שאמר ר' לוי: משל של יעקב ועשו למה הדבר דומה, לאדם שזמן את-חברו לסעודה והביר בו שמבקש להרגו, אמר לו: טעם תבשיל זה שאני טועם כתבשיל שטעמתי בבית המלך. אמר: המלך יודע את-זה — מתירא ואינו הורגו.
(סוטה מא: ע"י).

נו   אמר ר' שמעון בן חלפתא: מיום שגבר אגרופה של חנפה נתעיתו הדינין ונתחלקלו המעשים, ואין אדם יכול לומר לחברו: מעשי גדולים מפעשיך. (שם).

¹ לפניה ב' ח, ² חשלי ע"י, ח, ³ ח"ב ל"ח, יג, ⁴ ס"ס ל"ח, יג, יד, ⁵ ח"ב י"ג, ⁶ ח"ב י"ג, ⁷ יעציה ל"ח, ח, ⁸ בראשית ל"ג, י.

(מו) קשוט עצמך וגו' — תקן עצמך מעברות שבידך ואח"כ תוכיח אחרים. (ג) לא ישועו כי אסרם — כשהקב"ה מייסרם אל יעקו בתפלה, שאין תפלתם נשמעת. (נא) ויתפוש את ירמיה וגו' — הרי כשביל שהחניף ירמיה לחנניה נביא השקר סופו שנפל ביד בן בנו. (נח) לא יקרא עוד וגו' — על לעתיד-לכוא נאמר. בראות פני אלהים — הרי שיעקב אבינו החניף לעשו. אמר: המלך יודע וגו' — זה שהזמין אומר כך בלבו, מתירא ואינו הורגו — ואף כאן נתכוון יעקב לרמוז לעשו שהמלאכים מצויים אצלו ויתירא להרגו.

נז אמר לה ינאי המלך לאשתו: אל תתיראי מן הפרושים ולא ממי שאינם פרושים. אלא מן הצביעים, שדומים לפרושים, שמעשיהם כמעשה זמרי ומבקשים שכר כפנחס. (שם כב:)

נח מפרסמים את־החנפים, מפני חלול־השם. (יומא פו:)

נז הנה רבן זמליאל מכריז ואומר: כל־תלמיד שאין תוכו כבדו לא יקנס לבית המדרש, (בר' כח:)

ס בן־עזאי היה אומר: נוח למלוך על־כל־העולם מלישב ולשנות בפני בני־אדם העשויים בסדינים. (אדר"נ כה:)

סא התויר הנה בשעה שהיא רובץ הוא פושט טלפיו, כלומר: ראו שאני טהור. (ב"ר סה; ויק"ר יג:)

ד. לשון־הרע וגלוי־סוד

סב אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא: כל־המספר לשון־הרע כאלו כופר בעקר, שנאמר: "אשר אמרו ללשננו נגביר שפתנו אתנו — מי אדון לנו".¹ (ערכ' טו:)

סג כת מספרי לשון־הרע אינה מקבלת פני שכינה. (סוטה טב:)

סד אמר רב חסדא אמר מר עקבא: כל־המספר לשון־הרע אמר הקדוש־ברוך־הוא: אין אני והוא יכולים לדור בעולם, שנאמר: "מלשני בפתר רערו... אתו לא אוכל".² — אל תקרא "אתו" אלא "אתו". (סו:)

סה אמר ר' מנא: כל־שאימר לשון־הרע מסלק השכינה מלמטה למעלה. תדע לך, מה דור אומר: "נפשי בתוך לבאם אשכבה לדמים בני אדם, שגידם חנית וחצים ולשונם חרב חד ה'";³ מה כתוב אחריו: "רומה על השמים אלהים".⁴ — אמר דוד: רבוני־שלעולם, מה השכינה עושה למטה? סלק את־השכינה לרקע! (דברי ה:)

סו ראה כמה קשה לשון־הרע, שהיא קשה משפיכות־דמים וגלוי־ערויות ועבדות־הרה: בשלש עבדות הללו כתוב "גדול", "גדולה", ובלשון־הרע כתוב "גדולות". בשפיכות־דמים כתוב: "גדול עוני מנשוא";⁵ וגלוי־ערויות כתוב: "ואף אעשה הרעה הגדולה הזאת";⁶ ובעבדות־הרה כתוב: "אנא חטא העם הזה חטא גדולה";⁷ אבל בלשון־הרע כתוב: "וכרת יי כל־שפתי חלקות לשון מדברת גדלות";⁸ — להודיעך שקשה לשון־הרע יותר משלש עבדות הללו. (שו"ס נב; ערכ' טו:)

¹ תהלים י"ב, ה. ² שם ק"א, ה. ³ שם נ"ז, ה. ⁴ שם נב, ו. ⁵ נחמשים ד', יג. ⁶ שם ל"ט, ט.
⁷ שמות כ"ב, נא. ⁸ תהלים י"ב, יד.

(נז) ינאי המלך — מבני החשמונאים, וצדוקי היה, ואשתו שלומית, אחותו של ר' שמעון בן שטח, היתה מן הפרושים, הצביעים — שאין תוכם כפרם, חוטאים בפתר ומתחמדים בגלוי מעשה זמרי — בן סלוא, שפנחס בן אלעזר דקרוהו על עבירה שעשה (במ' כיה). נח) מפרסמים — מודיעין לכל שרשעים הם. נט) שאין תוכו כבדו — שאינו מבגנים, בלבו, כמו שנראה מבחוק, במנהגיו. ס) העטופים בסדינים — כלו' צנועים שמחלבים בסדינים במנהג חסידי תלמידי־חכמים. סא) פושט טלפיו — פרטתיו, להראות שהוא מפריס ערסה כנהמה מטהרה. סב) כופר בעיקר — מכחש באלהים, מה) מסלק — מסיר.

לשון-הרע וגלוי-סוד

קעט

- כז ארבעה דברים שהם נפרעים מן האדם בעולם-הזה והקרן מימת לו לעולם-הבא, ואלו הם: עבודה-זרה וגלוי-ערויות ושפיכות-דמים – ולשון-הרע בנגד כלם. (ירוש' פאה פ"א, ה"א).
- סח אמר ריש-לקיש: כל המספר לשון-הרע מגדיל עונות עד לשמים, שנאמר: "שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ"¹. (ערכ' טו:).
- סס אמר רב חסדא אמר מר עקיבא: כל-המספר לשון-הרע ראוי לקלול באבן. (סס).
- ע אמר רב ששת משום ר' אלעזר בן עזריה: כל-המספר לשון-הרע וכל-המקבל לשון-הרע וכל-המגיד עדות-שקר בחברו ראוי להשליכו לכלבים, שנאמר: "לכלב תשלכון אתו"², וכתוב אחריו: "לא תשא שמע שוא"³ – לא תשיא. (פס' קיח:).
- פא כל-המספר לשון-הרע אין לו חלק לעולם-הבא. (פד"א נג:).
- עב אמר רב חסדא אמר מר עקיבא: כל-המספר לשון-הרע אומר הקדוש-ברוך-הוא לשר של ניהום: אני עליו מלמעלה ואתה עליו מלמטה גרוננו. (ערכ' טו:).
- עג האומר בפיו ולשון-הרע חמור מן העושה מעשה, שכן מצנינו שלא נתחתם גורדין על אבותינו במדבר אלא על לשון-הרע, שנאמר: "ויהיו אתי זה עשר פעמים ונ"⁴. (סס).
- עד "וימתו האנשים מוצאי דבת הארץ רעה במנפה"⁵ – אמר ר' שמעון בן לקיש: שמתו מיחה משנה.
- אמר ר' חנינא בר פפא: דרש ר' שילא איש כפר תמרתא: מלמד שנשתרבב לשונם ונפל על טבירם, והיו תולעים יוצאות מלשונם ונקנסות בטבירם, ומטבירם ונקנסות בלשונם.
- רב נחמן בר יצחק אמר: באסברה מתו. (סוטה לה:).
- עה אמר ר' אלעזר בן פרטא: בא וראה כמה גדול פחו של לשון-הרע – ממרגלים: ומה מרגלים שהוציאו שם רע על עצים ואבנים כך, הוציאו שם רע על חברו – על-אחת כמה וכמה. (ערכ' טו: ע"ה).
- עו אמר ר' חנינא: אין הננעים באים אלא על לשון-הרע. אמרו חכמים: תרע לך שהננעים באים על לשון-הרע, הרי מרים הצדקת על-ידי שדברה לשון-הרע במשה אחיה דבקו בה הננעים – סמן לכל-בעלי לשון-הרע. הוי: "זכור את אשר עשה יי אלהיך למרים"⁶.
- וכרי דברים קלוי-חמר: מה מרים שלא דברה אלא שלא בפניו של משה ולהניתו של משה ולשכחו של מקום ולבנינו של עולם – כך נעשה, כל-המדבר בננותו של חברו דברים על-אחת כמה וכמה. (דב"ר ו: ספרי תצא:).

¹ תהלים ע"ג, ט. ² שמות כ"ב, ל. ³ שם כ"ג, ח. ⁴ בנזכר י"ה, כב. ⁵ שם שס, לו. ⁶ דברים כ"ד, ט.

סס) שהם נפרעים – שמענישים עליהם. (ע) לא תשיא – לא תוציא שם רע על חברך. (עג) על לשון הרע – של המרגלים. (עו) שרברה לה"ר במשה – על שפרש מצמורה אשתו. להניתו של משה – שיחזיר את אשתו לביתו, ולבנינו של עולם – שיעסק בפרהיורביה.

עז אמר ריש לקיש: מהו שנאמר: "ואת תהיה תוכת המצר ע"1 - זאת תהיה תורתו של מציא שם רע. (ערכ' טו:).

עח יהלרנני אתה אמר באשר הרנת את המצרי... ויאמר אכן נודע הדבר² - שהיה משה מהרהר בלבו ואומר: מה חסאו ישראל שנשתעבדו מכל האמות? כון ששמע דבריו אמר: יאכן נודע הדבר³ - עתה ידעתי על איזה דבר הם משתעבדים: לשון הרע וש ביניהם - והיאך יהיו ראויים לנאלה? (שמ"א).

עס אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שאמר דוד למפישת: "אתה וציבא תחלקו את השדה"⁴ - יצתה בת קול ואמרה לו: רחבכם וירבכם וחלקו את המליכה. ואמר רב יהודה אמר רב: אלמלי לא קבל דוד לשון הרע לא נחלקה מלכות בית דוד ולא עבדו ישראל עבודה זרה ולא גלינו מארצנו. (שנ"א).

פ איש לשון כל יבין בארץ⁵ - אמר ר' לוי: לעתיד לבוא הקדוש ברוך הוא נוטל את אמותיה העולם ומורידם לגיהנם ואומר להם: למה הייתם קונסים את בני? והם אומרים לו: מהם ובהם היו באים ומספרים לשון הרע איש על חברו - והקדוש ברוך הוא נוטל אלו ואלו ומורידם לגיהנם. (ב"ר ב).

פא ר' אלעזר בר' שמעון היה תופס נגבים. שלח לו ר' יהושע בן קרח: חמץ בן יון. עד מתי אתה מוסר עמי של אלהינו להרנה? שלח לו ר' אלעזר: קוצים אני מכלה מן הכרם. שלח לו ר' יהושע: יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו. (ב"מ מג:).

פב שלח לו מר עקיבא לר' אלעזר: בני אדם העומדים עלי ובגדי למסרם למלכות - מהו? שרטט וכתב לו: יאמרתי אשמרה דרכי מחטאי בלשוני אשמרה לפי מחסום בעד רשע לגנדי⁶ - אה על פי שרשע לגנדי, אשמרה לפי מחסום. שלח לו: הם מצערים לי הרבה ואני יכל לעמד בהם. שלח לו: ידום לוי והתחולל לו⁷ - דום לוי והוא יפילם לפניך חללים חללים, השכם והערכ עליהם לבית המדרש והם כלים מאליהם. הדבר יצא מפי ר' אלעזר ונתנוהו לניבא בקולר. (גיט' ז:).

פג אמר רב חמא בר' חנינא: מהו שנאמר: "מתי ותיים ביד לשון"⁸ - וכי יש יד לקשון? לומר לך מה יד ממיתה אף לשון ממיתה. אי מה יד אינה ממיתה אלא בסמוך לה

1 זיקלא י"ד, ג. 2 שעות ז' י"ד. 3 שוחל ז' י"ט, ל. 4 תהלים קי"ח, יג. 5 שם ל"ט, ג. 6 שם ל"ז, ז. 7 משלי י"ח, כ"א.

עח) מהרהר - חושב. עט) אתה וציבא תחלקו את השדה - שקבל דוד להיר מציבא על מפיושת. ולא עבדו ישראל ע"ז - שעל ידי שנחלקה המלכות העמיד ירבכם העגלים שלא יעלו ישראל לירושלים למטשלתו של רחבעם. פ) קונסים - גוזרים עליהם גזירות רעות. מהם ובהם - מתוכם עצמם. פא) תומץ בן יון - כלוי איש פחות בנו של אדם גדול. בעל הברם - הקב"ה. פב) מר עקיבא - ריש גלוחא היה וקרוב למלכות. העומדים עלי - לחרפני. מהו - למסרם או לא. שרטט וכתב לו - שאין כוחו דברי מקרא בלא שרבוץ. שרשע לגנדי - מכניסני. השכם והערכ - דרש "דום" משון דסודמי חסה של שחרית וערבית. ונתנוהו לניבא - אחד פבעלדיונו של מר עוקבא. בקולר - בשלשלת של ברזל שנותנים בו את הפוסעים למלכות.

אף לשון אינה ממיתה אלא בסמוך לה? — תלמוד-לומר: „חץ שחוט לשונם“¹. אי מה חץ עד ארבעים וחמשים אמה אף לשון עד ארבעים וחמשים אמה? תלמוד-לומר: „שתי בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ“². (ערכ' טו:).

פד „חצי נבור שנונים עם גחלי רתמים“³ — מה ראה למשול ולשון-הרע לחץ מפל-כלי-זון? אלא כל-כלי-זון מכים במקומם וזה מבה מרחוק, כך הוא לשון הרע, שהוא נאמר ברומי והונג בסוריא, ולא בכל-גחלים אלא בגחלי רתמים, שכל-גחלים קבו מבחוץ קבו מבפנים, אבל גחלי-רתמים אף-על-פי שגבו מבחוץ עדין בוערות מבפנים: כך כל-מי שהוא מקבל לשון-הרע, אף-על-פי שאתה הולך ומפנים והוא מתפסם עדין הוא בוער מבפנים. (ביר' צח: ירוש' פאה פ"א ה"א)

פח אמר רב שמואל בר נחמן: למה נקרא שמו של לשון-הרע לשון שלישי, שהוא הונג שלשה: האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו. מעין? דואג שאמרו, ושואל שקבלו, ונוב עיר הכהנים שנאמר עליהם. (ערכ' טו: ירוש' פאה פ"א ה"א; דבר' ה.)

פו נמשל הלשון לחץ, ולמה? שאם ישלוח האדם החרב שבירדו להרוג את-חברו הוא מתחנן לו ומבקש הפנו רחמים, מתנחם ההונג ומחזיר החרב לנרתיקה, אבל החץ בן שירה אותו והלך אפלו מבקש להחזיר אינו יכול להחזיר. (שו"ט קכ).

פז אמר ר' יוחנן משים ר' יוסי בן זמרא: מהו שנאמר: „מה-יתן לך ומה-יסיף לך לשון רמיה“⁴? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא ללשון: כל-אבריו של אדם זקופים ואתה מוטל: כל-אבריו של אדם מבחוץ ואתה מבפנים: ולא עוד אלא שהקפתי לך שתי חומות, אחת של עצם ואתה של בשר — „מה יתן לך ומה-יסיף לך לשון רמיה“! (ערכ' טו:).

פח ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמר: רמ"ח אברים יש בו באדם, מהם רבוצים, מהם זקופים, ולשון זה נתון בין שני לחיים ואמת-המים עוברת תחתיו ומכפל כמה כפילות, בא וראה כמה שרפות הוא שורף — אלו היה זקוף ועומד, על-אחת כמה זקמה! (ויקיד טז:).

פט כמה קשה לשון-הרע! משל לנכה-רגלים, שהיה מרעיש את-המדינה, אמרו: אלו היה שלם על-אחת כמה זקמה: כך הלשון מחתך ומנת בתוך הפה והוא מרעיש את-העולם. למה הוא דומה, לכלב שהוא קשור בשלשלת וחבוש ונתון לפניו משלשה כתים והוא מנבח וכל-העם מתיראים ממנו, אלו היה בחוץ מה היה עושה? כך לשון-הרע, נתון לפניו מן הפה ולפנים מן השפתים ומבה שאין לו סוף — אלו היה בחוץ, על-אחת כמה זקמה. אמר הקדוש-ברוך-הוא: מקל-צרות הבאות עליכם, אני יכל להציל אתכם: אבל בלשון-הרע — הטמן עצמך ואין אתה מפסיד. (ילק"ש חצא כג.)

ז אמר ריש-לקיש: מהו שנאמר: „אם ישך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון“⁵ — לעתיד-לבוא מתקבצות כל-החיות ובאות אצל נחש ואומרות לו: ארי רורם

1 ירמיה ע"י, ז. 2 תהלים ע"ג, ט. 3 שם ק"כ, ז. 4 שם שם, ג. 5 קהלת י', יח.

(פר) כבו מבחוץ וגוי — נשכבו מבחוץ ממילא כבו מבפנים. (פה) לשון שלישי — כך היו קורין ללה"ר בלשון ארמית. דואג שאמרו וגוי — וכלם נהרגו נשכיל לה"ר. (פו) לנרתיקה-לחצרת. (פז) מוטל — שכוב. (פח) ואמת-המים — מעין של רוק. (פט) היה שלם — בכל אבריו.

עז אמר ריש לקיש: מהו שנאמר: "וזאת תהיה תורת המצור ע"1 – זאת תהיה תורתו של מציא שם רע. (ערכ' טו:).

עח הלהרנני אתה אמר כאשר הבנת את המצרי... ויאמר אכן נודע הדבר² – שהיה משה מהרהר בלבו ואומר: מה חסאו ישראל שנשתעבדו מכל האמות? בון ששמע דבריו אמר: "אכן נודע הדבר³ – עתה ידעתי על איוה דבר הם משתעבדים: לשון הרע וש ביניהם – והיאך יהיו ראויים לנאלה? (שמ"א).

עט אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שאמר דוד למפיבשת: "אתה וציבא תחלקו את השדה"³ – יצתה בת קול ואמרה לו: רחבקם וירבקם וחלקו את המלוכה. ואמר רב יהודה אמר רב: אלמלי לא קבל דוד לשון הרע לא נחלקה מלכות בית דוד ולא עבדו ישראל עבודה זרה ולא נלינו מארצנו. (שבת נו:).

פ איש לשון בל יבון בארץ⁴ – אמר ר' לוי: לעתיד לבוא הקדוש ברוך הוא נוטל את אמותיה העולם ומורידם לגיהנם ואומר להם: למה הייתם קונסים את בני? והם אומרים לו: מהם ובהם היו באים ומספרים לשון הרע איש על חברו – והקדוש ברוך הוא נוטל אלו ואלו ומורידם לגיהנם. (ביר ב).

פא ר' אלעזר בר' שמעון היה תופס נגבים. שלח לו ר' יהושע בן קרח: חמץ בן יין. עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להרנה? שלח לו ר' אלעזר: קוצים אני מכלה מן הכרם. שלח לו ר' יהושע: יבא בעל הכרם ויכלה את קוציו. (ב"מ פג:).

פב שלח לו מר עקבא בר' אלעזר: בני אדם העומדים עלי ובירי למסרם למלכות – מהו? שרטט וכתב לו: "אמרתי אשמרה דרכי מחטיא בלשוני אשמרה לפי מחסום בעד רשע לנגדי"⁵ – אה על פי שרשע לנגדי, אשמרה לפי מחסום. שלח לו: הם מצערים לי הרבה ואני יכול לעמר בהם. שלח לו: ידום לוי והתחולל לו⁶ – דום לוי והוא יפילם לפניך חללים חללים, השכם והערכ עליהם לבית המדרש והם בלים מאליהם. הדבר יצא מפי ר' אלעזר ונתנהו לנגיבא בקולר. (גיט' ז:).

פג אמר רב חמא בר' חנינא: מהו שנאמר: "מות וחיים ביד לשון"⁷ – וכי יש יד ללשון? לומר לך מה יד ממיתה אף לשון ממיתה. אי מה יד אינה ממיתה אלא בסמוך לה

1 זיקרא י"ד, ג. 2 שמות ז', יד. 3 שמואל ז' י"ט, ל. 4 תהלים ק"ח, יב. 5 שם ל"ט, ג. 6 שם ל"ז, ז. 7 משלי י"ח, כא.

עח) מהרהר – חושב. עט) אתה וציבא תחלקו את השדה – שקבל דוד להיר מציבא על מפיבשת. ולא עבדו ישראל ע"ז – שעל ידי שנחלקה המלכות העמיד ורבעם העגלים שלא יעלו ישראל לירושלים לממשלתו של רחבעם. פ) קונסים – גוזרים עליהם גזירות רעות. מהם ובהם – סתוכם עצמם. פא) חומץ בן יין – כלוי איש פחות בנו של אדם גדול. בעל הכרם – הקב"ה. פב) מר עוקבא – ריש גלותא היה וקרב למלכות. העומדים עלי – להרפני. מהו – למסרם או לא. שרטט וכתב לו – שאין כותבין דברי מקרא בלא שרטוט. שרשע לנגדי – מכעיסני. השכם והערכ – דרש "דום" מלשון דמדומי חסה של שחרית וערבית. ונתנהו לנגיבא – אחר סבעלי דינו של מר עוקבא. בקולר – בשלשלת של ברזל שנוחנים בו את הפושעים למלכות.

אף לשון אינה ממיתה אלא בסמוך לה? — תלמוד-לומר: „חץ שחוט לשונם“¹. אי מה חץ עד ארבעים וחמשים אמה אף לשון עד ארבעים וחמשים אמה? תלמוד-לומר: „שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ“². (ערכ' טו:).

פר „חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים“³ — מה ראה למשול ולשון-הרע לחץ מכל-כלי-זון? אלא כל-כלי-זון מכים במקומם וזה מבה מרחוק, כך הוא לשון הרע, שהוא נאמר ברומי והורג בסנאי, ולא ככל-גחלים אלא בגחלי רתמים, שכל-הגחלים בבו מבחוק בבו מבפנים, אבל גחלי-רתמים אף-על-פי שבו מבחוק עדין בוערות מבפנים: כך כל-מי שהוא מקבל לשון-הרע, אף-על-פי שאתה הולך ומפסו והוא מתפס עדין הוא בוער מבפנים. (ב"ר זח: ירוש' פאה פ"א ה"א).

פח אמר רב שמואל בר נחמן: למה נקרא שמו של לשון-הרע לשון שלישי, שהוא הורג שלשה: האומר והמקבלו ומי שנאמר עליו. מעין? הואג שאמר, ושאל שקבלו, ונוב עיר הכהנים שנאמר עליהם. (ערכ' טו: ירוש' פאה פ"א ה"א דבר' ה-).

פו נמשל הלשון לחץ, ולמה? שאם ישלוח האדם החרב שבירו להרוג את-חברו הוא מתחנן לו ומבקש המנו רחמים, מתנחם ההורג ומחזיר החרב לנרתיקה, אבל החץ בן שניה אותו והלך אפלו מבקש להחזיר אינו יכול להחזיר. (שו"ט קכ).

פז אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן זמרא: מהו שנאמר: „מה-יתן לך ומה-יסיף לך לשון רמיה“⁴? אמר לו הקדוש-ברוך-הוא ללשון: כל-אבריו של אדם וקופים ואתה מושל: כל-אבריו של אדם מבחוק ואתה מבפנים: ולא עוד אלא שהקפתי לך שתי חומות, אחת של עצם ואתה של בשר — „מה יתן לך ומה-יסיף לך לשון רמיה“! (ערכ' טו:).

פח ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמר: רמ"ח אברים יש בו באדם, מהם רבוצים, מהם וקופים, ולשון זה נתון בין שני לחיים ואמת-המים עוברת תחתיו ומכסל פמה בפילות, בא וראה כמה שרפיות הוא שורף — אלו היה וקוף ועומד, על-אחת פמה וקמה! (ויקיד טז).

פט כמה קשה לשון-הרע! משל לנכה-רגלים, שהיה מרעיש את-המדינה, אמרו: אלו היה שלם על-אחת פמה וקמה: כך הלשון מחתך ומנת בתוך הפה והוא מרעיש את-העולם. למה הוא דומה, לכלב שהוא קשור בשלשלת וחבוש ונתון לפנים משלשה בתים והוא מנפח וכל-העם מתיראים ממנו, אלו היה בחוץ מה היה עושה? כך לשון-הרע, נתון לפנים מן הפה ולפנים מן השפתים ומבה שאין לו סוף — אלו היה בחוץ, על-אחת פמה וקמה. אמר הקדוש-ברוך-הוא: מקל-צרות הבאות עליכם, אני יכל להציל אתכם; אבל בלשון-הרע — הטמן עצמך ואין אתה מפסיד. (ילקיש תצא כג).

ז אמר ריש-לקיש: מהו שנאמר: „אם ישך הנחש בלא לחש ואין יתרון לבעל הלשון“⁵ — לעתיד-לבוא מתקבצות כל-החיות ובאות אצל נחש ואומרות לו: ארי דורם

1 ירוש' טו:, 2 חכמים ט"ג, 3 שם ק"כ, 4 שם טס, 5 נ. 6 קהלת י', יא.

(פד) בבו מבחוק וגו' — נשכו מבחוק ממילא בבו מבפנים. (פה) לשון שלישי — כך היו קורין ללשון ארמית. דואג שאמר וגו' — וכלם נהרגו כשכיל להיר. (פו) לנרתיקה-לתערה. (פז) מוטל — שכונ. (פח) ואמת-המים — מעין של דוק. (פט) היה שלם — בכל אבריו.

ואוכל, זאב טורף ואוכל, אתה מה הנאה ישלך? אומר להם: וכי מה יתרון לבעל הלשון?
(ערכ' טו:)

אמר ר' שמואל בר' נחמן: אמרו לו לנחש: מפני מה אתה מצוי בין הגדרות?
אמר להם: אני פרצתי גדרו של עולם. אמרו לו: מפני מה אתה מהלך ולשוך שותת?
אמר להם: הוא גרם לי. אמרו לו: מפני מה כל-החיות נושכות ואינן ממיתות, ואתה נושך
וממית, ומה הנאה ישלך? אמר להם: אם ישך הנחש בלוא לחש¹ – אלמלי לא נאמר
לי מן שמנים נושך לא הייתי נושך. – ומפני מה אתה נושך באבר אחד וארסך מהלך בכל-
האברים? אמר להם: ולי אתם אומרים, אמרו לבעל הלשון, שיושב ברומי והורג בסוריא,
בסוריא – והורג ברומי. (ירוש' פאה פ"א ה"א: תנה"ק חקתו ויקר' כו:)

בבבגרי אל חרב היו אתי-עמי לכן ספק אל ירד² – אמר ר' אלעזר: אלו בני אדם
שאוכלים ושותים זה עם זה ודוקרים זה את זה בהרבות שבלשונם. (ירמא ס:)

שנה ר' ישמעאל: ילא תלך רכיל בעמיד³ – זו רבילת לשון-הרע.
שנה ר' נחמיה: שלא תהא ברוכל הזה, מטעין דבריו של זה לזה ודבריו של זה
לזה. (ירוש' פאה פ"א ה"א:)

לשון-הרע פיצד? אמר רבה: כגון שאמר: אש בביתו של פלוני. אמר לו אבני:
מה עשה? ולוי-דבר בלכד הוא! אלא שמוציאו כלשון-הרע, שאומר: היכן מצויה האש?
אלא בביתו של פלוני, שישלח בשר ודגים! (ערכ' טו:)

שאלו לפני ר' יוחנן: איזהו לשון-הרע? – האומרו והוידעו.
חנות של פשתנים היה להם צמות, והיה שם אחד ששמו בן-חובץ ולא בא. אמרו:
מה אנו אוכלים היום? אמר אחד: חובץ. אמרו: 'בוא בן-חובץ. אמר ר' יוחנן: זה אומר
לשון-הרע בהצנע.
בולאות של צפורין היה להם צמות, והיה שם אחד ששמו יוחנן ולא בא. אמר אחד
לחברו: אין אנו הולכים לבקר את-ר' יוחנן היום? אמרו: 'בוא יוחנן. אמר ר' שמעון בן-
לקיש: זה אומר לשון-הרע בצדק. (ירוש' פאה פ"א ה"א:)

¹ קבלת י"י, יא. ² יחזקאל כ"א, יז. ³ ויקרא י"ט, טז.

(צ) וכי מה יתרון לבעל הלשון – שאף הוא אין לו הנאה ומלשון. (צא) שותת – כלוי
נגרר לארץ, הוא גרם לי – הלשון גרם לי ללחוך את העפר. מלמעלה – מן השמים. וארסך –
רעל שלך. (צב) מגורי אל חרב – דרש "מגורי" לשון אסיפה וכנום, שנאכפים בחבורה וחושבים
רע זה על זה. (צג) מטעין – נושא ומוליך. (צד) אש בביתו של פלוני – בתנורו של פלוני,
שמוציאו בלהיר – שאוסר זאת בכוונה ללשון-הרע, שיש לו בשר ודגים – ובביתו מבשלין ואוכלין
הרבה. (צה) והוידעו – שאינו אומר כפירוש אלא בדרך רמז, וכוונתו ללהיר. פשתנים – סוחר
פשתן. צמות – כנום ואסיפה לחטיל עליהם סם לעבודת-המלך. אמר אחד: חובץ – נמינה, ונתחון
לרמו על בן-חובץ, כדי שיוכרו בו ולא יפטר מן המס. בהצנע – בהסתתר. בולאות – חשוכי העיר,
לבקר את ר' יוחנן היום – שמא תולה הוא; ואף כאן נתכוון האומר שיוכרו ביוחנן. בצדק – כאלו
כוונתו לעסוק כמצות בקור-חולים.

- יז פַּעַם אַחַת כֵּאן נִמָּצֵה מִקֶּשֶׁר לִפְנֵי רַבִּי, וְאָמַר רַבִּי: אֵין זְמַן בּוֹזֵה. אָמַר לוֹ ר' שִׁמְעוֹן בְּרַבִּי לְרַבִּי: שְׂמָא בִּין קִשְׁרִיו מְבַלֵּעַ, פְּתַח וְרָאֵה. הִצִּיץ בּוֹ רַבִּי בְּזַעַף. אָמַר לוֹ: לֹא אֲנִי כְתַבְתִּיו – ר' יְהוּדָה חִטָּא כְּתָבוּ. אָמַר לוֹ וּרְבִי: כִּלְדָּ מִלְשׁוֹן-הָרַע הַזֶּה!
- שׁוּב הָיָה יוֹשֵׁב לִפְנֵיו וּפּוֹסֵק סֵדֶר בְּסֵפֶר תְּהִלִּים. אָמַר רַבִּי: כִּמְהָ מִיֶּשֶׁר כָּתַב זֶה! אָמַר לוֹ: לֹא אֲנִי כְתַבְתִּיו – יְהוּדָה חִטָּא כְּתָבוּ. אָמַר לוֹ רַבִּי: כִּלְדָּ מִלְשׁוֹן-הָרַע הַזֶּה! – בְּשִׁלְמָא שֵׁם יֵשׁ לְשׁוֹן-הָרַע. אֵלֶּא כֵּאן מַה לְשׁוֹן-הָרַע יֵשׁ בְּכַדָּ?
- מִשּׁוֹם דְּרַב דִּימָא. שְׁשֻׁנָּה רַב דִּימָא אָחִיו שֶׁל רַב סְפָרָא: לַעֲוֹלָם אֵל יִסְפָּר אָדָם בְּטוֹבְתוֹ שֶׁל חֶבְרֹה, שֶׁמִּתּוֹךְ טוֹבְתוֹ כֵּאן לִירֵי רַעְתּוֹ. (ב"ב קסד:).
- יח „וַיֹּאמְרוּ כֵּאֲנִי אֶל הָאָרֶץ... וְגַם זָבַת חֶלֶב וְדָבַשׁ הָיָה... אָפֶס כִּי עַז הָעָם וְגו'”¹ – כִּד דְּרַבְּנָם שֶׁל מִסְפְּרֵי לְשׁוֹן-הָרַע: פּוֹתְחִים בְּטוֹבָה וּמִשְׁלִימִים בְּרָעָה. (תנח"ק שלח).
- יח אָמַר ר' יוֹחָנָן מִשּׁוֹם ר' מֵאִיר: כָּל-לְשׁוֹן-הָרַע שָׁאִין בּוֹ דְּבַר אֲמֶת בְּתַחֲלָתוֹ אֵין מִתְקַיֵּם בְּסוֹפּוֹ. (סוֹסָה לה.).
- יט כִּד לֹא תִיעוֹל מִלָּה כִּלְאָ תִיעוֹל פִּלְגָא (לְשׁוֹן-הָרַע, אִם אֵינָה נִכְנָסֶת כִּלְאָה – נִכְנָסֶת מִחֲצָרָה). (ב"ר נו: ילק"ש וירא כב.).
- ק אָמַר רַב עֲמֵרָם אָמַר רַב: שְׁלֹשׁ עֲבֻרוֹת אֵין אָדָם נִצּוֹל מֵהֶן בְּכָל-יוֹם: הִרְהוּר עֲבָרָה וְעִיּוֹן-תַּפְלָה וְלְשׁוֹן-הָרַע. „לְשׁוֹן-הָרַע” סִלְקָא דַּעְתָּךְ? – אֵלֶּא אֲבָק לְשׁוֹן-הָרַע. אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב: רַב גִּזְלָה וּמַעֲוֹט בְּעִרְיֹתָהּ, וְהַבֵּל בְּלִשְׁוֹן-הָרַע. „בְּלִשְׁוֹן-הָרַע” סִלְקָא דַּעְתָּךְ? – אֵלֶּא אֲבָק לְשׁוֹן-הָרַע. (ב"ב קסד, קסח.).
- קא אָמַר רַבְּהִי: כָּל-דְּבַר שֶׁנֹּאמַר בְּפִנֵּי בְּעָלָיו אֵין בּוֹ מִשּׁוֹם לְשׁוֹן-הָרַע. אָמַר לוֹ אֲבִינִי: כָּל-שֶׁכֶן שֵׁישׁ חֲצָפָה וְלְשׁוֹן-הָרַע! אָמַר לוֹ: אֲנִי סוֹבֵר כְּר' יוֹסִי, שֶׁאָמַר ר' יוֹסִי: מִיָּמִי לֹא אֲמַרְתִּי דְּבַר וְחֹרְתִי לֹא-חֹרֵר.
- אָמַר רַבְּהִי בֵּר רַב הוּנָא: כָּל-דְּבַר שֶׁנֹּאמַר בְּפִנֵּי שְׁלֹשָׁה אֵין בּוֹ מִשּׁוֹם לְשׁוֹן-הָרַע. מַה טַּעַם? חֶבְרָךְ חֶבֶר יִשְׁלֹו וְחֶבְרֹה שֶׁל חֶבְרָךְ חֶבֶר יִשְׁלֹו. (ערכ' טו, טז).

¹ צמדצב י"ג, כז, כח.

צו) גַּם מִקֶּשֶׁר – שֶׁמֶר שׁוֹשׁ בּוֹ קִיפּוּלִים וְקִשְׁרֵי תַּפְּרִיחַ בֵּין שׁוֹרָה לְשׁוֹרָה, שֶׁכֵּן חָיו כּוֹתָבִים בִּימֵיהֶם פַּעַמִּים שֶׁמֶר פְּשׁוּט, בְּלֹא קִיפּוּלִים וְתַפְּרִיחוֹת, וּפַעַמִּים מְקוּשֶׁר. אֵין זְמַן בּוֹזֵה – אֵינִי מוֹצֵא בְּשֶׁמֶר זֶה זְמַן כְּתִיבְתּוֹ. בֵּין קִשְׁרֵיו – בֵּין חִקּוּפּוּלִים. בְּזַעַף – שֶׁסָּפַר רַבִּי שֶׁכְּתָבוּ ר' שִׁמְעוֹן וְהַקְפִּיד עַל מַה שֶׁכָּתַב שֶׁמֶר מְקוּשֶׁר, לִפִּי שְׁמוּעִין בּוֹ. כִּלְדָּ מִלְּהִיר הַזֶּה – כִּלְדָּ וְלֹךְ טוֹרֵךְ זֶה, שָׁאִין לֹךְ לומר אֵלֶּא לֹא אֲנִי כְתַבְתִּיו. וּפּוֹסֵק כְּדֶרֶךְ גּוֹי – כִּלְדָּ לומר כְּפּוֹקִים-פְּסוּקִים בְּפִרְשׁוֹת תְּהִלִּים. (צו) וּמִשְׁלִימִים – גּוֹמְרִים. ק) הִרְהוּר עֲבִירָה – מִחֲשַׁבַּת יוֹמָהּ. וְעִיּוֹן תַּפְּלָה – מִפְּצִיר הֶרְבֵּה בְּשִׁאֲלֹת צָרִיכוֹ תַּחֲלָתוֹ. לְהִיר סִלְקָא דַּעְתָּךְ – כִּלְדָּ וְכִי עוֹלָה עַל דַּעְתָּךְ שֶׁכֵּל אָדָם נִכְשֵׁל בְּלִהְיֵר מִמֶּשׁ? אֲבָק לְהִיר – כַּעֲנִין לְהִיר. רֹבַב בְּגוֹל – רֹבַב בְּנִי-אָדָם נִכְשֵׁלִים בְּגוֹל. קא) בְּפִנֵּי בְּעָלָיו – מִי שֶׁעָלָיו נֹאמְרוּ הַדְּבָרִים. חוֹצָפָה – עֲזוּת. וְחֹרְתִי לֹא-חֹרֵר – לְרֹאוֹת אִם הָאִישׁ עוֹמֵד אַחֲרָי, שֶׁאֵינוֹ אומר אֵף בְּפִנֵּי הַבְּעִלִּים. שֶׁנֹּאמַר בְּפִנֵּי שְׁלֹשָׁה – שֶׁהַבְּעִלִּים אִמְרוּהוּ בְּפִנֵּי שְׁלֹשָׁה. חֶבְרָךְ חֶבֶר יִשְׁלֹו וְגו' – וְהַבְּעִלִּים יִדְּעוּ שֶׁעֲתִיד הַדְּבַר לִתְפַּרְסֵם וְלֹא חֲשָׁשׁ לָכֵן.

קב אמר ר' מנסיא בן בנו של ר' מנסיא משמו של ר' מנסיא רבה: מנין לאומר דבר לחברו, שהוא בבל יאמר, עד שיאמר לו: "לך אמר"? תלמוד-לומר: "נדבר יי אליו מאהל מועד לאמר"¹. (יומא ד.)

קי מנין לכשיצא לא יאמר: אני מזבח ודברי מחיבים. אבל מה אעשה שדברי רבו עלי? — על זה נאמר: "הלך רביל מנלה סוד"². (סנה' כט.)

קד שני רבותינו: "מקשש" — זה צלפחד, וכן הוא אומר: "ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקשש עצים ביום השבת... וירגמו אותו באבנים וימת"³, ולהלן הוא אומר: "אנינו מת במדבר"⁴ — מה להלן צלפחד אף כאן צלפחד, דברי ר' עקיבא: אמר לו ר' יהודה בן בתרה: עקיבא! בין כך ובין כך אתה עתיד למן את-הדין: אם כדבריך-התורה כסתו ואתה מגלה אותו, ואם לאו — אתה מוציא לעו על אותו צדיק, כיוצא בדבר אתה אומר: "וידבר אף יי עם וילך"⁵ — מלמד שאף אהרן נצטרע, דברי ר' עקיבא: אמר לו ר' יהודה בן בתרה: עקיבא! בין כך ובין כך אתה עתיד למן את-הדין: אם כדבריך — התורה כסתו ואתה מגלה אותו, ואם לאו — אתה מוציא לעו על אותו צדיק. (שבת צ"ז.)

קה מעשה בתלמיד שיצא עליו קול שגלה דבר, שנאמר בבית-המדרש, אחרי עשרים ושנים ויהיאו ר' אמי בבית-המדרש, אמר: זה מנלה סוד הוא. (סנה' לא.)

קי עמיר-הארץ — אין מגלין להם סוד. (פס' מט:.)

ה. אמת ושקר. נדרים ושביעות

קי רבן שמעון בן גמליאל אומר: על שלשה דברים העולם עומד: על הדין ועל האמת ועל השלום. (א' א.)

קח אמר ר' חנינא: חותמו של הקדוש-ברוך-הוא אמת. (שבת נה.)

קט אמר ר' שמואל בן נחמן: מצינו שהכל ברא הקדוש-ברוך-הוא בעולמו, חוץ ממדת שקר שלא ברא ומדת שוא שלא פעל, אלא הבריות ברו איתן מלבן, שנאמר: הרו והט מלב דברי שקר"⁶. (פסיק' דר.)

קי בת שקרנים אינה מקבלת פני שכינה. (סוטה מב.)

קיא אמר ר' אלעזר: כל-המחליף ברבורו כאלו עיבד עבודה-זרה: כתוב כאן: "והייתי בעיניו כמת עתה"⁷, וכתוב שם: יהבל המה מעשה תעתעים"⁸. (סנה' צ"ב.)

¹ ויקרא ח', ה. ² משלי י"ח, יג. ³ צמדנר ט"ו, לב, לו. ⁴ שם כ"ז, ג. ⁵ שם י"ב, ט. ⁶ ישעיה כ"ט, יג. ⁷ בראשית כ"ז, יב. ⁸ ירמיה י', טו.

(קב) שהוא בבל יאמר — שאין לו רשות לגלות לאחרים. וידבר ה'... לאמר — על מנת לומר לאחרים. (קג) לכשיצא ונוי — אחד מחברי בית-הדין כשיצא לאחר גמר-דין לא יאמר לבעל-הדין שנתחייב. רבו עלי — ובטלה דעתי כרוב דעות חברי. (קד) לעו — שם רע. קיא) מעשה תעתועים — בעבודה-זרה נאמר.

קיב אמר רבא: לא חרבה ירושלים אלא בשביל שפסקו ממנה אנשי-אמנה, שנאמר: "שוטטו בחוצות ירושלים וראו זא ודעו ובקשו ברחובותיה... אם תמצאו איש ע"ה משפט מבקש אמונה ואסלה לה"¹. (שבת קיט:).

קיג "איפת צדק והין צדק והנה לבם"² – אמר ר' יוסי בר' יהודה: מה תלמוד-לומר: יהיין צדק, והלא הין בכלל איפה היא? אלא לומר לך, שיהא "הין" שלד צדק ו-לאו' שלד צדק. (בי"מ נט: ע"י).

קיד כל-המקום את-דבריו רוח חכמים נותה המנו. (שבוע' סוף פ"י).

קטו אמרו: מי שפרע מאנשי דור המבול ומאנשי דור הפלגה ומאנשי סדם ועמורה וממצרים ב"ם, הוא עתיד לפרע ממי שאינו עומד בדבורו. (בי"מ מח:).

קסז אמר ר' יוסי: מימי לא אמרתי דבר ותורתו לאחירי. (שבת קיח:).

קיז אותיות של אמת בשתי רגלים ושל שקר ברגל אחת: כל-שעושה אמת – מקיים, ושקר – אינו מקיים. אותיות של אמת מרחקין זה מזה ושל שקר מקרבים: אמת קשה לעשות ושקר עומד אחרי און. (ילק"ש בראשית ג עפ"י שב' קד:).

קיח כך ענשו של בדאי, שאכלו אומר אמת אין שומעין לו. (סנה' פט:).

קיס אמר רבה אמר ר' יוחנן: בשביל מה הקדים פ"א לעי"ן? בשביל מרגלים, שאמרו בפיהם מה-שלא ראו בעיניהם. (שם קד:).

קכ אמר חזקיה: מנין שכל-המוסיף גורע? שנאמר: "אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תנעו בו"³. רב משרשיא אמר מכאן: "אמתים וחצי ארבו"⁴. רב אשי אמר: "עשתי עשרה יריעת"⁵. (שם כט:).

קכא הוי דן דבריד עד שלא תוציאם מפיד. (דא"ז ג).

קכב למד לשונד לומר "איני יודע" – שמא תתבדה ותאחזו. (בר' ד:).

¹ יכמים ה', א. – ויקרא י"ט, לו. ² בראשית ב', ג. ³ שמות כ"ה, י. ⁴ שם כ"ה, ז.

(קיג) הן שלד צדק – דורש "הין" מלשון הן; כלו' כשתאמר הן או לאו תהא מקיים את דבריך. (קטו) לא אמרתי דבר ותורתו – מאותו דבר שאמרתי. (קיז) של אמת בשתי רגלים וגו' – כל אות מאותיות אמת יש לה שתי רגלים, ושל שקר רק רגל אחת, לומר לך שהאמת יש לה קיום ועמידה, ושקר אין לו קיום. מרחקין זה מזה – בסדר אלפא-ביתא, א' בראש האותיות, מ' באמצע ותי' בסוף, ושל שקר מקורבין – האותיות ק' ר' ש' סמוכות זו לזו בסדר א"ב. עומד אחרי און – כלו' קרוב ונוח לאדם לעשותו. (קיח) בדאי – שקרן, בודה דברים מבלב. (קיס) הקדים פ"א לעי"ן – במגלת איכה פרשיות ב' ג' ד' הכתובות בסדר א"ב, פסוקיהן המתחילים באות פ' קודמים לאלו שמתחילים באות ע'. בשביל מרגלים וגו' – וזה גרם להרבן הבית. (קכ) כל המוסיף גורע – כל הוספה על האמת מביאה לידי גרעון. ולא תנעו – ובאמת לא צוה הקב"ה על הנגיעה, ועיי' שהוסיפה נגיעה באה לידי אכילה, שדחפה הנהגה ונגעה בעץ ואמר לה: כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה. אמתים – "אמתים" בהוספת א' נעשה "אמתים". עשתי עשרה – "שתי עשרה" בהוספת ע' נעשה עשתי עשרה. (קכא) הוי דן – מהשב ושוקל. (קכב) תתבדה ותאחזו – תמצא בדאי ותהא נתפס על השקר.

קכג הני אוהב אתיה שמא ושנא אתיה כמה:
ר' חזקא היה אומרה בלשון אחרת: הני אוהב אתיה שמא ושנא אתיה מהדברקד¹.
(דא"ו א.)

קכד אמר ר' יורא: לא יאמר אדם לתינוק: אתן לך דקר - ואינו נותן לו, משום שבא
ללמדו שקר, שנאמר: "למדו לשונם דבר שקר"². (סוכה מז.)

קכה רב היתה אשתו מצערתו: בשאמר לה: עשי לי עדשים - עשתה לו פילים; פילים -
עשתה לו עדשים. כשהגדיל היא בנו היה מהפך לה [ודברי אביו]. אמר רב לבנו: השביחה
אמר. אמר לו: אני הוא שהפכתי לה [את הדבר]. אמר לו: וזה שאומרים הקריות: דנפק
מנה טעמא מלפך (היוצא ממך מלמדך חכמה); אף על פי כן לא תעשה כך, שנאמר:
ללמדו לשונם דבר שקר³. (יבמ' סג, ע"ג.)

קכו אמר רבא: מתחלה היתי אומר: אין אמת בעולם. אמר לי תלמיד חכם אחד ורב
שבות שמי (ויש אומרים רב טביומי שמו). שאם היו נותנין לו כל-הללו של עולם לא היה
משנה בדבורו. פעם אחת נזדמן למקום אחד ששמו קושטא ולא היו [יושבים] משנים בדבורם,
ולא מת אדם משם בלא זמנו. נשא מתם אשה והיו לו שני בנים ממנה. פעם אחת היתה
אשתו יושבת וחופפת ראשה, באה השכנה ומטפחה על הדלת, סבר: לאו דדד-ארץ הוא,
אמר לה: אינה כאן. - מתו לו שני בנים. באו אנשי המקום לפגיו, אמרו לו: זה מהו? אמר
להם: כך וכך היה מעשה. אמרו לו: בבקשה ממך, צא ממקומנו ולא תגרה בנו מלאך-
המות. (סנה' סז.)

קכז "ותרא רלילה כי הגיד לה את-קל-לבו"⁴ - מהיכן ידעה? אמר רב חנין אמר רב:
נקרים דברי אמת. (סוטה סז.)

קכח כל-דבר שאינו מחזיר מסמכין לו ממקומות הרבה. (ירוש' ב"ר פ"ב היג.)

קכט הקריות אומרים: "הגמל במרי מרמר על הקב; הכי קב נדבי; גמל נדבי מדי-ואינו
מרמר. (יבמ' מה.)

קל כל מלתא דעבידא לא-לוינו לא משקרי בה אנשי (כל-דבר העשוי להתנלות - אין
בני אדם משקרים בו). (ריה כג.)

קלא "ודבר אמת בלבבו"⁵ - כגון רב ספרא.
מעשה ברב ספרא. שהיה לו חפץ אחד למכור, ובא אדם אחד לפגיו בשעה שהיה

¹ ידומה ע"י, ² שופטים ע"ז, יח. ³ סנהלים ע"ז, ג.

(קכג) הוי אוהב את השמא - את הספק; כלוי שלא תאמר דרך ודאי דבר שאינו ברור לך,
ושנא את הבמה - כלוי את המספר הוראי וחמדויק בדבר שאינו ברור לך. (קכח) היה מהפך לה -
כדי שתעשה אמו את ההיפך ובמילא יתקיים רצון אביו. דנפק מינך - כנגד היוצא ממך. (קכו) אין
אמת בעולם - אין אנשי אמת. קושטא - אמת בלשון ארמית. טפחה על הדלת - דפקה ושאלה
לבעלת-הבית. לא דרך ארץ - שתכנס בשעה זו. (קכח) שאינו מחזר - שאינו ברור. מכמכין
לו - כביאין לו ראיות ומסוכין. קבט) הגמל במדי וגו' - כלוי הרוצה לשקר ולהגזים מרחיק ערותו
וכספר דברי גזומא שלו על מקומות והוקים, אבל סוף-סוף הוא מתבדה.

קורא קריאת-שמע ואמר לו: תוֹלִי החפץ בכך וקד דמים. לא השיב. כסבור זה, שלא היה רוצה להטו בדמים הללו, הוסיף ואמר: תנהו לי בכך יותר. לאחר שסים קריאת-שמע אמר לו: טל החפץ בדמים שאמרת בתחלה, שבאיחם דמים היה בדעתי להטו לך.
(מכ' כד: רש"י שם עפ"י שאלת דר"א ויחי.)

קלב המדבר אחר כסה ואחר בלב - הקדוש-ברוך-הוא שוֹנְאוֹ. (פס' קיג:).

קלג מודה על האמת - זה משה, שנאמר: "וישמע משה ויישב בעיניו"¹: וכן הקדוש-ברוך-הוא מודה על האמת ואומר: "בן בנות צלפתר דברת"². (אדר"ל:)

קלד כל-העולם כלו נודעו בשעה שאמר הקדוש-ברוך-הוא בסיני: "לא תשא את-שם יי אלהיך לשוא"³. כל-העברות שבתורה נאמר בהן יונקה' וכאן נאמר "לא יונקה"³. וכל-עברות שבתורה נפרעין ממנו, וכאן ממנו וממשפחתו: וכל-עברות שבתורה נפרעין ממנו, וכאן נפרעין ממנו ומכל-העולם כלו: וכל-עברות שבתורה אם יש-לו זכות תולין לו שנים ושלשה דורות, וכאן נפרעין ממנו לאלתר. (שבו' סט:).

קלה "ובאה אל בית... הנשבע בשמי לשקר... וכלתו ואת-עציו ואת-אבניו"⁴ - הא למדת, דברים שאין אש ומים מכלים אותם שבעת שקר מכלה אותם. (שם).

קלו הן, הן - שבועה: לא, לאו - שבועה. (שם לו:).

קלז אפלו על אמת אין יפה לאדם לשבע. (תנח' ויקרא).

קלח אמר רב יהודה אמר רב: מעשה באדם אחד בשני בצרת שהפקיד דינר זהב אצל אלמנה והניחתו בכר של קמח ואפאתו בפת ונתנתו לעני. לימים בא בעל הדינר ואמר לה: הבי לי דינרי. אמרה לו: יהנה ססיהנות באחד מבניה של אותה אשה אם נהייתי מדינרד בלוב. אמרו: לא היו ימים מעטים עד שמת אחד מבניה. וכששמעו חכמים בדבר אמרו: מה מי שנשבע באמת כך, הנשבע על שקר על-אחת כפה וכמה. (גיט' לה:).

קלט מעשה באדם אחד שהפקיד אצל ברתלמיון מאה דינרין. הלך ובקשם ממנו. אמר לו ברתלמיון: מה שהפקדת בידי מסרתי בידך. אמר לו: בא ואשביעך. מה עשה ברתלמיון? נטל קנה וחקקו ונתן בו דינרין הללו, והתחיל סומך עליה. בן שהגיע לבית-הבנסת, אמר לו: טל קנה זה בידך ואני אשבע לך. ארון הבית הזה, מה שהפקדת בידי מסרתי בידך. נטל זה את-הקנה וזרקו לארץ. התחילו הדינרין מתפורים וזה מלקטם. אמר לו ברתלמיון: לקט, לקט, משלך אותה מלקט. (ויק' ו: פס' כב:).

¹ ויקרא י"ז, כ. ² במדבר כ"ז, ז. ³ שמות כ"ז, ז. ⁴ זכריה ה', ד.

קלא) רא השיב - שלא להפסיק בק"ש. (קלג) ויישב בעיניו - שהודה לאחר על האמת. קלד) נפרעין ממנו - מענישין אותו בלבד. תולין לו - מעכבין את ענישו. לאלתר - מיד. קלה) ובאה אל בית - מוסב על האלה והשבעה. קלו) הן שבועה וגי' - האומר "הן הן" או "לאו לאו" כאלו נשבע. קלח) יהנה כס המות וגי' - יועיל להמיתו. קלט) וחקקו - עשה חלל בתוך הקנה. ארון הבית הזה - הריני נשבע בארון הבית הזה; כלו' בהקביה.

קמ "בואת תכחני חי פרעה אם תצאו" ונ'¹ – בשעה שהיה מבקש לשבע לשקר היה נשבע בתי-פרעה. אמר ר' לוי: משל לגדי שברח מן המדעה ונכנס אצל אשה אלמנה. מה עשה? עמדה ושחטתו והפשיטתו ונתנתו בתוך המטה וכסתה עליו סדין. באו ובקשוהו אצלה. אמרה: כך אהיה קורעת מבשרו של זה ואוכלת אם ידעתי בו. (ביר צא).

קמא אמר רב גדל אמר רב: מנין שנשבעין לקיים את המצוה? שנאמר: "נשבעתי ואקיימה לשמר משפטי צדקך"². – והלא משבע ועומד מהרסיני הוא? – אלא הא קא-משמע-לן, שמתר לו לאדם לזרו עצמו. (נדר' ז' ח.).

קמב ר' עקיבא אומר: נדרים סיג לפרישות. (אב' ג). קמג אמר רב גדל אמר רב: האומר אשכים ואשנה פרק זה, אשנה מסכת זו – נדר גדול נדר לאלהי ישראל.

קמז ואמר רב גדל אמר רב: האומר לחברו נשכים ונשנה פרק זה – עליו להשכים. (נדר' ח.).

קמד הנודר כאלו נותן קולר על צווארו. (ירוש' נדר' פ"ט, ה"א).

קמה שנו, לעולם אל תהא רגיל בנדרים. שסופך למעול בשבעות. (נדר' כ.).

קמו אמר ר' ינאי: אחר אדם את-נדרו – נתבכרה פנקסו. (ביר פ"א).

קמז שנינו, ר' נתן אומר: הנודר כאלו בנה במה, והמקומו כאלו מקריב עליה קרבן. (שם כב.).

קמח שנה רב דימי אחיו של רב ספרא: כלי-הנודר, אף על פי שהוא מקומו, נקרא חוטא. אמר רב זבד: מנין? וכי תחדל לנדר לא יהיה כך חטא³ – הא לא תדלית יש חטא. (שם עז:).

ו. לשון נקיה ונבול-פה

קסג שנו דבי ר' ישימאל: לעולם יספר אדם בלשון נקיה. שנאמר: יתבחר לשון ערומים⁴, ואומר: "ורעת שפתי ברור מלל"⁵. (פס' ג.).

קנ אמר ר' יהושע בן לוי: לעולם אל יוציא אדם דבר מנה מפיו, שהרי עקם הכתוב שמענה אותיות ולא הוציא דבר מנה מפיו. שנאמר: "מן הבהמה הטוהרה ומן הבהמה אשר

¹ צלחשים מ"ג, עו. ² תהלים קי"ט, קו. ³ דברים כ"ג, כב. ⁴ חיוז ע"ו, ה. ⁵ שם ל"ג, ג.

קס) חי פרעה אם תצאו – ולכסוף הוציאם. ונתנתו תוך המטה ונ' – ויאמרו שהוא בנה. קמב) נדרים סיג לפרישות – נדרים גדר ותקנה לפרישות; שעל ידי נדרים אדם בא לידי פרישות. קמד) קולר – ככל ברזל שנותנין על הצוואר. קמו) נתבכרה פנקסו – נבדק חשבונו ונזכרו הטאיו. קמז) כאלו בנה במה – לעיז. קמח) ותבחר לשון ערומים – שתבחר לשון נקיה ונאה. ברור – טהור ונקי. קנ) שמענה אותיות – שהיה יכול לכתוב "הטמאה" וכתב "אשר איננה טהורה".

איננה טהרה¹. רב פפא אמר: תשע, שנאמר: "כי יהיה כף איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה"². (שם).

קנא שני תלמידים היו יושבים לפני הלל, ואחד מהם רבן יוחנן בן זכאי ויש אומרים לפני רבי, ואחד מהם ר' יוחנן; אחד אמר: מפני מה בוצרין בטהרה ומוסקין בטמאה? ואחד אמר: מפני מה בוצרין בטהרה ואין מוסקין בטהרה? אמר: מבטח אני בזה שמורה הוראה בישראל. לא היו ימים מעטים עד שהורה הוראה בישראל. שלשה בהנים היו, אחד אמר: "הגיעני כפול", ואחד אמר: "הגיעני כזית", ואחד אמר: "הגיעני כזית". בדקו אחריו ומצאו בו שמץ פסול. (שם).

קנב שני תלמידים היו יושבים לפני רבי; אחד אמר: דומה עלי שמועה זו כדבר-אחר מסנק, ואחד אמר: דומה עלי שמועה זו כגדי מסנק. ולא היה רב מסים עם הראשון. (שם).

קנב דברו חקמים בלשון נקיה. (סנה' פס' 10:).

קנז בעון נבולת-פה צרות רבות וגזרות קשות מתחדשות ובחורי שונאי-ישראל מתים, ויתומים ואלמנות צועקים ואינם נענים, שנאמר: "על כן על בחוריו לא ישמח אדני ואת יתמיו ואת אלמנותיו לא ירחם, כי כלו חנם ומרע וכל פה דבר נבלה, בכל-זאת לא שב אפס ועוד ידו נטירה"³. (שבת לג:).

קנה אמר רב תנן בר רבא: הבל יודעין בלה למה נכנסה לחפה, אלא בלה-המנבל פיו אפלו חותמין עליו גזר-דין של שבעים שנה לטובה ויפסין עליו לרעה. אמר רבה בר שילא אמר רב חסדא: בלה-המנבל את-פיו מעמיקין לו ניהגם, שנאמר: "שוחה עמקה פי ורות"⁴. ר' נתן בר יצחק אמר: אף שומע ושותק. (שם).

קנו שני רבותינו: אל ישמע אדם לאוניו דברים בטלים, מפני שהן נכות תחלה לאברים. (כת' ה:).

קנו דרש בר-קפרא: מהו שנאמר: "ויתר תהיה לך על אונד"⁵? — אל תקרא "אונד" אלא "אונד", שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעו באוניו. וזה שאמר ר' אלעזר: מפני מה אצבעותיו של אדם דומות ליתדות? שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יניח אצבעותיו באוניו.

שנו דבי ר' ישמעאל: מפני מה און בלה קשה והאלהיה רבה? שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון יכוף אלהיה לתוכה. (שם:).

¹ כחשמים ז', ח. ² דברים כ"ג, יא. ³ ירמיה ט"ז, טז. ⁴ ושלח כ"ג, יד. ⁵ דברים כ"ג, יד.

קנא) בוצרין בטהרה — בוצרין ענבים בכלים טהורים. ומוסקין בטמאה — חולשים זיתים אפילו בכלים טמאים (תלישת ענבים קרויה כצירה, ושל זיתים מסיקה). ואין מוסקין בטהרה — תחת "מוסקין בטמאה", כדי שלא להוציא דבר מוגנה מפיו. הגיעני כפול — חלקי בלחם הפנים היה קטן כשיעור פול, שמץ פסול — דבר של פסול ביחוס משפחתו. קנב) כדבר אחר מסונק — כחזיר עוף. ולא היר... מסית — בשביל שדבר בלשון לא נקיה. קנז) ובחורי שונאי ישראל — כלי בחורי ישראל, ותלה הדבר בשונאים, כדי שלא לכתוב רע על ישראל. קנה) שוחה עמקה פי ורות — המדבר זרות נופל לשוחה עמוקה. אף שומע ושותק — אף השומע דברי נבלה ושותק. קנו) נכות תחלה לאברים — רכות ודקות להכות מכל האברים. קנו) האליה — תנוך תחתון של האוזן.

קנח ר' אליעזר בן יעקב אומר: אדם נאה ומשבח ומציא דבר מננה מפיו—משלו למה הדבר דומה? לטרקלין גדולה וביב של בורסקי קבוצה בתוכה. (רי"ג).

קנט רב כהנא חלה. שלחו חכמים את-ר' יהושע בנו של רב אידי, אָמְרוּ לוֹ: לָךְ בְּדֹק מִה דִּינוּ? בָּא וּמָצְאוּ שְׁמֵת. קָרַע אֶת־כִּנּוֹרוֹ וְהַחְזִיר אֶת־הַקֶּרַע לְאַחֲרָיו וְהָיָה בֹכֶה וְהוֹלֵךְ. כְּשֶׁבָא אָמְרוּ לוֹ: מָתַ? אָמַר לָהֶם: אָתָּם אָמַרְתֶּם, אֲנִי לֹא אָמַרְתִּי — „וּמוֹצֵא דְבָהּ הוּא כְּסִילִי". (פס' ג; ע"י).

קס רב בן אחי של ר' חיָא וְבֶן אַחֲוָתוֹ, כְּשֶׁעָלָה לִשְׁם, אָמַר לוֹ ר' חִיָא: אָבָא קָנָם? אָמַר לוֹ: אָמָא קָנְמָתָ. אָמַר לוֹ: אָמָא קָנְמָתָ? אָמַר לוֹ: אָבָא קָנָם. אָמַר לוֹ לְשִׁמְשׁוֹ: חֲלוּץ לִי מְנַעְלִי. (סם ד.)

קסא יוחנן חקוקאָה יָצָא לְכַפְרִים. כְּשֶׁבָא אָמְרוּ לוֹ: חָטִים נַעֲשׂוּ יְפוֹתָ? אָמַר לָהֶם: שְׁעוּרִים נַעֲשׂוּ יְפוֹת. אָמְרוּ לוֹ: צֵא וּבִשֶׁר לְסוּסִים וּלְחֲמוּרִים. — וְמָה הָיָה לוֹ לומר?

— „אֲשַׁתְּקֵךְ נַעֲשׂוּ חָטִים יְפוֹת", או „עֲדָשִׁים נַעֲשׂוּ יְפוֹת". (סם ג.)

ז. שתיקה ודבור

קסב ר' שמעון בן גמליאל אומר: כָּל יָמֵי נְדֻלְתִּי בֵּין הַחֲכָמִים וְלֹא מָצָאתִי לְנוֹף טוֹב מִשְׁתִּיקָה, וְכָל הַמְרָבָה דְּבָרִים מִבֵּיא חֲטָא. (אב' א.)

קסג ר' עקיבא אומר: סִינָא לְחַכְמָה — שְׁתִּיקָה. (סם ג.)

קסד שְׁנֵה בַר קַפְרָא: יָפָה שְׁתִּיקָה לְחֲכָמִים, מְלִי־וַחֲמֵר לְסַפְּשִׁים. וְכֵן שְׁלָמָה אומר: יָנֵם אוֹיֵל מַחְרִישׁ חֲכָם יִחְשַׁב² — וְאֵין צְרִיךְ לומר חֲכָם מַחְרִישׁ. (ירוש' פס' פ"ט, ה"ט; פס' צ"ט.)

קסה אָמַר ר' יִצְחָק: מִהוּ שְׁנֵאמַר: „הָאֵמָנָם אֵלָם צִדֵּק תִּדְבְּרוּן"⁵? — מִה אֲמַנְתִּי שֶׁל אָדָם בְּעוֹלָם־הַהוּא? יִשִּׁים עֲצָמוֹ כְּאֵלָם. כָּל אֶף לְדַבְרֵי־תִירָהוּ תִלְמִיד־לוֹמַר: יִצְדֵּק תִּדְבְּרוּן. (חול' פ"ט.)

קסו כָּל־פְּטִיטָא בִּישִׁין וּפְטִיטָא דְּאִירִיתָא טָבִין (כָּל־הַפְּטִיטִים רָעִים וּפְטִיטִים שֶׁל תוֹרָה מוֹבִים). (ירוש' נר' פ"ט, ה"ה).

¹ משלי י"ז, יח. ² סם י"ז, כח. ³ תהלים כ"ח, ב.

קנח) לטרקלין — להיכל. ביב של בורסקי — תעלת שופכין למים רעים של מעבדי עורות. שיוצא משם ריח רע. קנט) בדוק מה דינו — ראה מה שלומם. והחזיר את הקרע לאחוריו — כדי שלא יבינו חכמים מיד שמת רב כהנא. קס) לשם — טבבל לאיי. אבא קיים? — אניך חי? אמא קימת — השיבו על מה שלא שאל, כדי שיבין טעמו; והכל כדי שלא לבשר בפיו בשורה רעה. קסא) יצא לכפרים — לראות בתבואות. שעורים נעשו יפות — וכשמעו שהחטים לא נעשו יפות, ולא רצה להוציא דבר רע מפיו. אשתקד — בשנה הקודמת. עדשים נעשו יפות — שהן מאכל אדם. קסב) לנוף טוב משתיקה — דבר טוב לגופו של אדם יותר מן השתיקה. קסג) סינָא לְחַכְמָה — גדר ותקנה לחכמה. קסה) האמנם — דרש „האמנם" מלשון אוסנות. צדק תדברין — כלו' בדכרי תורה תדביר. קסו) פטטיא — שיחות.

שתיקה ודבור

קצא

קסח. עת לחשות ועת לדבר¹ – פעמים שאדם שותק ומקבל שכר על שתיקתו ופעמים מדבר ומקבל שכר על דבורו. (וב' קסו: ע"י).

קסס. מעשה ברוכל אחד שהיה מחזר בעירות הסמוכות לצפורי והיה מכריו ואומר: מי מבקש לקח ססיתים? היו הכל מתכנסים ובאים אצלו, ואומרים לו: תן לנו ססיתים. היה ר' ינאי יושב ושונה בטרקלינו, שמע שמכריו: מי מבקש ססיתים? אמר לו: בא ועלה לקאן ומכור לי. אמר לו: לא לך ולא לשבמותך. סרהב בו ועלה אצלו. הוציא לו ספר תהלים ודראה לו פסוק: "מי האיש החפץ חיים"²; מה כתוב אחריו: "נצר לשונך מרע"³. אמר ר' ינאי: אף שלמה מכריו ואומר: "שמר פיו ולשונו שמר מצרות נפשו"⁴.

אמר ר' ינאי: כל-ימי הייתי קורא אתהפסוק הזה ולא הייתי יודע היכן הוא פשוט, עד שבא רובל זה והודיע. (ויקיר טז: ע"ז יט:).

קע. אמר ר' שמעון בן גמליאל לטבי עבדו: צא וקח לי מאכל טוב מן השוק; יצא ולקח לו לשון. אמר לו: צא וקח לי מאכל רע מן השוק; יצא ולקח לו לשון. אמר לו ר' שמעון בן גמליאל: מפני מה, בשאמרתי לך מאכל טוב לקחת לי לשון, ובשאמרתי לך מאכל רע לקחת לי לשון? אמר לו: ממנה הטובה וממנה הרעה; כשהיא טובה אין טובה ממנה וכשהיא רעה אין רעה ממנה. (ויקיר לג:).

קעא. מות וחיים ביד לשון⁵ – תרנוס עקילס: מיצטרא מכירין, מות מקאן וחיים מקאן. בן-סירא אמר: היתה לפניו נחלת, נפח בה ובקעה, רקק בה – וקכתה. (שם).

קעב. אמר רבא: מבקש חיים – כלשונו, מבקש מיתה – בלשונו. (ערכ' טו:).

קעג. מעשה במלך פרס שנעשה כחוש ביותר ונטה למות, אמרו לו הרופאים: אין לך תקנה עד שיקבאו חלב לביאה ותשתה אותו ותרפא. אמר להם המלך: מי ילד ויביא חלב לביאה? ענה אחד מהם ואמר: רצונך, אלך אני ותן-לי עשר עזים. נתנו לו והלך לגב אריות, והיתה שם לביאה מינקת נודיה. יום ראשון עמד לו מרחוק והשליך לה עז אחת ואכלה, יום שני נתקרב מעט והשליך אחרת, וכן בכל-יום ויום. לסוף עשרה ימים נתקרב אצלה, עד שהיה משחק עמה ומשמש בשדיה, ולקח מחלקה והלך לו לדברו.

בחצי הדרך ישן וראה בחלומו אבריו מתרסיס וזה עם זה. הרגלים אומרות: אין בכל-האברים כמוני, שאלמלא הלכנו לא היה הנוף וכל להביא מן החלב, ענו הידים ואמרו: אין כמוני, שאלמלא היינו ממשמשות לא היה וכל להביא מן החלב. העינים אמרו: אנו למעלה מן הכל, שאלמלא היינו מראות לו הדרך לא היה נעשה כלום. ענה הלב ואמר: אני למעלה מכלכם, שאלמלא נתתי עצה לא הועלתם בדבר כלום. ענתה הלשון ואמרה: אני טובה מכם, שאלמלא הדבור מה הייתם עושים? ענו כל-האברים והשיבו ללשון: היאך לא יראת להרמות אלינו ואת יושבת במקום חשך ואפלה ואין בך עצם בכל-האברים. אמרה להם הלשון: היום תאמרו, שאני שולטת בכם.

¹ קהלת ג', ז. ² תהלים ל"ה, יג. ³ שם שם, יד. ⁴ משלי כ"א, כג. ⁵ שם י"ח, כ"א.

קסח) בטרקלינו – בחדר מרווח שבביתו. סרהב – הפעיר. היכן הוא פשוט – כלי לא שמתי לב לפשוטו של מקרא זה. קע) מיצטרא מוכירין – כהפסוק בלשון יונית, והוא מן כלי, שצירי האחר תרודד (כף) וצדו השני חרב, והיה לתשמיש אנשי החיל, שהיו יכולים לאכול ככף תחרב.

כשנעיר האיש משנתו שמר החלום בלבו והלך לדרך. נכנס אצל המלך ואמר לו: הא לך חלב בלבה שבקשתי כשבילך ותשתה. מיד קצה המלך עליו וצוה לחלוחו. כשהלך להתלות התחילו כל-האברים רועדים. אמרה להם הלשון: הלא אמרתי לכם שאין בכם ממש: אם אני מצילה אתכם תודו לי, שאני שולטת עליכם? אמרו לה: הן. מיד אמרה הלשון לתלוינים: השיבוני אל המלך. השיבוהו אל המלך. אמר לו: למה צוית לחלוחי? אמר לו: שהבאת לי חלב בלבה. אמר לו: מה אכפת לך, ויהא לך רפואה: ועוד, ללביאה קוראין בלבה. לקחו ממנו ונסודו ונמצא שהיה חלב לביאה. שתה המלך ממנו ונתרפא. ופטרו לשלום. אמרו כל-האברים ללשון: עכשו אנו מודים לך, שאת שולטת על כל-האברים. זהו שנאמר: "מות וחיים ביד לשון"¹. (שו"ס לט; ילקוט תה"ל לד.)

קעד אמרו רבותינו: שני דיקולונין היו עומדים לפני אדרגנוס, אחד מהם היה מלמד על הדבור שהוא נפה, ואחד מלמד על השתיקה שהיא נפה. אמר לו האחר: מרי, אין טוב מן הדבור בעולם, אלולא הדבור היאך היו הכלות מתקלסות, והיאך היה משאומתן בעולם, והיאך היו הספינות פורשות בים? אמר המלך לאותו שהיה מלמד על השתיקה שהיא נפה: היאך אתה למד על השתיקה? מיד בא לדרך. עמד חברו ופטרו על פיו. אמר לו המלך: למה ספרת אותו? אמר לו: מרי, אני משלי על שלי למדתי, מן הדבור על הדבור, וזה בא למד משלי על שלו – משלו על שלו ילמד! (ילקוט בעלותך משלי י"ב כסם ילמדנו.)

קעה דרש ר' יהודה איש כפר נבוריא (י"ש אימרים איש כפר נבורי-חיל): מרו שנאמר: "לך דמיה תהלה"² – סמא דכלא משתקא (סם של הכל – שתיקה). כשבא רב דימי אמר: כמערכא אימרינן: מלה בסלע, משתקא בתרין (דבור בסלע, שתיקה בשנים). (מג' יח.)

קעו עשרה קבין שיחה ירדו לעולם: חשעה וטלו נשים ואחד כל-העולם בלו. (קיד' מט:)

קעז אפלו שיחתם של ישראל תורה היא. (שו"ס קד.)

קעח אפלו שיחתם של בני ארץ-ישראל תורה. (ויקיר לד.)

קעס אפלו שיחת-חלין של תלמידי-חכמים צריכה תלמוד. (ע"ו יט.)

קפ מעקימת שפתיך אתה נכר שתלמיד-חכם אתה. (מע' יז:.)

קפא שתיקה כרוך-אה דמא. (יבמ' פז:.)

קפב שתיקה מקימת ואין שתיקה מבטלת. (תוס' נדר' ז.)

¹ משלי י"ח, כח. ² תהלים ק"ה, ג.

קעד) דיקולונין – מליצים, מלמד על הדבור – מליץ על הדבור. מרי – אדוני. מתקלסות – בשורים. וסטרו – הכהו. משלי על שלו – מן הדבור על השתיקה. קעה) סמא דכלא וגו' – השתיקה היא הטובה שבכל הממטנים. מלה בסלע וגו' – הדבור שוה סלע, והשתיקה שני סלעים. קפ) מעקימת שפתיך – מנדוד שפתיך. קפא) דמא – דומה. קפב) שתיקה מקימת וגו' – השתיקה מקיימת את הדבר, אבל אינה מבטלת אותו; ולענין נדרי אשה נאמר.

ה. כעס

קפג ר' אליעזר אומר: אל תהי נוח לבעוס. (אב' ג.)
 קפד ארבע מדות בדעות: נוח לבעוס ונוח לרצות - יצא הפסדו בשכרו; קשה לבעוס וקשה לרצות - יצא שכרו בהפסדו; קשה לבעוס ונוח לרצות - חסיד; נוח לבעוס וקשה לרצות - רשע. (שם ה.)

קפה אמר רבה בר רב הונא: כל-הכועס אפלו שכינה אינה חשובה בנגדו, שנאמר: "רשע בנבה אפו כל ידרש, אין אלהים בל-מומתיו"¹. רב ורמיה מדפתי אמר: אף משבח תלמודו ומוסיף טפשות, שנאמר: "כי כעס בחיק כסילים ינות"². רב נחמן בר יצחק אמר: בידוע שגנותיו מרבים מזכותיו, שנאמר: "ובעל חמה רב פשע"³. (נדר' כג.)

קפו אמר ריש-לקיש: בל-אדם שבועס, אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו; אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו - ממשוה, שנאמר: "ויקצף משה על פקודי החיל"⁴, ונאמר: "ויאמר אלעזר הכהן אל-אנשי הצבא... זאת חקת התורה"⁵ - מקאן שנעלם ממשוה; אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו - מאלישע, שנאמר: "לולי פני יהושפט מלך יהודה אני נשא אם אביט אליך"⁶, וכתוב: "ועתה קחו לי מנגן, והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד יי"⁷.

אמר ר' מני בר פטיש: כל-שבועס אפלו פוסקין עליו ודלה מן השמים מורידין אותו. מניין? מאליאב, שנאמר: "יחר אף אליאב בדרור... אני ידעתי את-נרדך ואת-רע לבדך"⁸; וקשהלך שמואל למשחם, בכלם כתוב: "בנה לא בחר יי"⁹, ובאליאב כתוב: "ויאמר יי אל שמואל אל תבט אל מראהו ואל נבה קומתו כי מאסתירו"¹⁰ - מקאן שהיה מחבבו עד עכשו. (פס' טו:).

קפו בא לכלל כעס בא לכלל טעית. (ספרי מטות.)

קפח אמר רב הונא: בשלשה מקומות כעס משה ונתעלמה ממנו הלכה, ואלו הם: בשבת ובכלי-מתכות ואונן. בשבת מניין? שנאמר: "ויתרו אנשים ממנו... ויקצף עליהם משה"¹¹; פון שבעם שבח לומר להם הלכות שבת, אמר להם: "הוא אשר דבר יי... אכלוהו היום כי שבת היום ליי"¹². ובכלי-מתכות מניין? שנאמר: "ויקצף משה על פקודי החיל"⁴; וכן שבעם נתעלמה ממנו הלכה, שבח לומר להם הלכות בלי-מתכות, וכן שלא אמר משה, אמר אלעזר הכהן תחתיו, שנאמר: "ויאמר אלעזר הכהן אל-אנשי הצבא... זאת חקת התורה אשר צוה יי את-משה"⁵ - אמר להם: למשה רבי צוה ולי לא צוה. באונן מניין?

¹ סהלים י', 7. ² קהלת ז', טו. ³ משלי כ"ט, כג. ⁴ במדבר ל"ח, יד. ⁵ שם ש"ה, כח. ⁶ מלכים ב' ג', יד. ⁷ שם שם, טו. ⁸ שמואל א' י"ז, כח. ⁹ שם ט"ז, ה. ¹⁰ שם שם, ז. ¹¹ שמות כ"ז, כ. ¹² שם שם, כג, כה.

קפד בדעות - בטבעם ותכונתם של בני-אדם. לרצות - להתרצות ולהתפייס. יצא הפסדו בשכרו - השכר מרובה על ההפסד. קפה בידוע - בוודאי. קפו כנגן המנגן ותהי עליו וגו' - ובלא כך לא שרתה עליו רוח-הקדש. פוסקין - קובעין, גוזרין, למשחם - את בני ישי. קפח ואונן - אבל ביום ראשון לאכלות נקרא אונן, הוא אשר דבר - כנוצר בדבר. הלכות כלי מתכות - של ככרים, היאך לטהרם.

שנאמר: "ויקצף על אלעזר ועל איתמר"¹; וכן שבעם נתעלמה ממנו ההלכה, שאינו אסור לאכול בקדשים. מיד דרש אהרן קל-יחמר למשה: ומה מעשר הקל אסור לאונן – חטאת החמורה, אינו דין שיהא אסור לאונן? מיד "וישמע משה נייטב בעיניו"² – הוציא כרוז לכל-המחנה ואמר: אני שעיתי בהלכה ואהרן אחי בא ולמד לי. (ויקרא יג).

קפט אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יוחנן: כל-הכופעם כל-מיני ניהום שולטים בו, שנאמר: יורסר כעם מלבד ויהעבר רעה מבשרך"³. (גור' כג.).

קצ לעולם יהא אדם ענותן בהלל ואל יהא קפדן בשמאי. (שנת לא.).

קצא לא תרמח ולא תחטי (לא תבעם ולא תחטא). (בר' כט:).

קצב שנינו, אמרו משום ר' יוחנן בן נורי: המקדש בנדיו בחמתו והמשפד בפליו בחמתו והמפור מעותיו בחמתו והא בעינך כעובד עבודה-זרה, שדך אמנותו של יצר-הרע, היום אומר לו: עשה כך, ולמחר אומר לו: עשה כך, עד שאמר לו: לך עבד עבודה-זרה – והולך ועובד. אמר ר' אבין: מניין? – לא יהיה כך אל נר ולא תשתחיה לאל נכר"⁴ – אינהו אל ור שיש בגופו של אדם? הוי אומר: זה יצר-הרע. (שבת קה; ע"ז יג:).

קצג מעשה בבית הכנסת של טבריא שנחלקו (שם) ר' אלעזר ור' יוסי (בדבר הלכה) עד שזקדע ספר תורה בחמתם, והיה שם ר' יוסי בן קיסמא, אמר: חמה אני, אם לא יהיה בית-הכנסת זו עבודה זרה – וכן היה. (יבמ' צו:).

קצד ר' עקיבא היה אומר: החובט פתו בקרקע והמפזר מעותיו בחמתו אינו נפטר מן העולם עד שיצטרף לבריות. (אור' ג.).

קצה רב אדא בר אבהו ראה נכרית אחת שהיתה לבושה כרבלת בשוק, כסבור בתי ישראל היא, עמד וקראה מעליה, נמצאה שהיא נכרית, שמה בארבע מאות זוז, אמר לה: מה שמך? אמרה לו: "מתון", אמר לה: "מתון-מתון – ארבע מאות זוז שנה". (בר' כ:).

קצו דרש ר' יוסי בצפורי: אבא אליהו קפדן היה. היה רגיל לבוא אצלו, נעלם ממנו שלשה ימים ולא בא. כשבא אמר לו: מפני מה לא בא מר? אמר לו: קפדן קראת לי. אמר לו: הרי לפנינו, שקפד מר. (סנה' קיג:).

¹ ויקרא י"ז, ע"ז. ² שם שם, כ. ³ קהלת י"א, י. ⁴ תהלים פ"א, י.

ויקצוף על אלעזר וגו' – על שלא אכלו חלקם מבשר החטאת כדון, שאונן אסור לאכול בקדשים – והם אוננים היו, שמתו אחיהם בו ביום. מעשר הקל אסור לאונן – מעשר הוא קדשים קלים ואסור לאונן, שנאמר: "לא אכלתי ממנו כאוני" (דב' כ"ז, יד). חטאת החמורה – שהיא קדש קדשים. (קפס) כל מיני גיהנם – יסורים ומכאובים. (קצ) לעולם יהא ענותן וגו' – ע"י כ"א ח"ב יד. (קצד) לא יהיה כך וגו' – כלו' אל יהא בגופך יצה"ר ולא תבוא להשתחוות לאל נכר. (קצה) כרבולת – לבוש אדום, וקראה מעליה – שיש בזה משום פריצות ואין דרך בנות ישראל לצאת בלבוש אדום, שמהו וגו' – העריכו את דמי הכרבולת וחויבוהו לשלם ארבע מאות זוז. מתון מתון וגו' – לשון נופל על לשון; כלו' אלו הייתי מתון (וחי'י) יותר לא הייתי משלם למתון הנכרית שתי פעמים מאתן (מאתים בארמית). (קצו) אבא אליהו – אליהו הנביא, ואמר "אבא" בשלשון חבה. קפדן הי' – כעסן וקנאי יותר מדאי. היה רגיל לבוא אצלו וגו' – אליהו שהיה רגיל עד עכשו לבוא לבית-מדרשו של ר' יוסי מנע עצמו אחרי אותה דרשה מלבוא אליו שלשה ימים.

- קצו דרש ברהפרא: רגז לא עלתה בידו אלא רגזיתו. (קיד' מ מא.)
- קצה שנו רבותינו: שלשה חזירים אינם חיים: הרחמנים והרתחנים ואנייהדעת. (פס' עיג:.)
- קצס שאלו תלמידיו לרב אדא בר אבהו: במה הארכת ימים? אמר להם: מימי לא הקפדתי בתוך ביתי. (תענ' כ:.)
- ר רבי עשה סעודה לתלמידיו, הביא לפניהם לשונות רבות ולשונות קשות. התחילו בוררים ברכות ומניחים הקשות. אמר להם: דעו מה אתם עושים, כלשם שאתם בוררים את הרכות ומניחים את הקשות, כך תרא לשונכם רכה אלו לאלו. (ויק' לג.)
- רא בשלשה דברים אדם נכר: בכוסו, בכיסו ובכעסו. (עיר' סה:.)
- רב במערבא בשהיו שנים מתגרים זה בזה - היו רואים מי מהם משתתק תחלה ואומרים: זה מיהם יותר. (קיד' עא:.)
- רג אשרי השומע ושותק, מאה רעות מונע מנפשו. (סנה' ז:.)

- רד ר' שמעון בן אלעזר אומר: אל תרצה את חברך בשעת כעסו. אמר ר' יוחנן בשם ר' יוסי: מנין שאין מרצין לו לאדם בשעת כעסו? שנאמר: "פני ילכו ונהנחתי לה".¹ אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: המתן לי עד שיעברו פנים של נעם ואניח לה. (אב' ד: בר' ז:.)

ט. ענוה ונאוה

- רה ר' לויטס איש יבנה אמר: מאד מאד הני שפלידות, שתקנות אנוש רמה. ר' מאיר אומר: הני שפלידות בפני כל אדם. (אב' ד.)
- רו שנו רבותינו: אדם נכבד בערב-שבת - מפני מה? שאם תזוח דעתו עליו אומר לו: יתוש קדמך במעשה-בראשית. (סנה' לה.)
- רז רב בשהיה רואה אמביהא אחריו, אמר: "אם יעלה לשמים שיאו... בנללו לנצח יאכר".²
- מר זוטרא חסידא בשהיו מכתפין אותו בשבת הרגל אמר כך: "כי לא לעולם חסן ואם נר לדור ודור".³ (סנה' ז:.)
- רח שלשה דברים שקולים זה בזה: חכמה, יראה, ענוה. (דא"ו ז:.)

¹ שמוס ל"ג, יד, 2 חז"ב כ', ו, ז, ² ושל"י כ"ז, כד.

קצו) לא עלתה בידו וגו' - כלו' אין לו מכעסו אלא רוגז לבד. קצה) חרתחנים - הכעסנים. ואניני הדעת - מפונקים ואיסתנסים. רא) בכיסו - בממונו. רג) השומע - הרפתו. רה) מאד מאד הני שפל רוח - כלו' בעונה יתרחק אדם עד הגבול הקיצוני. שתקות אנוש רמה - סופו של אדם לרקבון כבד. רו) תזוח - תתנאה. רז) אמביהא אחריו - המון בני אדם יוצאים אחריו לכבודו, מכתפים אותו - נושאים אותו על כתפיהם דרך כבוד. בשבת הרגל - כשבת שלפני החג, שדרש ברבים מענין החג.

- רט הדר חכמה – ענוה, הדר ענוה – יראה. (רא"י ה).
- רי אמר ר' יצחק בר אלעזר: מה שעשתה חכמה עמרה לראשה עשתה ענוה עקב לסוליתה. מה שעשתה חכמה עמרה לראשה, שנאמר: "ראשית חכמה יראת יי"¹, עשתה ענוה עקב לסוליתה, שנאמר: "עקב ענוה יראת יי"². (ירוש' שבת פ"א, ה"ג: שהש"א).
- ריא אמר ר' יהושע בן לוי: ענוה גדולה מכלן, שנאמר: "רוח אדני אלהים עלי יען משח יי אחי לבשור ענוים"³ – "חסידים" לא נאמר אלא "ענוים", הא למדת, שענוה גדולה מכלן. (ע"ז כ:).
- ריב הבית הזה – אם אין לו אסקופה תחתונה הוא נראה כחסר וכתרב, אף אתה אפלו אתה משלם בקליהמדות, אם אין בך ענוה אתה חסר. רבא אומר: כשם שהאסקופה הוא מכונת את-הדלתות לנעל ולפתח, כך הענוה סגן לחכמה. (כלה ג).
- ריג אמר ר' יהושע בן לוי: בוא וראה כמה גדולים נמוכי-הרוח לפני הקדוש-ברוך-הוא, שבזמן שבית-המקדש קים אדם מקריב עולה – שבר עולה בידו, מנחה-שבר מנחה בידו, אבל מי שדעתו שפלה מעלה עליו הכתיב באלו הקריב בלי-הקרבנות כלם. שנאמר: "ובחי אלהים רוח נשברה"⁴. (סוטה ה:).
- ריד "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי"⁵ – בשר-נדם אם הנה לו כלי, כל-זמן שהוא שלם הוא שמח בו, נשבר אינו רוצה בו, ומהו החפץ של הקדוש-ברוך-הוא לבו של אדם. אם ראה הקדוש-ברוך-הוא נבהילב – אינו רוצה בו, שנאמר: "תועבת יי כל-נבזה לב"⁶, נשבר – אמר זה שלי, שנאמר: "קרוב יי לנשברי לב"⁷. (מדה"ג וישב לה).
- רטו "ובחי אלהים רוח נשברה"⁴ – אמר ר' אבא בר יודן: כלי-מה שפסל הקדוש-ברוך-הוא בבהמה הכשיר באדם: פסל בבהמה עורת או שבור או חרוץ והכשיר באדם לב נשבר ונרבה.
- אמר ר' אלכסנדר: ההדיוט הזה אם משמש הוא בכלים שבורים ננאי הוא לו, אבל הקדוש-ברוך-הוא כלי-תשמישו שבורים, שנאמר: "קרוב יי לנשברי לב"⁷, יהרופא לשבורי-לב"⁸, ימרום וקדוש אשכון ואת-דבא ושפל רוח"⁹, "ובחי אלהים רוח נשברה"⁴, "לב נשבר ונרבה אלהים לא תבזה"⁴. (ויקרא י:).
- רטז אמר רב יוסף: לעולם ולמור אדם מדעת קונו, שהרי הקדוש-ברוך-הוא הניח כל הרים ונגבעות והשרה שכיתו על הר סיני, והניח בל-אילנות טובים והשרה שכיתו בסנה. (סוטה ה:).

1 תהלים קי"ח, י. 2 משלי כ"ב, ד. 3 ישעיה ס"ח, ח. 4 תהלים כ"ח, יט. 5 ישעיה כ"ה, ח. 6 משלי ט"ז, ה. 7 תהלים ל"ד, יט. 8 שם קמ"ז, ג. 9 ישעיה כ"ה, טו.

ריו) עקב לסוליתה – החלק התחתון של הסנדל; כל' גדולה ענוה מחכמה. ריא) ענוה גדולה מכלן – מכל המדות המנויות בבריייתא דר' פנחס בן יאיר זו למעלה מזו והעליונה שבהן חסידות; וע"י כסוף פרק זה. ריב) אסקופה תחתונה – מפתח הנדרס לכל רגל. סיג – גדר. ריג) נמוכי הרוח – שפלי-הרוח. ריד) החפץ – הכלי. רטו) שפסל בבהמה – בעלת-מום לקרבן. ההדיוט – אדם פתם, ננאי – חרפה. רטז) על הר סיני – שהוא קטן.

ריו הסנה, הסנה! לא משום שאתה גבוה מכל-האילנות השרה הקדוש-ברוך-הוא שכניתו עליך, אלא משום שאתה גבוה מכל-האילנות השרה הקדוש-ברוך-הוא שכניתו עליך. (שבת סו:).

ריח אמר רב אבא אמר שמואל: שלש שנים נחלקו בית-שמיא ובית-הלל, הללו אומרים: הלכה כמותנו, והללו אומרים: הלכה כמותנו; יצאה בת-קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלהים תנים הם, והלכה כבית-הלל. – וכי מאחר שאלו ואלו דברי אלהים תנים, מפני מה זכו בית-הלל לקבוע הלכה כמותם? מפני שנזתים ונעלובים היו, ושונים דבריהם ודברי בית-שמיא; ולא עוד, אלא שמקרימים דברי בית-שמיא לדבריהם. ללמדך, שכל-המשפיל עצמו הקדוש-ברוך-הוא מנבחהו וכל-המנבחה עצמו הקדוש-ברוך-הוא משפילו; כל-המתנזר על הנדלה נדלה בודחת ממנו. וכל-הבורח מן הנדלה נדלה מחזרת אחריו; וכל-הדוחק את-השעה שעה דוחקתו, וכל-הנדחה מפני השעה – שעה עומדת לו. (עיר' ג:).

ריט יאם וסתר איש במסתרים ואני לא אראנו כאם יי' ¹ – אמר ר' בנימין בר לוי: אם יושב אדם במסתרים ועוסק בתורה אני מראהו לפריות, ואם יסמין אדם עצמו לעבודה זרה אני מראהו לפריות. (שמ"ר ח:).

רכ אמר בן-עזאי: בשמך יקראוך ובמקומך יושביך, ומשלך יתנו לך, ואין אדם נוגע במוכן לחברו, ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו במלא נימא. (יומא לח:).

רכא ר' עקיבא היה שונה בשם ר' שמעון בן עזאי: רחוק ממקומך שנים שלשה מושבות עד שיאמרו לך עלה, ואל תעלה, שיאמרו לך רר. מיטב שיאמרו לך: עלה, עלה! ולא יאמרו לך: רר, ררו! וכן הלל אומר: השפילתי היא הנבדחתי, הנבדחתי היא השפילתי. מה שעם? "המנבחה לשבת – המשפילי לראות" ². אתה מוצא: בשעה שנגלה הקדוש-ברוך-הוא למשה מתוך הסנה היה מסתיר פניו ממנו, אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: לכה ואשלחך אל פרעה ³. (ויק"ר א:).

רכב אמר לו רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יצחק: יעמר מר וישב אצלנו. אמר לו: שנינו, ר' יוסי אומר: לא מקומי של אדם מכבדו, אלא אדם מכבד את-מקומו, שכן מצינו בהרסיני, שכל-זמן שהשכינה שרויה עליו אמרה תורה: "גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול הדר ההוא" ⁴, נסתלקה שכינה ממנו אמרה תורה: "במשך היכל המה יעלו בקר" ⁵; וכן מצינו באהל-מועד שבמדבר, שכל-זמן שהוא נטוי אמרה תורה: "וישלחו מן המתנה כל-ציוע וכל-וב" ⁶, הגללו הפרוכות מיד התרו נבים ומצרעים לפני שם. אמר לו: אם בן,

¹ ירמיה כ"ג, כד. ² סהלים קי"ג, ה' ו. ³ שמות ג', י. ⁴ שם כ"ד, ג. ⁵ שם י"ט, יג. ⁶ בנודב' ה', ב.

(ריח) לקבוע הלכה – שיקבעו הלכה. הדוחק את השעה – ומשתדל להקדים את גדולתו לפני זמנה. שעה דוחקתו – מזולזלת דוחקת. שעה עומדת לו – לגדלו. (רכ) בשמך... ובמקומך – הראוי לך לפי מעשיך. במלוא נימא – כחוש השערה, במקצת. (רכא) רחוק ממקומך – הראוי לך במסיבה לפי כבודך. המנבחה... המשפילי – כל מי שהוא גבוה יותר הוא משפיל עצמו יותר. היה מסתיר פניו ממנו – מפני ענוה, שלא להסתכל בכבודו של הקב"ה. לכה ואשלחך – בשכר ענוה הקב"ה עשאו שליחו. (רכב) יעמוד וישב אצלנו – שהיה יושב בין אנשים שאינם חשובים כל כך והטינו לעמוד ממקומו ולישב אצלו. אל ירעו – שהיה הר סיני מכובד ומקודש משום שכינה. במשך היובל – כשתסתלק השכינה. הוגללו הפרוכות – בשעת נסיעה.

אָמַר אֵין וְאַלֶּךְ אֶצֶל מֶר. אָמַר לוֹ: מוֹטֵב שִׁבּוּא מִנָּה בֵּן פֶּרֶם אֶצֶל מִנָּה בֵּן מִנָּה וְאַל יָבּוּא מִנָּה בֵּן מִנָּה אֶצֶל מִנָּה בֵּן פֶּרֶם. (תע' כא:)

רַבִּי הַמְּשֵׁל אָמַר: הֵינִי רֹאשׁ לְשׁוּעָלִים וְלֹא זָנֵב לְאֻרִּיּוֹת. ב' מִתְּנָא בֵּן חֲרַשׁ אָמַר: הֵינִי זָנֵב לְאֻרִּיּוֹת וְאַל תְּהִי רֹאשׁ לְשׁוּעָלִים. (ירוש' סנה' פ"ד, ז"ח; אב' ד.)

רַבִּי שְׁלַחַי מִשֵּׁם: אִיזְדְּרוּ בֵּן הַעוֹלָם-הַבָּא? עֲנִיתָ וְשִׁפְלֵי-בֶרֶךְ, שׁוּחָה וְנִכְנֵם שׁוּחָה וְיוֹצֵא, וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה תְּמִיד וְאִינוּ מַחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ—וְנִתְּנוּ חֲכָמִים עֲיִינֵיהֶם בְּרֵב עֲלֵא בֶר אָבָא. (סנה' פח:)

רַבִּי אָמַר ר' יוֹחָנָן מִשֵּׁם ר' יוֹסִי בֵּן זִמְרָא: כָּל-הַתּוֹלָה בּוֹכּוֹת עַצְמוֹ תוֹלִין לוֹ בּוֹכּוֹת אַחֲרָיו, וְכָל-הַתּוֹלָה בּוֹכּוֹת אַחֲרָיו תוֹלִין לוֹ בּוֹכּוֹת עַצְמוֹ. מִשֶּׁה תִּלָּה בּוֹכּוֹת אַחֲרָיו, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְזָכַר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדָיו"¹, תִּלּוּ לוֹ בּוֹכּוֹת עַצְמוֹ. שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיֹּאמֶר לְהַשְׁמִיךָ—לְיָדִי מִשֶּׁה בַּחֲרִיר"²; הַזִּקְיָה תִּלָּה בּוֹכּוֹת עַצְמוֹ. שֶׁנֶּאֱמַר: "וְכִרְיָנָא אֶת אֲשֶׁר הִתְחַלְכְּתִי לְפָנֶיךָ"³, תִּלּוּ לוֹ בּוֹכּוֹת אַחֲרָיו. שֶׁנֶּאֱמַר: "וְנִתְּנִי אֶל הָעִיר הַזֹּאת לְהוֹשִׁיעָהּ לְמַעַן וּלְמַעַן דּוֹר עֲבָדֶיךָ"⁴. (בר' י:)

רַבִּי "נֶפֶס מִמַּצְרִים תִּסִּיעַ"⁵—מֶה הִנֵּפֶן הוּא יִשְׁכַּח אֲשֶׁכּוֹלוֹת נְדוּלִים וְקִטְנִים, וְכָל-אֲשֶׁכּוֹלוֹ שֶׁהוּא נְדוּל מִחֲבָרוֹ נִמְדָּךְ מִמֶּנּוּ, בֶּךָ [יִשְׂרָאֵל], כָּל-מִי שֶׁהוּא נְדוּל מִחֲבָרוֹ נִמְדָּךְ מִמֶּנּוּ. (מדר' טז:)

רַבִּי לִוִּי אָמַר: אֹמְרִים לִפְתָּח: לָמָּה אֵין קוֹלֶךְ הוֹלֵךְ? אָמַר לָהֶם: אֵין צִירָךְ—מַעֲשֵׂי מוֹדִיעִים אוֹתִי; אָדָם נוֹטֵעַ בִּי נִסְיָעָה וְהִיא עוֹלָה לְשִׁלְשִׁים יוֹם; זוֹרֵעַ בִּי יָרֵק—וְהוּא עוֹלָה לְשִׁלְשֵׁה יָמִים. אֹמְרִים לְחִדְקָל: לָמָּה קוֹלֶךְ הוֹלֵךְ? אָמַר לָהֶם: הַלֵּנָא נִשְׁמַע קוֹלִי וְנִרְאָה. אֹמְרִים לְאֵילָנֵי-מֶאֱכָל: לָמָּה אֵין קוֹלְכֶם הוֹלֵךְ? אָמְרוּ לָהֶם: אֵין אֲנוּ צִרִיכִים—פְּרוֹתֵינוּ מַעֲדִים עֲלֵינוּ. אֹמְרִים לְאֵילָנֵי-סָרְק: לָמָּה קוֹלְכֶם הוֹלֵךְ? אָמְרוּ לָהֶם: הַלֵּנָא נִשְׁמַע קוֹלֵנוּ וְנִרְאָה. אָמַר רַב הוֹנָא: לֹא מִשֵּׁם הַטַּעַם הָיָה: אֲלֵא אֵילָנֵי מֶאֱכָל, עֲלִידֵי שֶׁהֶם בְּבָרִים בְּפִרוֹתֵיהֶם לִפְנֵיךְ אֵין קוֹלֶם הוֹלֵךְ, אֲבָל אֵילָנֵי-סָרְק עֲלִידֵי שֶׁהֶם מְלִים בְּפִרוֹתֵיהֶם קוֹלֶם הוֹלֵךְ. (ביר טז; קה"ר י:)

רַבִּי "כִּי בְּקוֹל הַסִּירִים תַּחַת הַסִּיר"⁶—כָּל-הַעֲצִים בְּשֶׁהֶם דּוֹלְקִים אֵין קוֹלֶם הוֹלֵךְ: בְּרֶם הַסִּירִים הִלְלוּ בְּשֶׁהֶם דּוֹלְקִים קוֹלֶם הוֹלֵךְ, לוֹמַר: אֵף אֲנוּ מִן הַעֲצִים. (קהיר ז:)

רַבִּי אֶסְתֵּרָא בְּלִינָא קִישִׁי-קִישׁ קְרָא. (ג"מ פה:)

¹ שְׁמוֹת ל"ב, יג. ² סְהִלִּים ק"ו, כג. ³ וּלְכִים צ' כ', ג. ⁴ כִּס י"ט, לד. ⁵ סְהִלִּים פ', ט. ⁶ קֶהֶלֶת ז', ו.
מִנָּה בֵּן פֶּרֶם—מִנָּה (מֵאָה זֶוּז) בֵּן חֲצִי מִנָּה; כָּלִי אֲכִיו שֶׁל זֶה לֹא הִיָּה גְדוֹל כִּאֲבִיו שֶׁל זֶה.
רַבִּי רֹאשׁ לְשׁוּעָלִים—כָּלִי לְאִנְשִׁים פְּחוּתִים. (רַבִּי) מִשֵּׁם—מֵאִי. שׁוּחָה וְנִכְנֵם וְגו'—הוֹלֵךְ בְּכַפִּיפֶת-קוֹמָה. וְנִתְּנוּ חֲכָמִים וְגו'—כָּלִי מִצְאוּ בּוֹ כָּל הַמַּעֲלוֹת הַלֵּלוּ. (רַבִּי) הַתּוֹלָה בּוֹכּוֹת עַצְמוֹ—מִבְּקֵשׁ בַּחֲפִלּוֹ בּוֹכּוֹת עַצְמוֹ. שְׁרוּאָה אֶת עַצְמוֹ חֲשׁוֹב לִפְנֵי הַמָּקוֹם. (רַבִּי) אֲשֶׁכּוֹלוּ... נִמְדָּךְ מִמֶּנּוּ—סִמּוֹךְ לֶאֱרֹךְ. (רַבִּי) לָמָּה אֵין קוֹלֶךְ הוֹלֵךְ וְגו'—שְׁמִיטֵי פֶרֶת הוֹלְכִים לֵאמֹר, וְסִימֵי חֲדָקִל חֲדִים וְקָלִים וּמִשְׁמִיעִים קוֹל רַעֲשׁ. מַעֲשֵׂי מוֹדִיעִים אוֹתִי—שֶׁאֲדַמַּת פֶּרֶת שְׂכִנָּה. הַלֵּנָא נִשְׁמַע קוֹלִי—שֶׁהִיא נִשְׁמַע קוֹלִי. לְאֵילָנֵי סָרְק—לְעִצִּים שֶׁאֵינֶם עוֹשִׂים פְּרִי מֵאֲכָל. כְּבָרִים בְּפִירוֹתֵיהֶם—וְאֵינֶם מִתְּנַעֲנְעִים בְּרוּחַ כָּל כֶּךָ. (רַבִּי) בְּרֶם—אֲכָל. רַבִּי אֶסְתֵּרָא בְּלִינָא וְגו'—כִּשְׁאִין בַּתֶּךָ הַלְגִּין (הַבֶּרֶךְ) אֲלֵא מִטְּבַע אֶחָד מִקְשָׁשׁ וּמִשְׁמִיעַ קוֹל; כָּלִי אָדָם רִיק מִכְרִיו עַל עַצְמוֹ.

רל שנינו, ר' שמעון בן יוחאי אומר: אדם שכתו בקול נמוך ונגותו בקול רם. שכתו בקול נמוך – מן ודוי המעשר, ונגותו בקול רם – ממקרא בכורים. (סוטה לב:).

רלג אמר רבא: מתר לו לאדם להודיע על עצמו במקום שאין יודעים אותו, שנאמר: ונעבדך ירא אתי מנערי¹.

רבא הקשה: כתוב, ונעבדך ירא אתי מנערי¹, וכתוב, יהללך זר ולא פיד² – כאן במקום שידעין אותו וקאן במקום שאין יודעין אותו.

ואמר רבא: מתר לו לתלמידהם לומר: "תלמידהם אני והקדימו דיני תחלה". (גור' סב:).

רלב שנו רבותינו: לעולם יהא אדם רך בקנה ואל יהא קשה בארו. קנה זה עומד במקום מים ונועו מחליף ושרשיו מרבים, ואפלו כל-הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מניזות אותו ממקומו, אלא הוא הולך ובא עמהן: כן שדממו הרוחות עמד הקנה במקומו.

ארו זה אינו עומד במקום מים ואין נועו מחליף ושרשיו מעטים, ואפלו כל-הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מניזות אותו ממקומו, כן שנשבה בו רוח דרומית מיד עוקרתו והפכתה על פניו. (תענ' כ: סנה' קה' קו).

רלג אמר ר' אבא בר כהנא בשם ר' לוי: כל-מי שהוא מעמיד פנים בגל-הגל שוטפו, וכל-מי שאינו מעמיד פנים בגל – אין הגל שוטפו. (ביר' מד:).

רלד שנינו, אמר רבן גמליאל: פעם אחת הייתי מהלך בספינה, וראיתי ספינה אחת שנסברה, והייתי מצטער על תלמידהם שבה, ומי הוא? ר' עקיבא, וכשעליתי ביבשה בא וישב ודן לפני בהלכה. אמרתי לו: בני, מי העלך? אמר לי: דף של ספינה נודמן לי, וכל-גל וגל שבא עלי נענעתי לו ראשי. (יבמ' קכא:).

רלה ר' אלעזר הקפא אומר: אל תהא כמשקוף העליון שאין יד בני-אדם יכולה ליגע בו, אלא הני כאסקופה תחתונה שהכל דשים בה – וסוף כל-הבגין נסתר והיא במקומה עומדת. (אדר"ג כ: דא"ג).

רלו אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי: כל-אדם שישבו נסות-הרוח באלו עובד עבודת-זרה: כתוב כאן: "תועבת יי כל-נקה לב"³, וכתוב שם: "ולא תביא תועבה אל ביתך"⁴.

נ' יוחנן אמר שלו: באלו כפר בעקר, שנאמר: "ורם לבבך – ושכחת אתי אלהיך"⁵. (סוטה ד:).

¹ מלכים ח' י"ח, יב. ² משלי כ"ז, ב. ³ שם ע"ז, ה. ⁴ דברים ז', כו. ⁵ שם ח', יד.

(רל) אדם אומר וגו' – כשיבוא לאדם לדבר בשבח עצמו או בגנותו יאמר זה בקול נמוך וזה בקול רם. מן ודוי המעשר – שיש בו שבח ונאמר בקול נמוך. ממקרא בכורים – שיש בו גנות. "ארמי אוכד אבי וגו'", ונאמר בקול רם. רלכ) ונועו מחליף – בכל שנה מתחדש גועו. שדממו – נשתתקו. ושרשיו מועטים – לפי גועו וענפיו. רלג) מעמיד פניו בגל – מגביה ראשו כנגד הגל הבא לשטפו, רלה) כאסקופה – כספתו, דשין – דורסין, נסתר – נהרס ונופל. רלו) נסות הרוח – נאות. כפר בעיקר – בהקב"ה.

רלו אמר רב תסדא (ויש אומרים מר עקבא): כל-אדם שיש-בו נסות-הרוח אמר הקדוש-ברוך-הוא: אין אני והוא יכולים לדור בעולם, שנאמר: נבה עינים ורחב-ללב אתו לא אוכל¹. — אל תקרא "אתו" אלא "אתו". (סוטה ה.).

רלח אמר ר' אלעזר: כל-אדם שיש-בו נסות-הרוח שכינה מילת עליו. (סוטה ה.).
רלט המהלך בקומה וקופה אפלו ארבע אמות כאלו דוחק רגלי שכינה, שנאמר: מלא כל-הארץ כבודי². (בר' מג.).

רמ האימתנים והגותנים והזחתנים והזידונים ועו-פנים ובעלי-זרועות, עליהם הכתיב אומר: וזרועות רשעים תשברה³.
ההונים פיונים והמנהמים והמצפצים והמופקסים כידיהם והבועטים ברגליהם והמהלכים בראש אצבעותיהם, עליהם הכתיב אומר: אל תבואני רגל נאנה ויד רשעים אל תנידני⁴. (ד"א ב.).

רמא התיר מנעליו ויצא לשוק הכי זה מנסי-הרוח: סנטרו לצדדים וכובעו לאחריו וירכתו על חבריו ורציעות תפלין בידו ומחורין כשהוא מהלך בשוק — דרי זה מנסי-הרוח. (שם יא.).

רמב אמר ר' אלכסנדר: כל-אדם שיש-בו נסות-הרוח אפלו רוח קמעא עוברתו, שנאמר: והרשעים בים נגרש כי השקט לא יוכל⁵ — ומה ים, שיש-בו כמה רביעיות, רוח קמעא עוברתו, אדם שאין בו אלא רביעית אחת על-אחת כמה וכמה. (סוטה ה.).

רמג אמר רב יהודה אמר רב: כל-המתהיר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו. (פס' סו.).

רמד דרש ר' עקיבא: כל-אדם שיש-בו נסות-הרוח לבסוף מתמעט, שנאמר: רמו — מעט⁶. מהו יוקראש שבלת ימלו⁶? שנה דבי ר' ישמעאל: משל לאדם שנכנס לתוך שדרו — נבזה נבזה הוא מלקט. (סוטה ה.).

רמה אמר ר' אלעזר: כל-אדם שיש-בו נסות-הרוח ראוי לגדעו באשרה. (שם).

רמי אמר ר' לוי: בלי-המתנאה אינו נדון אלא באש, שנאמר: זאת תורת ה' עליה היא העלה על מזקדה⁷. (ויקרא ז.).

רמו אמר ר' אלעזר: כל-אדם שיש-בו נסות-הרוח אין עפרו ננער, שנאמר: יהקיצו ורגנו שכני עפר⁸ — ישובבי בעפר לא נאמר, אלא ישובבי עפר — מי שנעשה שכן לעפר בחייו. (סוטה ה.).

רמח דרש בר-קפרא: מהו שנאמר: למה תרצדון הרים וכןנים⁹? יצתה בתיקול

¹ חכמים ק"ה. ה. ² ישעיה ו', נ. ³ חכמים ל"ז, יז. ⁴ שם ל"ז, יז. ⁵ ישעיה כ"ז, כ. ⁶ חזיון כ"ד, כז. ⁷ ויקרא ו', כ. ⁸ ישעיה כ"ז, יט. ⁹ חכמים ק"ה, יז.

(רמ) האימתנים — מטולי אימה. והגותנים והזחתנים — בעלי נאווה. (רמא) סנטרו — לחי הזקן שלו, וירכתו על חבריו — לצד חבריו. ומחורין — כורכן ומהפכן בידיו. (רמב) רוח קמעא — רוח כל שהיא. רביעית — שם סדה. רביעית אחת — של דם, כדי שיעור חיותו של אדם. (רמג) המתהיר — המתנאה. (רמד) נביה נבזה הוא מלקט — ואף בעלי-גאווה נכרתים תהלה. (רמו) אין עפרו ננער — אינו עומד בתחתית-המתים.

ואמרה להם: למה תרצו דין עם סיני? כלכם בעל-מומים אתם אצל סיני. אמר רב אשי: מכלל מי שמתיהר בעל-מום הוא. (מג' כט.)

דמט נבוכדנאצר אמר: אין באי העולם כרי לרור ביניהם, אעשה לי עב קטנה ואדור בתוכה. שנאמר: "אעלה על כמתי עב"¹. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: "ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה וגו'"² - אני מזריק לבאר שחת: אתה אמרת אין באי העולם כרי לרור ביניהם - ולך טרדין מן אנשא ועם חיות ברא להני מדורק ועשקא כתורא לך וטעמין... ושבעה ענין וחלפון עליך עד די תדע די שליט עליא במלכות אנשא ולמן די יצבא ותננה"³. (חוספ' סוטה פ"ג.)

דב משרבו מושכי הרק רבו היהירים ונתמעטו התלמידים והתורה חוזרת על לומדיה. משרבו היהירים התחילו בנות ישראל להנשא ליהירים. שאין דורנו רואה אלא לפנים.

— איני ודרי אמר מר: כל-מי שמתיהר אפלו על אנשי-ביתו אינו מקבל. שנאמר: "גבר ידיר ולא יונה"⁴ - לא יונה אפלו בנה שלו! מתחלה קפצה עליה. לסוף מתננה עליה. (סוטה מז.)

רנא סמן לנסות הרוח - עניות תורה. (סנה' כד.)

רנב דל נאה - אין הדעת סובלתו. (פס' קיג.)

רנג מפני מה מצרע נטהר בנביה שבנבואה ובמזמור שבזמרים: בעין ארו ובאזוב? על ידי שהנביה עצמו בארו לקה בצרעת, כן שהשפיל עצמו באזוב נתרפא על-ידי אזוב. (במ"ר יט.)

י. בשת-פנים ועזות-פנים

רנ שנינו: "ובעבור תהיה יראתי על-פנים"⁵ - זו בושח, "לכלתי תחטאו"⁶ - מלמד, שהבושה מביאה לידי יראת-חטא. מכאן אמרו: סמן יפה-באדם, שהוא בושח. אחרים אמרו: כל-המחפיש לא במהרה הוא חוטא, ומי שאין לו בשת-פנים בירוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני. (גדר' כ.)

רנה שלשה סמנים יש באמה זו: רחמים ובישנים וגומלי-חסדים. (יבמ' עט, ע"י.)

רנו רבם של בני-אבות בישנים הם. (ירוש' קיד' ד; סוף טו.)

רנז יהודה בן סימא היה אומר: עורפנים לניהלם ובשת-פנים לנז-עדן. (אב' ה.)

רנח אמר עליא: לא חרבה ירושלים אלא מפני שלא היה להם בשת-פנים זה מזה, שנאמר: "הובישו כי תעבה עשו, גם בוש לא יבושו גם הכלים לא ידעו, לכן יפלו בנפלים"⁷. אמר ר' יצחק: לא חרבה ירושלים אלא בשביל שהשוו קטן וגדול, שנאמר: "והיה קצם כבהן"⁸, ונאמר אחריו: "הבוק תבוק הארץ"⁹. (שבת קט:.)

¹ ישעיה י"ד, יד. ² שם שם יג. ³ מנחם דל, כג. ⁴ חקוק בל, ה. ⁵ שמואל ב', כ. ⁶ ירמיה ו', עט. ⁷ ישעיה כ"ד, ג. ⁸ שם שם, ג.

(רנ) מושכי דרוק - מאריכין הרוק, ומדת גאווה הוא. חוזרת על לומדיה - מבקשת ואינה מוצאת. לפנים - למראית עין. איני - וכי כך הוא? מתננה - נעשה מזלזל. רנד) בירוע - כוודאי.

- רנס רב דימי אמר: שמינה עשרה קללות קלל ישעיה את־ישראל, ולא נתקררה דעתו עד שאמר להם המקרא הזה: ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד¹. (חגי' יד:).
- רס אמר רבה בר הונא: כל־אדם שיש־לו עוות־פנים מתר לקרותו רשע. שנאמר: יהיו איש רשע בפניו². רב נחמן בר יצחק אמר: מתר לשנאותו, שנאמר: ויעו פניו ישנא³ - אל תקרא 'ישנא' אלא 'ישנא'. (תענ' ז:).
- רסא מדחציף כולי האי שמעמינה רשיעא הוא (משהוא חצוף כל־כך מכלל שרשע הוא). (ב"מ פג:).
- רסב אמר רב נחמן: חצפא אפלו כלפי שמיא מרני (חצפה מועילה אפלו כלפי שמים), מתהלה כחוב: "לא תלך עמהם"⁴, ולבסוף כתוב: "קום לך אתם"⁵.
- אמר רב ששת: חצפא מלכותא בלא חנא היא (חצפה מלכות בלא עטרה היא), שנאמר: ויאנכי היום רך ומשוח מלך והאנשים האלה בני צרויה קשים ממני⁶. (סנה' קה:).
- רסג ינאמר ממוכן⁷ - אמר רב כהנא: מכאן שהתריזט קופץ בראש. (מג' יב:).
-
- רסד מיטב שתתביש מעצמך ואל תתביש מאחרים. (רא"ז ב:).
- רסה אמר ר' אבא דמן קיסרי: אינו דומה מתביש מעצמי למתביש מאחרים. (תענ' טו, טז:).
- רסו עשרה מתחברים ונוגבים קורה ואינם מתבישים זה מפני זה. (קיד' פז:).

יא. שמחה ועצבות. שחוק וקלות־ראש

- רסז יושבתי אני את־השמחה⁸ - זו שמחה של מצוה. וילשמחה מהיה עושה⁹ - זו שמחה שאינה של מצוה: ללמדך, שאין שכינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות־ראש, ולא מתוך שיחה ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר שמחה של מצוה. שנאמר: ועתה קחו לי מנן והיה כננן המנן נתתי עליו יד יי¹⁰. (שבת לז:).
- רסח ודאנה בלבי־איש ישחנה¹¹ - ר' אמי ור' אסי, אחד אמר: 'ישחנה מדעתו, ואחר אמר: 'ישחנה לאחרים. (סנה' קז:).
- רסט רב ברוקא חזאנה היה מצוי בשיק של בירלפט. והיה אליו מצוי אצלו. אמר לו:

1 ישעיה ג', ה. 2 משלי כ"א, כט. 3 קהלת ח', ח. 4 נחמדנר כ"ג, יב. 5 שם ט, כ. 6 שמואל ב' ג', לט. 7 אסתר ח', טו. 8 קהלת ח', טו. 9 שם ג', ג. 10 מלכים ב' ג', טו. 11 משלי י"ג, כה.

רנט) ולא נתקררה דעתו - לא נחה דעתו. (רסא) מדחציף - משהוא עיז־פנים. (רסב) ולבסוף קום לך אתם - לאחר שהחציף פניו והעזיר לילך נתן לו תקביה רשות. בני צרויה קשים ממני - שחצופים היו ולא עמד המלך בפניהם. (רסג) ויאמר ממוכן - הוא האחרון בשבעת השרים וקפץ ראשון לענות. (רסו) עשרה מתחברים וגו' - כלו כשעושים בניאדם עזירה כחכמה אין בושה ביניהם. (רסז) שמחה של מצוה - שמחת לב מתוך מעשה טוב שאדם עושה. קלות ראש - הוללות. (רסח) ישחנה מדעתו - וישחנה מדעתו. (רסט) בירלפט - שם מקום. אמר לו - רב ברוקא לאליהו.

יש בשוק זה בן עולם-הבא? אמר לו: לאו. בינתים באו שני בני-אדם. אמר לו אליהו: הללו בני עולם-הבא הם. הלך אצלם רב ברוקא. אמר להם: מה מעשיכם? אמרו לו: בני-אדם שמחים אנו ומשמחים עצובים, וכשאנו רואים שנים שנספלה קטטה ביניהם אנו טורחים ועושים ביניהם שלום. (תענ' כנ').

רע תלמיד אחד היה מהלך אחרי ר' ישמעאל בר' יוסי בשוק ציון. ראהו שהוא מפחד. אמר לו: חוטא אתה, שנאמר: **יפחדו בציון תטאים**¹. אמר לו: והלא נאמר: **יפחדו מפחד תמיד**². אמר לו: זה בדברי תורה נאמר. יהודה בר נתן היה מהלך אחר רב המנונא. ראהו שהוא מתאנח. אמר לו: יסורים מבקש אדם זה להביא על עצמו, שנאמר: **כי פחד פחדתי ויאתניני**. אמר לו: והלא נאמר: **יפחדו מפחד תמיד**³. — זה בדברי תורה נאמר. (בר' ס).

רעא אמר רב: אנהו שוברת חצי-נופו של אדם, שנאמר: **ואתה בן אדם האנח בשכרון מתנים**⁴; ור' יוחנן אמר: אף כל-נופו של אדם, שנאמר: **יהנה כי יאמרו אליך על מה אתה נאנח ואמרת אל שמועה כי באה ונמס כל-לב וט'**⁵. (בר' נח:).

רעב דמעוות של בכי רעות: דמעוות של שחוק ופזות. (שבת קנא, קנב).

רעג יושבו העבים אחר הגשם⁶ — זו מאור עיניו של אדם שהולך אחר הבכי. (סם קנא:).

רעד עשרה שמות נקראת שמחה, אלו הם: ששון, שמחה, גילה, רנה, דיצה, פצחה, צהלה, עליזה, חרונה, עליצה. (אורני לז: שהשיר א:).

רעה ילב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב ור'⁷ — מהו כך? אלא בשם שהלב מרגיש בצרה שהוא מיצר, כך בשהאדם שמח הלב שמח תחלה. (שמ"ר יט).

רעו אין מערבין שמחה בשמחה. (מו"ק ח:).

רעז יתחת אשר לא עבדת את-י אלהיך בשמחה ובטוב לבב⁸ — אמר רב מהנה: איזו היא עבודה שבשמחה ובטוב-לבב? הגי אומר: זה שירה. (ערכ' יא:).

רעז משבטלה סנהדרין בטל השיר מבית-המשתאות, שנאמר: **בשיר לא ישתו יין**⁹, ואומר: ינקנים משער שבתו בחורים מננינתם¹⁰. (סוטה מח:).

רעט בפולמוס של אספסיונים נזרו על עטרות חתנים ועל האירוס. בפולמוס של שיטום נזרו על עטרות פלות. בפולמוס האחרון נזרו שלא תצא הכלה באפריון בתוך העיר: ורבוחינו החרו, שתצא הכלה באפריון בתוך העיר. (סם מט:).

¹ ישעיה ל"ג, יד. ² משלי כ"ח, יד. ³ חיצו ג', כה. ⁴ יחזקאל כ"ח, יא. ⁵ סם שם, יב. ⁶ קהלת י"ג, ז. ⁷ משלי י"ד, י. ⁸ דברים כ"ח, מז. ⁹ ישעיה כ"ד, ט. ¹⁰ חילוס ס', יד.

(רע) בדברי תורה נאמר — שידאג שמא יכשל בתורה. (רעא) בשברון מתנים — המתנים חצי הגוף. (רעג) שהולך אחר הבכי — מתמעט ומסתלק. (רעה) זקנים משער שבתו וגו' — כלי כיון שכטלו זקני סנהדרין כטלו בחורים משיר. (רעט) בפולמוס של אספסיונים — במלחמה של אספסיונים כשעת החורבן. נזרו על עטרות חתנים — כטלו את המנהג שיצאו החתנים לחופה בעטרה. האירוס — מין כלי שיר מיוחד לנגן בו שירי דודים לפני חתן וכלה. בפולמוס האחרון — במלחמת ביתר. באפריון — מין חופה שהיו מוליכין בה את הכלה מבית אביה לבית בעלה.

רפ אמר רב חסדא: יחסיר המצנפת והרים העטרה... השפלה הנכה והנכה השפיל¹ - מה ענין מצנפת אצל עטרה? אלא לומר לך: בזמן שמצנפת בראש כהן גדול עטרה בראש כל-אדם, נסתלקה מצנפת מראש כהן גדול - נסתלקה עטרה מראש כל-אדם. (גיט' ז).

רפא שלחו לו למר עקבא: ומר מנין שאסור? שרשט וכתב להם: "אל תשמח ישראל אל-גיל פעמים"².

- וישלח להם מבאן: "בשיר לא ישתו יין"³.

- אם משם הייתי אומר: כמה דברים אמורים, ומר של כלי, אבל של פה מתר - קא משמע לן. (סם).

רפב אמר ר' יוחנן: כל-השותה בארבעה מיני-ומר מביא פרעניות לעולם. שנאמר: "והיה כנזר ונבל תהן וחליל וננן משתיהם"⁴; מה נאמר אחריו - ילכין גלה עמי מבלי דעת וגו'⁵. (סוטה מח:).

רפג אמר רב: און ששמעה ומרה תעקר.

אמר רבא: ומר בבית - חרבה בסף, שנאמר: "קול ישורר בחלון-חרב בסף"⁶.

אמר רב הונא: ומר של משכים ושל חורשים מתר: של גרדיים אסור. (סם-).

רפד רב הונא בטל את-הומר. עמדו מאה אונים בווז ומאה סאה חטים בווז ולא נתבקשו. בא רב חסדא והקל בדבר, נתבקש און בווז ולא נמצא. (סם).

רפה אמר רב יוסף: גברים מזמרים ונשים עונות-פריצות, נשים מזמרות וגברים עונים - קאש בנערת. (סם).

רפו מר בנו של רבינא עשה משתה חתנים לבנו. ראה שהחכמים שמחים ביותר, הביא כוס מיקר של ארבע מאות וזו ושבר לפניהם ונתעצבו.

רב אשי עשה משתה חתנים לבנו. ראה שהחכמים שמחים ביותר, הביא כוס של זכוכית לבנה ושבר לפניהם ונתעצבו.

אמרו לו חכמים לרב המנונה וישי במשתה של מר בנו של רבינא: ישיר לנו מר. אמר להם: "וי לן דמיתנן! וי לן דמיתנן!" (אוי לנו שנמות, אוי לנו שנמות). אמרו לו: ואנו מה נענה אחריו? אמר להם: הי תורה והי מצוה שיגנו עלינו! (בר' ל, לא).

רפו בשעת חרותא - חרותא, בשעת אבלא - אבלא (בשעת שמחה - שמחה, בשעת אבל - אבל). (בר' כז).

¹ יחזקאל כ"ח, לא. ² הושע ט', ח. ³ ישעיה כ"ד, ט. ⁴ סם ס', יב. ⁵ סם סס, יג. ⁶ לפניה צ', יד.

(רפ) בזמן שמצנפת בראש כהן גדול - כלו' בזמן שיש בגדי כהונה ועבודה במקדש. (רפא) ומר מנין שאסור - בזמן הזה. קא משמע לן - משמיענו ומלמדנו מפסוק אחר. (רפג) חורב בסף - כלו' נחרב עד המפתח עד היסוד, וזמר של משכים וגו' - מושכי הספינות וחורשים בשדות מעוררים עצמם לעבודה בשיר. ושל גרדיים - של אורגים, ששיריהם דברי הללות וליצנות. (רפד) עמדו בווז וגו' - כלו' נמכרו כוול גדול ואעפ"כ לא היה אדם מבקש לקנותם, מפני שבכסול הזמר נתמעטה ההמדה. והקל בדבר - לא הקפיד למחות על הזמר. ולא נמצא - שרבו הקופצים. (רפה) כאש בנעורת - וזמר הנשים מעורר את יצרם של העוננים אהיהן ומכעירן מחרה כאש בנעורת של פשתן. (רפו) כוס מיקר - כוס של שיש ושל זכוכית יקרה, שהמשקה משתמר בה בקירותיו. מה נענה אחריו - בשיר. הי תורה והי מצוה וגו' - כלו' היכן תורה והיכן מצוה שיגנו עלינו.

שמחה ועצבות. שחוק וקלות־ראש

רמח יִזְרִיתִי פֶּרֶשׁ עַל פִּנִּיכֶם פֶּרֶשׁ חֲנִיכֶם¹ – אָמַר רַב הוּנָא (וְיֵשׁ אֲמִירִים אָמַר רַב חֲנָא): אֵלּוּ בְנֵי אָדָם שְׂמִינִיחִים דְּבָרֵי תוֹרָה וְעוֹשִׂים כְּלִימִידָם כְּחִנִּים.

אָמַר ר' לִוִּי, אָמַר רַב פֶּפִּי, אָמַר ר' יְהוֹשֻעַ: לְאַחַר שְׁלֹשָׁה יָמִים כִּרְסוֹ נִבְקָעַת וְנוֹפְלַת לוֹ עַל פָּנָיו וְאוֹמֵר לוֹ: טַל מָה שֶׁנָּתַתְּ בִּי. (שִׁבְתָּ קִנְאִי).

רפס אָמַר ר' יוֹחָנָן מִשּׁוּם ר' שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחָאי: אֲסוּר לְאָדָם שִׁמְלָא שְׁחוֹק פְּוִי בְּעוֹלָם־הָהוּא. שְׁנֵאמַר: „אִזּוּ יִמְלָא שְׁחוֹק פְּוִי וְלִשְׁוֹנָנוּ רִנָּה“² – אֵימַתִּי? בּוֹמֵן שִׁי־אֲמַרְוּ בְּנוֹיִם הַגְדִּיל יֵי לַעֲשׂוֹת עִם אֱלֹהִים³.

אָמַרְוּ עָלָיו עַל רִישׁ־לְקִישׁ, שְׁמִימִיו לֹא מִלָּא שְׁחוֹק פְּוִי בְּעוֹלָם־הָהוּא מִשְׁשֻׁמְעָה מֶרֶ יוֹחָנָן רַבּוֹ. (בֵּרִי לֹא).

רצ המִקְבֵּל עָלָיו לִהְיוֹת חֵבֶר – לֹא יֵהָא פְּרוּץ בְּשְׁחוֹק. (דִּמְאֵי בֹא).

רצא שְׁנֵי רַבּוֹתֵינוּ: לֹא יִפְטֹר אָדָם מִחִבְרָו לֹא מִתּוֹךְ שִׁיחָה וְלֹא מִתּוֹךְ שְׁחוֹק וְלֹא מִתּוֹךְ קְלוּת־רֹאשׁ וְלֹא מִתּוֹךְ דְּבָרִים כְּטָלִים. אֲלֵא מִתּוֹךְ דְּבָרֵי־הַלְכָּה, שֶׁכֵּן מְצִינוּ בְּנִבְיָאִים רִאשׁוֹנִים שֶׁסִּמְּנוּ דְּבָרֵיהֶם כְּדִבְרֵי שִׁבְחָ וְתַנְחוּמִים: וְכֵן שֶׁנָּה מְרִי בֵּר רַב הוּנָא: אֵל יִפְטֹר אָדָם מִחִבְרָו אֲלֵא מִתּוֹךְ דְּבָרֵי־הַלְכָּה, שֶׁמִּתּוֹךְ כֶּךָ וּזְכָרְהוּ. (בֵּרִי לֹא).

רצב ר' עֲקִיבָא אוֹמֵר: שְׁחוֹק וְקְלוּת־רֹאשׁ מְרַגְלִין אֶת־הָאָדָם לַעֲרוּהָ. (אֲבִי גִ).

רצג דָּרַשׁ ר' שְׁמַעוֹן בֶּן פִּזִּי: מָהוּ שְׁנֵאמַר: „אֲשֶׁרֵי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא הִלָּךְ בַּעֲצַת רְשָׁעִים וּבְדַרְךְ חֲסִיאִים לֹא עָמַד וּבִמְיוֹשׁ לְצִים לֹא יֵשֵׁב“⁴ – וְכִי מֵאַחֵר שֶׁלֹא הִלָּךְ הֵיכֵן עָמַד? וּמֵאַחֵר שֶׁלֹא עָמַד הֵיכֵן יֵשֵׁב? וּמֵאַחֵר שֶׁלֹא יֵשֵׁב הֵיכֵן לֵץ? אֲלֵא לּוֹמֵר לָךְ, שֶׁאִם הִלָּךְ סוֹפּוֹ לַעֲמוֹד, וְאִם עָמַד סוֹפּוֹ לִישֵׁב, וְאִם יֵשֵׁב סוֹפּוֹ לִלְוֹץ, וְאִם לֵץ עָלָיו הַכְּתוּב אוֹמֵר: „וְלִצַּח לְכַדֵּךְ תִּשָּׂא“⁵. (עִזִּי יִחִי).

רצד אָמַר ר' אֶלְעָזָר: כְּלִי־הַמְּתַלּוּצֵץ יִסְוִרִין בָּאִים עָלָיו, שְׁנֵאמַר: „וַעֲתָה אֵל תְּתַלּוּצְצוּ פֶן יִחְזְקוּ מוֹסְרֵיכֶם“⁶.

אָמַר לָהֶם רַבָּא לְהַכְמִים: בְּבִקְשָׁה מִכֶּם, אֵל תְּתַלּוּצְצוּ, שֶׁלֹא יָבוֹאוּ עֲלֵיכֶם יִסְוִרִין. אָמַר רַב קִטִּינָא: כְּלִי־הַמְּתַלּוּצֵץ מְזוֹנֹתָיו מִתְּמַעֲטִים, שְׁנֵאמַר: „מִשְׁךְ יָדוֹ אֶת־לְצִיצִים“⁷. אָמַר ר' שְׁמַעוֹן בֶּן לִקְוִישׁ: כְּלִי־הַמְּתַלּוּצֵץ נּוֹפֵל בְּנִיהוּם, שְׁנֵאמַר: „זֶר יִדִּיר לֵץ שְׁמוֹ עוֹשֶׂה בַּעֲבַרְתָּ דָּוִן“⁸, וְאִין עֲבָרָה אֲלֵא נִיהוּם, שְׁנֵאמַר: „יּוֹם עֲבָרָה הַיּוֹם הַהוּא וְנָוִי“⁹.

אָמַר ר' תַּנְחוּם בֶּר חֲנִילָאִי: כְּלִי־הַמְּתַלּוּצֵץ גּוֹרֵם כְּלִיָּה לְעוֹלָם, שְׁנֵאמַר: „וַעֲתָה אֵל תְּתַלּוּצְצוּ פֶן יִחְזְקוּ מוֹסְרֵיכֶם, כִּי כָלָה וְנִחְרַצָּה שְׁמַעֲתִי“¹⁰.

אָמַר ר' אֶלְעָזָר: קִשָּׁה הִיא הַלְצִנִּית, שֶׁתְּחַלְתָּה יִסְוִרִין וְסוֹפָהּ כְּלִיָּה. (שֶׁם יְרוּשָׁה בֵּרִי פֶּנִי ה'ה).

¹ מִלֵּאכִי זִי, נ. ² תְּהִלִּים קכ"ו. ז. ³ שֶׁם חֵי, ח. ⁴ מִשְׁלִי ט', יב. ⁵ יִשְׁעִים כ"ח, כז. ⁶ הוֹשֵׁעַ ז', ה. ⁷ מִשְׁלִי כ"ח, כד. ⁸ לְפָנֶיךָ ח', טו.

רפס) אִזּוּ – בִּימֵי הַגְּאוּלָּה. רצ) לִהְיוֹת חֵבֶר – לִהְיוֹת אֶחָד מִן הַחֲבֵרִים הַנּוֹהֲגִים זֵהִירוֹת יִתְרָה בְּמַעֲשֵׂוֹת וּבְנִתְהוּת. פְּרוּץ בְּשְׁחוֹק – מְרַבָּה שְׁחוֹק. רצא) לֹא יִפְטֹר – לֹא יִפְדֶּה. רצד) מִשְׁךְ יָדוֹ אֶת לְצִיצִים – כִּלּוֹי מִי שֶׁמִּתְחַבֵּר עִם לּוֹצִיצִים הַקְּבִיָּה מוֹשֵׁךְ מִמֶּנּוּ אֶת יָדוֹ הַפְּתוּחָה לְהַשְׁבִּיעַ כֹּל חֵי. קִשָּׁה הִיא – עֲנֻשָׁה עוֹד יוֹתֵר קִשָּׁה, שֶׁתְּחַלְתָּה יִסְוִרִים – יִחְזְקוּ מוֹפְרִיכֶם.

רצה ר' שמעון בן פוי: מהו שנאמר: „אשרי האיש אשר לא הלך ונז"ל¹ – אשרי מי שלא הלך לטטריאות ולקרקסאות של נכרים. „ובדרך חטאים לא עמד“¹ – זה שלא עמד בקניניו: „ובמושב לצים לא ישב“² – שלא ישב בתחבולות. שמא יאמר אדם: הואיל ולא הלכתי לטטריאות ולקרקסאות ולא עמדתי בקניניו אלא ואתגרה בשנה, תלמוד-לומר: „ובתורתו יהנה יומם ולילה“². (שם; ע"י).

רצו שני רבתינו: ההולך לאצטרינין ולברקום וראה שם את-הנחשים ואת-החברים, בוקיון ומיקיון, מוליון ולוליון, בלורין, סגולרין, הרי זה מושב לצים, ועליהם הכתוב אומר: „ובמושב לצים לא ישב“¹, וסמוך לו: „כי אם בתורת יי תפצו“², הא למדת, שדברים הללו מביאים את-האדם לירי בטול-תורה. (שם; שם).

רצו אמר רב חסדא אמר ר' ירמיה בר אבא: כת לצים אין מקבלת פני שכינה, שנאמר: „משך ידו את-לצצים“³. (סוטה מב.).

רצח ר' יסא בשעלה לבאן הלך ונסתפר, בקש לרחוץ בחמי טבריה. פגע בו ליצן אחר, טפח לו על ערפו מאחוריו. אמר לו ר' יסא: עדן הענק של אותו האיש רפה. היה יושב שם ארכון ודן לסטים אחר. הלך אותו האיש עמד כנגד (הלכסום) ונחד. אמר השר: מי היה עמד? תלה הלכסום עינו וראה שזה מנחד. אמר: אותו שמנחד היה עמי. נטלתי ורנתי לברנה. הוציאו את-שניהם כשהם טעונים צלוביהם. יצא ר' יסא מבית-המדרש ופגע בהם. אמר לו אותו האיש: ענק זה שהיה רפה כבר נשנץ. אמר לו ר' יסא: אוי לו לאותו האיש. ולא נאמר: „ועתה אל תתלוצצו, פן יחוקו מוסריכם“⁴! (ירוש' בר' פ"ב, ה"ח).

רצט אמר רב נחמן: כל-ליצנות אסורה, חוץ מליצנות של עבודת-תורה שמותרת. (מג' כה:).

יב. קבלת-יפורים

ש חיב אדם לברך על הרעה בשם שמברך על הטובה, שנאמר: „ואהבת את יי אלהיך... ובכל-מאדך“⁵ – בכל-מדה ומדה שהוא מודד לך, הני מודה לו. ר' מאיר אומר: מנין שכשם שמברך על הטובה כך מברך על הרעה? תלמוד-לומר: „וברכת את-יי אלהיך“⁶ – דינק, בכל-דין שדנק, בין מדה טובה ובין מדה פורענות.

¹ תהלים ל"א, ח. ² שם, טז. ³ הושע ז', ה. ⁴ ישעיה כ"א, כג. ⁵ דברים ו', ה. ⁶ שם ס"א, י.

רצה לטטריאות ולקרקסאות – לבתי תיאטרון וצירקוס, שמראין שם משחקים לרבים. בקניניו – בצידת חיות. בתחבולות – שעושין תחבולות של ליצנות. ואתגרה בשנה – אשקיע עצמי בשונה. רצו לאצטרינין – מקום מיוחד למשחק של שוורים מתנגחים. ולברקום – למצור שעושין שם שחוק וליצנות. החברים – לוחשי לחשים על הנחשים. בוקיון ומיקיון וגו' – כולם מיני ליצנים ומשחקים. רצו משך ידו את לוצצים – תקביה מושך ידו ומסתלק ממי שמתחבר עם ליצנים. רצח בשעלה לבאן – לא"י. הענק – של הצואר, וכוונתו לחבל תהליה; כל"י עדיין לא נתלה זה. ארכון – שר ושופט. לסטים – גולן. אותו האיש – הליצן. ונחד – שחק. כשהם טעונים צלוביהם-נושאים קורות לתליהם, שכך נהגו להטעין את קורת התליה על ההולך לתחלות. נשנץ – נהדק ונתחזק סביב חצואר; כל"י נתקיימה קללתך והריני הולך לתליה. מוסריכם – מלשון חבל ומוסרת. ש) בכל מדה ומדה – בין מדה טובה ובין מדה פורענות. יי אלהיך דיינק –

מהו יחייב לברך על הרעה בשם שמברך על הטובה? אם תאמר: בשם שמברך על הטובה והטוב והמטיב, כך מברך על הרעה והטוב והמטיב, והרי שנינו: על בשורות טובות אומר: "ברוך הטוב והמטיב", ועל בשורות רעות אומר: "ברוך דין האמת"? אמר רבא: לא נצרכה אלא לקבלם בשמחה. אמר ר' אחא משום ר' לוי: מניין? — חסד ומשפט אשירה¹ — אם "חסד" אשירה ואם "משפט" אשירה. ר' שמואל בר נחמני אומר: מכאן: "באלהים אהלל דבר, ביי אהלל דבר"² — "בני אהלל דבר" זו מדה טובה, "באלהים אהלל דבר" — זו מדה פורענות. ר' תנחום אומר: מכאן: יכוס ישועות אשא ובשם יי אקרא³. יצרה ונין אמצא ובשם יי אקרא⁴. ותקמים אומרים: מכאן: יי נתן ניי לקח, יהי שם יי מברך⁵. (בר' נ"ח, ס' ע"י).

ש"א אפרו משום ר' מאיר, וכן שני משמו של ר' עקיבא: לעולם יהא אדם רגיל לומר: כל דעבד רחמנא לטב עבד (כל-מה שעושה הקדוש-ברוך-הוא הכל לטובה). פשם אחת היה ר' עקיבא מהלך בדרך. הניע לעיר אחת. בקש אכסניא ולא נתנו לו. אמר: כל-מה שעושה הקדוש-ברוך-הוא הכל לטובה. הלך ולן בשרה. והיו עמו חמור ותרנגול ונר. בא אריה ואכל את-החמור; בא חתול ואכל את-התרנגול; בא ריח וכבה את-הנר. אמר: כל מה-שעושה הקדוש-ברוך-הוא הכל לטובה. בו בלילה באו ניסות ושבו את-בני העיר. אמר ר' עקיבא: ולא אפרתי לכם — כל-מה שעושה הקדוש-ברוך-הוא הכל לטובה! (שם ט' סא).

ש"ב לא תעשון אתי וגו'⁶ — אמר ר' עקיבא: לא תעשו אתי בדרך שאתרים מנהגין במדינות, כשהטובה באה עליהם הם מכבדים את-אלהיהם. שנאמר: "על בן יובל לחרמו"⁷, וכשהפורענות באה עליהם הם מקללים את-אלהיהם, שנאמר: "וקלל במלכו ובאלהיו"⁸, אכל אם אביא עליכם הטובה תנו הודאה, ובשאיבא עליכם יסורים תנו הודאה. (מכיל' יתרו בחדש י').

ש"ג אמר רב הונא: יהנה טוב⁹ — זו מדה הטוב, יהנה טוב מאד⁹ — זו מדה יסורים. — וכי מדת יסורין טובה מאד, אתמהא! אלא שעל ידיה הבריות באים לחיי העולם-הבא. וכן שלמה אומר: "דרך תיים תוכחות מוסר"¹⁰ — צא וראה, איזוהי דרך מביאה את-האדם לחיי העולם-הבא? הרי אומר: זו מדת יסורים. (בר' ט).

ש"ד אמר ר' שמעון בן לקיש: נאמר בריית¹¹ במלח ונאמר בריית¹² ביסורין — מה בריית האמור במלח — מלח ממתיק את-הבשר אף יסורין ממרקים כל-עוונותיו של אדם. (בר' ה').

¹ תהלים ק"ח, ח. ² שם כ"ה, יח. ³ שם קע"ז, יג. ⁴ שם כ"ט, ג. ⁵ חיוז ח', כח. ⁶ שמות כ"ג, כ"ג. ⁷ מנקה ח', עז. ⁸ ישעיה ס"ח, כח. ⁹ צדאשים ח', לח. ¹⁰ משלי ו', כג. ¹¹ ויקרא ז', יג. ¹² דברים כ"ח, כט.

"אלהים" מדת הרין, לא נצרכה וגו' — לא באה המסנה להשמיענו אלא לקבל את היסורים בשמחה. ביי אהלל דבר זו מדה טובה — "ויי" מדת הרחמים. (שא) ניסות — חיילות. הכל לטובה — שאלמלי נתנו לריע אכסניא היה נשבה עם שאר בני העיר, ואלו היה החמור נוער והתרנגול קורא ותנר דולק היו החיילות רואים אותו בשדה. (שג) בדרך שאתרים נהנים-הגויס. (שג) אתמהא — מלת הקריאה לתמיחה. (שד) במלח — של קרבנות. ביסורים — נפרשת התוכחה. ממרקים — מפרקים, מנקים.

שה ר' אליעזר בן יעקב אומר: דרי הוא אומר: יאת אשר יאהב יי יוכית וכאב את-
בן ירצה¹ - בא וראה מי נרם לבן זה לרצות את-האב - דני אומר אלו יסורים.
(מכיל יתרו בחדש ין ספרי ואתחנן).

טו שנו רבותינו: בשחלה ר' אליעזר נכנסו ארבעה זקנים לבקרו, ר' טרפון ור' יהושע
ור' אלעזר בן עזריה ור' עקיבא. נעה ר' עקיבא ואמר: חביבים יסורים. אמר להם ר'
אליעזר לתלמידיו: סמכוני ואשב ואשמע דברי עקיבא תלמידו. שאמר חביבים יסורים.
אמר לו: עקיבא בני, זו מנין לך? אמר: רבי, מקרא אני דורש: יבן-שתים עשרה שנה
מנשה במלכו וחמשים וחמש שנה מלך... ניעש הרע בעיני יי², ואומר: גם אלה משלי
שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה³ - וכי תעלה על דעתך שתחזק מלך יהודה למד תורה
לכל-העולם בלו ולמנשה בנו לא למד תורה? - אלא, כל תלמוד שלמדו וכל-עמל שעמל
בו לא היעיל לו ולא החזירו למיטב אלא יסורין, שנאמר: יודבר יי אל מנשה ואל עמו
ולא הקשיבו, ויבא יי עליהם את-שרי הצבא אשר למלך אשר וילכדו את-מנשה בחיחים...
ובהצר לו חלה את-פני יי אלהיו... ויעתר לו⁴ - הא למדת שחביבים יסורים.
(סנה' קא; ספרי ואתחנן: ילק"ש מלכים ב' כא.)

טז ר' נתן בר' יוסף אומר: חביבין יסורים, שהברית ברותה בהם לישראל, שנאמר:
והבאתי אתכם במסרת הברית⁵.

ר' נחמיה אומר: חביבים יסורים, שבשם שהקרבנות מרצים כף יסורים מרצים.
בקרבנות הוא אומר: ינרצה לו לכפר עליו⁶. כיסורין הוא אומר: ינהם ירצו את-עוניהם⁷;
ולא עוד אלא שהיסורים מרצים יותר מן הקרבנות, שהקרבנות בממונו והיסורים בנופו.
(מכיל יתרו בחדש ין ספרי ואתחנן; שו"ע צד.)

טח אמר ר' יודן: כתוב: יאם שן עקדו או שן אמתו יפיל לחפשי ושלחנו⁸ - ומה
הללו שאינן בכל-גופו של אדם אלא באחד מאבריו אמרה תורה ילחפשי ושלחנו⁹, מי
שיסורים באים עליו שהם בכל-גופו של אדם על-אחת כמה וכמה. (ב"ר צב.)

טז ר' שמעון בן יוחאי אומר: חביבים יסורים, ששלש מתנות טובות נתנו לישראל,
ואמותי-העולם מתאווין להן - ולא נתנו להם אלא על ידי יסורים, ואלו הן: תורה וארץ
ישראל והעולם הבא. תורה מניין? שנאמר: אשרי הגבר אשר תיסרנו זה ומתורתך תלמדנו⁹;
ארץ-ישראל מניין? שנאמר: יידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את-בנו יי אלהיו
מיסר¹⁰. ונאמר אחריו: כי יי אלהיו מביאד אל ארץ טובה¹¹: העולם-הבא מניין? שנאמר:
יורדך חיים - תוכחות מוקד¹². (מכיל יתרו בחדש ין ספרי ואתחנן; שו"ע צד.)

שי אמרו בשם רב הונא: כל-שהקדוש-ברוך-הוא חפץ בו מדבאו כיסורים, שנאמר:
יניי חפץ ונא החלי¹³: וכל אפלו לא קבלם מאהבה, תלמיד-לומר: יאם תשים אשם
נפשו¹³. (בר' ה.)

¹ משלי ג', יב. ² מלכים ב' כ"א, ח. ³ משלי כ"ה, ח. ⁴ דברי הימים ב' ל"ג, י"ג. ⁵ יחזקאל
כ', לו. ⁶ ויקרא ח', ז. ⁷ שם כ"ה, מג. ⁸ שנוה כ"ה, כג. ⁹ תהלים ל"ד, יב. ¹⁰ דברים ק"ה, ה. ¹¹ שם
שם, ז. ¹² משלי ו', כג. ¹³ ישעיה כ"ג, י.

שז) במסורת הברית - בברית על ידי יסורים, והם ירצו את עונם - בתוכחה נאמר.
שי) יי חפץ וגו' - מי שחפץ בו ה' הוא מרכאו ומחליאו, אם תשים אשם נפשו - אם מאשים את
עצמו ומצדיק עליו את הדין.

קבלת יסורים

רט

שיא אמרו בשם רב הונא: אם רואה אדם שיסורים באים עליו - ופשפש במעשיו: פשפש ומצא - יעשה תשובה; פשפש ולא מצא - יתלה בכטול תורה; ואם תלה ולא מצא, בידוע שיסורים של אהבה הם, שנאמר: **יְבִי אֶת־אֲשֶׁר יֵאָהֵב יְיָ יוֹכִיחַ**¹. (סם).

שיב "לך עמי בא בתדריך"² - הסתכל בחדרי לבך על מה ולמה הבאתי עליך יסורים, ולא תהא קורא תגר אחרי מדת־הדין. (תנח' ילק"ש ישע').

שיג אשרי אדם שהוא עומד בנסיונו, שאין ברירה שאין הקדוש־ברוך־הוא מנסה אותו; הקשיר מנסהו אם תהא ירו פתוחה לעניים, ומנסה העני אם יכל לקבל יסורים ואינו כועס. (שמ"ר לא).

שיד ר' יעקב בר ארי ור' אחא בר חנינא, אחר אמר: אלו הם יסורים של אהבה, כל־שאין בהם כטול תורה, שנאמר: "אשרי הנכר אשר תנסנו יה ומתורתך תלמדנו"³; ואחר אמר: אלו הם יסורים של אהבה, כל־שאין בהם כטול תפלה, שנאמר: "ברוך אלהים אשר לא הסיר תפילתי וחסדו מאתי"⁴. אמר להם ר' אבא בנו של ר' חזא: כך אמר ר' יוחנן: אלו ואלו יסורים של אהבה הם, שנאמר: **יְבִי אֶת־אֲשֶׁר יֵאָהֵב יְיָ יוֹכִיחַ**¹; אלא מה תלמוד־לומר: "ומתורתך תלמדנו" - אל תקרא תלמדנו אלא תלמדנו, דבר זה מתורתך תלמדנו: קל־וחמר משן ועין, מה־שן ועין שהן אחר מאבדיו של אדם עבר יוצא בהן לתרות - יסורים שממקרים בלי־נפו של אדם על־אחת כמה וכמה: (בר' ה.).

שזו שבטך ומשענתך המה יחמני⁵ - "שבטך" אלו היסורים; "ומשענתך" זו תורה. (שהש"ר ב.).

שזו אמר ר' שמעון בן לקיש: כל־העוסק בתורה יסורים בדלים המנו. (בר' ה.).

שיו אמר ר' אלכסנדר: אין לך אדם בלי יסורים; אשריו לאדם שיסורים באים עליו מן התורה, שנאמר: **אֲשֶׁר יִנְסֶנּוּ יְהוָה וּמִתּוֹרַתְךָ תִּלְמַדְנוּ**³. (בר' צב.).

שיח ר' חמא ראה סני־נהור אחר יושב ועוסק בתורה. אמר לו: שלום עליך, בן־חורין. אמר לו: מהיכן שמעת שאיתו האיש בן־עבדים? אמר לו: לא, אלא שאתה בן־חורין לעולם־הבא. (סם).

שיט אמר ר' ביסא: אין אדם בעולם בלא יסורים, חושש בשניו אינו וכל לישון, בעניו אינו וכל לישון, יגע בתורה אינו וכן, זה ער וזה ער - "אשרי הנכר אשר תנסנו יה ומתורתך תלמדנו"³. (תנח' ילק"ש תהל').

שפ "כי ברב חכמה רב־עצם וגו'"⁶ - כל זמן שאדם מרבה בחכמה מרבה בכעס, וכל זמן שהוא מרבה בדעת מרבה ביסורים. אמר שלמה: עלי־ידי שהרביתי בחכמה הרביתי

¹ משלי ג', יב. ² ישעיה כ"ו, כ. ³ תהלים ל"ד, יב. ⁴ שם ק"ו, כ. ⁵ שם כ"ג, ז. ⁶ קהלת ח', יח.

שיא) יפשפש במעשיו - יחפש ויבדוק שמא חטא. יתלה בכטול תורה - יתלה את סבת חיבורים בעון כטול תורה. בידוע - בוודאי. שיב) קורא תגר - מערער. שיד) תנסנו יה ומתורתך תלמדנו - כלו' יש לו יסורים שאין עמם כטול תלמוד־תורה. ברוך אלהים אשר לא הסיר תפילתי - ברוכה מדת־הדין שאין עמה כטול תפלה. שיו) מן התורה - מחמת עמלו בתורה. שיח) סני נהור - מאור עינים, כנוי לסומא. מהיכן שמעת וגו' - וכי ידוע לך שאני בן עבדים ויצאתי לחירות מפני שפמאו את עיני? בן חורין לעולם הבא - שפמאת את עיניך בתלמוד־תורה ואתה עוסק בה מתוך יסורים.

שמ	אמר רבא: אין אדם נתפס בשעת צערו. (ב"ב טז:)
שכא	דיה לצרה בשעתה. (בר' ס:)
שמב	צרות מכהין את־העינים. (לק"ט בראש' מח:)
שמג	צרות אחרונות משכחות את־הראשונות. (בר' יג:)
שמד	משל אומר: מהולתך חרשא אקיש עליה (נפתך נתחרשה - הקש עליה). (כ"ר פא: תנח' וישב:)
שמה	אמר ר' לני: אין לך צרה באה לאדם שאין לאתרים בה רוח. (בר' לח:)

יג. מצוי המדות

שמו כל־מי שישיבו שלשה דברים הללו (הוא) מתלמידיו של אברהם אבינו, ושלשה דברים אחרים (הוא) מתלמידיו של בלעם הרשע: עין טובה ורוח נמוכה ונפש שפלה - מתלמידיו של אברהם אבינו: עין רעה ורוח נבוהה ונפש רחבה - מתלמידיו של בלעם הרשע.

מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע? תלמידיו של אברהם אבינו אוכלים בעולם־הזה ונוחלים לעולם־בא, ש:אמר: "להנחיל אהבי יש ואצרתיהם אמלא"¹; אבל תלמידיו של בלעם הרשע יורשים ניהנם ויורדים לבאר־שחת, שנאמר: "ואתה אלהים תורדם לבאר שחת, אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם"². (אנ' ה:)

שמו חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי: אמר להם: צאו וראו, איזוהי דרך טובה שיבדק בה האדם? ר' אליעזר אומר: עין טובה, ר' יהושע אומר: חבר טוב, ר' יוסי אומר: שכן טוב, ר' שמעון אומר: הרואה את־הנולד, ר' אלעזר אומר: לב טוב. אמר להם: רואה אני את־דברי אלעזר בן ערך מדבריהם, שבכלל דבריו דבריהם. אמר להם: צאו וראו, איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם? ר' אליעזר אומר: עין רעה, ר' יהושע אומר: חבר רע, ר' יוסי אומר: שכן רע, ר' שמעון אומר: הלזה ואינו משלם, אחד הלזה מן האדם כלזה מן המקום, שנאמר: "לזה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן"³, ר' אלעזר אומר: לב רע.

אמר להם: רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריהם, שבכלל דבריו דבריהם. (שם ב:)

שמו ר' יהושע אומר: עין הרע ויצירה־רע ושנאת הבריות מוציאים את־האדם מן־העולם. (שם.)

¹ משלי ח', כח. ² תהלים נ"ה, כד. ³ שם ל"ז, כח.

(שם) אין אדם נתפס וגו' - להתחייב על שהוא מדבר קשה מחמת צער. (שמד) מהולתך חרשא וגו' - אם הנפה שלך נעשית חרשית, כלוי שנסתמו נקביו, הכה עליה ויפתחו, וכן מי שחוטא חוז' בהשובה על ידי יסורים "ויש גורסים", מרשא" - נתקשתה. (שמו) עין טובה - בשל אחרים. רוח נמוכה - עניויות, ונפש שפלה - שתאוותיו אינן מרובות. (שמו) הרואה את הנולד - שרואה בתחלת מעשיו את סופם ועיי כך הוא מונע עצמו מן הרע. רואה אני - יפה בעיני, שבכלל דבריו דבריהם - שהכל תלוי בלב. הלזה ואינו משלם - שהוא כפוי מוכה ואינו רואה מה שיהא בסוף, שימנעו מלהלות לו וגורם רעה לעצמו. כלזה מן המקום - מן הקב"ה. (שמה) עין רעה וגו' - שכל

- שמש ר' אלעזר הקפר אומר: הקנאה והתאונה והכבוד מוציאים את-האדם מן-העולם. (שם ד).
- טו ר' דוסא בן הרבנים אומר: שנה של שחרית ויין של צהרים ושיחת-ילדים ושיבת בתי-כנסיות של עמי-הארץ מוציאים את-האדם מן-העולם. (שם ג).
- שנא אמר ר' יודן בשם ר' איבו: אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאוותו כדור, אלא אם י-ש-לו מאה רוצה לעשותם מאתים, ואם י-ש-לו מאתים רוצה לעשותם ארבע מאות. (קה"ר א).
- שנב אמר הקדוש-ברוך-הוא: קנא, שאלמלא הקנאה אין העולם עומד: אין אדם בונה בית ואין אדם נושע ביום אדם נושא אשה. (שו"ס לו).
- שנג וירקב עצמות קנאה¹ - כל-מי שי-ש-לו קנאה כלבו עצמותיו מרקיבין: כל-ש-אין לו קנאה כלבו אין עצמותיו מרקיבין. (שבת קנב).
- שנד מאה מיתות ולא קנאה אחת. (דבר"ט).

- שנה אמר ר' לוי: ששה דברים משמשים את-האדם, שלשה ברשותו ושלשה אינם ברשותו. העין והאוזן והחושם אינם ברשותו: רואה מה שאינו רוצה, שומע מה שאינו רוצה, מריח מה שאינו רוצה. הפה, היד והרגל ברשותו: הפה אם רוצה-עוסק בתורה, רוצה - מדבר לשון-הרע ומתרחק ומגדף: היד אם רוצה-הולק צדקה, רוצה-נוגב והורג: הרגל אם רוצה-הולך לבתי-כנסיות ולבתי-מדרשות, רוצה - הולך לבתי-טטריאות ולבתי-קרקסאות. ובשעה שאדם זוכה הקדוש-ברוך-הוא עושה אותם שבכשותו שלא ברשותו. (ב"ר סו: ילק"ש מלכים).
- שנו אמר ר' אילעאי: בשלשה דברים אדם גבר: בכוסו ובכיסו ובכעסו: וישיא-אזניים אף בשחקו. (עיר' סה:).
- שנז בשלשה דברים בורקין את-האדם: במשא-ומתן ובכרב וזן ובכרב שיחה. (ארי"ג הוצ"ש גר"ב, לא).
- שנח שלשה הקדוש-ברוך-הוא אוהבם: מי שאינו כועס ומי שאינו משתכר ומי שאינו מעמיד על מדותיו.
- שלשה הקדוש-ברוך-הוא שונאם: המדבר אחר פפה ואחר בלב, והיורע עדות בחברו ואינו מעיד לו, והרואה דבר ערוה בחברו ומעיד בו יחיד. (פס' קיג:).
- שנט ארבעה נקראו רשעים: הפושט ידו על חברו והכהו, והלונה ואינו משלם, ומי שי-ש-לו עזות-פנים, ובעל מחלקת. (תנח' קרח).

¹ משלי י"ה, ל.

אלו מעבירין את האדם על דעתו. שמש) הקנאה וגו' - שבעליהם אינם יודעים שובע לעולם. שג) שנה של שחרית וגו' - כל השוגה כאלו נמשך אחריהם וקשח הפרישה מהם, ונמצא כל ימיו עוברים בבטלה. ושיחת ילדים - דברי ליצנות של בחורים, ושיבת בתי-כנסיות וגו' - שמתכנסים ועוסקים בדברים בטלים. שנא) יוצא מן העולם - מת. וחצי תאוותו - חצי ספוק תאוותו. מאה - מאה זון. שנה) הקביה עושה וגו' - שלא יוכל להשתמש בהם לרעה. שנה) שאינו משתכר - ביין. ומי שאינו מעמיד על מדותיו - אלא מעביר עליהן ומותר. ומעיד בו יחיד - שאין עדותו מתקבלת כביד ואינו אלא מוציא שם רע על חברו.

שס אמר ר' ירמיה בר אבא: ארבע כחות אין מקבלות פני שכינה: בת לצים ובת חניפים ובת שקרנים ובת מספרי לשון הרע. (סוטה מב.).

שסא ארבעה אין הדעת סובלתם, אלו הם: דל גאה ועשיר מבחש וזון מנאף ופרנס מתנאה על הצבור בהנם; וישיאומרים: אף המגרש את-אשתו פגם ראשונה ושניה ומחזירה. (פס' קיג:).

שסב שבעה דברים בגלם ושבעה בחכם: חכם אינו מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה, ואינו נכנס לחדר דברי חברו, ואינו נבהל להשיב, שואל כענין ומשיב כהלכה, ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע אומר: ילא שמעתי, ומורה על האמת. ויחלופיהם בגלם. (אב' ה').

שסג ר' עקיבא אומר: סיג לחכמה שתיקה, סיג לכבוד – שלא לשחוק, סיג לקרשים – טהרה, סיג לנדרים – פרישות, סיג לתורה – מסורת. (אוריג' הוצ'ש גר"ב לג.).

שסד הלל היה אמר: מרבה בשר מרבה רמה, מרבה נקמים מרבה דאנה, מרבה נשים מרבה כשפים, מרבה שפחות מרבה זמה, מרבה עבדים מרבה גול; מרבה תורה מרבה חיים, מרבה ושיבה מרבה חכמה, מרבה עצה מרבה תבונה, מרבה צדקה מרבה שלום, קנה שם טוב קנה לעצמו, קנה לו דברי-תורה קנה לו חיי העולם-הבא. (אב' ב').

שסה "מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים ויחמנו"¹ – אמר ר' יוחנן: אלמלי לא נתנה תורה לישראל היינו למדים צניעות מחתול ונגל מנמלה ועריות מיונה ודרך-ארץ מתרנגול. (עיר' ק: ע"י).

שסו הדר אלהים – בני-אדם, הדר בני-אדם – תורה, הדר תורה – חכמה, הדר חכמה – ענוה, הדר ענוה – יראה, הדר יראה – מצוה, הדר מצוה – צניעות. (רא"י ה').

שסז אמר ר' פהס בן יאיר: והירות מביאה לידי וריוות, וריוות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי שיהרה, שיהרה מביאה לידי קדשה, קדשה מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי וראתי-חטא, וראתי-חטא מביאה לידי חסירות, חסירות מביאה לידי רוחי-הקדש, רוחי-הקדש מביאה לידי תחית-המתים. (סוף סוטה; ע"ז ב: שקל' ו').

¹ חיוג ל"ה, יא.

שסח (שכב) נבהל – ממהר, שואל כענין – בענין שרבו עומד בו, ולא מענין אחר. שסח (פרישות – התרחקות מתענוגי העוה"ז, מסורת – קבלה מסורה מדור לדור, שסח) קנה לעצמו – כלו מביא טובה לעצמו. שסה) צניעות מחתול – שמשיל צואתו במקום סתר, גול מנמלה – שכל אחת מכינה לעצמה ואינה גוזלת מחברתה, ועריות מיונה – שדבק בבתי-זוגו, דרך ארץ מתרנגול – שמפויים לפני זיווגו, שסז) זהירות – במעשים.

צבור ומדינה וצרכיהם

א. יחיד וצבור

א שני רבתינו: הראה אכלוסי ישראל אומר: ברוך חכמי-הרזים, שאין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהם דומים זה לזה. (בר' נח-).

ב בן-יומא ראה אכלוסא על-גבי מעלה בהר-הבית, אמר: ברוך חכמי-הרזים וברוך שבא כל-אלו לשמשני.

הוא היה אומר: כמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא פת לאכל: הרש ונרע וקצר, ועמר ודש וורה וברר וטחן והרקיד, ולש ואפה, ואחר-כך אכל - ואני משכים ומוצא כל-אלו מתקנים לפני: וכמה יגיעות יגע אדם הראשון עד שמצא בגד ללבש: גזו ולבן ונפק, וטנה וארני, וצבע ותפר, ואחר-כך לבש - ואני משכים ומוצא כל-אלו מתקנים לפני: כל-אמניות שוקדות ובאות לפתח ביתי, ואני משכים ומוצא כל-אלו לפני.

הוא היה אומר: אורח טוב מה הוא אומר: כמה טרחות טרח בעל-הבית, כמה כשר הביא לפני, כמה יין הביא לפני, כמה גלסקאות הביא לפני, - וכל-מה שטרח, לא טרח אלא בשבילי: אבל אורח רע מה הוא אומר: מה טרח טרח בעל-הבית זה, פת אחת אכלתי, חתיכה אחת אכלתי, כוס אחת שתיתי, - כל-טרח שטרח בעל-הבית זה, לא טרח אלא בשביל אשתו ובניו. (שם: ע"י).

ג שני רבתינו: "ובנחה יאמר שובה יי רבבות אלפי ישראל"¹ - מלמד שאין השכינה שורה על פחות משני אלפים ושתי רבבות מן-ישראל. (יבמ' סג, סד).

ד אמר ר' יצחק: לעולם תהא אימת צבור עליך, שהרי כהנים פניהם כלפי העם ואחוריהם כלפי שכינה. רב נחמן אמר מקאן: יניקם דוד המלך על רגליו ויאמר שמעוני אחי ועמי"². (סוטה מ-).

¹ במדבר י', לו. ² דברי הימים א' כ"ח, ג.

(א) אוכלוסי - המוני עם. חכמי הרזים - חכם הצדות, שיועד לב כולם. פרצופיהם - פניהם. (ב) וברר - התנואה הטובה מתוך הפסולת. והרקיד - כנפה. וגזו - את הצמר. ולבן ונפק - מתחלה רוחצין את הצמר ומלבנים אותו ואח"כ מנפצין אותו להסיר מתוכו את הפסולת. אימניות - בעלי-מלאכות. גלסקאות - להם סולת. (ד) כהנים - בשעת נשיאת כפים לברכה. ויקם דוד - הרי שעמד לפני העם.

ה' הלל אומר: אל תפרוש מן הצבור. (אב' ב.)
 י' אמר שמואל: לעולם אל יוציא אדם את-עצמו מן הקהל. (נר' מט.)

ב. העמלים עם הצבור ומכבי הרבים

ז רבן גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא אומר: כל העמלים עם הצבור יהיו עמלים עמהם לשם-שמים, שזכות אבותם מסיעתם וצדקתם עומדת לעד, ואתם מעלה אני עליכם שקר הרבה כאלו עשיתם. (אב' ב.)

ח ואיש תרומות ידרסנה¹ — אם משים אדם עצמו בתרומה הזו, שמשלכת בנוית הבית, ואומר: מהילי בסרח הצבור, מהילי בדיניהם, מהילי לשמע קולם? שלום עליך, נפשי! — הרי זה מחריב את-העולם, הרי: ואיש תרומות ידרסנה.²
 מעשה בר' אמי, כשהיה מסתלק מן העולם, נכנס בראחוזו אצלו, מצא בוכה, אמר לו: רבי! מפני מה אתה בוכה, יש תורה שלא למדת ולמדתי? הרי תלמידך יושבים לפניך: יש נמילות-חסדים שלא עשית? ועל כל-מדות שהיו בך, היות מתרחק מן הדין ולא נתת רשות על עצמך להתמנות על צרכי-צבור. אמר לו: בני! עליה אני בוכה, שמא אתן דין וחשבון על שהייתי יכול לעשות דיניהם של ישראל. (תנח' משפטים.)

ס תלמיד-חכם שיש בעיר — כל-צרכי הצבור מוטלים עליו. (מיר' ו.)

י' רב הניא אומר: אם נכשל אדם בעברה חזב מיתה בידי שמים, מה יעשה ויחיה? אם היה למוד לקרות דף אחר-קורא שני דפים, ואם היה למוד לשנות פרק אחר-ישנה שנים, ואם אינו למוד לקרות ולשנות מה יעשה ויחיה? ילך ויעשה פרנס על הצבור ונבאי של צדקה והוא חי: שאלו נאמר: ארור אשר לא ילמד לא היתה תקומה לשונאי-ישראל, אלא: ארור אשר לא יקים את-דברי התורה הזאת³: אלו נאמר: עץ חיים היא לעמלים בה⁴ לא היתה תקומה לשונאי-ישראל, אלא: עץ חיים היא למחזיקים בה⁵ — בי בצל החכמה בצל הכסף⁶. (ויק"ר כה.)

יא כל-המקובל את-הרבים אין חטא בא על ידו, וכל-המחטיא את-הרבים אין מפיקין בירו לעשות תשובה, משה ובה ובה את-הרבים — וכות הרבים תלוי בו, שנאמר: יצדקת יי עשה ומשפטיו עם ישראל⁷; ירבועם חטא והחטיא את-הרבים — חטא הרבים תלוי בו, שנאמר: על חטאות ירבועם אשר חטא ואשר החטיא את-ישראל⁸. (אב' ה.)

¹ ושלח כ"ט, ד. ² דברים כ"ז, כו. ³ ושלח ג', יח. ⁴ קהלת ז', יב. ⁵ דברים ל"ג, כח. ⁶ מלכים ב' ט"ו, ל.

ה) אל תפרוש וגו' — אל תוציא עצמך מן הצבור. ז) שזכות אבותם מסיעתם — זכות אבות של הצבור עומדת להם שתהא תועלת בעמלם לטובת הצבור, ואתם מעלה וגו' — מוסב על העמלים לשם שמים; שהקב"ה מחשב להם שכר טוב, כאלו נעשה הכל בנחם ובעמלם לבד. ח) ועל כל מדות — מלבד כל המדות. על שהייתי יכול לעשות — ולא עשיתי. י) פרנס — מנהיג ועוסק בצרכי צבור. לא היתה תקומה לשונאי ישראל — כנוי הוא כלפי ישראל; שהרי יש הרכה שאינם יודעי תורה, למחזיקים בה — החומכים את אחרים שעוסקים בתלמוד-תורה, בצל החכמה בצל הכסף — כלוי ע"ו תמיכת ממון החכמה מתקיימת.

פושעי־ישראל כנופם ופושעי־הגוים כנופם יורדים לגיהנם וגוונים בה שנים עשר חדש. לאחר שנים עשר חדש נופם כלה ונשמתם נשרפת ורוח מפורתם תחת כפות רגלי צדיקים: אבל המינים והמסורות והאפיקורסים שזכרו בתורה ושזכרו בתנ"ך־המתים, ושפרשו מדרכי צבור, ושנתנו חתיתם בארץ חיים, ושחטאו והחטאו את־הרבים, כגון ורבעם בן נקט וחכריו – יורדים לגיהנם וגוונים בה לדורי־דורות, ניהנם כלה והם אינם כלים. (ר"ה ינ.).

ג. פרנס על הצבור

אמר ר' יצחק: אין מעמידין פרנס על הצבור, אלא אם כן נמליכין בצבור, שנאמר: "ויאמר משה אל בני ישראל ראו קרא יי בשם בצלאל"¹. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא למשה: משה, הגון עליך בצלאל? אמר לו: רבוננו־של־עולם! אם לפניך הגון – לפני לא כל־שכן. אמר לו: אה־עלי־פירכך לך אמר להם. הלך ואמר להם לישראל: הגון עליכם בצלאל? אמרו לו: משה רבנו, אם לפני הקדוש־ברוך־הוא ולפניך הוא הגון – לפנינו לא כל־שכן. (בר' נה.).

שנו רבותינו: "ושבעים מזקני ישראל"² – למה לא נתפרשו שמונתם של זקנים הללו? שלא יאמר אדם: פלוני כמשה ואהרן, פלוני כנרב ואביהוא, פלוני כאלדד ומידד; ואמר: "ויאמר שמואל אל העם יי אשר עשה את־משה ואת־אהרן וגו'"³; ואומר: "וישלח יי את־ירבעל ואת־בן ואת־פתח ואת־שמואל"⁴ – שקל הכתוב שלשה קלי־עולם כשלשה חמורי־עולם, לומר לך: ירבעל בדורו כמשה בדורו, בן בדורו כאהרן בדורו; ופתח בדורו כשמואל בדורו; ללמדך, שאפלו קלי־שכמלים ונתמנה פרנס על הצבור הרי הוא כאביר שבאבירים; ואמר: "ובאת אליהם הלויים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם"⁵ – וכי תעלה על דעתך, שאדם הולך אצל הדין שלא היה בקימו? הא אין לך לילך אלא אצל שופט שבימיו; ואומר: "אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה"⁶. (ר"ה כה.).

"ואשמים בראשיכם"⁷ – "ואשמים" כתוב. אמר ר' יהושע בן לוי: אמר להם משה: אם אי אחם נשמעים להם אשמה תלויה בראשיכם. למה הדבר דומה? לנחש הור. שאמר הונב לראש: עד מתי אתה מהלך תחלה? אני אלך תחלה. אמר לו: לך. הלך ומצא נוקמא של מים והשליכו לתוכה, מצא אש והשליכו לתוכו, מצא קוצים והשליכו לתוכם. מי נרם לו? על שהלך הראש אחר הונב. כך כשקטנים נשמעים לגדולים, הם נזקרים לפני הקמים ורוא עושה, ובשעה שהגדולים מהלכים אחר הקטנים הם נופלים.

¹ שנות ל"ה, ל. ² שם כ"ד, ח. ³ שמואל ח' י"ג, ו. ⁴ שם שס, יח. ⁵ דברים י"ז, ע. ⁶ קהלת ז', י. ⁷ דברים ח', יג.

(א) אין מספיקין בידו – אין נותנין לו מן השמים. (ב) המינים – כת של כופרים. והמסורות – המלשינים. ושנתנו חתיתם בארץ חיים – שהטילו אימה על הצבור. (ג) פרנס – מנהיג וראש. נמליכין – שואלים עצה. הגון – חשוב וראוי. (ד) שקל – השוה. שלשה קלי עולם – ירבעל (גדעון), בן (זה שמשון, לפי האגדה, שהוא משכב דן) ופתח, שהם מקטני השופטים. חמורי עולם – גדולי עולם, משה ואהרן ושמואל. ונתמנה – הופקד. אצל שופט שבימיו – כיון שהוא שופט בזמנו עליך לשמוע לו. ואשמים בתיב – נספריהם היה כתוב, "ואשמים" בלא וי"ו, ודרשו מלשון אשמה. והשליכו – את כל הגוף. המקום – הקב"ה.

דבר אחר: אמר ר' הושעיא: משל למה הדבר דומה, לכלה שהיתה עומדת בתוך חפתה ונתפתחו ידיה, אם מקנחת אותן בכתל – הכתל מתפסח וידיה אין מתנקות, ואם בפסיפס – הפסיפס מתפסח וידיה אין מתנקות, ואם מקנחת היא בשערה – שערה מתנאה וידיה מתנקות. כך בשעה שישראל נשמעים לגדוליהם ואין הגדולים עושים צרכיהם – אשמה תלויה בראשיהם של גדולים, ואם לאו תלויה בראשיהם של עצמם. (דברי אבן ילקוט דבר' א.)

טו אמר ר' עקיבא: נמשלו ישראל לעוף. מה העוף הנה אינו פורח בלא כנפים, כך ישראל אין יכולים לעשות דבר חוץ מזקניהם.

אמר ר' יוסי בן חלפתא: גדולה וקנה, אם זקנים הם – חביבים הם; אם נערים הם – נטפלה להם ילדות: ששנינו ר' שמעון בן יוחאי אומר: לא במקום אחד ולא בשני מקומות מצינו שחלק הקדוש-ברוך-הוא כבוד לזקנים, אלא בכמה מקומות. (ויק' יא: פפרי בהעלותך.)

יז ר' שמעון בן אלעזר אומר: אם יאמרו לך ילדים: בנה בית-המקדש – אל תשמע להם, ואם יאמרו לך זקנים: סתר בית-המקדש – שמע להם. מפני שבנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין, וראיה להבדל – רחבעם בן שלמה. (תוספ' ע"ז א: נדר' מ.)

יח נביא וזקן למה הם דומים? – למלך ששולח שני פלמנטרין שלו למדינה, על אחד מהם כתב: אם אינו מראה לכם חותם שלי וסמנטרין שלי אל תאמינו לו, ועל אחד מהם כתב: אה-על-פי שאינו מראה לכם חותם שלי וסמנטרין שלי, האמינו לו בלא חותם ובלא סמנטרין: כך בנביא כתוב: ונתן אליך אות או מופת¹, אבל כאן: „על-פי התורה אשר יורוד“². (ירוש' ברא' פ"א, ה"ד.)

יט כתוב: „כי אתה תבוא את-העם“³, וכתוב: „כי אתה תביא את-בני-ישראל“⁴ – אמר ר' יוחנן: אמר לו משה ליהושע: אתה והזקנים שבדור עמהם, אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: טול מקל וחד על קרקעם – דבר אחר לדור ואין שני דברים לדור; וכן בדרך הוא אומר: „וזקנים דוד המלך על רגליו ויאמר שמעוני אחי ועמי“⁵ – אם אחי למה עמי ואם עמי למה אחי? אמר ר' אלעזר: אמר להם דוד לישראל: „אם אתם שומעים לי – אחי אתם, ואם לאו – עמי אתם ואני רודך אתכם במקל. (סנה' ח: סוטה מ: ע"א.)

כ פנים טוב – הקדוש-ברוך-הוא מכריו עליו בעצמו, שנאמר: „וינבך יי אל משה לאמר: ראה קראתי בשם בצלאל“⁶, (בר' נה.).

1 דברים י"ג, 2 שם י"ז, יח. 3 שם ל"ח, 4 שם שם, כג. 5 דה"ח כ"ח, 3. שמוח ל"ח, ח, 3.

ונתפתחו-השחירו ע"י פהם. מקנחת – מוחה. בפסיפס – בלכנה מרובעת וחלקה. (טז) מזקניהם – מראשיהם. גדולה וקנה – חכמה ומשרה על הצבור. אם זקנים הם – אם העומדים בראש הצבור זקנים בשנים. נטפלה להם ילדות – כל' הילדות דבר טפל להם והעיקר החכמה. (יז) רחבעם בן שלמה – ששמע לעצת ילדים ונחלקה המלכות. (יח) וזקן – שופט. פלמנטרין – שליחי המלך. ובמנטרין – חותם המלך ושבועתו. (יט) תבוא את העם – משמע גם אתה כאחד מהם. תביא את העם – משמע אתה תהיה הראש והמנהיג שלהם. אתה והזקנים שברור עמהם – שלא תעשה מעשה אלא על פי עצת הזקנים, והך על קרקעם – אם לא ישמעו לך. דבר – מנהיג.

- כא "לך יי הממלכה והמתנשא"¹ — אמר רב: אפלו ריש-גרנותא משמים מעמידים אותו. (ב"ב צא:).
- כב אמר ר' אלעזר: כשהקדוש-ברוך-הוא פוסק נדלה לאדם פוסק לבניו ולבני בניו עד סוף כל-הדורות, ואם הגים דעתו הקדוש-ברוך-הוא משפילו. (מג' יב:).
- כג אשר ידעת כי הם וקני העם"² — אתה צריך לירע אם ברורים הם ולפני העם. "וקני העם" — מלמד שאין אדם יושב בישיבה, עד שהבריות מרגינים עליו ואומרים: איש פלוני קשר וחסיד ונאה להיות חכם! (ספרי בהעלותך).

- כד "לא תשא את-שם יי אלהיך לשוא"³ — שלא תקבל עליך שררה ואין אתה ראוי לשררה. ר' יעקב בשם ר' מני מביא לה מקאן: "אל תצא לרב מהר"⁴ — לרב' כתוב. אמר ר' אבהו: אני נקראתי קדוש ואתה נקראת קדוש, אם אין בך בלי-המדות שיש בי לא תקבל עליך שררה. (פסיק' כב:).
- כה שנה אושעיה ועירא רמן חבריא: "והיה עם מעיני העדה נעשתה לשנה"⁵ — משל לכלה, שהיא בבית אביה: כל-זמן שענייה נפות אין כל-נופה צריך בדיקה, ענייה טרוטות-כל-נופה צריך בדיקה. (תע' כד:).
- כו "זה דור דרשיו"⁶ — נחלקו בה ר' יהודה נשיאה וחכמים, אתר אמר: דור לפי פרנס, ואחר אמר: פרנס לפי דורו. (ערב' יז:).

- כז תרגם יוסי מעיני בבית-הבנסת של מעון: "שמעו זאת הכהנים והקשיבו בית ישראל ובית המלך האזינו"⁷ — אמר: עתיד הקדוש-ברוך-הוא לטול את-הכהנים ולהעמידם בדין ולאמר להם: למה לא ינעתם בתורה? לא הייתם נהנים מארבע ועשרים מתנות-כהנה? והם אומרים לו: לא נתנו לנו כלום: יהקשיבו בית ישראל' — למה לא הייתם ניתנים לכהנים ארבע ועשרים מתנות-כהנה שכתבתי לכם בתורה? והם אומרים לו: על אותם של בית-הנשיא, שהיו נוטלים את-הכל: "ובית המלך האזינו, כי לכם המשפט"⁸ — לא לכם אמרתי: "וזה יהיה משפט הכהנים"⁹ לפיכך לכם ועליכם מדת-הדין והפסקת: עתיד אני לישוב עמהם בדין ולפסקם ולאבדם מן העולם. שמע ר' יהודה נשיאה וקעם. נתירא יוסי וברח. בערב עלה ריש-לקיש ושאל בשלומי של רבי והתחיל מפיוסו על של יוסי מעוני, אמר לו: רבי, צריכים אנו להחניק טובה לאמות-העולם, שהם מכניסים מומסים לבתי-טטריאות ולבתי-קרקסאות שלהם ומשחקים בהם, כדי שלא יהיו משיחין אלו עם אלו ויבואו לידי קטטה בטלה — יוסי מעוני אמר דבר-תורה וקעסת עליו! אמר לו: ויודע הוא בדבר-יתורה כלום?

¹ דברי הימים ח' כ"ט, יא. ² צמדצר י"ח, טז. ³ שו"ת כ"ז, ז. ⁴ משלי כ"ה, ח. ⁵ צמדצר ע"ה, כד. ⁶ סנהדרין כ"ד, ו. ⁷ הושע ה', ח. ⁸ דברים י"ח, ג.

(כא) ריש גרנותא-שר הממונה על בורות המים. (כב) הגים דעתו-נתגאה. (כג) למעלה-בשמים. מרגנים — משיחין. (כד) לשררה — לשלטון. לרב כתוב — בלא יוד; ודרש שלא תמהר להעשות רב. אני — הקב"ה. מה צריך בדיקה — אם אין בו מום. טרוטות — רכות ודולפות. (כו) ר' יהודה נשיאה — נכדו של ר' יהודה הנשיא (רבנו הקדוש). (כז) תרגם — דרש. מעוני — ממעון שאלו סבריה בא"י. על אותם — בשביל אותם. וזה יהיה משפט הכהנים — במתנות כהונה נאמר. מפיוסו — מרצה אותו. על של יוסי — על דברי יוסי. מומסים — ליצנים.

אמר לו: הן, אךם גדול הוא. אמר לו: ונדע להשיב על כל-מה שאשאלנו? אמר לו: הן. — אם כך יעלה לכאן, עלה אצלו. אמר לו: מהו שנאמר: „הנה בל-המשל עלך, ומשל לאמר באמה בטה“¹? אמר לו: בבת בן אמה, בדור בן נשיא, כמזבח בן פהניו; וכן אימרין והבריות! לפי הנה הנה. אמר לו ריש-לקיש: עדין לא נמרתי לפיסו על זו ואתה מביא לנו אחרת. (ירוש' סנה' פ"ב, ה"ו; ב"ר פ.).

כח ריש-לקיש עלה לשאל בשלומו של רבנו, אמר לו: התפלל עלי, שמלכות זו רעתה מרבה. אמר לו: לא תטול כלום מאדם ואין אתה נותן כלום. כשישב אצלו באה אישה אחת והביאה לו דסקרא אחת וסבין אחת בתוכה. עמד ונטל את-הסבין והחזיר לה את-הדסקרא. בא בלדר אחר מן המלכות וראה את-הסבין והמד אותה ונטלה. לפנות ערב עלה ריש-לקיש שוב לשאל בשלומו של רבנו וראה אותו שוחק. אמר לו: מפני מה אתה שוחק? אמר לו: אותה הסבין שראית אותה בא בלדר אחר מן המלכות וחמדה ונטלה. אמר לו: לא כך אמרתי לך: לא תטול כלום מאדם ואין אתה נותן כלום. (ב"ר עה.).

כס אמר ר' חנינא: מהו שנאמר: „כי במשפט יבוא עם וקני עמו ושריו“² — אם שרים חטאו וקנים מה חטאו? אלא אמר: על וקנים שלא מהו בשרים. (שבת נד, נה.).

ל ר' מאן הנה מבנה את-אלו שמתמנים בכסף. ר' אמי קרא עליהם: „אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם“³.

אמר רב: דין זה שהיא מתמנה בכסף אין עומדין מפניו ואין קורין אותו „רבי“ ורשולית שעליו במדרגת של חמור.

ר' זעירא ואחד מן החכמים היו יושבים. עבר אחד מאלו שמתמנים בכסף. אמר אותו חכם לר' זעירא: נעשה את-עצמנו כשונים ולא נעמיד מפניו.

תרנם יעקב איש כפר-נבורא: „הוי אמר לעין הקוצה, עורי לאבן דומם, הוא יורה“⁴ — יודע הוא? „הנה הוא תפיש זהב וכסף“⁴ — לא בכסף נתמנה? „ובל-רוח אין בקרב“⁴ — לא למד כלום. אם רוצים אתם למנות — „וי בהיכל קדשו“⁵, הרי ר' יצחק בר' אלעזר בבית-הכנסת של שער קיסרין. (ירוש' בבא מציעא פ"ג, ה"ג.).

לא בתר רישא נופא אָנִיל (אחר הראש הולך הנוף). (עיר' מא.).

לב אין אָנִיל רישא — מה נופא טב? אין נסיב נופא — מה רישא טב? (אם נטל הראש — הנוף למה? ואם נטל הנוף — הראש למה?). (פסיק' דר"ב טז; ב"ר ק.).

לג בר רניו רעיא על ענא עביר לנגדא סמותא (בשהרועה כועס על הצאן — נותן להן משבוכית סמויה). (ב"ק נב.).

לה בזמן שהרועה תועה הצאן תועין אחריו. (פדרא' מ.).

¹ יחזקאל ט"ז, מז. ² ישעיה נ"י, יד. ³ שמות כ"י, כג. ⁴ חזקוני כ"י, יע. ⁵ שם דס, כ.

לפיסו על זו-על הראשונה. (כח) רבנו-ר' יהודה נשיאה, דסקרא-שם, קעריה. בלדר — שלית. (ל) אלהי כסף — כליו דיון שמתמנה בכסף. וטלית שעליהם — לבוש הרבנות שעליהם. במדרגת-כאוכף וכו'. כשונים — כשקועים בלמוד התורה. אומר לעץ וגו' — דרש פסוק זה על עס-הארץ שמתמנה בכסף. וה' בהיכל קדשו — כל' הרי יש ר' יצחק בר' אלעזר שהוא תלמיד-הם ויושב בהיכל ה' (בבית-המדרש) ולומר. (לג) לנגדא — משכוכית, האיל החולך בראש ומושך אחריו את כל העדר. סמותא — עורו, ר"ל איל עור; כל' כשהקב"ה כועס על העם נותן לו מנהיג רע.

לה עלובה מדינתא דאסיה פודגרים ודאקטוטא בחרא עינא (עלובה המדינה שרופאה חולה-רגלים ושרופא-העינים שלה בעל עין אחת. ויק"ר ה).

לו וינדברו אליו לאמר אם היום תהיה עבד לעם הזה וגו'¹ — ללמדך, שכל-המתמנה על הצבור געשה עבד לצבור.

רבן גמליאל נתן דעתו להושיב בראש את-ר' אלעזר חסמא ור' יוחנן בן גרנדא. שלח להם ולא באו: חור ושלח וקאו. אמר להם: במקדמים אתם ששררה אני נותן לכם — עבדות אני נותן לכם, שנאמר: וינדברו אליו לאמר אם היום תהיה עבד לעם הזה. (הור' יי, ילק"ש מא יב).

לו מעשה בר' יוחנן בן נורי ור' אלעזר בן חסמא שהושיבם רבן גמליאל בשיבה ולא הרגישו בהם התלמידים. לעת ערב הלכו וישבו אצל התלמידים. נכנס רבן גמליאל ומצא אותם שישבו להם אצל התלמידים. אמר להם: ר' יוחנן בן נורי ור' אלעזר בן חסמא, הודעתם לצבור, שאין אתם מבקשים לעשות שררות על הצבור? — לשעבר היתם פרשות עצמכם, מכאן ואילך הרי אתם משעבדים לצבור. (ספרי דברים).

לח רבי יצא מבית-המרחק, נתעטף בבגדים וישב ועסק בצרכיהם של הבכירות. מנן לו עבדו כוס, ומתוך שגסק בצרכי הבכירות לא נפנה לקבלו ממנו. נתנמנם העבד וישן לו. הפך רבו פניו ונסתכל בו ואמר: יפה אמר שלמה: „מתקנה שנת העברה... והשבע לעשיר איננו מנית לו לישון”² — כגון אנו, שעוסקים אנו בצרכיהם של הבכירות, אף לישון אין מנחין לנו. (קה"ר ה).

לט ויכרד משה מן ההר אל העם³ — מלמד שלא היה משה פונה לעסקיו ולא היה יוזר לביתו, אלא „מן ההר אל העם”. (מכיל יתרו-בחדש ג).

מ אין הקדוש-ברוך-הוא נותן נדלה לאדם עד שבודקו בדבר קטן ואחר-כך מעלה לנדלה. הרי לך שני גדולי-עולם שבדקם הקדוש-ברוך-הוא בדבר קטן ונמצאו נאמנים והעלים לנדלה. בדק לדוד בצאן ולא נהגן אלא במקדש להרחיקו מן הנזל, שכן אליאב אימר לדוד: „ועל מי נטשת מעט הצאן הזה במקדש”⁴. אמר לו הקדוש-ברוך-הוא: נמצא אתה נאמן בצאן — בוא ורעה צאני, שנאמר: „מאת עלות הביאו לרעות בעקב עמו”⁵. וכן במשה הוא אימר: „ויהנה את-הצאן אחר המדבר”⁶ — להוציאן מן הנזל, ולקחו הקדוש-ברוך-הוא לרעות ישראל, שנאמר: „נחית בצאן עמך ביד משה ואהרן”⁷. (שמ"ר ב).

מא יי צדיק יבחן⁸ — במה הוא בוחנו? במרעה צאן. בדק לדוד בצאן ומצאו רועה יפה, שנאמר: „ויקחהו ממכלאת צאן”⁹ — מהו „ממכלאת צאן”? שהיה דוד כולא את-הצאן אלו מפני אלו. היה מוציא הקטנים ומאכילם ראשי עשבים, ואחר-כך מוציא הקטנים

¹ מלכים א' י"ז, ז. ² קהלת ה', יא. ³ שמואל ב', יד. ⁴ שמואל א' י"ז, כח. ⁵ ספרים ע"ח, עא. ⁶ שמואל ב', ח. ⁷ ספרים ע"ח, כא. ⁸ שם י"ח, ה. ⁹ שם ע"ח, עי.

לו אם היום תהיה עבד — במלך רחבעם נאמר. לו שהושיבם... בישיבה — בראש. לא הרגישו בהם — לא נתנו לב עליהם לכבדם. הודעתם לצבור וגו' — נירדתם למטה נראה כאלו מקפידים אתם על כבודכם. מא) כולא — מונע. ראשי עשבים — שהם רכים ביותר.

ומאכילם אמצעם של עשבים. ואחר-כך מוציא הבחורים ומאכילם עקרם של עשבים. אמר הקדוש-ברוך-הוא: מי שהוא יודע לרעות את-הצאן איש לפי כחו יבא וירעה את-צאנו, אלו ישראל; זהו שנאמר: מאחר עלות הביאו לרעות ביעקב עמו¹.

ואף משה לא כהני הקדוש-ברוך-הוא אלא כצאן. אמרו רבותינו: כשהיה משה רבנו רועה צאנו של יתרו במדבר ברח ממנו נדי ורץ אחריו. עד שהגיע לחסית. בון שהגיע לחסית נזמנה לו ברכה של מים ועמד הנדי לשתיית. בון שהגיע משה אצלו אמר: אני לא הייתי יודע שרץ היית מפני צמא - עתה אתה! הרביבו על בתפו והנה מהלך. אמר הקדוש-ברוך-הוא: ישלך רחמים לנהוג צאנו של בשר-ורם קד - חניף, אתה תרעה צאנו ישראל. (שם; שרט עת; ילק"ש תה" עת).

מב צאן אין - רועה למה? (ילק"ש בא יא).

מג ולקחת אתם אל אהל מועד² - אמר לו: קחם בדברים: תחלה אמר להם דברי שבח: אשריכם שנתמנותם, וחור ואמר להם דברי פנים: הווי יורעים שפרתנים וסרבנים הם. על-מנת בן תהיו מקבלים עליכם. שהיו מקללים אתכם וסוקלים אתכם באבנים. מה שהתניתו עמך התנה עמהם. (ספרי בהעלותך).

מד ר' יוסי בא לבושרה. בקש למנות עליהם פרנסים ולא קבלו עליהם. נכנס ואמר לפניהם: "בן-בבי ממנה על הפקיע" - ומה אם זה שנתמנה על הפתילות וזה להמנות עם גדולי-הדור, אתם שאתם מתמנים על חני-נפשות לא כל-שכן.

ר' חני בשעה שהיה מעמיד פרנסים היה מטעין להם ספר-תורה, לומר: שכל-שררה שתנה בתורה נזונה - "בי מלכים ומלכו... בי שרים ושרו"³.

ר' עקיבא בקשו למנותו פרנס. אמר להם: אמלך בביתי. הלכו אחריו, שמעו קולו שאמר: על-מנת להתנות, על-מנת להתבנות! (ירוש' פאה פ"ה ה"ו).

מה יקח לך את-יהושע בן-נון איש אשר רוח בו⁴ - שיכל להלוצך כנגד רוח של כל אחר ואחר. (ספרי פנחס).

מי ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל-ישראל חוק ואמין⁵ - הנה עם שאני מוסרם לך עדן נדיים ועדן תינוקות הם, אל תקפד עליהם על מה הם עושים. שאף רבונם לא הקפיד עליהם על-מה-שעשו, שנאמר: "בי נער ישראל ואהבהו"⁶. (שם נצנים וילך).

מו "בני אם ערכת לרעה"⁷ - אמר ר' נחמיה: נאמרה על החברים: בל-הימים שאדם חקר, לא אכפת לו בצביר ואינו נענש עליו: נתמנה אדם בראש ונטל טלית לא יאמר:

¹ תהלים ע"ח, עח. ² במדבר י"ח, עז. ³ משלי ח', עז, עז. ⁴ במדבר כ"ג, יח. ⁵ דברים ל"א, ז. ⁶ הושע י"ח, ח. ⁷ משלי ו', ח.

אמצעם של עשבים - שהם רכים במקצת. עקרם של עשבים - שהם קשים. לחסית - למקום עשב אצל מים. (מג) ולקחת אתם אל אהל מועד - במנוי זקנים נאמר. דברי פנים - שאינם של שבח, שסרבנים וטרחנים-קשי-עורף ודרכם להטריח ביותר. (מו) ולא קבלו-אלו שרצה למנותם. בן בכי ממונה על הפקיע - בין הממונים על כמה דברים במקדש תמנונים במשנה שקלים (פיה) נהשב גם בן בכי הממונה על הפקיע (על עשית פתילות מפקיעי הוטים). על חיי נפשות - על צרכי צבור. מטעין להם - משיא עליהם ונותן בידם. אמלך - אתיעץ. (מו) על החברים - על תלמידי-חכמים. שאדם חקר - כשאר תלמידיו חכמים ולא נתמנה בראש. לא איכפת לו בצבור - אינו הושש לתקנת הצבור. ונטל טלית - לבוש של שררה

לְמוֹכְתִי אֵינִי נֹקֵק, לֹא אֶכְפֹּת לִי בַּצְבוּר – אֲלֵא כָל-טֶרַח הַצְבוּר עָלָיו: אִם רָאָה אָדָם מַעֲבִיר בֵּינָא עַל חֲבֵרוֹ אוֹ עוֹבֵר עֲבָרָה וְלֹא מִמַּחֲה בְּדָוּוּ הוּא נֶעֱנֵשׁ עָלָיו. וְרוֹחֵ-הַקֹּדֶשׁ צִוְּתָהּ: יְבִנִּי, אִם עָרְבֶת לְרַעַד – אֶתָּה עָרַב עָלָיו, אֶתָּה הַכֹּנֶסֶת עֲצָמָד לְזִירָה, וְמִי שֶׁהוּא מְכִנִּים עֲצָמוֹ לְזִירָה – אוֹ נֹצֵחַ אוֹ נֹצֵחַ, (שְׁמִיר כו.)

מח אָמַר ר' אֶלְעָזָר: כָּל-פְּרָנִס שֶׁמִּנְהִיג אֶת-הַצְבוּר בְּנֶתֶת זֹכֶה וּמִנְהִיגִים לְעוֹלָם-הַבָּא. (סנה' צב.)

מס פְּרָנִס הַמִּתְנָאָה עַל הַצְבוּר הַקָּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא בּוֹכָה עָלָיו בְּכָל יוֹם. (תג' ח.)

ג "נִתְּנוּ חֲתִינִתִּים בְּאֶרֶץ חַיִּים"¹ – אָמַר רַב חֲסִידָא: נָה פְּרָנִס הַמְטִיל אֵימָה יִתְרָה עַל הַצְבוּר שֶׁלֹּא לִשְׁם שְׁמִיִּם.

אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב: כָּל-פְּרָנִס הַמְטִיל אֵימָה יִתְרָה עַל הַצְבוּר שֶׁלֹּא לִשְׁם שְׁמִיִּם אֵינוֹ רוֹאֶה בֶּן תַּלְמִיד-חֶבֶס. (ר"ה יז.)

גא "וַיִּקְרָא שְׁמִשּׁוֹן אֶל יִי וַיֹּאמֶר אֶדְנִי אֱלֹהִים, וְכִרְנִי נָא וְתִזְכְּנִי נָא אֶדְ הַפֶּעַם"² – אָמַר שְׁמִשּׁוֹן לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: רְבוּנוֹ-שֶׁל-עוֹלָם, וְכִרְלִי עֲשֵׂרִים וּשְׁתֵּים שָׁנָה שֶׁשִּׁפְטָתִי אֶת-יִשְׂרָאֵל וְלֹא אֶמְרָתִי לְאַחַד מֵהֶם: הַעֲבִרְלִי מִקָּל מִקְּוֹם לְמִקְּוֹם. (סוטה י.)

גב אָמַר ר' יוֹחָנָן מִשּׁוֹם ר' שְׁמַעוֹן בֶּן יְהוֹצָדָק: אֵין מַעֲמִידִין פְּרָנִס עַל הַצְבוּר, אֲלֵא אִם בֶּן קָפָה שֶׁל שְׂרָצִים תְּלוּיָה לֹא מֵאֲחֹרָיו, שֶׁאִם תּוֹזֵחַ דַּעְתּוֹ עָלָיו, אוֹמְרִים לוֹ: חֲזוּר לְאַחֲרִיךָ. (יומא כב.)

נג "רֵאשִׁיכֶם, שְׁבִטְכֶם, וְקִנְיִנְכֶם וְשִׁטְרִיכֶם"³ – אֶף-עַל-פִּי שְׁמִינִית לְכֶם רֵאשִׁים, וְקִנְיִנִּים וְשִׁטְרִים, כָּלכֶם שׁוּם לִפְנֵי, שְׁנֵאמַר: "כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל"⁴. (תנח' נצבים.)

נד "אֵל נָתַת אֹנִי וְכִרְתִּי"⁴ – אָמַר רִישׁ-לְקִישׁ: מָה אָנֹכִי זֶה חֶלֶק, וְכִלְמִי שְׁעוּלָה לְרֵאשִׁי וְאֵינוֹ נֹתֵן דַּעְתּוֹ הֵיאָד יַעֲלֶה הוּא נִפְל וּמַת וְנִטְל שְׁלוֹ מִן הָאָנֹכִי, כִּד כָּל-מִי שֶׁהוּא מִנְהִיג שְׂרָרָה עַל הַצְבוּר בְּיִשְׂרָאֵל וְאֵינוֹ נֹתֵן דַּעְתּוֹ הֵיאָד הוּא מִנְהִיג אֶת-יִשְׂרָאֵל, סוֹף שֶׁהוּא נִפְל וְנִטְל שְׁלוֹ מִתַּחַת יְדֵיהֶם. (שׁהש"ר.)

נה "כִּדְבַר אֶפְרַיִם רָתַת"⁵ – וְרַבֵּנִס בְּיָדְכֶם נִכְנֵם וְהוֹכִיחוּ [לְשִׁלְמָה]. אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ-בְּרוּךְ-הוּא: לְמָה אֶתָּה מוֹכִיחוֹ? "נִשָּׂא הוּא בְּיִשְׂרָאֵל"⁶ – הִיךְ, שֶׁאֵינוֹ מַטְעִימָד מִשְׁכָּרוֹתָיו וְאֵין אֶתָּה יָכֹל לַעֲמֹד בָּהֶּ. כֵּן שׁוֹכְנִים לְמַלְכוּת, מִיָּד יִנְאָשִׁם בְּכַעַל נִימָת"⁵. (ויק"ר יב.)

נו אָמַר רַב יְהוּדָה: שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים מְקַצְרִים וְמִיּוֹ וּשְׁנוּתֵיּוֹ שֶׁל אָדָם: מִי שְׁנוּתִים לוֹ סֵפֶר תּוֹרָה לְקִרְוֹת וְאֵינוֹ קוֹרֵא, כּוֹס שֶׁל בִּרְכָה לְבִרְךְ וְאֵינוֹ מְבָרַךְ, וְהַמְנִיג עֲצָמוֹ בְּרַבְּנוּת. אָמַר ר' חֲמַא בַּר חֲנִינָא: מִפְּנֵי מָה מֵת יוֹסֵף קָדָם לְאַחִיו? מִפְּנֵי שֶׁהִנְחִיג עֲצָמוֹ בְּרַבְּנוּת. (בר' מז.)

¹ יִזְכָּקֵל ל"ג, כד. ² שׁוֹפְטִים ע"ג, כח. ³ דְּבָרִים כ"ט, ט. ⁴ סִיד הַשִּׁיחִים ו', יא. ⁵ הוֹשֵׁעַ י"ג, ח. ⁶ יִזְכָּקֵל ל"ג, כד.

מַעֲבִיר בֵּיא עַל חֲבֵרוֹ – מִכִּיּוֹ לִידֵי צַעֲקַת חֲמִס ("בֵּיא" לְשׁוֹן צַעֲקָה עַל מַעֲשֵׂה חֲמִס). לְזִירָה – מִקּוֹם שֶׁהַגְּבוּרִים הֵאֱתִלְטִין מִתְּגוֹשְׁשִׁים וְנֹאכָקִים שָׁם. (גב) קוֹפָה שֶׁל שְׂרָצִים – פָּגֶם מִשְׁפָּחָה, תּוֹזֵחַ דַּעְתּוֹ-וְיִתְנָאָה, חֲזוּר לְאַחֲרִיךְ-כְּלוּי רָאָה אוֹתָהּ הַקּוֹפָה הַתְּלוּיָה מֵאֲחֹרֶיךָ וְלֹא תִתְנָאָה. (גד) נִטְל שְׁלוֹ-עֲנִשׁוֹ. (נו) לְקִרְוֹת-בְּצִבוּר. מֵת יוֹסֵף קוֹדֵם לְאַחִיו-שְׁנֵאמַר: "וַיּוֹמַר יוֹסֵף וְכָל אֲחָיו (שְׁמִי א, ו.)

נז הרשות מקבצת את-בעליה; ערם נכנס לה וערם יצא ממנה – ולואי שתהא יציאה
קביאה. (יומא פז:).

נח אמר ר' יוחנן: אוי לה לרבנות שמקבצת את-בעליה, שאין לה כל-נביא ונביא,
שלא קפח ארבעה מלכים ב'מיו. (פס' פז:).

נט אמר ר' אלעזר בן עזריה: "הרי אני בכן שבעים שנה" – אה-על-פי שנקנס לנדלה
האריץ ימים; הא למדת, שהנדלה מקצרת ימים. (ירוש' בר' פ"א, ה"ו).

ס אוי לה לנדלה שקובצת את-בעליה, אוי לה לנדלה שאינה נורמת טובה בעולם;
(תדב"א יא).

סא אספה לי שבעים איש מזקני ישראל¹ – אמר ר' אבא בר כהנא: כון שנתמנו
וקנים הרליקיו להם כל-ישראל נרות ושמחו להם. מרים רואה את-הנרות דולקים, אמרה
לצפורה: מה עסק של נרות הללו דולקים? אמרה [לה] הענין. אמרה מרים: אשריהן נשים
של אלו, מה הן רואות היאך עלו בעליהן לשררה! אמרה לה צפורה: אוי להן!
(ילק"ש בהעלותך י"ב בשם ילמדנו).

סב "אלני משה כלאם"² – מהו 'כלאם'? אמר לו [יהושע למשה]: הטל עליהם צרכי-
צביר והם בלים מאליהם. (סנה' יז:).

סג כל-מי שרודף אחר שררה שררה בורחת ממנו, וכל-מי שבורח משררה – שררה
רוכפת אחריו. (תנה"ק ויקרא).

סד שמעיה אימר: שגא את-הרבנות.
– ביצר? מלמד שלא יניח אדם עטרה מעצמו בראשו, אבל אחרים יניחו לו.
(אב' א: אדר"ג יא).

סה שנינו, אמר ר' יהושע בן פרתיה: בתחלה כל-האומר [ל]י עלה לה [לנדלה] אני
כופתו ונותנו לפני הארי, עתה כל-האומר לי לירד ממנה, אני מטיל עליו קומקום של
חמין; שהרי שאול ברח ממנה, וכשעלה בקש להרוג את-דוד. (מנח' קט:).

סו אמר ר' יהושע בן לוי: כל-מי הויתו בורח מן השררה; עכשו שנקנסתי, כל-מי
שהוא בא ומציאני – בקומקום הזה אני יורד לו; מה הקומקום הזה כנה ומפציע ומפחם –
בך אני יורד לו. (ירוש' פסח' פ"ו, ה"א).

סז נוח לעלות לביתה וקשה לירד. (ילק"ש ואתחנן ו' בשם מד' אספה).

סח רבנו היה ענותן דרבה והיה אומר: כל-מה-שיאמר לי אדם אני עושה, הוין ממה
שעשו זקני בתירה לזקני, שגרדו מנדלתם והעלו אותו, ואלמלי עליה רב הונא ראש-הגולה

¹ במדבר י"א, עז. ² שם שם, כח.

נז) הרשות – השררה. ולואי שתהא יציאה כביאה – בלא חטא. נה) שלא קפח – שלא
מתו בימיו. ארבעה מלכים – כגון ישעיהו וחושע שנמשכה נבואתם בימי עזיה יותם אחז יחזקיה
מלכי יהודה. סא) מה עסק של הנרות הללו – כליו מאיזה טעם. סה) עלה לה – לגדולה.
קומקום – כלי שמרתוחין בו מים חמים. ברח ממנה – שהיה נחבא אל הכלים. סו) אני יורד לו –
כלו' אני זורק בו. ומפחם – מלכלך. סח) זקני בתירה לזקני – להלל הנשיא (עיי' כ"א ספר שני ג', יג).

לכאן היתי עומד מפניו. אמר לו ר' חיא הגדול: והרי הוא עומד בחוץ... נתברכמו פניו של רבי.

בן שראה ר' חיא שנתברכמו פניו, אמר לו: ארונו בא. (ירוש' כלא' פ"ט, ה"ד; בר' לג).

סט "אשר נשיא וחטא... בשגגה... והביא את-קרבתו"¹ - אמר ר' יוחנן בן זכאי: אשרי הדור שהנשיא שלו מכיא קרבן על שגגתו: אם נשיא שלו מכיא קרבן - צריך אתה לומר: "מהו הדיוט?" ואם על שגגתו מכיא קרבן - צריך אתה לומר: "מהו דונו?" (הור' י:).

ע אשרי הדור שהגדולים נשמעים לקטנים, קל-וחמר קטנים לגדולים. (ר"ה כה:).

עא "אלופינו מסבילים אין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחבתינו"² - ר' יוחנן אמר: "אלפים מסבילים" לא נאמר כאן, אלא "אלופינו מסבילים", - בשעה שהגדולים סובלים את הקטנים "אין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחבתינו". ר' שמעון בן לקיש מפרס מקרא זה: "אלופים מסבילים" לא נאמר כאן אלא "אלופינו מסבילים", - בשעה שהקטנים סובלים את הגדולים "אין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחבתינו". (ירוש' ר"ה פ"ב, ה"ח).

עב אמר ר' יוחנן: מהו שנאמר: "יהי בימי שפט השפטים"³ - דור ששופט את שופטיו: אומר לו: טל קיסם מבין שניך, אומר לו: טל קורה מבין עיניך; אומר לו: "בספק הנה לסייגים"⁴, אומר לו: "סבאך מהול במים"⁴. (ב"ב טו: ע"ג).

עג "יהי בימי שפט השפטים"⁵ - אוי לדור ששפטו את-שופטיהם ואוי לדור ששופטיו צריכים להשפט. (ר"ר א:).

עד אמר שמואל: בן שנתמנה אדם פרנס על הצבור - מתעשר. מתחלה כתוב: "ויפקדם בבוקר"⁵, ולבסוף כתוב: "ויפקדם בטלאים"⁶. (יומא כב:).

עה הרוצה להנות - יהנה כאלישע, ושאינו רוצה להנות - אל יהנה כשמואל הרמתי. שנאמר: "והשבתו הרמתי כי שם ביתו"⁷ - ואמר ר' יוחנן: שכל-מקום שהלך שם ביתו קמו. (בר' י:).

עו ובשעת פטירתו של רבינו אמר: לבני גדול אני צריך. נכנס רבן גמליאל אצלו ומסר לו סכרי נשיאית. אמר לו: בני, נהג נשיאיתך ברמים; ורוק מרה בתלמידים. (כת' קנ:).

¹ ויקרא ד', כב, כג. ² מהלים קמ"ד, יד. ³ דנח א', ח. ⁴ ישעיה א', כב. ⁵ שמואל א' י"א, ח. ⁶ שם ע"ו, ד. ⁷ שמואל א' ז'.

נתברכמו - הוריקו. ארונו בא - כלו לא חי אלא מת הביאוהו. (ט) אשרי הדור - דרש "אשר" מלשון אשרי. (ע) נשמעים - שומעים. ק"ו קטנים לגדולים - מתוך שהגדולים נשמעים לקטנים נושאים הקטנים ק"ו בעצמם לשמוע לגדולים. (עא) אלופינו מסובלים - דרש "אלופינו" מלשון אלוף ושלשון. מפרס את חמקרא - טהפך את דרשת המקרא. (עב) קיסם - שבב דק של עץ. טול קיסם... טול קורה - כלו כשהשופט מוכיח לאחד על חטא קל, זה כנראה לשופט על הטא חמור שבידו. (עד) כבוק - בשברי חרס; שמנה את ישראל ע"י חרסים. בטלאים - ככבשים. (עה) הרוצה ליהנות - משל אחרים. כאלישע - כמו שמצאנו כאלישע שנהנה. (עו) ברמים - בדרך גדולה וכבוד. ורוק מרה - החמור עליהם ולא יזלזלו בכבודו.

19 אמר רב הונא בר אידי אמר שמואל: כן שנתמנה אדם פנקס על הצבור אסור בעשית מלאכה בפני שלשה. (קיד' ט).

עח ר' חנינה עלה אצל ר' יודן נשיאה. יצא לקראתו לבוש אותניתא שלו. אמר לו: חזור ולבש מגין שלד, משום 'מלך בןפיו תחנינה עניד'¹.
ר' יוחנן עלה אצל ר' יודן נשיאה יצא לקראתו בחלוק של פשתן. אמר לו: חזור ולבש חלוקה של צמר, משום 'מלך בןפיו תחנינה עניד'.
ר' יוחנן ראה את ר' חנינה בר ססי מבקע עצים. אמר לו: אין זה כבודך. אמר לו: ומה אעשה ואין לי מי שישמשני. אמר לו: אם אין לך מי שישמשך אל תקבל עליך שררה. (ירוש' סנה' פ"ב, ה"ו).

עט "וידבר העם באלהים ובמשה"²—אם בני דברו קל-נחמר במשה: אלא זה בא ללמד, שכל מי שמדבר ברוצה נאמן כאלו מדבר במי שאמר והיה העולם. (מכיל' בשלח).

פ זקן שאירע בו דבר אין מורידין אותו מנדרתו, אלא אימרינן לו: "הקבד ושב בביתך"³. (ירוש' מ"ק פ"ג, ה"א).

ד. מלך

פא שנינו, ר' יוסי אומר: שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתם לארץ: להעמיד להם מלך ולהכרית ורעו של עמלק ולבנות להם בית-הבחיירה, ואינו יודע, איזו מהן תחלה? כשהוא אומר: "כי יך על כס זה מלחמה לך בעמלק"⁴—היו אומר: להעמיד להם מלך תחלה, ואין כסא אלא מלך, שנאמר: "ונשב שלמה על כסא יי למלך"⁵; ועדין אינו יודע אם לבנות להם בית-הבחיירה תחלה או להכרית ורעו של עמלק תחלה, כשהוא אומר: והניח לכם מקל-איביכם... והיה המקום אשר יבחר יי וגו"⁶—היו אומר: להכרית ורעו של עמלק תחלה. וכן בדרך הוא אומר: "ויהי כי ישב המלך בביתו ויי הניח לו מקביל"⁷, ונאמר: "ויאמר המלך אל נתן הנביא ראה נא אנכי יושב בבית ארום וגו"⁸. (סנה' כ"ז).

פב שנינו, ר' אליעזר אומר: זקנים שבודדו בהן שאלו, שנאמר: "תהלכו מלך לשפטנו"⁹, אבל עמי-הארץ שבהם קלקלו, שנאמר: "והיינו גם אנחנו ככל-הגוים ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את-מלחמתנו"¹⁰. (שם).

פג ר' יוסי אומר: בל-האמור בפרשת מלך—מלך מתר בו. ר' יהודה אומר: לא נאמרה בפרשה זו אלא כדי לאים עליהם, שנאמר: "שום תשים עליך מלך"¹¹—שתהא אימתו עליך.

¹ ישעיה ל"ג, יז, ² צמדצר כ"ח, ה, ³ מלכים ז', י"ד, י, ⁴ שמואל י"ז, טז, ⁵ דברי הימים א' כ"ט, כג, ⁶ דברים י"ב, י"א, ⁷ שמואל ז' ז', ח, ⁸ שם שם, ז, ⁹ שמואל א' ח', ו, ¹⁰ שם שם, כ, ¹¹ דברים י"ז, טו.

(עו) אסור בעשית מלאכה וגו'—משום זלוול. (עח) אותניתא—חלוק פשוט של חול. מגין—נגד של שופט וחכם. בחלוק—מין נגד פשוט. (פ) שאירע בו דבר—של חטא. (פא) בית הבחיירה—בית המקדש, מקום נבחר לה'. כס יי וגו'—מתחלה כסא מלך ואח"כ מלחמה בעמלק. (פב) כהוגן שאלו—שאלו להם מלך כראוי, לשפוט את העם, עמי הארץ... קלקלו—שנקשו מלך ככל הגוים לעשות מלחמות. (פג) בפרשת מלך—בשמואל, שאמר לעם המבקשים מלך: "זה יהיה משפט המלך... את בניכם יקח וגו'". מלך מותר בו—כלו' מותר לו לעשות כל מה שכתוב בפרשה זו. לאיים עליהם—שתהא אימת מלכם עליהם, אבל אינו מותר לעשות.

ר' נהיראי אומר: לא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעמתם, שנאמר: 'ואמרת אשימה עלי מלך וגו' ¹. (שם).

סד שום תשים עליך מלך ² – שתהא אימתו עליך; מבאן אמרו: מלך ישראל אין רוקבין על סוסו ואין יושבין על כסאו ואין משתמשין לא בבתרו ולא בשרכיטו ולא באחד מכל-משמשיו, וכשמת בלם נשרפים לפניו; ואין רואין אותו ערם ולא כשהוא מסתפר ולא בבית-המרחץ, על-שם „מלך בפיו תחנינה עיניך” ³. (ספרי שופטים: ירוש סנה' פ"ב, ה"ו).

פה אָמר ר' ינאי: לעולם תהא אימת מלכותו עליך, שנאמר: 'וירדו כל-עבדיך אלה אלי והשתחו לי' ⁴ – ואלו עליו לא אמר, כדי לחלק בבור למלכות. ר' יוחנן אמר מבאן, שנאמר: 'וירד יי היתה אל אליהו וישנם מתניו וירץ לפני אחאב' ⁵. (זב' קנז שמ"ו ז).

סו אין דרך המלך לעשות דבר, אלא עזר ואחרים עושים. (שמיר מ).

סז דרך המלך אין לה שעור, שהמלך פורץ נדר לעשות לו דרך ואין ממחין בידו. (ברב ק:).

פח שני רבותינו: מעבירין את-המת מלפני הכלה, וזה וזה מלפני מלך ישראל. אמרו עליו על אנריפס המלך שעבר מלפני הכלה ושבחיהו חכמים. – „שבחיהו”, מכלל שששה יפה, והרי אמר רב אשי: אפלו למי שאמר נשיא שמחל על כבודו כבודו מחיל – מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, שאמר מר: „שום תשים עליך מלך” ⁶ – שתהא אימתו עליך! – פרשת-דרכים היה. (כת יו:).

פט המלך והכלה – מעבירין את-הכלה מפני כבוד המלך. אנריפס המלך עבר לפני הכלה ושבחיהו חכמים. אמרו לו: מה ראית? אמר להם: אני נוטל כתר בכל-יום וזו תטול כתרָה שעת אחת. (שמח' יא).

צ אָמר ר' יודן: כל-המעז פניו במלך כאלו מעז פניו בשכינה. (ביר צד).

צא אָמר ר' שמעון בן לקיש: „הנה טוב” ⁷ – זו מלכות שמים; „הנה טוב מאד” ⁷ – זו מלכות הרומיים. וכי מלכות הרומיים טוב מאד? אתמא! אלא שהיא תובעת דקיון של בריאות. (שם ט).

¹ דברים י"ז, יד. – שם שם, טו. ² ישעיה ל"ג, יז. ³ שמואל י"א, ח. ⁴ מלכים א' י"ח, וזו. ⁵ דברים י"ז, טו. ⁶ ראשית א' יא, לא.

לא נאמרה פרשה זו – של „שום תשים עליך מלך”, כנגד תרעומתם – כלו, „שום תשים” אינה מצוה, אלא רשות, כשיחיו מתרעמים ותובעים מלך רשאים למנותו. (סד) אין רוקבין וגו' – כלם משום כבודו של מלך, מכל משמשיו – מכלי תשמישיו, כולם נשרפים – כל כליו, מסתפר – גזוז שערותיו. (פה) לחלק כבוד למלכות – שלא אמר לפרעה, „וירדת אלי”, (פז) אין לו שעור – כלו יכול להרחיבו כמה שהוא רוצה. פורץ נדר – של אחרים. לעשות לו דרך – לצרכיו. ואין ממחין-אין מעכבין. (פח) מעבירין את המת מלפני הכלה – כשלוית המת פוגעת בכלה הולכת לחופה מעבירין אותו מפניה שלא לעכבה. וזה וזה – מת וכלה. שמחל – שוויתר. פרשת דרכים היה – ולא הרגישו שכלפני הכלה עבר. (פט) המלך והכלה – שפגעו זה בזה. (צא) אתמא – קריאה של תמיהה. תובעת דקיון של בריאות – שהיא דורשת במשפט ודנה על

צב "ותעשה אדם פדני הים"¹ - מה דנים שבנים כל-הנדול מחברו בולע את-חברו, אף בני-אדם, אלמלא מוראה של מלכות, כל-הנדול מחברו בולע את-חברו; וזהו ששנינו: ר' חנינא סנן הבהנים אומר: הני מתפלל בשלומה של מלכות, שאלמלא מוראה איש את-רעהי חיים בלעיו. (ע"ז ד.)

צג אמרו בשם רב: אם יהיו כל היםים דיו, ואנמים קולמוסים, ושמים יריעות, וכל-בני אדם לבלרין, אין מספקין לכתוב חללה של רשות. מניין? אמר רב משך שניא: "שמים ליום וארץ לעמק ולב מלכים אין חקר"². (שבת יא.)

צד "יפרעה חלם"³ - וכל-הבריות אינן חולמין - אתמהא! אלא חלום של מלך של העולם כלו הוא. (בר' פ"ט.)

צה "כי שפע ימים יינקו"⁴ - שנים נוטלים ונותנים בשפע: גם ומלכות, גם נוטל בשפע ונותן בשפע, ומלכות נוטלת בשפע ונותנת בשפע. (ספרי ברכה לג; ילק"ש שם.)

צו שני רבותינו: הוזה מלכי ישראל אומר: ברוך שחלק מכבודו ליראיו; מלכי אמות העולם - אומר: ברוך שנתן מכבודו לבריותיו. אמר ר' יוחנן: לעולם ישתדל אדם לצאת לקראת מלכי ישראל, ולא לקראת מלכי ישראל בלבד אמרו, אלא אפילו לקראת מלכי אמות-העולם, שאם יזכה, יבחין בין מלכי ישראל למלכי אמות-העולם. (בר' נח.)

צז רב ששת סני-נהור היה. היו הבל הולכים לקבל פני המלך. עמד והלך עמהם רב ששת. מצאו מין אחר. אמר לו: חצבי לנהרא, בני - לוא? (הבדים לנהר - שבירי-חרם לאן?) אמר לו: בא וראה שאני יודע יותר ממך. עברה בת ראשונה ברעש. אמר לו המין: בא המלך. אמר לו רב ששת: לא. עברה בת שניה ברעש. אמר לו אותו המין: [עקשו] בא המלך. אמר לו רב ששת: לא בא המלך. עברה השלישית בשתיקה. אמר לו רב ששת: עקשו ודאי בא המלך. אמר לו אותו המין: זה מנין לך? אמר לו: מלכות הארץ מלכות שמים, ונאמר: יוהנה יי עבר ויום גדולה וחוק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני יי - לא ברוח יי; ואחר היום רעש - לא ברעש יי; ואחר הרעש אש - לא באש יי; ואחר האש קול דממה דקה⁵. כשבא המלך - פתח רב ששת וברכו. אמר לו אותו המין: מי שאין אתה רואה אתה מכרכו! נתן בו רב ששת את-עיניו ונעשה לו של עצמות. (שם.)

צח דיקליטנינוס היה רועה חזירים אצל טבריא, ובן שהיה מניע לבית-מדרשו של ר' יהודה נשיאה היו התינוקות יוצאים ומכים אותו. לאחר ימים נעשה מלך וישוב לו אצל פמים, ושלח בתבים לטבריא, אמר: אני נוזר נזרה שיהיו גדולי היהודים באים ועומדים

¹ חנניקא ח' יד. ² משלי כ"ט, ג. ³ בראשית נ"ח, ח. ⁴ דברים ל"ג, יט. ⁵ מלכים א' י"ט, יא, יג.

עלכון כבודם של הבריות ובזיו דקיון (צלם ודמות) שלהם. צג) קולמוסים - עטים. יריעות - גליונות. לבלרים - מופרים. חללה של רשות - כל היקפו ומלואו של כח המלכות. צו) שאם יזכה - לראות בגאולת ישראל ובכבוד מלכותה. צז) סני-נהור - מאור עינים; כלו' סומא. חצבי לנהרא ונ"י - משל הבריות הוא: הכדים השלמים מורידין אותם לנהר כדי לשאוב בהם מים, אבל שבירי-חרם למה יורדים לשם? כלו' אנשים פקחי-עינים רצים לקראת המלך לראותו, אבל אתה הסומא למה אתה הולך? בת ראשונה - הגדוד הראשון שעובר לפני המלך.

לפני במוצאי־שבת. וצוה לשליחו ואמר: לא תחן להם את־הכתבים אלא בערכ־שבת עם חשכה. ירד ר' שמואל בר נחמן לרחוק. ראה את־ר' יהודה נשיאה שעומד לפני בית־המדרש הגדול ופניו חולניות. אמר לו: למה פניך חולניות? אמר לו: כך וכך שלחו לי מן המלכות. אמר לו: בא ורחק, שבוצאך עושה לנו נסים. פשנכנסו למרחק, בא אותו ארננטין משחק ומרקד לפניהם. בקש ר' יהודה נשיאה לנעור בו, אמר לו ר' שמואל בר נחמן: רבי, הנה לו: פעמים שהוא מתנלה על הנסים. אמר לו: רבך בצרה ואתה עומד ומשחק ומרקד? אמר להם: אכלו ושתו ועשו שבת טובה, שאלהיכם עושה לכם נסים, ואני מעמיד אתכם לפני המלך במוצאי־שבת. במוצאי־שבת אחר הסדר נטלים והעמידם לפני שער פמים. באו ואמרו למלך: הרי הם עומדים לפני השער. אמר: סגרו השער. נטלים והעמידם על חומות העיר. באו ואמרו למלך, אמר: נזרני שיסיקו בית־המרחץ שלשה ימים ויכנסו וירחצו ויבאו אצלי. הלכו והסיקו את בית־המרחץ שלשה ימים, ונכנס ארננטין ומנו לפניהם, ונכנסו ורחצו ויבאו אצלו. אמר להם: בשביל שאלהיכם עושה לכם נסים — אתם מולנלים במקד! אמרו לו: בדיקליטנום רועה חזירים אנו מולנלים, אכל לדיקליטנום המלך — אנו משתעבדים. אמר להם: אה־על־פירכן אל תולולו לא ברומי קטן ולא בגוליר קטן. (ירוש' תרומ' סוף פ"ח: ב"ר סג).

צט שני רבותינו: שלשה אין מתקנאין בהם. ואלו הם: נוי קטן ונחש קטן ותלמיד קטן. מה־שעם? שמלכותם עומדת מאחורי אונם. (פס' קיג.)

ק שנה ר' יוסף: "הנה קטן נתמיד בגוים"¹ — שאין משיבים מלך בן מלך. (פ"ו י.)

קא "ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום"² — ר' יצחק פתח: "אלונים מבשן עטו משוטיך"³ — נמשלו אמות־העולם כספינה, מה ספינה זו עושים לה תרן ממקום אחר, והננין ממקום אחר, קד אמות־העולם: "שמלה ממשרקה... שאל מרחבות הנהר"⁴. (ב"ר פג.)

קב ימנו פנה ממנו יתר ממנו קשת מלחמה⁵ — בא וראה, אמות־העולם כשהיו מבקשים להעמיד להם מלך היו מביאים מכל־מקום ומעמידים עליהם, שכן הוא אימר: "ינמלך באדום... דנהבה... מבצרה"⁶, וכן כלם: אכל ישראל אינו בן, אלא מהם גדוליהם, מהם מלביהם, מהם כהניהם, מהם נביאיהם. מהם שריהם. (שמ"ר לו.)

קג "שום תשים עליך מלך... מקרב אחיך"⁷ — כל־משימות שאתה משים לא יהיו אלא מקרב אחיך. (קיד' עו.)

קד "ינלבש שאיל את־דוד מדיו"⁸, ונאמר בשאיל: "משבמי ומעלה גבה מכל־העם"⁹ — פון שהלבישו בגדיו וראה שעשויים לו. מיר הכנים בו עין־הרע. בשראה דוד שהלביין פניו

¹ טונזיה חי, צ. ² צדאסית ל"ה, לה. ³ יחזקאל כ"ז, ו. ⁴ צדאסית ל"ה, לה. ⁵ זכריה י"ז, ד. ⁶ צדאסית ל"ה, לה. ⁷ דברים י"ז, טו. ⁸ שמואל ח' י"ז, לה. ⁹ פס ע"ז, ב.

צח) בערב שבת עם חשכה — כדי שלא יוכלו לבוא אליו כשבת ויענשם. ארננטין — מין רוח. אחר הסדר — אחר סדר הלמוד. בגוליר—עבד מלך מן הפחותים. צט) אין מתקנאין בהם — אין מתגבין בהם. שמלכותם עומדת מאחורי אונם — וממשלתם קרובה לבוא וינקמו בך. ק) הנה קטן וגי' — באדום כתוב. קא) והננין—הוגן חספינה, משום שמנהיגין בו את הספינה; וי"מ: עוגן, מטיל ברזל כבד שמעמידין בו את הספינה בהליכתה. שמלה ממשרקה וגו' — כלי שהביאו בני אדום את מלכיהם ממקומות אחרים. קג) כל משימות — כל התמנות. קד) שעשויים לו — שהם כמדתו של דוד.

שאל אמר לו: „לא אוכל ללכת באלה כי לא גפתי, ויטרום דוד מעליו“¹ – הא למדת, שאפילו יהא אדם קצר ונתמנה מלך נעשה ארך. כל-כך למה? שבשעה שנמשח בשמן המשיחה נעשה משבח מכל-אחיו, (ויקיר כו).

קה ינוקח את-עטרת מלכם מעל ראשו ומשקלה ככר זהב... ויהי על ראש דוד² – היאך יכול להניחה? אמר רב יהודה אמר רב: ר' אבהו לית על ראש דוד, ר' יוסי בר' חנינא אמר: אבן-שואבת היתה בה, שהיתה נושאת אותה. (ע"ז מד).

קי ינוציאו את-בן-המלך ויתנו עליו את-הנזר ואת-העדות³ – „נזר“ זו עטרה, „עדות“ – אמר רב יהודה אמר רב: עדות היא לבית-דוד, שכל-הראוי למלכות הולמתו וכל-שאני ראוי למלכות אינה הולמתו. (סו).

קו שנינו, „וכתב לו את-משנה התורה הזאת על ספר“⁴ – פותב ל'קמו שתי תורות, אחת שהיא יוצאת ונכנסת עמו, ואחת שמנחת לו בבית-גנניו: אותה שיוצאת ונכנסת עמו עושה אותה כמין קמיע ותולה בורעו, שנאמר: „שיתי יי לגנדי תמיד כי מימיני כל אמוס“⁵. (סנה כא:).

קח מוצאי יום-טוב הראשון של חג בשמינית במוצאי-שביעית, עושין לו ולמלך בימה של עץ בעזרה והוא יושב עליה. חזן הכנסת נוטל ספר-תורה ונותנה לראש הכנסת, וראש הכנסת נותנה לסגן, והסגן נותנה לכהן גדול, וכהן גדול נותנה למלך, והמלך עומד ומקבל וקורא יושב. אנריפס המלך עמד וקבל וקרא עומד, ושבוהו חכמים, וקשהגוע ללא תוכל לתת עליך איש נכרי⁶, ולנו עיניו דמעות. אמרו לו: אל תתירא, אנריפס, אחינו אתה. אחינו אתה!

שנו משמו של ר' נתן: באותה שעה נתייבו שונאי ישראל בליה, שהחניפו לו לאנריפס. (סוטה מא).

קס עבדו של ינאי המלך הרג נפש. אמר להם שמעון בן שטח לחכמים: תני עיניכם בו ונרוננו, שלחו לו לינאי המלך: עבדך הרג נפש. שגרו להם. שלחו לו: בא גם אתה לכאן – „והוער בבקליו“⁷ אמרה תורה, וְכָא בַעַל הַשּׁוֹר וַיַּעֲמֹד עַל שׁוֹרוֹ, בָּא וְנָתַן לוֹ כֶּסֶף אֶצֶל שְׁמַעוֹן בֶּן שִׁטָּח וַיֵּשֶׁב. אמר לו שמעון בן שטח: ינאי המלך, עמוד על רגליך ויעירו בך, ולא לפנינו אתה עומד אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד, שנאמר: „ועמדו שני האנשים אשר להם חריב לפני יי“⁸. אמר לו: לא בשתאמר אתה אלא כמו

¹ שמואל א' י"ז, לו. ² ס"ז י"ב, ל. ³ דברי הימים ב' כ"ג, יא. ⁴ דברים י"ז, יח. ⁵ סנה' ע"ז, ח. ⁶ דברים י"ז, עו. ⁷ שמואל ב' כ"א, כט. ⁸ דברים י"ט, יז.

קה היאך יכול להניח – על ראשו כיון שהיא ככרה כל כך, ראויה וגוי – ולא שנתנה על ראשו ממש. אכן שואבת – אכן שמושכת את המתכת. קו) הולמת – יושבת עליו יפה לפי המדה. קז) כמין קמיע – כמין הותם שתולין על הלב ועל הזרוע; כלו' בתבנית קטנה. קח) של חג – סכות, בשמינית במוצאי שביעית – בתחלת שנה שמינית, שהיא מוצאי שנה שביעית, שנת השמיטה. בעזרה – בחצר המקדש. חזן הכנסת – שמש. לסגן – לכהן משנה. וקורא יושב – קורא כפרשת המלך ביושיבה, מפני כבוד מלך. קורא עומד – בעמידה. ולנו עיניו דמעות – נזלו עיניו דמעות, מפני שהיה מורע הורדוס גר אדומי. שינאי ישראל – כנוי הוא כלפי ישראל. קט) שגרו להם – שלח את עבדו לבית-דין.

שיאמרו חבריך. נפנה לימינו—בכשו פניהם בקרקע, נפנה לשמאלו—ובכשו פניהם בקרקע. אמר להם שמעו בן שטח: בעלי-מחשבות אחסו! וְבא בעל-מחשבות ויפרע מבם. מיד בא ובריא ויחבטם בקרקע עד שיצאה נשמתם.

באותה שעה אמרו: מלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידין אותו.
(סנה' יט; תנח"ק שופטים)

קי "פלני מים לב-מלך ביר יי על כל-אשר יחפץ ויטו"¹ — מה המים הללו כשאתה נותנם בכלי אתה משה אותם לכל-צד, כך בשבשר-ידם עולה למלוכה, אם זכה העולם, הקדוש-ברוך-הוא משה לבו של מלך לגזרות טובות, אבל אם נתתיב העולם הקדוש-ברוך-הוא משה לבו לגזרות רעות: וכל-גזרה שיוצאה מפיו אינה יוצאה בתחלה אלא מלבני הקדוש-ברוך-הוא. (מד' מש' כא).

קיא אמר שמיאל: דינא דמלכותא דינא (דין המלכות—דין). (ב"ק קיג).

קיב אל תכריח עצמך מן הממס. (פס' קיב:).

קיג שליח מלך במלך. (ב"ק קיג:).

קיד כל-אלוף מלכותא בלא תאנא היא. (סנה' צט:).

קזו אין מושחין מלך בן מלך. (חור' יא:).

קסו אין מלכות נונעת בהקדשה אפילו כמלוא נימא. (בר' מח:).

קיו אפשר לשני מלכים שימשו בקתר אֶחָד? (חול' ס:).

קיח בלום מעמידין מלך אלא מי שיודע תכסיסי מלכות. (שבת לא:).

קיס כל-מלכות שאין לה יוצאים אין מלכותה מלכות. (פיר"א ג).

קכ תעלה בעדניה סגיד ליה (שועל בשעתו השתחווה לו). (מג' טז:).

קכא "עד הנדה הגדל נהר פרת"² — שמעון בן טרפון אומר: קרב לגבי דהינא ואידהן (הרב אצל שמן ותשמן). דבי ר' ישמעאל שנוי: עבר מלך במלך. משל הדיוט אומר: הדבק לשהר וישתחוו לך. (שבוע' מז:; ספרי דברים).

קכב אלקפתא נקטן — ריחא אתא לה ליד (השר החזיק בי — וריחו בא ליד). (וב' צו:).

¹ מ. לי כ"ח, ח. ² דברים ח', ז.

כבשו פניהם בקרקע — חורידו את עיניהם לארץ, שנתווראו מפני המלך. בעלי מחשבות אתם — כלו חושבים אתם כלכם להשית דין כאימת המלכות. יבא בעל מחשבות — הקביה שיודע מחשבות. קיד) אלוף—האמור באדום. מלכותא בלא תאנא — מלכות בלא כתר. קטו) אין מושחין מלך בן מלך — שהוא משה מלידה, ומה שנמצא במקרא שמעו את שלמה ועוד בני מלכים אחרים — לכולם יש תשובה בנמרא. קטז) כמלוא נימא — כחוש השערה. קיה) תכסיסי מלכות — דרכי מלכות ומנהגיה. קכ) תעלה בעדניה ונוי — אפילו אם השועל הגיע למלכות השתחווה לו; ומשל הבריות הוא על קטן שעלה לגדולה. קכא) הנתר הגדול ונוי — ונהר פרת אינו גדול, אלא מבני שהוא סמוך לאי קוראתו גדול. לשחור — לשר. קכב) אלקפתא ונוי — משל למי שמתקרב לגדול ודעתו זחה עליו, אומרים לו: וכי כשיל שהשר החזיק כך נקלט ריחו בידך?

קבג לא יאה למלך קוב. (תמ' לב).
קכד השמן אינו מקבל מכל, לפיכך מושחין בו מלכים. (מכיל' משפטים).

קכה ואל תקרב אל פתח ביתה¹ - זו הרשות. (ע"ז יז).
קכו שמעיה אומר: אל תתנדע לרשות. (אב' א).
קכו רבן נמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא אמר: הווי זהירין ברשות, שאין מקרבין לו לאדם אלא לצורך עצמם, נראים באוהבים בשעת הנאתם ואין עומדים לו לאדם בשעת דחקו. (שם ב).

ה. דין ורבים

קכח רבן שמעון בן נמליאל אומר: על שלשה דברים העולם קיים: על האמת ועל הדין ועל השלום. שואמר: אמת ומשפט ישרים שפטו בשעריכם².

וישלישם דבר אחר הם: נעשה הדין - נעשה אמת, נעשה שלום. (שם א; ירוש' תעב' פ"ד, ה"ב).

קכט אמר רבן שמעון בן נמליאל: אל תהא מלגלג בדין, שהוא אחר משלש רגלי העולם. למה? ששני תבמים: על שלשה דברים העולם עומד: על הדין ועל האמת ועל השלום - מן דעתך שלא הטה את-הדין, שאם הטיף את-הדין אמת מוקוע את-העולם, שהוא אחת מרגליו. (דבר ה: ילק"ש סופסים ס"ז).

קל ואלה המשפטים אשר תשים לפניך³ - אשר תלמדם היה לו לומר? אמר ר' ירמיה ויש אומרים ר' חנן בר אבא: אלו כלי הדינים.

רב הונא כשהיה יוצא לדון היה אומר בך: הוציאו לי בלי-חנותי: מקלי וסנדלי, שופרי ורצועתי. (סנה' ז).

קלא רב חסדא ורבה בר רב הונא היו יושבים בדין בל-היום. תש בחם. שנה להם רב חנן בר רב מדפתי: ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב⁴ - וכי תעלה על דעתך, שמשה יושב ודן בל-היום כלל, תורתו מתי נעשית? אלא לומר לך: בל-דין שדן דין אמת לאמתו, אפלו שעה אחת, מעלה עליו הכתוב כאלו נעשה שתף להקדוש-ברוך-הוא במעשהו בראשית: כתוב כאן: ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכתוב שם: ויהי ערב ויהי בקר יום אחד⁵. (שנת י).

קלב אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יוחנן: בל-דין שדן דין אמת לאמתו משרה

¹ משלי ה', ת. ² זכריה ה', טז. ³ שמות כ"ח, ח. ⁴ כס י"ח, יג. ⁵ בראשית ח', ה.

קבד) אינו מקבל מכל - אינו בולע ואינו נבלע בשום משקה. קכה) זה הרשות - כלו התרחק מאנשי סמשה. קכח) העולם קיים וגו' - בירוש' הגיר: "העולם עומד: על הדין ועל האמת וגו'", ועיי' בסמוך. קכט) מלגלג - לועג ומזלזל. קל) מקלי - לרדות, וסנדלי - לחליצה. שופרי - לגדודי וחרם, ורצועתי - להלקות. קלב) משרה - משכין.

שכינה בישראל, שנאמר: "אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ושפט"¹, וכל-דין שאני דין אמת לאמתו נורם לשכינה שהסתלק מישראל, שנאמר: "משד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר יי'". (סנה' ז).

קלג מנין לשלשה שיושבים בדין, ששכינה עמם. שנאמר: "בקרב אלהים ושפט"¹. (בר' ו).

קלד בשעה שהדין יושב ודין באמת, כביכול, מניח הקדוש-ברוך-הוא שמי-השמים ומשרה שכינתו בצדו, שנאמר: "וכי הקים יי' להם שפטים והיה יי' עם השפט"³, וכן שרואה אותו שהוא נושא פנים – כביכול מסלק שכינתו ועולה לשמים, והמלאכים אומרים לו: רבין העולם, מה-יש-לך? והוא אומר להם: ראיתי את-הדין שהוא נושא פנים ועמדתי לי משם, שנאמר: "משד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר יי'".² ומה הקדוש-ברוך-הוא עושה? שולח חרבו כנגדו, להודיע שיש דין למעלה, שנאמר: "גורו לכם מפני חרב כי חמה עזות חרב למען תרענו שדון"⁴ – "שדין" כתוב, שיש דין בעולם! (שמ"ר ל).

קלה "שפטים ושטרים תתן-לך"⁵ – אמר ר' לוי: למה הדבר דומה? למלך שהיו לו בנים הרבה והיה אוהב את-הקטן יותר מכלם, והיה לו פרדס אחד והיה אוהבו יותר מכל-מה שהיה לו. אמר המלך: נותן אני את-הפרדס הזה, שאני אוהבו מכל-מה שיש-לי, לבני הקטן, שאני אוהבו מכל-בני. כך אמר הקדוש-ברוך-הוא: מכל-האמות שבראתי אני אוהב אלא לישראל, מכל-מה שבראתי אני אוהב אלא את-הדין. נטמן אני מה שאהבתי לקם שאני אוהב.

אמר הקדוש-ברוך-הוא לישראל: בני, חייכם, בזכות שאתם משמים את-הדין אני מתנבא, שנאמר: "ונבה יי' צבאות במשפט"⁶. (דבר' ה).

קלי יינינו, ב' יוסי בן אלישע אומר: אם ראית דור, שצרות רבות באות עליו, צא וברך ברנאי-ישראל, שכל-פרענות שבאה לעולם לא באה אלא בשביל דיני ישראל, שנאמר: "שמעו נא זאת ראשי בית יעקב וקציני בית ישראל המתעבים משפט... ראשיה בשחר ושפטו ובהניה במחיר יורו ויבאיה בבסח יקסמו"⁷. לפיכך מבוא הקדוש-ברוך-הוא עליהם שישל פרעניות כנגד שלש עשרות שבידם, שנאמר: "לכן בוללכם ציון שרה תחרש וירושלם עין תהיה ודור הבית לבמות ישר"⁸ – ואין הקדוש-ברוך-הוא משרה שכינתו על ישראל עד שיכלו שופטים ושוטרים רעים מישראל, שנאמר: "ואשיבה ירי עליו ואצרה כבר סגור... ואשיבה שפטיך כבראשונה ויעצוד ככתחלה"⁹. (שבת קל"ט).

קלו אמר ר' מלאי משום ר' אליעזר כב' שמעון: מרו שנאמר: "שבר יי' מטה רשעים שקט משלים"¹⁰ – "שבר יי' מטה רשעים" אלו הדינים שנעשו מקל לחזניהם: "שקט

¹ תהלים ע"א, ח. ² שם י"ג, ו. ³ שופטים ז', יט. ⁴ חזקוני י"ט, כט. ⁵ דנלים ע"ט, יט. ⁶ ישעיה ס"ה, עז. ⁷ מנצח ג', יח. ⁸ שם שם, יז. ⁹ ישעיה ח', כה, כו. ¹⁰ שם י"ד, ה.

שהסתלק – שתמור. קלא אלהים – לשון דיינים, ואין בית-דין פחות משלשה. קלד) שלש פורעניות – "שדה תחרש", "עיון תהיה" ו"לבמות יערי". שלש עברות – "בשוחד ושפוט", "במחיר יורו" ו"בכסף יקבמו". קלו) שנעשו מקל לחזניהם – שהשמים ורודם את העם ומוציאים ממנו ממון בכחם. שבט מישלים – שבכחם של תלמידיו-חכמים קרוביהם הדיינים מתגאים על הצבור ורודים בעם.

מושלים" — אלו תלמידי־חכמים שבמשפחות הדינים. מר וזטרא אמר: אלו תלמידי־חכמים, שמלמדים הלכות צבור לדיני בור. (שם).

קלח אמר ר' אלעזר: מנין לדין שלא יפסע על ראשי עם קדש, שנאמר: "ולא תעלה במעלת" ¹. וסמוך לו: "ואלה המשפטים" ². (סנה' ז).

קלס כי המשפט לאלהים הוא ³ — אמר ר' חמא בר' חנינא: אמר הקדוש־ברוך־הוא: לא רגם לרשעים שנוטלים מזה ממון ונותנים לזה שלא בדין, אלא שמטריחים אותי להחזיר ממון לבעליו. (שם ח).

קמ אמר ר' שמיאל בר נחמני אמר ר' יונתן: כל־דין שנוטל מזה ונותן לזה שלא בדין, הקדוש־ברוך־הוא נוטל ממנו נפשו, שנאמר: "אל תנול דל כי דל הוא... כי יי יריב ריבם וקבע את־קבעיהם נפש" ⁴. (שם ז).

קמא ואמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: לעולם יראה דין עצמו כאלו חרב מנחת לו בין ירבוהו וייהנם שתוקה לו מתחתיו. (שם).

קמב רבא כשהיה יוצא לבית־דין אמר כך: ברצון עצמו יוצא למיתה, ורצון ביתו אינו עושה, וריקם בא לביתו — ולנאי שתהא ביאה כיציאה. (שם ז: יומא פו פז).

קמג כתוב: "ואצוה את־שפטיכם בעת ההיא" ⁵, וכתוב: "ואצוה אתכם בעת ההיא" ⁶ — אמר ר' אלעזר אמר ר' שמלאי: אזהרה לצביר שתהא אימת דין עליהם, ואזהרה לדין שיסבול את־הצבור. עד כמה? אמר ר' חנין (ונש אומרים ר' שבתאי): "כאשר ישא האמן את־הינק" ⁷. (סנה' ח).

קמד ילך אל נמלה... ראה דרכיה ותבם" ⁸ — אמר ר' שמעון בן חלפתא: מעשה בנמלה אחת, שהפילה חטה אחת, והיו כלן באות ומריחות בה ולא היתה אחת מהן נוטלת אותה. באה אותה שהיתה שלה ונטלה אותה. ראה חכמה שישבה! וכל־השבת הוה שישבה, שלא למדה מבריה, ולא שיפט ולא שומר יש לה, שנאמר: "אשר אין לה קצין שטר ומשל" ⁹ — אחם, שמניתי לכם שופטים ושוטרים, אל אחת כמה וכמה שתשמעו להם. הני שפטים ושטרים תתן־לך בכל־שעריך" ¹⁰. (דבר' ה).

קמה "אלהים לא תקלל" ¹¹ — אמרו רבותינו: מעשה באחר שהיה לו דין, ובא עם חברו אצל הדין וזכהו, יצא ואמר: פלוני הדין אין חכם בעולם כמותו, מלאך הוא: אחר ימים

¹ שמוח כ', כו. ² שם כ"ח, ח. ³ דברים ח', יז. ⁴ משלי כ"ב, כב, כג. ⁵ דברים ח', עז. ⁶ שם שם, יח. ⁷ דבר־מזכר י"ח, יג. ⁸ משלי ו', ו. ⁹ שם שם, ז. ¹⁰ דברים ט"ז, יח. ¹¹ שמוח כ"ב, כז.

לדיני בור — לדינים עמיהארין והם מטים את הדין, קלח) שלא יפסע על ראשי עם קדש — כשהולך לישב בבית־דין לא יפסיע על ראשי העם היושבים, משום זלוול הצבור. קלט) המשפט לאלהים הוא — כליו כאלו אתה מטה דין לאלהים, שהרי עליו להחזיר ממון לבעליו. קלס) יראה דיין עצמו — בשעת הדין, שחרב מונחת לו וגוי — כליו יתיירא הרבה מפני תקלה בדין, שהרי העונש מרובה. קמב) לבית דין — לישב בדין. ברצון עצמו — הדיין, יוצא למיתה — כליו לישא עליו חטא. ורצון ביתו אינו עושה וגוי — שאינו משתכר כאן כלום. שתהא ביאה כיציאה — שיחזור לביתו בלא חטא, שלא יטעה בדין.

קמו) החישר עצמו מן הדיון - מונע ומרחק עצמו מלישכ בנידו. והנם לבו בחוראה -
מצוי ביות- אצל הוראה ונוהג בה קלות, ונס רוח - גא. קנ) ושפוי - שפל רוח. ופרקו טוב -
פרק שנותיו, שלא יצא עליו שם רע בבהרותו. קנא) ובעלי כשפים - מכינים בכשפים, שמה יכוא
למניהם דין של כשפים. מי שיועד לטהר את השרץ-כלי בעל שכל חריף ביותר. קנ) זקן וטרים
וגוי - שרובם קשי לב ואינם בעל־הרהמים. קנה) רביעית - רביעית הלוג. אל יורה - אל ידון,
מפני שאין דעתו צלולה כשבור. קנג) כשם־כו - כשמוהו לדין. לא בחל ולא שרק וגוי - מיני
צבע לקישוט; כלי נאה כמו שהוא בתורתו כלא קישוטים חיצוניים. ויעלת חן - חוט של חן משוך
לליו; וזה זמר נהוג בכלה.

בשםכמו חכמים אתה' אמי ור' אסי ומרו להם כד: כל-מן זה, כל-מן זה סמכו לנו לא חסכונו לנו לא מן סרמיסין ולא מן סרמיסין; ויש אומרים: לא מן חמיסין ולא מן סרמיסין. (כת' יו.)

קו של בית הנשיא העמידו דין שאינו תלמיד-חכם. אמרו ליהודה בר נחמני מתרנמנו של ריש-לקיש: עמר עליו באמורא. עמר ונחן אליו ולא אמר לו כלום. פתח ויהודה בר נחמני ואמר: "הוי אומר לעץ הקוצה עירי לאכן דומם-הוא יורה? הנה הוא תפוש וזהב וקשר וכל-ריות אין בקרב¹!" ועתיד הקדוש-ברוך-הוא לפרע ממעמידים, שנאמר: "ויי כהיכל קדשו הם מפניו כל-הארץ"². (סנה' ז:).

קנו ר' ישמעאל בר' יוסי היה אומר: אל תהי דין ויחיד, שאין דין יחיד אלא אחר, ואל תאמר: קבלו דעתי, שהם רשאים ולא אתה. (אב' ד:).

קנח אמר ר' יהודה בן פזי: אף הקדוש-ברוך-הוא אינו דין ויחיד, שנאמר: "וכל-עבא השמים עמר עליו מימינו ומשמאלו"³ - אלו מטים לכה-נכות ואלו מטים לכה-חובה, והקדוש-ברוך-הוא נושא ונותן עמהם. משנמר הדין הקדוש-ברוך-הוא נכנס למקום שאין להם רשות לנכנס והותם את-הדין ויחיד. (ירוש' סנה' פ"א, ה"א: תנח' שמות).

קנס אמר ר' יהושע בן לוי: עשרה שיושבים בדין - קולר תלוי בצואר כלם. רב הונא בשבא דין לפניו כנס והביא עשרה תלמיד-חכמים מבית-המדרש - אמר: כדי שיציענו קיסם מן הקורה. (סנה' ז:).

קס שמע בין אחיכם ושפטתם צדק"⁴ - שאם בא דין לפניך פעם אחת שתים ושלוש אל תאמרו: כבר בא דין זה לפני ושניתיו ושלשתי, אלא - הוי מתונים; וכך היו אנשי כנסת הגדולה אומרים: הוי מתנים בדין. (ספרי דבר:).

קסא דרש ר' יאשיה (ויש אומרים רב נחמן בר יצחק): מהו שנאמר: "בית דור כה אמר יי דינו לבקר משפט והצילו נוול מיד עושק"⁵ - וכי בבקר דנין וכל-היום אין דנין? אלא אם ברור לך הדבר בבקר אמרהו, ואם לאו - אל תאמרהו. ר' חי'א בר אבא אמר ר' יוחנן - מכאן: "אמר לחכמה אחתי את"⁶ - אם ברור לך הדבר באותה שעה אסורה לך-אמרהו, ואם לאו - אל תאמרהו. (סנה' ז:).

קסב "אשרו חמוץ"⁷ - אמר רבא: אשרי דין, שמחמץ את-דינו. (שם לה:).

¹ חנניק ז', יט. ² שם שם, כ. ³ מלכים א' כ"ז, יט. ⁴ דברים א' עז. ⁵ ירמיה כ"ח, יב. ⁶ משלי ז', ד. ⁷ יעקב א' יז.

סרמיטין וגו' - כלם כנויים הם לדיינים שאינם מהוגנים, בורים וחמסנים. קנו) עמוד עליו באמורא - להיות לו למתרגמן בינו ובין העם בשעת הדרשה. ונחן אליו - יהודה בן נחמני הטה עצמו אל הדיון לשמוע מפיו את הדרשה, ולא אמר לו כלום - שלא ידע מה לומר. קנו) אלא אחד - הקבית. שהם רשאים וגו' - שהלכה כרבים. קנט) קולר תלוי בצואר כולם - הנכל תלוי בכלם; כל' אם נכשלו בדין יקבל כל אחד חלק מן העונש. קיסם מן הקורה - כל' חלק קטן מן העונש. קס) מתנים - מיושנים ולא בהולים. שמחמץ - שמשחה את הרין ומחון בו.

קסג מנין לתלמיד שרואה את־רבו שטיעה בדין שלא יאמר: אמתין לו עד שיגמרנו ואסתרנו ואבגנו משלי, כדי שיגרא על שמי? תלמוד לומר: למדבר שקר תרחק¹.

קסד „התקוששו וקשו²” — אמר ריש־לקוש: קשוט עצמד ואחר־כך קשוט אתרים. מעשה בר' ינאי שהיה לו אילן נטוע בתוך שדהו ונטפו נוטה לרשות־הרבים. והיה שם אדם אחד שהיה אף לו אילן נטוע לרשות הרבים. היו בני רשות־הרבים מעבכים עליו. בא לפני ר' ינאי. אמר לו: לך היום ובא למחר. בלילה שלח ר' ינאי פועליו וקצץ את־שלו. למחר בא אותו האיש לפניו. אמר לו: לך קצוץ. אמר לו: והרי אילן שלך!... אמר לו: צא וראה, אם קצצתי את־שלי — קצוץ את־שלקך, ואם לאו — אל תקץ. — מתחלה מה־סבר, ולבסוף מה־סבר? — מתחלה סבר, נוח להם לבני רשות־הרבים, שיושבים בצלו; כן שראה שמעבכים, שלח וקצץ. (בב ס; תנח' שופטים).

קסה „כי ונתה אמן הובישה הורתם³” — אמר ר' שמלאי: אמר הקדוש־ברוך־הוא: הדינים מבִּישים דברי בפני עמידה־ארץ. ביצד? החכם יושב ודורש בצבור: „לא תלך ברכות” — והוא מלך ברכות: „לא תגול” — והוא נוֹל; „לא תגב” — והוא נגב. אמר ר' ברכיה: מעשה באדם אחד שננגבה טליתו והלך לדון לקבול עליה, ומצאה פרוקה על מפתחו. ומעשה באשה אחת שננגב מיתם שלה, והלכה לדון לקבול עליו, ומצאתו שפוט על גבי כירתו.

לכך נאמר: „כי ונתה אמן הובישה הורתם”. (דב־ר ב; ילקט ישע' א'; שם הושע ב.).

קסו כל־דון שנקרא לדון אין שמו דין. — אלא משתה; ובא אדם מן השוק וזמינו לדון ויפסלנו? — אלא: כל־דון שנקרא לדון, ומציאין ממנו ממון בדין, אין שמו דין. (בב נח:).

קסו ר' יוחנן אמר: בראשונה היה אדם עולה לירושלים לדון, והדין אומר: בקע לי שני בקציות של עצים, מלא לי שתי חביות של מים — והיו יציאותיו כלות, והיה יוצא משם בפחית־נפש, והיתה אלמנה פוגעת בו בדרך, אמרה לו: מה־נעשה בדינך? ואמר לה: כלו יציאותי ולא הועלתני כלום, והיתה אומרת: אם זה, שהוא איש, לא הועיל כלום, אני שאני אלמנה, על־אחת כמה וכמה.

לקחם מה־שנאמר: „ורִיב אלמנה לא יבוא אליהם⁴”. (ילקט ישעיה א'; בשם פסיק').

קסח רב יהודה היה יושב לפני שמיאל. באה אשה אחת וצוחה לפניו ולא השנית בה.

¹ שמות כ"ג, ז. ² לפניה ב', ח. ³ הושע ב', ז. ⁴ ישעיה ח', כג.

קסג) ואסתרנו — אבטלנו. קסד) קשוט עצמד — כלו תקן תחלה את מעשי עצמד. ונטפו — ענפיו. מתחלה מה סבר — למה לא קצץ עד עכשיו? קסה) ונתה אמם וגו' — כלו אם הגדולים הטאו הם מכיישים את התורה בפני כל העם. לקבול — להתאונן. מיתם — כלי שמרתיחין בו מים. כירתו — כירים שלו. קסו) שנקרא לדון — שמעמידים אותו לדון. קסז) בראשונה — בימים שקלקלו הדיונים, יציאותיו — ממונו שהביא עמו להוצאות הדרך. לא יבוא אליהם — לא בא לפניהם כלל.

אמר לו: לא סבר מר: "אטם אנו מועקת דל גם הוא יקרא ולא יענה"¹? אמר לו: שגא, ראשד בצוננים, ראש של ראשד בחמים - דרי יושב מר-עקבא אב בית-דין, שנאמר: "בית דור... דינו לבקר משפט והצילו נוול מיד עישק פן תצא באש חמתי ונז"². (שנת נה).

קסט תרב בא לעולם על עניי הדין ועל עיות הדין ועל המורים בתורה שלא כהלכה. (אב' ה).

קפ כשבאו ר' שמעון בן נמליאל ור' ישמעאל גזרו עליהם שיהרגו, והיה ר' ישמעאל בוכה, ור' שמעון אומר: אברך, בשתי פסיעות אתה נתן בחיקם של צדיקים-ואתה בוכה! אמר לו: אני בוכה על שאני נהרגים בשופכי-דמים ובמחללי-שבחות. אמר לו: שמה בא אדם אצלך לדין או לשאלה ועפכתו עד שתהא שותה כוסד נוטל סנדלד או עוטף טליתד והתורה אמרה: "אם ענה תענה אותו... והרגתי אתכם בחרב"³ - אחר ענוי מרבה ואחר ענוי מעט. (מכיל' משפטים יח; שמח' ח).

ו. מקח שחר ומשא-פנים

קעא דרש רב נחמן בר ליה: מהו שנאמר: "מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה"⁴ - אם דין דומה למלך, שאינו צריך לכלום, יעמיד ארץ; ואם דומה לכהן, שמחזר על הגרנות, יהרסנה. (סנה' זו; כת' קה:).

קעב שנינו, "ושחר לא תקח"⁵ - מה תלמוד-לומר? אם ללמד שלא לזכות את-החייב ושלל לחיב את-הנזכאי-דרי כבר נאמר: "לא תשא משפט ונז"⁶! אלא אפלו לזכות את-הנזכאי ולחייב את-החייב.

הנוטל שכר לדון דיניו בטלים. - מנין? אמר רב יהודה אמר רב, שנאמר: "ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני יי אלהי"⁷ - מה אני בחנם אף אתם בחנם. שנינו, מבצר הדין שנוטל שכר לדון, אלא שדינו דין.

- והרי שנינו: "הנוטל שכר לדון דיניו בטלים"⁸ - ושוטל' שכר בטלה. קרנא היה נוטל אסתירא מנזכאי ואסתירא מחייב ודן להם דין. - והיאך עשה כך, והרי שנינו: "מבצר הדין שנוטל שכר"⁹! - במה דברים אמורים, בטלה שאינה מיבחת, קרנא בטלה שמיבחת היה נוטל, שהיה תורה באוצר של יין ונותנין לו וזו.

¹ משלי כ"א, יג. ² ירמיה כ"א, יב. ³ שמות כ"ב, כז, כח. ⁴ משלי כ"ט, ד. ⁵ שמות כ"ג, ח. ⁶ שם כס, ו. ⁷ דברים ד', ה.

(קסט) שינא - שנון וחריף; והוא כנוי רגיל בפי שמואל לתלמידו רב יהודה. ראשד בצנינים וגו' - כלו' אני רבך איני נכוח, אלא מר עוקבא שהוא ראש לכלנו. (קסט) ענוי הדין - כשמענין וממשיכין את הדין יותר מדאי. (קע) גזרו עליהם - המלכות. אברך - לשון חשיכות. בשתי פסיעות וגו' - כלו' בעוד שעה קלה אתה יושב עם הצדיקים בגן-עדן. (קעא) שאינו צריך לכלום-שאינו נוטל כלום משום אדם. שמחזר על הגרנות-על התרומה. (קעב) מה אני בחנם-נותן חוקים ומשפטים בחנם. שנוטל שכר בטלה - לא שכר דין, אלא שכר הזמן שהוא בטל ממלאכתו בשעת הדין; ודיין כזה מכווער הוא אבל דינו דין. קרנא-שם דין. אסתירא-שם מטבע של שני שקלים. בטלה שאינה מוכחת - שאינה קבועה וניכרת, ויאמרו הבריות שכר דין הוא נוטל. תורה וגו' - מריח באוצרות יין איות ראוי להתקיים ואיות קרוב לההמיץ וימכרוהו מיד.

רב הוּנא כְּשֶׁבָּא דִּין לִפְנֵי אָמֵר לְהֵם: תְּנוּ לִי אֶדָם שִׁדְלָה בְּמִקְוֵי וְאֵדוֹן לְכֶם דִּין.
גוֹזְרֵי גְזֵרוֹת שְׁבִירוֹשְׁלִים הָיוּ נוֹטְלִים שְׂכָרָם תְּשָׁעִים וְתִשְׁעֵי מָנָה מִתְּרוּמַת הַלְשָׁקָה:
לֹא סָפְקוּ, אֶת־עַל־פִּי שְׁלֹא רָצוּ — מוֹסִיפִין עֲלֵיהֶם. (כח' קה' : בכור' פט.).

קעג אָמֵר רָבָא: מַה טַּעְמֹו שֶׁל שְׁחָר? בֶּן שְׁוֹטֵל שְׁחָר מַחְבְּרֵי דַעְתּוֹ מַתְקַרְבֵּת אֶצְלוֹ
וְהָרִי הוּא כְּנוֹפֹו — וְאִין אֶדָם רֹאֶה חוֹבָה לְעַצְמוֹ. (כח' קה:).

קעד מַהוּ „שְׁחָר” — שֶׁהוּא חָר. (שס.).

קעה אָמֵר ר' אֶבְרָהָם: בֹּא וְרֹאֵה בְּמָה סְמוּיֹות עֵינֵיהֶם שֶׁל מַקְבְּלֵי שְׁחָר: אֶדָם חֹשׁ בַּעֲיָיו
נוֹתֵן מִמּוֹן לְרוֹפֵא, סָפֵק מִתְּרַפָּא סָפֵק אֵינוֹ מִתְּרַפָּא, וְכֵם נוֹטְלִין שְׁנֵי פְרוּשָׁה וּמִסְמִין עֵינֵיהֶם.
שְׁנֵאמַר: „כִּי הַשְׁחָר יַעֲזֹר פְּקָחִים”¹. (שס.).

קעו „כִּי הַשְׁחָר יַעֲזֹר עֵינֵי חֲכָמִים”² — אֶפְלוֹ חֲכָם גְּדוֹל וְלֹאֲכֵן שְׁחָר אֵינוֹ נִפְטָר מִן הַעֲוִלִם
בְּלֹא סְמוּיֹות הַלֵּב: „וַיִּסְלַף דְּבָרֵי צְדִיקִים”² — אֶפְלוֹ צְדִיק נִמְנָר וְלֹאֲכֵן שְׁחָר אֵינוֹ נִפְטָר מִן
הַעֲוִלִם בְּלֹא שְׁרוּף־הַדַּעַת. (כח' קה:).

קעז „כִּי הַשְׁחָר יַעֲזֹר וְגו'”² — מִקְּבָא אָמְרוּ: בְּלִי־הַנוֹטֵל מִמּוֹן וּמִטָּה אֶת־הַדִּין אֵינוֹ יוֹצֵא מִן
הַעֲוִלִם עַד שִׁיחָסֵר מֵאוֹר עֵינָיו. ר' יִתָּן אוֹמֵר: עַד שֶׁיֵּהָא בּוֹ אֶחָד מִשְׁלֹשֶׁה דְּבָרִים הִלְלוּ:
אוֹ שְׁרוּף־הַדַּעַת בַּתוֹרָה, שִׁיחָסֵר טָמֵא אוֹ יִטְמֵא טְהוֹר, אוֹ יַצְטַרֵּךְ לִפְרִיזוֹת, אוֹ שִׁיחָסֵר מֵאוֹר־
עֵינָיו. (מכיל' מִשְׁפָּטִים כ.).

קעח ר' יִשְׁמַעְאֵל בְּר' אֱלִישֵׁעַ הִבִּיא לֹו אֶדָם רֹאשִׁית הַנֶּזֶק. אָמֵר לֹו: מַהִּיכֶן אֵתָּה? אָמֵר לֹו:
מִמְּקוֹם פְּלוּנִי. — וּמִשֵּׁם לְכָאן לֹא הָיָה כֶּהֵן לִתֵּן לֹו? אָמֵר לֹו: יֵשׁ לִי דִין, וְאִמְרַתִּי: אֲנִי
דְּרָבִי אָבִיא לֹו לְמַר. אָמֵר לֹו: פְּסוּל אֲנִי לָךְ לְדִין. לֹא קִבֵּל מִמֶּנּוּ. הוֹשִׁיב לֹו שְׁנֵי תַלְמִידֵי־
חֲכָמִים וְהָיוּ דְנִים לֹו. עַד שֶׁהוּא הוֹלֵךְ וְבָא, אָמֵר: אֵלֹו רָצָה הָיָה טוֹעֵן קֶד, וְאֵלֹו רָצָה הָיָה
טוֹעֵן קֶד. אָמֵר: תַּפַּח נִפְשָׁם שֶׁל מַקְבְּלֵי שְׁחָר! וְמָה אֲנִי שְׁלֹא נִטְלָתִי, וְאֵם נִטְלָתִי שְׁלִי
נִטְלָתִי — קֶד, מַקְבְּלֵי שְׁחָר — עַל־אַחַת בְּמָה וּבְמָה. (כח' קה:).

קעט ר' יִשְׁמַעְאֵל בְּר' יוֹסֵי — הָיָה אָרִיסוֹ רְגִיל לְהִבִּיא לֹו סֵל שֶׁל פְּרוֹת בְּכַל־עֶרֶב שַׁבָּת.
פַּעַם אַחַת הִבִּיא לֹו בְּחֻמְשֵׁי בִשְׁבַת. אָמֵר לֹו: מַה נִּשְׁתַּנָּה הַיּוֹם? אָמֵר לֹו: דִּין יִשְׁלִי וְאִמְרַתִּי.
אֲנִי דְרָבִי אָבִיא לֹו לְמַר. לֹא קִבֵּל מִמֶּנּוּ. אָמֵר לֹו: פְּסוּל אֲנִי לָךְ לְדִין. הוֹשִׁיב שְׁנֵי תַלְמִידֵי־
חֲכָמִים וְדָנוּ דִּינוֹ. עַד שֶׁהוּא הוֹלֵךְ וְבָא אָמֵר ר' יִשְׁמַעְאֵל: אֵלֹו רָצָה הָיָה טוֹעֵן קֶד וְאֵלֹו
רָצָה הָיָה טוֹעֵן קֶד. אָמֵר: תַּפַּח נִפְשָׁם שֶׁל מַקְבְּלֵי שְׁחָר! וְמָה אֲנִי שְׁלֹא נִטְלָתִי, וְאֵם נִטְלָתִי
שְׁלִי נִטְלָתִי — קֶד, מַקְבְּלֵי שְׁחָר — עַל־אַחַת בְּמָה וּבְמָה. (שס.).

¹ שְׁנוֹת כ"ג, ה. ² דְּצָרִים ט"ז, יט.

שִׁדְלָה בְּמִקְוֵי — לְהַשְׁקוֹת אֶת שְׁדוּתֵי. גוֹזְרֵי גְזֵרוֹת — רֹאשֵׁי דִינָיִם שֶׁהָיוּ עוֹסְקִים כָּל הַיּוֹם בְּדִין.
הָיוּ נוֹטְלִים שְׂכָרָם וְגו' — הָיוּ מִתְּפַרְנְסִים מִקּוֹפַת הַצְּבוּר, לִפִּי שְׁלֹא הָיוּ עוֹסְקִים כְּמִלְאכְתָּם. לֹא
סָפְקוּ — אִם שָׂכַר זֶה לֹא הִסְפִּיק לָהֶם לִפְרִנְסָתָם. קַעֲד) שֶׁהוּא חָד — הַתּוֹתֵן וְהַמְקַבֵּל נַעֲשִׂים לֵב אֶחָד.
קַעֲה) רֹאשִׁית הַנֶּזֶק — ר' יִשְׁמַעְאֵל כֵּן אֱלִישֵׁעַ כֶּהֵן הָיָה, וְהַגּוֹז צִאֲנוּ חַיִּיב לִיתֵן לְכֶהֵן בְּכָל שָׁנָה אֶחָד
מִשְׁשִׁים בְּנִיחָה. פְּסוּל אֲנִי לָךְ לְדִין — שִׁישׁ בִּזְהָ רִיחַ שׁוֹחֵד. עַד שֶׁהוּא הוֹלֵךְ וְבָא וְגו' — כִּלּוֹי בְּכָל
מְקוֹם שֶׁהָלַךְ וְבֹא רִיז בִּאוֹתָהּ שְׁעָה הָיָה לָבוֹ לזִכְרוֹתָיו שֶׁל כְּעַל־הַדִּין. קַעֲמ) אָרִיסוֹ — פּוֹעֵל בְּשָׂכַר הַלֵּק
מִן הַפִּירוֹת. סֵל שֶׁל פִּירוֹת — מִן הַגֶּזֶם שֶׁל ר' יִשְׁמַעְאֵל. מַה נִּשְׁתַּנָּה הַיּוֹם — לְמַת הַקָּמַת הַלֵּב אֵלִי

קפ אמא-שלום אשתו של ר' אליעזר. אחותו של רבן נמליאל היתה. היה פילוסופוס אחד בשכונתו שהיה נוטל שם לעצמי שאינו מקבל שחר. בקשו לללני עליי. הכניסה לו אקא-שלום נר של זהב וקמדה לפניו. אמרה לו: רוצה אני שיחלקו לי בנקסי בית אבי. אמר לה: יחלקי. אמר לו רבן נמליאל: כתוב אצלינו: "אין הבת יורשת במקום שיש בן". אמר לו: מיום שנליתם מארצכם נטלה תורת משה ונתנה תורה אחרת וכתוב בה: "הבן והבת יורשים כאחד". למחר חזר רבן נמליאל והכניס לו הוא חמור לפי. אמר להם: השפילתי לסוף הספר וכתוב בו: "אני לא לגרוע מתורת משה באתי. אלא להוסיף על תורת משה באתי". וכתוב בה: "במקום שיש בן אין הבת יורשת". אמרה לו: יאיר אורדך כנר. אמר לו רבן נמליאל: בא החמור ובעט כנר. (שבת קטז).

קפא ריש-לקיש עלה לשאול בשלומי של רבנו. אמר לו: התפלל עלי. שמלכות זו רעה מאד. אמר לו: לא תטול מבן-אדם כלום ואין אתה נותן כלום. משישב אצלו באה אשה אחת והביאה לו קערה אחת וסבין בתוכה. עמד ונטל הסבין והחזיר לה הקערה. בא בלדר אחר וראה אותה וחמדה ונטלה. בערב עלה ריש-לקיש לשאל בשלומי של רבנו וראה אותו שותק. אמר לו: למה אתה שותק? אמר לו: אותה סבין שראית בא בלדר אחר מן המלכות וראה אותה וחמדה ונטלה. אמר לו: לא כך אמרתי לך: לא תטול מבן-אדם כלום ואין אתה נותן כלום? (ב"ר עח).

קפב שני רבתינו: "נשחר לא תקח"¹ - אינו צריך לומר שחר קמון. אלא אפלו שחר דברים אף הוא אסור, שדרי לא נאמר: "ב צ ע לא תקח". (כת' קה:).

קפג שחר דברים ביצר? קנון שמואל שעבר פעם אחת על הנשר. בא אדם אחד ונתן לו ידו. אמר לו: מה אתה? אמר לו: דין ישי-לי. אמר לו: פסול אני לך לדין. אמר לו: מה אמר הנה יושב בדין. פרח עוף על ראשו. בא אדם אחד וסלקו. אמר לו: מה אתה? אמר לו: דין ישי-לי. אמר לו: פסול אני לך לדין. (שם).

קפד רב ענן הביא לו אדם אחד סל של גילדנים, אמר לו: מה אתה? אמר לו: דין ישי-לי. לא קבל ממנו. אמר לו: פסול אני לך לדין. אמר לו: מכל-מקום יקבל מר. שלא ימנעני מלהקריב בפורים, ששנינו: "ואיש בא מבגל שלשה ויבא לאיש האלהים לחם בפורים ונו"² - וכי אלישע אוכל בפורים הנה. אלא לומר לך: פלי-המביא דורון לתלמיד-חכם כאלו מקריב בפורים. אמר לו: עכשו שאמרת לי דבר של טעם אקבל ממך. שגרו לפני רב נחמן. שלח לו: ידינו מר, שאני ענן. פסול לו לדין. אמר רב נחמן: מששלח לי כך מקלל שקרובו הוא: הנה עומד דין של יתומים לפניו. אמר רב נחמן: זה עשה

¹ שמות כ"ג, ט. ² מלכים ב' ד', מז.

היום ביום החמישי. קפ) פילוסופוס אחד - ומכת הטונים היה. נר של זהב - שוחר. חמור לובי - חמור הבא מלוב. יאיר אורדך כנר - רמזה לו על השוחר שנתנה לו. בא החמור וגו' - כלו' מתנתי נצחה את מתנתה. קפא) רבנו ר' יהודה נשיאה. רעה מאד - ומצערין אותי. ואין אתה נותן כלום - למלכות. בלדר - פקיד המלכות. קפג) ונתן לו ידו - לסמכו. מה אתה? - כלו' למה באת לסמכני? קפד) גילדנים - דגים קטנים. מכל מקום - אפילו בלא הדין. דורון - מתנה. שקרובו הוא - ולפיכך לא דנהו בעצמו, מפני שקרוב פסול לדין. זה עשה - דין הוא מצות עשה: "ושפטתם צדק".

וזה עשה, עשה של כבוד התורה גדול, סלק את-דין התומים והקנים דינו של אותו אדם. כן שראה בעל-דינו שעושים לנה כבוד כל-כך נסתתמו טענותיו.

רב ענו – היה אליהו רגיל לבוא אצלו, שהיה מלמדו „סדר אליהו“. כן שעשה רב ענו כד – נסתלק, ישב רב ענו בתענית ובקש רחמים וחרו. (שם קה קו).

קפה אמר רב פפא: לא ידיו אדם לא לאוהבו ולא לשונאו: לאוהבו – אינו רואה לו חובה, ולשונאו – אינו רואה לו זכות. (שם קה:).

קפו אמר מר בר רב אשי: פסול אני לתלמיד-חכם לדין. מה טעם? שתביב עלי בנופי ואין אדם רואה חובה לעצמו. (שבת קיט:).

קפו „לא תגורו מפני איש“¹ – ריש-לקיש אמר: שנים שבאו לדין, אחד רב ואחד קשה, עד שלא תשמע דבריהם או משתשמע דבריהם ואי אתה יודע להקין דין נוטה, אתה רשאי לומר להם: אין אני נזקק לכם – שמא יתחייב חוק, ונמצא חוק רודפו: משתשמע דבריהם ואתה יודע להקין דין נוטה, אי אתה יכול לומר להם: איני נזקק לכם, שנאמר: „לא תגורו מפני איש“.

ר' יהושע בן קרחה אומר: מנין לתלמיד שיושב לפני רבו וראה זכות לפני וחובה לעשיר, מנין שלא ישתוק, שנאמר: „לא תגורו מפני איש“, ואמר ר' חנין: לא תכנים דבריו מפני איש. ויהו עדים יודעים את-מי הם מעידים ומי עתיד לפרע מהם, שנאמר: יעמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני יי' ²; ויהו הדינים יודעים את-מי הם דנים ולפני מי הם דנים ומי עתיד לפרע מהם, שנאמר: אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפט ³; וכן ביהושפט הוא אומר: „ניאמר אל השפטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם השפטו, כי ליי“ ⁴, שמא יאמר הדין: מה לי בצער הנה? תלמוד-לומר: „ועמכם בדבר משפט“ ⁴ – אין לו לדין אלא מה שעניו רואות. (סנה' ו:).

קפה מנין לדין שיודע בדין שהוא מרמה, שלא יאמר: הואיל והעדים מעידים – אחתכנו, ויהא קולך תלוי בצואר עדים? תלמוד-לומר: מדבר שקר תרחק ⁵. (שבוע' לו לא).

קפט יהודה בן טבאי אומר: אל תעש עצמך בעירכי הדינים, ובשניהו בעל-דין עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים, ובשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאים, כשקבלו עליהם את-הדין. (אב' א:).

¹ דברים ח', יז. ² שם י"ט, יז. ³ סנה' פ"ב, ח'. ⁴ דברי הימים ב' י"ט, ו. ⁵ שמו"ב כ"ג, ז.

וזה עשה – כבוד תורה. בעל דינו – בעל דברו של זה ששלחהו רב ענו לרב נחמן, כיון שעשה רב ענו כך – וגרם שיסתתמו טענותיו של בעל-דין שני. (קפו) אחד רב ואחד קשה – אחד מבעלי-דין אדם רב ואחד בעל מריבה. אין אני נזקק לכם – אין אני נשפל ומתחבר לכם לזון דינכם, ונמצא... רודפו – את הדין. לא תכנים דבריו – לא תאסוף ותכבוש את דבריו; ודרש „תגורו“ מלשון אגירה וכנוס, את מי הם מעידים – כאלו הם מעידים כהקב"ה, מה לי בצער הוה – שמא אטעה בדין ואענש, ומושב לי שאשתמט מן הדין. אלא מה שעניו רואות – ולפי מראה עיניו יתכוון להוציא דין לאמתו, ואם ישעה לא יענש. (קפה) שהוא מרומה – שדברי העדים שקר הם, אחתכנו – אנמרנו. (קפט) אל תעש עצמך גוי – אוהרה לדין שלא יסדר לבעל-הדין את טענותיו לפני הדין כדרך שעושים עורכי הדינים שמלאכתם בכך.

קצ **יִבְקֶמֶן כְּנֹל תִּשְׁמְעוּן**¹ – אָמַר רִישׁ לְקִישׁ: שִׁיחַ חָבִיב עֲלֶיךָ דִּין שֶׁל פְּרוּטָה כְּדִין שֶׁל מֵאָה מְנָה. (סנה' ח.)

קצא **יִשְׁמַע בֵּין אַחִיכֶם וּשְׁפִטָּתָם**² – אָמַר ר' חֲנִינָא: אֲוֹהֶרָה לְדִין, שְׁלֹא יִשְׁמַע דְּבָרֵי כְּעַל-דִּין קֹדֶם שִׁיבֹא כְּעַל-דִּין חֲבֵרוֹ, וְאֲוֹהֶרָה לְכַעַל-דִּין, שְׁלֹא יִטְעִים דְּבָרָיו לְדִין קֹדֶם שִׁיבֹא כְּעַל-דִּין חֲבֵרוֹ. (שם ז' ע"י.)

קצב **אִיזְהוּ רִשְׁעֵי עֵרוֹם?** אָמַר ר' יוֹחָנָן: זֶה הַמִּטְעִים דְּבָרָיו לְדִין קֹדֶם שִׁיבֹא כְּעַל-דִּין חֲבֵרוֹ. (סוטה כא.)

קצג **שְׁנֵי רִבּוֹתֵינוּ:** יִבְצֹרֵק תִּשְׁפֹּט עֲמִיתָךְ³ – שְׁלֹא יִהְיֶה אֶחָד יוֹשֵׁב וְאֶחָד עוֹמֵד, אֶחָד מִקְבֵּר כָּל-צָרָכּוֹ וְאֶחָד אוֹמֵר לוֹ: קֶצֶר דְּבָרֶיךָ.

דָּבָר אַחֵר: יִבְצֹרֵק תִּשְׁפֹּט עֲמִיתָךְ – הֵנִי דִן אֶת-חֲבֶרְךָ לְכַף-זָכוֹת. (שבוע' ל.)

קצד **אִשְׁתּוֹ שֶׁל רַב הוּנָא הָיָה לֵה דִין לִפְנֵי רַב נַחֲמָן.** אָמַר: מָה אֶעֱשֶׂה? אִם אֶעֱמַד לְפָנָיָהּ – יִסְתַּחֲמוּ טַעֲנוֹתָיו שֶׁל כְּעַל-דִּינָהּ: לֹא אֶעֱמַד לְפָנָיָהּ – אִשְׁתּוֹ חֲבֵר הָיָה כְּחֲבֵרָה. אָמַר לוֹ לִשְׁמֹשׁ: צֵא וְהִפְרַח עָלֶי בִּן-אֲנִי וְאֶעֱמַד. (שם.)

קצה **אָמַר רַבִּהּ בַּר רַב הוּנָא:** תִּלְמִידֵי-חֶכֶם וְעַם-הָאָרֶץ שֵׁשׁ לָקֶם דִּין זֶה עִם זֶה – מוֹשִׁיבִין אֶת-הַתִּלְמִידֵי-חֶכֶם, וְאֵף לְעַם-הָאָרֶץ אוֹמְרִין: שֶׁב – וְאִם עוֹמֵד אֵין בְּכָךְ כְּלוּם. (שם.)

קצו **מִנִּין לִשְׁנַיִם שֶׁבֹאוּ לְדִין,** אֶחָד לְבוֹשׁ סִמְרָטוּשִׁין וְאֶחָד לְבוֹשׁ אֵיצְטְלִית בֵּת מֵאָה מְנָה, שְׁאוּמְרִים לוֹ: לְבַשׁ כְּמוֹתוֹ אוֹ הַלְבִּישְׁהוּ כְּמוֹתָךְ, – תִּלְמוּד-לוֹמַר: יִמְדַּבֵּר שְׁקָר תִּרְחֹק⁴. (שבוע' לא.)

קצז **רִשְׁעֵי וְקִשְׁרֵי עוֹמְדִים לְפָנֶיךָ לְדִין לֹא חֹאמְרִ:** הוֹאִיל וְרִשְׁעֵי הוּא זֶה אִשְׁתֵּי עָלָיו אֶת-הַדִּין! תִּלְמוּד-לוֹמַר: לֹא טָהָר מִשְׁפָּט אֲבִינָךְ⁵ – אֲבִינִין הוּא כְּמַצּוֹת. (מכיל' משפטים.)

קצח **כִּךְ הִיָּתָה מִדְּתֵי שֶׁל ר' יִשְׁמַעְיָאל:** כִּשְׁהִיוּ שְׁנַיִם בָּאִים אֵצְלוֹ לְדִין, אֶחָד נוֹי וְאֶחָד יִשְׂרָאֵל, אִם רָצָה וְהוֹיָא לְדוֹן בְּרִיעֵי יִשְׂרָאֵל – הָיָה דִן בְּרִיעֵי יִשְׂרָאֵל, וְאִם בְּרִיעֵי אֲמוֹת-הָעוֹלָם – הָיָה דִן בְּרִיעֵי אֲמוֹת-הָעוֹלָם. (ספרי דברים.)

ז. פֶּשֶׁרָה וּלְפָנִים מִשׁוֹרֶת הַדִּין

קצט **שְׁנֵינוּ, יִצְרֹק צֶרֶךְ תִּרְחָף**⁶ – אֶחָד לְדִין וְאֶחָד לְפֶשֶׁרָה. בִּיצֵר? שְׁמֵי סְפִינוֹת עוֹבְרוֹת בְּנֶהָר וּפְגַעוּ זֶה בְּזֶה, אִם עוֹבְרוֹת שְׁתִּיחֶן – שְׁתִּיחֶן טוֹבָעוֹת, בְּזֶה אַחֵר זֶה – שְׁתִּיחֶן עוֹבְרוֹת: וְכֵן שְׁנֵי נִמְלִים שְׁרִיו עוֹלִים כְּמַעְלֹת בֵּית-חִירוֹן וּפְגַעוּ זֶה בְּזֶה, אִם עָלוּ שְׁנֵיהֶם – שְׁנֵיהֶם

¹ דברים ח', יז. ² שם כ"ג, עז. ³ ויקרא י"ט, עז. ⁴ שמו"ב כ"ג, ז. ⁵ שם ש"ס, ו. ⁶ דברים ע"ג, כ.

קצ) שִׁיחַ חָבִיב עֲלֶיךָ וְגו' – דַּרְשׁ, בְּקֶטֶן כְּגוּלִי עַל הַדִּין. קצא) שְׁמוֹעַ בֵּין אַחִיכֶם – כְּשִׁיחֵי שְׁנֵי כְּעַל-הַדִּין יַחַד. קצד) יִסְתַּחֲמוּ טַעֲנוֹתָיו וְגו' – כְּשִׁיחֵי שְׁתִּיחֶן שֶׁהָיוּ מִכְבֵּד אוֹתָהּ כָּל כִּךְ יִתִּירָא מִלְטַעוֹן נִגְדָה כָּל טַעֲנוֹתָיו. אִשְׁתּוֹ חֲבֵר וְגו' – כְּלוֹי אִשְׁתּוֹ חֲבֵר צָרִיכִין לִכְבֹּדָהּ. קצו) סִמְרָטוּשִׁין – סִמְרָטוּשִׁין, בְּגָדִים קְרוּעִים וְכִלּוּאִים. אֵיצְטְלִית – לְבוֹשׁ חָשׁוּב. מִדְּבַר שְׁקָר תִּרְחֹק – וְעַיִי הָדוּר בְּגָדִים שֶׁל אֶחָד יִסְתַּחֲמוּ טַעֲנוֹתָיו שֶׁל הַשֵּׁנִי וְיִבְּאוּ לִידֵי הַסִּיתָ דִּין, קֶצֶט) פְּגַעוּ זֶה בְּזֶה – וְאֵין מְקוֹם לִשְׁתִּיחֶן לְעוֹבֵר. מַעְלֹת בֵּית חִירוֹן – מְקוֹם צָר.

נופלים, בזה אחר זה, שניהם עולים – הא כיצד? טעינה ושאינה טעינה, תדחה שאינה טעינה מפני טעינה; קרובה ושאינה קרובה, תדחה קרובה מפני שאינה קרובה. היו שתיקן קרובות, שתיקן רחוקות, הטל פשרה ביניהן ומעלות שקר זו לזו. (סנה' לב:).

ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: אסור לבצוע, וכל הבוצע הרי זה חוטא, אלא יקוב הדין את ההר, שנאמר: "כי המשפט לאלהים הוא"¹, וכן משה היה אומר: יקוב הדין את ההר", אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין אדם לחברו, שנאמר: "תורת אמת היתה בפיך... בשלום ובמישור הלך אתי"². ר' יהושע בן קרחה אומר: מצוה לבצוע, שנאמר: "אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם"³ – והלא במקום שיש משפט אין שלום, ובמקום שיש שלום אין משפט: אלא איהו משפט שיש בו שלום – הרי אומר: זה בצוה: וכן בדור הוא אומר: "יהי דור עשה משפט וצדקה"⁴ – והלא כל מקום שיש משפט אין צדקה, וצדקה אין משפט? אלא איהו משפט שיש בו צדקה – הרי אומר זה בצוה. (שם ו:).

רא ר' שמעון בן מנסיא אומר: פעמים יבצע אדם, פעמים אל יבצע: כיצד? – שנים שבאו לפניו לדון, עד שלא תשמע דבריהם, או משתשמע דבריהם ואי אתה יודע להיכן הדין נוטה, אתה רשאי לומר להם: "צאו ובצעו"; משתשמע דבריהם ואתה יודע להיכן הדין נוטה אי אתה רשאי לומר להם: "צאו ובצעו", שנאמר: "פוסט מים ראשית מרון ולפני התנולע הריב נטוש"⁵ – קדם שנתנולע הריב אתה יכול לנטוש, משנתנולע הריב אי אתה יכול לנטוש. (סנה' וז: חוס' שם א:).

רב שנה רב יוסף: יהודעת להם... ואתה מעשה אשר יעשון⁶ – ואתה מעשה – זה הדין, "אשר יעשון" – זו לפנים משורת הדין. (בי"מ ל:).

ג אמר ר' יוחנן: לא תרבה ירושלים אלא על שהעמידו דניהם על דין תורה ולא עשו לפנים משורת הדין. (שם).

ד רבה בר בר חנה שברו לו הכתפים תבית של יין, נטל [מהם] בגדיהם, באו ואמרו לרב. אמר לו רב: תן להם בגדיהם. אמר לו: הדין כך? אמר לו: הן, ילמען מלך בדרך טובים⁷. נתן להם בגדיהם. אמרו לו: עניים אנו ושרחנו בל"היום, ורעבים אנו ואין לנו כלום. אמר לו רב: לך ותן להם את שברכם. אמר לו: הדין כך? אמר לו: הן, "וארחות צדיקים תשמר"⁸. (בי"מ פג: ע"י).

ה מרי בר איסק – בא אליו אחיו מביחוואה ואמר לו: חלוק לי ובנכסי אבא. אמר

¹ דברים א', יז. ² מלאכי ב', ו. ³ זכריה ט', עז. ⁴ שמואל ב' ס', עז. ⁵ משלי י"ז, יד. ⁶ שמואל י"ח, כ. ⁷ משלי ב', כ. ⁸ משלי י"ז, יד.

תדחה – חזרת ונותנת מקום לחברתה. קרובה – לעירה. ומעלות שכר – שכר הטורח של הנדחית. (ר) לבצוע – לעשות פשרה. יקוב הדין את ההר – כליו דנין לפי כל חומר הדין. תורת אמת וגו' – מוסב על אהרן, שנאמר קודם: "שפתי כהן ישמרו דעת". (רא) אתה יכול לנטוש – ולרדוף אחר השלום. (רב) לפנים משורת הדין – דרך היושר, שלא לפי חומר הדין. בדרך טובים – לפנים משורת הדין. (רה) בא אליו אחיו מביחוואה – ולא ראו זה את זה זמן רב.

לו: איני מבינה. באו לפני רב חסדא. אמר רב חסדא: יפה אמר לך, שנאמר: ויבר יוסף את-אחיו והם לא הכירוהו¹, - מלמד שצא בלא חתימת-קון וקא בחתימת-קון: לך והבא עדים שאחיו אתה. אמר: ישלי עדים ומתוראים מפניו, שאדם אלם הוא. אמר רב חסדא למרי: לך אתה והבא עדים שאינו אחיד. אמר לו: הדין קד? המוציא מחברו עליו הראיה! אמר לו רב חסדא: קד דנים אותך וכל-האלמים שבמותך. (שם לט:).

רו דן את-הדין, ובה את-הנוכחי וחוב את-החוב, וראה שנתתיב עני ממון ושלים לו מתוך ביתו, זה יעשה משפט וצדקה² - משפט לזה וצדקה לזה: משפט לזה - שהחזיר לו ממון, וצדקה לזה - ששלים לו מתוך ביתו. (סנה' ו:).

ה. בתידינים וסדר-הדין

זי שנינו, אמר ר' יוסי: מתחלה לא היו מרבים מחלקת בישראל, אלא בית-דין של שבעים ואחד יושבים בלשכת-הגזית, ושני בתידינים של עשרים ושלשה, אחד יושב על פתח הרהיבית ואחד יושב על פתח העזרה, ושאר בתידינים של עשרים ושלשה יושבים בעזרות של ארץ-ישראל. הוצרך הדבר לשאל - שאל מבית-דין שבעיר: אין בתידין בעירו - הולך לבית-דין הסמוך לעירו. אם שמעו אמרו לו, ואם לאו - הוא ומפלא שבהם באים לזה שעל פתח העזרה, ואמר: קד דרשתי וקד דרשו חברי, קד למרתי וקד למדו חברי. אם שמעו אמרו להם, ואם לאו - הם ומפלא שבהם באים לזה שעל פתח העזרה, ואמר: קד דרשתי וקד דרשו חברי, קד למרתי וקד למדו חברי. אם שמעו אמרו להם, ואם לאו - אלו ואלו באים לבית-דין הגדול שבלשכת-הגזית, שהם יושבים מתמיד של שחר עד חמיר של בין הערבים, ובשבתות ובקמים-טובים יושבים בחל. ושאלה שאלה בפניהם: אם שמעו אמרו להם, ואם לאו - עומדים למנון, רבו המסמאים - סמאי, רבו המטהרים - מטהרי, משם הלכה יוצאת ונחת בישראל, ונעשית תורה בשתי תורות. והלל שלא שמשו כל-צרכם, הרבו מחלקת בישראל ונעשית תורה בשתי תורות. משם שולחין בכל-מקומות ובזדקין: כל-מי שהוא חכם ושפל-בקר וירא-חטא ופרקו טוב ודעת הבריות נוחה המנו, עושין אותו דין בעירו, משנעשה דין בעירו, מעלין ומשיבין אותו בהרהיבית: משם מעלין ומשיבין אותו בעזרה: משם מעלין ומשיבין אותו בלשכת-הגזית. (סוטה פח: תוס' שם ז' חל' ב:).

רח דיני ממונות בשלשה: זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד, ושניהם בוררים להם עוד אחד, דברי ר' מאיר: נחקמים אומרים: שני דינים בוררים להם עוד אחד.

¹ זכאשית מ"ג, ח. ² שמואל ז' ח' עו.

אלם - תקיף וחזק, עליו הראיה - עליו להביא עדים. (רו) דן את הדין - הדיין. (רו) לא היו מרבים מחלוקת - שהורו עפ"י בי"ד הגדול, במפורש להלן, בלשכת הגזית - בחדר שבו דנים העזרה (חצר המקדש) מיוחד לשיבת סנהדרין, אם שמעו - אם בי"ד העיר קבלו וידעו כיצד להורות בהלכה זו, ומפלא - החכם והגדול שבהם, יושבים בחל - מקום פנוי בין הסוגג ובין עזרת נשים, וישבו שם בשבתות וימים-טובים, מפני שהעם רב בעזרה וצר להם המקום בלשכת הגזית, או לשם שנוי, כדי שלא יראו כיושבים בדין, מה שאסור בשבת ויו"ט. ורזוחת - מתפשטת ומתקבלת על הכל, שלא שמשו כל צרכם - את תלמידי-הכמים ואין קבלה כרורה בידיהם. משם - מבי"ד הגדול, ופרקו טוב - פרק שנותניו בנחרותו היה נאה בלא חטא. (רח) בשלשה-נידונים כבי"ד של שלשה, זה... וזה-כל אחד משני בעלידינים בורר לו דין אחד, ושניהם בוררים וגי'-שני בעלי-

ביצד הם דינים? הדינים יושבים ובעל-דינים עומדים לפניהם, וכל-התובע את חברו הוא פותח ראשון. ואם יש עדים מכניסים אותם לחדר ומאמיים עליהם, ומוציאים אותם לחוץ ומשירים את-הגדול שבהם, ואומרים לו: אמור, היאך אתה יודע שזה חייב לזה? אם אמר: הוא אמר לי, שהוא חייב לו, איש פלוני אמר לי שהוא חייב לו – לא אמר כלום עד שיאמר: בפנינו הודה לו שהוא חייב לו מאתנם וזו, ואחר-כך מכניסים את-השני ובודקים אותו, אם נמצאו דבריהם מכונים נושאים-גנותנים בדבר. ר' נתניה אומר: כך היה מנהגם של נקני-הדעת בירושלים: מכניסים לבעל-דינים ושומעים דבריהם, ומכניסים העדים ושומעים דבריהם, ומוציאים אותם לחוץ ונושאים-גנותנים בדבר. שנים אומרים: זכאי ואחד אומר: חייב – זכאי: שנים אומרים: חייב ואחד אומר: זכאי – חייב: אחד אומר: חייב ואחד אומר: זכאי, ואחד אומר: איני יודע – וסיפוי הדינים.

גמרו את-הדבר היו מכניסים אותם, הגדול שבדינים אומר: איש פלוני, אתה זכאי; איש פלוני, אתה חייב.

ומינין לכשיצא לא יאמר: אני מזהב וחברי מחיבים, אבל מה אעשה שחברי רבו עלי – על זה נאמר: "הולך רביל בעלה סוד"¹, (סנה' כג, כט, לז חוס' שם ו').

דיני נפשות בעשרים ושלשה.

רט

סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה, כרי שהיו רואין זה את-זה, הנשיא יושב באמצע וזקנים יושבים מימיו ומשמאלו, ושני סופרי הדינים עומדים לפניהם, אחד מימין ואחד משמאל, וכותבים דברי המזכים ודברי המחיבים. ר' יהודה אומר: שלשה, אחד כותב דברי המזכים ואחד כותב דברי המחיבים, והשלישי פותב דברי המזכים ודברי המחיבים.

ושלש שורות של תלמידי-חקמים יושבין לפניהם, כל-אחד ואחד מכיר את-מקומו.

ביצד מאימים את-העדים? על ערי נפשות – היו מכניסים אותם ומאמיים עליהם: שמא תאמרו מאמר ומשמועה, עד מפי עד, ומפי אדם נאמן, או שמא אי אתם יודעים שסופנו לבדוק אתכם בדרישה ובחקירה, היו יודעים שלא כדוני ממונות דיני נפשות: דיני ממונות – אדם נותן ממון ומתכפר לו; דיני נפשות – דמו נדם ונרעויותיו תלוים בו עד סוף העולם, שבן מצוינו בקרן, שחרג את-אחיו, נאמר בו: "דמי אחיד צועקים"², אינו אומר ידם אחיד, אלא "דמי אחיד" – דמו נדם ונרעויותיו, לפיכך נקרא אדם יחידי, ללמדך, שכל-המאבד נפש אחת מעלה עליו הכתוב כאלו אבד עולם מלא, וכל-המקים נפש אחת – כאלו קים עולם מלא, ושמא תאמרו: מה לנו ולצרה הזאת? – והלא כבר נאמר: "והוא עד

¹ משלי י"ח, יג, ² בבבא מציעא ד', י.

הדינים בורים עוד דיון שלישי שיהא מכריע בדיון, פותח ראשון – כשענותיו, ומאיימים עליהם – שלא יעידו עדות שקר, הוא אמר לי – התובע, בפנינו הודה – הנתבע, מכניסים לבעל-דינים – שלא בפני העדים, וסיפוי הדינים – עוד שנים, עד שיהא רוב מכריע, היו מכניסים אותם – את בעלי-הדינים, לא יאמר – אחד מן הדיונים, (ט) בעשרים ושלשה – נידונים בסנהדרין קטנה של עשרים ושלשה, כחצי גורן עגולה – כלו בחצי עיגול, והשלישי כותב וגו' – כדי לכוון את הדברים, ושלש שורות... לפניהם – לפני הסנהדרין, כנגדם, מכיר את מקומו – יושב במקום קבוע, מאומד – על פי השערה, שלא ראיתם בעיניכם את גוף המעשה ממש, משמועה – ששמעתם מפי אחרים, מה לנו ולצרה הזאת? – מה לנו להכניס את עצמנו בעדות, מוטב לנו שנסחוק.

או ראה או ידע, אם לא יגיד ונשא עונו¹. ושםא תאמר: מה לנו לחוב ברמו של זה? והלא כבר נאמר: 'ובאבד רשעים רנה'².

היו בודקין אותם [ואחד אחד] בשבע תקירות: באינה שבוע, באיזו שנה, באינה חדש, בכמה בחדש, באינה יום, באיזו שעה ובאינה מקום? מכירים אתם אותו? התריתם בו? כל-המרבה בכדיקות הרי זה משבת. מעשה ודק בן-זכאי בעקצי תאנים, אמר להם: תאנה זו עקציה דקים, עקציה נסים? תאנים שחרות, תאנים לבנות?

אם נמצאו דבריהם מכונים פותחין בנכות.

אמר אחד מן התלמידים: 'יש-לי ללמד עליו חובה' – משתקין אותו; 'יש-לי ללמד עליו זכות' – מקבלין אותו בספר פנים ופות ומעלין אותו ומושיבין אותו ביניהם, ולא היה יורד משם כל-היום כלל. אם יש ממש בדבריו שומעין לו, ואפלו הוא אומר: 'יש-לי ללמד על עצמי זכות' – שומעין לו, ובלבד שיהא ממש בדבריו.

אם מצאו לו זכות, – פטרוהו; ואם לאו – מעבירין דינו למחר. היו מודנין וזונת וזונת וממעטין במאכל ולא היו שותין יין כל-היום. ונושאיין-גנותין בדבר כל-הלילה, ולמחרת משפמיין ובאין לבית-דין. המופה אומר: אני מופה ומופה אני במקומי, והמחויב אומר: אני מחויב ומחויב אני במקומי. המלמד חובה מלמד נכות, אבל המלמד נכות אינו יכול לחזור וללמד חובה. אם מצאו לו זכות – פטרוהו, ואם לאו – עומדים למקו, שנים עשר מופים ואחד-עשר מחיבים – זכאי, שנים-עשר מחיבים ואחד-עשר מופים – נאפלו אחד עשר מופים ואחד-עשר מחיבים ואחד אומר: איני יודע, נאפלו עשרים ושנים מופים או מחיבים ואחד אומר: איני יודע – יוסיפו הדינים. וכמה מוסיפים? שנים שנים עד שכעים ואחר, שלשים וששה מופים ושלשים מחיבים – זכאי; שלשים וששה מחיבים ושלשים מחיבים ושלשים מופים, דנים אלו כנגד אלו, עד שיראה אחד מן המחיבים דברי המופים, נגמר הדין מוציאין אותו לסקלו (בית-הסקילה היה חוץ לבית-דין). אחד עומד על פתח בית-דין והסודרין בידו, ואדם אחד, רוכב הסוס, רחוק ממנו, כדי שיהא רואהו. אומר אחד: 'יש-לי ללמד עליו זכות, הלה מניח בסודרו והסוס רץ ומעמידו, נאפלו הוא אומר: 'יש-לי ללמד על עצמי זכות' – מתוירין אותו, אפלו ארבע וחמש פעמים, ובלבד שיהא ממש בדבריו. מצאו לו זכות – פטרוהו, ואם לאו – יוצא לסקל. וברז יוצא לפניו: פלוני בן פלוני יוצא לסקל על שעבר עברה פלונית, ופלוני ופלוני עדיו, כל-מי שיודע לו זכות יבוא וילמד עליו.

¹ ויקרא ה', ט. ² משלי י"א, י.

לחוב ברמו של זה – לגרום במיתתו של אדם, ואפילו אם רשע הוא. היו בודקין – את העדים, התריתם בו – הזהרתם, שאין עונשין אלא אם כן מזהירין. בעוקצי תאנים – שהעידו העדים באחד שהרג תחת התאנה. מכוונים – שוים זה לזה בכל הפרטים, אחד מן התלמידים – שיושבים בשלש שורות, משתקין אותו – אין נותנין לו לדבר, שדי בהגדת העדים, ביניהם – בין הסנהדרין, ולא היה יורד משם וגו' – שירידתו בו ביום יש בה עלכון, ובלבד שיהא ממש בדבריו – ולא דברים בעלמא כדי לדחות את גמר הדין כלבד. וזונת וזונת – ולא בחבורה גדולה. ונושאיין-גנותין בדבר – בשאלות ותשובות כדי לברר את הדין, שנים עשר מחיבים ואחד עשר מופים וגו' – שנהכרעת הדין לחובה לא די ברוב של דעה אחת, אלא צריך לא פחות משתים, אחד עשר... ואחד עשר – ואין הכרעה, עד שיראה – עד שיתקבלו על דעתו, מוציאין אותו... מלשבת הביד, הלה – העומד על הפתח. והסוס – רוכב הסוס, כרוז – ממנה להכריז.

היה רחוק מבית-הסקילה בעשר אמות אומרין לו: "התודה, שכן דרך כל-המוקמים מתודים, שכל-המתודה ישלו חלק לעולם-הבא; ואם אינו יודע להתגדות אומרין לו – אמור: תהא מיתתי כפרה על כל-עונותי.

לא היו קוברים אותו בקברות אבותיו, אלא שני בתי-קברות היו מתקנים לבית-דין, אחד לנסקלים ולנשרפים ואחר לנהרגים ולנחנקים. נחשבל הכשר מלקטין את-העצמות וקוברים אותן במקומן. והקורבים באים ושואלים בשלום הדינים ובשלום העדים, כלומר: דעו שאין בלבנו עליכם כלום, שדין אמת דנתם. (סנה' פרק ד-ו; ירוש' שם פ"ד, ה"ט; תוס' שם ז).

רי שני רבותינו: מעשה באחד שיצא להרג. אמר: אם ישיבי עין זה לא תהא מיתתי כפרה לכל-עונותי, ואם אין פי עין זה, תהא מיתתי כפרה לכל-עונותי. ובית-דין וכל-ישראל מנקים, והעדים לא תהא להם מחילה לעולם. כששמעו חכמים בדבר, אמרו: להחזירו אי אפשר, שכבר נגזרה גזרה, אלא נהרג, ויהא קולר תלוי בצוארי עדים. (סנה' מד:).

ריא שני רבותינו: כיצד "מאמר"? – אמר (הדין) להם: שמא כך ראתם, שרץ אחד חברו לחרבה, ורצתם אחריו ומצאתם סוף בידו, ודמו מטפטף, והרונ מפרפר – אם כך ראתם, לא ראתם כלום.

שנינו, אמר ר' שמעון בן שטח: אראה בנחמה, אם לא ראיתי אחד שרץ אחד חברו לחרבה, ורצתי אחריו, וראיתי סוף בידו, ודמו מטפטף, והרונ מפרפר. ואמרתי לו: רשע, מי הרגו לזה, או אני או אתה? אבל מה אני אעשה, שאין דמד מסור ביד, שהרי אמרה תורה: "על פי שנים עדים... יומת המת"¹ – היודע מחשבות ופרע מאותו האיש, שהרג את-חברו.

אמרו: לא זנו משם עד שבא נחש והכישו ומת. (שם לו:).

ריב אמר רב חנא בר רב אשי אמר רב חסדא: היוצא להרג משקין אותו לרש של לבונה בכוס של יין, כדי שהטברף דעתו, שנאמר: "תנו שקר לאובר ויין למרי נפש"². שנינו, נשים וקרות שבירושלים היו מתגדבות ומביאות אותו. (שם מג:).

ריג אמר רב נתמן אמר רב אבהו: "ואהבת לרעך כמוך"³ – ברור לו מיתה ופיה. (שם מה:).

ריד "לא תלין נבלתו על העץ... פי קללת אלהים תלוי"⁴ – שנינו, אמר ר' מאיר: משלו משל למה הדבר דומה? לשני אחים תאומים בעיר אחת, אחר מנוהו מלך ואחר יצא ללסמיות. צוה המלך ותלאוהו. בלי-הרואה אותו אומר: המלך תלוי. צוה המלך והורירוהו. (שם מז:).

¹ דברים י"ז, ו. ² משלי ל"א, ו. ³ ויקרא י"ט, יח. ⁴ דברים כ"א, כב.

בקברות אבותיו – עם הכשרים. אחד לנסקלים וגו' – שאין קוברים רשע חמור אצל רשע קל. נתעבל – נאכל והרקיב. (רין) הקולר – חכבל; כלו, החטא. (ריא) כיצד מאומד – ששואלין את העדים שמא הם מעידים מאומד. סוף – חרב. מטפטף – נוטף. לא ראתם כלום – אלא אם כן ראתם גוף מעשה ההריגה. והכישו – ונשכו. (ריב) קורט – כגרגר קטן. של לבונה – שמביא לידי מירוק הדעת. (ריג) ברור לו מיתה ופה – כלו, אפילו כשאתה מוציא למיתה את הנידון השתדל שלא תהא מיתתו מנוולת. (ריד) ללכסיות – לגזלנות. אומר המלך תלוי – שהם דומים זה לזה במראיהם; ואף כאן האדם נכרא בדמות של מעלה ותליותו בזיון הוא כלפי כבוד של מעלה.

דטו אמר ר' מאיר: בשעה שאדם מצטער, שכינה מה לשון אומרת? בביכול, קלני מראשי, קלני מזרועי! אם בן המקום מצטער על דמם של רשעים שנספדו-קל-נהמר על דמם של צדיקים. (סס.)

רטו ר' עקיבא אומר: מנין לסנהדרין שהרעו את-הנפש, שאין טועמין כלום בל-אותו היום? תלמוד-לומר: "לא תאכלו על הדם"¹, (סס סג.)

ריו סנהדרין ההורגת אחת בשבוע נקראת חובלנית: ר' אליעזר בן עזריה אומר: אחת לשבועים שנה. ר' טרפון ור' עקיבא אימרים: אלו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם. ר' שמעון בן גמליאל אומר: אף הם מרבים שופכי דמים בישראל. (מכות ז.)

ריח בת דינא - בטל דינא (לן הדין - בטל הדין). (סנה' צה.).

ריט אין ענישין אלא אס-בן מנהירין. (יומא פא; ספרי שופטים.)

רכ אין מרחמים בדין. (כת' פד.).

רכא כל-מי שהוא דן את-הטפש הוא עצמו נדון. (איכר פתיח' יד.)

רכב הפקר בית-דין הפקר.

אמר ר' יצחק: מנין שהפקר בית-דין הפקר? שנאמר: "וכל אשר לא יבוא לשלשת הימים בעצת השרים והזקנים יחרם כל-רכושו והוא יבדל מקהל הגולה"². ר' אלעזר אומר: מקאן. אלה הנחלת אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן-נון וראשי האבות למטות בני-ישראל³ - וכי מה ענין ראשים אצל אבות? אלא לומר לך מה אבות מנחילין בניהם בלמה שירצו, אף ראשים מנחילין את-העם בלמה שירצו. (יבמ' פט:.)

רכג אין בית-דין יכול לבטל דברי בית-דין חברו אלא אם בן גדול ממנו בחכמה ובמנין. (מג' ב.).

רכד אמר רב תיא בר אבא: הווען אתר מעשה בית-דין לא אמר כלום. (בי' יו.).

רכה מי שיוצא מבית-דין מחסר טליתו - יזמר ומר וילך לדרךכו. (סנה' ז.).

רכו שמעון בן שטח אומר: היה מרבה לחקור את-העדים, והנה והיר בדבריה. שמא מתוכם ילמדו לשקר. (אב' א.).

¹ ויקרא י"ט, כו. ² עזרא י"ז, ח. ³ יהושע י"ט, נא.

רטו) כשאדם מצטער - כשיוצא למיתה. בביכול - כאלו אפשר לומר כך על הקב"ה. קלני וגוי - קל אני מראשי, קל אני מזרועי, שכבדים הם עלי, כאדם שמתאנח ואומר: כל אברי גופי כבדים עלי מצער; ולשון כנוי היא כלפי צער של מעלה. על דמם של רשעים - על חייבי מיתות בייד, שנהרגים על עבירות המורות. רטו) שאין טועמים כלום - לסימן צער. ריו) אחד בשבוע - בשמיטה, כשבע שנים. חובלנית - מחבלת. מרבים שופכי דמים - שלא היתה אימת הדין מוטלת על הרצחנים. ריח) בת דינא - לן הדין לילה אחד. רכב) הפקר ביד הפקר - כשהפקיר בייד נכסיו אדם הרי הם הפקר. וכי מה ענין וגוי - היה לו לכתוב: "וראשי מטות בני ישראל". רכג) ובמנין - במנין חברים. רכה) מי שיוצא וגוי - בלוי מי שנטלו ממנו טליתו בבייד להשיב גזילה לבעליה ישמח על כך, שניצל מעון גזילה. רכו) מתוכם - מתוך דבריה.

דכו

שבועת העדים והדינים נאמרת בכל-לשון.

שבועת העדים כיצד? השביע עליהם חמש פעמים בכל-לשון ששומעין ואמרו לו אמן - כרי אלו חבבים. שבועת הדינים כיצד? מי שנתחייב שבועה לחברו אימרים לו בית-דין: הני יודע שקל-העולם כלו נודעו בשעה שאמר הקדוש-ברוך-הוא בסיני: "לא תשא את-שם יי אלהיך לשוא"¹, וכל-עברות שבתורה נאמר בהן "ונקה", וקאן נאמר "לא ינקה". (שבוע' לח, לט; תוס' צוק' סיטח ז).

דכח

שלשה הקדוש-ברוך-הוא שונאם: המדבר אחד בפה ואחר בלב, והיודע עדות לחברו ואינו מעיר לו, והרואה דבר-ערוה בחברו ומעיר בו יחיד. כען זה שטוביה חטא וקא ויגיד והעיר בו יחיד לפני רב פסא. הלכה רב פסא את-יוניד. אמר לו: "טוביה חטא ויניטר מנדר (לוקה)?" אמר לו: הן, שנאמר: "לא יקום עד אחד באיש"², ואתה מעיר בו יחיד - שם דע בלבד אתה מוציא עליו. (פכח' קיג:).

דל

כען שהגיד - שוב אינו חוזר ומגיד. (כת' יח:).

דלא

אמר רב חסדא: עדות - עד ששים שנה נזכרת, יותר - אינה נזכרת. (סם כ:).

דלב

הדאית בעל-דין במאה עדים דוקא. (קיד' סה:).

דלג

מעשה בשלשה בני אדם שהיו מהלכים בדרך בערב-שבת וקדש עליהם היום. אמרו זה לזה: באו ונטמין ממנו במקום אחר. הלכו והטמין הממון. פשהגיע חצי הלילה עמר אחר מהם ונטל הממון והטמין אותו במקום אחר. במוצאי-שבת בקשו לילך לדרקם. הלכו לאותו מקום ולא מצאו הממון. זה אומר: אתה נזכרת, וזה אומר: אתה נזכרת. הלכו לדין לפני שלמה המלך. הסדירו לפניו הדברים. אמר להם: "לבקר משפט"³. מה עשה? ישב וחקר בחכמתו ובניתו להחזיר להם תשובה ולתפוס אותם מתוך דבריהם. כען שחזרו אצלו אמר להם: שמעתי עליכם שאתם בעלי תורה ובעלי חכמה ומשפטים, בבקשה מכם, דין אחד אני שואל לכם, ששלח אלי מלך אחר לשאלני בדבר שאירע לו במלכותו, בתינוק ותינוקת שהיו דרין בהצר אחד ונתאוו זה את-זה. אמר התינוק לתינוקת: באי נעשה תנאי בינינו בשבועה, שקל-מי שירצה לארום אותה אל תשמע לו אלא ברשותי-ונשבעה לו כדי. לזמנים נתארסה אותה התינוקת. כען שנכנס החתן אליה, אמרה לו: איני שומעת לך עד שאעלה אצל פלוני ואשאל רשות ממנו, שפבר נשבעתי לו. מה עשתה? הלכה אצלו ואמרה: שיל בסף וזהב הרבה ופטריני לבעלי. אמר: הואיל ואת עומדת בשבועתך דרי אני פוטרך לבגלך ולא אקח משלך כלום. ולבחרו שקא עמה אמר לו: שמח בחלקך בשלום. הלכו

¹ שמוס כז, ז. ² דברים י"ט, טו. ³ ירמיה כ"ח, יב.

רכו) והדיינים - שבועת הדיונים שמשביעין את הנתבע שהודח במקצת. בכל לשון - בלשון שהנשבע שומע. רל) כען שהגיד וגי-אין העד יכול לשנות את עדותו. רלג) וקדש עליהם היום - נכנסה שבת קדש.

להם. כשהיו חוזרים בדרך פגעו בהם לסטים, והיה ביניהם ומן אחד ונטל לעצמו את הנערה ואת כל-הכסף והזהב שעמה והתכשירים שעליהם ורצה לאנסה. אמרה לו לסטים הנוק: בקדשה ממך, המתן-לי מעט עד שאספר לך דבר אחד שארע לי, וספרה לו כל המעשה. אמרה הנערה: ומה אותו כחור שהיה עומד בפרקו - כבש את-יצרו ולא רצה לנגוע בי, אתה שזקן אתה - על-אחת כמה וכמה: הילך כל-הכסף והזהב שעמי ופטרנו ושלחנו לשלום ואלך עם בעלי. בן ששמע אותו וכן, נשא עיניו לשמים ונשא בעצמו קל-וחמר: ומה אני וכן הולך על שפת קברי בכל-יום ניום - ועקשו אני אעשה כך וכך! מה עשה? שלחה והלקה לה עם בעלה, והחזיר לה כל-התכשירים וכל-הכסף והזהב שלקח מהם, ולא רצה לנגוע בכל-מה שלהם ולהנות משלהם כלום. עקשו שלח אלי אותו המלך לקרש, איזה מהם משבח מכל אלו. אמרו לי בדין.

פתח הראשון ואמר: משבח אני את-הנערה שעמדה בשביעתה. פתח השני ואמר: משבח אני את-בעלה שכבש את-יצרו ולא רצה ליגע בה. פתח השלישי ואמר: משבח אני את-הלסטים, שגזל הממון והחזיר להם כל-הממון שנטל ולא רצה ליגע בו.

מיד פתח שלמה ואמר: מה זה שלא היה שם, אלא לשמע און, הרבה אחר הממון שלא ראה מקומו - ממון זה על-אחת כמה וכמה. מיד צוה שלמה המלך עליו ובפתהו והלקוהו ויודעה לפניו, וראה אותו מקום שהטמין שם הממון. ראו כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט¹. (מד' עשה"ד).

רלד מעשה באלכסנדרוס מוקדון שהלך אצל מלך קציא. הראהו הרבה כסף וזהב. אמר לו: לא לראות כספכם וזהבכם באתי, אלא לראות מנהיגכם ודניכם. עד שהם יושבים באו שני בני-אדם לדין לפני המלך. אחד אמר: אדוני המלך, תרבה לקחתי מאדם זה וגרפתיה ונמצא מטמון בתוכה, ואמרתי לו: טל מטמון שלך - תרבה לקחתי, מטמון לא לקחתי: ואחר אמר: מה אתה מתירא מענש גול אף אני כך - התרבה וכל מה שבתוכה מכרתי לך, מתהום ארץ עד רום קויע. קרא המלך לאחד מהם ואמר לו: יש-לך בן? אמר לו: הן. קרא לשני ואמר לו: יש-לך בת? אמר לו: הן. אמר להם: גלבו ונישאו זה לזה ויהא המטמון לשניהם. התחיל אלכסנדרוס תמה. אמר לו המלך: ולא יפה דנית? אמר לו: הן. אמר לו: אלו בא לפניך דין זה במדינתכם - מה הנית עושה בו? אמר לו: הניתי חומך ראשו של זה וראשו של זה, והמטמון יבר לבית המלך. אמר לו: ותמה מאירה לכם? אמר לו: הן. - ונשמים יורדים עליכם? - הן. אמר לו: שמא יש במדינתכם בהמה דקה? אמר לו: הן. אמר לו: תפח רוחו של אותו האיש! בזכות בהמה דקה החמה מאירה לכם והנשמים יורדים עליכם. (תנח' אמור).

רלה לני נודמן למקום אחר. בא אדם לפניו ואמר לו: קבען פלוגי... לא ידע מה אמר לו. בא ושאל בבית-המדרש. אמרו לו: "גולן" אמר לך. שנאמר: "הקבע אדם אלהים כי אתם קבעים אתי"².

¹ מלכים א' ג', כח. 2 מלכ' ג', ח.

עומד בפרקו - בפרק שנות בחרותו, ונשא בעצמו - למד בעצמו. הרבה אחר הממון - נמשך במהשבתו אחר הממון, ובפתהו - אסרוהו. רלד) וגרפתיה - גרפתי ופנית את אבני החורבה. תפח רוחו - לשון קללה. בהמה דקה - צאן. בזכות בהמה וגו' - שאתם אינכם ראויים לכך.

אמר לו רבא מברנש לרב אשי: אלמלי הייתי שם, הייתי אומר לו: "היאך קבעד? במה קבעד? ולמה קבעד?" וממילא הייתי יודע. (ר"ה כו:).

רלו חזן בישא תקע לאדם אחר. באו לפני רב הונא. אמר רב הונא לחזן: תן לו חצי זוז. הנה אצלו זוז שחוק. בקש שיוציא לו זה חצי זוז — ולא רצה. תקע לו פעם אחרת ונתן לו כל-הזוז. (ב"ק לו:).

ט. ערי מקלט

רלו ערי מקלט תהינה לכם וגם שמה רצה¹ — רב תמיא בר חנינא פתח פירשה זו מקאן: "טוב וישר יי עליבן יורה חטאים בדרך"² — אם לחטאים יורה קל-וחמר לצדיקים. ר' שמעון בן לקיש פתח פירשה זו מקאן: "ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו"³ — כאשר יאמר משל הקדמני מרשעים יצא רשע"⁴ — במה הכתוב מדבר? בשני בני-אדם שהרנו את-הנפש, אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד, לזה אין עדים ולזה אין עדים — הקדוש-ברוך הוא מומינם לפגוק אחר, זה שהרג במזיד יושב תחת הסלם, וזה שהרג בשוגג יורד בסלם — ונפל עליו ונהרג: זה שהרג במזיד נהרג, וזה שהרג בשוגג נולד. (מכות י:).

רלח ערי מקלט תהינה לכם¹ — אמר משה: רבונו-של-עולם, זה שהורג נפש בשוגג בדרום או בצפון, מנין יהא יודע היכן ערי מקלט, שיהא בורח לשם? אמר לו: "תכין לך הדרך"⁵ — תכין לך הדרך, שלא יהיו טועים וימצא אותו נואל הדם ויהרגו. אמר לו: היאך? אמר לו: העמד להם אסמליות מכוונות לערי-מקלט. (תנח"ק מסעי).

רלט שנינו, ר' אליעזר בן-עקיבא אומר: "מקלט, מקלט" היה כתוב על פרשת-דרכים, כדי שיכיר הרוצח ויפנה לשם. אמר רב כהנא: מנין? "תכין לך הדרך"⁵ — עשה לך הכנה לדרך. (מכות י: תוס' סם ב:).

רמ "יורה חטאים בדרך"² — אמר ר' אבין: על כל-מיל ומיל היה עומד בורגן, ועל כל בורגן ובורגן צלם, והיתה ידו של צלם עקמה, והיתה מראה להם, להיכן ערי מקלט. (ש"ס כה: ילק"ש שופטים יט:).

רמא שני רבותינו: דרך היחיד ארבע אמות, דרך הרבים שש עשרה אמות, דרך ערי מקלט שלשים ושתים אמות. (ביב ק:).

רמב "תכין לך הדרך"⁵ — תכין לך סרטיאות, שיהיו מפלשות לתוכה. (ספרי שופטים).

¹ צמדצר ל"ה, יא. ² תהלים כ"ה, ח. ³ שמואל כ"א, יג. ⁴ שמואל ח' כ"ד, יג. ⁵ דברים י"ט, ג.

רלו) בישא — הרע. תקע — סגר וחכה לו. חצי זוז — קנס. שחוק — פגום. שיוציא לו חצי זוז — העודף, ולא רצה — לקבל את הזוז השחוק. רלו) פתח פירשה זו — כשהיה דורש לפני העם פרשת ערי-מקלט פתח בדרשה זו. אם לחטאים יורה — ררך הצלה. אחד הרג בשוגג-וחייב גלות לעיר מקלט, ואחד הרג במזיד-וחייב מיתה. לזה אין עדים וגו' — ואי אפשר להעמידם לדין, מומינם לפגוק אחר — מביאם לבית-אורחים אחד. ונפל עליו — בפני עדים. רלה) אסמליות — מצבות אבן וכתובות על גביהן, כמפורש בסמוך. רלט) הכנה לדרך — שתכין קודם את הדרך לשם ערי מקלט. רמ) בורגן — מין מגדל. רמא) שלשים ושתים אמות — רחבה ביותר, כדי ליתן מקום מרווח לניסת התורג בשגגה. רמב) סרטיאות — רחובות מרווחים. שיהיו מפלשות — פתוחות משני צדדים. לתוכה — לתוך עיר המקלט.

רמג שנינו, ערי המקלט אין עושין אותן לא סירים קטנים ולא כרבים גדולים, אלא עירות בינוניות, ואין מושיבין אותן, אלא במקום מים; אם אין שם מים מביאין להן מים. ואין מושיבין אותן אלא במקום שנקים, ואין מושיבין אותן אלא במקום אקלוסין. נתמסמו אקלוסיהן מוסיפין עליהן, נתמסמו דירותיהן מביאין להם כהנים לזים וישראלים; ואין מוכרין בהן לא כלי-זין ולא כלי-מצודה, דברי ר' נתניה; וחכמים מתירים. ושנים, שאין פורסין בתוכן מצודות ואין מפשילין לתוכן חבלים, כדי שלא תהא הנל נואל הדם מצויה שם. אמר ר' יצחק: מניין? — והם אל אחת מן הערים האל ו ח י"א — עשה לו דבר שתהא לו חיות. (מכות י.)

רמז כי בעיר-מקלטו ישב עד מות הכהן הגדל וכו"ל² — לפיכך אמותיהם של כהנים מספקות להם מחיה וקסות. ברי שלא יתפללו על בניהן שימותו. (שם יא.)

רמה ערי מקלט תהינה לכם ונס שמה רוצח וכו"ל³ — ר' אליעזר בן יעקב אמר: מה תלמוד-לומר "שמה שמה שלש פזמים? — שם תהא דירתו, שם תהא מיתתו, שם תהא קבורתו. (תוס' מכות ג.)

י. לתקנת הרבים

רמו שנו רבותינו: לא יסקל אדם מרשותו לרשות-הרבים. מעשה באדם אחד שהיה מסקל מרשותו לרשות-הרבים, ומצאו הסיד אחר. אמר לו: ריקא, מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך? לנלג עליו, לזמים נצרך למבור שדרו, והיה מהלך באותה רשות-הרבים ונכשל באותן אבנים; אמר: יפה אמר לי אותו חסיד: "מפני מה אתה מסקל מרשות שאינה שלך לרשות שלך". (בבא נא.)

רמו החופר בור ברשות-היחיד ופתחו לרשות-הרבים — חיב. שנו רבותינו: חפר ופתח ומסר לרבים — פטור. וכן מנהגו של נחניא חופר בורות שיחין ומערות, שהיה חופר ופותח ומסר לרבים; וכששמעו חכמים בדבר אמרו: קנס זה הלכה זו! (שם.)

רמח השופך מים ברשות-הרבים והוזק בהם אחר — חיב בנזקו. המצניע את-הקוף ואת-הזוכית (ברשות הרבים) והגורר את-גדרו בקוצים, ונז' שגפל לרשות-הרבים והזיקו בהם אחרים חיב בנזקם.

¹ דברים ד', מז, ² נמצא ל"ה, כח, ³ שם שם, יא.

רמג) סירים — כפרים, כרבים — ערים גדולות. במקום שוקים — כדי שימצא לו מזונות. אוכלוסין — המון עם, כדי שייגנו עליו מגואל הדם. לא כלי זין — שלא ימצא שם גואל הדם כלי זין לקנות; וכן כלי מצודה (כלים שצדין בהם חיות ועופות), ושונים — לא נהלקו בכך. אין מפשילין וגו' — אין שורזין שם חבלים למצודות. רמד) מספקות — מכאות, נותנות. רמו) לא יסקל — לא יפנה את האבנים. מרשיתו — מן המקום ששייך לו. לרשות הרבים — לרחוב. ריקא — בער. לנלג עליו — לעג עליו, מפני שנראו לו דבריו תמוהים. יפה אמר לי וגו' — שרשות שלי יצאה לבעלים אחרים ורשות-הרבים לעולם יש לכל אדם חלק בה. רמו) ומסר לרבים — לצרכי הרבים, למים. חופר בורות וגו' — למים בשביל עולי רגלים. רמח) המצניע — הטומן.

לתקנת הרבים

רנב

שני רבתינו: חסידים הראשונים היו מצניעים קוצותיהם ונכונותיהם בתוך שדותיהם ומצמיחים להם שלשה טפחים, כדי שלא יעכב המחרשה. רב ששת זרקם באש. רבא זרקם בתדקל. (שם ל.)

רמט שנינו, ר' נתן אומר: מעין שלא יגדל אדם כלב רע בתוך ביתו ואל יעמר סלם רעוע בתוך ביתו? תלמוד-לומר: "ולא תשים דמים בביתך".¹ (שם טו.)

רנ שני רבתינו: לא יגדל אדם את-הכלב אלא אם בן קשור בשלשלת, אבל מגדל הוא בעיר הסמוכה לספר, וקושרו ביום ומתירו בלילה.

דרש ר' הוסתאי דמן בירי: "ובנוחה יאמר שובה יי רבבות אלפי ישראל"² — ללמד, שאין השכינה שוכה על ישראל פחות משני אלפים ושתי רבבות מישראל: הרי שהיו ישראל שני אלפים ושתי רבבות חסר אחד, והיתה אשה מעברת ביניהם, וראויה להשלים, ונבח בה כלב והפילה — נמצא זה גורם לשכינה שתסתלק מישראל. (ב"ק פג: יבמ' סד.)

רנא מעשה באשה שזכנסה לאפות בבית אחד. נבח בה כלב, אמר לה בעליו: "אל תתיראי מפניו — נטולות שניו". אמרה לו: שקילא טיבותך ושדנא אחיורי (נטולה טובתך ומשלכת אל קוצים) — פקר נד ולד. (ב"ק פג.)

רנב אמר רב יהודה אמר רב: כל-עיר שיש בה מעלות ומורדות, אדם ובהמה שבה מוקנים בחצי ימיהם. (עיר' נו.)

רנג בהמשה אשר באדר יוצאין למנוח את-הדרכים ולתקן הרחובות והסרסאות ולמה את-המקנאות ועושין כל-צרכי רבים.

ומנוח שאם לא יצאו ועשו כל-אלו, שכל-דמים שנשפכו שם, מעלה עליהם הכתוב קאלו הם שפכו? — תלמוד לומר: "והיה עליך דמים"³. (מרק' ה' וי.)

רנד "ושם דרך ארצנו בישיע אלהים"⁴ — אלו שהם מדליקים נרות כדי להאיר בהם לרבים: שאמר ר' שמעון בן לקיש: שאול לא זכה למלוכה אלא על-ידי שהיה זקנו מדליק נרות לרבים. אמרו: מקנאות אפלים היו מביתו לבית-המדרש והיה מדליק נרות בהם כדי להאיר בהם לרבים. (ויק' ס.)

רנה פעם אחת ישבו ר' יהודה נח' יוסי נח' שמעון בן-יוחאי. פתח ר' יהודה ואמר: כמה נאים מעשיהם של אמה זו: תקנו שוקים, תקנו גשרים, תקנו מרחצאות. ר' יוסי שתק. נענה ר' שמעון בן יוחאי ואמר: בלי-מה שתקנו לא תקנו אלא לצורך עצמם: תקנו שוקים — להשיב בהם זונות, מרחצאות — לעדן בהם עצמם, גשרים — לטול מהם מכס. (שבת לג:.)

¹ דברים כ"ז, ה. ² 2 צמדכ"ז, לו. ³ דברים י"ט, י. ⁴ ספרים כ', כג.

ומעמיקים להם — באדמה. רמט) ולא תשים דמים בביתך — שלא תגרום לחבלה ולמיתת של אחרים. רנ) לספר — לגבול. והפילה — את הולד מחמת פחד. רנא) לאפות בבית אחד — בתנורו של שכנה. נטולות — מחסרות. שקילא טיבותך וגו' — כליו אין בטובתך תועלת של כלום, שדכריך באו לאחר זמן, נד ולד — נעקר הולד מטקומו. רנב) מעלות ומורדות — מקומות גבוהים ונמוכים. רנג) יוצאין-ביד. לקווען-להמיר את הקוצים, שלא יכשלו בהם בני-אדם. סרסאות — רחובות גדולים. ולמוד את המקנאות — שיהיו בהן מי סאה למכילה ולא יהיו עמוקות יותר מדאי. רנד) ושם דרך וגו' — דרש: כשהוא ששים דרך ומאיר לרבים הקביה מושיעו. רנה) של אומה זו — הרומיים.

רנו אין אוצרין פרות, דברים שיש בהם חיי-נפש, כגון יינות, שמנים וסלתות, אכל תבלין, כמון ופלפלין מתר, כמה דברים אמורים, בלוקח מן השוק, אכל בכונם מתוך שלו מתר, ומתר לאדם לאצור פרות בארץ-ישראל שלש שנים; ערב שביעית ושביעית ומוצאי-שביעית; ובשני בצרת אפלו קב תרובין לא יאצור, מפני שמכנים מארה בשערים. אין משתכרים בארץ-ישראל בדברים שיש בהם חיי נפש, כגון יינות, שמנים וסלתות. (ב"ב צ: ת"ס ע"ז ה).

רנו שנו רבותינו: אין מוציאין פרות מארץ-ישראל, דברים שיש בהם חיי נפש, כגון יינות, שמנים וסלתות. ר' יהודה בן בתירא מתיר ביין, מפני שממעט את-התפלה. (ב"ב צ:).

רנח אין מגדלין בהמה דקה בארץ-ישראל, אכל מגדלין בסוריא ובמדברות שבארץ-ישראל. אין מגדלין תרנגולים בירושלים מפני הקדשים, ולא כהנים בארץ-ישראל, מפני השקרות. אין מגדלין חזירים בכל-מקום, לא יגדל אדם את-הכלב אלא אס"כ ה"ה קשור בשלשלת. אין פורסין נשבין ליונים אלא אס"כ ה"ה רחוק מן הישוב שלשים רים.

ואה-על-פי שאמרו "אין מגדלין בהמה דקה", אכל מגדלין בהמה נסה, לפי שאין נזרין גזרה על הצבור אלא אס"כ רב צבור יכולים לעמוד בה; בהמה דקה אפשר להביא מתוצה-לארץ, בהמה נסה אי-אפשר להביא מתוצה-לארץ. (ב"ק עט:).

רנט בשם שאמרו: אין מגדלין בהמה דקה, כך אמרו: אין מגדלין תיה דקה. ר' ישמעאל אומר: מגדלין כלבים כפרים וחתיולים וקופים וחולדות-סנאים, מפני שעשויים לנקר את-הבית. (שם פ:).

רס שנו רבותינו: מעשה בהסיר אחד שהיה גונח מלבו, ושאלו לרופאים ואמרו: אין לו תקנה עד שינק חלב רותח משחרית לשחרית. והביאו לו עז וקשרו לו בכרעי המטה והיה יונק ממנה חלב, לימים נכנסו חבריו לבקרו. כן שראו אותה העז קשורה בכרעי המטה חזרו לאחזריהם ואמרו: לסטים מזין בביתו של זה ואנו נכנסים אצלו! ישובו ובקרו ולא

רנו) אין אוצרין — שלא להוציא לשוק למכירה, מפני שמעלה את השער על צרכי נפש וסלתות — מיני סולת, תבלין... מותר — שאפשר להתקיים בלעדיהם, בלוקח מן השוק — קונה ואוצר וממעט את צרכי אוכל נפש מן השוק. מתוך שלו — משדהו וכרמו. שביעית — שנת השמיטה, שאין עבודה בשדה ובכרם ומכין מזונות לביתו. אפילו קב תרובין — שמרובין בא"י ודמיהם מועטים. שמכנים מארה בשערים — שמייקר את השער (מחיר הפירות). משתכרים — מרווחים יתר על דמיהם הקצונים. רנו) אין מוציאין גוי — מא"י לחוצה-לארץ, מפני שמייקר את השער. התפלה — הוללות מתוך שכרות. רנח) אין מגדלין בהמה דקה — צאן, שמפסידות שדות וכרמים. ובמדברות — במקומות של מרעה בלבד, שאין שם שדות וכרמים. תרנגולים — שמטנפים. הקדשים — כגון תרומות ומעשרות. ולא כהנים בא"י — הכהנים אינם מגדלים תרנגולים אפילו בשאר עיירות שבא"י. בשלשלת — בכבל. נשבין — רשתות לצוד יונים. רים — מדת האורך (סטאדיוס); ועד שלשים רים יוני הישוב מרחיקות מן העיר, ואפשר שילכו יונים שיש להן בעלים. בהמה נסה — בקר. רנט) כלבים כופרים — כלבי כפר שאינם מזיקים. וחולדות סנאים — חולדות הדרות כסנה. לנקר את הבית — לנקות את הבית מן השרצים. רס) גונח מלבו — מכעזע ומשתעל מתוך חולי. חלב רותח — חלב חם מתוך הדד. משחרית כשחרית — בכל בוקר. בכרעי-נגלי. לסטים מזון — גזלן, שבהמה דקה מפסדת נכסי אחרים.

מצאו בו אלא אותי עון של אותה העו בלבד. ואף הוא בשעת מיתתו אמר: יודע אני בעצמי שאין בי עון אלא של אותה העו, שעברתי על דברי חברי. (סו).

רסא שנינו: כל-עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין תלמיד-הכם רשאי לרור בתוכה: בית-דין מדים ועונשים, וקפה של צדקה ונבית בשנים ומתחלקת בשלשה, ובית-הבנסת ובית-המרחץ ובית-הכסא, רופא ואומן ולבלר ומלמד-תינוקות. משום ר' עקיבא אמרו: אף מיני פרות, מפני שמני פרות מאירים את-העינים. (סנה' יז).

רסב אמר רב הונא: כל-עיר שאין בה נרק אין תלמיד-הכם רשאי לרור בה. (עיר' נה:).
רסג "לכה דודי נצא השדה"¹ -- אמרה כנסת-ישראל לפני הקדוש-ברוך-הוא: אל תדינני כיושבי כרבים, שיש בהם גול ועריות ושבועת-שוא ושבועת-שקר. (עיר' כא:).

רסד אמר ר' יוסי בר' חנינא: מנין שישבת כרבים קשה, שנאמר: "ויברכו העם לכל-האנשים המתנדבים לשבת בירושלם"². (כח' קי:).

רסה אמרו בשם רב: לעולם יחזר אדם וישב בעיר שישבתה קרובה, שמתוך שישבתה קרובה עונותיה מעטים, שנאמר: "הנה גא העיר הזאת קרובה לנוס שמה והיא מצער"³ -- מתוך שישבתה קרובה עונותיה מעטרים. (שבת י:).

יא. צרת רבים ותענית צבור

רסו שנו רבותינו: בזמן שישראל שרוים בצער ופרש אחד מהם, באים שני מלאכי-השבת שמלויים לו לאדם, ומניחים לו ידיהם על ראשו ואומרים: פלוני זה שפרש מן הצבור אל יראה בנחת צבור.

ועוד שנינו: בזמן שהצבור שרוי בצער, אל יאמר אדם: אלף לביתי ואכל ואשתה -- ושלום עליך, נפשי; ואם עושה כן עליו הכתוב אימר: "והנה ששון ושמחה הרג בקר ושחט צאן, אכל בשר ושתית יין, אכול ושתו כי מחר נמות"⁴ -- מה נאמר אחריו? -- ויגלה באוני יי צבאות אם יכפר העון הזה לכם עד תמותני⁵ -- עד כאן מדת בינונים, אבל במדת רשעים מה נאמר? -- "אתיו אקחה יין ונסבאה שכר ונו"⁶ -- מה נאמר אחריו: "הצדיק אכר ואין איש שם על לבי, כי מפני הרעה נאסף הצדיק"⁷ -- אלא יצער אדם [עצמו] עם הצבור, שכן מצונו במשה רבנו שצער עצמו עם הצבור, שנאמר: "ידי משה כבדים ויקחו אבן וישמו תחתיו וישב עליה"⁸ -- וכי לא היה לו למשה בר אחד או כסת אחת לישיב עליהם? -- אלא כך אמר משה: הואיל וישראל שרוים בצער אף אני אהיה עמהם בצער, וכל-המצער עצמו עם הצבור וזכה ורואה בנחת צבור; ושמו יאמר אדם: מי מעיר בי? -- אבני ביתו

¹ שיר השירים ז', יב. ² נחמיה י"ח, ג. ³ זכarias י"ט, כ. ⁴ ישעיה כ"ג, יג. ⁵ שם שם, יד. ⁶ שם נ"ו, יב. ⁷ שם כ"ז, א. ⁸ שמות י"ז, יב.

(רסא) ואומן -- מקיז דם לרפואה. ולבלר -- מופר. (רסד) שישבת כרבים קשה -- שהכל מתוישבים שם ודוחקים זה את זה ואין האוויר יפה. (רסה) שישבתה קרובה -- שנתישבו בה מקרוב; כלוי עיר חרשה. מצערים -- מועטים. (רסו) שרויים -- שוננים, נחנים. מרת בינונים -- שאינם משתתפים בצער הצבור. אבל במדת רשעים -- ששחחים בשעת צערו של הצבור. מי מעיר בי -- מי יודע מה שבלבי אם שמח אני או מצטער.

של אדם וקורות ביתו של אדם מעידין בו, שנאמר: יבי אבן מקיר תזעק וקפים מעק יעננה¹. (תעני' יא.)

רסו "נתמת שם מרים... ולא היה מים לעדה ויקהל על משה ועל אהרן"²—כנן שמחה מרים ומשה ואהרן עסקים בה, וישראל מבקשים מים ואין מוצאים—מיד נתכנסו עליהם. כנן שראו אותם באים אמר משה לאהרן: תאמר מה בנוס זה? אמר לו אהרן: לא בני אברהם יצחק ויעקב הם, נומלייחסדים בני נומלייחסדים? אמר לו משה: אי אתה יודע להפריש בין בנוס לבנוס, אין זה בנוס של תקנה אלא של קלקלה, שאלו היה בנוס של תקנה היו צריכים להיות בראשם שרי אֵלפים ושרי מאות ונו'³—ואתה אומר לגמול חסד הם באים! מיד הטיחו דברים כנגדו, שנאמר: ינרב העם עם משה⁴. כנן שראו משה ואהרן פניהם ועומות ברחו להם לאהל-מועד. משל למה הדבר דומה, לגדול-המדינה, שנודעו בני המדינה—וברח לפלטין של מלך. ינרא כבוד יי אליהם⁵—אמר להם הקדוש-ברוך-הוא למשרתי צבור: צאו מכאן במהרה, בני מתים בצמא ואתם יושבים ומתאבלים על הנקמה! (ילמדנו: ילק"ש חוקת).

רסח אמר ר' יוחנן: שלשה דברים מכריו עליהם הקדוש-ברוך-הוא בעצמו, ואלו הם: רעב, ושבע, ופרנס טוב, רעב—שנאמר: "כי קרא יי לרעב"⁶; שבע—שנאמר: "וקראתי אל הדגן והרביתי אתו"⁷; פרנס טוב—שנאמר: "ראה קראתי בשם בצלאל"⁸. (בר' נה.)

רסט על כל-צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליהן.

עיר שלא ירדו עליה נשמים, וכן עיר שיש בה דבר או מפלת—אותה העיר מתענה ומתרעת וכל-סביבותיה מתענות ולא מתריעות. ר' עקיבא אומר: מתריעות ולא מתענות. על אלו מתריעין בכל מקום: על השדפון ועל הירקון, ועל ארבה וחסיל, ועל חיה רעה ועל החרב, מפני שהיא מכה מהלכת, ושאר כל-מיני פרעניות המתנשטות ובאות על הצבור, כגון חבוך, חנב, זבוב, צרעה ויתוש ושולח נחשים ועקרבים, לא היו מתריעין עליהם אלא צועקין. ר' עקיבא אומר: על השדפון ועל הירקון—בכל שהוא, ארבה וחסיל, אפלו לא ראה בארץ-ישראל אלא כנה אחד, מתריעין עליהם.

מעשה שנגרדו זמנים מירושלים לעריהם ונזרו תענית על שנראה כמלא פי תנור שדפון באשקלון; ועוד נזרו תענית על שאכלו ואבים שני תיטקות בעבר הנרדן. ר' יוסי אומר: לא על שאכלו, אלא על שנגראו.

¹ חזקוני ז', יא. ² צמדבר כ', ח. ³ טס טס, ג. ⁴ טס טס ו. ⁵ מלכים ז' ח', ח. ⁶ יחזקאל ל"ג, כט. ⁷ שמות כ"ח, ג.

רסז) נתכנסו עליהם—בני ישראל על משה ואהרן. נומלייחסדים ונו'—ובאו לגמול חסד עם מרים ולעסוק בקבורתה. תקנה—מצוה. קלקלה—עבירה. הטיחו דברים—דברו ענות. שנודעו בני המדינה—מרדו בו. על הזקנה—על מרים. רסט) מתריעין עליהם—בתפלה בצבור ובשופרות לעורר את לב העם לתשובה. מפולת—בתים נופלים ונחרבים. בכל מקום—ואפילו הסביבות. מכה מהלכת—עוברת ממקום למקום. חבוך—מין לקוי בעור, שהלוקה בו מתחנך ומתגדר. חנב—מין ארבה רגיל שאין הפסדו מרובה. צועקים—בתפלה. בכל שהוא—במקצת. אלא כנה אחד—מפני שסופם לבוא אח"כ בהמון. כמלוא פי תנור—מקום קטן בקמת בשינור פי התנור. על שנגראו—הואכים.

על אלו מתריעין בשבת: על עיר שהקיפיה נזים או נדר ועל ספינה המטרפת בים. ר' יוסי אומר: לעזרה ולא לצעקה. שמעון התימני אומר: אף על הדבר — ולא תדור לו חבמים. (תעני יח יט כב; ב"ק פ:).

רע סדר תעניות כיצד? מציאין את-התיבה לרחוקה של עיר ונותנין אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית-דין. וכל-אחד ואחד נוטל ונותן בראשו. הנזון שבהם אומר לפניהם דברי כבושים: אחינו, לא נאמר באנשי יגונה: ויבא האלהים את-שקם ואת-תעניתם, אלא ויבא האלהים את-מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה¹: ויבקבלה הוא אומר: ויקרעו לבבכם ואל בנדיכם². ואל יבוש אדם מחברו ואל יבוש אדם ממששיו. מוטב שיחבש אדם מחברו וממששיו ואל יהא הוא ובניו מצרים ברעב. אם יהא שרץ בידו של אדם, אפלו טובל במי שלח ובכל-מימי בראשית — אינו סהור לעולם: השליך השרץ מידו עלתה לו טבילה בארבעים סאה.

שני רבותינו: הנזן שבהם אומר לפניהם דברי כבושים. יששם נזן — אומר נזן, ואם לאו — אומר חכם, ואם לאו — אומר אדם של צורה: אחינו, לא שק ולא תענית גורמים, אלא תשובה ומעשים טובים גורמים: שכן מצינו באנשי יגונה, שלא נאמר בהם: ויבא האלהים את-שקם ואת-תעניתם, אלא ויבא האלהים את-מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה¹. ויתכסו שקים האדם והבהמה³ — מה עשו? — אסרו את-הבהמה לבר והקלות לבר, אמרו לפניו: רבוננו-של-עולם, אם אין אתה מרחם עלינו, אין אנו מרחמים על אלו. ויקראו אל אלהים בתוקה³ — מה אמרו? אמרו לפניו: רבוננו-של-עולם, עלוב ושאינו עלוב, צדיק ורשע, מי נדחה מפני מי?

וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בקפירה⁵ — מהו, ומן החמס אשר בקפירה⁵? אמר שמואל: אפלו נזל מריש ובנאו בבירה, מקעקע את-הבירה כלה ומחזיר מריש לבטליו.

עמדו בתפלה מירידין לפני התיבה נזן ורניל וישילו בנים וביתו ריקם, כדי שיהא לבו שלם בתפלה.

שני רבותינו: עמדו בתפלה אה-על-פי שיש שם נזן וחכם אין מירידין לפני התיבה אלא אדם רניל. ר' יהודה אומר: משפל ואין לו וישילו יניעה בשדה, וביתו ריקם ופרקו נאה ושפל-ברך ומרצה לעם, וישילו נעימה וקולו ערב, ובקו לקרות בתורה ויבואים

1 יונה ג', ח. 2 יואל ז', יג. 3 יונה ג', ח.

המטרפת — מתנודדת בין הגלים. רע) את התיבה — תיבה של ביה"כ שהשליח-צבור עובר לפניה. אפר מקלה — קלוי באש. דברי כבושים — דברי מוסר ותוכחה שטובשים ושוכרים את הלב. אל יבוש אדם מחברו — אל יחבש סלהתוודות על עוונותיו ולשוב סמעשיו הרעים (כגון להחזיר את הגזילה לבעלית). מצירים ברעב — כצמטרים בתענית. אם יהא שרץ בידו וגו' — כלו' כל זמן שלא תקן אדם מעשיו הרעים אין התענית מועילה. אדם של צידה — איש מכובד וחשוב. גורמים — לקרוע גזרדין. אין אנו מרחמים על אלו — כלו' שלא נתן להם לאכול עד שתרחם עלינו. עלוב ושאינו עלוב — דרש "בחזקה" מלשון ניצוח דברים; כלו' בוודאי אתה הצדיק ואנו הרשעים ולפיכך עליך לוותר ולהעביר על מדותיך. מריש — קורה. בבירה — כמגדל. מקעקע — הורס. ורניל — בתפלה. וביתו ריקם — כלו' עני. מטופל — ככנים. ואין לו — כמה להתפרנס, ולנו נשבר, ויש לו יניעה בשדה — ומרגיש יותר בצער נעצירת גשמים. ופרקו נאה — פרק בהרותו היה נאה כלא חטא.

ובתוכם ולשנות במדרש הלכות והגדות ובקי בכל-הברכות כלן. (תענ' פרק ב: שם טו, חס' שם ב.)

רעא אמר ר' אליעזר: גדולה תענית יותר מן הצדקה, מה שעם? זה בגופו וזה במקומו. (בר' לב:)

רעב רב ששת כשהיה יושב בתענית אחר תפלתו אמר בך: רבון העולמים, גלוי לפניך, בזמן שביית-המקדש היה קיים, אדם הוטא ומקריב קרבן ואין מקריבין ממנו אלא חלבו ודמיו ומתבשר לו: ועכשו ישבתי בתענית ונתמעט חלבי ודמי, יהי רצון מלפניך, שיהא חלבי ודמי שנתמעט כאלו הקרבתני לפניך על נב המזבח ותרצני. (בר' יז:)

רעג רבא לא נזר תענית ביום המעון, משום שנאמר: "סבתה בעון לך מעבור תפלה"¹. (שם)

רעד שני רבותינו: פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים. שלחו לחזני המעגל: התפלל וירדו גשמים. אמר להם: צאו והכניסו תנורי פסחים, בשביל שלא ימוקו. התפלל ולא ירדו גשמים. מה עשה? ענ עונה ועמר בתוכה, בדרך שעשה חקוק הנביא. אמר לפני (הקדוש-ברוך-הוא): "רבונו-של-עולם! בניך שמו פניהם עלי, שאני בבד-בית לפניך: נשבע אני בשמך הגדול, שאני זו מכאן עד שתרחם על בניך". התחילו גשמים מנשפים. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות; במדמים אנו, שאין גשמים יורדים אלא להתיר שבועתך. אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות, שיתין ומצרות. ירדו בזעף, עד שכל-טפה ושפה כמלא פי חבית; ושערו חכמים, שאין טפה פחותה מלג. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות; במדמים אנו, שאין גשמים יורדים אלא לאבד העולם. אמר לפניו: לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון, ברכה ונדיבה. ירדו כחקקו, עד שעלו כל-העם להתרבות מפני הגשמים. אמרו לו: רבי, כשם שהתפללת עליהם שיירדו, כך התפלל עליהם וילכו להם. אמר להם: כך מקבלני, שאין מתפללין על רב הטובה. אה-על-פיכן הביאו לי פרו הודאה. הביאו לו פרו הודאה. סמך שתי ידיו עליו. אמר לפני (הקדוש-ברוך-הוא): רבונו-של-עולם! עמד ישראל שהוצאת ממצרים אינם יכולים לעמוד לא ברב טובה ולא ברב פרענות; בעסת עליהם - אינם יכולים לעמוד. השפעת עליהם רב טובה - אינם יכולים לעמוד; יהי רצון מלפניך שיפסקו הגשמים ויהא רוח בעולם. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרח החמה. יצאו העם לשדה והביאו להם קמחין ופטירות.

שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חזני אתה, נזרני עליך נדוי: אבל מה אעשה לך, שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך, כבן שמתחטא לפני אביו ועושה לו רצונו. אמר לו: "אבא, הוליכני לרחצני בחמין" - מוליכו: "שטפני בצונן" - מוליכו: "יתן לי אגונים, שקדים, אפרסקים ורמונים" - נותן לו. עליך הכתוב אימר: "תשמת אביך ואמר ותגל יולדתך"².

¹ ח"כ ב', מ.ד. ² תשלי כ"ג, כה.

רעא זה בגופו - הסתענה. רעג ביום המעון וגו' - שאין התפלה מגעת כביכול לרקיע. רעד תנורי פסחים - שצולין בהם פסחים ועשויים טיט ועומדים כחצר. שלא ימוקו - שלא יטמו מפני הגשמים. ענ עונה-עשה עגול סביבותיו. ראינוך ולא נמות-כלי' בזכותך אנו חיים. להתיר שבועתך - כדי שלא תהא שבועתך לנזלה. כמההין ופטירות - מיני גדולים שנראים אחרי הגשם (פילצק). נדוי - חרם. מתחטא-מפציר ומטיח דברים להעמיד על דעתך. אפרסקים - מין פרי (פערין).

שני רבותינו: כך שלחו לו בני לשכת הגזית לחוני המענל:
 "ותגור אמר ויקם לד"1— אתה גורת מלמטה והקדוש ברוך הוא מקום מאמרד מלמעלה.
 "ועל דרכיך גנה אור"1— דור שהיה אפל הארתו בתפלתך.
 "כי השפילו ותאמר ננה"2— דור שהיה שפל הגבהתו בתפלתך.
 "ישח עינים יושע"2— דור שח בעיניו הושעתו בתפלתך.
 "ימלט אי-נקי"3— דור שלא היה נקי מלשמו בתפלתך.
 "ונמלט בבר כפיד"3— מלשמו במעשי יריד הברורים. (תענ' יט': שם כג': ע"י).

רעה הן הנחבא בן-בתו של חוני המענל היה. כשהיה העולם נצרך לגשמים היו החקמים משגרים אצלו תינוקות של בית רבן, והיו תופסים בשולי בגדיו ואומרים לו: "אבא, אבא, הן לנו גשמים!" אמר לפניו הקדוש ברוך הוא: רבוננו של-עולם! עשה בשביל אלו שאין מכירים בין אבא שנותן גשמים לאבא שאינו נותן גשמים. (שם כג':)

רעו שני רבותינו: פעם אחת עלו כל-ישראל לרגל לירושלים ולא היה להם מים לשתות. הלך נקדימון בן גוריון אצל הגמון אחד, אמר לו: הלויני שנים-עשר מעינות-מים לעולי-רגלים ואני אתן לך שנים-עשר מעינות מים. ואם לאו — הריני נותן לך שנים-עשר ככרי כסף. וקבע לו זמן. בן שהגיע הזמן ולא ירדו גשמים, בשחרית שלח לו: שגר לי או מים או מעות שישלי בידך. שלח לו: עדון ישלי זמן: כל-היום כלו שלי הוא. בצהריים שלח לו: שגר לי או מים או מעות שישלי בידך. שלח לו: עדון ישלי שהות ביום. בפניחה שלח לו: שגר לי או מים או מעות שישלי בידך. שלח לו: עדון ישלי שהות ביום. ללג עליי אותו הגמון, אמר: אפשר כל-השנה כלה לא ירדו גשמים ועכשו ירדו גשמים? נכנס לבית-המרחץ בשמחה. עד שהגמון נכנס בשמחתו לבית-המרחץ, נקדימון נכנס לבית-המקדש כשהוא עצב, ונתעטף ועמד בתפלה ואמר לפניו הקדוש ברוך הוא: רבוננו של-עולם, גלוי וידוע לפניך, שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך עשיתי. שהיו מים מצוין לעולי רגלים. מיד נתקשרו שמים בעבים וירדו גשמים. עד שנתמלאו שנים-עשר מעינות מים והותירו. יצא אותו הגמון מבית-המרחץ ונקדימון בן גוריון יצא מבית-המקדש. כשפגעו זה בזה, אמר לו: תנלי דמי מים יותר שישלי בידך. אמר לו: ידע אני שאלהיך לא הרעיש את-עולמו אלא בשבילך, אלא עדון ישלי פתחון-פה עליך, שאוציא ממך את-מעוטי, שכבר שקעה תמה וגשמים ברשותי ירדו. חזר ונכנס נקדימון בן גוריון לבית-המקדש ונתעטף ועמד בתפלה, אמר לפניו הקדוש ברוך הוא: רבוננו של-עולם, הדע שיש לך אהובים בעולמך. מיד נשכה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה. אמר אותו הגמון: אלמלא שנקדה חמה, היה לי פתחון-פה עליך שאוציא ממך את-מעוטי. (תענ' יט': כ"י ע"י).

רעו שמואל הקטן גור מענית וירדו להם גשמים קודם הגץ החמה. כסבורים העם לומר, שבתו של צבור הוא. אמר להם שמואל: אמשול לכם משל, למה הדבר דומה? לעבד שמבקש פרס מרבו. אמר להם: תנו לי נאל אשמע קולו.

1 ח"י כ"ב, כט. 2 שם שם, כט. 3 שם שם, כ.

בני לשכת הגזית — מנהדרין היושבים בלשכת הגזית שבה-הבית. רעה) אבא שנותן גשמים — הקב"ה. רעו) הגמון — שר רומי. ואם לאו — אם לא ירדו גשמים. שהות — זמן. ללגלג — לעג. נקדה — נקבה את העבים וזרחה. רעו) קודם הגץ החמה — קודם זריחת החמה. שבתו של צבור הוא — שעדיין לא קראו ונענו.

שוב שמואל הקמן נזר תענית וירדו להם נשמים לאחר שקיעת החמה. כסבורים העם לומר, שכחו של צבור הוא. אמר להם שמואל: לא שכחו של צבור הוא, אלא אמשול להם משל, למה הדבר דומה? — לעבד שמבקש פרס מרבו ואמר להם: המתינו לו עד שיתמקמק ויצטטר ואחר כך תנו לו. ולשמואל הקמן שכחו של צבור כיצד? — אמר: "משיב הרוח" — ונשבה רוח, אמר: "מוריד הגשם" — וירדו נשמים. (שם כה:).

רעז שנינו, אין נזרין יותר משלש עשרה תעניות על הצבור, לפי שאין ממריחין את הצבור יותר מזה.

שנו רבותינו: מעשה בר' אליעזר שגזר שלש עשרה תעניות על הצבור ולא ירדו נשמים. באחרונה התחילו הצבור לצאת, אמר להם: תקנתם קברים לעצמכם? געו העם בכביה — וירדו נשמים. (שם יד: כה:).

רעס ביקמו של ר' תנחומא היו צריכים ישראל לנשמים. באו אצלו, אמרו לו: רבי, נזר תענית. נזר תענית יום ראשון, יום שני, יום שלישי — ולא ירדו נשמים. נכנס ודרש לפניהם, אמר להם: בני, התמלאו רחמים אלו על אלו והקדוש ברוך הוא מתמלא עליכם רחמים. עד שהם מתלקים צדקה לעניהם — ראו אדם אחד מסית עם נרושתו, ולא עוד אלא שנתן לה מעות. באו אצלו, אמרו לו: רבי, מה אנו יושבים כאן ועברה כאן? אמר להם: מה ראייתם? אמרו לו: ראינו אדם פלוני מסית עם נרושתו, ולא עוד אלא שנתן לה מעות, שלח אחריהם והביאום אצל הצבור. אמר לו: מה היא לך זו? אמר לו: נרושתה היא. אמר לו: מפני מה נתת לה מעות? אמר לו: רבי, ראיתי אותה בצרה והתמלאתי עליה רחמים. באותה שעה הגיבית ר' תנחומא פניו כלפי מעלה ואמר: רבון כל העולמים! ומה אם זה, שאין לה עליו מוונות — ראה אותה בצרה והתמלא עליה רחמים, אתה, שכתוב בך "חנון ורחום", ואנו בני ירדוד, בני אברהם ויחזק ויעקב, ומוזותינו עליך, — עלי אחת כמה וכמה שתתמלא עלינו רחמים. מיד ירדו נשמים ונתרנת העולם. (ב"ר לג: ויקר לו).

רפ ר' תנא בן חנינא נזר תענית ולא ירדו נשמים. אמרו לו: והלא ר' יהושע בן לוי נזר תענית וירדו נשמים? אמר להם: הא אני והא בן לוי. אמרו לו: נבא ונכנס לבנו, אפשר ישבר לכם של צבור וירדו נשמים. בקשו רחמים ולא ירדו נשמים. אמר להם: רצונכם שיבא מטר בשבילנו? אמרו לו: הן. אמר: רקיע, רקיע, כסה פניך — לא נתכסה. אמר: כמה עזים פני רקיע! נתכסה בעבים וירדו נשמים. (תענ' כה:).

רפא לוי נזר תענית. התפלל ולא ירדו נשמים. אמר לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, עליך וישבת בפרוס ואין אתה מרחם על בניך? ירדו נשמים. ולוי נפסח. אמר ר' אלעזר: לעולם אל יטח אדם דברים כלפי מעלה, שדברי אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה ונפסח — ומי הוא? לוי! (שם).

שיתמקמק — שיתמוגג. (סו) תקנתם קברים — שהיו תמות כולכם ביעב, געו — הרימו קול. רעט) התמלאו רחמים אלו על אלו — ותנו צדקה לעניים. ועבירה כאן — שאילו לא היה חשוד עליה לא היה נותן לה מעות. שאין לה עליו מוונות — שאינו הייב כמוונותיה. (רפ) הא אני וגו' — כלוי הוא גדול ממני. שיבוא מטר בשבילנו — כלוי מתאחדים אתם בתפלה לדעה אחת. כסה פניך — נעבים. כמה עזים וגו' — שאינו מתכסה מפני הצבור. רפא) נפסח — נעשה פסח, צולע. יטוח... דברים — ידבר עזות.

על אלו מתריעין בשבת: על עיר שהקיפיה נזים או נהר ועל ספינה המטפרת בים. ר' יוסי אומר: לעזרה ולא לצעקה. שמעון התימני אומר: אף על הדבר — ולא תודו לו חכמים. (תעני יח, יט, כב; ב"ק פ:).

סדר תעניות ביצד? מוציאים את-התיבה לרחוקה של עיר ונותנין אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית-דין. וכל-אחד ואחר נוטל ונותן בראשו. הנקן שבהם אומר לפניהם דברי כבושים: אחינו, לא נאמר באנשי נינה: ויבא האלהים את-שקם ואת-תעניתם. אלא ויבא האלהים את-מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה¹. ויבקבלה הוא אומר: ויקרעו לבבכם ואל בנדיכם². ואל יבוש אדם מחברו ואל יבוש אדם ממעשיו. מוטב שיחביש אדם מחברו וממעשיו ואל יהא הוא ובניו מצרים פרעב. אם יהא שרץ בידו של אדם, אפלו טובל במי שלח ובכל-מימי בראשית — אינו טהור לעולם: השליך השרץ מידו עלתה לו טבילה בארבעים סאה.

שנו רבותינו: הנקן שבהם אומר לפניהם דברי כבושים. יושם נקן — אומר נקן. ואם לאו — אומר חכם, ואם לאו — אומר אדם של צורה: אחינו, לא שק ולא תענית נורמים, אלא תשובה ומעשים טובים נורמים: שכן מצינו באנשי נינה, שלא נאמר בהם: ויבא האלהים את-שקם ואת-תעניתם, אלא ויבא האלהים את-מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה¹. ויתכסו שקים האדם והבהמה³ — מה עשו? — אסרו את-הבהמה לבר והולדות לבר, אמרו לפניו: רבוננו-של-עולם, אם אין אתה מרחם עלינו, אין אנו מרחמים על אלו. ויקראו אל אלהים בחזקה³ — מה אמרו? אמרו לפניו: רבוננו-של-עולם, עלוב ושאינו עלוב, צדיק ורשע, מי נדחה מפני מי?

וישבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בבפיהם³ — מהו. ומן החמס אשר בבפיהם? אמר שמואל: אפלו גול מריש ובקאו בבירה, מקעקע את-הבירה קלה ומחזיר מריש לבטליו.

עמדו בתפלה מורידין לפני התיבה נקן ורגיל וישראל בנים וביתו ריקם, כדי שיהא לבו שלם בתפלה.

שנו רבותינו: עמדו בתפלה אף-על-פי שיש שם נקן וחכם אין מורידין לפני התיבה אלא אדם רגיל. ר' יהודה אומר: מטפל ואין לו וישראל ויגיעה בשדה, וביתו ריקם ופרקו נאה ושפל-ברך ומרצה לעם, וישראל נעימה וקולו ערב, ובקי לקרות בתורה ובקאים

1 יונה ג', ח. 2 יואל ז', יג. 3 יונה ג', ח.

המטפרת — מתנודדת בין הגלים. רע) את התיבה — תיבה של ביה"כ שהשליח-צבור עובר לפניה. אפר מקלה — קלוי באש. דברי כבושים — דברי מוסר ותוכחה שכבושים ושוברים את הלב. אל יבוש אדם מחברו — אל יתבייש מלהתנדות על עוונותיו ולשוב ממעשיו הרעים (כגון להחזיר את הגזילה לבעלית). מצירים ברעב — מצטערים בתענית. אם יהא שרץ בידו וגו' — כל זמן שלא תקן אדם מעשיו הרעים אין התענית מועילה. אדם של צורה — איש מכובד וחשוב. נורמים — לקרוע גזרדין. אין אנו מרחמים על אלו — כלוי שלא נתן להם לאכול עד שתרחם עלינו. עלוב ושאינו עלוב — דרש "בחוקה" מלשון ניצוח דברים; כלוי בוודאי אתה הצדיק ואנו הרשעים ולפיכך עליך לוותר ולהעביר על מדותיך. מריש — קורה. בבירה — במגדל. מקעקע — הורס. ורגיל — בתפלה. וביתו ריקם — כלוי עני. משופל — בכנים. ואין לו — במה להתפרנס, ולבו נשבר. ויש לו יגיעה בשדה — ומרגיש יותר בצער עצירת גשמים. ופרקו נאה — פרק בחרותו היה נאה בלא חטא.

ובתוכים ולשנות במדרש הלכות והגדות ובקי בכל-הכרכות כלן. (תענ' פרק בו שם טו, חס' שם ב.)

רעא אמר ר' אליעזר: גדולה תענית יותר מן הצדקה, מה טעם? זה בנופו וזה בקמנו. (בר' לב:).

רעב רב ששת כשהיה יושב בתענית אחר תפלתו אמר קד: רבון העולמים, גלוי לפניך, בזמן שביית-המקדש היה קיים. אךם חוטא ומקריב קרבן ואין מקריבין ממנו אלא חלבו ודמי ומתכפר לו: ועכשו ישבתי בתענית ונתמעט חלבי ודמי, יהי רצון מלפניך, שיהא חלבי ודמי שנתמעט כאלו הקרבתני לפניך על גב המזבח ותרצני. (בר' יז:).

רעג רבא לא נזר תענית ביום המעון, משום שנאמר: סכתה בעון לך מעבור תפלה¹. (שם).

רעד שני רבותינו: פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו נשמים. שלחו לחוגי המעגל: התפלל וירדו נשמים. אמר להם: צאו והכניסו תנורי פסחים, בשביל שלא ימוקו. התפלל ולא ירדו נשמים. מה עשה? עג עינה ועמד בתוכה, בדרך שעשה חבקים הנביא. אמר לפני (הקדוש-ברוך-הוא): רבונו-של-עולם! בניך שמו פניהם עלי, שאני כבודית לפניך: ושבע אני בשמך הגדול, שאני זו מכאן עד שתרחם עלי בניך. התחילו נשמים מנשפים. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות: במדמים אנו, שאין הנשמים יורדים אלא להתיר שבעתך. אמר: לא כך שאלתי, אלא נשמי בורות, שיחיו ומעלות, ירדו בזעף, עד שכל-טפה וטפה כמלא פי חבית: ושערו חכמים, שאין טפה פחותה מלג. אמרו לו תלמידיו: רבי, ראינוך ולא נמות: במדמים אנו, שאין הנשמים יורדים אלא לאבד העולם. אמר לפניו: לא כך שאלתי, אלא נשמי רצון, ברכה ונרבה, ירדו כתקנו, עד שעלו כל-העם להררי-הבית מפני הנשמים. אמרו לו: רבי, בשם שהתפללת עליהם שירדו, כך התפלל עליהם וילכו להם. אמר להם: כך מקבלני, שאין מתפללין על רב הטובה. ארעל-פי-כן הביאו לי פר הודאה. הביאו לו פר הודאה. סמך שתי ידיו עליו. אמר לפני (הקדוש-ברוך-הוא): רבונו-של-עולם! עמד ישראל שהוצאת ממצרים אינם יכולים לעמוד לא כרב טובה ולא כרב פרענות: בעסת עליהם - אינם יכולים לעמוד. השפעת עליהם רב טובה - אינם יכולים לעמוד: יהי רצון מלפניך שיפסקו הנשמים ויהא רוח בעולם. מיד נשבה הרוח ונתפורו העבים וזרח החמה. יצאו העם לשדה והביאו להם כמהין ופטריות.

שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה נזרני עליך נדוי: אבל מה אעשה לך, שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך, כבן שמתחטא לפני אביו ועושה לו רצונו. אמר לו: "אבא, הוליכני לרחצני בחמין" - מוליכו: "שטפני בצונן" - מוליכו: "יתן לי אגונים, שקדים, אפרסקים ורמונים" - ונתן לו. עליך הכתוב אימר: "ישמח אביך ואמר ותגל יולדתך"².

¹ לכה ג', מד. ² מטלי כ"ג, כה.

רעא זה בנופו - המתענה. רעג ביום המעון וגו' - שאין התפלה מגעת כביכול לרקיע. רעד תנורי פסחים - שצולין בהם פסחים ועשויים מיט ועומדים בחצר. שלא ימוקו - שלא יטפו מפני הנשמים. עג עינה - עשה עגול סביבותיו. ראינוך ולא נמות - כולו בזכותך אנו חיים. להתיר שבעתך - כרי שלא תהא שבעתך לבטלה. כמהין ופטריות - מיני גדולים שנראים אחרי הגשם (פילצען). נדוי - חרם. מתחטא - ספציר ומטיה דברים להעמיד על דעתך. אפרסקים - מין פרי (פערוד).

שני רבותינו: כך שלחו לו בני לשכת-הנזית לחני המענל:
 "ותגור אמר ויקם לך"¹—אתה גורת מלמטה והקדוש-ברוך-הוא מקנם מאמרך מלמעלה.
 "ועל דרכיך גנה אור"¹—דור שהיה אפל הארתו בתפלתך.
 "כי השפילו ותאמר גנה"²—דור שהיה שפל הגבהתו בתפלתך.
 "ישח עינים יושע"²—דור שח בעיניו הושעתו בתפלתך.
 "ימלט אי-נקי"³—דור שלא היה נקי מלטתו בתפלתך.
 "ונמלט בבר כפיד"³—מלטתו במעשי יריד הבוררים. (תענ' יט:; שם כג: ע"י).

רעה חנן הנחבא בן-בתו של חני המענל היה. כשהיה העולם נצרך לנשמים היו החכמים משגרים אצלו תינוקות של בית רבן, והיו תופסים בשולי בגדיו ואומרים לו: אבא, אבא, הן לנו נשמים! אמר לפניו הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו-של-עולם! עשה בשביל אלו שאין מכירים בין אבא שנותן נשמים לאבא שאינו נותן נשמים. (שם כג:).

רעו שני רבותינו: פעם אחת עלו כל-ישראל לגלגל לירושלים ולא היה להם מים לשתות. הלך נקדימון בן נוריון אצל הגמון אחר, אמר לו: הלויני שנים-עשר מעינות-מים לעולי-רגלים ואני אתן לך שנים-עשר מעינות מים, ואם לאו—הריני נותן לך שנים-עשר ככרי כסף. וקבע לו זמן. בן שהגיע הזמן ולא ירדו נשמים, בשחרית שלח לו: שגר לי או מים או מעות שיגשלי בידך. שלח לו: עדון ישלי זמן: כל-היום כלו שלי הוא. בצצהים שלח לו: שגר לי או מים או מעות שיגשלי בידך. שלח לו: עדון ישלי שהות ביום. במנחה שלח לו: שגר לי או מים או מעות שיגשלי בידך. שלח לו: עדון ישלי שהות ביום. לגלגל עליו אותו הגמון, אמר: אפשר כל-השנה כלה לא ירדו נשמים ועכשו ירדו נשמים? נכנס לבית-המרחץ בשמחה. עד שהגמון נכנס בשמחתו לבית-המרחץ, נקדימון נכנס לבית-המקדש כשהוא עצב, ונתעטף ועמד בתפלה ואמר לפניו הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו-של-עולם, גלוי וידוע לפניך, שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך עשיתי. שיהו מים מציון לעולי רגלים. מיד נתקשרו שמים בעבים וירדו נשמים, עד שנתמלאו שנים-עשר מעינות מים והתיריו. יצא אותו הגמון מבית-המרחץ ונקדימון בן נוריון יצא מבית-המקדש. כשפגעו זה בזה, אמר לו: תגלי דמי מים יותר שיגשלי בידך. אמר לו: יודע אני שאליהך לא הרעיש את-עולמו אלא בשבילך, אלא עדון ישלי פתחון-פה עליך, שאוציא ממך את-מעוטי, שכבר שקעה חמה ונשמים ברשותי ירדו. חנן ונכנס נקדימון בן נוריון לבית-המקדש ונתעטף ועמד בתפלה, אמר לפניו הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו-של-עולם, הודע שיש לך אהובים בעולמך. מיד נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחת החמה. אמר אותו הגמון: אלמלא שנקרה חמה, היה לי פתחון-פה עליך שאוציא ממך את-מעוטי. (תענ' יט, כ; ע"י).

רעו שמואל הקטן נזר תענית וירדו להם נשמים קודם הנץ החמה. כסבורים העם לומר, שבחו של צבור הוא. אמר להם שמואל: אמשול לכם משל, למה הדבר דומה? לעבד שמבקש פרס מרבו. אמר להם: תנו לי נאל אשמע קולו.

¹ חיוז כ"ב, כח. ² שם שם, כט. ³ שם שם, ל.

בני לשכת הנזית—מנהדרין היושבים בלשכת הגזית שבהרהבית. רעה) אבא שנותן נשמים—הקביה. רעו) הגמון—שר רומי, ואם לאו—אם לא ירדו נשמים. שהות—זמן, לגלגל—לעג. נקדה—נקבה את העבים וזרחת. רעו) קודם הנץ החמה—קודם זריחת החמה. שבחו של צבור הוא—שעדיין לא קראו ונענו.

שוב שמואל הקטן נזר תענית וירדו להם נשמים לאחר שקיעת החמה. פסבורים העם לומר, שכחו של צבור הוא. אמר להם שמואל: לא שכחו של צבור הוא, אלא אמשול לכם משל, למה הדבר דומה? — לעבד שמבקש פרס מרבו ואמר להם: המתינו לו עד שיתמקמק ויצטטר ואחר-כך תנו לו.

ולשמואל הקטן שכחו של צבור כיצד? — אמר: „משיב הרוח” — ונשבה רוח, אמר: „מזיר הנשם” — וירדו נשמים. (שם כה:).

רעח שנינו, אין נזירין יותר משלש עשרה תעניות על הצבור, לפי שאין מטריחין את הצבור יותר מדאי.

שנו רבותינו: מעשה בר' אליעזר שזר שלש עשרה תעניות על הצבור ולא ירדו נשמים. באחרונה התחילו הצבור לצאת, אמר להם: תקנתם קברים לעצמכם? נעו העם בבכיה — וירדו נשמים. (שם יד: כה:).

רעס ביקמו של ר' תנחומא היו צריכים ישראל לנשמים. באו אצלו, אמרו לו: רבי, נזר תענית. נזר תענית יום ראשון, יום שני, יום שלישי — ולא ירדו נשמים. נכנס ודרש לפניהם, אמר להם: בני, התמלאו רחמים אלו על אלו והקדוש-ברוך-הוא מתמלא עליכם רחמים. עד שהם מחלקים צדקה לעניהם — ראו אדם אחר מסית עם גרושתו, ולא עוד אלא שנתן לה מעות. באו אצלו, אמרו לו: רבי, מה אנו יושבים כאן ועברה קאן! אמר להם: מה ראייתם? אמרו לו: ראינו אדם פלוני מסית עם גרושתו, ולא עוד אלא שנתן לה מעות, שלח אחריהם והביאום אצל הצבור. אמר לו: מה היא לך זו? אמר לו: גרושתי היא. אמר לו: מפני מה נתת לה מעות? אמר לו: רבי, ראיתי אותה בצרה והתמלאתי עליה רחמים. באותה שעה הגביה ר' תנחומא פניו כלפי מעלה ואמר: רבון כל-העולמים! ומה אם זה, שאין לה עליו מזונות — ראה אותה בצרה ונתמלא עליה רחמים, אתה, שכתוב בד' „תנון ורחום”, ואנו בני ירדיד, בני אברהם יצחק ויעקב, ומזונותינו עליך, — על-אחת כמה וכמה שתתמלא עלינו רחמים. מיד ירדו נשמים ונתרצת העולם. (ב"ר לג: ויק"ר לד:).

רס ר' חמא בן חנינא נזר תענית ולא ירדו נשמים. אמרו לו: והלא ר' יהושע בן לוי נזר תענית וירדו נשמים? אמר להם: הא אני והא בן לוי. אמרו לו: נבא ונכנס לבנו, אפשר ישבר לכם של צבור וירדו נשמים. בקשו רחמים ולא ירדו נשמים. אמר להם: רצונכם שיבא מטר בשבילנו? אמרו לו: הן. אמר: רקיע, רקיע, פסח פניך — לא נתבסה. אמר: כמה עוים פני רקיע! נתבסה בעבים וירדו נשמים. (תע"ז כה:).

רפא לוי נזר תענית. התפלל ולא ירדו נשמים. אמר לפני הקדוש-ברוך-הוא: רבוננו של-עולם, עליה ונשבת במרום ואין אתה מרחם על בניך! ירדו נשמים, ולוי נפסח. אמר ר' אלעזר: לעולם אל יטח אדם דברים כלפי מעלה, שהרי אדם גדול הטיח דברים כלפי מעלה ונפסח — ומי הוא? לוי! (שם).

שיתמקמק — שיתמוגג. (סו) תקנתם קברים — שהרי תמותו כולכם ברעב. נעו — תרימו קול. רעט) התמלאו רחמים אלו על אלו — ותנו צדקה לעניים. ועבירה כאן — שאילו לא היה חשוד עליה לא היה נתון לה מעות. שאין לה עליו מזונות — שאינו הייב כמזונותיה. (רפ) הא אני וגו' — כלוי הוא גדול ממני. שיבוא מטר בשבילנו — כלוי מתאחדים אתם בתפלה לדעה אהת. כסה פניך — בעבים. כמה עוים וגו' — שאינו מתכסה מפני הצבור. (רפא) נפסח — נעשה פסח, צולק, יטית... דברים — ידבר עזות.

רפב ר' יהודה נשיאה גזר תענית. בקש רחמים ולא ירדו נשמים. אמר: כמה יש בין שמואל הרמתי ליהודה בן גמליאל! אוי לו לדור שנתקע בכך! אוי לו למי שעלתה ב'מיו כך! חלשה דעתו וירדו נשמים. (ספ כד: ע"י).

רפג רב יהודה ראה שני בני-אדם שהיו זורקים פת זה לזה. אמר: מכלל שיש שבע בעולם, נתן עיניו והיה רעב. אמרו לו חכמים לרב בהנא כנו של רב נחניא שמשו: מר שהוא מצוי לפניו, יעשנו שיצא בפתח הסמוד לשוק. עשהו ויצא לשוק. ראה חבורה. אמר להם: זו מה? אמרו לו: על פסלת של תמרים שנמכרים הם עומדים. אמר: מכלל שרעב בעולם. אמר לו לשמשו: חלוץ לי מנעלי. חלץ לו מנעל אחד וירדו נשמים. כשהגיע לחלוץ את-השני בא אליהו ואמר לו: אמר הקדוש-ברוך-הוא: אלו אתה חולץ את-השני אני מחריב העולם. (ספ:).

רפד רבה גזר תענית. בקש רחמים ולא ירדו נשמים. אמרו לו: והלא רב יהודה כשהיה גזר תענית ירדו נשמים. אמר להם: ומה אעשה? אם משום משנה – אנו גדולים מהם, שב'מיו של רב יהודה היו הכל שונים בנויקין בלבד, ואנו שונים בששה סדרים: ואלו רב יהודה – כשהיה חולץ מנעל אחד ירדו נשמים, ואנו צוחים כל היום ואין משניה בנו! ואם משום מעשים – אם יש מי שראה כי דבר, נבוא ויאמר: אבל מה יעשו פרנסי הדור שאין דורם דומה יפה. (ספ כד:).

רפה רב נחמן גזר תענית. בקש רחמים ולא ירדו נשמים. כשהלך לביתו אמר: טלו את-נחמן ותבטוהו מראש הגג לארץ! חלשה דעתו וירדו נשמים. (ספ: ע"י).

רפו רב פפא גזר תענית ולא ירדו נשמים. חלש לבו. שרף קערה של דיסא, ובקש רחמים ולא ירדו נשמים. אמר לו רב נחמן: בר אשפרתי, אלו שרף מר קערה אחרת של דיסא ירדו נשמים. נתבשר וחלשה דעתו – וירדו נשמים. (ספ כד:).

רפז ר' היא בר לוליאני אמר: אני שמעתי את-העניים הללו כשהם אומרים: "נלך ונוריד נשמים בעמון ומואב". אמרתי להם: כשנתן הקדוש-ברוך-הוא את-התורה ההורה על כל-אמה ולשון ולא קבלוה עד שבאו ישראל וקבלוה – ואתם הנחתם את-ישראל ותורידו נשמים בעמון ומואב? תורידו על מקומכם! תורידו על מקומכם. (ספ כה: ע"י).

רפח "שאלו מני מטר... יי עשה חזיונים"¹ – מה "יי עשה חזיונים"? אמר ר' יוסי בר' חנינא: מלמד, שקל-צדיק וצדיק הקדוש-ברוך-הוא עושה לו חזיון בפני עצמו.

¹ זכריה י"ז, ח.

(רפב) ר' יהודה נשיאה – בנו של ר' גמליאל, בן בנו של ר' יהודה הנשיא. כמה יש בין גני – כמה רב ההבדל בינו ובינו. שמואל הרמתי – שאמר "חלא קצור חטים היום אקרא אל ה' ויתן קולות ומטרי" (שיא י"ב, יז). שנתקע בכך – שהגיע לנשיא כמוני. רפג) יעשנו – יסבב ויעשה כך. הם עומדים – על המקוה וכל אחד רוצה לזכות בהם. חלוץ לי מנעלי – לסימן ענוי ואבל. רפד) אם משום משנה – שלמד הרכה. בנויקין – כסדר נזיקין. משום מעשים – טובים. דורם דומה יפה – כמעשיו, ובעון הדור אין תפלתנו נשענת. רפה) והבטוהו – השליכוהו. רפו) חלש לבו – תש כהו מחמת צום. שרף – גמע ושחת לסעוד את לבו. דייסא – תבשיל של מין גריסין. אושפרתי – שם אמו של רב פפא. אלו שרף מר גני – ודרך שחוק אמר לו כך, שאכל ואח"כ בקש רחמים. רפח) חזיון בפני עצמו – ענין בפני להשקות שדותיו.

"ימטר-גשם יתן להם איש עשב בשדה"¹ - רב דניאל בר קסינא היתה לו נזה, בכל-יום היה הולך לסירה, והיה אומר: גרוגה זו צריכה מים נצרוגה זו אינה צריכה מים. והיו גשמים באים ומשקים כל-מקום שצריך למים. (שם ט:).

רפס אמר ר' שמעון בן יוחאי: כשישראל זוכים - והנשמים יורדים על הצמחים ועל האילנות ועל הורעים והעולם מתברך, וכשהם חוטאים - יורדים בימים ובנהרות. (תנח' מקץ).

רז אמר ריש-לקיש: מהו שנאמר: "וַעֲצַר אֶת-הַשָּׁמַיִם"² - בשעה שהשמים נעצרים מלהוריד טל ומטר דומה לאשה שמחבלת ואינה יולדת. (תנח' ח).

רצא אמר ר' יוחנן: סמן למטר, "פורחות". מהו, "פורחות"? אמר רב פפא: עננים קלושים תחת עננים עבים.

עלא נודמן לבבל, ראה פורחות, אמר להם: פנו הכלים, עכשו ירדו גשמים. לסוף לא ירדו גשמים. אמר: כשם שהבבלים משקרים כך משקרים גשמיכם. (שם ט:).

רצב אמר רב חמא בר חנינא: גדול יום הנשמים כיום שנבראו שמים וארץ. אמר ר' אושעיא: גדול יום הנשמים, שאפילו ישועה פרה-ורכה בו, שנאמר: "תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה"³. (תנח' ז:).

רצג "תפתח יי לך את-איצרו הטוב"⁴ - ראה כמה גדולה ירידת גשמים. רב יהודה בר' יוחנאל אמר: אבא בשעה שהיה רואה את-הנשמים יורדים היה מקבד: ותגדל ותגדש ויתברך ויתרומם שמו של מי שאמר והיה העולם, שהוא ממנה אלה אלפים ורבי רבבות של מלאכים על כל-טפה וטפה שיורדת. למה? מכאן ועד הרקיע מהלך חמש מאות שנה והנשמים יורדים ואין טפה מתערבת בתכרתה. (דברי ז: ירוש' בר' פט' ה"ב).

רצד אמר ר' אבהו: גדול יום-הנשמים מתחנת-המיתים, שאלו תחנת-המיתים לצדיקים, ואלו גשמים בין לצדיקים ובין לרשעים.

אמר רב יהודה: גדול יום הנשמים כיום שננתה בו תורה, שנאמר: "נערף כמטר לקחי"⁵ - ואין לקח אלא תורה, שנאמר: "בי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל מעובי"⁶. רבא אמר: יותר מיום שננתה בו תורה, שנאמר: "נערף כמטר לקחי" - מי נתלה במי? הני אומר: קסן נתלה בגדול. (תנח' ז:).

רצה אמר ר' שמעון בן יוחאי: שלשה דברים שקולים נה כזה, ואלו הם: ארץ ואדם ומטר. אמר ר' לוי בר חיא: ושלשתם משלש אותיות - ללמדך, שאם אין ארץ אין מטר, ואם אין מטר אין ארץ, ואם אין שניהם אין אדם. (ב"ר יג:).

רצו אמר ר' תנחום בר חניא: גדולה ירידת גשמים מפתח-תורה, שמפתח-תורה שמחה לישראל וירידת גשמים שמחה לכל-העולם, לבהמה ולחיה ולעופות. (שרט קיז:).

רצז ר' חיא בר אבא אמר: גדולה נבורת-גשמים מתחנת-המיתים, שתחנת-המיתים לאדם, וזו לאדם ובהמה; תחנת-המיתים לישראל, וזו לישראל ולאומות-העולם. (ב"ר יג:).

¹ זכריה י"א, ח, ² דברים י"ח, יז, ³ ישעיה מ"ה, ה, ⁴ דברים כ"ח, יב, ⁵ שם כ"ז, ב, ⁶ משלי ד', ב.

רצח נזי אחר שאל את־ר' יהושע בן קרחה, אמר לו: אתם יש לכם מועדות ואני יש לנו מועדות, בשעה שאתם שמחים אין אני שמחים, ובשעה שאני שמחים אין אתם שמחים, ואימתי אני ואהם שמחים? — בירידת גשמים. מה פסעם? לקשו כרים הצאן ועמקים נעמפו בר יתרוצעו אף ושירו¹: מה כתוב אחריו? הריעו לאלהים כל־הארץ² — כהנים לזים וישראלים לא נאמר, אלא כל־הארץ. (ב"ר יג.)

רצט אמר רב הסדא: מיום שחרב בית־המקדש אין הגשמים יורדים מאוצר טוב, שנאמר: יפתח יי לך את־אוצרו הטוב³ — בזמן שישראל עושים רצונו של מקום ושרוים על ארמיתם וגשמים יורדים מאוצר טוב, ובזמן שאין ישראל שרוים בארצם אין גשמים יורדים מאוצר טוב. (ב"ב כה:.)

ש שנינו, אמר ר' אלעזר בן פרמא: מיום שחרב בית־המקדש נעשו גשמים צמקים לעולם. יש שנה שגשמיה מרבים, ויש שנה שגשמיה מעטים; יש שנה שגשמיה יורדים בזמנם, ויש שנה שאין גשמיה יורדים בזמנם.

שנה שגשמיה יורדים בזמנם למה הוא דומה? לעבר שנתן לו רבו פרנסתו באחד בשבת — נמצאת עסה נאפית בתקנה ונאכלת בתקנה: שנה שאין גשמיה יורדים בזמנם למה הוא דומה? לעבר שנתן לו רבו פרנסתו בערב־שבת — נמצאת עסה נאפית שלא בתקנה ונאכלת שלא בתקנה.

שנה שגשמיה מרבים למה הוא דומה? לעבר שנתן לו רבו פרנסתו בבת־אחת — נמצאו ריחים טוחנות מן הכר מה שטוחנות מן הקב ונמצאת עסה נאכלת מן הכר כמה שנאכלת מן הקב; שנה שגשמיה מעטים למה הוא דומה? לעבר שנתן לו רבו פרנסתו מעט־מעט — נמצאו ריחים מה שטוחנות מן הכר טוחנות מן הקב ונמצאת עסה כמה שנאכלת מן הכר נאכלת מן הקב. דבר אחר: בזמן שגשמיה מרבים למה הוא דומה? לאדם שמגבל את־הטיט — אם ישלול מים רבים, מים אינם כלים והטיט מגבל יפה, אם ישלול מים מעטים — מים כלים והטיט אינו מתגבל יפה. (תע"ז יט:.)

שא שנו רבותינו: יונתתי גשמיכם בעתם⁴ — לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית, שקל־ומן שהגשמים מרבים מששטשים את־הארץ ואינה מוציאה פרות. דבר אחר: בעתם — כלילי רביעיות וכלילי שבתות, שכן מצינו בימי שמעון בן שטה שגררו להם גשמים כלילי רביעיות וכלילי שבתות עד שנעשו חטים בכליות ושעורים בגרעיני ויתים נעדרשים בריגרי זהב, וצורו מהן דונמא לדורות — להודיע כמה חטא גורם, שנאמר: שנותיכם הפו אלה

¹ חסלים ק"ה יד. ² שם ק"ה ה. ³ דברים כ"ט, יב. ⁴ ויקרא כ"ה, ז.

רצח) מועדות — ימים טובים, רפו) צמקים — מצמקים וכאים לא בשיעור הראוי, עיסה — בצק, נאפית כתיקונה — שיש לו פנאי כל ימי השבוע לשלל בה. ריחים טוחנות מן הכור וגו' — שמשתייר בשעת טחינה מן הקמח בריחים מן מדה מועטת כמו מן מדה מרובה, ומי שהוא טוח מעט מעט הפסדו מרובה (כור — מדה מרובה; קב — מדה מועטת). עיסה כמה שנאכלת מן הכור וגו' — מן הבצק הנלוש מתבזקים שיורים בשולי העריכה מן מדה מועטת כמו מן מדה מרובה. שמגבל — שהוא לש. שא) לא שכורה — כלו לא גשמים מרובים ביותר, מששטשים — מוחקים ושופפים. כלילי רביעיות וכלילי שבתות — שאין טורח לבני אדם, שאינם הולכים לדרך כלילות אלו, וצורו — קשרו והסמינו, דונמא לדורות — למראה ולזכר לדורות הבאים, כ"ה חטא גורם — למעט את הטובה.

והטאתיכם מנעי הטוב מכם¹. וכן מצינו בימי הורדוס – בזמן שהיו עוסקים בבנין בית המקדש והיו יורדים נשמים כלילה, למחר נשכה הרות ונתפזרו העבים וזרחה התמה ויצאו כל-העם למלאכתם, וידעו שמלאכת שמים בידיהם. (שם כג, כג).

שג שני רבותינו: על כל-צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליה. חוץ מרב נשמים. מה טעם? אמר ר' יוחנן: לפי שאין מתפללין על רב הטובה? שנאמר: „אם לא אפתח לכם את-ארבות השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די“² – מה „עד בלי די“? אמר רמי בר רב חיא: עד שיכלו שפתותיכם מלומר די. אמר רמי בר רב יהודה אמר רב: ובגולה מתריעין עליה.

שנה שנשמה מרבים, אנשי-משמר שולחים לאנשי-מצמד: תני עיניכם באחיכם שבגולה, שלא יהו בתייהם קבריהם:

שאלו את-ר' אליעזר: עד היכן נשמים יורדים ונתפללו שלא ירדו? אמר להם: כדי שיעמד אדם בקרן אפל וישכשך רגליו במים.

אמר רבה בר בריה-ה: אני ראיתי קרן אפל, שעמד עליו ערבי אחד כשהוא רוכב על גמל ואוחז רמח בידו ונראה בתולעת. (שם כג, ע"ג).

שג „והריקתי לכם ברכה עד בלי די“² – אמרו בשם רב: עד שיכלו שפתותיכם לומר „דינו“: לפי שבעולם הזה נשמים טורדין לעולם, ויצאי דרכים מצרין בהם, מפרשי ימים מצרין בהם, דורכי נחות וסחי ננות ומצרין בהם). אבל לעתיד לבוא הקדוש-ברוך-הוא עושה אותם ברכה. (ויקרא לה).

שד שני רבותינו: מפלת שאמרו – בריאות ולא רעותות, שאינן ראויות לפול ולא הראויות לפול. (תעני כג).

שה שני רבותינו: הנה רעה שאמרו – בזמן שהיא משלחת מתריעין עליה. אינה משלחת אין מתריעין עליה. איזו היא משלחת ואיזו היא שאינה משלחת? נראית בעיר – משלחת, בשדה אינה משלחת: ביום משלחת, כלילה אינה משלחת: ראתה שני בני-אדם ורעה אתריהם – משלחת. נחבאת מפניהם אינה משלחת: טרפה שני בני-אדם ואכלה אחד מהם – משלחת, אכלה שניהם אינה משלחת: עלתה לנג ונסלה תינוק מעריסה – משלחת. (שם כג).

שו אמר רמי בר חמא: אין היה רעה שולטת באדם עד שנדמה לו כבהמה, שנאמר: „נמשל כבהמות גרמו“³. (סנה' לח).

1 ירמיה ה', כה, 2 מלאכי ב', י, 3 סהלים מ"ט, יג.

(שג) שיכלו – שיוגעו. ובגולה מתריעין עליה – כנכל שהיא עומדת בעמק והבתים נופלים שם מרוב גשמים. אנשי משמר – בבית המקדש. לאנשי מעמד – בעיירות היו ממונים אנשי מעמד להתפלל בשעת הקרנת התמידין. תנו עיניכם – תנו לב להתפלל. בקרן אפל – שן סלע גבוה, וכך שמו. וישכשך וגו' – ויטול את רגליו במים, שהמים יגבהו ביותר (שכשך – השמעת קול המים בשעת טבילה); והכוונה שאין מתפללין אלא בשעת שטף של מכול. ונראה בתולעת – קטן ביותר מחמת הגובה. (שג) שיכלו – דורש „כלי" מלשון „והארץ ככנד תכלה". עושה אותם ברכה – שירדו בשעה שאין מצרים לעולם. (שד) מפולת שאמרו – שמתריעין עליה. בריאות – כל' כשנפלים בנינים בריאים, כגון מחמת רעש הארץ או שטף מים. (שה) היה רעה שאמרו – שמתריעין עליה.

רפב ר' יהודה נשיאה נזר תענית. בקש רחמים ולא ירדו נשמים. אמר: כמה יש בין שמואל הרמתי ליהודה בן גמליאל? איז לזר שנתקע בכך! איז לז למי ששקלטה בימיו קד! חלשה דעתו וירדו נשמים. (סם כד: ע"י).

רפג רב יהודה ראה שני בני-אדם שהיו זורקים פת זה לזה. אמר: מכלל שיש שבע בעולם, נתן עניו והנה רעב. אמרו לו חכמים לרב בהנא כנו של רב נחניא שמשו: מר שהוא מציץ לפניו, יעשנו שיצא בפתח הסמוד לשוק. עשרו ויצא לשוק. ראה חבורה. אמר להם: זו מהי? אמרו לו: על פסלת של תמרים שנמכרים הם עומדים. אמר: מכלל שרעב בעולם. אמר לו לשמשו: חלוק לי מנעלי. חלק לו מנעל אחד וירדו נשמים. כשהגיע לחלוק את-השני בא אליהו ואמר לו: אמר הקדוש-ברוך-הוא: אלו אתה חולץ את-השני אני מחריב העולם. (סם:).

רפד רבה נזר תענית. בקש רחמים ולא ירדו נשמים. אמרו לו: והלא רב יהודה כשהיה נזר תענית ירדו נשמים. אמר להם: ומה אעשה? אם משום משנה – אנו גדולים מהם, שבנימיו של רב יהודה היו הכל שונים בניזקין בלבד, ואנו שונים בששה סדרים: ואלו רב יהודה, – כשהנה חולץ מנעל אחד ירדו נשמים, ואנו צוחים כל היום ואין משנית כנו! ואם משום מעשים – אם יש מי שראה כי דבר, יבוא ויאמר: אבל מה-יעשו פרנסי הדור שאין דורם דומה יפה. (סם כד:).

רפה רב נחמן נזר תענית. בקש רחמים ולא ירדו נשמים. כשהלך לביתו אמר: שלו את-נחמן וחכמיהו מראש הגג לארץ! חלשה דעתו וירדו נשמים. (סם: ע"י).

רפו רב פפא נזר תענית ולא ירדו נשמים. חלש לבו, שרף קערה של דיקא, ובקש רחמים ולא ירדו נשמים. אמר לו רב נחמן: בר אשפרתי, אלו שרף מר קערה אחרת של דיקא ירדו נשמים. נתבשר וחלשה דעתו – וירדו נשמים. (סם כד:).

רפז ר' הניא בר לוליאני אמר: אני שמעתי את הקננים הללו כשהם אומרים: "לך ותריר נשמים בעמון ומואב". אמרתי להם: כשנתן הקדוש-ברוך-הוא את-התורה התורה על כל-אמה ולשון ולא קבלוה עד שבאו ישראל וקבלוה – ואתם הנחתם את-ישראל ותורידו נשמים בעמון ומואב? תורידו על מקומכם! תורידו על מקומם. (סם כה: ע"י).

רפח "שאלו מני מטר... יי עשה חזיונים" – מה יי עשה חזיונים? אמר ר' יוסי בר' חנינא: מלמד, שכל-צדיק וצדיק הקדוש-ברוך-הוא עושה לו חזיו בפני עצמו.

¹ זכריה י"ז, ב.

(רפב) ר' יהודה נשיאה – בנו של ר' גמליאל, בן בנו של ר' יהודה הנשיא. כמה יש בין ונוי – כמה רב ההבדל בינו ובינו. שמואל הרמתי – שאמר "הלא קציר חטים היום אקרא אל ה' ויתן קולות ומטר" (שיא י"ב, ז). שנתקע בכך – שהגיע לנשיא כמוני. (רפג) יעשנו – יסבב ויעשה כך. הם עומדים – על הסקה וכל אחד רוצה לזכות בתם. חלוק לי מנעלי – לסימן ענוי ואבל. (רפד) אם משום משנה – שלמד הרבה. בניזקין – בסדר נזיקין. משום מעשים – טובים. דורם דומה יפה – כמעטיו, ובעון הדור אין תפלתו נשמעת. (רפה) דרבנניהו – השליכוהו. (רפו) חלש לבו – תש כחו מחמת צום. שרף – גמע ושתה לסעוד את לבו. דייסא – תבשיל של מין גריסין. אושפרתי – שם אמו של רב פפא. אלו שרף מר ונוי – ודרך שהוק אמר לו כך, שאכל ואח"כ בקש רחמים. (רפח) חזיו בפני עצמו – ענן בפני עצמו להשקות שדותיו.

„ומטרינשם יתן להם איש עשב בשדה“¹ - רב דניאל בר קסינא היתה לו ננה, בבלי-יום היה הולך לסירה, והיה אומר: ערנה זו צריכה מים ונצונה זו אינה צריכה מים. והיו נשמים באים ומשקים כל-מקום שצריך למים. (שם ט:).

רפס אמר ר' שמעון בן יוחאי: כשישראל זוכים - והנשמים יורדים על הצמחים ועל האילנות ועל הזרעים והעולם מתברך, וכשהם חוטאים - יורדים בנמים ובנהרות. (תנח' מקץ).

רז אמר ריש-לקיש: מהו שנאמר: „וַעֲצַר אֶת-הַשָּׁמַיִם“² - בשעה שהשמים נצטרים מלהוריד טל ומטר דומה לאשה שמחבלת ואינה יולדת. (תנח' ח:).

רצא אמר ר' יוחנן: סמן למטר „פורחות“. מהו „פורחות“? אמר רב פפא: עננים קלושים תחת עננים עבים.

עלא ננדמן לבבל, ראה פורחות, אמר להם: פנו הבלים, עכשו ירדו נשמים. לסוף לא ירדו נשמים. אמר: כשם שהבבלים משקרים כך משקרים נשמיהב. (שם ט:).

רצב אמר רב תמא בר חנינא: גדול יום הנשמים כיום שזכראו שמים וארץ. אמר ר' אושעיא: גדול יום הנשמים, שאפלו ישועה פרה-ורכה בו, שנאמר: „תפתח ארץ ויפרו ישע וצדקה“³. (תנח' זו:).

רצג „תפתח יי לך את-אוצרו הטוב“⁴ - ראה כמה גדולה ירידת נשמים. רב יהודה בר' יחזקאל אמר: אבא בשעה שהיה רואה את-הנשמים יורדים היה מברך: והגדל ויתקדש ויתברך ויתרומם שמו של מי שאמר והיה העולם, שחוא ממנה אלה אלפים ורבי רבבות של מלאכים על כל-טפה וטפה שיורדת. למה? מכאן ועד הרקיע מהלך חמש מאות שנה והנשמים יורדים ואין טפה מתערבת בחברתה. (דברי יו: ירוש' בר' פט' היב).

רצד אמר ר' אבהו: גדול יום-הנשמים מתחית-הממים, שאלו תחית-הממים לצדיקים, ואלו נשמים בין לצדיקים ובין לרשעים.

אמר רב יהודה: גדול יום הנשמים כיום שנתנה בו תורה, שנאמר: „נערף כמטר לקחי“⁵ - ואין לקח אלא תורה, שנאמר: „כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזבו“⁶. רבא אמר: יותר מיום שנתנה בו תורה, שנאמר: „נערף כמטר לקחי“ - מי נתלה במי? הני אומר: קטן נתלה בגדול. (תנח' זו:).

רצה אמר ר' שמעון בן יוחאי: שלשה דברים שקולים זה כזה, ואלו הם: ארץ ואדם ומטר. אמר ר' לוי בר חינא: ושלשתם משלש אותיות - ללמדך, שאם אין ארץ אין מטר, ואם אין מטר אין ארץ, ואם אין שניהם אין אדם. (ב"ר יג:).

רצו אמר ר' תנחום בר חינא: גדולה ירידת נשמים ממתן-תורה, שמתן-תורה שמחה לישראל וירידת נשמים שמחה לכל-העולם, לבהמה ולחיה ולעופות. (סוד' קיז:).

רצז ר' חינא בר אבא אמר: גדולה גבורת-נשמים מתחית-הממים, שתחית-הממים לאדם, וזו לאדם ובהמה: תחית-הממים לישראל, וזו לישראל ולאמית-העולם. (ב"ר יט:).

1 זכריה י"א, ח. 2 דברים י"ח, י"ז. 3 ישעיה מ"ה, ה. 4 דברים כ"ח, יב. 5 שם ל"ג, ג. 6 משלי ד', ג.

לסירה - לבקרה, לראותה. (רצ) דומה - הארץ. שמחבלת - שאוחזים אותה חבלי לידה. רצא) קלושים - דקים.

דצח נוי אחר שאל את־ר' יהושע בן קרחה, אמר לו: אתם יש לכם מועדות ואנו יש לנו מועדות, בשעה שאהם שמחים אין אנו שמחים, ובשעה שאנו שמחים אין אהם שמחים, ואימתי אנו ואהם שמחים? — בירידת נשמים. מה טעם? לבשו כרים הצאן ועמקים יקטפו בר יתרועעו אף ישירו¹; מה כתוב אחריו? הריעו לאלהים כל־הארץ² — כהנים לויים וישראלים לא נאמר, אלא כ־ל־הָאָרֶץ. (ב־ר יג.)

רצט אמר רב חסדא: מיום שחרב בית־המקדש אין הנשמים יורדים מאוצר טוב, שנאמר: ופתח יי לך את־אוצרו הטוב³ — בזמן שישראל עושים רצונו של מקום ושרוים על ארמיתם ונשמים יורדים מאוצר טוב, ובזמן שאין ישראל שרוים בארצם אין נשמים יורדים מאוצר טוב. (ב־ב כהג.)

ש שנינו, אמר ר' אלעזר בן פרטא: מיום שחרב בית־המקדש נעשו נשמים צמקים לעולם. יש שנה שששמה מרבים, ויש שנה שששמה מעטים; יש שנה שששמה יורדים בזמנם, ויש שנה שאין נשמה יורדים בזמנם.

שנה שששמה יורדים בזמנם למה הוא דומה? לעבד שנתן לו רבו פרנסתו באחר בשבת — נמצאת עסה נאפית כתקנה ונאכלת כתקנה: שנה שאין נשמה יורדים בזמנם למה הוא דומה? לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בערב־שבת — נמצאת עסה נאפית שלא כתקנה ונאכלת שלא כתקנה.

שנה שששמה מרבים למה הוא דומה? לעבד שנתן לו רבו פרנסתו בבת־אחת — נמצאו ריחים טוחנות מן הבר מה שטוחנות מן הקב ונמצאת עסה נאכלת מן הכר כמה שנאכלת מן הקב; שנה שששמה מעטים למה הוא דומה? לעבד שנתן לו רבו פרנסתו מעט־מעט — נמצאו ריחים מה שטוחנות מן הבר טוחנות מן הקב ונמצאת עסה כמה שנאכלת מן הבר נאכלת מן הקב. דבר אחר: בזמן שששמה מרבים למה היא דומה? לאדם שמגבל את־הטיט — אם יש־לו מים רבים, מים אינם כלים והטיט מגבל יפה, אם יש־לו מים מעטים — מים כלים והטיט אינו מתגבל יפה. (תעני יט.)

שא שני רבותינו: ונתתי נשמיכם בעתם⁴ — לא שכורה ולא צמאה אלא בינונית, שכל־זמן שהנשמים מרבים מששטשים את־הארץ ואינה מוציאה פרות, דבר אחר: "בעתם" — כלילי רביעיות וכלילי שבתות, שכן מצינו בימי שמעון בן שטח, שגרדו להם נשמים כלילי רביעיות וכלילי שבתות עד שנעשו חטים ככליות ושעורים בגרעני ויתים ועדשים בגרעני ונהב, וצדקו מהן דונמא לדורות — להודיע כמה חטא גורם, שנאמר: "עונותיכם המו אלה

1 תהלים ק"ה, יז. 2 שם ק"ה, ח. 3 דברים כ"ח, יג. 4 ויקרא כ"ה, ז.

רצח) מועדות — ימים טובים, רפז) צמקים — מצמקים ובאים לא בשיעור הראוי, עיסה — בצק, נאפית כתיקונה — שיש לו פנאי כל ימי השבוע לטפל בה. ריחים טוחנות מן הכר וגו' — שפשתיר בשעת טחינה מן הקמח בריחים מן מדה מועטת כמו מן מדה מרובה, ומי שהוא טוח מעט מעט הפסדו מרובה (כור — מדה מרובה; קב — מדה מועטת). עיסה כמה שנאכלת מן הכור וגו' — מן הצחק הנילוש מתדבקים שוירים בשולי העריכה מן מדה מועטת כמו מן מדה מרובה. שמגבל — שהוא לש. שא) לא שכורה — כלוי לא נשמים מרובים כיותר, מטה־טיט — מוחקים ושומפים, כלילי רביעיות וכלילי שבתות — שאין טורח לבני אדם, שאינם הולכים לדרך כלילות אלו, וצדקו — קשרו והטמינו. דונמא לדורות — למראה ולזכר לדורות הבאים. כמה חטא גורם — למעט את הטובה.

והטאתיכם מנעו הטוב מכם¹. וכן מצינו כימי הורדוס – בזמן שהיו עוסקים בבנין בית המקדש והיו יורדים בשמים בלילה, למחר נשכה הרוח ונתפזרו העבים וזרחת החמה ויצאו כל-העם למלאכתם, וידעו שמלאכת שמים בידיהם. (שם כג, כג).

שג שני רבתינו: על כל-צרה שלא תבא על הצבור מתריעין עליה, חוץ מרב נשמים. מה טעם? אמר ר' יוחנן: לפי שאין מתפללין על רב הטובה? שנאמר: „אם לא אפתח לכם את-ארכות השמים וחריקתי לכם ברכה עד בלי די“² – מה, „עד בלי די“? אמר רמי בר רב חיא: עד שיכלו שפתותיכם מלומר די. אמר רמי בר רב יהודה אמר רב: ובגולה מתריעין עליה.

שנה שנשמיה מרכים, אנשי-משמר שולחים לאנשי-מקד: תני עיניכם באחיכם שבגולה, שלא יהו כתיים קבריהם.

שאלו את-ר' אליעזר: עד היכן נשמים יורדים ויתפללו שלא נרדו? אמר להם: כדי שיעמד אדם בקרן אפל וישכשך בגליו במים.

אמר רבה בר בריה: אני ראיתי קרן אפל, שעמד וקליו ערבי אחד כשהוא רוכב על גמל ואוחז רמח בידו ונראה בתולעת. (שם כג, ע"ג).

שג וחריקתי לכם ברכה עד בלי די² – אמרו בשם רב: עד שיכלו שפתותיכם לומר דינו; לפי שבעולם הזה נשמים טורדין לעולם, יוצאי דרכים מצרין בהם, מפרשי ימים מצרין בהם, דורכי נחות וטחי נות ומצרין בהם. אבל לעתיד לבוא הקדוש-ברוך-הוא עושה אותם ברכה. (ויקיד לה).

שד שני רבתינו: מפלת שאמרו – בריאות ולא רעיות, שאין ראיות לפול ולא הראיות לפול. (תענ' כג).

שה שני רבתינו: חיה רעה שאמרו – בזמן שהיא משלחת מתריעין עליה, אינה משלחת אין מתריעין עליה. איזו היא משלחת ואיזו היא שאינה משלחת? נראית בעיר – משלחת, בשרה אינה משלחת: ביום משלחת, כלילה אינה משלחת; ראתה שני בני-אדם ורצה אחריהם – משלחת, נחבאת מפניהם אינה משלחת: טרפה שני בני-אדם ואכלה אחר מהם – משלחת, אכלה שניהם אינה משלחת: עלתה לגג ונטלה תינוק מצריסה – משלחת. (שם כג).

שו אמר רמי בר חמא: אין חיה רעה שולטת באדם עד שנדמה לו בבהמה, שנאמר: „גמשל בבהמות נדמו“³. (סנה' לח:).

¹ ירמיה ה', כה. ² מלכזי ב', י. ³ חסלים מ"ט, יג.

(שכ) שיכלו – שיוגעו. ובגולה מתריעין עליה – בבבל שהיא עומדת בעמק והבתיים נופלים שם מרוב נשמים. אנשי משמר – כבית-המקדש. לאנשי מעמד – כעירות היו ממונים אנשי מעמד להתפלל בשעת הקרבת התמידין. תנו עיניכם – תנו לב להתפלל. בקרן אפל – שן סלע גבוה, וכך שמו. וישכשך וגו' – ויטול את רגליו במים, שהמים יגבהו ביותר (שכשך – השמעת קול המים בשעת טבילה); והכוונה שאין מתפללין אלא בשעת שטף של מכול. ונראה בתולעת – קטן ביותר מחמת הגובה. (שג) שיכלו – דורש „כלי" מלשון „והארץ כבגד תבלה". עושה אותם ברכה – שידרו בשעת שאין מצוים לעולם. (שד) מפולת שאמרו – שמתריעין עליה. בריאות – כל' כשנופלים בנינים בריאים, כגון מחמת רעש הארץ או שפף מים. (שה) חיה רעה שאמרו – שמתריעין עליה.

שז בימי ר' חנא בר אבא עלה גור אחר בארץ ישראל ולא הניח אילן עד שצקרו. וישו תענית, והתפלל ר' חנא וקצתה אמו מן המדבר ויבד לקולה. (ביר לא)

שח אינהו דבר? עיר המוציאה חמש מאות רגלי ויצאו ממנה שלשה מתים בשלשה ימים זה אחר זה - הרי זה דבר, פחות מכאן אין זה דבר. (תענ' יט.)

שס שני רבותינו: דבר בעיר - כנס רגליה, שנאמר: "לך עמי בא בחדריך... עד יעבר ועם".¹

דבר בשעת המנפה היה סתם חלונות, שנאמר: "כי עלה מות בחלונינו".² שני רבותינו: רעב בעיר - פור רגליה, שנאמר: "והי רעב בארץ ויבד אכרם מצרומה".³

דבר בעיר - אל יהלך אדם באמצע הדרך, מפני שמלאך-המות מהלך באמצע הדרך: שלום בעיר - אל יהלך אדם בצדי דרכים.

דבר בעיר - אל יקנס אדם ויחדי לבית-הנסות, שמלאך-המות מפקיד שם בליו. כמה דברים אמורים? כשאין קורין שם תינוקות ואין מתפללין שם עשרה.

בלבים בוכים - מלאך-המות בא לעיר; בלבים משחקים - אליהו הנביא בא לעיר. (ב"ק ס.)

שי שנה רב יוסף: מהו שנאמר: "ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר".⁴ - כן שנתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיקים לרשעים. (שם.)

שיא שנו: מיכאל - באחת, גבריאל - בשנים, אליהו - בארבע ומלאך-המות - בשמונה ובשעת המנפה - באחת. (בר' ד:.)

שיב אסברה - אם מתים בה - מתריעין עליה, ואם לא - אין מתריעין עליה. (תוס' תענ' ב.)

שיג בימי ר' שמואל בן-נחמני היה רעב ודבר. אמרו: מהרעשה? נבקש רחמים על שניהם - אי אפשר. אלא נבקש רחמים על הדבר ורעב נסבל. אמר להם ר' שמואל בר נחמני: נבקש רחמים על הרעב, שכשנתן הקדוש-ברוך-הוא שבע - בשביל החיים הוא נותן, שנאמר: "פיתת את-ידך ומשביע לכל-חי רצון".⁵ (תענ' ה:.)

שיד שני רבותינו: חרב שאמרו - חרב העוברת ממקום למקום, ואפלו חרב של שלום, ואין צריך לומר חרב של פרענות. (תענ' כב; תוס' שם ב.)

יב. מלחמה

ססו אין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית-דין של שבעים ואחד. (סנה' ב.)

¹ ישעיה כ"ו, כ. ² ירמיה ע"ג, כ. ³ זכריה י"ג, י. ⁴ שמות י"ג, כב. ⁵ ספרים קמ"ח, עז.

שז) גור - גור אריה. שט) כנס רגליך - שלא תרבה ביציאה. פור רגליך - צא לארץ אחרת. בצדי דרכים - בשעת שלום מלאך-המות נצדי הדרכים. שיא) מיכאל באחת - מיכאל המלאך עובר כשיסה אחת את כל העולם. שיב) אסברה - מחלת סתימת הגרון שמצויה בתינוקות. שיד) חרב שאמרו - שמתריעין עליה. העוברת ממקום למקום - שעוברין דרך העיר על מנת לילך למקום אחר. שטו) למלחמת הרשות - שאינה חובה כמלחמת עמלק ושבעת עממים.

שטו והיה בקרבכם אל המלחמה ונגש הבין¹ – זה כהן משותף מלחמה. וידבר אל העם¹ – בלשון הקדש, ואמר אלהם: שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על איביכם² – ולא על אחיכם: לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין, שאם תפלו בידם ירחמו עליכם, כמו שנאמר: "ויקמו... ויחיוקו בשביה וכל-משרמיהם הלבישו מן השלל וילבישום וינעלום וינאכלום וישקום ויסכום וינהלום בחמרים לכל-כושל ויבואום ירחו עיר התמרים אצל אחיהם וישובו שמרון"³ – על איביכם אתם הולכים, שאם תפלו בידם אין מרחמין עליכם. "אל ירד לבבכם"² – מפני צהלת סוסים וצחצוח חרבות, "אל תיראו"² – מפני הנפת תריסין ושפעת הקלנסין, "ואל תהפזו"² – מקול קרנות, "ואל תערצו"² – מפני קול צנחות, "כי יי אל-היכם ההולך עמכם"⁴ – הם באים בנצחוננו של בשר-נדם ואתם באים בנצחוננו של מקום: פלשתים באו בנצחוננו של גלית, מה היה סופו? לסוף נפל בחרב ונפלו עמו: בני-עמון באו בנצחוננו של שובד, מה היה סופו? לסוף נפל בחרב ונפלו עמו, – ואתם אי אתם בן, "כי יי אל-היכם ההולך עמכם להלחם לכם עם איביכם"⁴ – זה מחנה הארון. (טוטה מב.)

שיו אל ירד לבבכם, אל תיראו ואל תהפזו ואל תערצו² – כנגד ארבעה דברים שאמות-העולם עושים: מגיפים ומריעים, ציחים ורומסים. (שם.)

שיח וידברו השטרים אל העם לאמר: מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו וילך וישב לביתו וגו'⁵ – כל-אלו שומעים דברי כהן משרבי המלחמה וחוזרים ומספקים מים ומזון ומתקנים את-הדרכים. (שם מג.)

שיו ויספו השטרים לדבר אל העם ואמרו: מי האיש הנרא וירד הלבב⁶ – ר' עקיבא אומר: "הנרא וירד הלבב" כמשמעו, שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה ולראות חרב שלופה. ר' יוסי הגלילי אומר: "הנרא וירד הלבב" – זה המתירא מן העבדות שבפירו, לפיכך תלחה לו התורה את-כל אלו שיחזור בגלגלן. (שם מד.)

שכ אמר ר' יוחנן בן זכאי: בא וראה כמה חס המקום על כבוד הבדיות: הנרא וירד-הלבב כשהוא חוזר ואמרו: שמא בנה בית, שמא נטע כרם, שמא ארש אשה, וכלם היו צריכים להביא עדותם חיון מן הנרא וירד-הלבב שערי עמו: שמע קול הנפת תריסין ונבעת, קול צהלות סוסים – ומרתת, קול תקיעת קרנים – ונבהל, רואה שמיט ספים – ומים יורדים בין ברכיו. (ספרי שופטים.)

שכא והיה ככלת השטרים לדבר אל העם ופקדו שרי צבאות בראש העם⁷ – ובעקבו

¹ דברים כ"ג, ² שם שם, ג, ³ דברי הימים ב' כ"ח, טו, ⁴ דברים כ"ג, ד, ⁵ שם שם, ה, ⁶ שם שם, ה, ⁷ שם שם, ט.

שטו) וצחצוח חרבות – חק החרבות. הנפת תריסין – סגירת המגינים, ושפעת הקלנסים – רכוי החיילות. שיח) כהן מערכי מלחמה – הכהן הכמונה על מערכי המלחמה. ומספקים – ומסציאים. שיש) בקשרי המלחמה – במערכות הלוחמים. ר"י הגלילי וגו' – בספרי (פ' שופטים) נאמר בשם ר"י הגלילי: זה בן ארבעים שנה. לפיכך... שיחזור בגלגלן – כדי שהירא מעבירות לא יתבייש לחזור תלה הכתוב ב"בנה, נטע וארש", ויאמרו שחור ספני אחד מהדברים האלו, כמפורש בסמוך. שכ) ומרתת – רועד. סייפים – חרבות. מים יורדים בין ברכיו – טטיל מים מחמת פחד. שכא) ובעקבו של עם – בסוף המחנה.

של עם מעמידין וקופין לפניהם ואחרים מאחוריהם. וכשילים של ברזל ביריהם, וכל-המבקש לחזור, הרשות בידם לקפח את-שוקיו, שתחלת נפילה - ניסה. במה דברים אמורים? במלחמות הרשות, אבל במלחמות חובה הכל יוצאין, אפילו חתן מחרדו וכלה מחשתה. (סוטה מד.)

שכב אין לד נאה בישיבה אלא זקן, ואין לד נאה במלחמה אלא בחור. (חגי יד.)
 שכב גולרין יורדים ומתקנים במלחמה ונבחרים יורדים ומנצחים. (בר' נג:)
 שכד "ולפני אלעזר הבן יעמר ושאל לו במשפט האורים לפני יי"י" ¹ - מלמד שבשעה שישראל יוצאים למלחמה בית-דין של מעלה יושבים עליהם אם לנצח אם להנצח. (ירוש' שבת ב.)
 שכה יהיה כאשר ירים משה ידו ויברך ישראל וגו' ² - וכי יריו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לד: כל-זמן שהיו ישראל מסתבלים כלפי מעלה ומשעבדים את-לבם לאביהם שבשמים - היו מתגברים, ואם לאו - היו נופלים. (ר"ה כט.)

שכו שנינו: גוים שצרו על עירות ישראל אין יוצאין עליהם בכל-ימיהם ואין מחללין עליהם את-השבת. במה דברים אמורים? - בשבאי על עסקי ממון, אבל באי על עסקי נפשות, יוצאין עליהם בכל-ימיהם ומחללין עליהם את-השבת. ובעיר הסמוכה לספר אפילו לא באו על עסקי נפשות, אלא על עסקי חבן ונפש, יוצאין עליהם בכל-ימיהם ומחללין עליהם את-השבת. (עיר' מה.)

שכו שנינו, בראשונה היו מניחין בלי-ימים בבית הסמוך לחומה. פעם אחת הכירו בהם הגוים ודרפו אחריהם, ונכנסו לשול בלי-ימים, ונכנסו הגוים אחריהם - דחקו זה את זה והרגו זה את-זה יותר ממה שהרגו הגוים. באותה שעה התקינו שיהיו חוזרין למקומם בכל-ימיהם. (סו.)
 שכו לא יצא האיש (בשבת) לא כסיה ולא בקשת ולא בתרים ולא באלה ולא ברמח. ר' אליעזר אומר: תכשיטין הם לו. ותכמים אומרים: אינם אלא לננאי, שנאמר: "ובתתו תרבוהם לאתים ונחיתותיהם למזמרות... ולא ילמדו עוד מלחמה" ³. (שבת ג:).
 שכס ר' אליעזר בן יעקב אומר: מנין שלא תצא אשה בכל-ימיהם למלחמה? תלמוד-לומר: לא יהיה כלי נבר על אשה ⁴. (נו' נט.)

¹ צנודנר כ"ז, כח. ² שמוס י"ז, יח. ³ ישעיה כ"ז, ד. ⁴ דברים כ"ז, ה.

זקפין - אנשים עומדים על משמרתם להשגיח על הנכשלים והנופלים. כשילים - קרדומות. לקפח - לזכות, לקצוץ. במה דברים אמורים - שחוזרין ממערכות המלחמה. שכב) בישיבה - ביושבת חכמים. שכג) גולרין - אנשי צבא הפחותים. שכה) שוברות - מפסיקות. שכו) על עסקי ממון - ליטול ממון. אפילו לא בא וגו' - שמעיר הגבול נוח להם לכבוש את הארץ. שכו) היו מניחין וגו' - כששבו מן המלחמה כשבת היו מניחין בלי-ימים בבית הסמוך לחומה. שלא לשלשם בשבת. שכה) לא יצא האיש בשבת וגו' - שאמורים משום מלשול כלי בשבת. בתרים - כסגן. באלה - כספל שראשו עב. תכשיטין הם - ומותר לצאת בתכשיטין בשבת. לננאי - לחרפה. שכס) בכל-ימיהם - שהוא כלי נבר.